

ბიბლიური არქეოლოგია

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

გურამ ლორთქიფანიძე
მარია მშვილდაძე

ბიბლიური არქეოლოგია

თბილისის
უნივერსიტეტის
ბაიბლიკალური
მეცნიერებათა ფაკულტეტი

**წიგნი ეძღვნება უწმინდესისა და უნეტარესის,
სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის
ილია II-ის აღსაყდრების 35 წლისთავს**

ქართველი მკითხველი განებივრებული როდია ბიბლიისადმი მიძღვნილი სამეცნიერო გამოკვლევებით. ქართულ ენაზე პირველად ქვეყნდება საღმრთო წერილთან დაკავშირებული არქეოლოგიური გათხრებით მოპოვებული მასალები. ბიბლიურ ქვეყნებში, ისტორიულ სირია-პალესტინაში, ეგვიპტეში, ფინიკია-პალესტინაში თუ შუამდინარეთში XIX–XX სს აღმოჩენილ არტეფაქტებს ძვირფასი საისტორიო წყაროს მნიშვნელობა ენიჭება, რომლითაც დასტურდება ამ „წიგნთა წიგნის“, მასში აღწერილ კულტურულ-ისტორიული პროცესების რეალობა, ძველი აღთქმისა და ახალი აღთქმის წიგნების ჭეშმარიტება. ნაშრომში, რომელიც თსუ პროფესორების გურამ ლორთქიფანიძისა და მარიკა მშვილდაძის ერთობლივი ნამუშევარია, განხილულია ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარების გზები, ბიბლიის სტრუქტურა და ქრონოლოგია (ძვ. წ. XII – ახ. წ. II სს), ებრაელი ხალხის ისტორიისა და კულტურის საკითხები, ურის, მარის, ხარანის, ბაბილონის, იერუსალიმის და სხვ. არქეოლოგიური მასალების შესწავლის შედეგები. ასევე ბიბლიასთან დაკავშირებული სხვა აქტუალური საკითხები, ევოლუციონიზმისა და კრეაციონიზმის თეორიები, მაცხოვართან და მის მიწიერ ცხოვრებასთან დაკავშირებული რეალიები.

წიგნი განკუთვნილია უნივერსიტეტის სტუდენტებისა და ბიბლიით დაინტერესებულ მკითხველთა ფართო წრისათვის.

სარჩევი

შესავალი	7
თაზი I. ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარების გზები	11
თაზი II. ბიბლია, მისი სტრუქტურა და ქრონოლოგია	14
თაზი III. ბიბლიის შექმნის დრო	18
თაზი IV. ბიბლიური არქეოლოგია	22
თაზი V. ბიბლიის წერილობითი წყაროები (დამწერლობის მოკლე მიმოხილვა)	29
თაზი VI. სამყაროს და ადამიანის წარმოშობა	38
თაზი VII. არქეოლოგია და ძველი აღთქმა	43
ბიბლიური წარღვნა და არქეოლოგია	43
ისრაელიანები და მათი წინაპრები	52
აბრაამი და მისი ოჯახი. ქალდეელთა ური	58
მარის გათხრები	65
ხარანი	68
ქანაანი და სირიის ქალაქები	70
ბიბლიური ტოპონიმები ებლას არქივში	72
გზად აღთქმული მიწისაკენ	78
ებრაელები ეგვიპტეში – ოთხასწლიანი დუმილი (<i>ბიბლიური ვერსია და არქეოლოგიური მონაცემები</i>)	82
გვიანბრინჯაოს ხანა (ძვ. წ. 1550-1200 წწ.) და რკინის ხანის დასაწყისი ნაყოფიერი	
ნახევარმთვარის რეგიონში	95
გამოსვლა	96
ისრაელი – ქანაანში	101
რკინის ხანა (ძვ. წ. 1200-586 წწ.). ზღვის ხალხები	110
მსაჯულნი	112
ებრაული სახლი და ჭურჭელი	114
გაერთიანებული ისრაელი	116
საული (დაახ. ძვ. წ. 1029-1005 წწ.)	116
დავითი (ძვ. წ. 1005-967/5 წწ.)	118
სოლომონი (ძვ. წ. 967/5-928 წწ.)	120

გაერთიანებული ისრაელის პერიოდის	
არქეოლოგიური ძეგლები	122
იერუსალიმი	124
იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლის	
ძირითადი შედეგები	126
ორად გაყოფილი ისრაელი	137
ისრაელისა და იუდას სამეფოები (ერთი ერი და ორი სამეფო)	138
არქეოლოგიური აღმოჩენები	141
ბაბილონი (BABILI, BABILLA)	158
ბაბილონის ტყვეობა	166
ელინისტური ეპოქა	173
✚ მა30 VIII. არქეოლოგია და ახალი აღთქმა	177
✚ ახალი აღთქმა, როგორც საისტორიო წყარო	189
✚ ეგვიპტური პაპირუსები	192
✚ ახალი აღთქმის პერიოდის იერუსალიმი	194
✚ პეროდე დიდი (დაახ. ძვ. წ. 40-4 წწ.)	195
✚ კვირინიუსის აღწერა	200
✚ მახერუნის ციხე-სიმაგრე	202
✚ კაიაფას ოსუარი	204
✚ კაპერნაუმი	205
✚ პონტიუს პილატუს. PONTIUS PILATUS	207
✚ სილოამის საბანელი	208
- TITULUS CRUCIS	210
✚ მაცხოვრის საფლავი	211
✚ ნაზარეთის წარწერა	215
✚ ლუკა მახარობელი	216
✚ იაკობის ოსუარი	217
✚ მკედარი ზღვის გრაგნილები	220
✚ ტყეიის წიგნები	221
✚ კუმრანის თემი	222
✚ მაცადა	224
ადიაბენას დედოფალი ელენე	226
საძიებლები	228
პირთა	228
გეოგრაფიულ სახელთა	239
გამოყენებული ლიტერატურა	248
ტაბულები	255

შესავალი

ბიბლიური არქეოლოგია სიძველეთა შემსწავლელი ტრადიციული მეცნიერების – არქეოლოგიის შედარებით ახალი შემადგენელი ნაწილია. მის წარმოშობას ფრანგი დიპლომატისა და სიძველეთა მოყვარულის პოლ ემილ ბოტას (1802-1870) სახელს უკავშირებენ. 1843 წელს მან, ერაყში, ხორსაბადთან, არქეოლოგიური გათხრების დროს, აღმოაჩინა ძველი ასურული ქალაქის დურ-შარუქინის ნანგრევები, ასევე ბიბლიაში აღწერილი ამბების დროინდელი, ისრაელის ამაოხრებლის, ებრაელი ტყვეების ბაბილონში წამსხმელის, სარგონ II-სთან დაკავშირებული რელიეფები. XIX საუკუნე მსოფლიო კულტურის ისტორიაში შევიდა როგორც „დიდი არქეოლოგიური აღმოჩენების საუკუნე“. ის რაც მხოლოდ ბიბლიის წყალობით გახდა ცნობილი შეივსო ეგვიპტის, სირია-ფინიკიის, პალესტინის, ირანისა და მესოპოტამიის გათხრებისას მოპოვებული მრავალფეროვანი არქეოლოგიური ძეგლებით.¹ ახლო აღმოსავლეთში, სირია-პალესტინაში, მესოპოტამიაში და სხვ. აღმოჩენილმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა, მრავალფეროვანმა წარწერებმა, საკულტო ნაგებობების ნაშთებმა საგრძნობლად გაამყარა ბიბლიის ისტორიოგრაფიული საფუძველი. ის ისტორიული მოვლენები, რაც ადრე მხოლოდ ბიბლიის წყალობით იყო ცნობილი შეივსო ამერიკელების, ინგლისელების, ფრანგების, გერმანელების მიერ შუამდინარეთში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული უცნობი ფაქტობრივი მასალით. აღმოჩენილმა მრავალრიცხოვანმა არქეოლოგიურმა წყაროებმა, მათ შორის მანამდე სრულიად უცნობმა ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმა, კაცობრიობა დაარწმუნა „საღვთო წიგნში“ აღწერილი ისტორიული მოვლენების, მოხსენიებული ქალაქების, დაფიქსირებული ტოპონიმებისა და ეთნონიმების რეალობაში. სწორედ არქეოლოგიური მონაცემები ადასტურებს იმ ფაქტს, რომ ბიბლიის შექმნის და მისი კანონიზაციის მთელ ხანგრძლივ პერიოდში ძვ. წ. XII-ახ. წ. I სს. აღწერილ მოვლენებს თუ კულტურულ-ისტორიულ პროცესებს რეალური საფუძველი გააჩნია. ირკვევა, რომ ის ქალაქები, რომლებიც მანამდე მხოლოდ ბიბლიიდან იყო ცნობილი მართლაც არსებობდა. ამან მკვეთრად გაზარდა ბიბლიის, როგორც ძვირფასი, სანდო საისტორიო წყაროს მნიშვნელობა. გათხრებმა დაადასტურა არა მარტო მათი არსებობის უტყუარი ფაქტები, არამედ გვიჩვენა მათი ტოპოგრაფიისა და მიმდინარე ისტორიული პროცესების რეალობა. გავიხსენოთ თუნდაც ბაბილონი და

¹ დაწერილებით იხილეთ: Darvill T., The Concise Oxford Dictionary of Archaeology, Oxford, 2003, p. 53.

მისი გოდოლი, რომლის დანგრევამ (ბიბლიის მიხედვით) ენებისა და ერების დაყოფას დაუდო საფუძველი, ან მდ. ნილოსის დელტაში განლაგებული ფითომი და პერამსესი, ებრაელების მიერ ქანაანში – ალთქმულ ქვეყანაში დაპყრობილი ქალაქები. ბიბლიას რეალური, კულტურული, ისტორიული და ისტორიულ-გეოგრაფიული ზუსტი ქრონოლოგიური ქარგა გააჩნია. მის შესწავლაში ბიბლიური არქეოლოგიაც ამბობს გადამწყვეტ სიტყვას. ამის გამო იხარჯება უზარმაზარი მატერიალური რესურსები ბიბლიაში მოხსენიებული ქვეყნებისა და ქალაქების არქეოლოგიური შესწავლისათვის. გამოდის ბიბლიური არქეოლოგიისადმი მიძღვნილი სპეციალური ჟურნალები და მონოგრაფიები. განათლებული კაცობრიობის „ნიგნთა ნიგნი“ თარგმნილია 1600-ზე მეტ ენასა და დიალექტზე. ბიბლია ყოველწლიურად გამოდის მილიონიანი ტირაჟებით. არანაკლებ პოპულარულია ბიბლიური არქეოლოგიისადმი მიძღვნილი ნიგნები და ცნობარები. ამ ბოლო წლებში რამდენიმე ნაშრომი ბიბლიურ არქეოლოგიაში გამოქვეყნდა რუსულ ენაზე. სამწუხაროდ საქართველოში მსგავსი სპეციალური ნაშრომი ჯერ არ გამოქვეყნებულა, რამაც გვაიძულა შეძლებისდაგვარად შეგვევსო არსებული ხარვეზი. ამასთანავე, გვინდა ხაზგასმით აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ ჩვენ ბიბლიურ არქეოლოგიას არ გააჩნია ორიგინალური, დამოუკიდებელი სამეცნიერო კვლევის პრეტენზია.

ევროპის დანინაურებულ ქვეყნებში, ამერიკაში დიდი ხანია გაიზარდა ინტერესი ბიბლიასთან დაკავშირებულ არქეოლოგიურ ძეგლთა მიმართ. 1865 წელს შეიქმნა პალესტინის არქეოლოგიური შესწავლის მსოფლიო ფონდი, ხოლო 1877 წელს პალესტინის გერმანული საზოგადოება.

ბიბლიური სიძველეების მიმართ გარკვეული ინტერესები ამოძრავებდათ რუს საეკლესიო მოღვაწეებს და მეცნიერებს. 1847 წელს დაფუძნდა იერუსალიმის რუსული სასულიერო მისია. 1882 წელს კი არქიმანდრიტმა ანტონინმა იერუსალიმში ჩაატარა ფართომასშტაბიანი არქეოლოგიური გათხრები, რომლებიც მნიშვნელოვანი აღმოჩენებით დაგვირგვინდა. კერძოდ, მან გამოავლინა ნემიას მიერ ძვ. წ. V ს-ის შუა ხანებში აგებული თავდაცვითი გალავნის კედლის მეორე ხაზი, ახალ აღთქმასთან დაკავშირებული მემორიალური ადგილები. დიდი იყო ინტერესი პალესტინის ბიბლიური ძეგლების მიმართ ქართულ საზოგადოებაშიც.

ჩვენ ისღა დაგვრჩენია ურწმუნოებს განვუცხადოთ: „და ბიბლია მაინც მართალია“, როგორც ეს გააკეთა თავისი გახმაურებული ნიგნის შესავალში ცნობილმა გერმანელმა ჟურნალისტმა, ბიბლიის მკვლევარმა ვერნერ კელერმა. მისი სამეცნიერო-პოპულარული ნაშრომი „ბიბლია როგორც ისტორია“ მრავალ ენაზე ითარგმნა და მთელ მსოფლიოში მრავალმილიონიანი ტირაჟით გავრცელდა.

იტალიელმა ანტონიო ბოზიომ (1576-1629) პირველმა მიაქცია ყურადღება ახალი აღთქმის კულტურულ სამყაროს. მანვე გამოავლინა დღეს საყოველთაოდ ცნობილი რომის კატაკომბებში პირველ ქრისტიანთა (I-III სს.) სამარხები. ჟან-ბატისტ დე როსი (XIX ს.) ქმნის სპეციალურ ნაშრომს „ქრისტიანული არქეოლოგია“ (*D'Archéologie chrétienne* (1882), რითაც საფუძველს უყრის ქრისტიანული სიძველეების მეცნიერულ კვლევას. 1831 წელს ლაიფციგში გამოდის ქრისტიანული არქეოლოგი-

ის თორმეტტომეული. ქრისტიანული არქეოლოგია დანიშნავდა XIX ს-ში რუსეთის იმპერიაშიც, რაც პეტერბურგის პალესტინის მართლმადიდებელი საზოგადოების დამსახურება იყო. ჩვენთვის განსაკუთრებით ღირებულია მისი პერიოდული გამოცემის, კერძოდ ძეგლების X ტომში ა. ცაგარელის სტატიის „ქართულ სიძველეთა ძეგლები წმინდა მინაზე და სინაიზე“ დაბეჭდვა. ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის ისეთი ავტორიტეტული მკვლევარი, როგორც აკად. ბ. ტურაევი გახლდათ გასული საუკუნის დასაწყისში აღნიშნავდა: „ბიბლიური ადგილებისადმი და ბიბლიური მოვლენებისადმი ინტერესი, ესოდენ ბუნებრივი იუდეველთა და ადრეულ ქრისტიანთა მხრიდან, დადასტურებულია ჯერ კიდევ რომაულ ეპოქაში, წმინდა მინაზე და მის ფარგლებს გარეთ პილიგრიმებს აჩვენებდნენ ბიბლიურ ღირსშესანიშნაობებს“.²

საქართველოში ბიბლიური არქეოლოგია მხოლოდ პირველ ნაბიჯებს დგამს. ამას თავისი ობიექტური მიზეზები გააჩნია. საბჭოთა ათეისტური ხელისუფლება მიზანმიმართულად ებრძოდა მართლმადიდებლობას და მის საღვთო წიგნს ბიბლიას. საკმარისია ითქვას, რომ მაშინ, როდესაც ქრისტიანულ სამყაროში მილიონიანი ტირაჟებით იბეჭდებოდა ბიბლია, საქართველოში მორწმუნენი რევოლუციამდელი გამოცემებით სარგებლობდნენ. საქართველოს საპატრიარქომ უწმინდესისა და უნეტარესის, სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქის ილია II-ის ლოცვა-კურთხევით მხოლოდ 1989 წელს შეძლო ბიბლიის გამოცემა მასობრივი ტირაჟით.

წლების განმავლობაში ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, განსაკუთრებით აღმოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე, იკითხებოდა ლექციები: მოსეს ხუთნიგნეულის (ხუმაში) კომენტარები, განმარტებანი. ბიბლიური არქეოლოგია იკითხება სასულიერო აკადემიაში. დროთა განმავლობაში ჩვენთვის ნათელი გახდა ქართულ ენაზე ბიბლიური არქეოლოგიის სახელმძღვანელოს შექმნის აუცილებლობა. ინგლისურ, გერმანულ, იტალიურ, რუსულ და სხვა ენებზე რეგულარულად გამოდის უხვად ილუსტრირებული წიგნები ბიბლიურ არქეოლოგიაში (იხ. ბიბლიოგრაფია); ეწყობა საერთაშორისო კონფერენციები და სიმპოზიუმები, რაც კიდევ უფრო ზრდის საზოგადოების ინტერესს ბიბლიური სამყაროსადმი. დღეს იშვიათად თუ ვინმეს ეპარება ეჭვი ბიბლიაში მოთხრობილი ამბების რეალობაში, რასაც ადგილი ჰქონდა XIX ს-ის შუა ხანებამდე. ბიბლიური არქეოლოგიის დამსახურებაა ისიც, რომ მისი მეშვეობით სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოვიდა ძვ. წ. II ათასწლეულით დათარიღებული ახალი, მანამდე უცნობი წერილობითი წყაროები, ლურსმული დამწერლობის თიხის ფირფიტები, რომლებიც ბიბლიაში აღწერილ მოვლენებს ეხმაურება. XIX-XX სს-ში აღმოჩენილია რიგი ბიბლიური ქვეყნების არქივები და ბიბლიოთეკები (აქადში, ლაგაშში, ნიფურში, ებლაში, მარში და სხვ.). მათი გაშიფვრა და სამეცნიერო მიმოქცევაში შემოტანა ბიბლიური არქეოლოგიის უდიდესი წარმატებაა ისევე, როგორც ბიბლიაში მოხსენებული ქალაქების (ბაბილონი, ური და სხვ.) აღმოჩენა. სკეპტიკოსებს აღარ აეჭვებთ ბიბლიაში აღწერილი ისტორიული

² Тураев Б. А., Библейская археология. «Христианство», т. I. М., 1993, ст. 211.

მოვლენებისა და ქალაქების არსებობა. რაც ადრე მხოლოდ ძველი ალთქმიდან იყო ცნობილი არქეოლოგიური გათხრებით იქნა დადასტურებული.

არქეოლოგიას არ ევალება ბიბლიური ამბების ჭეშმარიტების გამოვლენა, ისევე როგორც მისი უარყოფა. არქეოლოგია ვერასოდეს შეძლებს, მაგალითად, იმის დამტკიცებას, რომ მოსე ღმერთის შთაგონებით ლაპარაკობდა.

არქეოლოგია, მეორე მხრივ, გამოგვადგება ბიბლიური ისტორიის და ტრადიციების შესასწავლად. თუ ბიბლია ან ძველი წიგნი ამბობს, რომ ხალხი გარკვეულ წეს-ჩვეულებებს მისდევდა მოცემულ პერიოდში, არქეოლოგიურ გათხრებს შეუძლია გამოვლენა, თუ რამდენად ჭეშმარიტია ეს ცნობა.

თუ არქეოლოგიური გათხრების შედეგები ემთხვევა ძველი მწერლების თხრობას წეს-ჩვეულებების შესახებ, ეს ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ წყაროში მოცემული ცნობა უშუალოდ მტკიცდება. თუმცა, ის ფაქტი, რომ ბიბლიური ამბები ხშირად ემთხვევა ძველ ტრადიციებს, კარგი საფუძველია ბიბლიური ამბებისადმი პოზიტიური მიდგომის.

ამ დოკუმენტების შეთავსება ძველ გარემოსთან არქეოლოგიის ერთ-ერთი მთავარი დანიშნულებაა, რათა ამით უფრო გაადვილდეს თანამედროვე მწერლების მიერ მათი კულტურულ და საისტორიო კონტექსტში შეფასება. შედარებით იშვიათია აღმოჩენები, რომლებიც ძველი ალთქმის პერიპეტიებს ესება, თუმცა ისინი გარკვეულწილად გვარწმუნებს მათ უტყუარობაში, ვინაიდან ყოველი ეს აღმოჩენა უფრო აღრმავებს ჩვენს ცოდნას იმ გარემოსადმი, რომელშიც ბიბლია დაიწერა. ასევე გადმოცემულ რელიგიურ შეგონებებსაც განსაკუთრებით აძლიერებს.

იოანე ნათლისმცემელი მოუწოდებდა ცოცხლად წარმოედგინათ ძველი ალთქმის ამბები. ამ მიზანს ვისახავთ ჩვენც ბიბლიური არქეოლოგიის წერისას, რომელსაც არა აქვს სამეცნიერო კვლევის პრეტენზია. ეს უფრო ლექციების კრებულია, რომელიც წლების განმავლობაში იკითხებოდა ივ. ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჯერ ისტორიისა და მერე ჰუმანიტარული ფაკულტეტების სტუდენტებისათვის. ავტორები შევეცადეთ სრულად წარმოგვეჩინა ბიბლიური არქეოლოგიის თანამედროვე მიღწევები. ბუნებრივია, წიგნი არ იქნება დაზღვეული ცალკეული ხარვეზებისაგან და მკითხველს წინასწარ ვუხდით მადლობას საქმიანი შენიშვნებისათვის.

წიგნის ავტორები მადლობას მოახსენებენ ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატს ნინო გოისაშვილს მუშაობისას გაწეული დახმარებისათვის.

„თქვენ გეუბნებით, თუ ისინი დადუმდებიან,
ქვემი ილაღადებენ“
ლუკა, 19:40

თავი I

ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარების გზები

ცნება ბიბლიური არქეოლოგია 150 წლის წინათ გაჩნდა. მისი წარმოშობა დაკავშირებულია XIX საუკუნის შუა ხანებში სირია-პალესტინასა და შუამდინარეთში, „ნაყოფიერი ნახევარმთვარის“ რეგიონში მომხდარ შესანიშნავ არქეოლოგიურ აღმოჩენებთან. დადასტურდა ბიბლიაში არსებული ისტორიული გარემოსა და აღწერილი მოვლენების, მოქმედი პირებისა თუ ქალაქების (იერიხო, ბაბილონი, ური და მრავალი სხვ.) რეალობა. დიამეტრალურად შეიცვალა XVIII-XIX სს-ის განათლებულ საზოგადოებაში არსებული სკეპტიკური დამოკიდებულება საღვთო წერილის ანუ ბიბლიის მიმართ, რომელსაც აღმოსავლური ზღაპრების, ებრაული ხალხური გადმოცემებისა და თქმულებების კრებულად მიიჩნევდნენ. არქეოლოგია გახდა ბიბლიისტიკის, ანუ მეცნიერება ბიბლიის შესახებ საიმედო დასაყრდენი. მისი მეშვეობით შესაძლებელი გახდა ბიბლიის ისტორიული და კულტურული ფონის გააზრება ახლად აღმოჩენილი წერილობითი წყაროების, მატერიალური კულტურის ძეგლების შეჯერება კორელაციის საფუძველზე. მნიშვნელოვნად დაზუსტდა ბიბლიის, განსაკუთრებით ძველი აღთქმის ქრონოლოგიური ჩარჩოები, მისი განვითარება დროსა და სივრცეში. არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა გამოამჟღავნა ეგვიპტის, ფინიკიის, შუმერის, აქადის, ბაბილონის და სხვა ბრწყინვალე ცივილიზაციები, რომლებიც მანამდე მხოლოდ ბიბლიიდან იყო ცნობილი. ამგვარად, მოხდა სიძველეთმცოდნეობითი სამეცნიერო დისციპლინის არქეოლოგიისა და ბიბლიის მკვლევართა ინტერესების შერწყმა. ურწმუნოთა (ათეისტების) და მორწმუნეთა (თეისტების) ძალისხმევით გაერთიანება ამ „წიგნთა წიგნის“ ობიექტური შესწავლისათვის. შესაბამისად, შეიქმნა ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარების მეტად საინტერესო ისტორია XIX ს-ის დასაწყისში ბიბლიურ ქვეყნებში (ეგვიპტე, სირია, მესოპოტამია...) მოგზაურთა ცნობებიდან დაწყებული და კუმრანის აღმოჩენებით დამთავრებული. ნიშანდობლივია ისიც, რომ ბიბლიური არქეოლოგია ზუსტად იმ მიზნებს ისახავს, რომლებიც ჯერ კიდევ ძვ. წ. V-IV საუკუნეებში ჩამოაყალიბა გენიალურმა ბერძენმა ფილოსოფოსმა პლატონმა (ძვ. წ. 427-347 წწ.). როგორც ცნობილია, თავად ტერმინი – არქეოლოგია სწორედ მის ერთ-ერთ დიალოგში „დიდი ჰიპია“ ფიქსირდება. სოკრატეს კითხვაზე, თუ რა აინტერესებდათ ლაქედემონელებს განსაკუთრებით, დიდი სოფისტი ჰიპია პასუხობს: „გმირებისა და უბრალო მოკვდავთა, ადამიანთა გენეალოგიები, ხალხთა

გადასახლებების, ანუ იმის შესახებ თუ როგორ აარსებდნენ ძველად ქალაქებს და საერთოდ ყოველი არქეოლოგიის შესახებ”.³

პლატონისეული „ყოველი არქეოლოგია“ (πᾶτος τῆς ἀρχαιολογίας) ნიშნავს მოძღვრებას, მეცნიერებას, სიტყვას სიძველეთა შესახებ, ანუ სიძველეთმცოდნეობას. ასე გაიაზრებოდა არქეოლოგია ანტიკურ საზოგადოებაში. რომის კეისრების ეპოქაში არქეოლოგიის თვალსაწიერი შეიზღუდა და ის მოიაზრებოდა როგორც ამა თუ იმ ხალხის ისტორიული წარსულის ადრეული პერიოდი.

დიოდორე სიცილიელი (ძვ. წ. 89-29 წწ.) ავტორია ნაშრომისა „ელინური არქეოლოგია“, რომელშიც განხილულია ბერძნების ისტორია ტროას ომამდე. გეოგრაფიის მამად სახელდებული სტრაბონი (ძვ. წ. 64/63-ახ. წ. 23/24 წწ.) სკიროსთან დაკავშირებით დასძენს, რომ ის, უპირატესად, ცნობილი გახლდათ თავისი არქეოლოგიით ანუ ძველი ისტორიით (Strabo, IX, III, 16). დიონისე ჰალიკარნასელს (ძვ. წ. 60-7 წწ.) ეკუთვნის წიგნი „რომის არქეოლოგია“ (Ρωμαϊκὴ ἀρχαιολογία) მიძღვნილი მარადიული ქალაქის შორეული „ისტორიამდელი“ წარსულისადმი. ამავე ასპექტში აქვს გააზრებული ეს ტერმინი ებრაელ მწერალ იოსებ ფლავიუსს (დაახ. 37-100 წწ.) თავის ბერძნულ ენაზე დანერილ წიგნში „იუდეველთა არქეოლოგია“ (Ιουδαϊκὴ Ἀρχαιολογία), რომელიც ჩვეულებრივ ითარგმნება, როგორც „სიძველეები“. ამ ყოველმხრივ საინტერესო ნაშრომში (პირველად იხსენიება მაცხოვარი) განხილულია ებრაელი ხალხის ისტორია სამყაროს შექმნიდან ნერონის ეპოქამდე. ნიშანდობლივია, რომ ეს წიგნი საკმაოდ ადრე, XI ს-ში უთარგმნიათ ქართულ ენაზე.⁴

ლათინურ ენაზე „არქეოლოგია“-ს შესატყვისი ტერმინი „Antiquitates“-ია დამკვიდრებული (ძვ. წ. I ს.) და აღნიშნავს სიძველეებს. რომაელებმა შემოიღეს ცნება (Antiquarius) სიძველის მოყვარულის აღსანიშნავად. პირველ ანტიკვარად, თანამედროვე გაგებით, სიძველეთა მოყვარულად მიჩნეულია არქეოლოგი ჩირიაკო ანკონელი (XV ს.) – იტალიელი პუშანისტი, რომელმაც ალორძინების ხანაში დაუდო სათავე არქეოლოგიურ კვლევებს. მან იმოგზაურა წინა აზიაში, ეგვიპტეში, საბერძნეთში და გამოსცა წიგნი ანტიკური ხანის ძეგლების აღწერითა და ილუსტრაციებით (Antiquarum rerum commentarii). მისი ბერძნული შესატყვისი „არქეოლოგია“ თავიდან დამკვიდრდა ევროპულ სიძველეთა შემსწავლელ მეცნიერებებში მხოლოდ XVIII ს-ის ბოლო მეოთხედში, ისიც ვინრო გაგებით. არქეოლოგია იკვლევდა კლასიკურ ანუ ბერძნულ-რომაულ მატერიალური კულტურის ძეგლებს. პირველი ვინც შემოიღო საუნივერსიტეტო-სალექციო კურსი არქეოლოგიაში იყო გიოტინგენის უნივერსიტეტის პროფესორი ქრისტიან-ჰოტილი პეინე (1729-1812). 1767 წლიდან ის

³ შეად. პლატონი, იონი, დიდი ჰიპია, მენონი. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, წინათქმები და შენიშვნები დაურთო ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბ., 1974, გვ. 17.

⁴ იოსებ ფლავიუსი, მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი (ქართ. თარგმ. ტექსტი გამოსაც მოამზადა... წინო მელიქიშვილმა), საქ. სსრ მეცნ. აკად. ხე-ღნანერთა ინ-ტი, თბ., 1987.

ინყებს ლექციების კურსს: „ძველი სამყაროს ხელოვნების არქეოლოგია, უპირატესად ბერძენთა და რომაელთა“. მის მოწაფეს ეკუთვნის პირველი „არქეოლოგიური სახელმძღვანელო“ ორ ტომად. მისი ავტორი გახლდათ პროფ. იოჰან ზიბენკესი (Joh. Phil Siebenkess, Handbuch der Archäologie N. Berg, 1799). XIX ს-ის დასაწყისიდან ტერმინი „არქეოლოგია“, როგორც ნივთიერი კულტურის შემსწავლელი მეცნიერების აღმნიშვნელი ცნება, საყოველთაოდ ვრცელდება ევროპაში.

ამგვარად, დღეს დამკვიდრებული ბერძნული ტერმინი „არქეოლოგია“, რომელიც შეისწავლის ნივთიერი კულტურის ძეგლებს, ორი ნაწილისაგან შედგება; პირველია – არქაოს, რაც ნიშნავს ძველს, მეორე კი ლოგოს – სიტყვას, ცოდნას. მისი განშტოებაა ბიბლიური არქეოლოგია, რომლის ამოცანაა ბიბლიური სიძველეების გამოვლენა და შესწავლა.

თაზო II

ბიბლია, მისი სტრუქტურა და ქრონოლოგია

ბიბლია ბერძნული წარმომავლობისაა – „βίβλι“ და სიტყვასიტყვით ნიშნავს წიგნებს, გრაგნილებს. თანამედროვე სამყაროში მას საღვთო წერილს – *Sacra scriptura* უწოდებენ, რაც ლათინურიდან მომდინარეობს. ებრაელები მას თანახს უწოდებენ. რადგან ბიბლიაში ხაზგასმულია ებრაელებსა და ღმერთს შორის დადებულ აღთქმაზე, მას ებრაულად სეფერ ჰაბერიტს (გამ. 24:4) – აღთქმის წიგნს უწოდებენ. ებრაელები თანახს (ძველი აღთქმა) სამ ნაწილად ჰყოფენ:

- 1) თორა (დარიგება) (ივრ. – תורה) – მოსეს ხუთწიგნეული (ხუმაში);
- 2) ნებიიმ (ივრ. – נביאים) – წინასწარმეტყველები;
- 3) ქეთუბიმ (ივრ. – כתובים) – წერილები.

ებრაული თანახსი დაიწერა ებრაულ ენაზე ებრაელებისათვის და მხოლოდ ძვ. წ. III ს ითარგმნა ბერძნულად ალექსანდრიაში ებრაული ელინოზირებული თემის საჭიროებისათვის. მას „სეპტუაგინტას“, ანუ სამოცდაათი ბრძენის თარგმანს უწოდებენ, რომლის კანონიზაცია მოგვიანებით ადრექრისტიანულ ეპოქაში მოხდა. სიტყვა ბიბლია თვით „წმინდა წიგნებში“ არ გვხვდება. პირველად იგი „წმინდა წიგნების“ აღმნიშვნელად აღმოსავლეთში IV ს-ში იოანე ოქროპირმა (Ιωάννης ο Χρυσόστομος IV-V სს.) და ეპიფანე კვიპრელმა (Επιφάνειος Κύπριος III-IV სს.) გამოიყენა. ამგვარად, ძველი აღთქმა გახდა ორი რელიგიის ქრისტიანობისა და იუდაიზმის წმინდა წიგნი.

როგორც აღვნიშნეთ, ბიბლიის სახელწოდება ბერძნული – „წიგნები“ βίβλιον-დან მომდინარეობს, რომელიც 66 წიგნისაგან შედგება. მათ შორის ძველი აღთქმა 39, ხოლო ახალი აღთქმა 27 წიგნს შეიცავს⁵.

ძველი აღთქმა დაწერილია როგორც ცალკეული გრაგნილები ძველ ებრაულ ენაზე (ივრითი). სამწუხაროდ ჩვენთვის ცნობილი არ არის თუ ვის მიერ იქნა გაერ-

⁵ ე. წ. „სეპტუაგინტა“-ს (ლათ. – *Interpretatio Septuaginta Seniorum* – სამოცდაათი სწავლულის თარგმანი) სხვადასხვა დროს დამატებული აქვს რამდენიმე წიგნი ბერძნულ ენაზე. იგი საკმაოდ განსხვავდება „თანახისაგან“ როგორც წიგნების შემადგენლობით, ისე მათი განლაგებით და ცალკეული ტექსტებით. მეორე ტაძრის დანგრევის შემდეგ „სეპტუაგინტა“ იუდეველებმა არ მიიღეს. ებრაელებმა იგი არ აღიარეს კანონიკურად.

თიანებული ერთ ნიგნად. ძველი ალთქმის 39 ნიგნი შექმნილია სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს, რომლებიც ერთმანეთისგან სტილის მიხედვით განსხვავდება. ისინი შეიძლება სამ ძირითად ჯგუფად დაეყოთ.

1. კანონი ანუ რჯული (თორა) – ხუთი ნიგნი, რომელსაც ხუთნიგნეულსაც უწოდებენ. მოსეს ხუთი ნიგნი კანონმდებლობით ნაწილში აწესრიგებს რელიგიური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმებს, თხრობით ნაწილში მოგვითხრობს ამბებს ადამიანისა და სამყაროს წარმოშობის შესახებ, უმთავრესად კი ებრაელთა თავგადასავალს პალესტინაში შეჭრამდე. კანონი ანუ რჯული შეიცავს შემდეგ ნიგნებს: დაბადება, გამოსვლა, ლევიანნი, რიცხვნი, მეორე რჯული.

2. წინასწარმეტყველნი (ნებიიმ) – ლეთის წინასწარმეტყველები ხსნიდნენ ძველ მოვლენებს, ამხილებდნენ არსებულ ბოროტებას და მოუთხრობდნენ იმის შესახებ, თუ რას შექმნიდა ღმერთი მომავალში. წინასწარმეტყველნი შეიცავს შემდეგ ნიგნებს: იესო ნავეს ძე, მსაჯულთა ნიგნი, მეფეთა ნიგნები, ესაია, იერემია, იეზეკიელი და თორმეტი მცირე წინასწარმეტყველი.

3. წერილნი (ქეთუბიმ), რომელსაც მიეკუთვნება: იობი, რუთი, ფსალმუნნი – სასულიერო ლირიკისა და საღვთო მაღალმხატვრული შედევრები, რომელიც დავით მეფეს ეკუთვნის; სოლომონ მეფის იგავნი (იგავნი სოლომონისა) – დიდაქტიკური აფორიზმებისა და ანდაზების კრებული; ქებათა-ქება, ეკლესიასტე (ბერძნული – Ἐκκλησιαστής), დანიელი, იერემიას გოდება, ეზრა და ნეემია, პირველი და მეორე ნეშტთა და ესთერი.

ნიგნთა კრებული, რომელიც დაემატა ძველი ალთქმის ნიგნებს ებრაელებმა არ მიიღეს და არ შევიდა „თანახში“. აქედან გამომდინარე, პროტესტანტული ეკლესიის უმეტესობას ისინი არ შეაქვს ბიბლიის კანონში (პროტესტანტული კანონი შეიქმნა XVI ს-ში და შუალედური მდგომარეობა უკავია თორასა და ქრისტიანულ კანონს შორის).

საღვთო წერილი – თანახი (ივრ. תנ"ך), რომელიც ქრისტიანული ტრადიციის ძველ ალთქმას თითქმის მთლიანად ემთხვევა, თუმცა მათ შორის მაინც არსებობს განსხვავება. ებრაული თანახი ჩამოყალიბდა იუდაიზმში, კლასიკური ქრისტიანული კანონი (ძველი ალთქმა) ძირითადად დაფუძნებულია ალექსანდრიულ ვერსიაზე (სეპტუაგინტა) და ქრისტიანების წმინდა ნიგნთა-ნიგნია (წერილია). ებრაელები, რომელთა მიერაც იქნა დაწერილი ძველი ალთქმა ებრაულ ენაზე (ივრითი) მას ასევე სეფერიმს – ნიგნებს უწოდებენ. საყოველთაოდ მიღებულია მისი მეორე სახელწოდება თანახი (ივრ. תנ"ך). თანახი აკრონიმს წარმოადგენს და წარმოდგარია მისი სამი ნაწილის საწყისი ასოებიდან:

- 1) თ (თორა) (ივრ. – תורה) – მოსეს ხუთნიგნეული (ხუმაში) ანუ კანონი;
- 2) ნ (ნებიიმ) (ივრ. – נביא) ანუ წინასწარმეტყველები;
- 3) ქ (ქეთუბიმ) (ივრ. – כתובים) – წერილები.

კანონი „თორაჰ“, რომლის არაბული სახელწოდებაა „თაურაჰ“ (ივრ. – תורה) მოიცავს მოსეს ხუთნიგნეულს, ანუ ხუმაშს. ის შედგება შემდეგი ნაწილებისაგან:

1. დაბადება Genesis (ივრ. ბერეშით **תולדות**) – მოსეს I წიგნი;
2. გამოსვლა Exodus (ივრ. შემოთ **שמות**) – მოსეს II წიგნი;
3. ლევიანნი Lexitikus (ივრ. ვაიკრა **לוי**) – მოსეს III წიგნი;
4. რიცხვნი Numeri (ივრ. ემიდბარ **מסעי**) – მოსეს IV წიგნი;
5. მეორე რჯული Deuteronomium (ივრ. ავარიმ **דברים**) – მოსეს V წიგნი.

ებრაული ტრადიციით, თორა უშუალოდ ღმერთის ბოძებულია ებრაელი ხალხისათვის და მოსე წინასწარმეტყველის მიერ იქნა ჩაწერილი ძვ. წ. XII საუკუნეში ქვის ფილებზე, დაფაზე (ებრ. ლუხოთ პა ბრით). გადმოცემით ეს უწმიდესი ებრაული რელიკვია იერუსალიმის დიდ ტაძარში ინახებოდა; იგი იუდას სამეფოს დაცემისა და პირველი ტაძრის დანგრევის შემდეგ განადგურდა. თორა ანუ როგორც მას ებრაელები უწოდებენ „სეფერ თორა“, ანუ „კანონის (რჯულის) წიგნი“ აწესრიგებს რელიგიური და საზოგადოებრივი ცხოვრების ნორმებს, მოგვითხრობს ქვეყნიერების, ადამიანის წარმოშობაზე, ებრაელთა უძველეს ისტორიაზე. ბიბლიური კანონის უძველესი გაფორმება მოხდა ე. წ. ბაბილონის ტყვეობის დროს ძვ. წ. 586-516 წწ., როდესაც ებრაელები იძულებით გადაასახლეს პალესტინიდან, ხოლო დაბრუნების შემდეგ ისრაელში ყალიბდება თეოკრატიული საზოგადოება, თეოკრატიული თემები, სადაც მიმდინარეობდა ინტენსიური სარედაქციო სამუშაოები მოსეს ხუთწიგნულზე. მღვდელმთავარმა ეზრამ ძვ. წ. V საუკუნეში თანახი ებრაელთა მომქმედ კანონმდებლობად გამოაცხადა.

ქრისტიანული ტრადიციით, თანახს პირველად პავლე მოციქულმა უწოდა ძველი აღთქმა, შემდეგ კი მთელმა ქრისტიანულმა სამყარომ და მთლიანად იქნა მიღებული ახალ აღთქმასთან ანუ სახარებასთან (ევანგელიესთან, ბერძნ. – **ἡ γένεσις**. ლათ. **Novum Testamentum**) ერთად. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იუდაიზმი სახარებას არ ცნობს.

ძველი აღთქმა თავდაპირველად ბერძნულ ენაზე ითარგმნა ძვ. წ. III-II სს-ში ანტიოქიის ალექსანდრიაში ე. წ. „სეპტუაგინტა“⁶. ასიმილირებულ ებრაელთა თვითშეგნების განმტკიცებისათვის, იუდაიზმი რჩებოდა ეროვნული იდენტუფიკაციის ძირითად საშუალებად ალექსანდრიის ებრაულ თემში, რომელიც ეკონომიკურად ძალზედ ძლიერი გახლდათ. ძველი აღთქმა ახ. წ. II საუკუნეში ითარგმნა სირიულ ენაზე ე. წ. „პეშიტა“. IV საუკუნისათვის ის შეიცავდა ძველ აღთქმასა და აპოკრიფებს. V საუკუნისათვის კი ევროპელი ქრისტიანებისათვის მოსეს ხუთწიგნული, ძველი აღთქმის წიგნები ლათინურადაც ითარგმნა. ესაა ე. წ. „ვულგატა“ (ლათ. – **Vulgata versio**), როდესაც ახ. წ. IV-V საუკუნეების მიჯნაზე ნეტარმა

⁶ სეპტუაგინტა ბერძნულად ნიშნავს 70-ის თარგმანს, როდესაც ძველი აღთქმა 70 სწავლულმა ებრაელმა თარგმნა ძველბერძნულად. ზოგჯერ მათ რიცხვს 72 განსაზღვრავენ, რომლებმაც 72 დღის განმავლობაში თარგმნეს თორა დაახლოებით 285-247 წწ. შორის. გადმოცემის თანახმად, ყოველი მათგანი დამოუკიდებლად მუშაობდა.

იერონიმე (ლათ. **Eusebius Sophronius Hieronymus**) მნიშვნელოვნად გადაამუშავა ბიბლიის სრული ტექსტი. IV ს. როდოსტოლის (სილისტრია) ეპისკოპოსმა ულფილამ (ლათ. **Ulfilas, Vulfilas, Gufilas, Ulphilas**) ბიბლია თარგმნა ოსტგოთურ ენაზე. ამ თარგმანის საუკეთესო ასლი **Codex Argenteus** (ვერცხლის კოდექსი) შენახულია უპსალაში (**Uppsala** – შვეცია), რომელიც მენამული ფერის პერგამენტზე ოქროსა და ვერცხლის ასოებითაა დანერილი. რაც შეეხება ქართულ ბიბლიას სეპტუაგინტადან მომდინარეობს და V ს-ით თარიღდება, ისევე როგორც ალბანური, სომხური და ეთიოპიური ბიბლიები. ბიბლია ასევე ითარგმნა კოპტურად. ზოგიერთი სპეციალისტი არ გამორიცხავს უკვე IV საუკუნეში ბიბლიის თარგმნის ცდებს ასირიულიდან ან პირდაპირ ებრაულიდან.

ახალი აღთქმა შედგება 27 თხზულებისაგან, კერძოდ მათეს, მარკოზის, ლუკას და იოანეს სახარება, მოციქულთა საქმეები, მოციქულთა წერილების სულ 21 ეპისტოლე (კორინთელთა, კოლელთა, ეფესელთა...) და იოანეს გამოცხადებისაგან (აპოკალიფსისი).

ბიბლიის ტექსტის უძველეს მანუსკრიფტებად ითვლება:

1. სინაის კოდექსი (ბერძნ. **Σιναιτικός Κώδικας**, ლათ. **Codex Sinaiticus**) – ბერძნული ბიბლიის ერთ-ერთი უძველესი ხელნაწერი, რომელიც შედგება არასრული ძველი აღთქმისა და სრული ახალი აღთქმისაგან. იგი ითვლება ბიბლიის უძველეს უნციალურ (ხელნაწერი) პერგამენტულ ხელნაწერად, აღმოჩენილ იქნა გერმანელი მეცნიერის კონსტანტინე ფონ ტიშენდორფის მიერ 1844 წელს სინაის მთაზე წმინდა ეკატერინეს მონასტერში. სახელიც სწორედ აქედან მიიღო. თარიღდება IV ს-ით. გარდა ზემოხსენებულისა შეიცავს ადრექრისტიანული პერიოდის ორი ავტორის ხელნაწერს დათარიღებულს II ს-ით „ბარნაბას წერილს“ და ერმას „მწყემსს“. ხელნაწერები ინახება ლეიფციგში, ლონდონში, სანკტ-პეტერბურგსა და სინაიზე.

2. ვატიკანის კოდექსი (ლათ. **Codex Vaticanu**) – ბერძნული ბიბლიის ერთ-ერთი უძველესი ხელნაწერი, რომელიც შედგება არასრული ძველი აღთქმისა და ახალი აღთქმისაგან. თარიღდება IV ს-ის შუა ხანებით. ინახება ვატიკანში.

3. ალექსანდრიული კოდექსი (ბერძნ. **Αλεξανδρινός Κώδικας**, ლათ. **Codex Alexandrinus**) – ბერძნული ბიბლიის ერთ-ერთი უძველესი ხელნაწერი, თარიღდება V ს-ით ინახება ბრიტანეთის ბიბლიოთეკაში.

1436 წელს გუტენბერგის მიერ გამოგონებულმა წიგნის ბეჭდვის ხერხმა ხელი შეუწყო ბიბლიის სწრაფ გავრცელებას ევროპის მოსახლეობის საშუალო და დაბალ ფენებში. საქართველოში პირველი ბეჭდური ბიბლიის გამოშვება დაკავშირებულია ვახტანგ VI-ის სახელთან, რომელმაც ანთიმოზ ივერიელის დიდი დახმარებით თბილისში 1709 წელს გამოსცა „საღვთო წიგნი“. არსებული სტატისტიკური მონაცემებით ევროპაში 1804-1897 წწ. დაისტამბა ბიბლიის 112 მილიონი ეგზემპლარი. დღეისათვის ბიბლია ასტრონომიულ ციფრს აღწევს და 1600-ზე მეტ ენაზეა თარგმნილი.

თაზო III

ბიბლიის შექმნის დრო

ყველა ტექსტი, ასე თუ ისე, ეპოქის ანარეკლია ანუ ნაწარმოები ასახავს გარკვეულ კულტურულ-ისტორიულ პერიოდს... ყველა დიდი ეპოქა შობს შედეგებს. დიდი ნაწარმოებები უმნიშვნელო მოვლენების დროს არ იქმნება. მიუხედავად ამისა, კაცობრიობის ცხოვრებაში ესა თუ ის მოვლენა უკვალოდ არ რჩება (მითები, ლეგენდები, ეპოსები და ისტორიული ქმნილებები). ბიბლიისათვის დამახასიათებელია უდიდესი განვრცობა დროსა და სივრცეში შექმნის 6 დღიდან დაწყებული (ადამისთვის „სიცოცხლის სულის“ – „ნიშნათ ხაიმ“) ახ. წ. II საუკუნემდე. ბიბლია მთელი ბიბლიოთეკაა, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, 66 წიგნისაგან შედგება. მათ შორის 39 წიგნი არის ძველი აღთქმის, ხოლო 27 ახალი აღთქმის შემადგენელი ნაწილი. ბიბლიის ცალკეული ნაწილები სხვადასხვა ადამიანების მიერ სხვადასხვა დროს იყო დაწერილი, დაახლოებით 1500 წლის მანძილზე, რომლებიც მოგვიანებით ერთ წიგნად იქნა გაერთიანებული. პირველი ბიბლიური მოვლენები კი, როგორც ცნობილია, განეკუთვნება ბევრად უფრო ადრეულ პერიოდს, ვიდრე დამწერლობის სისტემა იქნებოდა გამოგონილი. ამიტომ, როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, ისინი თაობიდან თაობას გადაეცემოდა ზეპირსიტყვაობის მეშვეობით. მკვლევარები ზუსტად ვერ ამბობენ, თუ როდის გაჩნდა ძველი აღთქმის პირველი წიგნები. მაგრამ იმას კი აღნიშნავენ, რომ ბიბლიიდან მთელი რიგი ცნობილი ისტორიები (მოსე და ათი მცნება, დავითი და გოლიათი...) აღწერილი ამბების თანადროულად იქნა ჩანერილი.

ისტორიული მოვლენები გამჭოლი თემაა ძველ აღთქმაში და ამა თუ იმ სახით ყველა მის წიგნშია წარმოდგენილი, წინასწარმეტყველებებთან იქნება ეს თუ ფსალმუნებში, დამოძღვრებასა თუ კანონებში. ეს განსაკუთრებით გამოსჭვივის ბიბლიის ნარატიულ ნაწილებში, ე. წ. „იაჰვისტების“ (ძვ. წ. X-IX სს.) და ე. წ. „ელოჰისტების“ (ძვ. წ. VIII ს.) წიგნებში. უცნობმა ავტორმა ე. წ. იაჰვისტმა, რომელიც ებრაელთა ღმერთს იაჰვეს უწოდებდა წერილობით ებრაულ ენაზე დააფიქსირა თავისი ხალხის ზეპირი კოსმოგონიური და პეროიკული გადმოცემები, ლეგენდები. ესაა გვაროვნული და ტომობრივი, მათ შორის გენეალოგიური ცნობები (ადამის მემკვიდრეები, ბაბილონის გოდოლი, აბრაამის შთამომავლობა). მისი თხრობა გააგრძელა ე. წ. ელოჰისტმა, რომლისთვისაც ებრაელთა ღმერთი ელოჰი იყო. „სანაწყისი დროის“ აღწერა გაამდიდრა პატრიარქების აბრაამის, ისააკისა და იაკობის თავგადასავალებით. მან უმთავრესი ყურადღება დაუთმო იოსებს და მის მოღვაწეობას ეგვიპტეში, სინაის გამოცხადებას და ბოძებულ ათ მცნებას აღთქმულ ქვეყანაში – ქანაანში დამკვიდრებას, ერეც ისრაელის შექმნას და მის დამხობას ძვ. წ. 586 წელს ნაბუქოდონოსორის მიერ, ებრაელთა „ბაბილონის ტყვეობას“ და მათი ქართლის ცხოვრების ტერმინით – „ცის კიდით გაფანტვას“. ბიბლიაში მოთხრობილი ეს ისტორიული პროცესები

იმდენად შთამბეჭდავი და ექსპრესიულია, რომ VI ს-ში ევსტატი მცხეთელის მარტვილობის ავტორს ათქმევინა:

„თხრობაჲ ეგე ჰურიათა დიდ არს ძმაო“.

რაც შეეხება ახალ აღთქმას – იგი ახ. წ. I ს-ში იქმნება. ის შედგება ოთხი სახარების (მათე, მარკოზი, ლუკა და იოანე), ლუკას მოციქულთა საქმეების, იოანეს აპოკალიფსისა და 21 ეპისტოლესაგან. ახალ აღთქმაში სახარებები შეტანილია მათი დაწერის თანმიმდევრობის მიხედვით. მოგვაქვს ყველაზე მეტად გაზიარებული თარიღები. კერძოდ: მათე (I ს-ის 41-55 წწ.), მარკოზი (I ს-ის 60-70-იანი წლები), ლუკა (I ს-ის 70-80-იანი წლები), იოანე (I ს-ის 90-იანი წლები), ე. ი გამოდის, რომ პირველ ქრისტიან ავტორად და წყაროდ გვევლინება მათე, შემდეგ მარკოზი, ლუკა და იოანე.

მოციქულთა საქმეები, რომელიც ოთხ კანონიკურ სახარებას მოჰყვება ახალი აღთქმის ერთადერთი წიგნია, რომელიც სახარების შემდეგ მოვლენებზე მოგვითხრობს. მას ისტორიული ქრონიკის სახე და ფართო გეოგრაფიული დიაპაზონი აქვს. მოციქულთა საქმეებში გადმოცემულია იუდეველებსა და წარმართებს შორის ქრისტიანობის გავრცელება ქრისტეს მოწაფეთა ძირითადად პეტრესა და პავლეს მიერ. თხზულებიდან ჩვენ ვიგებთ ბევრ ისეთ ცნობას, რომელიც არაერთი ისტორიული წყაროთი და არქეოლოგიური მასალით დასტურდება. ამას ემატება ის ფაქტი, რომ აღნიშნულ ახალ აღთქმაში მოყვანილი ფაქტები ემთხვევა სხვა ისტორიული წყაროების მონაცემებს. მაგალითად, ებრაულ დიასპორაზე არსებული მასალა.

ამრიგად, ბიბლიის შექმნის ქრონოლოგიური ჩარჩოები, უფრო ზუსტად, მისი ფორმირების დრო ძვ. წ. XII და ახ. წ. I საუკუნეებს მოიცავს. ძველი აღთქმა (თანახი) ძირითადად დაწერილია ძველ ებრაულ⁷ და მცირე ნაწილი არამეულ⁸ ენებზე. მისი

⁷ ორთოდოქსალური იუდაიზმის მიხედვით, ივრითი ლეთაებრივი ენაა, რომელზეც პირველი ადამიანი ლაპარაკობდა. ძველი ებრაული – ივრითი (עברית) განეკუთვნება დასავლეთსემიტურ ენათა ქანაანურ ჯგუფს. უკვე ძვ. წ. XIII-VII სს-ში დამოუკიდებელი სემიტური ენაა, რაც საბოლოოდ გამოეყო მასთან ახლო მდგომ დასავლეთსემიტურ კილოკავებს. დღემდე აღმოჩენილ ხელნაწერებს შორის ივრითზე შესრულებულ ყველაზე ძველ ლიტერატურულ წყაროს წარმოადგენს დებორას ჰიმნი? (სიმღერა?) (მსაჯ. 5). ეს ფრაგმენტი მეცნიერთა უმეტესობის მიერ დათარიღებულია ძვ. წ. VII ს-ით მცირე ნაწილი კი მას დებორას თანადროულად მიიჩნევენ (ძვ. წ. XII ს.). გეზერის კალენდარი (ძვ. წ. X ს.), სილოამის წარწერა (ძვ. წ. VII ს.), ოსტრაქა (სამარიიდან – ძვ. წ. VIII ს., ლაქიმიდან ძვ. წ. VI ს.) პალიმფსეტი იუდას უდაბნოდან (ძვ. წ. VIII-VII სს.), მონეტები, წარწერიანი საწონები. ძვ. წ. VI ს-ში ივრითი საერთო-სახალხო ენა იყო პალესტინაში, რის შემდეგაც დაიწყო მისი არამეიზაცია. ებრაულ ენაში 22 ასოა (თანხმოვანი). ხმოვნები (5 ბგერა) მკითხველმა თვითონ უნდა ჩასვას. ტექსტი მარჯვნიდან მარცხნივ იკითხება, ამიტომ წიგნი იფურცლება (იშლება) მარცხნიდან მარჯვნივ. საქართველოში აღმოჩენილი არამეული წარწერების შესახებ იხ. კ. ნერეთელი, საქართველოს არამეული წარწერები (ზოგადი მიმოხილვა) ტიპილოგიური ძიებანი, თბ., 2000.

⁸ არამეული ენები განეკუთვნება სემიტურ ენათა ჯგუფს. წარსულში არამეული ენა ასრულებდა Lingua franca-ს როლს ახლო აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე. მათ შორის

უძველესი ხელნაწერი ძვ. წ. X-IX სს-ით თარიღდება. სიტყვა „ალთქმა“ მიუთითებს ღმერთსა და ღმერთის მიერ რჩეულ ხალხს – ებრაელებს შორის არსებულ კავშირზე.

ახალი აღთქმა მათეს სახარების გარდა, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, კონკრეტულად იუდას ებრაელებისათვის არამეულ ენაზე იყო შექმნილი, დანერგილია ბერძნულად. ბიბლიის შესწავლის თვალსაზრისით განსაკუთრებით ღირებული აღმოჩნდა 1947 წ. მკედარი ზღვის მიდამოებში აღმოჩენილი გრაგნილები (ე. წ. კუმრანის ხელნაწერები), რომლებიც მაცხოვრის პერიოდში არსებულ ერთ-ერთ იუდეურ სექტას (ესეელები) ეკუთვნოდა. მკედარი ზღვის ხელნაწერებს შორის იყო თითქმის მთელი ძველი აღთქმა ესთერის წიგნის გარდა. კუმრანის ხელნაწერები ჩვენთვის იმითაც არის ღირებული, რომ მათი შედარება ძველი აღთქმის უძველეს ნუსხებთან თვალნათლივ ცხადყოფს, რომ ძველი აღთქმის ტექსტი ათი საუკუნის მანძილზე სულ უმნიშვნელოდ თუ შეიცვალა. ამგვარად, საბოლოო ჯამში, შეგვიძლია დარწმუნებულები ვიყოთ, ძველი აღთქმა ათასწლეულების განმავლობაში თითქმის არ შეცვლილა.

ბიბლიისტიკის მიერ შემუშავებულია ბიბლიის ქრონოლოგიური სკალა, რომელიც ასეთნაირად გამოიყურება:

- I. პატრიარქების ეპოქა: ძვ. წ. XX-XVII სს. ანუ შუაბრინჯაოს ხანა.
- II. ეგვიპტის პეგემონია პალესტინაზე: ძვ. წ. 1550-1200 წწ. გვიანბრინჯაოს ხანა.
- III. მსაჯულთა ეპოქა: ძვ. წ. 1200-1029 წწ. ადრერკინის ხანა I (რკინა, ბარზელ 72-ჯერ იხსენიება ბიბლიაში).
- IV. გაერთიანებული სამეფო: ძვ. წ. 1029-928 წწ. რკინის ხანა II A.
- V. დაყოფილი სამეფო: ძვ. წ. 928-586 წწ. რკინის ხანა II BC.

ის იესო ქრისტეს დროს სალაპარაკო ენა იყო პალესტინაში. არამეელებს უწოდებდნენ დასავლეთსემიტურ ტომებს, რომლებიც დაახლოებით დღევანდელი სირიის ტერიტორიაზე მომთაბარეონდნენ. მათი ენა ახლოსაა ქანაანურ ენებთან, კერძოდ ივრითთან. არამეელებს არასოდეს შეუქმნიათ ერთიანი სახელმწიფო. მიუხედავად ამისა, მათი ენა გავრცელებული იყო მეზობელ ტერიტორიებზე. არამეულმა ასურეთისა და ბაბილონის სამეფოებში ხმარებიდან ამოაგდო აქადური ენა. ისრაელსა და იუდაში ელჩები და ვაჭრები არამეულად საუბრობდნენ. არამეული ენა აქამენიანთა ირანის (ძვ. წ. VII-IV სს.) სახელმწიფო ენად იქცა. ელინისტურ პერიოდში კი წარმატებით უწევდა კონკურენციას ბერძნულს. დანერგილებით იხ. იოსებ ნავე – არამეული დამწერლობის განვითარება (ინგლისურიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო ელენე გიუნაშვილმა), თბ., 2011.

პირველი არამეული დამწერლობის ნიმუშები აღმოჩენილია თანამედროვე სირიის ტერიტორიაზე და ძვ. წ. IX ს-ით თარიღდება. ძველ არამეულ ენაზე დანერგილია ბიბლიის რამდენიმე წიგნი (დანიელის, ეზრას, იერემიას). შემონახულია ძველ არამეულ ენაზე შესრულებული ძველი აღთქმის წიგნები, რომლებიც თარგუმის სახელით არის ცნობილი.

VI. ბაბილონის პერიოდი: ძვ. წ. 586-539 წწ.

VII. სპარსეთის პერიოდი: ძვ. წ. 539-332 წწ.

VIII. ელინისტური პერიოდი: ძვ. წ. 332-63 წწ.

1. ადრეული ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 332-198 წწ.

2. გვიანი ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 198-63 წწ.

IX. რომაული პერიოდი ძვ. წ. 63-დან ახ. წ. I საუკუნის ბოლო.

ასეთივეა ჩვენი კურსის ბიბლიური არქეოლოგიის ქრონოლოგიური ჩარჩოები. ისტორიულ-გეოგრაფიული გარემო კი პალესტინის გარდა მოიცავს ძველ ეგვიპტეს, სირიას, შუამდინარეთს... შესწავლის ობიექტია აქ გამოვლენილი არქეოლოგიური ძეგლები, რომლის კვლევასაც თავისი ისტორია აქვს. სანამ ბიბლიური არქეოლოგიის საწყის ეტაპს განვიხილავთ გავეცნოთ პალესტინის არქეოლოგიურ სიტუაციას, რაც გაგვიადვილებს ბიბლიურ კულტურულ სამყაროში ორიენტაციას.

I. კერამიკამდელი ნეოლითი A ძვ. წ. 8500-7500 წწ.

II. კერამიკამდელი ნეოლითი B ძვ. წ. 7500-6000 წწ.

III. კერამიკული ნეოლითი A ძვ. წ. 6000-5000 წწ.

IV. კერამიკული ნეოლითი B ძვ. წ. 5000-4300 წწ.

V. ენეოლითი, ანუ ხალკოლითი ძვ. წ. 4300-3300 წწ.

VI. ადრებრინჯაოს ხანა I ძვ. წ. 3300-3050 წწ.

VII. ადრებრინჯაო II-III ძვ. წ. 3050-2300 წწ.

VIII. ადრებრინჯაო IV – შუაბრინჯაოს ხანა I ძვ. წ. 2300-2000 წწ.

IX. შუაბრინჯაოს ხანა II A ძვ. წ. 2000-1800/1750 წწ.

X. შუაბრინჯაოს ხანა II B-C ძვ. წ. 1800/1750-1550 წწ.

XI. გვიანბრინჯაოს ხანა I ძვ. წ. 1550-1400 წწ.

XII. გვიანბრინჯაოს ხანა II A-B ძვ. წ. 1400-1200 წწ.

XIII. რკინის ხანა I A ძვ. წ. 1200-1150 წწ.

XIV. რკინის ხანა I B ძვ. წ. 1150-1000 წწ.

XV. რკინის ხანა II A ძვ. წ. 1000-928 წწ.

XVI. რკინის ხანა II B ძვ. წ. 928-586 წწ.

XVII. რკინის ხანა II C ძვ. წ. 586 წ. – იუდას სამეფოს განადგურება.

XVIII. ბაბილონის პერიოდი ძვ. წ. 586-539 წწ.

XIX. სპარსეთის პერიოდი ძვ. წ. 539-332 წწ.

XX. ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 332-63 წწ.

1. ადრეული ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 332-198 წწ.

2. გვიანი ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 198-63 წწ.

XXI. რომაული პერიოდი ძვ. წ. 63-ახ. წ. 324 წწ.

XXII. ბიზანტიური პერიოდი დაახ. 324-636 წწ.

XXIII. ისლამური პერიოდი დაახ. 636 წლიდან დღემდე.

თაზო IV

ბიბლიური არქეოლოგია

ბიბლია შექმნილია ადამიანებისათვის. მასში საოცრად არის ერთმანეთთან შეწყობილი და დაკავშირებული ზნეობრივი, ციური, კოსმიური და მინიერი მოვლენები. გავიხსენოთ ფსალმუნნი: „ცანი ცათანი“. რაც შეეხება ადამიანის მინიერ ცხოვრებას შეგვიძლია წარმოვაჩინოთ არქეოლოგიის მეშვეობით, ხოლო ზეციური მოვლენები, ხილვები, სასწაულები მხოლოდ რწმენის ობიექტია, თეოლოგების კვლევის ობიექტი. აღნიშნული სახელმძღვანელო ეხება მხოლოდ იმ არქეოლოგიურ წყაროებს, რომლებიც გათხრების შედეგად იქნა მოპოვებული და დოკუმენტურად არის ფიქსირებული.

ბიბლიური არქეოლოგია ბიბლიესტებს ეხმარება წარსულის საერთო ისტორიული ფონის, ბიბლიური სამყაროს წარმოდგენის შექმნაში, ასევე ბიბლიის რთულად გასაგები პასაჟების გაშიფრვაში. „ბიბლიური არქეოლოგიის“ უდიდესი მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ შეუძლია ჩვენი ბიბლიური რწმენის ისტორიულ კონტექსტში ჩასმა და იმ კულტურული ვითარების ჩვენება, რომელშიც ბიბლიური მოვლენები ხდება.

ბიბლიური სამყაროს არქეოლოგიური შესწავლა დაიწყო XIX ს-ში. მას „დიდი არქეოლოგიური გათხრების საუკუნეს“ უწოდებენ! ამას მოჰყვა სწორედ ბიბლიის როგორც საისტორიო წყაროს მნიშვნელობის საყოველთაო აღიარება. XIX ს-ში არქეოლოგია მოიხსენიებოდა, როგორც ბიბლიის მსახური. მის მონაცემებს იყენებდნენ უპირატესად ბიბლიაში დაცული ცნობებისა და ზოგჯერ იქ შემონახული ინფორმაციის დასაზუსტებლად, მართლაც ეგვიპტეში, პალესტინაში, სირიაში თუ მესოპოტამიაში დაფიქსირებულმა არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა ნათელი მოჰფინა ბიბლიის უამრავ ცნობას. მიუხედავად ამისა, სკეპტიციზმი ბიბლიის როგორც საისტორიო წყაროს მიმართ არ იყო დაძლეული მანამდე, სანამ ურში ჩარლზ ლეონარდ ვულის (1880-1960) გათხრებმა რეალობად არ აქცია მისი არსებობა. ქალდეველთა ურის არსებობა კაცობრიობისათვის მხოლოდ ბიბლიიდან იყო ცნობილი.

თუ რაოდენ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ბიბლიას როგორც საისტორიო წყაროს და ბიბლიურ არქეოლოგიას კარგად ჩანს 1927 წელს პარიზში გამოსული დეშელეტის ნიგნიდან „სახელმძღვანელო აღმოსავლურ არქეოლოგიაში“, რომელშიც ვკითხულობთ: „ბიბლიური და ასირიული დოკუმენტების აღმოჩენამდე ბიბლია რჩებოდა უძველეს პირველწყაროდ დასავლეთ აზიის ისტორიაში... ისრაელის, ასურეთისა და

ბაბილონეთის ისტორიის ფასდაუდებელ წყაროდ. როგორც არ უნდა გადანედეს „გამოსვლისა“ და ბიბლიის კომპოზიციის თარიღები, ის გვამცნობს უკედავი ისტორიული ფაქტების შესახებ: ნომადების (აბრაამი) მიგრაციისა და მათ დამკვიდრებაზე პალესტინასა და ეგვიპტეში. ეგვიპტიდან გამოსვლიდან დაწყებული ბიბლია პირველხარისხოვანი წყაროა, რომელიც ადასტურებს მასში მიმდინარე მოვლენებს“.

ბიბლიურ არქეოლოგიას საფუძველი XIX საუკუნის შუა ხანებში ჩაეყარა. მისი პირველი ნაბიჯები დაკავშირებულია ინგლისელი მოყვარული არქეოლოგების კომერსანტ კლავდიუს რიჩის, ჰენრი როულინსონის (1810-1895) და ჰენრი ლიარდის (1817-1894) სახელებთან. პირველი არქეოლოგიური გათხრები მესოპოტამიაში სწორედ კლავდიუს ჯეიმს რიჩის სახელთან არის დაკავშირებული. 1808 წელს იგი იყო ოსტინდოეთის კომპანიის რეზიდენტი ბალდადში. 24 წლისამ (1811 წელს) დაიწყო გათხრები ბაბილონში და გამოსცა მისი ანგარიშები. მან 1817 წელს გააგრძელა ბაბილონის გათხრები. აღსანიშნავია, რომ ჯეიმს რიჩი მოიხსენია ჯორჯ ბაირონმა თავის ცნობილ „დონ ჟუანში“. ჯეიმს რიჩის მიერ ჩატარებულ გათხრებამდე თელიდნენ, რომ ბაბილონი არ არსებობდა და ის ებრაელების გამონაგონია, მაგრამ ეს თვალსაზრისი უარყო მისმა აღმოჩენამ – ბაბილონის ადგილზე აგურები (ქალაქის ნანგრევები) იოვია და დაადგინა, რომ აქ ქალაქი არსებობდა. თავის გათხრებთან დაკავშირებით რამდენიმე ნაშრომიც გამოსცა. ის გარდაიცვალა 1820 წელს ახალგაზრდა (33 წლის) ასაკში. დედამისმა შვილის სიკვდილის შემდეგ, მთელი კოლექცია ბრიტანეთის მუზეუმს (British Museum) მიჰყიდა.

კ. ჯ. რიჩის ნაშრომებმა სახელი მოიხვეჭა. საფრანგეთის საელჩომ ნინევეს ცნობილ გორაკზე არქეოლოგიური ექსპედიციის დაფინანსებასაც მიჰყო ხელი. ამის შედეგად, 1842 წელს ნინევეში მინისქვეშა კვლევებისათვის მოსულში გააგზავნეს იტალიელი პოლ-ემილ ბოტა (1802-1870), ექიმი ბოტანიკოსი. სუეცის არხის გახსნამდე 1869 წ. ევროპიდან ინდოეთამდე გზა აფრიკის გარშემოვლით გადიოდა. 1842 წელს ფრანგებმა ინგლისელების სანიანალმდეგოდ ბასრაში საკონსულო გახსნეს, კონსულად დაინიშნა პოლ-ემილ ბოტა, იგი ასევე საფრანგეთის კონსული იყო ალექსანდრიაში, მოსულსა (ჩრდილო ერაყი) და ტრიპოლიში (ლიბიის დედაქალაქი). ევფრატის ნაპირას მის მიერ იქნა გათხრილი ყორღანი კუიუნჯიკი ანუ ძველი ნინევე. მიუხედავად იმისა, რომ მან იქ ბიბლიასთან დაკავშირებით ვერაფერი აღმოაჩინა, მის შრომას უქმად მაინც არ ჩაუვლია. გათხრების შედეგად დაფიქსირდა ძველი ასურეთის მეფის სარგონ II-ის (ძვ. წ. VIII ს.) სასახლე „დურ-შარუქინი“, რომელიც ქალაქს 14 მ სიმაღლიდან დაჰყურებდა. აგრეთვე გაითხარა სატაძრო კომპლექსი მიძღვნილი მთვარის ღმერთ სინისადმი. მისი სიმბოლო იყო ადამიანისთავიანი ფრთიანი ხარები და ნამგალა მთვარე. სინის მეუღლეა ქალღმერთი ნინგალი. კიდევ ერთი ტაძარი საპარადო ეზოთი აგებული ყოფილა მზის ღმერთის სადიდებლად. მარტო სასახლის კომპლექსი, სადაც სამეფო არქივიც აღმოჩნდა 1942-1944 წწ-ში, ორასზე მეტ ოთახსა და დარბაზს შეიცავდა. შემდგომ მას „ასურული ვერსალი“ უწოდეს. მაგრამ წინასწარმეტყველების მიერ დაწყებული ასურეთის დედაქალაქის კვალი

არსად ჩანდა. მიდიელებთან ერთად მის დანგრევაში მონაწილეობდნენ ასურელთა დაუძინებელი მტრები – ქალდეელები და ბაბილონელები. ძვ. წ. 609 წელს ასურეთი საბოლოოდ დაემხო.

ძველ ასურეთს იკვლევდა აგრეთვე სიძველეთა მოყვარული ფრანგული წარმოშობის ინგლისელი, განათლებით იურისტი, მოგზაური, არქეოლოგი, მოგვანებით ინგლისის პარლამენტის წევრი პენრი ლეიარდი (1817-1894), რომელსაც პატივი ერგო აღმოეჩინა ძველი ასურეთის ქალაქები კალახი და ნინევე. იგი 1845 წელს პოლ-ემილ ბოტას სენსაციური აღმოჩენების წყალობით ლებულობს თურქეთში ინგლისის ელჩის დაფინანსებას ბიბლიურ ნინევეში არქეოლოგიური გათხრების ჩასატარებლად, რომელიც მასაც, ისევე როგორც პოლ-ემილ ბოტას, მოსულთან ეგულებოდა. 1845 წელს პენრი ლეიარდი გათხრებს იწყებს მდ. ტიგროსის ნაპირზე მოსულთან ახლოს მდებარე სოფელში ბიბლიური სახელწოდებით ნიმრუდი (ნოეს შვილთაშვილი), ბორცვზე, რომელსაც არაბები კალახ-შერგატს ეძახდნენ. არქეოლოგმა უკვე მესამე დღეს დიდებული წარმატება იხიმა. სწორედ აქ დაფიქსირდა ის აშურბანიფალ II-ის (ძვ. წ. 668-633/627 წწ.) მიერ ძველი აშურიდან გადატანილი დედაქალაქი კალახი (დაბ. I) მისივე სასახლით. აქ აღმოჩენილი არტეფაქტები იგზავნება ლონდონის მუზეუმში და ცივილიზებული სამყაროს აღტაცებას იწვევს.

1849 წელს პენრი ლეიარდი იწყებს კუიუნჯიკის იმ ბორცვის გათხრას, სადაც რამდენიმე წლის წინ უშედეგოდ დასრულდა პოლ-ემილ ბოტას ექსპედიცია. ლეიარდის ცდას უშედეგოდ არ ჩაუვლია – მოსულის განაპირას, ბაღდადიდან 44 კმ დაშორებით, იქვე, სადაც თავის დროზე პოლ-ემილ ბოტამ ფიასკო განიცადა, აღმოჩენილ იქნა ასურეთის ბოლო დედაქალაქი ნინევე. აღმოჩენებს შორის ყველაზე მნიშვნელოვანი აშურბანიფალის ბიბლიოთეკა იყო, რომელიც შედგებოდა 30 ათასი სისტემაში მოყვანილი და კლასიფიცირებული ლურსმული დამწერლობის თიხის ფირფიტებისაგან, რომელთა გამოფრვამაც განსაკუთრებული როლი ითამაშა ძველი მსოფლიოს ისტორიის შესწავლაში. 1849 წელს გამოდის პენრი ლეიარდის სენსაციური ნაშრომი „ნინევე და ბაბილონი“, რომელიც სხვა ევროპულ ენებზეც ითარგმნა (1850 წელს იგი გათხრებს აწარმოებდა ბაბილონში). ბიბლიური არქეოლოგიის მორიგმა წარმატებამ კელავ მიიპყრო მსოფლიო საზოგადოებრიობის ყურადღება. პ. ლეიარდს სახელმწიფო სამსახურში მაღალ თანამდებობაზე იწვევენ, ირჩევენ ბრიტანეთის პარლამენტში. 1868 წელს ინიშნება დიდი ბრიტანეთის საზოგადოებრივ მშენებლობათა მინისტრად. 1877 წელს ის დიდი ბრიტანეთის ელჩია თურქეთში.

მეცნიერებს ელოდათ დიდი და შრომატევადი სამუშაო 1854 წელს ნიმრუდში აღმოჩენილი აშურბანიფალის არქივის (ძვ. წ. VII ს.) ლურსმნული წარწერების გასაშინფრავად. ჯორჯ სმიტი (1840-1876) იყო პროფესიით გრაფიკოსი, ბრიტანეთის ბანკის ექსპერტი, ასირიოლოგი. იგი პენრი ლეიარდის მიერ აღმოჩენილი ფირფიტების ლურსმული წარწერების ასლებს იღებდა მუზეუმში. ჯორჯ სმიტმა 1871 წელს გამოაქვეყნა „აშურბანიფალის ანალები“ (Annals of Assur-bani-pal) და ბიბლიური არქეოლოგიის საზოგადოებას გადასცა სტატია „ბაბილონის ადრეული ისტორია“. 1872

ნელის 3 დეკემბერს ბიბლიური არქეოლოგიის საზოგადოების სხდომაზე, რომელსაც ინგლისის პრემიერ-მინისტრი უილიამ გლასტონიცი ესწრებოდა ნაიკითხა ნოეთნაფიშთიმის ფირფიტა დიდი წარღვნის შესახებ, რომელიც მან ქალდეული ენიდან თარგმნა. ამ ამბავმა საზოგადოებრივი ინტერესის ძლიერი ტალღა გამოიწვია. ცნობილი ყოველდღიური გამოცემა „დეილი ტელეგრაფი“ წინვესს გათხრებს ფინანსურადაც ეხმარება. შემდეგ 1884 წელს ლონდონში გამოდის ამ ბიბლიოთეკის ხუთ-ტომიანი კატალოგი.

ბაბილონში ბევრმა ფრანგმა მეცნიერმა მოიყარა თავი. მათ იქ შუმერული კულტურის ნაკვალევი აღმოაჩინეს. აღმოაჩინეს მეფე გუდეას ქანდაკება. 1887 წელს შუმერთა რელიგიურ ცენტრ ნიფურში გათხრებს იწყებს პენსილვანიის უნივერსიტეტის ექსპედიცია, რომლის დამსახურებითაც დღის სინათლე იხილა არაერთმა ძეგლმა, ადგილობრივი ღმერთებისა და ქალღმერთების სადიდებელი ტექსტების შემცველმა დოკუმენტმა. XIX საუკუნის ბოლოს ბაბილონში ექსპედიცია ჩაატარეს გერმანელმა არქეოლოგებმა რ. კოლდევეის (1899-1924) ხელმძღვანელობით.

1845-1855 წწ-ში ჰენრი როულინსონმა გაშიფრა ბეხისტუნის კლდის ძველი სპარსული ლურსმული წარწერა. მალე გაშიფრულ იქნა ელამური და აქადური ენები, ასევე ითარგმნა თიხის ფილებსა და ქვებზე არსებული წარწერები. ასე გაიხსნა მსოფლიოსათვის ასურეთისა და ბაბილონის ისტორია.

ბიბლიური არქეოლოგიის როგორც მეცნიერების ერთ-ერთი დარგის ფორმირებაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის ამერიკელ მეცნიერებს ედვარდ რობინსონს (1794-1863), ნიუ-იორკის უნივერსიტეტის ღვთისმეტყველების პროფესორს, ისტორიკოსს, არქეოლოგს, რომელიც ბიბლიის გეოგრაფიის ფუძემდებლადაც გვევლინება. იგი იყო პირველი ვინც პალესტინის არქეოლოგიური შესწავლით დაინტერესდა. მან და მისმა მეგობარმა ელი სმიტმა (1801-1857) ორი ექსპედიცია (1838 და 1856 წწ.) მოაწყვეს პალესტინაში (სინაიზე და პეტრამი), სადაც ბიბლიის სიძველეებს იკვლევდნენ და ბიბლიის ქალაქების გეოგრაფიულ მდებარეობას აზუსტებდნენ (კვლევის შედეგები გამოაქვეყნა ჟურნალ „Biblical Researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea“, N. Y., 1841, 1857, 1867 („ბიბლიური კვლევები პალესტინაში“) და „Later Biblical Researches“, 1856 („შემდგომი ბიბლიური კვლევები“). მას დიდი ღვაწლი მიუძღვის ბიბლიური ქალაქების ადგილმდებარეობის დადგენაში, რომელთა უმრავლესობა სწორედ იქ მოიპოვება, სადაც ედვარდ რობინსონი გულისხმობდა. აღსანიშნავია, რომ ედვარდ რობინსონმა დააარსა ერთ-ერთი პირველი ბიბლიური ჟურნალი „American Biblical Repository“, N. Y., 1837.

დასავლეთ პალესტინის გეოგრაფიის შესწავლის კუთხით მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩაატარა „Palestine Exploration Fund“ (პალესტინის შესწავლის ფონდმა), რომელიც 1865 წელს დაფუძნდა ლონდონში ინგლისის მთავრობის უშუალო თანადგომით. ორგანიზაცია იერუსალიმისა და მთლიანად რეგიონის კარტოგრაფირებას ისახავდა მიზნად.

1872-1878 წლებში ქრ. კორდერმა და ბარონ პ. პ. კიტჩენერმა (შემდგომში ხართუმის მმართველმა) შეისწავლეს ქვეყნის 6 000 მ²-მდე ფართობის ტერიტორია, სა-

დაც 10 000-ზე მეტი ობიექტის დაფიქსირება მოახერხეს. მართალია მოგვიანებით უკეთესი რუკები შეიქმნა, თუმცა ყოველი შემდგომი მაინც ამ რუკების მონაცემებს ეყრდნობოდა.

აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის დათარიღების საკითხში გადატრიალება მოახდინა ინგლისელმა არქეოლოგმა უილიამ ფლინდერს პეტრიმ (1853-1942 წწ.). იგი ეგვიპტეში 1879 წელს ჩავიდა და იქ 46 წლის მანძილზე მოღვაწეობდა. შემდეგი 20 წელი ლონდონის უნივერსიტეტში იკვლევდა ეგვიპტის ისტორიას. უ. ფ. პეტრი კარგად იყო გათვითცნობიერებული ძველი აღმოსავლეთის ისტორიის სხვადასხვა საკითხებში და ეგვიპტის ისტორიის შესახებ უამრავი ცნობა ჰქონდა შეგროვებული. 1890 წელს მან გათხრები დაიწყო თელ ელ-ჰესიში, სამხრეთ პალესტინაში, ლაზასთან ახლოს. უ. ფ. პეტრიმ სავსე სამუშაოები დაიწყო იმ დროს, როცა არქეოლოგიაში უკვე ხდებოდა ხარისხობრივი ცვლილებები. მან პირველმა მიაქცია ყურადღება იმ ფაქტს, რომ სხვადასხვა სიღრმეზე, სხვადასხვა მასალა ხდებოდა, განსაკუთრებით თვალშისაცემი იყო კერამიკის ნარჩენები. მან კერამიკის ნარჩენები დაახარისხა აღმოჩენის დონეების მიხედვით, გამოავლინა მისი დამზადების რამდენიმე სტილი და შეადარა ეგვიპტეში იმავე სიღრმეზე აღმოჩენილ მასალას. უ. ფ. პეტრის დაკვირვებები საფუძვლად დაედო ყველა თანამედროვე არქეოლოგიურ ძიებას. მან პირველმა დააკანონა მეთოდური გათხრების ტაქტიკა და ყველა მონაპოვრის ზედმინევით ზუსტი ფიქსაცია.

შედარებითი არქეოლოგიური ქრონოლოგია დაფუძნებულია ტიპოლოგიურად მსგავსი არტეფაქტების, განსხვავებული კერამიკული მასალის შეპირისპირებაზე. მისი ამოსავალი წერტილია არქეოლოგიური მასალა კარგად დაფიქსირებული კულტურული ფენებიდან გარკვეულ რეგიონთან კავშირში. შედარებითი არქეოლოგიური ქრონოლოგიის შესწავლის საგანია ამ ჯგუფების, ანუ არქეოლოგიური კომპლექსების შედარება რეგიონის სივრცეში, რაც გვაძლავს დროში მათი ქრონოლოგიური მიმდევრობის დადგენის საშუალებას. მას შემდეგ, რაც მათი თანმიმდევრობის დროში დადგენა შესაძლებელი ხდება აბსოლუტური ქრონოლოგიის დადგენა.

ცხადია, დღეს დათარიღების საფუძველი რადიოქტიური ნახშირბადის C14 მემ-ვობით ხდება (მისი კალიბრირებით). დაახლოებით ძვ. წ. III ათასწლეულიდან დანყე-ბული პალესტინის აბსოლუტური ქრონოლოგია თითქმის მთლიანად ეგვიპტის ქრო-ნოლოგიაზეა დაფუძნებული. ეგვიპტური წარმოების არტეფაქტები აღმოჩენილია პალესტინაში (მათ შორის ფარაონის წარწერები, სკარაბეები, საბეჭდავები). სწორედ პალესტინური წარწერების მქონე საგნები ეგვიპტეში დათარიღებულ კონტექსტში ქმნის ამ ქრონოლოგიის საფუძველს. ამასთანავე უნდა გვახსოვდეს, რომ ეგვიპტუ-რი ქანდაკებები, სკარაბეები წმინდა საკულტო საგნებად ითვლებოდა და მათ ძალზე უფრთხილდებოდნენ, თაობიდან თაობას გადასცემდნენ. პალესტინის ქრონოლო-გიური სკალის აგებაში ნაკლებ როლს თამაშობს მესოპოტამიური ძეგლები, რადგან მათთან კონტაქტი არა პირდაპირ, არამედ სირიის მეშვეობით ხორციელდებოდა. კრეტადან, მიკენიდან, კვიპროსიდან, საბერძნეთიდან მოტანილი მატერიალური კულტურის ძეგლები ასევე მნიშვნელოვანია პალესტინის ქრონოლოგიური სკალის

დასადგენად, თუმცა ეს უკანასკნელი, თავის მხრივ, ხშირად ეგვიპტის პერიოდიზაციას და მოკიდებული.

ისრაელის სამეფოს პერიოდისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება არქეოლოგიური მასალის ბიბლიურ ისტორიულ ამბებთან და ასურულ-ბაბილონურ წყაროებთან შეჯერებას.

თუ. იერიხონის გათხრებს (1866-1869 წწ.) არ ჩავთვლით ჩარლზ უორენი, რომელმაც 1867-1870 წწ.-ში გათხარა პეროდეს მიერ გამაგრებული იერუსალიმის მეორე ტაძრის კედლები ძირითადად იერუსალიმის კვლევით იყო დაკავებული.

კვლევის უფრო თანამედროვე მეთოდები და აღმოჩენილი მასალის დოკუმენტაცია შემუშავებულ იქნა გ. ა. რაიზენერისა და კ. ა. ფიშერის მიერ, რომლებმაც სამარიამი გათხრების დროს (1908-1911 წწ.) უილიამ ფლინდერს პეტრის სკოლის მიერ გამოყენებული სტრატეგრაფიისა და ტიპოლოგიზაციის მეთოდები გააერთიანეს შენობებისა და ტექნიკის გახსნის მეთოდებთან, რომელიც შემუშავებულ იქნა ცნობილი გერმანელი არქეოლოგების რ. კოლდევეისა (1899-1924 წწ.-ის გათხრები ბაბილონში) და ვ. ანდრეს (1902-1914 წწ.-ის გათხრები ამურში) მიერ. აღმოჩენილი მასალის აღწერისა და კლასიფიკაციისათვის ისინი სარგებლობდნენ ამერიკული კარტოთექნიკითა და რეგისტრაციის სისტემით (ეს მეთოდები გამოიყენება სწორედ თანამედროვე არქეოლოგიაში). უილიამ ფოქსუელ ოლბრაიტი (1891-1971)⁹ შეიმუშავა პალესტინური კერამიკის დათარიღების მთელი სისტემა (თელ-ბეით-მირსიმას 1926-1936 წწ.-ის გათხრები).

აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალის კვლევის მეთოდები ფართოვდებოდა და იხვეწებოდა უფრო მოგვიანო პერიოდის გათხრებისას. მაგალითად, თელ-ბეით-მირსიმას 1926-1932 წწ. (უ. ფ. ოლბრაიტი), სამარიის 1932-1935 წწ. (ჯ. უ. კროუფუტის), ჯ. ლ. სტარკისა და ო. ტაფნელის ლაქიშის 1932-1938 წწ. ასევე იერიხონის 1952-1958 წწ. (ქ. მ. კენიონი), ამერიკელი არქეოლოგების მიერ მეგიდოში ჩატარებული კომპლექსური გათხრებისას... და სხვ.

ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარებაში მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა ნელსონ გლუქმა (1900-1971) – უ. ფ. ოლბრაიტის მოწაფემ, ამერიკელმა ებრაელმა რაბინმა, რომელიც ბიბლიას იყენებდა, როგორც არქეოლოგიური გათხრების ჩატარებისათვის მთავარ მაჩვენებელს (წყაროს). მან არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარა იორდანესპირეთში, ნაბატეასა და ნეგებში. ჯ. ერნესტ რაიტი (არქეოლოგიის მეთოდოლოგიის სფეროში ერთ-ერთი უდიდესი ავტორიტეტი, ასევე უ. ფ. ოლბრაიტის მოწაფე) წერდა, რომ ბიბლიის არქეოლოგი სტრატეგრაფიითა და ტიპოლოგიით უნდა იყოს დაკავებული, რომელსაც თანამედროვე არქეოლოგიის მეთოდოლოგია

⁹ უ. ფ. ოლბრაიტი იყო ჯონს ჰოპკინსის უნივერსიტეტის პროფესორი, უდიდესი არქეოლოგი. მისი ნაშრომები გამოიჩინა გერმანელი რადიკალური კრიტიკოსების წინააღმდეგ გამოსვლებით, რომლებიც ეჭვის ქვეშ აყენებდნენ ბიბლიის ჭეშმარიტებას.

ეყრდნობა. მაგრამ იმავდროულად მთავარ საზრუნავს უნდა წარმოადგენდეს არა მეთოდები, ქოთნები, იარაღები, არამედ მთავარი და ყოვლისმომცველი ინტერესი უნდა იყოს წმინდა წერილის უკეთ გაგება და მისი გამოცანების ახსნა. ბრიტანულმა არქეოლოგიურმა სკოლამ მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანა სტრატეგრაფიის განვითარებაში. აღმოჩენილი მასალის შიგნით და გარშემო მიწის სკრუპულოზური შესწავლის მეთოდი პირველად გამოიყენა ქ. კენიონმა 1931-1935 წწ-ში სამარიაში გათხრების დროს. მან ასევე წარმატებით გამოიყენა ეს მეთოდი იერიხოვნისა და იერუსალიმის გათხრების დროსაც. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქრისტიან ტომსენის (1788-1865) 1805 წლის სამი საუკუნის თეორია, ძალაში რჩება, კერძოდ ქვის ხნა, ბრინჯაოს ხანა, რკინის ხანა. დაემატა მხოლოდ ერთი საფეხური – სპილენძის ხანა ანუ ხალკოლითის ათასწლიანი პერიოდი (4300-3300 წწ.).

საყურადღებოა, რომ XIX ს-ში ბიბლიური არქეოლოგიით გატაცება ევროპელ დიპლომატებსა და სამხედრო პირებს შორის დიდია. ევროპისა და ამერიკის ცნობილი უნივერსიტეტები საკუთარი სახსრებით აწყობდა საგანგებო ექსპედიციებს, რომელთაც გავლენიანი ბანკები და გაზეთები აფინანსებდა. ყალიბდება სპეციალური ფონდები არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ მოძიებული ბიბლიური ძეგლების შესასწავლად. როგორც აღვნიშნეთ, 1865 წელს ამერიკელებმა და ინგლისელებმა შექმნეს ერთობლივი „პალესტინის კვლევის ფონდი“, საიდანაც მოპოვებული თანხები ძირითადად ბიბლიური ძეგლების არქეოლოგიურ კვლევას ხმარდებოდა და ხმარდება. გამოდის სპეციალური ჟურნალები. შესაბამისად, მსოფლიოს არც ერთი სხვა რეგიონის შესწავლა ისე ინტენსიურად არ ხდება, როგორც ბიბლიური ქვეყნების.

თაზო V

ბიბლიის წერილობითი წყაროები

(დამწერლობის მოკლე მიმოხილვა)

ბიბლიის შესწავლის თვალსაზრისით ყველაზე მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური მონაპოვარი მანამდე უცნობი წერილობითი ძეგლებია. დამწერლობამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ძველი საზოგადოების კულტურის ფორმირებასა და განვითარებაში. დამწერლობის გაჩენასთან ერთად შესაძლებელი გახდა ინფორმაციის შენახვისა და გადაცემის ახალი ფორმის – ინტელექტუალური საკმეიანობის წარმართვა. ხშირ შემთხვევაში ეპიგრაფიკული (ბერძნ. *ἐπιγραφή* – წარწერა) და პალეოგრაფიული (ბერძნ. *παλαιός* – ძველი და *γραφειν* – წერა) ძეგლები არის ის უტყუარი წყარო, რომელსაც ბიბლიის შესწავლაში, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება.

ბიბლიის კულტურული სამყარო საკმაოდ დიდ ტერიტორიას მოიცავს: წინა და მცირე აზია, ძველი ეგვიპტე, ხმელთაშუაზღვისპირეთი, სადაც დამწერლობის რამდენიმე სისტემა იყო გავრცელებული ლურსმული დამწერლობიდან დანყებული ლათინურით (ანბანური დამწერლობა) დამთავრებული. ამიტომ აუცილებელია მოკლედ მიმოვიხილოთ უძველესი დამწერლობების ისტორია. მით უმეტეს, რომ ბიბლიის შემქმნელები კარგად იცნობდნენ წერილობით დაფიქსირებულ ეგვიპტური, შუმერული, აქადური თუ ბაბილონური ხალხური შემოქმედების მაღალმხატვრულ ნაწარმოებებს, მითებსა, ლეგენდებს, პოეზიისა და პროზის ნიმუშებს. უფრო მეტიც, ისინი შემოქმედებითად იყენებდნენ მთელ ძველ აღმოსავლეთში იმ დროისათვის დაგროვილ ცოდნას ადამიანსა და მის გარემომცველ სამყაროზე. ბიბლიის უძველესი პლასტები ძვ. წ. XII ს-ით თარიღდება. მისი ერთ-ერთი ძირითადი შეგონება – „... რომ მხოლოდ პურით არ ცოცხლობს კაცი...“ (რჯლ. 8:3) დღესაც ინარჩუნებს აქტუალობას.

ლურსმული დამწერლობა. დამწერლობის წარმოშობა ძველ მესოპოტამიას (შუამდინარეთს) უკავშირდება. ძვ. წ. IV ათასწლეულში შუმერებმა პირველებმა გამოიგონეს დამწერლობის სისტემა ე. წ. ლურსმული დამწერლობის პიქტოგრაფიული ფორმა. შეიძლება ითქვას, შუმერების მიერ გამოგონებული დამწერლობა ყველაზე მნიშვნელოვანია, რაც კი ძველი მესოპოტამიური ცივილიზაციის მიერ არის შექმნილი. ძველი შუმერული ცივილიზაციიდან სწორედ დამწერლობის ნიმუშები შემოგვრჩა დიდი რაოდენობით (სურ. 1). ლურსმული დამწერლობით შესრულებული

დაახლოებით ნახევარ მილიონზე მეტი ტექსტია დღეს დაცული მსოფლიოს სხვადასხვა მუზეუმებში და არქეოლოგები ყოველწლიურად კიდევ ათასობით ახალ დოკუმენტს ავლენენ. შუმერული დამწერლობის უძველეს ნიმუშად ითვლება ტაბულა ქალაქ ქიშიდან (დაახ. ძვ. წ. 3500 წ.), სიძველის მიხედვით მას მოყვება ქალაქ ურუქის გათხრების შედეგად აღმოჩენილი დოკუმენტები (დაახ. ძვ. წ. 3300 წ.). დამწერლობის შექმნა შუმერებთან პირველი ქალაქ-სახელმწიფოების გაჩენასთანაა დაკავშირებული (იმავედროულად იქნა გამოგონებული ბორბალი და სპილენძ-ბრინჯაოს მიღების წესი).

შუმერული დამწერლობა სათავეს სწორხაზოვანი, ხატოვანი დამწერლობისგან იღებს. დამწერლობის ეს სისტემა თვდაპირველად საკმაოდ რთული იყო. ამ ე. წ. ადრეულ პიქტოგრამულ დამწერლობაში 1500-მდე ნიშანი უნდა ყოფილიყო. თითოეული ნიშანი ერთ ან რამდენიმე სიტყვას გამოხატავდა. შემდეგ ის თანდათანობით გამარტივდა და სქემატურ, აბსტრაქტულ ნიშნებამდე დავიდა. დამწერლობის სრულყოფა ნიშანთა უნიფიკაციის, ნიშნების შემცირების (ახალბაბილონურ პერიოდში მათი რაოდენობა მხოლოდ 300-ზე ოდნავ მეტი იყო) გზით მიმდინარეობდა. სწორედ ნიშნების სქემატიზაციისა და გამარტივების შედეგად შეიქმნა ე. წ. ლურსმული დამწერლობა. იმავედროულად მიმდინარეობდა დამწერლობის ფონეტიზაცია. ამ დამწერლობას „ლურსმულს“ იმიტომ უწოდებენ, რომ მისი უმარტივესი ელემენტი ლურსმნის მოყვანილობისაა. ასეთი ლურსმნების სხვადასხვა კომბინაცია ქმნის ამა თუ იმ ნიშანს. ამ ნიშნებიდან ზოგი აღნიშნავს ხმოვანს, ზოგი მარცვალს, ზოგიც იდეოგრამაა, ე. ი. მთელ სიტყვას, ცნებას აღნიშნავს. არის ასევე დეტერმინატივებიც – ნიშნები, რომელიც იმ სახელთა აბსტრაქტულ ხასიათს განსაზღვრავს, რომლებთანაც ისმება. შუმერები სანერ მასალად ძირითადად თიხის გამოუწვავ ფირფიტებს იყენებდნენ. ლურსმული დამწერლობის შესწავლა სპეციალურ განათლებას საჭიროებდა, რომლის მიღება ძირითადად წარჩინებული ოჯახებიდან გამოსულ ყმანვილებს თუ შეეძლოთ.

მოგვიანებით შუმერული ლურსმული დამწერლობა სემიტურმა ტომებმა საკუთარ ენას მოარგეს. ძვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანებიდან მას იყენებდნენ აქადელები, ცენტრალური და ჩრდილომესოპოტამიის სემიტური მოდგმის სხვა ხალხები (მაგალითად, ებრაელები ჩრდილოეთ სირიაში). ის აქადურ ენასთან ერთად მთელ მახლობელ აღმოსავლეთში გავრცელდა და დამწერლობის საერთო სისტემად გადაიქცა.

ძვ. წ. II ათასწლეულიდან მოყოლებული ლურსმული დამწერლობა ხეტებმა¹⁰ გა-

¹⁰ ხეთური ენის საიდუმლო გაშიფრულ იქნა ჩეხი აღმოსავლეთმცოდნისა და ლინგვისტის ბ. გროზნის (1879-1952) მიერ, რომელმაც დაამტკიცა, რომ ხეთური, ისევე როგორც სხვა ანატოლიური ენები (ხეთურ-ლუვიური), ინდოევროპულ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება. ხეტები ლურსმულთან ერთად იყენებდნენ იეროგლიფურ დამწერლობასაც. 1947 წ. კარა თეფეს შავი ბორცვის (აღმოსავლეთ კილიკია)

დაიღეს (თვით ეგვიპტის ფარაონებიც კი მცირე აზიის მონარქებთან მიწერ-მონერის დროს ლურსმული დამწერლობის სისტემით სარგებლობდნენ. ფარაონ რამსეს II-სა და ხეთების მეფე ხათუსილ III-ს შორის შეთანხმების ტექსტი შედგენილი იყო აქადურ ენაზე. თავის ვასალებსაც კი პალესტინაში ეგვიპტის ფარაონები ეგვიპტურად კი არა, არამედ აქადურად სწერდნენ. მცირე აზიის, სირიის, პალესტინის, ეგვიპტის გადამწერები მონდომებით სწავლობდნენ აქადურ ენას, ლიტერატურასა და ლურსმულ დამწერლობას), ხოლო ძვ. წ. 1500 წლისათვის სირიაში უგარიტელებმა მის საფუძველზე შექმნეს გამარტივებული მარცვლოვანი ლურსმული. ვარაუდობენ, მან გავლენა იქონია მეზობელ ფინიკიური დამწერლობის შექმნაზე. ფინიკელების მიერ ძვ. წ. II ათასწლეულში შექმნილი ანბანი თითქმის ყველა მომდევნო ეპოქის დამწერლობის საფუძველს წარმოადგენს, მათ შორის ბიბლიური ებრაულის. ძვ. წ. I ათასწლეულში ლურსმული სისტემა გამოყენებული აქვთ ურარტუელებს, სპარსელებს.

ლურსმული დამწერლობის ნიმუში პირველად ეეროპაში გახდა ცნობილი პიეტრო დელა ვალეს (1586-1652) მეშვეობით. შირაზიდან სამოცი კილომეტრის დაშორებით ამ დიდმა იტალიელმა საეკლესიო მოღვაწემ, რომელსაც მხოლოდ იერუსალიმის მომლოცველობა ჰქონდა გადაწყვეტილი, ნახა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ გადამწვარი დიდებული პერსეპოლისის სასახლის ნანგრევები. იქვე მან აღმოაჩინა ლურსმული დამწერლობის ნიმუში (სურ. 2), რომელთა რაოდენობა ასს ალექსანდრეობდა. ორი საუკუნის მანძილზე არ წყდებოდა კამათი დამწერლობის წაკითხვის თაობაზე. დანიელმა მოგზაურმა კარსტენ ნიბურმა (1723-1815) გამოთქვა მოსაზრება, რომ ძველ სპარსულ ლურსმულ დამწერლობაში უნდა გვექონდეს სამეწოვანი და სამი სხვადასხვა სისტემით შედგენილი ერთი და იგივე ტექსტი. პირველი უნდა იყოს ალფაბეტური, მეორე სილაბური, მესამე კი იდეოგრაფიული. ლურსმული დამწერლობის წაკითხვაში გადამწყვეტი ნაბიჯი გადადგა გეორგ ფრიდრიხ გროტეფენდმა (1775-1858) – გიოტინგენის გიმნაზიის ლათინური და ბერძნული ენების მასწავლებელმა. გ. ფ. გროტეფენდმა დაიწყო სპარსეთის ისტორიის შესწავლა და გაიგო, რომ აქემენიანთა მეფე კიროსმა დაამარცხა ბაბილონი. აქედან გამომდინარე, მან გააღწია, რომ მთავარი ტექსტი შედგენილი იქნებოდა სპარსულად, ხოლო დანარჩენი ორი მის მიერ დაპყრობილი ყველაზე მრავალრიცხოვანი ხალხების ენებზე.

რაიონში გერმანელი არქეოლოგის ხ. ბოსერტის (1889-1961) მერ აღმოჩენილ იქნა ბილინგვა, რომლის ნაწილი შედგებოდა იეროგლიფებისაგან, ნაწილი კი ფინიკიური დამწერლობისაგან. აღმოჩნდა, რომ ორივე ტექსტი ერთმანეთს ემთხვეოდა. ბილინგვის წაკითხვამ ნათელყო, რომ მცირეაზიული იეროგლიფები ინდოევროპული წარმომავლობის იყო. ამის შემდეგ მცირეაზიული იეროგლიფების გაშიფრვა სწრაფი ტემპით წავიდა წინ. მიუხედავად ამისა, მცირეაზიული იეროგლიფების შესწავლაში ჯერ კიდევ ყველაფერი ნათელი არ არის. ხეთები არაერთხელ იხსენიება ბიბლიაში. ისინი პალესტინაში სახლობდნენ ალექსმულ მიწაზე პატრიარქების მისვლის დროისთვის. ქანაანიდან ისინი იესო წავეს ძემ გააძევა (დაბ. 10:15; 25:9; 2 რჯლ. 7:1; იესო 3:10; 2 მეფ. 11:3).

გ. ფ. გროტეფენდი მიხვდა, რომ ლურსმული დამწერლობის ერთ-ერთი ფრაზა, რომელიც მეორდებოდა მეფის აღმნიშვნელი იქნებოდა. ორმეფობა კი აქემენიანთა ირანში მხოლოდ კიროსისა (ძვ. წ. 559-530 წწ.) და მისი შვილის კამბიზის (ძვ. წ. 530-522 წწ.), ასევე დარიოსისა (ძვ. წ. 522-486 წწ.) და მისი შვილის ქსერქსეს (ძვ. წ. 486-465 წწ.) დროს იყო. ვინაიდან მეფის აღმნიშვნელი ნიშნები ერთმანეთს არ ემთხვეოდა, გამორიცხა კიროსი და კამბიზი, ამიტომ გ. ფ. გროტეფენდი იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ წარწერა დარიოსისა და ქსერქსეს ორმეფობის პერიოდისა იყო. მან გაშიფრა ძველი სპარსული დამწერლობის ცხრა ნიშანი, შედეგად მთავარი საქმე გაკეთებული იყო. ძველ სპარსულ დამწერლობას გასაღები მოძებნილი ჰქონდა. 1836 წელს ქ. ლასენის (1800-1876), ე. ბიურნუფისა (1801-1852) და ჰ. როულინსონის მიერ გაშიფრა ანბანის ყველა ასო, ხოლო, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1845-1855 წწ. პენრი როულინსონმა გაშიფრა ბეხისტუნის კლდის ძველი სპარსული ლურსმული წარწერა.

მოგვიანებით მთელი რიგი ასირიოლოგების თანამშრომლობით გაშიფრულ იქნა ელამური და აქადური ლურსმული, რომლებიც შუმერული ლურსმულის საფუძველზე იყო შექმნილი. ბაბილონსა და ნინევეში აღმოაჩინეს დიდი არქივები დოკუმენტებითა და ლექსიკონებით, რამაც შესაძლებელი გახადა XIX საუკუნის ბოლოსათვის ძირითადად გაშიფრულიყო ლურსმული დამწერლობის მოგვიანო ფორმები (ხურიტული, ხეთური და ა. შ.), რომლებიც აქადური ლურსმულის განვითარების შედეგს წარმოადგენდა. დღესდღეობით გაუშიფრავია მხოლოდ შუმერული ლურსმული დამწერლობის უძველესი ნახატი პროტოტიპები (ე. წ. პროტოშუმერული) და პროტოელამური დამწერლობა.

ეგვიპტური დამწერლობა. ეგვიპტური ანბანის შექმნის შესახებ მეცნიერებაში სხვადასხვა თვალსაზრისი არსებობს. მკვლევართა ნაწილი ეგვიპტეზე მიუთითებს, ნაწილი კი ძველ მესოპოტამიაზე. როგორც ჩანს, ეგვიპტელებმა წერის იდეა მაინც მესოპოტამიიდან გადაიღეს, მაგრამ იმავდროულად შექმნეს სრულიად დამოუკიდებელი წერის სისტემა, რომელსაც ჩვენ იეროგლიფურს ვუწოდებთ (სურ. 3).

დამწერლობის სისტემის არსებობა ძველ ეგვიპტეში ჯერ კიდევ I დინასტიიდან, ე. ი. ძვ. წ. IV ათასწლეულის ბოლოდან არის ცნობილი. წლების მანძილზე ყველაზე ადრეულ იეროგლიფად ითვლებოდა ნარმერის ფილის წარწერა (დაახლოებით ძვ. წ. 3200 წ.), მაგრამ 1998 წელს გერმანელი არქეოლოგების ჯგუფმა გიუნტერ დრეიერის ხელმძღვანელობით აბიდოსში (უმ-ელ-ქააბი) გათხრების დროს აღმოაჩინა დინასტიამდელი სამარხი, რომელშიც აღმოჩნდა სამასი თიხის ფირფიტა პროტოიეროგლიფური წარწერებით (ძვ. წ. 3300 წ.).

იეროგლიფით შესრულებული პირველი წინადადება განეკუთვნება II დინასტიის პეროდს და აღმოჩენილია სეთ-პერიბსენის (უმ-ელ-ქააბი) სამარხში. ეგვიპტური დამწერლობა ზუსტად გვიჩვენებს დამწერლობის ევოლუციის პირველად ფორმებს. კლდეებზე და თიხაზე დატანილი უძველესი წარწერები ტიპური პიქტოგრაფიული დამწერლობის ნიმუშებია. ძველი ეგვიპტელები ძირითადად წერდნენ ჰორიზონტალურად მარჯვნიდან მარცხნივ, იშვიათად – მარცხნიდან მარჯვნივ. ზოგჯერ წერდნენ ვერტიკალური სვეტებით, რომლებიც ყოველთვის ზემოდან ქვემოთ იკითხება.

ძველ ეგვიპტეში გამოყენებული იყო დამწერლობის სამი სისტემა: იეროგლიფური, იერატიკული და დემოტიკური. მათგან იეროგლიფური სისტემა ყველაზე ძველია, რომელიც ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისში უკვე არსებობდა. მის შემადგენელ ელემენტებს წარმოადგენს სურათები ანუ პიქტოგრამები, რომლებიც ძირითადად რელიგიური დატვირთვის მქონე ტექსტებისთვის გამოიყენებოდა. ეგვიპტეში იეროგლიფური დამწერლობა ქურუმების და მმართველი ფენის პრივილეგიას წარმოადგენდა. მხოლოდ პაპირუსის გამოგონების შემდეგ გახდა დამწერლობა ხელმისაწვდომი მოსახლეობის ფართო ფენებისათვის (შესაძლოა ბიბლიის პირველი ნიგნებიც სწორედ პაპირუსზე დაიწერა). ტერმინი იეროგლიფი პირველად გამოყენებული იყო კლიმენტი ალექსანდრიელის (150-217) მიერ. თვითონ ეგვიპტელები საკუთარ დამწერლობას „ღმერთის სიტყვის წერილს“ უწოდებდნენ. მათი წარმოდგენით წერილი (დამწერლობა) ღვთაება თოტის განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშ იმყოფებოდა. არსებობდა დამწერლობის ქალღვთაება სემატი. სიტყვა იეროგლიფი მოდის ბერძნული – ἱερογλύφος, hieroglyphos, hierós – საღვთო და γλῦφειν, glýphein – ამოჭრა, ამოკვეთადან.

ეგვიპტურ იეროგლიფებში ხილვადი ნივთები აღინიშნებოდა შესაბამისი ფორმებით. მაგალითად, ხელი, პირი, თითი და ა. შ. ან სიმბოლური ნიშნებით მზე, მთვარე, მეფე და ა. შ. ზმნებისთვის გამოიყენებოდა ახლომდგომი სიმბოლოები. მაგალითად, სიარული – ფეხები. ზოგჯერ იეროგლიფებით აღნიშნავდნენ ბგერებს (მარცვლებს).

იერატიკული დამწერლობა იეროგლიფური დამწერლობის გამარტივებული ფორმაა, რომელიც იურიდიული და საქმიანი დოკუმენტებისათვის გამოიყენებოდა. იერატიკული დამწერლობის გამოყენება დაკავშირებულია პაპირუსის, როგორც დამწერლობისათვის გამოსაყენებელი მასალის გაჩენასთან. თავდაპირველად პაპირუსზე გადამწერები იეროგლიფების კოპირებას ახდენდნენ. მხოლოდ მოგვიანებით დაიწყეს ნიშნების გამარტივება და დახვეწა. ამ ტიპის დამწერლობის საღვთო დამწერლობად აღიარება მხოლოდ პირობითია, რადგან მან იეროგლიფებთან შედარებით საზოგადოებრივი ცხოვრების ფართო სფერო მოიცვა.

დემოტიკური დამწერლობა (ტერმინი შემოღებულია პეროდოტეს მიერ ძვ. წ. V ს.) დამწერლობის კიდევ უფრო გამარტივებული ფორმაა, რომელიც სხვადასხვა დანიშნულებისათვის გამოიყენებოდა იმ დროს, როცა იეროგლიფური და იერატიკული (მეტ-ნაკლებად) დამწერლობის ფორმებს რელიგიური ტექსტების შესადგენად ხმარობდნენ. დემოტიკური დამწერლობის პირველი ნიშნები ჯერ კიდევ ძვ. წ. X ს-ში გვხვდება, მაგრამ ძვ. წ. VI ს-ში იგი ანბანურ-ფონეტიკურ დამწერლობად გადაიქცა, რომელსაც ხმოვნები არ გააჩნდა. პაპირუსი ეგვიპტური დამწერლობის ყველაზე გავრცელებულ საწარმო მასალას წარმოადგენდა, რომელზეც ლერწმის ფუნჯითა და შავი მელნით წერდნენ. თუმცა ძველ ეგვიპტეში პაპირუსი ერთადერთ საწარმო საშუალებას არ წარმოადგენდა. მცირე ზომის წერილებს ძირითადად პლასტიკური მასით დაფარულ ხის ფირფიტებზე და თიხის ნატეხებზე წერდნენ.

ძვ. წ. IV ს-ში როდესაც ეგვიპტე ალექსანდრე მაკედონელმა დაიპყრო, ეგვიპტურ-მა დამწერლობამ თანდათანობით დათმო პოზიციები და უკვე ძვ. წ. III ს-ში სახელმწიფოში ბერძნული ენა გაბატონდა. დაიწყო ელინიზაციის პროცესი. მოგვიანებით ეგვიპტელებმა შექმნეს ბერძნულ ენაზე დაფუძნებული დამწერლობა, რომელიც კოპტური დამწერლობის სახელით არის ცნობილი.

ძველი ეგვიპტური დამწერლობის გაშიფვრა დაკავშირებულია ე. წ. როზეტის ქვის ნაპოვნისთან. 1798 წლის ივნისში, ეგვიპტეში, ალექსანდრიის მახლობლად ფრანგული სამხედრო ოპერაციები დაიწყო გენერალმა ნაპოლეონ ბონაპარტემ. საფრანგეთის არმიას თან ახლდა სხვადასხვა სპეციალობის მეცნიერთა ჯგუფი და მხატვრები. პირველი გამარჯვებების შემდეგ ნაპოლეონის მიერ დაპყრობილი ქვეყნის შესასწავლად დაფუძნდა ეგვიპტის ინსტიტუტი. ფრანგი მეცნიერების განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევდა მონუმენტური ქვის ნაგებობები, ტაძრები, სამარხები, ქანდაკებები და ობელისკები, მათზე შესრულებული წარწერები. ეგვიპტეში გაიშალა არქეოლოგიური გათხრები. ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენად ე. წ. როზეტის ქვა იქცა, რომელიც საფრანგეთის არმიის კაპიტანმა პიერ-ფრანსუა ბუშარმა სოფელ როზეტში სანგრის თხრის დროს იპოვა. ეს იყო შავი ბაზალტის ქვა, რომელზედაც ამოეტივრათ წარწერა დამწერლობის სამ სისტემაზე: იეროგრაფიურ, დემოტიკურ და ძველ ბერძნულზე. სამივე წარწერაში, როგორც შემდეგში გაირკვა, მოცემული იყო ერთი შინაარსის ტექსტი – ქურუმების დეკრეტი (ძვ. წ. 196 წ.) მიძღვნილი პტოლემიოს V ეპიფანესადმი (ძვ. წ. 204-181 წწ.).

საფრანგეთის ფლოტი ინგლისის ფლოტთან ბრძოლაში დამარცხდა. ამენის ზავის (1802 წ.) თანახმად, ფრანგული ექსპედიციის მიერ შეგროვილი ეგვიპტური ძეგლების საცმოდ დიდი კოლექცია ინგლისს გადაეცა. მათ შორის იყო როზეტის ქვაც (1802 წლიდან ინახება ბრიტანეთის მუზეუმში), თუმცა კვლევის შედეგები ანუ ჩანაწერები, ჩანახატები და სხვ. დარჩათ ფრანგებს, რომლის შესწავლის შედეგაც წარმოადგენდა 1808-1813 წწ. გამოცემული მრავალტომიანი კრებული სათაურით „ეგვიპტის აღწერა ანუ დაკვირვებებისა და კვლევების ნაკრები, რომლებიც გაკეთდა ეგვიპტეში ფრანგული არმიის ექსპედიციის დროს“. იგი შეიცავდა ტაბულებს 12 ტომად და ტექსტს 24 ტომად. ამ ნაშრომმა სათავე დაუდო ეგვიპტოლოგიას, როგორც განსაკუთრებულ ისტორიულ დისციპლინას.

როზეტის ქვა გამოფრულ იქნა ფრანსუა შამპოლიონის (1790-1832) მიერ, რომელმაც როზეტის ქვის წარწერის გამოყენებით, ასევე ბერძნული და კოპტური ტექსტების იეროგლიფებთან შედარებით (შამპოლიონი ფრანგულის გარდა ფლობდა ინგლისურს, გერმანულს, იტალიურს, ლათინურს, ბერძნულს, ჩინურს, კოპტურს, ეთიოპურს, ძველ ებრაულს) განსაზღვრა 15 ნიშანი. 1815 წელს კუნძულ ფილეზე აღმოაჩინეს მეორე ორენოვანი წარწერა, სადაც პტოლემიოსის გარდა მოხსენიებული იყო სახელი კლეოპატრა. მან ასევე წაიკითხა ეგვიპტელი მეფეების თუთმოსისა და რამსესის სახელები. 1822 წელს პარიზის აკადემიაში ფ. შამპოლიონმა წაიკითხა მოხსენება მის მიერ აღმოჩენილ გაშიფვრის მეთოდზე. მან გახსნა ეგვიპტურ დამწერლობაში ხმოვანი ალფაბეტური ნიშნების არსებობის ფაქტი, აჩვენა აღნიშნული

დამწერლობის შერეული ხასიათი, რომელშიც ნიშნები გადმოსცემს მთელ ცნებებს ან ცალკეულ ხმოვნებს. ფ. შამპოლიონმა შექმნა ძველი ეგვიპტური ენის გრამატიკა, რომელიც მისი სიკვდილის შემდეგ, 1836 წელს გამოიცა. მოკლედ რომ ვთქვათ, მან მიაგნო იეროგლიფების წაკითხვის გასაღებს, რის შემდეგაც დაიწყო ძველი ეგვიპტური ტექსტების წაკითხვის ხანა, რომელმაც ფასდაუდებელი მასალა მოგვცა არა მხოლოდ ძველი ეგვიპტის შესახებ.

დამწერლობის სხვა სისტემები. კუნძულ კრეტაზე დაახლოებით ძვ. წ. III-II ათასწლეულებში გამოყენებული იყო ე. წ. იეროგლიფურ-პიქტოგრაფიული დამწერლობა, რომელიც შესაძლოა ძვ. წ. III ათასწლეულში უკვე არსებობდა. მაგრამ მისი გავრცელება, ჩვენ ხელთ არსებული მასალის მიხედვით, ძვ. წ. 1900-1700 წწ. უნდა მომხდარიყო. დამწერლობის ეს სისტემა ძირითადად ქვის, სპილოს ძვლისა და ლითონის ბეჭდებზე შემოგვრჩა. მეკვლევართა შორის დღესაც მიმდინარეობს კამათი იმის შესახებ, თუ ეს დამწერლობა რა ტიპის უნდა ყოფილიყო. მეცნიერთა ნაწილი მასში აშკარად გამოკვეთილ იეროგლიფურ სისტემას ხედავს და ვარაუდობენ, რომ ნიშნები შეიცავს დამოუკიდებელი აზრის შემცველ იდეოგრამებს ან სიმბოლოებს, ნაწილი კი არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ აქ მარცვლოვანი დამწერლობის ადრეულ საფეხურთან გვაქვს საქმე.

კრეტული იეროგლიფური დამწერლობის წარმომავლობა დღემდე უცნობია. როგორც ჩანს, იგი ორიგინალურია. თუმცა, არ არის გამორიცხული, წერის პრინციპი ეგვიპტური იეროგლიფების გავლენით შექმნილიყო, რადგან ძველ კრეტას მჭიდრო კავშირი ჰქონდა ეგვიპტესთან. კრეტული იეროგლიფები დღემდე გაშიფრული არ არის, მაგრამ დამტკიცებულია მისი შესატყვისობა მის შემდეგ არსებულ დამწერლობებთან (A-ხაზოვანი და B-ხაზოვანი დამწერლობები).

კრეტის იეროგლიფურ-პიქტოგრაფიული დამწერლობის შემდგომ განვითარებას წარმოადგენს მინოსური A-ხაზოვანი დამწერლობა (ნიშნებმა ძირითადად დაკარგეს ნახატ ორიგინალთან მსგავსება). ამ სისტემის დამწერლობიდან ჩვენამდე ძირითადად საკულტო და საკანცელარიო წარწერებმა მოაღწია. ჩვენამდე მოღწეული ტექსტების მიხედვით თუ ვიძსჯელებით (გვხვდება ქვის ნივთებზე და კერამიკაზე, კედლებზე... დატანილი წარწერები), A-ხაზოვანი დამწერლობის ცოდნა მხოლოდ გადამწერების პრივილეგიას არ წარმოადგენდა. დღესდღეობით A-ხაზოვანი დამწერლობა, მეცნიერთა უდიდესი მონდომების მიუხედავად, გაუშიფრავია. ახლა მეტნაკლები დაბეჯითებით იმის თქმა შეიძლება, რომ დამწერლობის ეს სისტემა არსებითად მარცვლოვანია. მასში გვხვდება 120 მარტივი ნიშანი, თავის მხრივ, ამ ნიშნებმა შეიძლება შეადგინოს შერწყმული ნიშნები ანუ ლეგატურები, რომელთა რიცხვი 111-მდე აღწევს. გამოიყენება აგრეთვე 28 ნიშანი რიცხვთა აღსანიშნავად.

A-ხაზოვანი დამწერლობის განვითარების შედეგს წარმოადგენს B-ხაზოვანი დამწერლობა, რომლის უძველესი ნიმუშები ძვ. წ. XIV-XIII სს-ით თარიღდება და აღმოჩენილია მიკენში, პილოსში, ტირინთოში, კორინთოში და ა. შ. B-ხაზოვანი ისევე როგორც A-ხაზოვანი დამწერლობა გამოიყენებს მარცვლოვან ნიშნებს (ე. წ. სილაბოგრამებს), რომლებიც ხმოვანს ან თანხმოვანს+ხმოვან კომპლექსს, იდეოგრამებს

გადმოსცემს და რაღაც სიტყვების თუ ტერმინების შესაბამის ხატოვან ნიშნებს წარმოადგენს, სადაც ნიშანი=ტერმინს და რიცხვი ნიშნებს. აქვე არის ზომა-წონის აღმნიშვნელი ნიშნები. B-ხაზოვან დამწერლობაში არსებული მთელი რიგი სირთულეების გამო იგი მალე მიეცა დავიწყებას და, რამდენიმე ხნის შემდეგ, მისი ადგილი ახალმა ფონეტიკურმა დამწერლობამ დაიკავა.

B-ხაზოვანი დამწერლობა XX ს-ის დასაწყისში აღმოჩენილი იყო არტურ ევანსის (1851-1941) მიერ, მაგრამ მან მისი გაშიფვრა ვერ შეძლო. მიუხედავად დიდი მცდელობისა, წლების მანძილზე B-ხაზოვანი დამწერლობის გაშიფვრის ცდები უშედეგად მთავრდებოდა. გასაღები მიკენურ წარწერებს უპოვა პროფესიით არქიტექტორმა მ. ვენტრისმა (1922-1956). იგი მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ B-ხაზოვანი დამწერლობა ბერძნულ ენას გადმოსცემდა, რაც მსოფლიოს 1952 წელს რადიოს მეშვეობით აუწყა. მისი აღმოჩენის ქვმარიტება ირწმუნა ჯ. ჩედვიკმა (1920-1998) და 1952 წლის ბოლოსათვის ერთად მოამზადეს სპეციალური ნაშრომი, რომელიც 1953 წელს გამოქვეყნდა. 1956 წელ მ. ვენტრისისა და ჯ. ჩედვიკის ავტორობით გამოდის წიგნი „მიკენური ბერძნულის დოკუმენტები“, რომელიც თანამედროვე მიკენოლოგიის საფუძველი ხდება. 1952 წელს B-ხაზოვანი დამწერლობის დამოუკიდებელი კვლევა ჩაატარა კ. ბლეგენმა (1887-1971), რომელმაც B-ხაზოვანი დამწერლობის გაშიფვრის სისწორე დაადასტურა.

ანბანური დამწერლობა. დღესდღეობით მსოფლიოში გამოყენებულ დამწერლობის სისტემებს შორის ანბანური დამწერლობა ყველაზე გავრცელებული ფორმაა. მხოლოდ რამდენიმე დამწერლობა არ იყენებს ანბანს (ჩინური, იაპონური). ანბანური დამწერლობის სიმარტივე იმაში მდგომარეობს, რომ ანბანის გამოყენებით შესაძლებელია ენაში შემავალი ყოველი სიტყვის ჩანერა. ანბანის ასოებს, როგორც წესი, გააჩნია დასახელება და კანონიკური თანადობა.

ფინიკიელების (ფინიკიელები აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიაზე სახლობდნენ და სემიტური ენების ჯგუფის ენაზე ლაპარაკობდნენ) მიერ შექმნილი დამწერლობა ერთ-ერთი პირველია კაცობრიობის ისტორიაში დაფიქსირებულ ფონეტიკურ დამწერლობათა შორის. იგი დაახლოებით ძვ. წ. XV ს-ში შეიქმნა ფინიკიელ ეაჭართა მოთხოვნით, რომელთაც სავაჭრო ოპერაციის წარმოებისათვის სჭირდებოდათ მარტივი გრაფიკის მქონე დამწერლობა, ხოლო ამ მოთხოვნას ვერ აკმაყოფილებდა ვერც აქადური ლურსმული და ვერც ეგვიპტური დამწერლობები. თავდაპირველად შეიქმნა უგარითული დამწერლობა ლურსმული გრაფიკის საფუძველზე, მაგრამ იგი მხოლოდ თიხის ფირფიტაზე სანერად იყო გამოსადეგი, ამიტომ უგარითულმა ლურსმულმა დამწერლობამ, მიუხედავად მნიშვნელოვანი გამარტივებისა, ვერ გაუწია მეტოქეობა სამხრეთ ფინიკიაში შექმნილ ხაზოვან დამწერლობას, რომლისთვისაც სანერად ყოველგვარი მასალა გამოდგებოდა. ფინიკიური ანბანური დამწერლობა ყველა თანამედროვე ანბანური (და არა მხოლოდ ანბანური) დამწერლობის საფუძველი გახდა. ფინიკიურ დამწერლობაში გამოყენებულია კონსონანტური პრინციპი – სიტყვის დაწერის დროს მხოლოდ თანხმოვნების გამოყენება, ხოლო ხმოვნების მნიშვნელობის ახსნა მკითხველზეა დამოკიდებული.

ტექსტი იწერება მარჯვნიდან მარცხნივ, ისევე როგორც ძველ ებრაულში.

ფინიკიურმა დამწერლობამ საფუძველი ჩაუყარა ანბანური დამწერლობის რამდენიმე მიმართულებას. დღესდღეობით მსოფლიოში არსებულ თითქმის ყველა ანბანურ დამწერლობას ფინიკიური ფესვები გააჩნია. ფინიკიური დამწერლობა 24 ხმოვანისაგან შედგებოდა, მაგრამ, იმავდროულად, მას შენარჩუნებული ჰქონდა მარცვლის აღმნიშვნელი და ტექსტის გასაგებად რამდენიმე ათასი ნიშანი. დაახლოებით 3000 წლის წინ ფინიკიური ანბანი ორი მიმართულებით გავრცელდა: აღმოსავლეთით – სხვა სემიტური ტომების წარმომადგენელ ხალხებში (არამეული, არაბული, ებრაული...) და დასავლეთით ძველ საბერძნეთში.¹¹ ძველი ბერძნული ანბანი, თავის მხრივ, საფუძვლად დაედო ეტრუსკულ, ლათინურ, გოთურ, სლავურ ანბანებს. მას უკავშირებენ ქართულ ანბანსაც, თუმცა არსებობს ვარაუდი მისი არამეულიდან წარმოშობის თაობაზე. როგორც აღვნიშნეთ, ნიგნთა ნიგნი ებრაულ ენაზე დაიწერა, ცალკეული ნიგნები მოგვიანო ხანის არამეულზე. ის ძვ. წ. III ს-ში ითარგმნა ბერძნულად, ხოლო შემდგომ კოპტურ ენაზე. ქრისტიანობის გავრცელების პირველ საუკუნეებში ძველი და ახალი აღთქმის ნიგნები გადაითარგმნა რომის იმპერიის სახელმწიფო ენაზე. ჩვენამდე მოაღწია დიდად განსწავლული სასულიერო პირის იერონიმეს (ახ. წ. IV ს.) თარგმანმა, ე. წ. „ვეულგატამ“. ეს ტექსტი საფუძვლად დაედო ყველა ევროპულ ენაზე გადმოღებულ ბიბლიის ტექსტს. ნიშანდობლივია, რომ „სებტუაგინტა“, ბერძნული ბიბლია შეჯერებულ იქნა ებრაულ დედანთან. არსებობს მოსაზრება, რომ I-III სს-ის საქართველოში ცნობილი ყოფილა არამეული ბიბლია. პირველი თარგმანებიც ამ ენიდან მომდინარეობს.

¹¹ ძველმა ბერძნებმაც ანბანი ფინიკიურ ანბანზე დაყრდნობით შექმნეს, რაც მეცნიერთა ნაწილის ვარაუდით ძვ. წ. IX ს-ში, ნაწილის თვალსაზრისით კი ძვ. წ. VII ს-ის პერიოდში მოხდა, რომელსაც განეკუთვნება დღემდე აღმოჩენილი უძველესი ბერძნული წარწერა. ძველ ბერძნულ ენაში 24 ასოა. კლასიკურ პერიოდამდე ძველი ბერძნულის ზოგიერთი დიალექტი იყენებდა კიდევ 4 ასოს. ძველმა ბერძნებმა პირველებმა გამოხატეს ხმოვნები ასოების საშუალებით. თავდაპირველად ძველი ბერძნები მისდევდნენ ჩანანერის სისტემას – ბუსტროფედონს, რომლის დროსაც პირველი ხაზი იწერება მარჯვნიდან მარცხნივ, მეორე მარცხნიდან მარჯვნივ. ძვ. წ. V საუკუნიდან კი მარცხნიდან მარჯვნივ წერა კანონიკურ სახეს იღებს. ბერძნული ანბანი, თავის მხრივ, სხვა ანბანების: ეტრუსკულის, ქართულის (მკვლევართა ნაწილის თვალსაზრისით – თ. გამყრელიძე), სომხურის, გოთურის (შესაძლოა ულფილა), ძველი სლავურის (გლაგოლიცა, კირილიცა) საფუძველი გახდა.

თა30 VI

სამყაროს და ადამიანის წარმოშობა

თავისი არსებობის მანძილზე მოაზროვნე ადამიანს არაერთხელ გასჩენია კითხვა ადამიანთა მოდგმისა და სამყაროს წარმოშობის თაობაზე. დიდი რომაელი პოეტი და ფილოსოფოსი ლუკრეციუსი (ძვ. წ. 99-55 წწ.) ამბობდა: „გონს შეგვიშფოთებს ჩვენი ცოდნის უსუსურობა, ჰქონდა თუ არა ქვეყნის შობას თავისი სანყისი (შესაქმე), ელის თუ არა მას აღსასრული“ (Lucr., Nat., V, 1211).¹²

თუ გადავხედავთ ძველი ეგვიპტელების, შუმერ-აქადელების იეროგლიფურ თუ ლურსმნულ ტექსტებს დავრწმუნდებით ამ პრობლემის მარადიულობაში. ბუნებრივია ბიბლიის შემოქმედნი გვერდს არ აუვლიდნენ მას. შესაბამისად, საღვთო წერილი იწყება „შესაქმის“ გააზრებით, დაბადება ანუ გენეზისი ბიბლიის პირველი წიგნია, სადაც საუბარია ჩვენი პლანეტის და სიცოცხლის წარმოშობაზე, შესაქმის ექვსდღიან ციკლზე. ბიბლია იწყება სიტყვებით „თავდაპირველად ღმერთმა შექმნა ცა და მიწა“ (დაბ. 1:1,2), მცენარეები, ცხოველები და ადამიანები. ბიბლიამ დაუდო სათავე კრეაციულ (ლათ. creatio – წარმოშობა) თეორიას. აღნიშნულ მოძღვრებას საუკუნეების განმავლობაში გაბატონებული ადგილი ეჭირა. აზრთა სხვაობა სამყაროს წარმოშობაზე მოგვიანებით გაჩნდა. განსაკუთრებით მომძლავრდა ათეიზმი XIX საუკუნეში ჩარლზ დარვინის მიერ ევოლუციური თეორიის შემუშავების შემდეგ.

ყოველი თეორია ექსპერიმენტის გზით მტკიცდება დღეისათვის, როდესაც „შესაქმე“ დასრულებულია, ისევე, როგორც ევოლუციური პროცესები დედამიწაზე, ორივე მოსაზრება რწმენაზეა დამყარებული. რწმენა კი როგორც მოგვსენებათ „მონყოილია ღვთის სიტყვით“. ახალ აღთქმაში ნათქვამია, რომ რწმენა არის მტკიცედ დარწმუნება იმაში, რაზედაც ვიმედოვნებთ... დადასტურება იმისა, რასაც ვერ ვხედავთ (რომ. 8:24, ებრ. 2:1).

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის სხდომაზე, საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის კათალიკოს-პატრიარქმა, უწმინდესმა და უნეტარესმა ილია II ზაზგასმით აღნიშნა, რომ საჭიროა მეცნიერებისა და რელიგიის ერთიანობა. ეს გახლავთ ჩვენი ამოსავალი წერტილი სამყაროს წარმოშობისადმი მიძღვნილი სამი

¹² ლუკრეციუსი, საგანთა ბუნებისათვის. თარგმანი ლათინურიდან პანტელეიმონ ბერიძისა, თბ., 1958, გვ. 186 (წიგნი V, 1211-1213).

თეორიის (ეველუციური, კრეაციული და კატასტროფების) მიმოხილვისას. ყველაზე ცნობილი მათ შორის ევოლუციურია (ლათ. *evolucio* განვითარება). ის ეყრდნობა ე. წ. „დიდი აფეთქებიდან დიდ გახლეჩამდე“ კონცეფციას. განიხილავს როგორც ცოცხალი, ასევე არაცოცხალი მატერიის წარმოქმნის გზებს, სიცოცხლის მარტივი ფორმებიდან რთულ ორგანიზმებამდე. ამგვარად, ევოლუციონიზმი, რომელიც მარქსიზმის ერთ-ერთ მთავარ პოსტულატად იქცა, არის მოძღვრება სამყაროს მუდმივი განვითარების შესახებ ღმერთის გარეშე. დღესდღეობით ეს თეორია მიღებული მსოფლიოს უმეტეს ქვეყანაში, როგორც ერთადერთი თეორია განათლების სისტემაში, რაც მის გავრცელებასა და პოპულარობას განაპირობებს.

სამეცნიერო სფეროში უფრო ნაკლები პოპულარობით სარგებლობს ე. წ. კატასტროფების თეორია დამყარებული იმ ვარაუდზე, რომ ჩვენი სამყარო რიგი დიდი კატასტროფების შედეგად წარმოიშვა. ამ თეორიის ძირითადი კომპონენტებია: 1) სამყაროს შექმნა ენერგიის მატერიაში გარდაქმნის შედეგად; 2) ცოცხალი მატერიის შემთხვევითი ერთეულის წარმოქმნა პლანეტის კატასტროფის შედეგად; 3) ცოცხალი მატერიის განვითარება, როგორც საპასუხო რეაქცია მცირე მასშტაბის პლანეტარულ კატასტროფებზე.

კრეაციული თეორია, რომელიც მეორე პლანზე იქნა გადანეული, დღესდღეობით იბრუნებს პოზიციას მეცნიერების განვითარების, ახალი ფაქტების მოძიებით. კრეაციონიზმის კონცეფციას წარმოადგენს – სამყაროს გაჩენა მიზანმიმართული, გონივრული შექმნის გზით; ამ აქტის შედეგად სასიცოცხლო მაღალორგანიზებული ფორმების შექმნა, სასიცოცხლო ფორმების შეცვლა ინდივიდის შიგნით გარესამყაროსთან ურთიერთქმედების შედეგად.

უპირველესად გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჩვენ მიერ ზემოთ აღნიშნული სამი თეორიის მიმდევრებიდან დისკუსია ძირითადად კრეაციონისტებსა და ევოლუციონისტებს შორის მიმდინარეობს, რომელიც მუდამ არსებობდა და იარსებებს კიდევ, რადგან კამათი კრეაციონისტებსა და ევოლუციონისტებს შორის ეს, უპირველეს ყოვლისა, არის დისკუსია ორ მსოფლმხედველობას შორის, რომლებიც ურთიერთგამომრიცხავ ვარაუდებზეა აგებული. იმ დროს, როდესაც ევოლუციური აზროვნება ათეისტურ რწმენაზე დგას, კრეაციული ღვთის (უზენაესის) შემოქმედების იდეაზეა დაფუძნებული. ამიტომ, ჩვენ არ შეუდგებით ამ ორ მსოფლმხედველობას შორის არსებული კამათის გადმოცემას, უბრალოდ მოგანვიდით თითოეული მათგანის ძირითად არსს.

ევოლუციონიზმი არის მოძღვება, რომლის თანახმად ყველაფერი არსებული ევოლუციას, მუდმივ განვითარებას განიცდის. ევოლუციონიზმი ამტკიცებს შეხედულებას დედამიწის ბიოსფეროს პროგრესულ განვითარებაზე, რომელიც შეიძლება ჩანერგილი იქნეს სამყაროს განვითარების გლობალურ პროცესში. ის გულისხმობს კულტურულ-ისტორიული პროცესის თანდათანობით (მონესრიგებულ) რეგულარულ (თანმიმდევრობით) ან რევოლუციურ განვითარებას დროსა და სივრცეში. როგორც აღვნიშნეთ, ევოლუციონიზმის ძირითად პრინციპს წარმოადგენს რთული ინდივიდების განვითარება მასზე უფო მარტივი ინდივიდებისაგან.

პირველი ევოლუციური იდეები წრმოიშვა ჯერ ჯიდევ ანტიკურ ეპოქაში, თუმცა მხოლოდ ჩარლზ დარვინის (1809-1882) ნაშრომის – „სახეობათა წარმოშობა ბუნებრივი გადარჩევის გზით, ანუ უკეთ შეგუებული ჯიშების გადარჩენა სიცოცხლისათვის ბრძოლაში“, გამოსვლის შემდეგ, 1859 წელს გაერცელდა. მისი მოძღვრების თანახმად, ორგანიზმთა ახალი ფორმების წარმოქმნა ხდება გაურკვევლი მემკვიდრული ცვლილებების ბუნებრივი გადარჩევის გზით, რაც ბუნებაში განაპირობებს მიზანშეწონილობას. თავისი იდეები ჩ. დარვინმა განავითარა ნიგნში „შინაური ცხოველებისა და კულტურული მცენერეების შეცვლა“ (1868). ადამიანის წარმოშობის მატერიალისტური იდეაა გატარებული დარვინის ნიგნში „ადამიანის წარმოშობა და სქესობრივი გადარჩევა“ (1871) და „ემოციების გამოხატვა ადამიანსა და ცხოველებში“ (1872). ჩ. დარვინის დასკვნების თანახმად, სამყაროში უწყვეტად მიმდინარეობს ბრძოლა არსებობისათვის. ამ დაუნდობელ ბრძოლაში იმარჯვებს უძლიერესი. ის ვინც უკეთ შეეგუება არსებულ პირობებს. ბრძოლა არსებობისთვის და ბუნებრივი შერჩევა, მისი აზრით, ევოლუციის მამოძრავებელი ძალაა. ასეთ შემთხვევაში ზნეობა ზედმეტ, უსარგებლო ბარგად გვევლინება. ადამიანი კი, როგორც ეს მიღებულია, უპირველესად, არის „Homo Morales“. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ: ერთიანი, ყველასათვის მისაღები მიდგომა ბიოლოგიური ევოლუციის თვალსაზრისით დღესდღეობით შემუშავებული არ არის. ეჭვს არ იწვევს ბიბლიის განცხადება ადამიანის მოწოდებასთან დაკავშირებით: „ინაყოფიერეთ და იმრავლეთ, აავსეთ დედამიწა, დაეუფლეთ მას...“ (დაბ. 1:28).

ბიბლიური არქეოლოგიის თვალსაზრისით უნდა განვიხილოთ ევოლუციური თეორიები ე. წ. კულტურულ ანთროპოლოგიაში. ამ სკოლის წარმომადგენლები კაცობრიობის კულტურას განიხილავენ როგორც პროგრესიული განვითარების ერთიან, კანონზომიერ პროცესს. მათ ეს პროცესი კაცობრიობის „ფსიქიკური ერთიანობიდან“ გამოჰყავდათ, კულტურის ევოლუციური განვითარება მიაჩნდათ სწორხაზოვან პროცესად ყოველგვარი ნახტომების გარეშე.

კრეაციონიზმი (ლათ. Creatio – შექმნა), როგორც ეს ზემოთ აღვნიშნეთ, არის სწავლება სამყაროს, ცოცხალი და არაცოცხალი ბუნების შექმნის შესახებ ერთიანი შემოქმედებითი ლეგენდრივი აქტით. ცოცხალი ბუნების კვლევის განხრით ამ სწავლების ფუძემდებლად ისეთი ცნობილი და აღიარებული მეცნიერები ითვლებიან, როგორებიც იყვნენ კარლ ლინეი (1707-1778), ჟორჟ კიუვიე (1769-1732), ჟან-ლუი როდოლფ აგასისი (1807-1873). ისინი ჩარლზ დარვინისაგან განსხვავებით თვლიდნენ, რომ სიცოცხლე ჩვენს პლანეტაზე შემთხვევითი ქიმიური პროცესების, ქაოტურად, დამთხვევის შედეგად როდი წარმოიქმნა, არამედ სამყაროს შემოქმედის ლეგიონური ნებით, შეგნებულად და გარკვეული, მხოლოდ მისთვის ცნობილი მიზნით შეიქმნა.

XIX ს-ის ბოლოსათვის, როდესაც სოციალური მეცნიერებები დიდ გავლენას ახდენდა საბუნებისმეტყველო დარგებზე, დაიწყო მწვავე კამათი სხვადასხვა თეორიების მომხრეებს შორის, რაც დღემდე გრძელდება.

ბიბლია გვაძლევს გარესამყაროს შექმნის საკმაოდ მკაფიო სქემას, რომელიც ემთხვევა კრეაციულ სწავლებას. დღეს კრეაციონიზმი გვევლინება პროგრესულ

მეცნიერებად. ის ეყრდნობა თანამედროვე სამეცნიერო მეთოდოლოგიასა და ექსპერიმენტებს.

1970 წელს აშშ შეიქმნა სპეციალური სამეცნიერო-კვლევითი კრეაციის ინსტიტუტი. უნივერსიტეტების სტუდენტები მოითხოვდნენ სასწავლო პროგრამებში, ევოლუციურთან ერთად, დაეშვათ კრეაციული თეორიებიც, სწავლების პროცესში განეხილათ სამყაროს შექმნის ორივე მოდელი, კულტურულ-ისტორიული განვითარების ორივე ჰიპოთეზა.

კრეაციონიზმის ფილოსოფია ბიბლიაა. ეს მრავალჯერ ზრდის მის მნიშვნელობას თანამედროვე საზოგადოებაში.

ნაწილაკების (სიმების) თანამედროვე თეორიის შესაბამისად, ჩვენი სამყარო სამგანზომილებიანი კი არ არის, არამედ მრავალგანზომილებიანია. თუმცა, შეგვიძლია მხოლოდ სამი სივრცული განზომილების აღქმა. სხვები (6-7!). ჩვენთვის ფარულია. სიმები ანუ ნაწილაკები თავისი ბოლოებით ამ სამ განზომილებაშია, უფრო ზუსტად სამგანზომილებიან სივრცეშია ბოლოებით განლაგებული. ჩვენც ამ სიმებისგან ანუ ნაწილაკებისგან ვართ შედგენილი და მათ განზომილების ტყვეობაში ვიმყოფებით. რაც ჩვენი სამყარო არსებობს, პლანეტა – დედამიწა მხოლოდ 4 მილიარდ წელს ითვლის. სიცოცხლე, უფრო სწორედ, მისი პრიმიტიული ფორმები (ბაქტერიები და წყალმცენერეები) წარმოიშვა 3 მილიარდი წლის წინათ. „ქემბრიულმა აფეთქებამ“ შეცვალა დედამიწის ისტორია.¹³ სიცოცხლე განვითარდა ზღვებსა და ოკეანეებში. იქიდან გავრცელდა ხმელეთზე – მხოხავ, მცოცავ, მოსიარულე არსებებსა და მფრინავების (ფრინველების სახით) – 580 მილიონი წლის წინ. ამ დროს, ე. ი. 580 მილიონი წლის წინ გაჩნდა ჩვენთვის ცნობილი ცხოველებისა და ფრინველების ძირითადი სახეობები. აქ არ ჩანს ევოლუციური განვითარების გზა! ყველა მათგანი ჩამოყალიბებული სისტემაა. იურის გეოლოგიური პერიოდის გიგანტური ცხოველები, მათ შორის, დინოზავრების 125 მილიონიანი ბატონობის ხანა 65 მილიონი წლის წინათ დასრულდა. ისინი გადაშენდნენ და მათი ადგილი ძუძუმწოვრებმა დაიკავეს. მხოლოდ და მხოლოდ 4 მილიონი წლის წინათ ჩნდება ადამიანის ძალზე შორეული სავარაუდო წინაპარი – ავსტრალოფითეკები! იარაღის დამზადება „Homo Erectus“-მა დაიწყო 2,5 მილიონი წლის წინათ. არავითარი გარდამავალი ფაზები სავარაუდო წინაპრებსა და შთამომავლებს შორის არ არსებობს. ამგვარად, დავა ადამიანის ევოლუციური გზის შესახებ თავიდან დაიწყო. ეს კონსტატაცია ეკუთვნის იელის უნივერსიტეტის გეოლოგიის პროფესორს დევიდ შინდელს.

კოსმოლოგები დღეს სერიოზულად მსჯელობენ სამყაროს ტრაგიკულ მომავალზე. ფანტომური ენერგიის აჩქარება იმდენად დიდია, რომ 20 მილიარდი წლის

¹³ როინიშვილი ნ., სვანიძე მ., სამყაროს ევოლუცია დიდი აფეთქებიდან დიდ გახლეჩამდე, თბ., 2006. რედაქტორები აკად. ჯ. ლომინაძე, დოქტ. ი. მანჯავიძე, სამეცნიერო კონსულტანტი პროფ. გ. მაჩაბელი. Gerald Schroeder, *Genesis and the Big Bang: The Discovery of Harmony Between Modern Science and the Bible*; N. Y. 2000.

შემდეგ დაიფარება გალაქტიკები და პლანეტები დაიშლება. ატომები, ბირთვები სხვადასხვა მიმართულებით გაიფანტება. ეს იქნება სამყაროს ე. წ. „დიდი გახლეჩა“. არ შეიძლება აქ არ გავიხსენოთ იოანე მოციქულის „გამოცხადება“:

„და აჰა იქმნა მინისძვრა დიდი, და გაშავდა მზე, როგორც ძაძა, და სისხლივით განითლდა მთვარე.

და დაცვივდნენ ზეცის ვარსკვლავნი ქვეყნად, როგორც ლელვის ხე, მძვინვარე ქარით რხეული, ყრის მინაზე თავის ყვავილებს.

და გრაგნილივით შეგრაგნილი, შეიკრა ზეცა და ყოველი მთა და კუნძული თავიანთი ადგილიდან იძრნენ“ (გამოცხ. 6:12-14).

ზოგერთი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ სიცოცხლე ჩვენს პლანეტაზე კოსმოსიდან შემოვიდა. ეს მხოლოდ ცვლის სიცოცხლის წარმოშობის ადგილმდებარეობას და ვერ ხსნის გალაქტიკაში, მზის სისტემაში სიცოცხლის წარმოშობის საიდუმლოს.

ადამიანს აქვს ხუთი მგრძნობელობა: მხედველობა, სმენა, ყნოსვა (10 000 სუნის გარჩევის უნარი), გემოვნება და შეხება. მის ტვინს 50 მილიარდამდე ნეირონი, კვადრილიონი სინუსების (კავშირების) შესაძლებლობა აქვს. ტვინის შიგნით **In sid the Rain** გროვდება ცხოვრებისეული გამოცდილება, აზროვნება, მეტყველება. დედამიწაზე არც ერთი უტყვი, არამოლაპარაკე ტომი არ არსებობს. მხოლოდ ადამიანს შუბლის, ტვინის ამ ნაწილში (ე. წ. „ბროკის ზონა“) გააჩნია მეტყველების ცენტრი. ადამიანის მსგავს მაიმუნებს, რომლებიც დარვინისტებს ადამიანის წინაპრად მიაჩნიათ, არ აქვთ „ბროკის ზონა“ ანუ მეტყველების ცენტრი. პრიმატებს აქვთ მარტივი სასიგნალო ბგერების წარმოთქმის კერა. ეს გარემოება ევოლუციის თეორიას სერიოზულ სიძნელეებს უქმნის. ადამიანის მეტყველება განსაკუთრებულია, ის ჭეშმარიტად ღვთის მადლია. ის ჩნდება მხოლოდ „ტვინის რუბიკონის“ გადალახვის შემდეგ. ტვინის მოცულობა 700-750 სმ³ უნდა აჭარბებდეს. ჩვენ ტვინს შეუძლია დაიტოვოს 20 მილიონამდე ინფორმაცია.

ადამიანის გენების სტრუქტურა – დნმ (DNK) გვიჩვენებს, რომ ყველას მართლაც ერთი წინაპარი ადამი და ევა გვყავს. თმის Y ქრომოსომაში ჩანერილია გენეტიკური კოდი. ის საერთოა დედამიწაზე მცხოვრები ყველა მამაკაცისათვის.

თაზო VII

არქეოლოგია და ძველი აღთქმა

ბიბლიური წარღვნა და არქეოლოგია

უძველესი დროიდან, როგორც აღვნიშნეთ, ადამიანებს აინტერესებდათ სამყაროს წარმოშობის საიდუმლო, ადამიანის გაჩენის ამბები, კაცთა მოდგმის თავგადასავალი, ხალხთა ენების მრავალფეროვნების მიზეზები. ისტორიულმა მეხსიერებამ სხვადასხვა კუთხეში მცხოვრებ ხალხებში შემოინახა ცნობები მსოფლიო წარღვნის, ციური სასჯელის თაობაზე. ბიბლიაში მოსეს ხუთწიგნულის პირველ თავებში, სადაც საუბარია დროის საწყისსა და სამყაროს შექმნის შესახებ აღწერილია ეკოლოგიური კატასტროფა – მსოფლიო წარღვნა (დაბ. 6:11-22; 7; 8), რომელიც თავს დატეხია კაცობრიობას ადამიანის შექმნის დღიდან 1656 წელს, მისი შთამომავლობის მეათე თაობაში. ამის მიზეზი ყოფილა ის, რომ:

„წაირყვნა ქვეყანა ღვთის წინაშე და აივსო ქვეყანა უსამართლობით.

გადმოხედა ღმერთმა ქვეყანას და, აჰა, წარყვნილიყო იგი, რადგან გაერყვნა ყოველ ხორციელს თავისი ზნე ამ ქვეყანაზე.

უთხრა ღმერთმა ნოეს: მოინია ყოველი ხორციელის აღსასრულმა ჩემს წინაშე, რადგან აივსო ქვეყანა მათი უსამართლობით; და, აჰა, უნდა გავწყვიტო ისინი მთელი ქვეყნითურთ“ (დაბ. 6:11-13).

ბიბლიის თანახმად, ეს იყო ღვთიური სასჯელი ადამიანის ცოდვების გამო. ბიბლიაში აისახა კაცობრიობის გარკვეული ცოდნა სამყაროში მიმდინარე პროცესებზე, რომლის უგულებელყოფა არ იქნებოდა მართებული.

ნიშანდობლივია, რომ მსოფლიოს ყველა ხალხს გააჩნია საკუთარი ლეგენდა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. საოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ დამთხვევები ამ გადმოცემებში გვაქვს ერთმანეთისაგან სრულიად განსხვავებული ტიპის კულტურებს შორის. მაგალითად ძველი ჩინელები და ებრაელები ერთნაირად თვლიდნენ, რომ ადამიანი მიწისგან შეიქმნა. ჩინელებსა და ებრაელებს ერთნაირი წარმოდგენა ჰქონდა წარღვნის შესახებ. თვით ავსტრალიის აბორიგენებსაც კი აქვთ მითები წარღვნის შესახებ, მაგრამ ყველაზე ახლოს ბიბლიურ ამბებთან შუამდინარული მითები დგას.

შუმერული მითები, ისევე როგორც ძველბერაული გადმოცემები, მოგვითხრობს, რომ ღმერთმა ადამიანი თიხისაგან შექმნა და სამყოფელად ედემის ბაღი მიუჩინა. ძველბაბილონურ და ასურულ ლიტერატურაში არის რამდენიმე მოთხრობა დაბადე-

ბის შესახებ. მათში ძირითადად ის აზრია გატარებული, რომ ადამიანი გაჩენილია ღვთის მსახურად: ის ვალდებულია ჩაატაროს მსხვერპლშენიშვნა, იზრუნოს ტაძრებზე, აჭამოს და ასვას ღმერთებს. მათგან აღსანიშნავია სამყაროს შექმნის სიუჟეტის აქადური ვარიანტი, რომელიც ჩამოყალიბებულია ვრცელი პოემის სახით „ენუმა ელიმ...“ („როდესაც ზემოთ...“), რომელიც შექმნილია ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოს სხვა ბევრად ძველი თხზულებების საფუძველზე.

„ენუმა ელიმ...“ - ში ქვეყნიერების გაჩენა შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი: თავდაპირველად არსებული აბზუსა და ქალღმერთ თიამათისაგან შეიქმნენ ღმერთები, რომლებმაც სიმშვიდე დაუკარგეს შემომქმედ აბზუსს. იგი მოინდომებს ახალი ღმერთების შემუსრვას, რაზედაც დაიყოლიებს თავის მეუღლე თიამათსაც (ოკეანე). შვილები ამის შესახებ იგებენ და განიზრახავენ აბზუსს განადგურებას. ერთ-ერთი მათგანი ეა (შუმერული ენქი) თავის მეუღლე დამქინუსთან ერთად გააჩენს ძლიერ ღვთაება მარდუქს. თავის მხრივ, ამ ამბით შემფოთებული თიამათი შობს ურჩხულს მარდუქის დასალუპავად. მარდუქი და ურჩხული შეებრძოლებიან ერთმანეთს. ბრძოლაში მარდუქი იმარჯვებს, რამაც ძალზედ გაახარა ახალგაზრდა ღმერთები. ისინი სპეციალურად გამართულ ნადიმზე მარდუქს აირჩევენ თავიანთი კრებულის უპირველეს ღვთაებად იმ პირობით, რომ გამარჯვების შემთხვევაში ღმერთები მას მთავარ ღვთაებად (მეფედ) დანიშნავდნენ. მაგიური თილისმით შეიარაღებული ახალგაზრდა მარდუქი საბრძოლველად გაემგზავრება. იგი კლავს თიამათს და მის ტანს ორ ნაწილად გაყოფს რომლის ერთი ნახევარი დედამიწად იქცა, ხოლო მეორე ცად. თიამათის თვალებიდან კი მოედინება ტიგროსი და ეფრათი. მოკლულ იქნა თიამათის დამხმარე კინგუც. მარდუქმა მისგან მსოფლიოს ბედისწერის დაფები წამოიღო, რომელშიც ჩანერილია ყველა ქმნილების ბედი და ღვთაება ანუს გადასცა. შემდეგ მამამისის - ენქის (ეა) წინადადებით გამოიყენებს რა კინგუს სისხლს ქმნის ადამიანს. მან მიწა უნდა დაამუშაოს და თავისი შრომით აჭამოს ღმერთებს, რათა მათ დასვენება და განცხრომა შეძლონ. აღსანიშნავია, რომ მარდუქს ბაბილონში თავყანს სცემდნენ როგორც ყველა ღვთაების მეფეს. ასურელებიც დიდ პატივს მიაგებდნენ მას აშურის სახით.

სამყაროს გაჩენისა და ადამიანის დაბადების შესახებ მოგვითხრობს დაბადების წიგნის პირველი თორმეტი თავი. იუდაური და ქრისტიანული ტრადიციის თანახმად, ებრაელთა სჯულმდებელმა მოსე წინასწარმეტყველმა პირველმა მოუყარა თავი და ძველ ებრაულ ენაზე (ივრითი) დააფიქსირა ხალხში არსებული გადმოცემები სამყაროს შექმნისა და ადამიანის წარმოშობის თაობაზე. ჩვენი სამყარო და ყველაფერი რაც მასში არსებობს: მზე, მთვარე მიწა, ვარსკვლავები, ყოველი სულდგმული - ღვთის მიერ არის შექმნილი. ყველაფერი რაც ღმერთმა შექმნა კარგი იყო, რომლის გვირგვინი ადამიანი გახდა, იგი იმისთვის გაჩნდა, რომ სამყაროზე ეზრუნა და დამტკბარიყო ღმერთთან ურთიერთობით.

„თქვა ღმერთმა: გავაჩინოთ კაცი ჩვენს ხატად, ჩვენს მსგავსებად. ეპატრონოს ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, პირუტყვს, მთელს დედამიწას და ყველა ქვემძრომს, რაც კი მიწაზე დახოხავს.

შექმნა ღმერთმა კაცი, თავის ხატად შექმნა იგი, მამაკაცად და დედაკაცად შექმნა ისინი.

აკურთხა ღმერთმა ისინი და უთხრა: ინაყოფიერედ და იმრავლეთ, აავსეთ დედამიწა, დაეუფლეთ მას, ეპატრონეთ ზღვაში თევზს, ცაში ფრინველს, ყოველ ცხოველს, რაც კი დედამიწაზე დახოხავს.

თქვა ღმერთმა: აჰა, მომიცია თქვენთვის ყოველი ბალახი, თესლის მთესველი, რაც კი დედამიწის ზურგზეა, და ყოველი ნაყოფიერი ხე, თესლის მთესველი. ეს იყოს თქვენი საზრდო" (დაბ. 1:26-29).

მნიშვნელოვან დატვირთვას იძენს აგრეთვე ის შუამდინარული მითები, რომლებიც დედამიწაზე მომხდარი წარღვნის შესახებ მოგვითხრობს. უპირველესად უნდა აღინიშნოს ეპოსი ატრახასისის შესახებ – შუმერული მითის წარღვნის შესახებ ერთ-ერთი ვარიანტი. მეორე ვარიანტს წარმოადგენს მითი წარღვნის შესახებ, რომელიც „გილგამეშის ეპოსშია“ შესული. ეპოსი ატრახასისის შესახებ (ჩვენამდე მოღწეული უძველესი ასლი), ძვ. წ. 1635 წლით თარიღდება. მისი მთლიანი ვერსია გამოქვეყნდა 1969 წელს უ. გ. ლემბერტისა და ა. რ. მილარდის მიერ. მითი შემორჩენილია ორი ვერსიით – ძველბაბილონური და ახალასირიული პერიოდისა. უფრო სრულყოფილად ძველბაბილონური ვერსია ითვლება.

ეპოსი „ატრახასისის შესახებ“ იქცა უფრო გვიანდელი ბაბილონური კოსმოლოგიური მითების ერთ-ერთ პირველწყაროდ. იგი იმდენად გავს დაბადების წიგნში მოთხრობილ ამბავს, რომ მათი ურთიერთკავშირი ეჭვს არ იწვევს. თხრობის დასაწყისში ღმერთები უკვე არსებობენ. მათი უმრავლესობა მუშაობს, გაჰყავს არხები და ამუშავებს მიწას, რომელიც მძიმე შესასრულებელი სამუშაოა. ღმერთები აღდგებიან ენლილის წინააღმდეგ და წავლენ მისი სახლის დასაწვავად. ხედავს რა მათ მოახლოებას, ენლილი მოიწვევს ციურ საბჭოს და ბოლოს და ბოლოს გადანყევტს მოკლას მათი მეთაური. ამავე დროს, ათავისუფლებს ღმერთებს მძიმე სამუშაოსაგან; ქმნის ადამიანს მოკლული ღმერთის სისხლის, ხორცისა და თიხისაგან, რომელიც თავის თავზე იღებს ყველა სამუშაოს, ხოლო ღმერთები კი ისვენებენ. დროთა განმავლობაში ადამიანი მრავლდება და მათი ყრიაშული აღიზიანებს ღმერთებს. ცდილობენ რა ადამიანთა ხმაურის შემცირებას ღმერთები დედამიწაზე აგზავნიან ეპიდემიებს, შიმშილსა და გვალვას. ბოლოს ღმერთები ერთად იკრიბებიან და ცდილობენ გაანადგურონ ქმნილება, მაგრამ გადანყევტილება სისრულეში ვერ მოყავთ ღმერთები ენქის ჩარევის გამო, რომელიც ადამიანს რჩევას აძლევს ილოცოს ღმერთებისათვის, რათა თავიდან აიცილოს სასჯელი. ენქიმ გააფრთხილა ატრახასისი, რომ ღმერთები ადამიანთა მოდგმას წარღვნის შედეგად გაანადგურებდნენ და საკუთარი სიცოცხლის გადასარჩენად საჭირო იყო აშენებია დიდი ხომალდი, რაც ატრახასისმა შეასრულა კიდეც. წარღვნის შემდეგ მან მსხვერპლი შესწირა ღმერთებს.

კიდევ უფრო დიდი მსგავსებაა ბიბლიის ტექსტებთან აქადურ ეპოსში გილგამეშის შესახებ, სადაც წარღვნის შესახებ თხრობისას მოხსენიებულია უთნაფიშთიმი (შუმერული ზიუსუდრა), რომელიც მთელი რიგი თავგადასავლების შემდეგ დალილ და ღანვებიჩამოცვენილ გილგამეშს მისი თხოვნის შემდეგ უყვება იმ წარღვნის შესახ-

ებ, რომელიც მოავლინეს ღმერთებმა ყოველი სულდგმულის მოსასპობად. ენლილმა და ეამ გაანდეს უთნაფიშთიმს, შურუფაქის (ქალაქი ევფრატზე) მეფეს წარღვნის საიდუმლო, ურჩიეს დაენგრია სახლი და აეგო დიდი ხომალდი, რომელშიც შეიძლება ყოველი სულდგმულის მოთავსება. უთნაფიშთიმი ასეც მოიქცა. შამაშის მიერ დათქმულ დროს დაიწყო კოკისპირული წვიმა და გრიგალი, რამაც შეიდ დღე-ღამეს გასტანა. ამის შემდეგ ჩადგა ქარიშხალი. უთნაფიშთიმმა გაუშვა მტრედი, რომელიც უკან დაბრუნდა, რადგან ვერ იპოვა სიმშრალე დედამიწაზე, შემდეგ უთნაფიშთიმმა გაუშვა მერცხალი, რომელიც ასევე უკან დაბრუნდა. ბოლოს მან ყორანი გაუშვა, რომელიც აღარ დაბრუნებულა, რაც წყლის დანევის მაუწყებელი იყო. უთნაფიშთიმის ხომალდი მიაღდა ნაცირის მთას, სადაც მან დაიბანაკა და მსხვერპლი შესწირა ღმერთებს. ღმერთების კრებულის გადანწყვეტილებით, ბრძენი ეას რჩევით ენლილმა ადამიანთა მოდგმის გადარჩენისათვის უთნაფიშთიმსა და მის ცოლს უკეცავენა მიაწა.

ბიბლიური ამბავი წარღვნის (წარღვნა ივრით. **חורבן** მახულ), შესახებ მოთხრობილია დაბადების მეექვსე – მეცხრე თავებში (დაბ. 6-9), რომელშიც ნათქვამია, რომ ადამიანის შექმნიდან სულ მალე ამ სამყაროს სრულყოფილება დაირღვა. პირველი ადამიანები (ადამი და ევა) ბოროტმა ძალამ აცდუნა და მათ ღვთისადმი დაუმორჩილებლობის გზა აირჩიეს. ცოდვა, ტანჯვა და ტკივილი ადამიანური არსებობის მუდმივი თანამგზავრი გახდა. ღმერთთან თავისუფალი და გაცხადებული ურთიერთობები წარსულს ჩაბარდა.

წარღვნა ადამიანებს ღმერთმა მოუვლინა მათი ცოდვების გამო. ღმერთმა მხოლოდ ერთი ნოე გააფრთხილა ამის შესახებ:

„მხოლოდ ნოეს ეპოვა მადლი უფლის თვალში.

ეს არის ამბავი ნოესი: მართალი, სრული კაცი იყო ნოე თავის თაობაში; ღმერთთან დადიოდა ნოე“ (დაბ. 6:8-9).

და უთხრა გაეკეთებინა კიდობანი ურთხელისაგან და ასწავლა როგორი უნდა ყოფილიყო იგი და კიდევ დაარიგა:

„ყოველგვარი ცხოველი, ყოველგვარი ხორციელი, ყველა წყვილ-წყვილად შეიყვანე კიდობანში, რათა გადარჩენ“ (დაბ. 6:19).

ნოეს დაევალა დედამიწაზე ყველა არანმინდა სახეობის თითო წყვილისა და ყველა წმინდა ცხოველის შვიდ-შვიდი წყვილისათვის მიეჩინა ადგილი მის მიერ ურთხელისაგან აგებულ კიდობანში. ნოეს კიდობნის ფორმა და ზომები თავად უფალმა განუსაზღვრა:

„გაიკეთე კიდობანი ურთხელისაგან. ბუდეები გაუკეთე კიდობანს, შიგნით და გარეთ ფისით შეფისე.

ამგვარი უნდა ააგო იგი: სიგრძით სამასი წყრთა იყოს კიდობანი, სიგანით – ორმოცდაათი წყრთა, სიმაღლით – ოცდაათი წყრთა;

სასინათლო გაუკეთე კიდობანს, ზემოდან ერთ წყრთაზე დაუტანე; კარი გვერდიდან შეაბი კიდობანს; ქვედა, მეორე და მესამე სართული გაუკეთე“ (დაბ. 6:14-16).

„და მოუვლინა ღმერთმა დედამინაზე წარღვნა და აწვიმდა ქვეყანას ორმოცი დღე და ორმოცი ღამე“, რომლის შედეგადაც ყოველივე ცოცხალი დედმინაზე მოკვდა. მატულობდა დედამინაზე წყალი ორმოცი დღე, შემდეგ კი შეწყდა წვიმა და იკლო წყალმა ასორმოცდამეათე დღის ბოლოს. მეშვიდე თვის მეჩვიდმეტე დღეს არარატის მთებს მიაღდა კიდობანი. ორმოცი დღის შემდეგ ნოემ ყორანი გამოუშვა კიდობანიდან, რომელიც უკან დაბრუნდა ვერ იპოვა რა დედამინაზე სიმშრალე. დაელოდა ნოე კიდევ შვიდი დღე და გაუშვა მტრედი, რომელიც პირველად ასევე არაფრით დაბრუნდა, შემდეგ ნოემ მეორედ გაუშვა მტრედი, რომელსაც ზეთისხილის ნედლი რტო ეჭირა ნისკარტით, რაც იმის მაუწყებელი იყო, რომ მტრედმა იპოვა სიმშრალე დედამინაზე. კიდობანიდან გადმოსულმა ნოემ მსრვერპლი შესწირა ღმერთს. ღმერთმაც, თავის მხრივ, პირობა მისცა ნოეს, რომ ამიერიდან აღარ დაწყევლიდა მიწას ადამიანის გამო. ღმერთმა დალოცა ნოე, მისი შთამომავლობა და ყველაფერი რაც კი დედამინაზეა.

მიუხედავად იმისა, რომ გარკვეული მსგავსებაა შუამდინარულ და ბიბლიურ ამბავს შორის, განსხვავებები მაინც საკმაოდ არსებობს. უმთავრესი განსხვავება არის ის, რომ შუამდინარულ მითებში ერთდროულად რამდენიმე ღმერთი მოქმედებს, ბიბლიაში კი უზენაესი ღმერთი ერთია. თუ ბაბილონური მითები გვამცნობს, რომ ადამიანი მოვლენილია მხოლოდ იმისთვის, რათა ღმერთებისთვის იმუშაოს, ასევე და აჭამოს ღმერთებს, ბიბლიის მიხედვით ღმერთმა „ხატად თვისად“ შექმნა ადამიანი. გილგამეშის ეპოსის მიხედვით, უთნაფიშთიმა წარღვნის შემდეგ სამი ფრინველი – მტრედი, მერცხალი და ყორანი გააგზავნა. ბიბლიის მიხედვით კი ნოემ ჯერ შედარებით ძლიერი ფრინველი ყორანი გააგზავნა, მერე კი ორჯერ მტრედი. მნიშვნელოვანია, რომ როგორც ბიბლიაში, ისე შუამდინარულ მითებში წარღვნას გადარჩენილი ადამიანი (უთნაფიშთიმი, ზიუსუდრა, ნოე) მსხვერპლს სწირავენ. ესოდენ დიდი მსგავსება ბაბილონური ეპოსის დაბადების წიგნთან, რა თქმა უნდა, შემთხვევითი არ უნდა იყოს. ცხადია, რომ ორივე ხალხის ხსოვნაში აისახა ერთი და იგივე მოვლენა, რომელსაც ადგილი ჰქონდა დედამინაზე. ფაქტი ერთია – ყველა მათგანში მოთხრობილია ამბავი წარღვნის შესახებ, რომელიც თხზულებების მიხედვით, ღმერთების გადანყევტილების შედეგია და მხოლოდ ერთი ადამიანი, ღმერთის (ღმერთების) რჩეული თავისი ოჯახითა და ცხოველებით კიდობანში (ხომალდზე) მყოფი გადაურჩა წარღვნას კაცთა მოდგმის გადასარჩენად.

ნოეს კიდობანი გაჩერდა არარატის მთაზე (დაბ. 8:4), რომელიც გილგამეშის ეპოსში ნაცირის მთად იწოდება. ჯერ კიდევ მე-19 ს-ის მოგზაურთა მიერ ჩანერილი გადმოცემების თანახმად, ზაფხულობით არარატის მყინვარიდან დრო და დრო თითქოს, ყინულისა და თოვლის დნობისას, ჩნდებოდა გემის ქიმი. საძიებო ექსპედიციები უშედეგოდ მთავრდებოდა თუ მხედველობაში არ მივიღებთ ახალგაზრდა ფრანგი მოგზაურის ფერნანდ ნავარას მიერ 1955 წლის 6 ივლისს არარატის მთის წვერიდან ჩამოტანილ ხის ძელის სამ ფრაგმენტს (ისინი თითქოს ძვ. წ. 4 484 წლით დაათარილეს!). არ არსებობს სხვა რაიმე დოკუმენტური მასალა (ფოტო, საველე ჩანახატები და სხვ.) აღნიშნულ ექსპედიციასთან დაკავშირებით, რის გამოც შემდგომმა ექსპედი-

ციამ ამ საეჭვო აღმოჩენის ადგილს ვერ მიაგნო. სპეციალისტები არ გამოორიცხავენ იმ ფაქტს, რომ ფერნანდ ნავარას მიერ ჩამოტანილი ხის ძელის სამი ფრაგმენტი დაკავშირებული იყოს პილიგრიმებთან. კერძოდ, იმ ფაქტთან, რომ ჯერ კიდევ ადრეშუასაუკუნეებში პილიგრიმები ხის თავშესაფარებს აგებდნენ არარატის კალთებზე.

მოვლენებისაგან არც რუსეთის იმპერია იდგა განზე. თუ რამდენად დიდი ყოფილა ინტერესი ამ წმინდა მთისადმი რუსეთში კარგად ჩანს მწერალ დ. ლ. მორდოვცევის მიერ 1893 წელს სანკტ-პეტერბურგში გამოსული წიგნიდან „არარატი“ („На Арарате“). მწერლის მიზანი და ოცნება გახლდათ ეპოვა ნოეს კიდობნის სულ მცირე ნატეხი მაინც. ნიშანდობლივია, რომ აგვისტოს პირველ რიცხვებში ის უკვე თბილისშია და ი. ფ. ტხორუვესკის აქაური „ფალანგის“ რედაქტორის დახმარებით 3 აგვისტოს მარტო მიემგზავრება არარატისაკენ. მის უსაფრთხოებაზე ზრუნვა დაევალა გენერალ-ლეიტენანტ სტაროსელსკის, რომლის მიერ გაცემულ „ლია წერილში“ აღნიშნული ყოფილა: „ამის წარმომდგენს ჩამოსულს კავკასიაში სამეცნიერო მიზნებით აღმოუჩინეთ შესაბამისი დახმარება და მფარველობა!“ დ. ლ. მორდოვცევი ჩამოთვლის იმ პირებს – უცხოელებსა თუ რუსებს, რომლებსაც დაულაშქრავთ არარატი და თავიანთი მოგზაურობის ანგარიშები გამოუქვეყნებიათ. მათ შორის აღსანიშნავია: სპასკი, ავტონომოვი 1839, აბიხი 1846, ხოდზკო, ხანიკოვი 1854 წწ.

ქალაქ ურის (თანამედროვე პატარა ქალაქი თელ-მუჟაიარი) ტერიტორიაზე არქეოლოგიურ გათხრებს 1922-1934 წწ-ში აწარმოებდა XX საუკუნის ცნობიული ინგლისელი არქეოლოგი სერ ჩარლზ ლეონიდ ვული (1880-1960). 1929 წ. გაითხარა რა ბოლო კულტურული ფენა მუშები წააწყდნენ ნესტიანი თიხის ფენას (ე. წ. სტერილური ფენა), რომლის სისქეც 2,4-3,5 მეტრს აღწევდა. მათ ჩათვალეს, რომ სიღრმეში ჩასვლას აზრი აღარ ჰქონდა, ვინაიდან ადამიანის არსებობის კვალი აქ თითქოს აღარ შეიძებოდა დაფიქსირებულიყო. სამუშაოების შეჩერებაც კი ჰქონდათ გადაწყვეტილი, მაგრამ უეცრად სტერილური ფენის ქვევითაც აღმოჩნდა ადამიანის კვალი, კერძოდ თიხის ჭურჭლის ნამტკრევები, რომელსაც დაზგაზე დამუშავების კვალი არ ეტყობოდა და ქვის იარაღები. არტეფაქტები ნეოლითის ხანით თარიღდებოდა. ყველაზე მნიშვნელოვანი კი ის იყო, რომ ზემოაღნიშნული ნარჩენები გადაფარული იყო ქვიშისა და სილანარე თიხის ფენით – ეს კი უკვე წარღვნის კვალის მაჩვენებელი იყო, ხოლო არქეოლოგიური მასალა წარღვნამდელი პერიოდისა უნდა ყოფილიყო. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ამ სისქის სტერილური თიხნარის ფენა რომ მივიღოთ სულ ცოტა 7 მ წყლის დონეა საჭირო. ვუღიმ ჩატარებული სამუშაოების შედეგად გაარკვია, რომ წყალმა ამ ტერიტორიაზე სულ ცოტა 500X150 კმ ფართობი დაფარა.

ნიშანდობლივია, რომ მოგვიანებით ანალოგიური ფენები არქეოლოგებმა მესოპოტამიის სხვა ადგილებშიც იპოვეს, თუმცა ისინი სხვადასხვა ეპოქას განეკუთვნებოდა. როგორც ცნობილია, შუამდინარეთის ტერიტორიაზე წყალდიდობები არცთუ იშვიათ მოვლენას წარმოადგენდა, რაც ადგილობრივ მოსახლეობას მუდმივ საფრთხეს უქმნიდა. ამიტომ არ შეგვიძლია დაბეჯითებით იმის მტკიცება, რომ ლ. ვულისა და სხვა არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილი წყალდიდობების კვალი

იმ დიდი წარღვნის კვალია, რომელიც შუამდინარულ მითოლოგიასა და ბიბლიაშია აღწერილი. ეს უფრო ლოკალური წარღვნის კვალი უნდა იყოს. აქვე ისიც გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ჯერ რაც არ არის გამოვლენილი იმას არ ნიშნავს, რომ არ არსებობდა. XIX საუკუნეში შუამდინარეთის ტერიტორიაზე წარღვნის კვალი საერთოდ არ იყო გამოვლენილი, ამიტომ დაბეჯითებით რაიმეს მტკიცება არასწორად მიგვაჩნია. ფაქტია, რომ მესოპოტამიის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად კატასტროფული წყალდიდობები მართლაც დასტურდება.

ამრიგად, არქეოლოგიურმა აღმოჩენებმა დაადასტურა, რომ მესოპოტამიაში ძვ. წ. IV ათასწლეულში ადგილი ჰქონდა ეკოლოგიურ კატასტროფას. ბიბლიის მიხედვით ეს იყო ცით მოვლენილი სასჯელი ადამიანთა მოდგმის პირველი თაობის ბიწიერებისათვის. წარღვნის შემდეგ უფალმა ბრძანა:

„ამიერიდან აღარ დაგწყევლი მიწას ადამიანის გამო, რადგან ბოროტისკენაა მიმართული ადამიანის გულისთქმა მისი სიყრმიდანვე. მეტად აღარ გავანადგურებ ცოცხალ არსებას, როგორც მოვიქეცი“ (დაბ. 8:21).

ბიბლიაში აისახა კაცობრიობის გარკვეული ცოდნა სამყაროში მიმდინარე პროცესებზე, რომლის უგუხებელყოფა არ იქნებოდა მართებული. ნიშანდობლივია, რომ ბერძნულ რწმენა-წარმოდგენებშიც ახალი დროის აღქმა იწყება ე. წ. დეეკალიონის წარღვნიდან. ძველ ბერძნებს გამოთვლილი ჰქონდათ ამ მსოფლიო ეკოლოგიური კატასტროფის აბსოლიტური თარიღი ძვ. წ. 1529 წ. ანუ ძვ. წ. XVI ს-ის პირველი მეოთხედი. აქედან იწყება ხელახალი სიცოცხლე. ადამიანთა პირველი მოდგმიდან ღმერთების ნებით გადარჩნენ მხოლოდ ტიტან პრომეთეოსის შვილი დეეკალიონი და მისი მეუღლე უმშვენიერესი პირა. ღმერთებს არ სურდათ კაცის სახსენებლის გადაშენება და იზრუნეს ახალ გენერაციაზე, საიდანაც იწყებენ ძველი ელინები თავისი ისტორიის ათვლას. ამასთან დაკავშირებით, საყურადღებოა ბერძენი არქეოლოგის სპირიდონ მარინატოსის (1901-1974) აღმოჩენები. ჯერ კიდევ 1932 წელს მან დაიწყო არქეოლოგიური გათხრები კუნძულ კრეტაზე, კნოსოს ცნობილი სასახლის კომპლექსიდან 6 კმ ჩრდილოეთით. მას აქ კნოსოს ნავსადგური ამნისი ეგულებოდა, რომლის შესახებ გეოგრაფიის მამად ნოდებულის სტრაბონი (ძვ. წ. 64/63- ახ. წ. 23/24 წწ.) მიუთითებდა (Strabo., X, IV, 8).

კვლევის პროცესში გამოვლენილ იქნა ძვ. წ. XVI საუკუნის სხვადასხვა ნაგებობების ნაშთები, მათ შორის, კნოსოს სასახლისათვის დამახასიათებელი შროშანის გამოსახულებიანი ფრესკებით. ზღვისპირა ნაგებობების გათხრისას არქეოლოგებმა ყურადღება მიაქციეს მინქაფას, პემზის ქვების ნაშალის დიდ რაოდენობას. ნაშალი პემზა ხომ წარმოშობით ვულკანური ქვაა, ხოლო კრეტაზე ვულკანების, კრატერების, ჩამქრალი ვულკანების კვალიც არა ჩანს. ცნობილი ძველი ვულკანი აქედან 120 კმ-ის დაშორებით კუნძულ სანტორინიზე, ძველ თერაზეა (ბერძნ. Θήρα). ქიმიურმა ანალიზმა დაადასტურა, რომ ამნისზე პემზა თერას (სანტორინის) ამოფრქვევის შედეგად მოხვდა. ძვ. წ. XVI საუკუნეში მიწისძვრა იმდენად მნიშვნელოვანი გახლდათ, რომ მთლიანად გაანადგურა კრეტის მინოსური ცივილიზაცია. სპეციალისტების აზრით, სანტორინის ამოფრქვევა ოთხჯერ უფრო ძლიერი იყო ვიდრე 1883 წელის კუნძულ იავას კრაკა-

ტაუს კატასტროფული ამოფრქვევა. თერაზე წარმოიქმნა 83 კმ-ის კრატერი. ვულკანური მთა ორი კმ-ის სიმაღლისა გახლდათ და ზღვის ტალღების, ცუნამის მოქმედებას ორთქლის ქვაბის აფეთქების ეფექტი ჰქონდა. ის ზღვამ შთანთქა. ქალაქი თერა და, საერთოდ, კუნძულ სანტორინის 170 კმ-ის რადიუსში მთლიანად განადგურდა ცხოვრება. 30 მეტრის ზღვის ტალღებმა წალექა კიკლადების დასახლებები.

1946 წელს შეედურმა წყალქვეშა ექსპედიცია „ალბატროსმა“, კუნძულ კრეტას ჩრდილოეთ სანაპიროზე მიაკვლია პემზას ფერფლის მძლავრ ფენას. ქიმიურმა ანალიზმა დაადასტურა, რომ ისინი თერას ვულკანს უკავშირდება. არქეოლოგებმა დაადგინეს, რომ ხმელთაშუა ზღვის ამ რეგიონში 40-ზე მეტი დასახლება განადგურდა ძვ. წ. XVI ს-ის ეკოლოგიური კატასტროფის გამო.

1972 წელს თავად მარინატოსმა თერის სამხრეთ ნაწილში პემზისა და ვულკანური ფერფლის 3-7 მ-ის ფენის ქვეშ აღმოაჩინა ძვ. წ. XVI ს-ის პირველ მეოთხედში განადგურებული ქალაქის ნაშთები ერთი, ორი და სამსართულიანი კეთილმოწყობილი სასახლეებით, ტაძრებით, დიდებული, სიუჟეტური მრავალფეროვანი ფრესკებით, როგორც კნოსოსი, მალია და ფესტოსი იყო.

ამრიგად დადასტურდა, რომ მითი დეკალიონის წარღვნის შესახებ უბრალოდ მოარული გადმოცემების საფუძველზე როდი შეიქმნა, მას რეალური საფუძველი ჰქონია. ბერძნების ისტორიულმა მახსოვრობამ შემოინახა გადმოცემები მსოფლიო წარღვნის თაობაზე. როგორც აღვნიშნეთ, ბერძნები თავის ისტორიას მხოლოდ ძვ. წ. 1529 წლიდან იწყებენ. საყურადღებოა ისიც, რომ ძელი ბერძნებისათვის ცნობილი ყოფილა მესოპოტამიური – აქადური გილგამეშის ეპოსი, რომლის XI დაფა მსოფლიო წარღვნას აღწერს (სურ. 4). საინტერესოა, რომ მკვლევართა აზრით სწორედ ეს მხატვრულ ფენომენად მიჩნეული შუამდინარული ეპოსი, რომელიც ძვ. წ. II ათასწლეულის დასაწყისს განეკუთვნება, საფუძველად დაედო ბიბლიური წარღვნის ისტორიას. ამგვარად, ბილიამიც არის ასახული შუამდინარეთში მომხდარი გლობალური ეკოლოგიური კატასტროფა. მას ებრაელი ხალხის მეხსიერებაში შემორჩენილი ამბების გადმოცემა უდევს საფუძველად. გილგამეშის ეპოსი იმდენად პოპულარული ყოფილა იმდროინდელ კულტურულ სამყაროში რომ იმთავითვე შემერულისა და აქადურის გარდა რამდენიმე ენაზე უთარგმნიათ, მათ შორის ძველ და ახალბაბილონურზე, ხეთურზე, ასურულზე. როგორც სპეციალისტები აღნიშნავენ, გილგამეშის ეპოსის ვერსიებიდან ყველაზე ვრცელი და კარგად შემონახული ასურული ვერსიაა, რომელიც აშურბანიფალ II-ის (ძვ. წ. 668-633/627 წწ.) ეპოქაში შეუქმნით.

დეკალიონის მითის გარდა ბერძნების ისტორიულმა მახსოვრობამ შემოგვინახა გადმოცემა ზღვის სტიქიის მიერ შთანთქმული ქვეყნის – ატლანტიდის შესახებ. მის ტრაგიკულ ბედს აღწერს პლატონი (ძვ. წ. 427-347 წწ.) თავის ცნობილ დიალოგებში ტიმეოსი და კრიტეასი.¹⁴ მისი ცნობების თანახმად (Πλάτων, Τίμαιος, 17 a 25 bd),

¹⁴ პლატონი. ტიმეოსი, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთო ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბ., 1984, გვ. 277, 285.

ჯერ კიდევ სოლონისათვის, ძვ. წ. VI ს-ში ეგვიპტეში ყოფნისას სწავლულ ქურუმებს გასაოცარი ამბავი უცნობებიათ. მათ ტაძრებში დაცული ყოფილა წერილობითი ცნობები „პერაკლეს სვეტების“ (დღ. პიბრალტარის სრუტე. ავტ.) გაღმა ატლანტის ოკეანეში არსებული კუნძული. „ის ბევრად დიდი ყოფილა ვიდრე ლიბია (ბერძნ. აფრიკა. ავტ.) და აზია (ბერძნ. მცირე აზია. ავტ.) ერთად აღებული“.

ამ კუნძულზე, რომელსაც ატლანტიდა ერქვა წარმოიშვა სამეფოთა დიადი და საოცრად მძლავრი კავშირი. მათ დაიპყრეს ლიბია თვით ეგვიპტემდე და ევროპა ტირენიამდე (ბერძნ. ეტრურია – ეტრუსკები). მოგვიანებით დაიწყო არნახული მინისძვრები და წარღვნა. ერთი საზარელი დღე-ღამის განმავლობაში მკერდგაპობილმა მიწამ შთანთქა ის ზღვის უფსკრულში. დაინთქა და სამუდამოდ გაუჩინარდა „ატლანტიდა“. ეგვიპტელ ქურუმებს არც იმაში ეპარებოდათ ეჭვი, რომ „რამდენჯერ დაიღუპა კაცთა მოდგმა და კიდევ რამდენჯერ და რამდენწაირად დაიღუპება იგი“ (თავად პლატონი მსჯელობს მსოფლიო კატასტროფების შედეგებზე თავის „კანონებშიც“, III, 675 a - 178 b).

უახლოესი გეოლოგიური წარღვნის შედეგების თანახმად, ძვ. წ. 6 200 წ. და ძვ. წ. 5 800 წ. შორის, ე. ი. მთელი ოთხასი წლის განმავლობაში ევროპასა და სამხრეთ-დასავლეთ აზიაში, ჰავა ცივი და გვალვიანი გახლდათ. ძვ. წ. 10 000 წლისათვის შავი ზღვა უზარმაზარ მტკნარ ტბას წარმოადგენდა. ის ხმელთაშუა ზღვისაგან იზოლირებული იყო ბუნებრივი დამბით. ის გადიოდა ბოსფორის ველზე, თანამედროვე ბულგარეთსა და თურქეთს შორის. ამ მტკნარი ტბის სანაპიროზე ძვ. წ. 5 800 წლის შემდეგ დაიწყო დათბობა. ხმელთაშუა ზღვის დონემ აიწია, მისი მლაშე წყლები გაუსწორდა ბოსფორის დონეს და გადალახა ეს ბუნებრივი ბარიერი. მოხდა ხმელთაშუა ზღვის შეერთება ბოსფორ-დარდანელის სრუტით. სხვაობა ამ ორი ზღვის დონეებს შორის 150 მეტრს უდრიდა. უზამაზარი წყლის მასის ჩანჩქერმა მკვეთრად ასწია შავი ზღვის დონე, რამაც ზღვისპირა დასახლებების და მოსახლეობის განადგურება გამოიწვია, ასე რომ მსოფლიო წარღვნა ამ რეგიონისათვის სავსებით რეალურია. ის ზომ უშუალოდ ეკერის ბიბლიურ ქვეყნებს, სადაც ძველი ხალხების ისტორიულმა მახსოვრობამ შემოინახა გადმოცემები მსოფლიო წარღვნის შესახებ.

ამერიკელი გეოლოგების უილიამ რაიენისა და უოლტერ პიტმანის მიერ 1977 წელს გამოიცა ნიგნი „ნოეს წარღვნა“, რომელმაც კიდევ ერთხელ დააფიქრა მოაზროვნე კაცობრიობა მსოფლიო წარღვნის რეალობაზე. შავ ზღვაში 200 მ-ის სიღრმიდან იწყება უქანგაბადო წყლის სივრცე. აქ მოხვედრილი ორგანული მასალები, მცენარეულობა, ხის მერქანი, ქსოვილები პრაქტიკულად არ ღებება. თურქეთის სანაპიროსთან აღმოჩენილი ბრინჯაოს ხანით დათარიღებული სავაჭრო გემები გასაოცრად კარგად არის შემონახული (Bass G. F.). 1979 წელს ქალაქ სინოპისთან ზღვაში, 170 მ-ის სიღრმეზე არქეოლოგებმა (ექსპედიციის ხელმძღვანელი რობერტ ბალარდი) მიაკვლიეს შავი ზღვის წარმოშობამდე არსებულ აღნიშნული მტკნარი ტბის სანაპირო ზოლს. ნიშანდობლივია, რომ არქეოლოგებმა უკვე 2000 წელს ძველ სანაპირო ზოლში დააფიქსირეს ხისა და ქვის შენობების ნაშთები, ქვისა და ოფსიდ-

იანის იარაღები, თიხის ჭურჭელი, რაც მოწმობს ამ ტერიტორიაზე მინადმოქმედი მოსახლეობის არსებობაზე ძვ. წ. VIII-VII ათასწლეულებში. ამ პერიოდისათვის მტკნარი წყლის ნაყოფიერი ზოლი ათვისებული ყოფილა. ამგვარად, არქეოლოგიური წყაროებითაც დასტურდება, რომ მსოფლიო წარღვნა მართლაც მომხდარა, ამიტომ არც ის არის გასაკვირი, რომა მსოფლიო ეკოლოგიურმა კატასტროფამ ასახვა პოვა ძველი ხალხების მითოლოგიურ აზროვნებაში.

ისრაელელები და მათი წინაპრები

ებრაელები (თვითსახელი ივრ. = იბრი) მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ხალხია. ისინი დასავლეთ სემიტურ მოდგმას განეკუთვნებიან. ებრაული ენაც სემიტური ენების ოჯახის დასავლურ ჯგუფს მიეკუთვნება. არქეოლოგიას არ გააჩნია არავითარი პირდაპირი ცნობები ებრაელების შესახებ ალექსანდრე მანასაზე მათ დასახლებამდე. პატრიარქების ეპოქიდან მოყოლებული ისინი მომთაბარე ცხოვრებას ეწეოდნენ. საერთოდ, არქეოლოგიური თვალსაზრისით, მომთაბარე პრეისტორიული ხანის ხალხები ძალიან მწირ მასალას გვითვებენ საკუთარი ისტორიის შესახებ. ძველი ებრაელების შესახებ ერთადერთ წერილობით წყაროს ბიბლია წარმოადგენს, საიდანაც ვიცობთ, რომ უშირველესი ებრაელი აბრაამი ქალდეველთა ურიდან¹⁵ ყოფილა. ური კი, როგორც ცნობილია, სამხრეთ შუამდინარეთის ტერიტორიაზე მდებარეობდა.

სანამ კონკრეტულად ბიბლიასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური ძეგლების შესახებ ვისაუბრებთ, მოკლედ მიმოვიხილოთ ის სამყარო, რომელთანაც ბიბლიური ნაყოფიერი ნახევარმთიარის მნიშვნელოვანი ნაწილია დაკავშირებული – შუამდინარეთი.

შუამდინარული ცივილიზაცია ერთ-ერთი უძველესია მსოფლიოში, რომელიც ორი წყალუხვი მდინარის ტიგროსისა და ეფრატის ნაპირზე წარმოიშვა და რომელმაც ძვ. წ. IV ათასწლეულიდან მოყოლებული ძვ. წ. VI საუკუნემდე იარსება. შუამდინარეთის ტერიტორიაზე უძველეს ხანაში არსებობდა რამდენიმე ქალაქ-სახელმწიფო. მათ შორის იყო შუმერული: ქიში, ურუქი (ბიბლიური ერეკი), ური, ლაგაში, უმა, სემიტური აქადი, ამორეულ-შუმერული ქალაქი ლარსა. ზემოაღნიშნული ქალაქები თავიანთ ძლიერებასა და სიმდიდრეს იქ მინადმოქმედების, ხელოსნობისა და ვაჭრობის განვითარებას უნდა უმაღლოდეს. ამასთან, ეს ქალაქები ერთმანეთის მიმართ მტრულად იყი განწყობილი (ქორების სტელა). მათ შორის სისხლისმღვრელი და დაუნდობელი ბრძოლები მიმდინარეობდა. მოსახლეობის რიცხვი აღნიშნულ ქალაქ-სახელმწიფოებში რამდენიმე ათასს არ აღემატებოდა.

¹⁵ ბიბლიაში ური სულ სამჯერ იხსენიება, როგორც აბრაამის „შობის ქვეყანა“ და ლმერთის პირველი გამოცხადების ადგილი.

ამავე ტერიტორიაზე სხვადასხვა დროს მდებარეობდა სახელმწიფოები აქადი, ელამი, ასურეთი, მიდია და ბაბილონი...

მესოპოტამიურმა კულტურამ ბევრი რამ მისცა კაცობრიობას – ბორბალი, ფერადი მინა (დაახლოებით ძვ. წ. 2400 წ.), ასევე აქ შეიქმნა პირველი საკანონმდებლო ძეგლები, მითოლოგიური ეპოსები, პირველი პროფესიული არმია, შუმერულ-ბაბილონური არითმეტიკა, რომლის საფუძველსაც ათვლის 60-იანი სისტემა წარმოადგენდა. ბაბილონელებმა იცოდნენ კვადრატული განტოლების, პლანიმეტრიული და სტერეომეტრიული ამოცანების ამოხსნა, ე. წ. „პითაგორას თეორემა“ და „პითაგორას რიცხვთა“ პოვნის მეთოდები, მათ განსაკუთრებულ სიმაღლეზე აიყვანეს ასტრონომიული ცოდნა, თუმცა ეს უფრო ასტროლოგიური გახლდათ. სწორედ აქ დაადგინეს ასტროლოგებმა, რომ წელიწადი 365 დღის, 6 საათის, 15 წუთისა და 41 წამისაგან შედგებოდა. წინასწარმეტყველებდნენ მზისა და მთვარის დაბნელებას, შექმნეს მზისა და მთვარის კალენდრები. ბაბილონელმა ასტროლოგებმა წრე 360 გრადუსად დაყვეს, ხოლო საათი 60 წუთად. ძვ. წ. I ათასწლეულში მესოპოტამიაში დაიწყო ალმასის ბურღის ხმარება. ძვ. წ. II-I ათასწლეულის მიჯნაზე შექმნეს ახალი სარწყავი ტექნიკა – წყლის ამოსაქაჩი ბორბალი (საკიე) და უსასრულო თოკი ტყავის სათლებით (ჩერდი). აქვე ძვ. წ. VII საუკუნეში აშენდა პირველი ქვის აქედუი. ჰქონდათ პირველი მსოფლიო რუკის შექმნის მცდელობაც. მედიცინაში ცნობილი იყო ამპუტაცია, მოტეხილობათა შეხორცება, თვალიდან ლიბრის მოშორება. ძვ. წ. III ათასწლეულში შუმერში მშენებლობაში პირველად გამოიყენეს თაღები და კამარები. შუამდინარეთში ჩაეყარა საფუძველი გამაგრებული ქალაქების მშენებლობას, რომელიც გალავნის კედლით იყო შემოსაზღვრული. აშენებდნენ მრავალსართულიან სასახლეებსა და ტაძრებს (ზიგურათებს) – მშენდა სალოცავ-საკურთხევლებს, რომლებიც, შეიძლება ითქვას, საფეხურებიან პირამიდას წარმოადგენდა, რომლის ზედა ნაწილში, როგორც წესი, პატარა ტაძარი – ღმერთების საცხოვრებელი და საკურთხეველი იდგა.

შუამდინარული ცივილიზაცია არ იყო ერთგვაროვანი, იგი იქმნებოდა ხვადასხვა ეთნოსის მრავალჯერადი შერწყმის საფუძველზე.

სხვადასხვა დროს შუამდინარეთის ძირითად მოსახლეობას წარმოადგენდნენ: შუმერები, აქადელები, ბაბილონელები, ქალდეელები, ასურელები, არამეული ტომები. სწორედ ამ ხალხების კულტურული ერთობლიობა შუამდინარული (მესოპოტამიური) კულტურის სახელით არის ცნობილი. თავისთავად იბადება კითხვა, თუ რომელ ეთნიკური გარემოს განეკუთვნებიან ეს ხალხები? ისტორიულ ხანაში მესოპოტამიის ტერიტორიაზე მოსახლეობდა ძირითადად ორი მოდგმის ხალხი: ჩრდილოეთით სემიტები, ხოლო სამხრეთით (დაახლოებით 33-ე პარალელიდან სპარსეთის ყურემდე) შუმერები. შუამდინარული სემიტების ენა, ე. წ. აქადურ-ბაბილონური, მიეკუთვნება სემიტურ ენათა ოჯახს, რომელშიც, თავის მხრივ, ერთიანდება: ძველ-ბრაული, ფინიკიური, არამეული, არაბული და ზოგიერთი სხვა დიდი თუ პატარა ენა. ეთნიკურადაც შუამდინარეთის სემიტები ამ ენათა მატარებელი ხალხების გარემოს უნდა ეკუთვნოდნენ. მათი პირველი ტალღა ჩრდილოეთ შუამდინარეთის ტერიტო-

რიაზე შევიდა დასავლეთიდან, კერძოდ კი სირიის სტეპებიდან ძვ. წ. III ათასწლეულის დასაწყისში. ადგილობრივ (იმ ხანებისათვის) შუმერულ მოსახლეობასთან მათი შერევა ატარებდა მშვიდობიან ხასიათს.

აქადური მოსახლეობა თანდათან ავინორობებდა შუმერულს და საბოლოოდ მოხდა მათი ერთმანეთთან დაახლოება და შერწყმაც კი, რასაც ძვ. წ. II ათასწლეულში შუმერული ენის მკვდარ ენად გადაქცევა მოჰყვა. თუმცა, იგი საუკუნეების მანძილზე სახელმწიფო კანცელარიის ოფიციალურ ენად ითვლებოდა, ხოლო რელიგიური კულტმსახურებისა და მეცნიერების ენად ახ. წ. I საუკუნემდე.

კულტურის განვითარების მხრივ, შუმერებთან შედარებით, სემიტები დაბალ საფეხურზე იდგნენ. მაგრამ მალე მათ შეითვისეს შუმერების კულტურული მიღწევები, კერძოდ დამწერლობა, განავითარეს იგი და მემკვიდრეობით გადასცეს მომდევნო საუკუნეებს. ძვ. წ. III ათასწლეულის შუა ხანებში სემიტები უკვე აქტიურ ძალად ჩანან შუამდინარეთის ისტორიაში. ჩრდილოეთით აღმოცენებული მათი ცენტრის – ქალაქ აქადის სახელის მიხედვით – მთელი ეს ოლქი იწოდებოდა აქადად, განსხვავებით შუმერიისაგან, რომელსაც სამხრეთ შუამდინარეთი ეწოდებოდა. აქადელებმა ძვ. წ. XXIV ს.-ში მოახერხეს მთელი შუამდინარეთის გაერთიანება. რაც შეეხება შუმერებს, მათი წარმომავლობის შესახებ, ბევრად მწირი ცნობები მოგვეპოვება. მეცნიერები დიდი ხნის მანძილზე ვარაუდობდნენ, რომ ძველი შუამდინარეთის ტოპონიმიკა (ური, ქიში, ნიფური...) არ იყო შუმერული, რაც შესაძლებელია მხოლოდ იმის მაუწყებელი ყოფილიყო, რომ შუმერები აღნიშნული ტერიტორიის ავტოხტონი მოსახლეობა არ ყოფილა. მათ აქ წინ უსწრებდათ სხვა მკვიდრი მოსახლეობა, რომლებიც დღესდღეობით პროტოეფრატელების (ბ. ლანდსბერგერი) ანდა ელ-უბაიდლების (ს. კრამერი) სახელით არიან ცნობილნი. ნიშანდობლივია, რომ შუმერების მიერ ხმარებაში ფართოდ დაინერგა სიტყვები, რომლებიც არც შუმერულია და არც სემიტური. მკვლევართა თვალსაზრისით, ეს სიტყვები სწორედ წინარე შუმერული მოსახლეობისა უნდა იყოს.

მეცნიერთათვის ყველგან ნათელი არ არის შუმერების ისტორიული სამშობლოს შესახებ. როგორც აღვნიშნეთ, მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ ისინი შუამდინარეთის მკვიდრ მოსახლეობას არ წარმოდგენდნენ და მხოლოდ ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასაწყისიდან ან შუა ხანებში დამკვიდრდნენ აღნიშნულ ტერიტორიაზე, რაც დაკავშირებულია ურუქის კულტურულ ფენებში, რომელიც დაახლოებით ამავე პერიოდს განეკუთვნება, ერთბაშად მომხდარ პროგრესთან. მკვლევართა მიერ ეს პროგრესი „კულტურულ რევოლუციად“ არის მიჩნეული და სწორედ შუმერებთან არის დაკავშირებული, რომლებმაც შუამდინარეთის ტერიტორიაზე მისვლიდან სულ მალე შექმნეს დამწერლობა.

მიუხედავად იმისა, რომ დღეისათვის შუმერული ენის შესწავლასთან დაკავშირებით საკმაოდ დიდი მიღწევებია მოპოვებული (შესწავლილია შუმერული ენის შინაგანი სტრუქტურა, სინტაქსური წყობის საკითხი და სხვ.) მაინც დღემდე გადაუჭრელია საკითხი თუ რომელ ენობრივ ჯგუფს ეკუთვნის იგი. დღემდე ვერ ხერხდება

შუმერული ენის დაკავშირება მეტად თუ ნაკლებად შესწავლილ ენათა რომელიმე ოჯახთან. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ წლების მანძილზე მკვლევარები უშედეგოდ ცდილობენ შუმერული ენის გენეტიკური კავშირის დადგენას სხვადასხვა ენათა ჯგუფებთან (თურქულ-მონღოლური, უნგრო-ფინური, ჩინური, სემიტური...), მათ შორის ქართულთან (მ. წერეთელი ნ. მარი, რ. გორდეზიანი). სწორედ ამიტომ დღესაც შუმერული ენის შესახებ აღნიშნავენ, რომ „დგას განცალკევებით“ (ი. დიაკონოვი).

უძველესი ერების ისტორია ბურუსითაა მოცული. სხვადასხვა ეთნოსების სოციალური სტრუქტურების ევოლუცია და ერად ჩამოყალიბების პროცესი ნელა მიმდინარეობდა და ეს ბუნებრივიც იყო. აქტუალური შეკითხვა – როგორ წარმოიქმნა ესა თუ ის ერი – ყოველთვის ვერ პოულობს პასუხს.

ძველი აღთქმის პირველი წიგნი „დაბადება“ გვთავაზობს პასუხებს იმ კითხვებზე, თუ როგორ შეიქმნა სამყარო? რა მნიშვნელობა აქვს ცისარტყელას? საიდან მოვიდა, როგორ დაიწყო არსებობა ებრაელმა ერმა? პასუხი ამ ბოლო შეკითხვაზე უკავშირდება მამამთავარ აბრაამს, რომელსაც მოსეს ხუთნიგნეულის (თორა) მიხედვით უფალი შეუპირდა მისი გვარის გამრავლებას და რჩეულ ერად გახდომას. ბიბლიის თანახმად, აბრაამი იყო მამა ისააკისა, ისააკი მამა – იაკობისა, იაკობის თორმეტმა ძემ კი დასაბაში დაუდო ისრაელის თორმეტ ტომს. რამდენად რეალურია ეს ისტორია ან რა ადგილი უკავია მასში მითს? ვინ იყო აბრაამი? სად ცხოვრობდა? იყო ის ისტორიული პიროვნება თუ უბრალოდ მითოლოგიური გმირი? ყველაფერი ეს ბიბლიური არქეოლოგიის კვლევის საგანია.

მას შემდეგ, რაც ძველი აღთქმის განხილვა დაიწყეს როგორც ისტორიული დოკუმენტისა, მკვლევარები ბიბლიაში გადმოცემული ამბების დადასტურების აუცილებლობის წინაშე დადგნენ.

ძველ აღთქმაში საუბარია პატრიარქთა მოგზაურობაზე (გადაადგილებაზე) ნაყოფიერი ნახევარმთვარის ტერიტორიაზე. აბრაამმა და მისმა ხალხმა დატოვეს ქალაქი ური, რომელიც ევფრატის მახლობლად მდებარეობდა (დღევანდელი თელ-მუქაიარი), გაიარეს მამინდელი ცივილიზაციის ცენტრი ბაბილონი და მივიდნენ ხარანში (სურ. 5). მათი დანიშნულების ადგილი იყო ქანაანის ქვეყანა, მაგრამ ქანაანში მისვლის შემდეგაც, ისინი კვლავ განაგრძობენ მომთაბარე ცხოვრებას. ისააკმა ბერშება თავის რეზიდენციად გამოაცხადა და მას იშვიათად ტოვებდა, თუმცა მისმა ძემ იაკობმა კვლავ დაიწყო მოგზაურობა, დაბრუნდა ხარანში და წლების მანძილზე ცხოვრობდა და მუშაობდა თავის ბიძასთან – ლაბანთან. ამის შემდეგ ის დიდი ოჯახითა და ქონებით უკან ბრუნდება ქანაანში. იაკობი ამით არ კმაყოფილდება და გადადის ეგვიპტეში, სადაც გარდაიცვალა კიდევც.

ინფორმაცია ებრაელი ხალხის ეპონიმებზე, მამამთავარ ანუ პატრიარქების აბრაამის, ისააკისა და იაკობ ისრაელის შესახებ მხოლოდ და მხოლოდ ბიბლიამ შემოგვინახა. ესაა თაობიდან თაობაზე გადაცემული ცნობები წინაპართა წინამძღოლების შესახებ, რომლებიც თავისი ადამიანური თვისებებით შთამომავალთა უდიდეს პატივისცემას იმსახურებენ. ამ გადმოცემების წერილობითი ფიქსაცია მოგვიანებით მოხდა და მან საკრალური ხასიათი მიიღო.

ბიბლიესტებმა დააფიქსირეს ზოგიერთი უზუსტობა, კერძოდ შენიშნეს ანაქრონიზმის ფაქტები. მაგალითად, ძვ. წ. XIX-XVII სს-ში, პატრიარქების ეპოქაში აქლემი ჯერ კიდევ არ იყო მოშინაურებული. ამას მოგვიანებით, კერძოდ ძვ. წ. XII ს-ში ჰქონდა ადგილი. ბიბლიაში ვკითხულობთ:

„გამოიყვანა მორჩილმა ათი აქლემი თავისი პატრონის ჯოგიდან და გაუდგა გზას... ადგა და წავიდა შუამდინარეთში, ნახორის ქალაქისაკენ.

ჩამუხლა აქლემები“ (დაბ. 24:10-11).

ამგვარად, ეს პასაჟი ძვ.წ. XII ს-ში თუ შეიქმნებოდა. ასევე ანაქრონიზმია ის, რომ:

„მდგმურობდა აბრაამი ფილისტიმელთა ქვეყანაში მრავალი ხანი“ (დაბ. 21:34).

რადგან ეს ხალხი – ნანილი „ზღვის ხალხთა“ კონგლომერატისა, აქ მხოლოდ ამ ამბებიდან 500-600 წლის შემდეგ მკვიდრდება.

ბიბლიაში პატრიარქები არსებობენ კონკრეტულ სივრცეში და დროში. როგორც ჩანს, ეს გადასახლება უნდა მომხდარიყო დაახ. II ათასწლეულის I ნახევარში, რასაც მესოპოტამიური წყაროებიც ადასტურებს, სადაც ლაპარაკია დასავლეთსემიტურ ტომებზე, რომლებიც შეიჭრნენ ტიგროსისა და ეფრატის მიდამოებში. ასევე ლაპარაკია ქალაქ ურის შემდგომ დაქვეითებაზე, რაც ალბათ მიზეზი გახდა ლოკალური მოსახლეობის მიგრაციისათვის შედარებით მშვიდ მხარეში – ჩრდილოეთში.

აქედან გამომდინარე, მკვლევართა უმეტესობა თვლის, რომ ბიბლიაში მოთხრობილი ამბავი პატრიარქთა გადასახლების შესახებ სიმართლეს შეესაბამება, რადგანაც მასში არის მოთხრობილი არა გამოგონილი, არამედ გარკვეული ისტორიული ფაქტები. მაგალითად, სემიტური ტომების სოციალური სტრუქტურები, მათი ეთნიკური ბაზა განიცდის გარკვეულ ტრანსფორმაციას, ერთიანდება და ხდება ებრაელი ერის ჩამოყალიბება.

ებრაელი ხალხის ისტორია შთამბეჭდავია როგორც დროითი, ისე გეოგრაფიული არეალის მიხედვით. დემოგრაფიული მონაცემები საკმაოდ კარგად ასახავს ერის ძირითად ნიშან-თვისებებს: ეს არის მდგრადობა და ერთიანობა ათასწლეულების მანძილზე. ებრაელი ხალხის რიცხოვრივი (რაოდენობრივი) ზრდის სამი ძირითადი ეტაპი შეესაბამება სამ კონკრეტულ ისტორიულ პერიოდს: ისრაელის სამეფოს კონსოლიდაცია ისრაელის მიწაზე (ძვ. წ. XI-X სს.), პერიოდი ხასმონიანთა მოღვაწეობასა და მეორე ტაძრის განადგურებას შორის (ძვ. წ. II ს. და ახ. წ. I ს.) და თანამედროვე პერიოდი, როდესაც ებრაელობამ დასძლია შუა საუკუნეების დემოგრაფიული სტაგნაცია (XVII-XX სს.).

მეორე მნიშვნელოვანი ნიშან-თვისება მოსახლეობის მოძრაობაა. ებრაელები უდავოდ ერთ-ერთი ყველაზე მოძრავი ხალხია კაცობრიობის ისტორიაში. მათი ინტელექტუალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური ცენტრი დიდი ხნის მანძილზე გადაადგილდებოდა ერთი გეოგრაფიული ადგილიდან მეორეში: პალესტინა, ეგვიპტე, მესოპოტამია, ესპანეთი, თურქეთის იმპერია, აღმოსავლეთ ევროპა, გერმანული ქვეყნები... ამერიკა და, ბოლოს, ისრაელი.

ძველი აღთქმის პირველი წიგნი – „დაბადება“ მთავრდება ამბით იმის შესახებ, თუ როგორ წავიდნენ ეგვიპტეში იაკობი და მისი ოჯახის წევრები, რა მდგომარე-

ობაში იყვნენ იქ ებრაელები და როგორ გაანთავისუფლა ისინი მონობიდან მოსემ. ამას წინ უსწრებდა „ეგვიპტის ათი სასჯელი“, ფარაონის ჯარის დახრობა მენამულ ზღვაში. ამას მოჰყვა სინაის მთაზე ათი მცნების მიღება და, ბოლოს, უდაბნოში ორმოცი წლის ხეტიალის შემდეგ ქანაანის ქვეყანაში (აღთქმულ მიწაზე) შესვლა.

ამ მონათხრობის სისწორე მეცნიერთა ნაწილს სათუოდ მიაჩნია, რადგან ეგვიპტურ წყაროებში არ დასტურდება ეგვიპტეში ებრაელთა დამონებული მდგომარეობა; ამას ემატება ის ფაქტიც, რომ ებრაულ კულტურაში ნაკლებად ჩანს ეგვიპტური კულტურის გავლენაც. მეცნიერთა მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ შეუძლებელია ერმა მოიგონოს მსგავსი ისტორია თავისი წარმომავლობის დასადასტურებლად. მაგრამ, თუ ასეთი ტრადიცია არსებობს, ის ისტორიულ სინამდვილეს უნდა ასახავდეს.

ფაქტია, რომ ეგვიპტის სახელმწიფო სტრუქტურაში მონობას საკმაოდ დიდი ადგილი ეკავა. ისიც ცნობილია, რომ ფარაონმა ეხნატონმა ძვ. წ. XIV ს-ში მონოთეიზმი სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა ეგვიპტეში. დაბოლოს, რამსეს II პერიოდი (ძვ. წ. 1290-1223 წწ.), რომელიც ცნობილია გამარჯვებითი ომებით (იგი ეგვიპტის ყველაზე დიდ ფარაონად ითვლება), შესაძლებელია ყოფილიყო ებრაელთა შევინროვებისა და მათი ემიგრაციის საბაბი. ერთადერთი ეგვიპტური წყარო, სადაც ნახსენებია ისრაელი – ეს არის ფარაონ მერნეპტახის სტელა (მერნეპტახ III ძვ. წ. 1212-1202 წწ.). იგი 1896 წელს აღმოაჩინა უ. ფ. პეტრიმ. დათარიღებულია ძვ. წ. 1209-1208 წწ.) (სურ. 6), რომელშიც მის მიერ მიღწეულ გამარჯვებაზეა საუბარი. კერძოდ, ლაპარაკია იმაზე, თუ როგორ იქნა განადგურებული აშქელონი, გეზერი, როგორ იქნა დამარცხებული ისრაელი და ა. შ. ეს წარწერა ადასტურებს იმ დროს ქანაანში ებრაელთა არსებობის ფაქტს. მაგრამ ძნელია იმის განსაზღვრა, თუ როგორ მოხდა ეს. თუ ებრაელები მართლა ეგვიპტიდან გამოვიდნენ, მაშინ ეს სწორედ ძვ. წ. XIII ს-ის ბოლოს უნდა მომხდარიყო.

მეცნიერთა ერთი ნაწილი ცდილობს ბიბლიაში აღწერილ მოვლენებს რაციონალური ახსნა მოუძებნოს. ისინი ყურადღებას ამახვილებენ ძველ ეგვიპტურ ტექსტზე, რომლებშიც საუბარია სხვადასხვა სტიქიურ უბედურებებზე – წყალდიდობა, გვალვა, თუ მონათა აჯანყება. მათი ვარაუდით, სწორედ ეს შეიძლებოდა ყოფილიყო ებრაელთათვის ეგვიპტის „ათი სასჯელი“. რაც შეეხება ფარაონის ჯარის დახრობის ფაქტს მენამულ ზღვაში, მკვლევართა ნაწილი კატეგორიულად უარყოფს მსგავს მოვლენას. ისინი მიუთითებენ ძველ ეგვიპტურ ტექსტში არსებულ ანაქრონიზმზე. მათი აზრით, ბიბლიაში ასახული ისტორია სავსეა ტოპონიმიკური წინააღმდეგობებითა და არათანამიმდევრულობით. ეს კი ხალხური ზღაპრებისა და ისტორიული ტექსტის ნიშან-თვისებაა, აღნიშნავენ ისინი.

ძველი აღთქმის მიმართ, ზემოაღნიშნულ მიდგომასთან ერთად, არსებობს რამდენიმე რაციონალური თეორიაც. პირველი ჰიპოთეზის მიხედვით, ებრაელებმა დატოვეს ეგვიპტე ორ ნაკადად, კერძოდ აღნიშნავენ, რომ ძვ. წ. XIII ს-ის შუა წლებში ებრაელთა მეორე ნაკადი გამოვიდა ეგვიპტიდან მაშინ, როდესაც ებრაელების ნაწილი უკვე იყო დასახლებული ქანაანში, საკუთრივ სამარიაში, ქალაქ შექემის შემოგარენში. მეორე ჰიპოთეზის მიხედვით, ეგვიპტიდან არანაირი მასობრივი ემიგრაცია

ცია არ ყოფილა, არამედ იყო მხოლოდ სხვადასხვა სემიტური მომთაბარე ტომების ეტაპობრივი, სეზონური გამოსვლა ეგვიპტიდან და ქანაანის ქვეყანაში გადასვლა. აქ იწყება ამ ტომთა კონსოლიდაცია და ერად ჩამოყალიბების ხანგრძლივი პროცესი.

აბრაამი და მისი ოჯახი. ქალდეველთა ური

ბიბლია დიდ ყურადღებას უთმობს ებრაელი ხალხის მამამთავრების, ეთნარქების ანუ პატრიარქების – აბრაამის, ისააკის და იაკობ-ისრაელის ცხოვრებას. თითოეული მათგანი ამალღებული, გამორჩეული, ინდივიდუალური თვისებების მქონე რეალური პიროვნებაა, რომლებიც ერთ ღმერთს, ქვეყნის გამჩენს (ელოჰიმ, იაჰვე, ადონაი) პირნათლად მსახურობენ. მიუხედავად იმისა, რომ კონკრეტული არქეოლოგიური მასალა, რომელიც უშუალოდ მათ მოღვაწეობას უკავშირდება ძალზე მცირეა, ბიბლიაში ესოდენ რეალისტურად აღწერილი მათი ცხოვრება კარგად თავსდება პალესტინისა და მისი მეზობელი ქვეყნების კულტურის ისტორიის ქარგაში. პატრიარქების მოღვაწეობის ხანას ძველი ებრაული ტრადიცია ძვ. წ. XIX-VII სს-ით განსაზღვრავს, რაც პალესტინის არქეოლოგიური პერიოდიზაციით შუაბრინჯაოს ხანის II ეტაპს ემთხვევა. თერახის მოდგმის – აბრაამის მამის თერახის, აბრაამისა და მისი ძმების ნახორისა და ჰარანის „სამშობლო ქვეყანა“ ქალდეველთა ურია (დაბ. 11:27,28), ანუ სადაც „აბრაამამ ყიბრი“ – აბრაამ ებრაელი დაიბადა (ურ ქაშდიმ) არის სამხრეთი მესოპოტამია (ქალდეველთა¹⁶ ური).

ურის (შუმერული სახელი – ურიმი) ქალაქ-სახელმწიფოს (თანამედროვე პატარა ქალაქი თელ-მუქაიარი) ისტორია ჯერ კიდევ ძვ. წ. V ათასწლეულის ბოლოდან იწყება. არაბები ამ ადგილს თელ-ელ მუქაიარს (ფისის გორა) უწოდებენ, რომელიც ენ-ნასირიდან (ერაყი) სამხრეთ-დასავლეთით 20 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს. ძვ. წ. IV ათასწლეულიდან ხდება მისი ქალაქად ფორმირება (ელ-ობეიდის კულტურის აყვავების ხანა). ძვ. წ. XXV ს-ში, I დინასტიის ხანაში ქალაქი წარმოადგენდა ძლიერ სახელმწიფოს. XXIV-XXII სს-ში მცირე შუალედებით ქალაქი მეზობელი ქალაქ-სახელმწიფოების ლაგაშის, უმას, ურუქის, ხოლო შემდეგ აქადის სამეფოს, რომელსაც სემიტი ტომები კუტეები მართავენ, დაქვემდებარებაშია. დაახლოებით ძვ. წ. XXI ს-ში III დინასტიის მმართველობის დროს ური შუმერისა და აქადის სამეფოს დედაქალაქი ხდება. ძვ. წ. 2113-2096 წწ-ში ურ-ნამუს მეფობის დროს შუამდინარეთში შეიქმნა (შესაძლოა) ყველაზე ძველი წერილობითი კანონები. ნიშანდობლივ-

¹⁶ ქალდეველები (ბაბილონური – Kaldū, ებრაული – כַּלְדָּיִם, ბერძნული – Χαλδαῖοι) ერთ-ერთი სემიტური ტომია, რომლებიც ცხოვრობდნენ მდინარეების ტიგროსისა და ევფრატის სანაპიროზე, სპარსეთის ყურის ჩრდილო-დასავლეთით. საუბრობდნენ არამეულ ენაზე. სამხედრო არისტოკრატია ახალბაბილონურ სამეფოში ახ. წ. VII ს-ში.

ია, რომ III დინასტიის შემდეგი ოთხი მეფე ცხოვრებაშივე იყო გაღმერთებული. ქალაქ-სახელმწიფო ური III ათასწლეულის ბოლოს (ძვ. წ. 2111-2000 წწ.) შედგებოდა ბრინჯაოს ინდუსტრიაზე დამყარებულ სოციალურ-ეკონომიკურად მაღალგანვითარებულ მინადმოქმედთა, ხელოსანთა და ვაჭართა ცივილიზებული საზოგადოებისაგან. ძვ. წ. 2000 წელს ური მარცხდება ამორეველებთან და ელამელებთან. ძვ. წ. XVIII საუკუნიდან მოყოლებული ძვ. წ. VI საუკუნემდე ური ბაბილონელების ბატონობის ქვეშაა, მაგრამ მაინც რჩება მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ ცენტრად. ძვ. წ. VI საუკუნიდან აქადის სამეფოს დაქვემდებარებაშია, ხოლო ძვ. წ. IV საუკუნიდან მიმდინარეობს მისი დაცემა.

XX საუკუნის 20-იანი წლების არქეოლოგიურ აღმოჩენამდე ერთადერთი საისტორიო დოკუმენტი – წყარო, რომელიც ქალაქ ურს იხსენიებს იყო ბიბლია. მისი ზუსტი ლოკალიზაცია შესაძლებელი გახდა მხოლოდ ბრიტანელი არქეოლოგის ჩარლზ ლეონარდ ვულის (1880-1960) მიერ 1922-1934 წწ-ში ჩატარებული ფართომასშტაბიანი გათხრების შედეგად. სამართლიანობა მოითხოვს აღინიშნოს ის გარემოება, რომ ამ ადგილმა მოყვარული არქეოლოგების ყურადღება ჯერ კიდევ XIX ს-ის შუა წლებში მიიპყრო. 1854 წ. აქ არქეოლოგიური სამუშაოები ჩაატარა ინგლისის კონსულმა ბასრაში ჯ. ე. ტილორმა, რომელმაც ელ-მუქაიარად წოდებულ ხელოვნურ გორაკზე გათხარა სატაძრო კოშკის ნანაგრევები და ისინი ურს დაუკავშირა. მისი ინფორმაციით, სამწუხაროდ, ლონდონში არ დაინტერესდნენ და ეს ცნობა მხოლოდ არქივმა შემოინახა. ამ ტერიტორიაზე გათხრებს 1918 წელს რ. კემპბელ-ტომსონი, ხოლო 1919-1922 წწ-ში გ. რ. ხოლი აგრძელებენ.

ური ბასრადან 190 კილომეტრზე, სპარსეთის ყურიდან 210 კილომეტრითაა დაშორებული. ძველი ურის ადგილმდებარეობის შესახებ წყაროები ოდნავ განსხვავებულ ცნობებს გვანდის. კერძოდ, ურის მეფის ურ-ნამუს (ძვ. წ. 2113-2096 წწ.) ნარ-ნერაში ნათქვამია „ზღვის ნაპირი მდებარეობს ურის მთავარი ტაძრის გვერდით“. სერ ჩარლზ ლეონარდ ვულის გათხრებმა კი დაადასტურა, რომ ური ყოველთვის იქ მდებარეობდა სადაც დღეს. ათასწლეულობით დაგროვილმა შლამმა თანდათანობით დაფარა სპარსეთის ყურის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაწილი (წყალდიდობები აქ ჩვეულებრივი მოვლენა გახლავთ). დღეს ეს ნაკლებად ნაყოფიერი მიწებია, მაგრამ სავარაუდოა, რომ ოთხი ათასი წლის წინ განსხვავებული სიტუაცია იქნებოდა და თანამედროვე პირობებისაგან განსხვავებით აქ ნაყოფიერი მიწები უნდა ყოფილიყო. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ ქალაქს ჰქონდა საირიგაციო სისტემა. ქვეყანას მრავალი მიმართულებით კვეთდა სავაჭრო გზები და, როგორც ვარაუდობენ, ყურეც უფრო ღრმად იყო შემოსული მატერიკში ტიგროსისა და ეუფრატის მიდამოებში.

ური ბიბლიაში მოიხსენიება, როგორც თერახ (თერახ – მთვარე) აბრაამის სამშობლო. როგორც ცნობილია, დიდი აღმოჩენები თითქმის ყოველთვის შემთხვევითობას უკავშირდება. გამონაკლისს არც ქალდეველთა ური წარმოადგენს. პირველი მსოფლიო ომის დროს, ინგლისის ჯარის ოფიცერმა კემბატ ტომსონმა ყურადღება მიაქცია ოთხსაფეხურიან კოშკს და თავისი აღმოჩენის შესახებ აცნობა მეცნიერებს.

შედეგად, აღნიშნულ ტერიტორიაზე გადაწყდა არქეოლოგიური გათხრების წარმოება. 1923 წელს ერაყში მუშაობას შეუდგა ბრიტანეთის მუზეუმისა და პენსილვანიის უნივერსიტეტის ერთობლივი არქეოლოგიური ექსპედიცია სერ ჩარლზ ლეონარდ ვულის ხელმძღვანელობით. ექსპედიციის მუშაობის შესახებ მოთხრობილია ლეონარდ ვულის წიგნში „ქალდეელთა ური“ (*Ur of the Chaldees* (1929), ხოლო აქ აღმოჩენილი ლურსმული ტექსტები გამოცემულია „ურის გათხრების ტექსტების“ სახელწოდებით ათტომეული კრებულის სახით. გასათხრელ ობიექტად აირჩა ელ-ობეიდი და ურის ნაქალაქარი სამხრეთ მესოპოტამიაში (აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ 1991 წლიდან ერაყში ომის გამო ყოველგვარი გათხრები შეწყდა და ბაღდადის მუზეუმების უძვირფასესი ექსპონატების ნაწილი გაიძარცვა).

1927 წელს ჩ. ლ. ვულიმ აღმოაჩინა ურის ე. წ. სამეფო აკლდამა, რომელთა შორის აღსანიშნავია მესკალამდუგის სამარხი. სამარხში აღმოჩენილ ნივთებს შორის კი მნიშვნელოვანი იყო ოქროს მუზარადი (სურ. 7). ლ. ვულიმ „მეფეთა აკლდამაში“ აღმოაჩინა ურის პირველი დინასტიის დედოფალ შუბადის (დაახ. ძვ. წ. 2600 წ.) სარკოფაგი ცნობილი თავისი ოქროს დიადემითა და სამკაულებით, რამდენიმე ძვირფასი ჭურჭელი, არფა, მუსიკალური ინსტრუმენტები, საიუველირო ნაწარმი და სხვ... (სურ. 8 ა, ბ, გ, დ). მბრძანებლებთან ერთად (სულ გაითხარა 16 სამარხი) დაკრძალულნი იყვნენ მათი მოხელეები. ერთ-ერთ სამარხში დაფიქსირდა 74 „თანამგზავრის“ ჩონჩხი. ყველა მათგანს თან ჰქონდა ჩატანებული პატარა კერამიკული თასი ალბათ შხამისათვის. მოკლედ რომ ვთქვათ, სამარხებში ენით აღუწერელი სიმდიდრე დაფიქსირდა... ამგვარად, 1929 წელს ქვიშიდან ამოიმართა ქალდეელთა ური, რომელიც მანამდე ბიბლიიდან გახლდათ ცნობილი. აქ ცხოვრობდა თერახის მოდგმა: თერახმა შვა აბრაამი, ნახორი და ჰარანი, ჰარანმა შვა ლოტი:

„მოკვდა ჰარანი მამამისის სიცოცხლეში თავის სამშობლო ქვეყნად, ქალდეელთა ურში“ (დაბ. 11:27-28).

„მოჰკიდა ხელი თერახმა თავის ძეს აბრაამს, თავის შვილიშვილს ლოტს, ჰარანის ძეს, თავის რძალს სარაის, თავის ძის აბრაამის ცოლს და გავიდნენ ერთად ქალდეელთა ურიდან ქანაანის ქვეყანაში ნასასეღელად. მიადგნენ ხარანს და იქ დამკვიდრდნენ“ (დაბ. 11:31).

ეს ტრადიციული გადმოცემა, ურიდან გამოსვლის თაობაზე, არსებობდა ძვ. წ. XII საუკუნეშიც. იესო ნავეს ძე ამბობს:

„მდინარის გაღმა (იგულისხმევა ეფერატი) ცხოვრობდა თქვენი მამა-პაპა ძველთაგანე – თერახი, აბრაამის მამა და ნახორის მამა – და ემსახურებოდა უცხო ღმერთებს“ (იესო. 24:2).

საინტერესოა თავად ურის გათხრების ისტორია. აქ ერთდროულად 400 მუშა იღებდა მონაწილეობას. 12 წლის განმავლობაში გაითხარა ქალაქის გაღავანი, ტაძრები, სასახლე, ვაჭარ-სოფდაგართა სახლები, რიგით მცხოვრებთა საცხოვრებლები. აბრაამის თანამედროვის ვაჭარ ნასირას კარ-მიდამო, მიწერ-მოწერისა და საქმიანი დოკუმენტებისაგან შემდგარი თიხის ფირფიტების არქივი. გაითხარა სკოლის შენობა, სადაც დაფიქსირდა წიგნებით და წერითი სამუშაოები მათემატიკაში, ფილო-

ლოგიაში. 5 კმ-ის პერიმეტრის მქონე, 22 მ-ის სიმაღლის გალავნის კედელი, რომლის სისქე 25 მ, ხოლო მისი შემოზღუდული სივრცე 685 მ აღწევდა, საერთო ფართობი 230 ჰექტარს. აღსანიშნავია, რომ ქალაქს ჰქონდა გალავნის კედლის მეორე სართულიც, რომელიც სატაძრო კომპლექსსა და მეფის სასახლეს იცავდა. აქედან 56 ჰექტარი ქალაქის საცხოვრებელ უბნებს ეკავა, ხოლო საკულტო ნაგებობათა კომპლექსს ე. წ. „წმინდა უბანს“ 54 ჰექტარი. გალავნის გარეთ მდებარეობდა ყანები, ბალ-ბოსტნები, სოფლები. ქალაქში მოსახლეობის რაოდენობა 50 000 არ აღემატებოდა. არქეოლოგებმა დააფიქსირეს ერთმანეთზე მიჯრილი ბანიაანი და ეზოიანი ალიზის სახლები. მათი საერთო რიცხვი 4250 აღწევდა ურის ქვეყანაში ცხოვრობდა დაახლოებით 250 000 ადამიანი.

არსად მესოპოტამიის ტრიტორიაზე მანამდე არ ყოფილა აღმოჩენილი ისეთი დიდი და, რაც მთავარია, კომფორტული სახლები, როგორც ქალდეველთა ურში. ბაბილონური სახლებიც კი მათ წინაშე მოკრძალებულად გამოიყურება. საკმარისია ითქვას, რომ აქ აღმოჩენილი ნაგებობები რამდენიმე სართულისაგან შედგებოდა, რომელთაც 13-14 ოთახი ქონდა. ქვედა სართული აგურისაგან, ხოლო მეორე სართული ალიზისაგან იყო ნაგები; კედლები კარგად შელესილი და თეთრად შეფერილი. ეზოს შესასვლელთან ეკიდა ბოროტი სულების სანინაალმდეგო ავეგაროზები, ავი თვალის სანინაალმდეგო დემონის თავი. ქუჩიდან კარის შემდეგ მცირე მისაღები იყო პატარა აუზით მოწყობილი ხელ-ფეხის დასაბანად. აქედან შედიოდნენ ქვაფენილით დაფარულ ღია ეზოში. მის გარშემო განლაგებული იყო გეგმაში ოთხკუთხა ოთახები: დიდი სასტუმრო, საცხოვრებელი ოთახები, საოჯახო სამლოცველო, სამზარეულო და მეორე სართულზე ასასვლელი აგურის კიბეები, სადაც სასტუმრო ოთახი და ხის რიკულებიანი ღია დერეფნების გარშემო სანოლი ოთახები იყო განლაგებული. კიბეებს ქვევით კი გულმოდგინედ შენიღბული საპირფარეშო იყო მოთავსებული გამდინარე წყლით, კანალიზაციით.

ურის მცხოვრებნი თავიანთ მიცვალებულებს ეზოში მარხავდნენ. მათ ზოგჯერ თიხის ჭურჭელში ან ჭილოფებში ახვევდნენ. მიცვალებულებს იმქვეყანაში ატანდნენ მცირე რაოდენობის საჭირო საგნებს და საგზალს (ზოგჯერ მხოლოდ ფინიკებს), რომლებსაც თიხის ჭურჭელში დებდნენ. ურში მიღებული იყო მსხვერპლშენიშვა (XXI ს. III დინასტია). დაკრძალვის წესი უნიფიცირებულია. მათ სწამდათ თუ ცოცხლები არ იზრუნებდნენ თავიანთ მიცვალებულებზე, ეს უკანასკნელნი ტანჯულეზად იქცეოდნენ. ურელები სახლებში სპეციალურ აკლდამაში მარხავდნენ ოჯახის უფროსებს. აქ 15-ზე მეტი ჩონჩხი არ დაფიქსირებულა (ნიშანდობლივია, რომ ზოგიერთ სახლში სამარხები არ აღმოჩნდა). ტიპური დასაკრძალავი ინვენტარია: თმის ვერცხლის გარსაკრავი... მძივები, საბეჭდავი, ბრინჯაოს დანა, სპილენძის სამაჯური, ოქროს საყურეები, ბავშვებს ატანდნენ სათამაშოს – საფლარუნოებს, დიდი ზომის მძივს (თილისმა?), თიხის ჭურჭელს წყლითა და საგზლით. არის შემთხვევა, როდესაც სამარხში სპილენძის ანკესიც ჩაუტანებიათ.

ურში არსებული სახლების კედლები შელესილი, მობათქაშებული და თეთრად შეფერილია, ხოლო სახურავები ბანური, თიხატექნილია. სიცხეში მათ ღამით

ძილისათვის იყენებდნენ, დღისით კი სიცხის გამო ბანზე გაუსაძლისი იყო გაჩერება. სახლის სახურავებს საღამოობით გასაგრილებლადაც იყენებდნენ, სადაც იკრიბებოდნენ ოჯახის წევრები. სულ ადვილი შესაძლებელია, რომ აქ გათხრილ 200-მდე მდიდრული თანამედროვე კოტეჯის ტიპის სახლში ცხოვრობდა ჯერ თერახის მამა ნახორი და მისი „ძენი და ასულნი“ (დაბ. 11:25) და შემდეგ „აბრაამი, ნახორი და შარანი“ (დაბ. 11:27). ამ მდიდრულ სახლებში, მრავალრიცხოვან საოჯახო საგნებთან ერთად, აღმოჩენილ იქნა თიხის ფრაგმენტები ლურსმნული წარწერებით. ამ წიგნებში წარმოდგენილი იყო ჰიმნები, რომლებსაც ტაძარში მღეროდნენ, ისტორიული მოთხრობები და მათემატიკური სავარჯიშოები. ცნობილი ფაქტია თუ რა მაღალ დონეზე იდგა შუმერში სწავლა-განათლების საქმე, ასევე გაითხარა აბრაამის დროინდელი სკოლა, სადაც აღმოჩნდა ათეულობით თიხის ფირფიტა ლურსმნული წარწერებით. სკოლებში ასწავლიდნენ წერა-კითხვას. გათხრების დროს ასეულობით სახელმძღვანელო დაფიქსირდა. უნდა ვიფიქროთ, რომ აბრაამმა მისი არისტოკრატიული ოჯახის შესაფერისი განათლება მიიღო.

ძალზე საინტერესოა თუ როგორ გამოიყურებოდნენ ძვ. წ. II ათასწლეულში მცხოვრები ურელები. ურში მცხოვრებთა ფიზიკური ტიპი სპეციალისტებს ასეთნაირად ყავთ წარმოდგენილი: ესაა შავგვრემანი, ხუჭუჭა ან ტალღოვანთმიანი, ბალნიანი ხალხი (მამაკაცები) კეხიანი ცხვირით.

თერახი და აბრაამის მოდგმა ცხოვრობდა ქალაქისთვის დამახასიათებელ თანამედროვე კოტეჯის ტიპის ორსართულიან სახლში.

არქეოლოგიური მასალები საცხოვრებელი კომპლექსებიდან გამოქვეყნდა მხოლოდ 1976-1977 წწ-ში. ქუჩ-ბანდებს დაერქვა „წყნარი ქუჩა“, „მხიარული ქუჩა“, „დიდებულთა ქუჩა“. აქ ვაჭრებისა და მონათმფლობელების სახლებში აღმოჩნდა ლურსმნული წარწერები თიხის ფირფიტებზე, დოკუმენტები და ლიტერატურული ნაწარმოებები (ქუჩებს არქეოლოგები არქმევდნენ სახელებს!). ყველა უბანს თავისი პატარა ტაძარი ჰქონდა, რომელიც თითქმის არ გამოირჩეოდა საცხოვრებელი სახლებისაგან, ზოგიერთი მათგანი ერთსართულიანია.

ერთ-ერთი ასეთი პატარა ტაძარი მტრის შემოსევას გადაურჩა. შესაბამისად, არქეოლოგებს მიეცათ საშუალება წარმოედგინათ მისი მორთულობა, სატაძრო-საკულტო ინვენტარი. ცელაში, მის ცენტრში, კვარცხლბეკზე იდგა უხეში ნაკეთობის ქვის კერპი, ღვთაების ძეგლი. აქ აღმოჩნდა სხვადასხვა ჭურჭელი დანყებული დიდი ზომის ქვაბებიდან მცირე საკმევლებით დამთავრებული. ასევე შეწირული მძივები და ლახტის თავეები, ქვის სანაყები, სანონები. თიხის ფირფიტები ენყო აგურის საკურთხეველთან. აქვე აღმოჩნდა კამერის თავის ქალა და რამდენიმე ხელსაფქვავე. აქ იყო ქალღმერთ ლამას, ნაყოფიერების ღვთაების ტაძარი. საკურთხეველთან დაფიქსირდა სხვა ვოტიკური შენაწირი ორი სანოლის ტერაკოტული მოდელით. ოჯახის მფარველ ღვთაებად ითვლებოდა ლამა. ნიშანდობლივია, რომ ძველ ურში კარადები არ იცოდნენ. ისინი ტანსაცმელს და სხვა ნივთებს ინახავდნენ თიხის ჭურჭელში ან ნულ კალათებში. დაფიქსირდა სკამები, სავარძლები, მაგიდები, დასაკეცი მაგიდები. აგრეთვე აღმოჩენილ იქნა მდიდარი ვაჭრის სახლი, რომელიც სპილენძით, ამ სტრატე-

გიული ნედლეულით, ამარაგებდა სასახლეს. სპილენძისაგან ამზადებდნენ ბრინჯაოს მახვილებს ურის არმიისთვის. ვაჭარს მადანის გასამდიდრებელი სახელოსნოც ჰქონდა. თიხის ფირფიტებმა შემოგვინახა ასევე ინფორმაცია იმის თაობაზე თუ რა დიდი შემოსავალი ჰქონდათ ვაჭრებს და რა გადასახადებს იხდიდნენ სახელმწიფოსთვის, რომელთა შორისაცაა ქილები, ჭილოფები, ლეიბები, ბრინჯაოს გაპრიანებული სარკეები. გადასახადების მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ, ურელი ვაჭრები დიდი ქონების პატრონები იყვნენ. ამ საეაჭრო ურთიერთობაში, როგორც ჩანს, აქტიურად მონაწილეობდა თერახ-აბრაამის საგვარეულო. ბიბლიაში არის მინიშნება, რომ აბრაამს ხარანში დაფუძნებისას გარკვეული ქონება ჰქონდა დაგროვილი (დაბ. 12:5).

შამაშისათვის ტაძარში ყოველდღიურად მზადდებოდა სადილი: 1 ხბო, 20 ცხვარი, 8 ხარი, 2000 ლიტრამდე ქერი, პური, ფინიკი, 50 ლიტრი ზეთი, კარაქი, ღორის ქონი, რძე გამოხდილი და გამოუხდელი, ამდენივე ცხვრის ყველი, 20 ლიტრი თეთრი ფინიკის ლეინო, ნიორი, ხახვი, ჩენი თონის პურის მსგავსი პური, მუხუდოს წვნიანი ნივრით, ქერის ფაფა, თევზეული, შემწვარი ცხვრის ხორცი. ვუღიმ 1930-1931 წწ-ის ზამთარში გათხარა აბრაამის თანამედროვის ნასირას კარ-მიდამო, სადაც აღმოჩნდა მისი მიწერ-მოწერა და საქმიანი დოკუმენტები.

ურს, უფრო სწორად მის ცენტრალურ არისტოკრატიულ უბანს, სასახლეს, სატაძრო კომპლექსს იცავდა ალიზის გალავნისა და კოშკების თავდაცვითი სისტემა. არქეოლოგიური სამუშაოების დროს გაითხარა მეფეთა სასახლის სამი კომპლექსი, ტაძრები, მათ შორის 21 მ-ის სიმაღლის ქვის კიბეებიანი ცენტრალური ზიგურათი (ბაბილონის გოდოლს ბევრად ჩამოუვარდებოდა შემკულობით, სიდიდითა და ზომებით) (სურ. 9). მთვარის ტაძარი – ზიგურათი თავისი საკრალური ეზოებით, აუზით, რომელიც 4000 კვ. მ. მოიცავდა. ეს უზარმაზარი ნაგებობა ოთხი კოშკური მოცულობისაგან შედგებოდა, რომლებიც ერთმანეთზე საფეხურებად იყო განლაგებული (თარიღდება ძვ. წ. XXI ს-ით, დაახლოებით ძვ. წ. 2047 წ-ით).¹⁷ ზიგურათის ოთხივე კოშკი სხვადასხვა ფერად ყოფილა შეღებილი. ბოლო საფეხურზე ღია ტაძარი და სამსხვერპლო იყო მოწყობილი. აქ შესვლის უფლება მხოლოდ უმაღლეს ქურუმს ჰქონდა, რომელიც ციურ სხეულებზე აწარმოებდა დაკვირებას. ნიშანდობლივია, რომ პორტალის თავზე პირველი პერალდიკური გამოსახულება ანუ გერბი აღმოჩნდა. მისი ფასადი დაფარული იყო ნითელი, თეთრი და შავი მოზაიკის ფილებით. არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაამტკიცა, რომ აბრაამის დროს ურის მთავარი ღვთაება იყო ნანა (ან სინი), რომელიც ცისქვეშეთის ყველა ღმერთის, მათ შორის მზის ღმერთის მბრძანებლად ითვლებოდა, მისი მეუღლე გახლდათ ნინგალი და სიყვარულის ღვთაება იშთარი. როგორც აღვნიშნეთ, ქალაქის სატაძრო წმინდა უბანი 54 ჰექტარამდე ტერიტორიას მოიცავდა. მკვლევართა აზრით, ურის მოქალაქეთა დიდი

¹⁷ გაეიხსენოთ მეფე შულგი (III დინასტიის მეორე მეფე შულგი 48 წელი მეფობდა. მისი ტიტულიც იყო ქვეყნის „ოთხივე მხარის“ მეფე. მისი გარდაცვალების შემდეგ ურის იმპერიამ კიდევ ოთხი წელი იარსება, კერძოდ ამორეველების შემოსევამდე).

ნაწილი თავისი საქმიანობით მთვარის ამ მთავარ ტაძართან იყო დაკავშირებული.

ცალკე იდგა სამეფო სასახლე და ყველაზე ამაღლებულ ადგილას, ქალაქის თავზე ციტადელი. მისი 20 მეტრიანი დამცავი კედლის ძირში, მდინარის პირას, ეფრათიდან გამოყვანილ არხთან იყო ნავსადგური. მის ხელოვნურ ყურეში იდგა დიდი თუ პატარა ათეულობით სავაჭრო გემი, აქვე იყო სანყობები, სავაჭრო მოედანი (ქარუმი), ასევე ციტადელთან და სასახლესთან არსებობდა სამეფო არქივი და დიდი ბელელი – მარცვლეულის საცავი. მისგან სამხრეთ-დასავლეთით მდებარეობდა ღარიბების უბანი ქოხმახებით, ვინრო მიხვეულ-მოხვეული ქუჩებით. ქალაქს გამწვანება არ ჰქონდა, ფინიკის პალმები მხოლოდ მდინარის პირზე იყო გაშენებული. სულ რამდენიმე წლის წინ გამოქვეყნდა დასავლეთ ქარუმში ჩატარებული გათხრების ანგარიში. აქ ცხოვრობდა მთვარის ტაძრის მოსამსახურე პერსონალი. ეს კვარტალი პირდაპირი გზით უკავშირდებოდა ე. წ. „სატაძრო წმინდა ნაკვეთს“. საქალაქო თემის მთავარი ტაძარი მთვარის ღმერთს – ნანას ეძღვნებოდა. მის უკან იდგა ურის ცნობილი ზიგურათი. ტაძრის თავზე „წმინდა სამზარეულო“ იყო მოწყობილი, ღია ცის ქვეშ წევდნენ ბატკნებს. აქ იყო ჭა და თიხის მაგიდა ხორცის ასაქნელად. მეორე მხარეს მოწყობილი იყო პურის საცხობი. ზიგურათს ჰქონდა თავისი დიდი სანადიმო დარბაზი. ზიგურათთან იყო აგრეთვე, ე. წ. ქვედა ტაძარი, სადაც ნანას (ან სინის) ქანდაკება და სიმბოლოებია დაფიქსირებული. აქვე სხვა ღმერთებისა და მეფეების ძვირფასი თვლებით შემკული გამოსახულებები იდგა, სადაც ლოცულობდნენ. ზიგურათიდან აღმოსავლეთით თიხის ფირფიტების დიდი საცავი ანუ ტაძრის არქივი მდებარეობდა, მასზე გადიოდა მთავარი მისასვლელი ტერასა. აქვე იყო სათემო, სამეფო, სატაძრო სასამართლო კარიბჭე.

ურის ტერიტორიაზე აღმოჩენილია ბევრი საბეჭდავი, რომლებზეც ფრინველთა და ცხოველთა მითოლოგიური სამყაროა გამოსახული. აღსანიშნავია მატერიალური კულტურის სხვა ნივთები, კერძოდ სათამაშო კამათელი ღრმულებით, რომელიც შესაძლოა ციფრების აღმნიშვნელია, ბავშვის სათამაშოები, მაკრატელი, დანები და მრავალი სხვ. შემონახულია რელიეფური გამოსახულება – ლომისთავიანი არწივი ირმებით ბრჭყალებში. ურში აღმოჩენილია თიხის უამრავი ფირფიტა, რომლებშიც მოცემულია ცნობები მრავალი ყოფითი წვრილმანის შესახებ. ფირფიტებზე არსებული წარწერები მოწმობს, რომ ურის მკვიდრნი ინტელექტუალურ საქმიანობასაც უთმობდნენ დროს.

ურში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაფიქსირდა იმპორტული – ინდური წარმოების საგნები; განსაკუთრებით აღსანიშნავია სპილოს ძელი-საგან დამზადებული ნივთები რის საფუძველზეც მეცნიერები ასკვნია, რომ ქალდეველთა ურს კომერციული კავშირ-ურთიერთობა ჰქონდა ინდის ხეობის ცივილიზაციასთან. მკვლევარები ასევე არ გამორიცხავენ ურის კავშირს ძველ ეგვიპტესთან. თერახისა და აბრაამის ოჯახი რელიგიური დევნის გამო იძულებულია დატოვოს ეს მდიდარი მეგაპოლისი, იმდროინდელი კულტურული სამყაროს ცენტრი.

ნიშანდობლივია, რომ ბიბლიის თანახმად აბრაამის თანამედროვეა შინყარის

მეფე ამრაფელი სავარაუდოდ ხამურაბი (ძვ. წ. 1792-1750,¹⁸ მკვლევართა ნაწილი სწორედ მასთან აიგივებს ბიბლიურ ამრაფელს), რომელმაც შემუსრა ური, სიკვდილით დასჯის შიშით აკრძალა ნანას კულტი, ჩანაც, ჩანს, აიძულა პატრიარქი და მისი საგვარეულო დაეტოვებინათ დაღმინებული ცხოვრება და გადასულიყვნენ საცხოვრებლად ქალაქ ხარანში (დაბ. 11:31).

დაბადების XIV წიგნში ვკითხულობთ:

„მოხდა ისე რომ შინყარის მეფის ამრაფელის დროს „არიოქმა, ელასარის მეფემ, ქედარლალომელმა, ელამის მეფემ და თიდაყალმა, გოიების მეფემ,

ბრძოლა გაუმართეს ბერაყს, გომორის მეფეს, შინაებს, ადამას მეფეს, შემეებერეს, ცებოიმის მეფეს და ბედაყის ანუ ცოლარის მეფეს“ (დაბ. 14:1,2).

ხამურაბმა ხელთ იგდო სოდომისა და გომორას მთელი ქონება, მათი სარჩო-საბადებელი. ამ ომის მსხვერპლი გახდა სოდომში დამკვიდრებული ლოტი, აბრაამის ძმისწული. ლტოლვილმა ეს ამბავი მიუტანა „აბრამ ებრაელს“, როცა გაიგო აბრაამმა სახლიკაც ლოტის დატყვევება „აღჭურვა თავის სახლში დაბადებული 318 გამოცდილი კაცი“, დაამარცხეს მტერი და დაიბრუნეს ლოტის მთელი ქონება.

პატრიარქების ცხოვრების შემდეგი მნიშვნელოვანი ეტაპი ხარანთანაა დაკავშირებული.

მარის გათხრები

სანამ კონკრეტულად ხარანის არქეოლოგიურ შესწავლაზე გადავიდოდეთ, მიმოვიხილოთ ქალაქ-სახელმწიფო მარის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი ბიბლიასთან დაკავშირებული არქეოლოგიური მასალა, რომელსაც მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება ბიბლიური არქეოლოგიის თვალსაზრისით. უპირველესად გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბიბლია არ გვანდის ურიდან ხარანისკენ წასული თერახის მოგზაურობის ზუსტ მარშრუტს. მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ იგი გაუყვა მდინარე ევფრატს ჩრდილოეთით მდინარე ბალახამდე (ევფრატის შენაკადი). სწორედ მდ. ბალხზე, ტიგროსისა და ევფრატის ხეობაში მდებარეობს ხარანი. თავისი გზის შუაში აბრაამი გაივლიდა ქალაქ მარს (თანამედროვე თელ ჰარირი) შუა ევფრატზე (სურ. 5).

მარი (თანამედროვე სირიაში) მესოპოტამიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქ-სახელმწიფო იყო ძვ. წ. III-II ათასწლეულებში. მარის ტერიტორიაზე აღმოჩე-

¹⁸ ხამურაბის კანონები მიღებული იყო მისი მეფობის 30 წელს, რომელიც 282 პუნქტისაგან შედგებოდა. აღმოაჩინეს ფრანგმა არქეოლოგებმა 1901 წ. სუზაში, სამხრეთ-დასავლეთ სპარსეთი. მეტრანახევრიანი სტელა – შავი ბაზალტის ქვა. „მე ხამურაბი ყველაზე სრულყოფილი მეფეთა შორის“... (სურ. 10) წარწერა გაიშიფრა აღმოჩენიდან რამდენიმე თვეში. ხამურაბი შესაძლოა ბიბლიური ამრაფელი (შინყარის მეფე (დაბ. 14:1). მას ებრძოდა აბრაამი) იყოს. გასაოცარია ამ კანონების თანხვედრა მოსეს კანონებთან, რომელიც მოგვიანებით შეიქმნა.

ნილი არქეოლოგიური და ეპიგრაფიკული მონაპოვარი არა მარტო მესოპოტამიის ისტორიისათვის წარმოადგენს ღირებულ მასალას, არამედ მნიშვნელოვანია ბიბლიის ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც. მარის ხელნაწერები აღმოაჩინეს ფრანგმა არქეოლოგებმა, პროფესორ ანდრე პაროს ხელმძღვანელობით. მან 1933 წელს დაიწყო თელ ჰარიის გათხრები, რომელიც 18 წლის მანძილზე მიმდინარეობდა (მეორე მსოფლიო ომამდე და ომის შემდეგ).

ყველაზე საინტერესო აღმოჩენები დაკავშირებულია დასავლეთსემიტური დინასტიის მმართველობის პერიოდთან. ძვ. წ. XIX-XVIII სს-ში მარის მდიდრული სამეფო სასახლე დაახლოებით 300 ოთახსა და შიდა სასახლეებს ითვლიდა (საერთო ფართობი 3,2 კმ²). ზოგიერთი შენობის კედლები მოხატულია ფრესკებით. აღსანიშნავია მეფედ კურთხევის სცენა ღმერთების თანდასწრებით მითიური ბალის ფონზე, რომელიც ბიბლიურ სამოთხეს გვახსენებს:

„მდინარე მოედინება ედემიდან ბალის მოსარწყავად, მერე იტოტება და იქმნება ოთხი ნაკადი“ (დაბ. 2:10).

„განდევნა ადამი, ედემს კი აღმოსავლეთით ქერუბიმები და ცეცხლოვანი, მბრუნავი მახვილი დაუყენა, რათა სიცოცხლის ხესთან მისასვლელი დაეცვა“ (დაბ. 3:24).

ბალს ქერუბიმები იცავენ და ოთხი მდინარით ირწყვება, რომელებიც ერთი ტოტიდან მოედინება. აღმოჩნდა წარწერიანი ქანდაკება: „მე ლაგმა მარი, მეფე დიდი, დიდი ქურუმი, მივუძღვენი ჩემი ქანდაკება იშთარს“. სასახლის არქივი (აქადურ ენაზე შესრულებული ოცდაცამეტ ათასზე მეტი ლურსმული ხელნაწერიდან, გამოქვეყნებულია მხოლოდ ნაწილი, კერძოდ, ექვსი ათასამდე ბიბლიისტებისათვის ძვირფას ისტორიულ წყაროს წარმოადგენს. ამ არქივის მეოთხედი დიპლომატიური და პოლიტიკური ხასიათის წერილებია, რაც მკვლევართ ეხმარება ძველი მესოპოტამიის საერთაშორისო ურთიერთობების, დიპლომატიური კავშირების დადგენაში. კერძოდ, დოკუმენტები მიგვანიშნებს მჭიდრო კულტურული, რელიგიური და ეკონომიკური კავშირთა ურთიერთობების არსებობაზე მარისა და სირიის, მარსა და ჩრდილო ქანაანის დასავლეთ სემიტურ დინასტიებს შორის. დოკუმენტებში მოხსენიებულია ფინიკიური ბიბლოსი (ბიბლიური გებალი), ქანაანური ხაცორი და ლაიში. ბოლო დროს გამოქვეყნდა დოკუმენტი, რომელშიც მოხსენიებულია ქანაანელები. ფირფიტებზე მოცემულია სურსათის ჩამონათვალი მეფეთა კარის ყოველდღიური საჭიროებისათვის, რომელიც გვახსენებს სოლომონ მეფის სასურსათო პროდუქტებს (1 მეფ. 5:2-3). ინტერესს იწვევს შვილად აყვანის წესი, რომლის მიხედვითაც შვილობილს გარანტირებული აქვს ასაკის მიხედვით პირველშობილის უფლებები და, შესაბამისად, ორმაგი ნილი მემკვიდრეობიდან, რაც ახლოს დგას ბიბლიურ კანონმდებლობასთან:

„თუ კაცს ორი ცოლი ეყოლება – ერთი საყვარელი და მეორე საძულველი, შესძენნ მას ვაჟებს საყვარელიც და საძულველიც, პირმშო კი საძულველისა იქნება, შვილებისთვის თავისი საბადებლის განაწილებისას არა აქვს მას უფლება, პირმშოება მიანიჭოს საყვარელი ცოლის ვაჟს საძულველი ცოლის ვაჟის, პირმშოს საზიანოდ.

რადგან პირმშოდ საძულველი ცოლის ვაჟი უნდა აღიაროს და მისცეს მას ორმაგი ნილი ყველაფრიდან, რაც კი აბაღია; რადგან ის არის მისი ძალის დასაბამი, მას

ეკუთენის პირმშობის უფლება“ (რჯლ. 21:16-17).

ბიბლიის მიხედვით, პატრიარქების მშობლიური ქალაქები ხარანი და ნახორი მარის დაქვემდებარებაში იყო და მისი მოხელეების მიერ იმართებოდა. იმავდროულად, ორივე ქალაქი მარის წინააღმდეგ მიმართული მოძრაობის ცენტრი იყო. ამიტომ ხაცორში ხშირად იგზავნებოდა სამხედრო ძალა ხაბირუს¹⁹ ტომის გამოსვლების ჩასახშობად. მარის ფირფიტებზე დაფიქსირებული სემიტური ტომების ინტენსიური მიგრაცია და საქარავნო გზები ჩრდილო მესოპოტამიას, სირიასა და ჩრდილოეთ ხარანს შორის საშუალებას გვაძლევს აღვადგინოთ ბიბლიის ისტორიული ფონი, რომელიც მესოპოტამიასა და ქანაანს შორის პატრიარქების გადაადგილებაზე მოგვითხრობს.

დასავლეთსემიტური ტომების შეჭრამ მესოპოტამიის ტერიტორიაზე მათ მიერ შუმერულ-აქადური ცივილიზაციის სწრაფი ათვისება გამოიწვია. იმავდროულად ისინი ინახავდნენ ტომობრივ ტრადიციებსაც. მარის მცხოვრებთა ძირითად ნაწილსაც ძვ. წ. II ათასწლეულში სწორედ დასავლეთსემიტური მოდგმის ხალხი წარმოადგენდა. შესაბამისად, მარის დოკუმენტებში მოცემული ბევრი პირადი სახელი ახლოა ბიბლიურ სახელებთან. განსაკუთრებით პატრიარქების, გამოსვლის და ქანაანის დაპყრობის პერიოდის სახელებთან, მარის დოკუმენტებში ეს სახელები ხშირად განსხვავებული თეოფორმით (მაგალითად, ბიბლიური იშმა'ელი (ისმაილი) მარის ფირფიტების მიხედვით – იასმაჰ-ილია /ადადი/ბელი) ან მის გარეშე გვხვდება. მარის არქივში დაცული ცნობები მომთაბარე ტომების შესახებ ნათელს პფენს ებრაული ტომების სოციალურ სტრუქტურას. ქანაანში მათ დამკვიდრებას და, რაც მთავარია, მათ დამოკიდებულებას ქალაქების მკვიდრ მოსახლეობასთან.

მარის დოკუმენტებში მოცემული საზოგადოება პეტერომორფულია თავისი არსით. იგი შედგებოდა როგორც მომთაბარე, ისე ბინადარი საქალაქო ჯგუფებისაგან, რომლებიც ერთმანეთთან მჭიდრო კავშირში იყვნენ. გვაროვნული ჯგუფები ხშირად კლანებად იყოფოდნენ, რომელთაგანაც ერთნი მომთაბარე ცხოვრებას, ხოლო მეორენი კი ბინადარ ცხოვრებას ეწეოდნენ. ხშირად ქალაქის მოსახლეობა ტოვებდა ქალაქს საძოვრის სეზონის დაწყების გამო და ქმნიდნენ მომთაბარე ფრაქციებს. მათ ბელადები, გვარის მეთაურები მართავდნენ. ბიბლიის თანახმად, მონარქიამდელ ის-

¹⁹ ხაბირუ – მომთაბარე ან ნახევრად მომთაბარე ტომთა სახელი რომელებიც „ნაყოფიერი ნახევარმთვარის“ ტერიტორიაზე, სამხრეთ-აღმოსავლეთ მესოპოტამიიდან და ირანიდან ეგვიპტის სამეფოს საზღვრებამდე (ქანაანში) მომთაბარეობდნენ. ხაბირუ მოხსენიებულია ძვ. წ. 1800-1100 წწ-ით დათარიღებულ შუმერულ, ეგვიპტურ, აქადურ, ხეთურ და უგარიტულ წარწერებში. სხვადასხვა ისტორიული წყარო ეპოქის მიხედვით მათ აღწერს, როგორც მომთაბარე ან ნახევრად მომთაბარე ტომებს, მემბოზეებს, ყაჩაღებს, რომლებიც ვაჭრებს ესხმოდნენ თავს და მათგან აკომპლექტებდნენ მშვილდოსნებს, დაქირავებულ მეომრებს, ხოლო ტყვეობაში მყოფთ მონებად აქცევდნენ.

რაელში უხუცესთა საბჭოს პრეროგატივა იყო ტომის მართვა, ომისა და მშვიდობის საკითხების გადაწყვეტა და სხვ. მარის დოკუმენტებში არაერთხელ გვხვდება თანამდებობები, რომლებიც სპტ (ივრითი – შფტ, ბიბლიაში შოფეტი – „მსაჯული“) ფუძიდან მოდის. იმავდროულად როგორც ბიბლიური შოფტიმი (იხ. მსაჯულთა) არ იყო სუფთა სასამართლო ხასიათისა, ისე მარის დოკუმენტების თანამდებობებიც უფრო საერთო ადმინისტრაციულ ხასიათს ატარებდა.

მარის დოკუმენტების მიხედვით (ისევე როგორც ბიბლიაშია) ხელშეკრულების დადებას თან ერთვოდა საღვთო ცხოველთა მსხვერპლშენიშვა (დაბ. 15:9-10; იერ. 34:18-19); ქალაქ-სახელმწიფოს ადმინისტრაციის მიერ მიწების განაწილების გამო პერიოდულად ჩატარებულ მომთაბარე ტომების აღწერას, თან სდევდა ცოდვების გამოსყიდვის რიტუალი (გამ. 30:11-16); ასევე მიწისმფლობელობა არ იყო ინდივიდუალური, ამიტომ მიწისმფლობელობა (ებრ. ნახალუმ), არ შეიძლებოდა გამოყოფოდა და გადაცემოდა მხოლოდ მემკვიდრეობით (რიცხ. 36:7; ლევ. 25:13; 25:28; 1 მეფ. 21:1-3).

მარის დოკუმენტებში პოულობენ პარალელებს ებრაელი პატრიარქების რწმენასთან: „მე ვარ უფალი ღმერთი აბრაამისა, მამაშენისა და ღმერთი ისააკისა“ (დაბ. 29:13; 31:5, 29, 42, 53; 32:10; გამ. 3:6, 15; 15:2 და სხვ.), კატნას მეფეც სწორედ „თავისი მამის ღმერთით“ იფიცება, ისევე როგორც ხამურაბი მიმართავს „ადადის ღმერთის, ხალეების მბრძანებლისა და მამაშენის ღმერთის სახელით“. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მარის დოკუმენტებში ასახულია კიდევ ერთი მოვლენა, რაც დამახასიათებელია ისრაელის ადრეული ისტორიისათვის. მაგ., სპონტანური წინასწარმეტყველება:

მარის ფირფიტებზე ფიქსირდება ბიბლიური სახელებიც. კერძოდ, აბაირამ, იაკობ-ელი და ბანუ იამინას („ბენიამინელები“) ტომები, რომელიც მსგავსებას პოულობს იაკობის შვილ ბენიამინის სახელთან. ბანუ იამინას ტომები მარის ჩრდილოეთით მომთაბარეობდნენ, თავდასხმებით ისინი თავს აბეზრებდნენ ძლიერ ქალაქ-სახელმწიფოს მცხოვრებლებს. მოხსენიებულია აგრეთვე ამორეველთა დასახლებები: უბრაბუ, იარიხუ, აიხრურუ, ამნანუ, ხუტნუმი, აპანი. დოკუმენტებში დაფიქსირებული ქალაქების სახელები ნახური, თერახი, სარუხი და ფალეკი საოცრად წააგავს აბრაამის მამის, ძმების სახელებს – თერახი, ნახორი, ჰარანი, ფალეგი. საუკუნეების წაღიდან მარის წარწერებმა საოცარი მტკიცებულებები წარმოგვიდგინა იმის თაობაზე, რომ ბიბლიური ისტორია პატრიარქების შესახებ არა მითიური ცნობები, ლეგენდა-გადმოცემებია, არამედ რეალური ამბებია, რომელშიც აღწერილია ისტორიულ პერსონაჟებში მიმდინარე ამბები, რომლის ზუსტი დათარიღებაც შესაძლებელია. მარის აღმოჩენებმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა ბიბლიის ჭეშმარიტება.

ხარანი

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ხარანი მსოფლიოში ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია. ის ჩრდილოეთ მესოპოტამიაში, შანლიურფადან (თანამედროვე თურქეთი) ააზრეთ-აღმოსავლეთით მდებარეობს, მდინარე ნარ-ბალის ნაპირზე (ევფრატის

შენაკადი). სახელი ხარანი მზისგან გამომწვარ ადგილს, უდაბნოს ნიშნავს (სურ. 11). ძვ. წ. II ათასწლეულის უკანასკნელ მესამედში ხარანი დაპყრობილ იქნა ასურელების მიერ. სარგონ II დროს ასურეთის განუყოფელი ნაწილი გახდა. ძვ. წ. VII საუკუნემდე ის ასურეთის მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი და ერთ-ერთი პროვინციის დედაქალაქია. ქალაქი შუასაუკუნეებშიც არსებობდა. XIII ს-ში იგი უკვე ნანგრევებად არის მოხსენიებული არაბი ისტორიკოსის აბუელ-ფიდას შრომებში. დღეისათვის ხარანი თურქეთის რესპუბლიკის ერთ-ერთი პროვინციის შანლიურფას ადმინისტრაციული ცენტრია არაბული მოსახლეობით. ის პირველად ბოლახქოის ხეთურ ლურსმულ წარწერებში იხსენიება, შემდეგ ძველ ალთქმასა და ასურულ სამეფო წარწერებში. სწორედ იქაა დაკრძალული აბრაამის მამა თერახი (დაბ. 11:32), აქვე გაიგო აბრაამმა ღვთის ნება. 75 წლის ასაკში დატოვა ხარანი და წავიდა ქანაანისკენ – ალთქმული მიწისაკენ (დაბ. 12:4). ხარანი განსაკუთრებულ როლს თამაშობს ისააკისა და იაკობის ცხოვრებაშიც (დაბ. 28:29). ხარანში დაიკრძალა რებეკას ძმა ლაბანი (დაბ. 27:43). ქალაქს სავაჭრო ურთიერთობები ჰქონდა ტვიროსთან (ეზეკ. 27:3). ბიბლიაშივე აისახა ხარანის დაპყრობა ასურეთის მიერ (4 მეფ. 19:12).

ძველი ალთქმის პერიოდის ხარანი მნიშვნელოვანი სავაჭრო და კულტურულ-რელიგიური ცენტრია. ქალაქი მდებარეობდა სავაჭრო-საქარავნო გზაზე, რომელიც ერთმანეთთან აკავშირებდა ბაბილონსა და სირიას, ასევე მცირე აზიასა და ეგვიპტეს. აქედან გამომდინარე, შესაძლოა მისი სახელი სწორედ გზას უკავშირდებოდეს (ბაბილ. *harranu* – გზა). ხარანი ბაბილონური კულტურის (დასავლეთ ტერიტორიაზე მდებარე) ერთ-ერთი უძველესი ცენტრი იყო. მეცნიერები არ გამორიცხავენ იმ ფაქტს, რომ ხარანი უძველეს წარსულში განსაკუთრებულ სამეფო ცენტრს წარმოადგენდა, რომელიც ბაბილონურ კულტურას კაპადოკიასა და ასურეთში ავრცელებდა. მოგვიანებით ის მითანის შემადგენლობაში შევიდა. ხარანი ცნობილი გახდა მთვარის ღვთაება სინის (ნანა) სახელზე აგებული დიდი ტაძრით ბაბილონის მეფე ნაბონიდის დროს. სინის კულტი მთელ მესოპოტამიაში გავრცელებულა. ნიშანდობლივია, რომ მთვარის კულტი ხარანსა და ურში ერთი იყო. სინი ასურულ-ბაბილონური პანთეონის ერთ-ერთ მთავარ ღვთაებას წარმოადგენდა. იგი ძლევა-მოსილი ღვთაება ბელის უფროსი შვილი იყო, რომელსაც ბნელ ღამეში სინათლე შეჰქონდა. ძველი ხარანი დანინაურდა არა მხოლოდ კარგი გეოგრაფიული მდებარეობის გამო, არამედ იმის გამოც, რომ მას დიდი რელიგიური დატვირთვაც ჰქონდა. აქ თავს იყრიდნენ მრავალრიცხოვანი მომთაბარეები.

ღვთაება სინის (ნანა) ტაძრის ნანგრევები (ტაძრის სახურავი ლიბანური კედრით იყო აგებული) 1957 წელს აღმოაჩინა ბრიტანელმა არქეოლოგმა დევიდ სტორ რაისმა. სამი კარის მეჩეთის ნანგრევების ქვეშ გამოჩნდა ქვის სამი ფილა მთვარის ღვთაება სინის (ნანა) სიმბოლოებით. ფილები ისე იყო დალაგებული, რომ მუჰამედის თაყვანისმცემლებს მეჩეთში შესვლის დროს მათზე ფეხი დაედგათ ახლი რელიგიის (მაჰმადიანობა) მიერ ძველ რელიგიაზე (წარმართობა) გამარჯვების ნიშნად, რაც ადრეულ შუასაუკუნეებშიც კი სინის პოპულარობაზე მეტყველებს. აღსანიშნა-

ვია, რომ ლეთება სინის (ნანა) კულტი აქ ახ. წ. VI საუკუნემდე არსებობდა. არ არის გამორიცხული, რომ აბრაამს ქალაქის დატოვება სწორედ რელიგიური კონფლიქტის გამო მოუხდა. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, შესაძლოა, იგი ქალაქის ქურუმების რისხვას გამოექცა.

ქანაანი და სირიის ქალაქები

ხარანიდან მომავალი აბრაამი პირველად შექემში გაჩერდა, ქანაანში მან სამ-სხვერპლო აუგო უფალს (დაბ. 6-8). ქვეყანაში შიმშილობა დახვდა. აბრაამი იძულებული გახდა სამხრეთის საძოვრებისაკენ, კერძოდ კი ეგვიპტეში წასულიყო. საზღვრის გადაკეთისას აბრაამმა თავისი ცოლი სარა დად გაასალა, რათა ხიფათი თავიდან აეცილებინა (დაბ. 11:9-20). თუმცა, ეს სიმართლესაც შეესბამებოდა, ვინაიდან სარა მისი ნახევარდა იყო (დაბ. 20: 12), მიუხედავად ამისა, აბრაამი რთულ სიტუაციაში ჩავარდა, როცა გერარის მეფე აბიმელექმა წაიყვანა სარა (დაბ. 20). ლეთის წყალობით აბიმელექი გონს მოეგო, დაუბრუნა ცოლი და ცოდვის გამოსასყიდად თან დიდძალი ცხვარ-ძროხა, ყმები, ყმა-ქალები და ათასი ვერცხლი მისცა (დაბ. 20: 14-16). სარა, ბიბლიის თანახმად, „ლამაზი შესახედავი ქალი“ იყო (დაბ. 12: 11). ბიბლიის ამ პასაჟს ეხმაურება 1947 წელს მკვდარი ზღვის ახლოს, კუმრანის მღვიმეში ნაპოვნი ტექსტი, რომელშიც ერთ-ერთი ქალის სილამაზეზეა საუბარი. მას შემდეგ რაც ეგვიპტის მეფემ ქალის სილამაზის შესახებ შეიტყო, მოისურვა მისი ნახვა და შემდეგ ცოლად შეირთო. ასევე არქეოლოგიურად დადასტურებულია ქალაქი გერარი – ფილისტიმელთა მეფის აბიმელექის²⁰ რეზიდენცია (ლაზას სექტორში). აღმოჩნდა, რომ იგი ბრინჯაოს ხანაში, პატრიარქ აბრაამის დროს მნიშვნელოვანი სავაჭრო ცენტრი ყოფილა.

აბრაამის ტომი კარვებში ცხოვრობდა. წყლისა და საძოვრების ძიებაში, ცხვრის ფარასთან ერთად დიდ მანძილზე გადაადგილდებოდნენ. ქანაანის მიწაზე ცხოვრობდნენ ამორეელები – სემიტური მოდგმის ტომები (შუმერული „ამარ“, აქადური „ამურუ“, რაც „დასავლეთს“ ნიშნავს). ამორეელები შემოსევების შემდეგ ადგილზე რჩებოდნენ და მკვიდრდებოდნენ დაპყრობილ ტერიტორიაზე. ისინი დამხვედურ მოსახლეობასთან შერევის გზით შედარებით სწრაფად ითვისებდნენ შუამდინარეთის ოლქებს. ბიბლიის მიხედვით ამორეველი ქანაანის შვილი იყო, სიდონის და ხეთის ძმა (დაბ. 10: 15, 16). აბრაამის დროს ისინი სოდომის ჯართან ერთად იგერიებდნენ ქედორლალომერს, ელამის მეფეს (დაბ. 14: 7-9). ქანაანის ტერიტორიაზე ებრაელების შეჭრამდე ამორეველები ფლობდნენ მდ. იორდანეს აღმოსავლეთ სანაპიროს (რიგვ. 21: 13-25) და სამხრეთ ქანაანის რიგ ქალაქებს, მათ შორის, იერუსალიმს და ხებრონს (იესო. 10: 5). მაგრამ თუ ამორეველები თანდათან ბინადარ ცხოვრე-

²⁰ ფილისტიმელი მეფეების ზოგადი სახელი.

ბაზე გადავიდნენ, ჩასახლდნენ ქალაქებში, აბრაამი და მისი ოჯახი მომთაბარეობას განაგრძობდნენ. ნიშანდობლივია, რომ პატრიარქები და მათი ოჯახის წევრები ატარებდნენ ამორეველთა შორის გავრცელებულ სახელებს. მოგვიანებით ესა თუ ის ტომი თავისი წინაპრის, რეალურად არსებული კაცის სახელს ღებულობდა. ეს აზრი გადმოცემულია დაბადებისა და გამოსვლის წიგნებში, რაც არა მარტო ისრაელისა და მისი თორმეტი ტომის ისტორიასთან არის დაკავშირებული. ბიბლიისტიკების დიდი ნაწილიც თვლის, რომ აბრაამი, ისააკი და იაკობი ეპონიმებია, მათ შეესატყვისება ძველი ებრაული ტომების სახელები. მხოლოდ ასე თუ შეიძლება გავიგოთ ფარაონ მერნეპტახის სტელის წარწერა (ე. წ. ისრაელის სტელა), რომელშიც ქანაანის დამმარცხებელ ტომებსა და ქალაქებს შორის ისრაელიც არის მოხსენიებული. გავიხსენოთ, ისრაელი იყო მეორე სახელი იაკობ პატრიარქისა:

„უთხრა ამიერიდან აღარ ითქვას შენს სახელად იაკობი, არამედ ისრაელი, რადგან ღმერთს და ადამიანებს შეებრძოლე და სძლიე“ (დაბ. 32:28).

დასცა აბრაამმა თავისი ბანაკი ნაყოფიერ ქანაანის მიწაზე (სურ. 12). ამავე ადგილებმა მიიზიდა აბრაამის ძმისშვილი ლოტი. ის თავისი საქონლით მთიანი მხრიდან დაეშვა და სოდომის ახლოს დაფუძნდა. დასახლდა რა აბრაამი ხებრონის სიახლოვეს თავისი ცხოვრების დიდი ნაწილი ქანაანის მიწაზე, ღმერთის მიერ ნაბოძებ მიწაზე გაატარა. ხანგრძლივი ლოდინის შემდეგ აბრაამს ვაჟი – ისააკი შეეძინა. ნიშანდობლივია, რომ აბრაამს ქანაანში თავისი საკუთარი მიწა არასოდეს ჰქონია, მხოლოდ სარას გარდაცვალების შემდეგ შეიძინა სასაფლაო მიწის ნაკვეთი (მახფელას მღვიმე). ისააკს შეეძინება ორი შვილი ესავი და იაკობი. იაკობმა თავის ძმას ესავს მოტყუებით წაართვა პირმშობის უფლება, რის შემდეგაც მას სასწრაფოდ მოუწია თავის ნათესაებთან გაქცევა ფადან-არამში. იქ იგი თავისი ბიძის ლაბანის სასარგებლოდ შრომობდა. მოგვიანებით იაკობი თავის ცოლ-შვილთან ერთად ქანაანში დაბრუნდა. ძმები ერთმანეთს საბოლოოდ მეგობრულად შეხედნენ. როგორც აღვნიშნეთ, იაკობმა თითქმის მთელი თავისი სიცოცხლე ქანაანში გაატარა, მანამ სანამ თავის უსაყვარლეს შვილთან იოსებთან არ გადასახლდა ეგვიპტეში.

ამგვარად, იუდეველთა თითოეული პატრიარქი ასოცირებულია პალესტინის ამა თუ იმ რაიონთან: აბრაამი მამრესთან, იგივე მახფელასთან, რომელიც იერუსალიმის სამხრეთით მდებარეობდა (დაბ. 13:18), სადაც პატრიარქების განსასვენებელი მღვიმე იყო (დაბ. 23:17); ისააკი ბერშებასთან (დაბ. 26:23; 28:10); იაკობი ბეთელთან, ქეშემთან და დოთაინთან (დაბ. 33:18; 35:1; 37:17). საფიქრებელია, რომ ყველა ამ ადგილას ძველი ტომის სამლოცველო, საკურთხეველი ან სვეტი იდგა (დაბ. 28:18). არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ ეს ქალაქები ძირითად დასახლებულ პუნქტებს წარმოადგენდა ძვ. წ. 2000-1700 წწ-ში. ქ. ხებრონი, ბიბლიის მიხედვით, ეგვიპტის ცოყანზე შვიდი წლით ადრე იყო აშენებული (რიცხ. 13:22).

ქანაანის ტერიტორიაზე მცხოვრები მოსახლეობის შესახებ ერთადერთი სანდო წყაროს მათი განსახლების ადგილას დაფიქსირებული მატერიალური კულტურის ძეგლები წარმოადგენს. ძვ. წ. 2000 წლამდე პალესტინის ტერიტორიაზე სულ რამდენიმე ქალაქი არსებობდა. მაგრამ უკვე ძვ. წ. XIX საუკუნეში (შუაბრინჯაოს ხანა

II A) მათი რაოდენობა საგრძნობლად გაიზარდა. გაიზარდა აგრეთვე მათი კულტურის განვითარების დონეც. ეგვიპტის აზიელ „მოკეთებებს“ უკვე გაუჩნდათ ეგვიპტური ქანდაკებები და კერამიკული ნაწარმი. ბერლინის ტექსტები (განეკუთვნება ძვ. წ. XX ს.) მოგვითხრობს, რომ პალესტინა ამ დროისათვის დასახლებულია მომთაბარე ან ნახევრად მომთაბარე ტომებით. პალესტინის ქალაქებს მხოლოდ იერუსალიმი და ამქელონი წარმოადგენდა. ბრიუსელის ტექსტები კი (განეკუთვნება ძვ. წ. XIX საუკუნის ბოლოს) ქალაქების როლის ზრდაზე მიუთითებს.

ქანაანის ერთ-ერთ დიდ ქალაქს წარმოადგენდა გეზერი, რომელიც მთიან ადგილას იყო განლაგებული. ის ქალაქ იაფოს სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ესაზღვრებოდა. მას ძლიერი გალავნის კედელი ერთტყა გარს. არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, იგი უფრო ეგვიპტური გამაგრებული პუნქტი უნდა ყოფილიყო. მეორე დიდი ქალაქი მეგიდო იყო. ის ქარმელის მთაზე გამაველ შარონიდან იზრეყელში მიმავალ გზას იცავდა. აქაც ასევე დაფიქსირებულია ეგვიპტური წარმოშობის სხვა ნივთები. გარდა ამისა, აქ აღმოჩენილია სამი ერთმანეთის მხგავსი დაგეგმარების ტაძარი, ღვთაებების „საცხოვრებელი“. ქანაანის აყვავებული შემოგარენი მდ. იორდანეს ხეობას ეკუთვნოდა. დაბადების წიგნი სწორედ „იორდანეს მთელი მხარის“ აყვავებისა და (დაბ. 13:10) მისი ქალაქების (სოდომი და გომორა) განადგურების შესახებ მოგვითხრობს (დაბ. 19:24-28). „გოგირდი და ცეცხლი“ შესაძლოა ეულკანურ მოვლენებზე მიუთითებდეს, მაგრამ რადგან ამ მხარეში არ არის ეულკანები, მკვლევართა ნაწილი ბიბლიაში აღწერილ ეპიზოდს მინისძვრას უკავშირებს. ამ ადგილებისათვის დედამიწის ქერქის რღვევის ხაზი ჩვეულებრივი მოვლენაა. სამხრეთ ტრანსიორდანის მინის, კერძოდ მკედარი ზღვის აღმოსავლეთ და სამხრეთ ტერიტორიების შესწავლა გვიჩვენებს, რომ დასახლებული პუნქტები, რომლებიც აქ ძვ. წ. 2000 წლისათვის შეიქმნა, მართლაც, ძვ. წ. XX ან XIX საუკუნეებში სასწრაფოდ იყო მიტოვებული, რომელთა მცხოვრებლები კვლავ მომთაბარეები გახდნენ. ქალაქები სოდომი, გომორა და ცოლარი (ბედაყი) (დაბ. 14:2, 8) არ არის მიკვლეული. როგორც ჩანს, ისინი მკედარი ზღვის მიერ იქნა დაფარული. II მსოფლიო ომის შემდგომ გაჩნდა ცნობები, თითქოს ამ რეგიონში აეროფოტოგადაღებებმა დააფიქსირა რაღაც ნანგრევები. მდ. იორდანეს ხეობის ქალაქების განადგურება ძვ. წ. XX-XIX საუკუნეებზე მოდის, ეს თანხვედრაშია ბიბლიურ ამბავთან აბრაამის შესახებ, რომელმაც მესოპოტამიის ტერიტორია ებრაელთა ეგვიპტიდან გამოსვლამდე, დაახლოებით ექვსასი წლით ადრე დატოვა. თუმცა, ეს თარიღი მაინც მიახლოებითია. მკვლევართა ნაწილის აზრით, ეს მოვლენა რამდენიმე საუკუნით გვიან უნდა მომხდარიყო.

ბიბლიური ტოპონიმები ებლას არქივში

ბიბლიურ ისტორიებთან დაკავშირებით მნიშვნელოვან მასალას გვანვდის ებლას არქივი, რომელიც 1974 წელს იქნა აღმოჩენილი იტალიელი არქეოლოგების მიერ. უძველესი სემიტური ქალაქ-სახელმწიფო ებლა (თანამედროვე თელ-მარდისი) არსე-

ბობდა სირიაში, თანამედროვე ალეპოდან (არაბ. პალაბ) 53 კმ დაშორებით (სურ. 13 ა, ბ). ის მდებარეობდა მდ. ეფრატის დასავლეთით. აქ იყო მანამდე უცნობი უძველესი ცივილიზაციის ცენტრი. ებლას დამაარსებლად სემიტური წარმომავლობის ხალხი – ებლაიტელები (ებლაელები) მოიაზრებიან, ისინი სირიაში არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-აღმოსავლეთიდან ჩანან გადასახლებულნი ძვ. წ. IV ათასწლეულში. ებლა წარმოადგენდა საკმაოდ დიდ მნიშვნელოვან ქალაქს, რომელსაც საეკონომიკური და დიპლომატიური ურთიერთობები ჰქონდა დამყარებული როგორც შუმერებთან, ისე ელამთან და ეგვიპტესთან. თავისი ძლიერების პერიოდში ებლას გავლენა ვრცელდებოდა ფინიკიური ბიბლოსიდან (ხმელთაშუაზღვისპირეთი) ქალაქ-სახელმწიფო მარიმდე (ეფრატის შუა დინებაზე). ისინი დამწერლობისათვის იყენებდნენ შუმერულ-აქადურ ლურსმულს. პირველი სერიოზული დარტყმა ებლას ძლიერებას აქადის მეფე სარგონ დიდმა (ძვ. წ. 2316-2261 წწ.) მიაყენა. საბოლოო ლახვარი კი მისმა შვილიშვილმა ნარამ სინმა (დაახლოებით ძვ. წ. 2237- 2200 წწ.) ჩასცა. მან გადანვა ქალაქი, ხოლო თავისი გამარჯვების აღსანიშნავად ბრძანება გასცა ალემართათ სტელა წარწერით „ძღვეამოსილი ნარამ სინი ებლას დამპყრობელი“.

ებლას განადგურებიდან 250 წლის შემდეგ, მისი ტერიტორია დაიკავეს ამორეველებმა, რომლებმაც აქ საკუთარი დინასტია დააარსეს. მათ ხელახლა ააშენეს სასახლე და ტაძარი, მაგრამ ქალაქს ძველი დიდებისათვის აღარ მიუღწევია. ებლას განვითარების კულმინაცია ძვ. წ. XXIV საუკუნეზე მოდის. საბოლოო დაცემის თარიღი ძვ. წ. XVII საუკუნით არის განსაზღვრული. ეს ის პერიოდია, როდესაც მცირე აზიის მოსახლეობის უმეტესობა კასიტების²¹ ბატონობის ქვეშ აღმოჩნდა. კასიტები მესოპოტამიის ტერიტორიაზე ზაგროსის მთიანი რეგიონიდან იყვნენ შეჭრილნი.

ებლას გათხრები 1964 წელს დაიწყო იტალიელი არქეოლოგის პაულო მატის ხელმძღვანელობით. გათხრების დაწყება შემთხვევით აღმოჩენებთან არ ყოფილა დაკავშირებული. იტალიელ მეცნიერებს თხოვნით მიმართა სირიის მოსახლეობამ მონაწილეობა მიეღოთ მათი ქვეყნის ტერიტორიაზე მიმდინარე არქეოლოგიურ გათხრებში. რომის უნივერსიტეტმა სირიაში გააგზავნა ახალგაზრდა მკვლევარი პ. მატეი, რომელსაც დისერტაცია ძვ. წ. II ათასწლეულის სირიის ხელოვნებაზე ჰქონდა დაცული.

პ. მატეიმ მცირე აზიაში ერთ-ერთი მოგზაურობის დროს ალეპოს მუზეუმის საცავში აღმოაჩინა ბაზალტის თასი. მასზე გამოსახული იყო მძვინვარე ლომების თავები, ფრიზზე წარმოდგენილი იყო მეფე და მისი მეომრები. მან დაადგინა, რომ გლეხებს ეს თასი მინის დამუშავების დროს თელ-მარდიხში აღმოუჩენიათ. მკვლ-

²¹ კასიტები, დღევანდელი ირანის (ლურისტანი) ტერიტორიაზე განსახლებული ტომი იყო. ისინი ცხოვრობდნენ აგრეთვე მდ. დიალის შუა და ქვემო დინების მახლობლად, ე. წ. ნამრუს ქვეყანაში. ძველ აღმოსავლურ წერილობით წყაროებში კასიტები ძვ. წ. III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან იხსენიებიან.

ევარმა უყოყმანოდ გადანყვიტა იმ ბორცვის შესწავლა სადაც თასი იპოვნეს. პ. მათიემ დაადგინა, რომ ძვ. წ. III-III ათასწლეულებში აქ დიდი დასახლება არსებობდა. დაფიქსირდა ტაძრის ნანგრევები. შედეგად, პ. მათიემ კერამიკის უამრავი ნიმუში აღმოაჩინა, რომელიც ამ ტერიტორიაზე ძვ. წ. III-III ათასწლეულებში დიდი დასახლების არსებობას ამტკიცებდა. პ. მათიემ ამ დროისათვის ჯერ კიდევ არ იცოდა თუ რა დიდ აღმოჩენასთან ქონდა საქმე. უფრო მოგვიანებით, 1968 წელს ერთ-ერთ ტაძარში აღმოჩნდა ღვთაება იშთარის ქანდაკება, რომელიც წარწერის თანახმად ებლას მბრძანებელს აღუმართავს. მიკვლეულ იქნა ებლას მეფის სასახლე (სურ. 14). მკვლევარებმა თელ-მარდიხის ცენტრს მეფის სასახლითა და ტაძრებით აკროპოლისი ანუ ზედა ქალაქი უწოდეს. მეცნიერებმა დაადგინეს, რომ ებლას აკროპოლისი ძვ. წ. III ათასწლეულში აუგიათ. ქალაქს ოთხი კარი ჰქონდა. არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილ იქნა სასახლის მსახურთათვის (რომელთა რაოდენობა 12 000 ადამიანს შედგენდა) განკუთვნილი შენობა-ნაგებობები. დადგინდა, რომ ქალაქში დაახლოებით 30 000 ადამიანი ცხოვრობდა, ხოლო მთელ ქალაქ-სახელმწიფოში 260 000 კაცზე მეტი.

არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა საფეხურებიანი პირამიდა ზიგურათი, ძვ. წ. XXII საუკუნეში აგებული გამოუმწვარი ალიზისაგან. მისი სიმაღლე ექვს მეტრს აღწევდა. გაითხარა მდიდრული სამარხები, რომლებშიც აღმოჩნდა ოქროს ნატიფი სამკაულები. მკვლევართა ვარაუდით, ისინი ებლას ერთ-ერთი მეფის ქალიშვილს ეკუთვნოდა. ამ უძველეს ქალაქში დიდი რაოდენობით აღმოჩნდა ავღანური ლაზურითი, ეგვიპტური ვაზები და ფიალები. მაგრამ ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა 70-იან წლებში. არქეოლოგებმა მიაკვლიეს სამეფო არქივს. მასში უამრავი უძველესი ტექსტები იყო დაცული. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად 1974 წელს დაფიქსირდა 42 თიხის ფირფიტა, 1975 წელს 16 000, 1977 წელს უკვე აღმოჩენილი იყო დაახლოებით 20 000 თიხის ფირფიტა. 1979 წელს კი გავრცელდა ცნობა იმის შესახებ, რომ კიდევ 20 000 თიხის ფირფიტა იქნა აღმოჩენილი, თუმცა ძნელი სათქმელია არქეოლოგებმა კონკრეტულად სინამდვილეში რამდენ ფირფიტას მიაკვლიეს. მაგრამ ფაქტი ერთია, ეს ფირფიტები ყველაზე დიდ სენსაციად იქცა.

პაოლო მათიემ აღნიშნული თიხის ფირფიტები ძვ. წ. 2400-2250 წწ-ით დაათარიღა, ხოლო ცნობილმა ეპიგრაფისტმა, რომის უნივერსიტეტის პროფესორმა ჯოვანი პეტინატომ დაახლოებით ძვ. წ. 2500 წლით, რომელმაც დამწერლობის გამოიყვანის გასაღები ორენოვან (შუმერული და აქადური დამწერლობა) ტექსტებში იპოვა. ებლას არქივში ნაპოვნი ტექსტების 80% შუმერული, ხოლო 20% ებლაიტური (ებლაური) აღმოჩნდა. იმავდროულად ჯ. პეტინატომ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ებლაიტური (ებლაური) ენა ახლო დგას ებრაულ და ფინიკიურ ენებთან, რომელსაც მან ძველი ქანანური – ძველი დასავლეთსემიტური უწოდა. სხვა მეცნიერები ამ ენას უბრალოდ ებლაიტურს (ებლაურს) უწოდებენ. დღესდღეობით საბოლოოდ არ არის დადგენი თუ რომელ ენას განეკუთვნება ებლას მცხოვრებთა ენა – დასავლეთ

სემიტურს, აღმოსავლეთ სემიტურს თუ საქმე გვაქვს სემიტური ენების განსხვავებულ ჯგუფთან. გამოთქმულია ვარაუდი იმის შესახებ, რომ ეს ენა იმ ქანაანური ენის წინაპარია, რომელზეც მოგვიანებით ძვ. წ. 1300 წ. ლაპარაკობდნენ აღთქმული მინის მცხოვრებლები (ქანაანელები), როდესაც ისრაელი შევიდა ამ მიწაზე.

მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ ებლას განადგურების შემდეგ, მისი ენა და კულტურა გაგრძელდა ისეთ საქალაქო ცენტრში როგორიცაა უგარიტი – ხმელთაშუაზღვისპირეთის საპორტო ქალაქი, რომლის აღორძინებაც ძვ. წ. XIV საუკუნეზე მოდის. ჯ. პეტინატომ დაადგინა, რომ ებლას მცხოვრებლების ენა იყო ყველა ქანაანური ენის (უგარიტული, ფინიკიური და ძველი ებრაული) წინამორბედი.

ებლას არქივის მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ მეცნიერებს შესაძლებლობა ეძლევათ დაადგინონ ძვ. წ. III ათასწლეულის ახლო აღმოსავლეთის ისტორია. როგორც მკვლევარები აღნიშნავენ, ტექსტებში მოხსენიებულია დაახლოებით 5 000 ქალაქის სახელი, რაც მოსახლეობის დიდი ურბანიზაციის მაჩვენებლად შეიძლება ჩაითვალოს. ებლას წარწერები მოგვითხრობს ქალაქის ადმინისტრაციულ, ეკონომიკურ, სოციალურ და რელიგიურ სტრუქტურაზე. ებლას ტექსტების მიხედვით, ებლასა და სხვა ქალაქების მმართველი ატარებდა შუმერულ ტიტულს en (მეფე-ქურუმი). გამონაკლისს ხარანი წარმოადგენდა. ხარანში მმართველი იყო badalum (ვაჭართა მთავარი). ეს შესაძლოა საქალაქო თვითმმართველობაზე მიგვითითებდეს. თიხის ფირფიტებიდან ცნობილია ისიც, რომ ებლას მეფეები ხელისუფლებას შთამომავლობით არ იღებდნენ. მას შვიდი წლით ირჩევდნენ და ძალაუფლებას იყოფდა უხუცესთა საბჭოსთან.

ებლას არქივიდან ვიგებთ ქალაქის სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობებზე ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქალაქ-სახელმწიფოებთან. მის არქივში დიდი რაოდენობით დაფიქსირდა საერთაშორისო საფეიქრო ვაჭრობის ამსახველი ეკონომიკური ხასიათის ტექსტები. ფირფიტებზე გვხვდება თევზებისა და ფრინველების სამეცნიერო ჩამონათვალის ლექსიკოგრაფიული ტექსტები. აქვე დაფიქსირდა ისტორიული და საისტორიო-სამართლებრივი საბუთები. მათ შორისაა სამეფო ბრძანებები, ედიქტები, სახელმწიფო გზავნილები, ებლაზე დაქვემდებარებული ქალაქების წუსხა, სამეფო ხარჯების ჩანაწერები და სხვ. გვხვდება აგრეთვე, საერთაშორისო, დიპლომატიური ხელშეკრულებების ტექსტები, რომელთა შორის აღსანიშნავია ებლასა და აშურს შორის ხელშეკრულების ამსახველი დოკუმენტი.

მეტად მნიშვნელოვანია ლიტერატურული ნაწარმოებების აღმოჩენის ფაქტი, ძველი მითები, ჰიმნები, წყევლისა და შელოცვების ტექსტები. მათ შორისაა ფირფიტა „შექმნის შესახებ“ ანუ „ჰიმნი შემქმნელს“, ასევე ამბავი „წარღვნის შესახებ“, რომელიც უფრო მესაპოტამიურ თქმულებებთან არის ახლო, ვიდრე ბიბლიურ ამბავთან. ის ყველაზე უფრო ძველი ტექსტია წარღვნის შესახებ, რომელიც სირიპალესტინის რეგიონშია აღმოჩენილი.

თიხის ფირფიტებზე დაფიქსირებულია ხუთასამდე ღვთაების სახელი. მათი სახელწოდებები შუმერულ და აქადურ ლმერთებთან სინკრეტიზმზე მეტყველებს.

ებლას უზენაეს ღმერთს სავარაუდოდ დაგანი (დაგონი)²² წარმოადგენდა (სურ. 15), რომელიც გვხვდება დაგან ტუტალელის, დაგან სივადელისა და დაგან ქანაანელის სახელებით. სიტყვა ქანაანელის გაჩენა აშკარად მიუთითებს მის ძველ წარმოშობაზე და ამტკიცებს პიპოთეზას, რომლის მიხედვითაც ქანაანის ეთნიკური აღნიშვნა უფრო ადრეულია, ვიდრე ჩვეულებრივ არის მიღებული. თამამად შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ბიბლიაში მოცემული ცნობა ქანაანის, ქანაანელების შესახებ არ წარმოადგენს ანაქრონიზმს – უფრო მოგვიანო პერიოდის ანარეკლს. მივყვეთ ბიბლიას:

„გადაჭრა აბრაამმა მთელი ეს ქვეყანა შექემამდე, მამრეს მუხამდე; ქანაანელნი მკვიდრობდნენ იმხანად ქვეყანაში.

გამოეცხადა უფალი აბრაამს და უთხრა: შენი მოდგმისთვის მიმიცია ეს ქვეყანა. იქ აუგო სამსხვერპლო უფალს, რომელიც გამოეცხადა მას“ (დაბ. 12:6, 7).

ძველი აღთქმის ამ სიტყვებიდან კარგად ჩანს, რომ აბრაამის თანამედროვე ეთნიკური ქანაანელები სახლობდნენ იმ მიწა-წყალზე, რომელსაც ღმერთი აბრაამს და მის შთამომავალ ებრაელებს შეპირდა.

ებლას არქივმა ბიბლიაში მოცემული ბევრი ცნობა დაადასტურა. კერძოდ, ბიბლიიდან ცნობილია, აბრაამმა 127 წლის სარას დასაკრძალავად მახფელას მღვიმე იყიდა, რისთვისაც ყეფრონ ხეთელს ოთხასი შეკელი ვერცხლი გადაუხადა (დაბ. 23:1-16). ბიბლიის მიხედვით კარგად ჩანს, რომ ვერცხლი გაცვლის სტანდარტს წარმოადგენდა, ხოლო მიწაზე კერძო, პირადი საკუთრება არსებობდა. ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში ქანაანის ტერიტორიაზე ებლას არქივის ტექსტებამდე აღნიშნული ფაქტის დამამტკიცებელი სხვა ცნობები არ მოგვეპოვებოდა.

ებლას არქივებებში ბევრი ისეთი საკუთარი სახელი გვხვდება, რომლებიც ბიბლიაშიც არის დაფიქსირებული. მაგალითად, (Mi-ka-il) მიხილი, (Ish-ma-il) ისმაილი, (Ab-ra-um) აბრაამი – აბრაამი, (Sha-u-lum) საული, (Ish-ra-il) ისრაელი, (Da-u-dum) დავი-

²² დაგონი (იერ. ᠒᠔:7, dagon) – დასავლეთსემიტური ღვთაება, ასევე ფილისტიმელების ნაყოფიერების ნაციონალური ღმერთია (მსაჯ. 16:23; 1 მეფ. 5:2-7; 1 ნემტ. 10:10) მას შემდეგ, რაც ისინი ქანაანის ტერიტორიაზე დასახლდნენ. მაკაბელთა პერიოდშიც კი ქალაქ აშდოდში ყოფილა დაგონის ტაძარი (1 მაკ. 10:83-84; 11:4). დაგონი ასევე ძველებრაული ფორმაა სახელი დაგანისა, რომელიც აქადურ წყაროებსა და მარის (მოიხსენიება როგორც ამორეველების ერთ-ერთი ღვთაება), ებლასა (მოიხსენიება ბატონის სახელით) და უგარიტის (იშვიათად) ტექსტებში გვხვდება. სახელი დაგონის ეტიმოლოგიის განსაზღვრების რამდენიმე თვალსაზრისი არსებობს. ერთი თვალსაზრისით, სახელი დაგონის ეტიმოლოგია აღებულია ძველი ებრაულიდან 𐤁𐤒 (დაგ, თეზი) და დაფუძნებულია ხალხურ ეტიმოლოგიაზე. მეორე თვალსაზრისით, ღვთაების სახელი აღებულია 𐤁𐤒 (დაგან, მარცვალი). მესამე თვალსაზრისის მიხედვით, სახელი დაგონის ძირი აღებულია არაბული დაგანისაგან, რომელიც ზღვის ღვთაება, მარცვლეულის ღმერთია.

თი და სხვ. აღსანიშნავია, რომ ზოგიერთი ებრაული სახელი მართალია გვხვდებოდა ახლო აღმოსავლურ წყაროებში, მაგრამ მათი ფიქსაცია ბიბლიაზე ადრეული არ იყო. მაგალითად, სახელი აბრაამი, რომელიც ძვ. წ. II ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან მოყოლებული გვხვდება მთელ ამ აღნიშნულ ტერიტორიაზე. ებლას არქივში დაფიქსირებული აბრაამი კი დაახლოებით 1000 წლით უსწრებს მანამდე არსებულ არაბიბლიურ ტექსტებს.

ებლას არქივში დაფიქსირებულ ტექსტებში მოცემული ტოპონიმები და სახელები, რიგ შემთხვევაში, მკვლევართა აზრთა სხვადასხვაობას იწვევს. მაგალითად, ებლას მეფის ებრუმას სახელი, რომელიც ფირფიტაზე დანერილია შემდეგნაირად Eb-uru-u. მეცნიერთა ერთი ნაწილი Eb-uru-u-ს Eb-ur-g-uu კითხულობს, რაც აშკარად პოულობს მსავსებას სემიტების მამასთან:

„შეეძინა შვილები სემსაც, ყებერის ძეთა მამას, იაფეტის უფროს ძმას“ (დაბ. 10:21).

მეორე ნაწილი კითხულობს Eb-ri-u-ად, რომლის ნაკითხვისას აუცილებლად გაგვახსენდება eibri (ებრაელი). პ. მატეი უპირატესობას მეორე ვარიანტს ანიჭებს და აღნიშნავს, რომ თუ რაიმე დარჩა ებლას დიდებიდან სირია-პალესტინის რეგიონის გადმოცემებში, ეს შესაძლოა ებლას დიდი მეფის ებრუმას სახელია. იგი ბიბლიის მიხედვით გამოითქმის როგორც ებერი (ყებერი), რომელიც სემის გენეალოგიაში შემთხვევით როდი არის ჩართული:

„ოცდაათი წლისა იყო შალახი, როცა შვა ყებერი“ (დაბ. 11:14).

მკვლევართა ნაწილი არ ეთანხმება პ. მატეის თვალსაზრისს იმის გამო, რომ, ბიბლიის მიხედვით, ებრაელთა გენეალოგია შემდეგნაირად არის წარმოდგენილი: ებერი (ყებერი) – ფალეგი – რელუ – სერუგი (დაბ. 11:14-21), ხოლო ებლას ტექსტის მიხედვით კი ებლას მეფის ებერის გენეალოგია შემდეგია: Eber – Ibbi – Sipis – Dubu – Ada. იმის გამო, რომ ბიბლიის შიდატექსტოლოგიური საფუძველი ეჭვს არ იწვევს, ებერის ებლადან ბიბლიურ ებერთან გაიგივება საეჭვიოდ ეჩვენებათ.

ბიბლიისტიკის ერთ-ერთ სადავო საკითხს წარმოადგენს ill და Ya დაკავშირება ისეთ სახელებთან როგორიც მიხეილი (Mi-ka-il) და ისრაელი (Ish-ra-il). პროფესორ ჯ. პეტინატოს მიერ გამოთქმული იყო ვარაუდი, რომ თუ ill აღნიშნული სახელების ბოლოს წარმოადგენს ღვთაების სახელ Ya-ს, რაც, თავის მხრივ, იაპვეს შემოკლებულ ვარიანტად მიაჩნიათ, მაშინ თითქოს აქ საქმე გვაქვს ებრაელთა ღმერთის იაპვეს შემოკლებულ ფორმასთან. ებლას არქივი გვაძლევს ებრაელთა ღმერთის სახელის წარმოქმნის ყველაზე ადრეულ მტკიცებულებას.

როგორც აღვნიშნეთ, ჯ. პეტინატოს თვალსაზრისი სადავოა. ამ პიპოთეზის საწინააღმდეგოდ არსებობს სერიოზული მტკიცებულებები: რომ Ya-ს არაფერი აქვს საერთო ებრაელთა ღმერთ იაპვესთან და Ya-ს დამატება ამა თუ იმ სახელიდან არაფერია თუ არა ამ სახელის მოფერებითი, კინოებითი ფორმა და მიხეილი/მიკა წარმოადგენს ებლაული სახელის Mika-il/Mika-ya ზუსტ სემანტიკურ პარალელს; ნიშანი -ia გაგებული (გაშიფრული) როგორც Ya და ნაკითხული უნდა

იყოს როგორც-მე, რაც ნიშნავს მე, ჩემი, ჩვენი, ჩვენი. ამ შემთხვევაში სახელი მიკაია ნაკითხულ უნდა იყოს როგორც მიკანი, რაც ითარგმნება ვინც ჩემი (ჩვენი) მსგავსია. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მკვლევართა შორის Yh ნაკითხვასთან დაკავშირებით საერთო თვალსაზრისი ჯერჯერობით არ არსებობს.

ებლას ფირფიტებზე დაფიქსირებული ტოპონიმები ჩვენთვის ბიბლიიდან არის ცნობილი: სოდომი, გომორა ბიბლიის მიხედვით განადგურებული იქნა აბრაამის მიერ ხარანის დატოვებიდან მხოლოდ 24 წლის შემდეგ. გამოდის, რომ სოდომის, გომორას და მთელი დაბლობის განადგურება შეთხზული არ ყოფილა. მას ადგილი ნამდვილად ჰქონდა. ბიბლიაში სწორედ ეს ამბავი არის გადმოცემული (2 პეტრ. 2:6; იუდ. 1:7). ური, ბიბლოსი, ლაზა, აკო, ლაქიში, ხარანი, მეგიდო, სამარია, სინაი, იერუსალიმი, ხაცორი... მრავალჯერ არის მოხსენიებული ებლას ფირფიტებში. ჩვენთვის კარგად ცნობილი ქალაქი მარი ებლას გავლენის სფეროში შედიოდა.

ებლას არქივებმა დაადასტურა სხვა ბიბლიური ქალაქების სახელები. ზოგიერთი მათგანი პატრიარქ აბრაამის ნათესავების სახელებს უკავშირდება. მაგალითად: Phaliga = Peleg (ფალეგი), Til-Turakhi = Terah (თერახი), Nakhur = Nahor (ნახორი), Haran = Haran (ჰარანი).

გზა აღთქმული მიწისაკენ

ძველი პალესტინის²³ (სურ. 12) ანუ ქანაანის ისტორიის შესასწავლად ძირითად წყაროებს არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალა და წერილობითი წყაროები წარმოადგენს. არქეოლოგიური შესწავლის საფუძველზე დგინდება, რომ ქანაანის ტერიტორიაზე ადამიანი ჯერ ჯიდეე პალეოლითის (ძველი ქვის ხანა) პერიოდიდან ბინადრობდა. ფართოდ იყო ათვისებული იგი ნეოლითის (ახალი ქვის ხანა) პერიოდშიც. პირველი ურბანისტური ცენტრი იერიხონი სწორედ ქანაანის ტერიტორიაზე მდებარეობდა, რომლის ქალაქობის საწყისად (არქეოლოგიური გათხრების შედეგად) ძვ. წ. VIII ათასწლეულია მოაზრებული. კარგად არის წარმოდგენილი აგრეთვე ბრინჯაოს ხანა, რომელიც აქ მესამე ათასწლეულში იწყება და მნიშვნელოვანი, მათ შორის, ეთნიკური ცვლილებებით აღინიშნება.

მკვლევართა თვალსაზრისით, პალესტინის მკვიდრ მოსახლეობას სემიტები არ წარმოადგენდნენ. სწორედ ადრებრინჯაოს ხანაში უნდა მომხდარიყო ქანაანის

²³ პალესტინა (არაბ. – ფილისტინ. ბერძნ. – Παλαιστίνη, ებრაულ. – תלחש, ივრით. – תלחש – პელეშემ. არამ. – תלח. ლათ – Palaestina) ერთ-ერთი ისტორიული სახელია ხმელთაშუა ზღვასა და მდ. იორდანეს შორის არსებული მიწის რამდენიმე მოსახლურ ტერიტორიასთან ერთად. ძველი პალესტინელები მოსახლეობდნენ ხმელთაშუა ზღვის სამხრეთ სანაპიროზე. მოგვიანებით პალესტინა იყო რომის პროვინცია. არაბულად ფილისტინ ტრადიციულად ნიშნავდა წმინდა მიწას.

მოსახლეობის ეთნიკური ცვლილება, რაც სემიტი მოდგმის ხალხის სამხრეთისა და აღმოსავლეთის მხრიდან შემოჭრაში გამოვლინდა. ისინი თავდაპირველად მომთაბარე ცხოვრებას ენეოდნენ, ხოლო შემდეგ ხდება მათი გადასვლა ბინადარ ცხოვრებაზე და მიწადმოქმედებაზე. საბოლოოდ ამ პროცესებმა ხელი შეუწყო იმ სემიტური ქალაქების წარმოშობას, რომელიც ბიბლიიდან არის ცნობილი.

არქეოლოგიური წყაროებით ქანაანის მოსახლეობა, კულტურის თვალსაზრისით, საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა, რასაც ხელი შეუწყო მისმა ხელსაყრელმა გეოგრაფიულმა მდებარეობამ. აქ მცხოვრებ მოსახლეობას უძველესი დროიდან ჰქონდა პოლიტიკური, სავაჭრო-ეკონომიკური და კულტურული კავშირები როგორც მახლობელი აღმოსავლეთის უძველეს ქვეყნებთან, ისე ეგვიპტესთან. ქანაანელები ჯერ კიდევ ძვ. წ. III ათასწლეულში ეზიარნენ ეგვიპტურ კულტურას, რაც პოლიტიკურ მოვლენებთან იყო დაკავშირებული. ძველი ეგვიპტის მმართველები ოდითგანვე დაინტერესებულნი იყვნენ ამ სტრატეგიული ტერიტორიის ხელში ჩაგდებით. მასზე გავლენისათვის ძველი ეგვიპტელები სისტემატიურად აწყობდნენ ლაშქრობას ქანაანის მიწა-წყალზე. ძვ. წ. XVIII საუკუნიდან ქანაანი ჰიქსოსთა სახელით ცნობილ მომთაბარე ტომთა გაერთიანების ცენტრი ხდება. ძვ. წ. XVI საუკუნის ბოლოს ეგვიპტის ფარაონმა თუთმოს III-ემ ეგვიპტის ჩრდილო-აღმოსავლეთი საზღვარი მდინარე ეფრატის სანაპიროზე გადაიტანა, რაც, თავისთავად, არ მოსწონდათ სირიისა და ქანაანის ქალაქებს. მითანის დახმარებით სირია-პალესტინის ქალაქ-სახელმწიფოები ეგვიპტის წინააღმდეგ კოალიციის შეკვრას ცდილობდა. სირია-ქანაანის ქალაქებს სათავეში ქალაქი კადში ჩაუდგა. მეგიდოსთან მომხდარ ბრძოლაში სირია-პალესტინის ერთობლივი ლაშქარი ეგვიპტესთან ბრძოლაში დამარცხდა. შედეგად, პალესტინის ქალაქებში ეგვიპტის ჯარი ქვეყნის მართვა-გამგეობას ეგვიპტელი მოხელეებით ახორციელებდნენ (ბეთ-შანსა, მეგიდოში და სხვ). ლაზაში კი პალესტინის მმართველი იქნა დასმული. ქანაანის არსტოკრატიის წარმომადგენლების შვილები ეგვიპტეში მძევლებად იგზავნებოდნენ, სადაც ისინი, ერთი მხრივ, მძევლები იყვნენ, ხოლო მეორე მხრივ, ეგვიპტური სულისკვეთებით იზრდებოდნენ. დროდადრო ქანაანში ეგვიპტელთა დამსჯელი ოპერაციები ეწყობოდა.

წინა აზიაში ხეთების გაძლიერებამ ძალთა თანაფარდობა შეცვალა. რამსეს II-ის დროინდელმა დაპირისპირებამ ეგვიპტესა და ქანაანს შორის კულმინაციას მიიღწია. კადშის ცნობილი ბრძოლის შემდეგ ძვ. წ. 1312 წელს ეგვიპტელთა გავლენა ქანაანზე შესუსტდა. რამსეს II მდგომარეობას არ ურიგდებოდა. მან ქანაანი კვლავ დალაშქრა. რამდენიმე ქალაქი ჩაიგდო ხელთ. ძვ. წ. 1296 წელს რამსეს II-სა და ხეთების მეფე ხათუსილ III-ეს შორის სამშვიდობო ხელშეკრულება დაიდო. რამსეს II-ის გარდაცვალების შემდეგ ქანაანში ძლიერი ანტიეგვიპტური აჯანყება დაიწყო, რომელიც ფარაონ მერნეპტახმა უმაღლეს ძაბვით. თავის გამარჯვების აღსანიშნავად აღმართა სტელა, სადაც პირველად არის დაფიქსირებული ისრაელი (სურ. 6).

ე. წ. ქანაანის ტერიტორიაზე ზღვის ხალხების მიგრციამ ძალთა თანაფარდობა კვლავ შეცვალა. ქანაანის ქალაქებში ეგვიპტის გავლენა თანდათან ეცემა, რასაც

ხელი შეუწყო ასურეთის ხანმოკლე გაძლიერებამ თეგლათფალასარ I-ის დროს (ძვ. წ. 1115-1077 წწ.). ეგვიპტისა და ასურეთის ძალაუფლების შემდგომმა დასუსტებამ ადგილობრივი მოსახლეობის განთავისუფლება გამოიწვია. მთელი ქანაანი ისრაელისა და ფილისტიმელთა ხელში გადავიდა.

ქანაანი ითვლებოდა ძონის ქვეყნად – პორფირი, მენამული, ძონისფერი ქსოვილების დამზადების ცენტრად. ძონად იწოდებოდა ან მკვეთრად წითელი, ან მონითალო-იისფერი ნიჟარა, რომელსაც ხმელთაშუა ზღვაში მოიპოვებდნენ ძონის წითელი საღებავის დასამზადებლად. ძონის – პორფირის საღებავს ძველთაგანვე განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა. იგი იყო სამეფო დიდებულების სიმბოლო, ამიტომაც ძონეულის სამოსელს ძონის საღებავით შეღებილს წითლად, სამეფო შესამოსელად მიიჩნევდნენ. ასე რომ, ძონეულით შემოსვა სამეფო ძალაუფლებით შემოსვას ნიშნავდა (1 მაკ. 8:14). როცა მეფეებს სურდათ ვინმე თავიანთი განსაკუთრებული ნდობითა და ხელისუფლებით აღეჭურვათ, სამეფო პორფირით – ძონეულით შემოსავდნენ ხოლმე (ესთ. 6:8; 8:15; დან. 5, 7 და სხვ.). აქედან გამომდინარე, ხშირად მდიდარი და წარჩინებული ადამიანებიც, თავიანთი გადამეტებული მზვარობისა და ფუფუნების სიყვარულის გამო, ძონეულით იმოსებოდნენ. პორფირის ქსოვილის ყიდვა ყველაზე მდიდარ ადამიანს შეეძლო. პორფირის გამოგონებას ანტიკური ტრადიცია ფინიკიელებს მიაწერს. თვით ქვეყნის სახელი ფინიკია მომდინარეობს ბერძნული სიტყვისაგან φοῖνιξ – წითელი.

ქანაანელები ცივილიზაციური განვითარების დონით ბევრად მაღლა იდგნენ მომთაბარე ებრაულ ტომებზე. მათ ყელაზე დიდ წვლილად მსოფლიო ცივილიზაციაში მიჩნეულია ანბანური დამწერლობის გამოგონება, რაზეც ზემოთ უკვე გვქომა და საუბარი. ქანაანური კულტურა ძირითადად ქალაქ-სახელმწიფოების კულტურაა. ქანაანი იყო მდიდარი, ეკონომიურად დანინაურებული ქალაქ-საქელმწიფოებისაგან შემდგარი ქვეყანა. ქანაანელების მნიშვნელოვანი ნაწილი ქალაქებში ცხოვრობდა. ისინი იყვნენ კარგი ხელოსნები და მიწათმოქმედები. ქანაანელებთან ერთად სხვა ეთნოსის ხალხიც ცხოვრობდა, მაგალითად, ხეთები. ბიბლიაში ეკითხულობთ:

„ადგა აბრაამი და თაყვანისცა ამ ქვეყნის ხალხს, ხეთელებს“ (დაბ. 23:7).

ამ დროისათვის აბრაამი ჯერ აქ მდგმურია, უცხოტომელი – მსხემი.

დანიანურებული კულტურის მიუხედავად, ქანაანელებს ჰქონდათ ცივილიზებული სამყაროსთვის მიუღებელი არქაული რელიგიური წრმენა-წარმოდგენები, რიტუალის შემადგენელ ნაწილს ადამიანის მსხვერპლშენიერვა წარმოადგენდა. ბრინჯაოს ხანის ქანაანის რელიგიური ცენტრი გეზერი იყო. აქ გათხრილ სამაროვანზე მასობრივად დაფიქსირდა ჩვილი, რვადღიანი ბავშვების სამარხები თიხის ჭყრჭელში. მკვლევართა აზრით, ესენი ნაყოფიერების ღვთაებისადმი შეწირული პირმშობები იყვნენ. ისინი ჩვილ ბავშვებს სწირავდნენ ტაძრებსაც, რომელთაც მშენებლობისას საძირკველში ატანდნენ.

ქალაქ მეგიდოს გაღავნის კარიბჭესთან არქეოლოგებმა კარმელის კლდესთან დააფიქსირეს ჩატანებული 15 წლის გოგონას ჩონჩხი (შევადართო ჩვენი სურამის

(ციხის ლეგენდას). ბიბლიაში მსხვერპლშენიერვა დაგმობილია და ქანაანელთა ყველაზე დიდ ცოდვად, საშინელ ბოროტებად არის მიჩნეული, რასაც ლეთის რისხვა მოჰყვა.

ქანაანელთა უზენაესი ღმერთი იყო ელი (დაგან) (სურ. 15). იგი ქანაანურ რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში სამყაროს შემქმნელია. მას გრძელწვერიან და თევზისკუდიან მამაკაცად წარმოსახავდნენ. ყველაზე პოპულარული ლეთაება ბაალ-ია – ჭექა-ქუხილის, წვიმის ღმერთი. ის მინადმოქმედთა მფარველიცაა. ქალ ლეთაებებს შორის ყველაზე პოპულარული ასტარტა – სიყვარულის, ნაყოფიერების ლეთაება იყო. ამავე დროს ქანაანის ყველა ქალაქს თავისი მფარველი ღმერთი ჰყავდა.

ბიბლიური ქრონოლოგიით ური აბრაამმა დატოვა ეგვიპტიდან გამოსვლამდე 645 წლით ადრე. მისი ტომი – შვილი ისააკი და შვილიშვილი იაკობ ისრაელი მომთაბარეობდნენ ხებრონსა და შექემს შორის. ეს ადგილები ითვლებოდა ებრაელთა ძირითად სინძინდეთ. ხებრონი ებრაელთათვის იერუსალიმის შემდეგ მეორე წმინდა ქალაქია. ადრე ხებრონი კირიათ-არბედ (დაბ. 23:2; 35:27) ანუ ოთხ ჭად იწოდებოდა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მიკვლეულია აბრაამის პერიოდის ძეგლი ჭა და სამსხვერპლოს საძირკველი. ბიბლიის თანახმად, აბრაამი დასახლდა მამრეს მუხნარში, სადაც გამოეცხადა უფალი და აუგო მას საკურთხეველი (დაბ. 13:18). მის გარეუბანში მღვიმეებია, სადაც მიცვალებულებს მარხავდნენ. ბიბლიის თანახმად, აქ მიიწვალა სარა, რომელიც პატრიარქმა მღვიმეში დაკრძალა. მღვიმეში მდებარეობს პატრიარქების (ეპიგონ – ერისმთავრები) საუკუნო განსასვენებელი. ტრადიციულად მათი მოლვანეობის ქრონოლოგიური ჩარჩოები ძვ. წ. XIX-XVII ს-ით განისაზღვრება. აბრაამის, ისააკისა და იაკობის სამარხები განსაკუთრებული თავყვანისცემის ობიექტია დღესაც, მიუხედავად არაბებისა და ებრაელებს შორის არსებული დაძაბულობისა (ასეთივე დატვირთვა ჰქონდა მოქცევა ქართლისაჲს ქართველთა მამამთავარ ქართლოსის საფლავს მცხეთაში, რომელიც ქართველთა მთავარი საფიცარი ყოფილა). მახფელას მღვიმეში არიან დაკრძალულნი პატრიარქების ცოლებიც: სარა, რებეკა და ლეა. დღეს ამ ადგილას მეჩეთია აგებული. ეგვიპტიდან გამოსვლის დროს მოსეს მზვერავები მივიდნენ ხებრონში (რიცხ. 13:22). ხებრონი ასევე ქანაანური ქალაქი იყო, რომელიც ქალებ იეფუნეს ძემ გაათავისუფლა (იესო. 15:13-14). ებრაელების მიერ ისრაელის დასახლების დროს ხებრონი მოხსენიებულია თავშესაფარ სამ ქალაქს შორის (იესო. 20:7), ლევიანების ქალაქად (იესო. 21:10-11) იუდას ტომის ტერიტორიაზე და მათ დედაქალაქად მსაჯულთა ეპოქაში. დავით წინასწარმეტყველი ნადავლს უნანილებს იუდას (ხებრონის) უზუცესებს (1 მეფ. 30:31). ლეთის მითითებით დავითი, საულის სიკვდილის შემდეგ, ხებრონში გადაბარგდა გამოაცხადა რა იგი თავისი სამეფოს დედაქალაქად. მისი რეზიდენცია იქ შვიდნახევარი წელი არსებობდა, იერუსალიმის დედაქალაქად გამოცხადებამდე (2 მეფ. 5:5). ერთიანი ისრაელის სამეფოს გაყოფის შემდეგ ხებრონი გამაგრებული ქალაქია (2 ნეშტ. 11:10) და იუდეველთა სამეფოს მნიშვნელოვან ქალაქად რჩებოდა იუდეველთა პირველი ტაძრის დაცემამდე (ძვ. წ. 586 წ.). სამოცდაათწლიანი ტყვეობიდან დაბრუნების შემდეგ, ხებრონი ისევ დანიშნურდა და კირიათ-არბად იწოდება. ტრადიცი-

ის მიხედვით, აქვეა დაკრძალული პირველი მსაჯული და დავით მეფის დიდი ბებია რუთი... პეროდე დიდმა ააგო პატრიარქების სამარხზე მონუმენტური ნაგებობა, რომელმაც ჩვენმდე მოაღწია, თუმცა მეჩეთად გადაკეთებულმა.

შექემი – არაბულად ნაბლუსი – ბიბლიის მიხედვით სამარიელების დედაქალაქია. შექემი იუდეველთათვის მესამე წმინდა ქალაქია. სწორედ აქ დაუდგა აბრაამმა ლმერთს საკურთხეველი (დაბ. 12:6-7). იაკობმა შექემის მცხოვრებლებისაგან იყიდა მიწის ნაკვეთი, სადაც თავის ლმერთს საკურთხეველი დაუდგა (დაბ. 33:18-20). იაკობ ისრაელმა გარდაცვალების წინ შექემი უანდერძა თავის ვაჟს იოსებს (დაბ. 48:22). შექემში იქნა დამარხული ეგვიპტიდან გადმოტანილი იოსების ნეშთი (იესო. 24:32). შექემი არ მოიხსენიება იუდეველების მიერ ქანაანის ტერიტორიაზე დაპყრობილ ქალაქთა შორს. მსაჯულთა ეპოქაში შექემი მდებარეობს ორი იუდეური ტომის ეფრემისა და მენაშეს საზღვარზე. ქალაქის შესახებ ყველაზე უფრო დანვრილებით მოგვითხრობს მსაჯულთა წიგნი (მსაჯ. 9:1-54). სოლომონის დროს შექემი ისრაელის ექვსი ოლქიდან ერთ-ერთის დედაქალაქია. მოგვიანებით ქალაქი სასტიკად დაანგრიეს ასურელებმა. იგი საბოლოოდ განადგურებულ იქნა რომაელების მიერ, მათ სახელიც შეუცვალეს და უწოდეს ფლავია ეესპასიანა, ნეაპოლისი.

არქეოლოგიურად ფიქსირებულია როგორც ხებრონი და შექემი, ისევე ქანაანი 7 ტომის სამკვიდრო, ვინაო მთიანი ზოლი ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე, ზღვისა და მიწისწინა ზოლის გაყოლებაზე მტრულ გარემოში („შენს მტერთა ქალაქებს“ (დაბ. 22:17).

ბიბლიის მიხედვით, ლაბანთან ოცნლიანი მოჯამაგირეობის შემდეგ იაკობი, ისააკის ძე შექემში დამკვიდრდა. სწორედ აქ შეაგროვა მან ებრაელთა წარმართული რწმენის სიმბოლები – ბრინჯაოს ნაყოფიერების კერპები, ე. წ. ტერაფიმები და მიწაში დამარხა. ამ დროიდან იწყება აღთქმულ ქვეყანაში, ახალი რწმენის, მონოთეისტური რელიგიური სისტემის შექმნა, რომელიც საბოლოოდ მოსე წინასწარმეტყველმა დაადგინა.

ებრაელები ეგვიპტეში – ოთხასწლიანი დუმილი

(გიგლიური გენსია და არქეოლოგიური მონაცემები)

მამამთავართა მდგმურობის ქვეყანა გახლდათ ეგვიპტე ანუ თანახის თანახმად მიცრაიმი. თავად ეგვიპტელები საკუთარ ქვეყანას ტა-კემეტს ანუ შავ ქვეყანას უწოდებდნენ. ეგვიპტის თანამედროვე სახელწოდება ძველი ბერძნული Αἴγυπτος-დან მომდინარეობს. მათი პირდაპირი შთამომავლებია ქრისტიანი კოპტები. არც ერთი ერი საკუთარი ისტორიისადმი არ იჩენდა ისეთ ყურადღებას, როგორც ძველი ეგვიპტელები. შესაბამისად, მის შესახებ საკმაო რაოდენობის წერილობითი წყარო არსებობს. ფ. შამპოლიონის მიერ ძველი ეგვიპტური დამწერლობისათვის გასაღე-

ბის მოძებნამ დიდი როლი შეასრულა მისი ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისით. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი დატვირთვა ეძლევა „ნიგნთა ნიგნს“ – ბიბლიას.

ძველი ეგვიპტე უმდიდრესი ქვეყანა იყო. მის სიმდიდრეს განაპირობებდა ქვეყნის ბუნებრივი რესურსები. აქ უხვად მოიპოვებოდა მარმარილო, გრანიტი, ალუბასტრი და სხვ. აღმოსავლეთის უდაბნოს საბადოებში ბევრი იყო ძვირფასი ლითონი, ოქრო. სინაის ყელი კი სპილენძითა და ფირუზით იყო გამორჩეული.

ეგვიპტე, როგორც ცნობილია, უძველესი ცივილიზაციის კერაა. აქ იქმნებოდა იზოლირებულიად ნილოსის ველის სრულიად განსხვავებული უდიდესი სამინადმოქმედო ცივილიზაცია. ის ადრეული მდინარეული ცივილიზაციების რიგს განეკუთვნება. ეგვიპტის განვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა მდინარე ნილოსს ეკუთვნის. მას ძველი ეგვიპტელები თაყვანს სცემდნენ „დიდი ჰაპის“ სახელით. სწორედ მდ. ნილოსის ადიდების შედეგად დატბორილი შლამიანი მიწა იძლეოდა იმ უხვ მოსავალს, რაც ეგვიპტისათვის დოვლათის დაგროვების ფაქტორი გახდა. ამან ბიძგი მისცა სოციალურ და კულტურულ აღმავლობას. ძველ ეგვიპტელთა მიღწევათა შორის აღსანიშნავია მაღაროთა სამრეწველო დამუშავების, კადასტრისა და სამშენებლო ტექნიკის მოწესრიგება, რამაც მონუმენტური პირამიდების, ტაძრებისა და ობელისკების აგება გახადა შესძლებელი. ეგვიპტეს ეკუთვნის მათემატიკის, არქიტექტურის, პრაქტიკული და ფეფეტური მედიცინის სისტემის, ასტრონომიის, საირიგაციო სისტემისა და სასოფლო-სამეურნეო წარმოების განვითარება. ეგვიპტელების დამსახურებად შეიძლება ჩაითვალოს ნაოსნობის განვითარება, ეგვიპტური ფაიანსის (კერამიკა) შექმნა. მათ შეიმუშავეს ლიტერატურის ახალი ფორმები. განსაკუთრებული მოვლენაა ეგვიპტური იეროგლიფური დამწერლობა და განათლების ორგანიზაცია.

ადამიანის მოღვაწეობის კვალი ეგვიპტეში ძველი ქვის (პალეოლითი) ხანაში ფიქსირდება. მოსახლეობა მას ტოვებს მეზოლითის ანუ შუა ქვის ხანაში. ეს პერიოდი დაახლოებით 2000-3000 წელს გრძელდება, რაც ხასიცოცხლო გარემოს გაუარესებასთან უნდა იყოს დაკავშირებული. ნეოლითი (ახალი ქვის ხანა) კულტურული მოღვაწეობის საოცრი გააქტიურებით ხასიათდება. პროგრესი მიმდინარეობს უწყვეტი აღმავლობის გზით, რაც ლოგიკურ დასასრულამდე IV-III ათასწლეულების მიჯნაზე მოდის და ყალიბდება მაღალგანვითარებული ეგვიპტის სახელმწიფო.

ძველი ეგვიპტის ისტორია საკმაოდ რთული და მრავალმხრივია. ჩვენ აქ არ შეუდგებით მის გადმოცემას უბრალოდ აღვნიშნავთ მის კავშირს ბიბლიაში აღწერილ ამბებთან. ბიბლიაში ეგვიპტესთან დაკავშირებით გადმოცემული ამბების უკეთ გასაგებად კი მოვიყვანთ ძველი ეგვიპტის დიდი ისტორიის მიღებულ ქრონოლოგია-პერიოდიზაციას:

წინადინასტიური პერიოდი ძვ. წ. 5200-300 წწ.

დინასტიური:

1. ადრეული სამეფო (I-II დინასტიები) ძვ. წ. 300-2778 წწ.

2. ძველი სამეფო (III-VI დინასტიები) ძვ. წ. 2778-2263 წწ.

3. პირველი გარდამავალი პერიოდი (VII-X დინასტიები) ძვ. წ. 2263-2070 წწ.

4. შუა სამეფო (XI-XII დინასტიები) ძვ.წ. 2160-1785 წწ.
5. მეორე გარდამავალი პერიოდი (XIII-XVII დინასტიები) ძვ. წ. 1785-1580 წწ.
6. ახალი სამეფო (XVIII-XX დინასტიები) ძვ. წ. 1580-1075 წწ.
7. მესამე გარდამავალი პერიოდი (XXI-XXVI დინასტიები) ძვ. წ. 1075-656 წწ.
8. გვიანი სამეფოს პერიოდი (XXVII-XX დინასტიები) ძვ. წ. 656-332 წწ.
9. ელინისტური პერიოდი ძვ. წ. 332-30 წწ.
10. რომაული პერიოდი ძვ. წ. 30-ახ. წ. IV ს.

ბიბლიაში ეგვიპტე მიცრაიმად იწოდება, აქედანაა მისი არაბული სახელი მისრი. ასე უწოდებდნენ ეგვიპტეს ჩვენი წინაპრებიც.

ძველი ეგვიპტელები წარმომავლობით ქამიტური მოდგმის ხალხს განეკუთვნებოდნენ. რომლებსაც ეთნიკურად ხმელთაშუაზღვისპირეთის სამხრეთულ ჯგუფში აერთიანებენ. ნიშანდობლივია, რომ ძველეგვიპტურ კულტურაში შეიმჩნევა განვითარების ორი ძირითად ნაკადი: სამხრეთული, რომელიც აფრიკულ ხასიათს ატარებს და ჩრდილოეთური, უფრო მჭიდროდ დაკავშირებული ხმელთაშუაზღვასა და დასავლეთ აზიასთან. ნილოსის ველის მოსახლეობა გაერთიანების გზით ჩამოყალიბდა ორ ეგვიპტურ სახელმწიფოდ (ჩრდილოეთის და სამხრეთის). ისინი რალაც პერიოდის განმავლობაში დამოუკიდებლად თანაარსებობდნენ და ვითარდებოდნენ. ამ პროცესის ლოგიკური შედეგი იყო მათი გაერთიანება ჩრდილო სამეფოს დომინანტი როლით. შეიქმნა მძლავრი იმპერიული ქვეყანა

პატრიარქი იაკობი, ისევე როგორც პატრიარქი აბრაამი გვალეებისა და მოუსავლიანობის გამო იძულებულია დატოვოს ქანაანის მიწა და იცხოვროს ეგვიპტეში, გოშენის მხარეში, სადაც ნილოსის დელტაში კარგი საძოვრები იყო. იგი მოხუცებულობის დროს მიდის ნებიერ (სიზმარა) შვილთან და იქ აღესრულება. მას გააპატიონებენ ეგვიპტური წესით (ბალზამირება), სამგლოვიარო პროცესიის თანხლებით გადმოსვენებენ შექეშში. ამ მომთაბარე სემიტების ტომებს ეგვიპტელები ქვიშრობების მკვიდრებს უწოდებდნენ და ამრეზით, ზემოდან უყურებდნენ. მათ უდაბნოს მანანწალებადაც მოიხსენიებდნენ ხოლმე. ეს არც არის გასაკვირი, რადგან ეგვიპტელები კულტურის განვითარების მხრივ დაბალ დონეზე მდგომ მომთაბარე ტომებს იმთავითვე ემიჯნებოდნენ. მათ წარმოდგენაში მტკიცედ ჩამოყალიბდა ეგვიპტური კულტურისა და თვით ეგვიპტელების უპირატესობის რწმენა. ეგვიპტურ ენაზე რემერ – ადამიანი – ეგვიპტელის სინონიმს წარმოადგენს, დანარჩენი ხალხები კი მათთვის ველურები იყვნენ.

ბიბლიაში ეგვიპტე ყველა სხვა ქვეყანაზე ხშირად – 721-ჯერ მოიხსენიება ამას თავისი ობიექტური მიზეზი უნდა ჰქონდეს. პირდაპირი, უშუალო კავშირი ებრაელებსა და ეგვიპტელებს შორის მყარდება ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში (არქეოლოგიური პერიოდიზაციით ეს შუაბრინჯაოს II ეტაპის A B C ფაზებს მოიცავს) და გრძელდება ბიბლიის ფორმირების მთელ ეპოქაში.

ეგვიპტის ისტორიიდან გვინტერესებს პიკსოსების ბატონობისა (ძვ. წ. XVIII-XVI სს.) და, განსაკუთრებით, ე. წ. ახალი სამეფოს (ძვ. წ. XVI-XI სს.) პერიოდები, რადგან,

ბიბლიის თანახმად, ამ დროს მომთაბარე ებრაული ტომები სახლდებიან ეგვიპტეში და შემდეგ ზდება იუდეველთა გამოსვლა ფარაონთა ქვეყნიდან.

სწორედ შიკსოსების ბატონობის დროს უნდა აღზევებულიყო პატრიარქ იაკობის შვილი იოსები ეგვიპტეში. შემდგომ კი ეცხოვრა და ემოლენევა მოსეს. ბიბლიის თანახმად, ებრაელები ეგვიპტეში 430 წლის განმავლობაში ცხოვრობდნენ:

„ოთხას ოცდაათი წელი ცხოვრობდნენ ისრაელიანები იეგვიპტეში“ (გამ. 12:40).

დაბადების მეთხუთმეტე წიგნში ეკითხულობთ:

„უთხრა უფალმა აბრამს: იცოდე, მდგმურად იქნება შენი შთამომავლობა სხვის ქვეყანაში; დამორჩილებული და დაჩაგრული ეყოლებათ ოთხას წელს.

იმ ხალხს კი ვისი მორჩილნიც შეიქმნებიან, მე განესჯი; შემდგომ ამისა დიდძალი ქონებით გამოვლენ უკან“ (დაბ. 15:13-14).

ებრაელებმა ბიბლიის თანახმად ეგვიპტეში გზა გაიკვლიეს იაკობის შვილის იოსების მეშვეობით, რომელიც შურიანმა ძმებმა ეგვიპტეში საეაჭროდ მიმავალ ისმაელიანებს მიჰყიდეს. ისმაელიანებს ანუ არაბებს ეგვიპტეში მიჰქონდათ არომატული ნივთიერებები: „გუნდრუკი, ბალსამონი და შტახსი“ (დაბ. 37:25).

„ჩაიყვანეს იოსები ეგვიპტეში და იყიდა იგი ფოტიფარმა, ფარაონის კარისკაცმა, ქონდაქართუხუცესმა. ეგვიპტელმა, ისმაილისაგან, რომელიც ჩაიყვანეს.

უფალი იყო იოსებთან და ყველაფერში ხელი ჰქონდა მომართული. ცხოვრობდა იგი თავისი ეგვიპტელი ბატონის სახლში“ (დაბ. 39:1-2).

იოსებთან დაკავშირებით ჩვენს ყურადღებას იპყრობს მისი ისტორიის ერთი დეტალი, რომელიც მსოფლიო ლიტერატურის შედევრად ითვლება.

„მშვენიერი იყო იოსები თვალად და ტანად...

....თვალი დაადგა მისი ბატონის ცოლმა იოსებს და უთხრა: დანექი ჩემთან!

იუარა “... (დაბ. 39: 6-8) იოსებმა. როცა ფოტიფარი დაბრუნდა სახლში მეუღლემ „უამბო ქმარს ეს ამბავი, ასე უთხრა: შემოვიდა შენი მოყვანილი ებრაელი მონა ჩემთან საარშოოდ... (დაბ. 39:17)“...

XIX საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების დასაწყისში მდიდარი ინგლისელი ქალ-ბატონის ლედი ორბინის დახმარებით მსოფლიოსათვის ცნობილი გახდა ერთი უცნობი პაპირუსის შესახებ. დღეს ისტორიაში ორბინის პაპირუსის სახელით არის ცნობილი. ლედი ორბინიმ ძველეგვიპტური პაპირუსი, რომელიც ცხრაშეტი სტრიქონისაგან შედგებოდა, იტალიაში მოგზაურობისას შეიძინა. სამშობლოში დაბრუნებისას იგი გზად პარიზში შეჩერდა. პაპირუსი მან აჩვენა ლუერის მუზეუმის ეგვიპტური სიძველეების მცველ დე რუფეს. ის მაშინვე შეუდგა ტექსტის გაშიფრვას. 1852 წელს რუფემ გამოაქვეყნა კვლევის წინასწარი შედეგები. პაპირუსი შეიცავდა ზღაპარს ორი ძმის შესახებ. ეს გახლდათ იმ დროის ყველაზე ადრეული ლიტერატურული ნაწარმოები (ეგვიპტის XIX დინასტიის ეპოქა) და ძვ. წ. XIII საუკუნით თარიღდებოდა.

ზღაპარი ორი ძმის შესახებ თავისი შინაარსით ძალზედ წააგავდა ბიბლიაში მოთხრობილ იოსების ამბავს: იყო ორი ძმა, რომლებიც ერთად ცხოვრობდნენ. უფროსს ერქვა ანუბისი, უმცროსს – ბატა. ოჯახის მფლობელი (პატრონი) უფროსი

იყო. ძმებთან ერთად ერთ ჭერ ქვეშ ცხოვრობდა უფროსი ძმის ცოლი. ყოველდღე ბატა ცხოველებს მწყემსავდა... როცა მიწის დამუშავების დრო დგებოდა ძმები ერთად ამუშავებდნენ მიწას... ერთხელ თესვის დროს ისინი რამოდენიმე დღე ერთად იყვნენ მინდორში, მანამ სანამ მარცვლეული არ გამოელიათ. მაშინ უფროსმა ძმამ უმცროსი სოფელში (სახლში) გაგზავნა მარცვლეულისათვის. სახლში მისვლისას მან რძალს თმის ვარცხნისას მიუსწრო. ბატამ რძალს ადგომა და მარცვლეულის მიცემა მოსთხოვა, რადგან ძალიან ეჩქარებოდა. რძალი არ ჩქარობდა. მან ბატას ერთად დანოლა შეთავაზა, რამაც ბატა ძალიან განარისხა, ეს რა სისაძაგლეს მთავაზობ, მეორედ არ გაიმეორო და მეც არაფის ვეტყვიო. აილო მარცვლეული და წავიდა. რძალს შეეშინდა და შეილება სხეული ისე თითქოს ნაცემი იყო. როდესაც მეუღლე სახლში დაბრუნდა, მან იგი გაუნძრევლად მწოლიარე მდგომარეობაში იპოვა. ანუბისმა ჰკითხა მას თუ რაში იყო საქმე. მეუღლემ მოიტყუა და ყველავერი ბატას გადააბრალა – შენმა უმცროსმა ძმამ შემომთავაზა ერთად დანოლა. მე უარი ვუთხარი, შეეშინდა რომ შენთვის არ მომეყოლა ეს ამბავი და მცემარო. თუ მას ჩვენთან დატოვებ საცხოვრებლად, შე მოკვდები. ანუბისმა დაიწყო დანის ლესვა... თავისი უმცროსი ძმის მოსაკლავად...

არის თუ არა ეს ეგვიპტური ზღაპარი რომლის ცენტრშიც მოღალატე ცოლის ამბავია. იოსების ამბავის პროტოტიპი უკვე რამდენი ათეული წალია მეცნიერთა კამათის საგანს წარმოადგენს. ფაქტი ერთია, მკვლევარები იოსების ზემოთ მოყვანილ ამბავთან დაკავშირებით ყოველთვის აღნიშნავენ ხოლმე ე. წ. ორბინის პაპირუსის მნიშვნელობას.

იოსები საპყრობილეში იქნა ჩასმული ფოტიფარის ცოლის წყალობით. ციხეში მან ახსნა საპყრობილეში მასთან მჯდომი მწდეთუხუცისა და მეპურეთუხუცესის სიზმარი. ორივე მათგანს თითქოს ფარაონის მონამვლა ჰქონდა განზრახული. იოსებმა მწდეთუხუცესს აუხსნა, რომ სამი დღის შემდეგ თავის სამსახურში დაბრუნდებოდა. ხოლო მეპურეთუხუცესი დაისჯებოდა. მისი წინასწარმეტყველება ახდა. ორი წლის შემდეგ იოსებმა ახსნა ფარაონის სიზმარიც „ხორცდაყრილი ძროხების“ შესახებ.

დაბადების თანახმად იოსები 30 წლისა გახლდათ, როდესაც ფარაონს წარუდგა (დაბ. 41:46).

გავიდა ხანი. იოსების მდგომარეობა ეგვიპტეში იმდენად გამყარდა, რომ ფარაონის შემდეგ მეორე კაცი გახდა. ფარაონმა იგი თავის მრჩეველად დანიშნა (დაბ. 41:45). იოსებმა დააგროვა შვიდი მოსავლიანი წელიწადის ხორბალი, რომელიც გამოიყენა შემდეგ შვიდ მოუსავლიან წელს. „ყველა ქვეყანა ეგვიპტეში მოვიდა იოსებთან პურის საყიდლად, რადგან შიმშილი მძვინვარებდა მთელს ქვეყნიერებაზე“ (დაბ. 41:57).

ნაყოფიერებით განთქმულ ფაიუმის ველზე, აყვავებული ოაზისის ცენტრში დღემდეა შემონახული 350 კმ სიგრძის სარწყავი „იოსების არხი“ – „ბაპრ იუსუფი“. მარცვლეულის სტრატეგიულ მარაგს განკარგავდა ეგვიპტის გამგებელი (ნაცვალი) იოსები.

როდესაც იაკობმა გაიგო ეგვიპტეში ხორბლის ყიდვა იყო შესაძლებელი. მან გაწყადა თავის ვაჟებს:

„... აჰა, შევიტყვე, პური იშოვება თურმე ეგვიპტეში. ჩადით იქ და გვიყიდეთ პური, რომ ცოცხლები დაერჩეთ და არ დავიხოცოთ“ (დაბ. 42:2).

დაბადების წიგნი მოგვითხრობს, თუ როგორ შეურიგდა იოსები ძმებს და როგორ დასახლდა იაკობის მოდგმა ეგვიპტეში:

„ნულარ ინუხებთ და ნურც თავს გაიციხავთ, აქ რომ გამყიდეთ. თქვენი სიცოცხლის სახსრად გამოგზავნა ღმერთმა...“

საჩქაროდ ჩადით მამაჩემთან და უთხარით: ასე ამბობს-თქო შენი შვილი იოსები: ღმერთმა დამადგინა მთელი ეგვიპტის პატრონად. ჩამოდი ჩემთან, ნუ დაყუნდებითქო.

იცხოვრე გოშენის მხარეში; ახლოს იქნები-თქო ჩემთან შენ და შენი შვილები, შენი შვილთა შვილები, შენი ცხვარ-ძროხა და მთელი შენი საბადებელი.

აქ შეგინახა-თქო, რადგან კიდევ ხუთი წელი გასტანს შიმშილი, რათა არ გაჩანაგდე შენი სახლითა და მთელი შენი საბადებელითურთ“ (დაბ. 45:9-11).

იაკობის ყველა ნაგრამი ეგვიპტეში შევიდა „დიდი სამეფო გზით“, რომელიც პალესტინას კვეთდა სამხრეთით. ცოლების გარდა სულ 70 სული იყვნენ და დაასახლა გოშენის მხარეში (დაბ. 45:10; 46:27-28), ნილოსის დელტაში:

„უთხრა ფარაონმა იოსებს: მამა და ძმები მოგივიდნენ.

შენს წინაშე ეგვიპტის ქვეყანა, საუკეთესო მიწაზე დაასახლე მამაშენი და შენი ძმები; დაესახლონ გოშენის მხარეში. თუ გამოძებნი მათ შორის მარჯვე კაცებს დაუდგინე სარქლებად ჩემს საქონელს“ (დაბ. 47:5-6).

გოშენის მხარე (იერ. **גֹּשֶׁן**); ბერძნ. **γῆσαν** [gesan]) იმ ადგილის სახელია, რომელიც ფარაონმა იოსების მამისა და ძმების დასახლებლად გამოყო (დაბ. 15:10). იგი ნილოსის დელტის მარჯვენა მხარე იყო, სადაც ძველი ავარიის მდებარეობდა.

„დაესახლა ისრაელი ეგვიპტის ქვეყნად, გოშენის მხარეში, ეჭირათ იგი, მოშენდნენ და დიდად გამრავლდნენ“ (დაბ. 47:27).

აქ მათ ჰქონდათ საკვები, სახლი, დაცვა და დიდ ხალხად გადაქცევის ყველა ის შესაძლებლობა, რომელიც ღმერთმა მათ აღუთქვა (დაბ. 46:3-4; 50:24).

ასეთი რამ ეგვიპტეში მხოლოდ პიკსოსების მმართველობის დროს თუ იყო შესაძლებელი. გავიხსენოთ ერთი პასაჟი დაბადებიდან „სისაძაგლეა ეგვიპტელთათვის ყველა მეცხვარე“ (დაბ. 46:34).

მომთაბარეთა ქვეყანაში შესვლა ოდითგანვე მკაცრ სახელმწიფო კონტროლს ექვემდებარებოდა. ეგვიპტური წყაროებით, ყველას ვინც ქვეყანაში შემოდიოდა უნდა ეცნობებინა ადგილობრივი სამეფო ადმინისტრაციისათვის – ნომარქისათვის შემოსულთა რაოდენობა, შემოსულის მიზეზები, ქვეყანაში ყოფნის სავარაუდო დრო. მწერალი ამას ჩანერდა ფირფიტაზე ან პაპირუსზე ფერადი, წითელი მელნით და შიკრიკის ხელით უგზავნიდა სასაზღვრო პოსტის უფროსს. ფარაონის კარის დიდმოხელეებთან შეთანხმების შემდეგ, ეს უკანასკნელი ან გასცემდა მათი შემოსულის ნებართვას, ან არა.

ქანაანში შიმშილობისას სემიტი მომთაბარეები ეგვიპტეში გადადიოდნენ ხოლმე გამოსაკვებად. ამ დამშეული ლტოლვილებისაგან თავდასაცავად ნილოსის მარჯვე-

ნა ნაპირზე, ეგვიპტელები დამატებით სასიმაგრო ნაგებობებს აშენებენ („სამეფო“ ანუ „მეფის კედლები“). მათი მეშვეობით ფარაონის მოხელეები აკონტროლებდნენ ქვეყანაში შემოსასვლელებს. ასეთი სასაზღვრო პოსტი გაიარა აბრაამმა და მისმა ოჯახმა სავარაუდოდ ძვ. წ. XIX-XVIII სს-ის მიჯნაზე.

ძვ. წ. XIX საუკუნით თარიღდება ბენი ჰასანის ცნობილი აკლდამის ფრესკებზე გამოსახული სემიტი მომთაბარეები, თავისი ოჯახებით, ბავშვებით, საქონლით (სურ. 16). ბენი ჰასანი დღეს პატარა სოფელია, რომელიც მდებარეობდა მემფისსა და თებეს შორის, მდინარე ნილოსის პირას. ის თავისი 39 კლდოვანი აკლდამით არის ცნობილი (სურ. 17). მათი მშენებლობა დაკავშირებულია ეგვიპტის XI-XII დინასტიებთან და ძირითადად ძვ. წ. XXI-XVIII სს-ით თარიღდება. ქალაქიდან რომელსაც ეს აკლდამები ეკუთვნოდა არაფერია დარჩენილი. სავარაუდოა, ის ჰიკსოსების მიერ იქნა განადგურებული. აკლდამაზე გამოსახული ფრესკების სცენები ნათლად გვიხატავს ეგვიპტის მშრომელი მოსახლეობის ყოველდღიურ ყოფას.

ბრიტანელმა არქეოლოგმა პერსი ედვარდ ნეებერიმ (1869-1949) აქ 1890 წ. ჩაატარა გათხრები და ეგვიპტელი დიდებულის ქვის აკლდამის კედლებზე აღმოაჩინა ფრესკები. მათ შორისაა გარდაცვლილი დიდებულის ხნუმხოტეჰ II-ის (XVI ნომის ნომარქი) პორტრეტული გამოსახულება უფროს შვილთან ერთად. ფრესკაზე გამოხატულია მომთაბარე სემიტების გამოსახულება. აკლდამა ძვ. წ. XX ს-ით თარიღდება. იეროგლიფური წარწერა გვამცნობს: ესენია „ქვიშის მცხოვრებნი“, რომელთა წინამძღვარს, ტომის ბელადს „აბიშიაი“ ჰქვია. მას მიუერთმევია დიდებულისთვის დიდძალი საჩუქარი – წამწამების საღებავი, ნომარხის ცოლისათვის. სპეციალისტების აზრით, ეს ფერადი ფრესკა საოჯახო ფოტოსურათს მოგვაგონებს. ოჯახის უფროსს ხელში უჭირვს საბელი (მოკლე თოკი), რომლითაც დაბმულია ბატკანი. მას, რქებს შორის, მწყემსის სარკლის კაუჭიანი კვერთხი უჭირავს. თავისებურია სემიტების ტანსაცმელი – ფერადზოლიანი ქსოვილის წამოსასხამები. მამაკაცებს დამახასიათებელი, გაკრეჭილი ხვეული წვერი აქვთ, ფეხზე აცვიათ სანდლები. ქალებს კი მუქი ყავისფერი მოკლეყელიანი „ჩექმები“ აცვიათ. ალბათ ზუსტად ასეთი იერსახე ჰქონდათ აბრაამსა და მისი ტომის წარმომადგენლებს

სპეციალისტები ერთხმად აღნიშნავენ, რომ ძვ. წ. III ათასწლეულიდან დაწყებული ეგვიპტელები განსაკუთრებით დიდ ყურადღებას უთმობდნენ ისტორიული პროცესის ფიქსაციას. ამის მეშვეობით ცნობილია ფარაონთა სახელები, აღწერილია ყველა სამხედრო ოპერაცია, ტაძრების აგება თუ სასახლეების მშენებლობა. არაფერი რომ არ ეთქვათ პროზაული წანარმოებების, პოეზიის, ხალხური ნიმუშების ფიქსაციაზე. რატომღაც ძველეგვიპტურ წერილობით ძეგლებში არაფერია ნათქვამი ებრაელების, კერძოდ იოსების იმ თავბრუდამხვევ კარიერაზე ფარაონის კარზე, რაც შემდგომ ბიბლიაში იქნა აღწერილი. ამის მიზეზს ეგვიპტეში ველური ჰიკსოსების შემოსევაში ხედავენ, რასაც ადგილი დაახლოებით ძვ. წ. 1730 წელს ჰქონდა. თითქმის 150 წლის მანძილზე, ძვ. წ. 1580 (ან 1567) წლამდე ეგვიპტე თითქოს წყვდიადმა მოიცვა. შეწყდა ტრადიციული ისტორიული ქრონიკების, ფარაონთა და ქვეყნის ცხოვრების აღწერა. ჰიკსოსები წერა-კითხვის უცოდინარი მხედრები

იყვნენ. ეგვიპტე და მისი კულტურა განადგურდა. დიდი როლი ქვეყნის დაპყრობაში მანამდე არნახულმა საბრძოლო ეტლებმა შეასრულეს.

ეგვიპტეში ჰიქსოსების მმართველობის ეპოქა მოიცავს ძვ. წ. 1730-1567 წწ. ებრაელები ეგვიპტეში ცხოვრობდნენ ძვ. წ. 1700-1270 წლებში.

ჰიქსოსები („უცხო ქვეყნის მეუფეები“), ძვ. წ. III ს-ის ეგვიპტელი ქურუმის, ისტორიკოსის მანეთონის თანახმად, „მეფე-მწყემსები“ ან „უდაბნოს მანანნალები“ ეკუთვნოდნენ წინა აზიის სირია-ქანაანის ველებში მომთაბარე სემიტური მოდგმის ხალხს. უფრო გვიანი პერიოდის ეგვიპტელები მათ აზიელებს ეძახდნენ. ჩვენამდე მოღწეული მათი რამდენიმე პორტრეტი მკვეთრად გამოხატული სემიტური ტიპისაა.

ჰიქსოსების ბატონობის პერიოდი თანამედროვე მეცნიერებისათვის ყველაზე უფრო რთული პერიოდია ისტორიული რეკონსტრუქციის თვალსაზრისით, რადგან, როგორც აღვნიშნეთ, ამ პერიოდის წარწერები თითქმის არ შემორჩენილა. ვითარებას ისიც ართულებს, რომ ეგვიპტის ტახტის დაკავების შემდეგ ჰიქსოსელმა მეფეებმა მიიღეს ფარაონების ტიტულატურა, გადაიღეს ეგვიპტური სახელები.

ამ ეროვნული კატასტროფის შედეგები ასე აქვს აღწერილი მანეთონს, რომელიც წერდა: „არ ვიცი რის გამო, მაგრამ ღმერთების წყევლა დაატყდა ეგვიპტეს. მოულოდნელად აღმოსავლეთიდან შემოიჭრა უცხო ხალხები, რომლებმაც გამარჯვება იზიარეს ჩემს ქვეყანაში. მათ ცეცხლის ალში გაახვიეს ქალაქები, მიწასთან გაასწორეს ტაძრები და სასტიკად ეპყრობოდნენ ეგვიპტელებს. ბევრი დიდებული მონად გადააქციეს, სხვებს ცოლ-შვილი დაუხოცეს“ ... მათ გაანადგურეს ეგვიპტის დედაქალაქი მემფისი და ააშენეს ახალი სატახტო ქალაქი ავარისი ნილოსის დელტაში. მათ განკარგულებაში იყო 240 000-იანი არმია!

როგორც ჩანს, ჰიქსოსების ბატონობის ხანას ემთხვევა იოსების ეგვიპტეში მოღვაწეობის პერიოდი, რომელიც ეგვიპტის განმგებლის (ნაცვლის) თანამდებობას აღწევს. სხვა ვითარებაში საერთოდ წარმოუდგენელი იქნებოდა იოსების – აზიელის აღზევება ფარაონის კარზე. ეგვიპტელები მათ ადამიანებადაც კი არ თვლიდნენ. ბიბლიაში აღწერილია იოსების ვეზირის თანამდებობაზე დანიშვნის ცერემონიალი. იგი ფარაონისაგან იღებს სამეფო ნიშნებს ინსიგნიებს: ოქროს ბეჭედს, ოქროს ძეწეს და ძვირფას ტანსაცმელს (დაბ. 41:42). როგორც ქვეყნის გამგებელს ფარაონი მას თავის მეორე ეტლს უბოძებს (დაბ. 41:43). ეგვიპტეში აღმოჩენილია „სკარაბეი“ მზის სიმბოლო ხოჭოს სახით, იეროგლიფური წარწერით „ჯაკობ გერ“ – იაკობის ტომი, რომელიც ჰიქსოსების ეპოქით თარიღდება. „სკარაბეი“ პატრიარქების ეგვიპტეში ყოფნის დამამტკიცებელი არქეოლოგიური საბუთია.

ბიბლიური არქეოლოგიის თვალსაზრისით განსაკუთრებით საინტერესოა ფარაონის დიდ მოხელეთა ჩვენამდე მოღწეული „სამსახურეობრივი მოხსენებები“. ერთ-ერთ მათგანში ვინმე ინენი თავის უფროსს აცნობებს: „ჩვენ დავასრულეთ მომთაბარე ტომების გამოშვება ედომის ციხე-სიმაგრეიდან, რათა გადავარჩინოთ ისინი და მათი საქონელი სიკვდილისაგან.“ ეს გასაოცრად ჰგავს ბიბლიაში აღწერილ იმ შიმშილობას, რომელმაც აიძულა იაკობი დაედრა თავისი საქონელი ეგვიპტისაკენ (დაბ. 42 და შემდ.).

ჩვენ არ ვიცით თუ როგორია მომთაბარე ებრაელების კულტურა. არქეოლოგიურად არ არის ცნობილი ებრაული დროებითი სადგომები, ბანაკები და სამაროვნები. პატრიარქთა ეპოქის ერთადერთ საისტორიო წყაროდ მხოლოდ ბიბლია რჩება.

ექვს გარეშეა, რომ ამ დროს მომთაბარე ებრაელები ეგვიპტური მაღალგანვითარებული სამინადროქმედო ცივილიზაციის ცხოველ გავლენას განიცდიდნენ. ეს ნათლად გამოსჭვივის ბიბლიის შემდეგი პასაჟიდან, სადაც საუბარია პატრიარქ იაკობის სხეულის ბალზამირებაზე, რაც ებრაული ტრადიციით სასტიკად იკრძალებოდა. ბიბლიური აღწერიდან ჩანს, რომ ბალზამირება ითვალისწინებდა: 1) ცხედრის პალმის ძმრით პირველად დამუშავებას; 2) შიგნეულის და ტვინის ამოღებას; 3) პალმის ღვინით და სურნელოვანი ზეთებით სხეულის გაჟღენთას; 4) ცვილის თხელი ფენით დაფარვას; 5) მკვდარი ზღვის მინერალებით, ე. წ. ასფალტითა და კვლავ სურნელოვანი ფისების, ზეთებისა და ნელსაცხებლებისგან შეზავებული მასის შეზღვევას, სპილენძის ხსნარით დამუშავებას სამი კვირის განმავლობაში. მოვიშველიოთ ამ პროცესის აღწერა ბიბლიიდან:

„უბრძანა იოსებმა თავის მსახურ მკურნალებს, შემეშრვათ მამამისი. და შემურვეს მკურნალებმა ისრაელი.

გავიდა ორმოცი დღე და გასრულდა ბალზამირების ხანი; დასტიროდა მას ეგვიპტე სამოცდაათ დღეს...

იხილეს ქანაანელებმა გლოვა ატადის კალოზე და თქვეს: მწარე გლოვა აქვთ ეგვიპტელებს. ამიტომაც ეწოდა ამ ადგილს იორდანეს გაღმა აბელ-მიცრაიმი (ეგვიპტელთა გლოვა)...

ნაასვენეს იგი შვილებმა ქანაანის ქვეყანაში და დამარხეს მღვიმეში მახფელას მინდორზე, მამრეს გასწვრივ, რომელიც საკუთარ სამარხად იყიდა აბრაამმა მინდორთან ერთად ყფრონ ხეთელისაგან“ (დაბ. 50:2-3, 11, 13).

მკვლევართა ნაწილის ვარაუდით, იოსების მოღვაწეობა ახალი სამეფოს დასაწყისს უფრო მიესადაგება, ვიდრე ჰიქსოსების მმართველობის დროს და ბიბლია სწორედ ამ ეპოქაზე მიგვანიშნებს. მათი აზრით, ახალი მეფე, რომელიც არ იცნობდა იოსებს რამსეს II-ეა (ძვ. წ. 1290-1223 წწ.).

მიყვებთ ბიბლიის ტექსტს:

„დადგა ეგვიპტეში ახალი მეფე, რომელსაც არ გაეგონა იოსები“ (გამ. 1:8).

ეს კი იმას ნიშნავს, აღნიშნავენ ისინი, რომ ჰიქსოსების შემდეგ იოსებმა გავლენა დაკარგა სამეფო კარზე. მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, ზემოაღნიშნული პასაჟის გაგება სრულიად განსხვავებულად არის შესაძლებელი. კერძოდ, გარკვეული დროის შემდეგ, როდესაც ჰიქსოსების დინასტია ჩამოაშორეს ეგვიპტის მმართველობას და ახალი ფარაონი დადგა, მას უკვე აღარ ახსოვდა იოსების (სიკეთის) შესახებ ალბათ იმის გამო, რომ იოსები სემიტი იყო. იოსები, უფრო ადრე ჰიქსოსების ეპოქაში უნდა ყოფილიყო აღზევებული.

ახალმა (ქამიტმა – ეგვიპტელმა) ფარაონმა გაუუქმა ყველა პრივილეგია ებრაელ ნომადებს. მათ მიწაზე დიდი გადასახადი დაუწესდათ, შეეზღუდათ გადაადგილების შესაძლებლობა.

„დაუნიშნეს მას ბეგრის უფროსები, რომ მძიმე შრომით დაეჩაგრათ იგი. აუშენა მან ფარაონს მარაგისათვის ქალაქები – ფითომი და რამსესი...“

უნალოდ ამუშავებდნენ ისრაელიანებს ეგვიპტელები.

სიცოცხლე გაუმწარეს მძიმე შრომით: თიხის ზელით და აგურების კეთებით, მინდორში მუშაობით, ყველა სამუშაოთი, რაზეც უნალოდ ამუშავებდნენ“ (გამ. 1:11,13-14).

ეგვიპტეში ალიზის დამზადების მძიმე პროცესი ნაჩვენებია ერთ-ერთ ფრესკაზე. ლიკანიანი მონები, ტილოს წინსაფრებში და მეთვალყურეთა ზედამხედველობით აყალიბებენ ალიზის აგურებს. ერთ-ერთი მათგანი, მუქკანიანი გამოხატულია მათრახით ხელში, ხოლო წარწერა გვამცნობს: „ხელში მიჭირავს მათრახი, ნუ ზარმაცობ!“

ბიბლიიდან კარგად ჩანს, რომ ეგვიპტელებს ებრაელებსათვის სახელმწიფო ბეგარა, იძულებითი სამუშაოები დაუწესებიათ. აგრეთვე ებრაელები მონაწილეობას იღებდნენ სტრატეგიული ციხე-ქალაქების ფითომისა და რამსესის მშენებლობაში. ეს ქალაქები რეალურად არსებობდა. ისინი მოხსენიებულია ეგვიპტურ იეროგლიფურ წარწერებში. ფითომი (pr itn) ნიშნავს ღმერთ ათომის (ატომის) სახლს, რამსესი კი რამსეს II-ის საპატივცემულოდ იყო აშენებული.

ფითომის ნანგრევების აღმოჩენა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში 1883 წელს მოხდა ედ. ნავილის (1844-1926) მიერ. ბიბლიური ფითომი გაიგივებულია თანამედროვე თელ ელ-რეტაბესთან, ვადი ეტ-ტუმილატი (Wādī el-Tūmilāt – ბიბლიური გომენის მხარე), თელ ელ-მასხუტადან (Tell el-Meskūta) 14 კმ დაშორებით. 1883 წელს აღმოჩნდა წარწერიანი ქვა „Ero Castra“, რაც იმის მტკიცების საფუძველს იძლეოდა, რომ რომაული სიმაგრე Ero Castra ბერძული ქალაქის Ἡρώων πόλις ადგილას აუგიათ. მკვლევართა ნაწილი თვლის, რომ ის ჰეროდოტესთან (ისტორია. II, 158) მოხსენიებული პატ(თ)უმი ბიბლიური ფითომია. ფითომი მოხსენიებულია ე. წ. ანასტასიას პაპირუს 6-ში, სადაც ერთ-ერთი სახელმწიფო მოხელე გვამცნობს ედომიდან მომთაბარე ტომების გადაადგილების შესახებ. ისინი ციხე-სიმაგრე ჩიკოს რაიონში კვეთდნენ ეგვიპტის საზღვარს და მიემართებოდნენ ფითომის წყალსაცავებისაკენ.

ფითომის ნამოსახლარი ქაიროდან 90 კმ. არის დაშორებული. დღეს ქაიროდან გამავალი გზის ნახევარი სუეცის არხს გასდევს და უერთდება მდ. ნილოსის უკიდურეს აღმოსავლეთ განშტოებას. აქ აღმართულია ორი ქვიანი ბორცვი – ძველი ფითომის ნანგრევები. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად გამოვლენილია ახალი სამეფოს პერიოდის შენობების ნაგებობები. მათ შორისაა რამსეს II-ის პერიოდით დათარიღებული ამონის ტაძარი, რომელსაც გარს ერტყა აგურისაგან აშენებული სქელი კედელი. ქალაქი ფითომი შედგებოდა სასიმაგრო ნაგებობებისა და სამხედრო დანიშნულების საწყობებისაგან. აქ ინახებოდა სურსათ-სანოვავისა და იარაღის სტრატეგიული მარაგი. ეს ადასტურებს ბიბლიურ ცნობებს ფითომის შესახებ.

არქეოლოგების მიერ გაითხარა ქვის საძირკვლიანი ალიზის ბელები, სადაც მარცვლეულის სახელმწიფო მარაგი ინახებოდა. ერთი მათგანი გეგმაში მრგვალი, დაახლოებით 30 მეტრი დიამეტრისა იყო. დაბადების წიგნიდან ცნობილია, რომ ასეთ

ბელეებს ჯერ კიდევ იოსები აგებდა. ამავე ტერიტორიაზე აღმოჩენილია წარწერები, რომლებშიც იეროგლიფებით „ფრ“ („პრ“?) აღნიშნულია ქალაქების მშენებლები. მოცემულია მათი გამოსახულებებიც. დადგინდა ერთი ფრიად მნიშვნელოვანი ფაქტი, ქალაქის მშენებლობისას გალანის საძირკველთან აღმოჩნდა ბზეს მარაგი, ალიზის აგურებისათვის აუცილებელი კომპონენტი. ზოგიერთ აგურში საკმაო რაოდენობის ლერწამი (ბზე) იყო ახელილი, ხოლო შუა რიგებში მათი რაოდენობა ნაკლები იყო, კედლის სულ ზედა რიგები საერთოდ სუფთა ალიზისაგან იყო დამზადებული. ძველ ალთქმაში აღნიშნულია ერთი საინტერესო გარემოება. თუ ადრე მშენებლობისათვის ბზეს სახელმწიფო გამოჰყოფდა შემდგომ მშენებლებს თავად უნდა ეზრუნათ მის მოპოვებაზე. ფარაონმა ბრძანა:

„ალარ მისცეთ ხალხს ბზე ალიზის მოსაზელად... ნავიდნენ და თავად მოაგროვონ ბზე“ (გამ. 5:7).

ეგვიპტეში აღმოჩენილ ე. წ. ანასტასიას პაპირუსში დაფიქსირებულია ერთ-ერთი ეგვიპტელი მოხელის, გოშენის მშენებლობის უფროსის საჩივარი იმის შესახებ, რომ იძულებულია შეაჩეროს მშენებლობა, რადგან აგურის დამზადება ლერწმის (ბზის) უქონლობის გამო შეუძლებელია.

მეორე ქალაქი პერ-რამსესი (სიტყვასიტყვით რამსესის სახლი, თანამედროვე არაბული სახელი ქანტირი) დაფუძნებულ იქნა ძვ. წ. 1278 წელს ფარაონ რამსეს II-ის (ძვ. წ. 1290-1223 წწ. XIX დინასტია. ძვ. წ. 1303-1290 წწ-ში მამის სეთი I-ის თანამესაყდრე) დროს. ის ეგვიპტის დედაქალაქად გამოცხადდა, მეფის საზაფხულო სასახლე (რეზიდენცია) დელტის აღმოსავლეთით მდებარეობდა, რომელიც ძველი ავარისიდან ერთი კილომეტრით არის დაშორებული. ქალაქის აყვავების პერიოდში მისი ტერიტორია დაახლოებით 30 კმ კმ შეადგენდა. როგორც ერთი ძველი ეგვიპტური ხელნაწერი მოგვითხრობს, პერ-რამსესი თავისი კეთილმოწყობითა და სიდიდით თებესა და მეფისს არ ჩამოუვარდებოდა. ის არამარტო ლამაზი ქალაქი, არამედ სტრატეგიული ცენტრიც გახლდათ, რაზეც არქეოლოგიურად დაფიქსირებული იარაღის სახელოსნოები, ცხენების თავლები, ყაზარმები და სხვ. მიუთითებს.

ამას ემატებოდა ისიც, რომ რამსეს II ამ მხარეს თავის საგვარეულო მამულად, დომენად თვლიდა. ემზადებოდა რა ხეთებთან საომრად, რამსეს II-მ საგანგებოდ გაამაგრა ის და კიდევ ერთი ციხე-ქალაქი ფითომი ააშენა.

ძვ. წ. 1110 წელს ეგვიპტის მეოცე დინასტიის მმართველობის ბოლო ქალაქი პერ-რამსესი დაცარიელდა. მეცნიერთა ვარაუდით, ამის მიზეზი ბუნებრივი კატაკლიზმები გახდა. დედაქალაქი მოშორებით, ძველი ავარისის ჩრდილოეთით იქნა გადატანილი.

ბიბლიურ პერ-რამსესის ადგილმდებარეობა წლების მანძილზე სადავოდ რჩებოდა. მკვლევარები სულ უფრო ხშირად აკავშირებდნენ ერთმანეთთან თანამედროვე ქანტირსა და ისტორიულ პერ-რამსესს. 1954 წელს გამოქვეყნდა ლაბიბა პაბახის გამოკვლევა, რომელშიც აღნიშნულ თვალსაზრის ავითარებდა. 1966 წელს ავსტრიის ექსპედიციამ მანფრედ ბიტეკის ხელმძღვანელობით იპოვა ძველი ავარისი და რამსეს II-ის დედაქალაქი – პერ-რამსესი. აქვე გაითხარა დიდებულის კარ-მიდამო, საცხოვრებელი სახლი 10x12 მ, რომელიც ძვ. წ. XVI ს-ით დათარიღდა. მალფრედ

ბიტაკმა გამოთქვა ვარაუდი, რომ ადვილი შესაძლებელია იგი იოსების საკუთრება ყოფილიყო. საცხოვრებელი სახლის დაგეგმარება იმეორებს შუა ბრინჯაოს ხანის მდიდრული პალესტინური სახლების დაგეგმარებას. აქვეა გათხრილი სამარხები, რომლებიც ბრინჯაოს იარაღის ტიპის მიხედვით (შუბისპირები, სატევრები და საბრძოლო ცულები) ქანაანიდან გამოსულთ უნდა ეკუთვნოდეს. აქვე, პატრიარქის სახლიდან 80 მ-ის დაშორებით, გაითხარა ასევე აზიური წარმომავლობის მაღალი რანგის ეგვიპტელი მოხელის მდიდრული სამარხი, რომელიც გაძარცვული აღმოჩნდა. აქვე დაფიქსირდა კაცის სკულპტურული გამოსახულება (ადამიანის ზომის ერთნახევარი სიმაღლისა) სოკოსმაგვარი ვარცხნილობით, რაც ამ დროის ქანაანის მოსახლეობისათვის ყოფილა დამახასიათებელი. 1970-იან წლებში იბეჭდება მ. ბიტეკის მეორე სტატია პერ-რამსესისა და ავარისის ლოკალიზაციის თაობაზე. მან უარყო პიერ მონტეს თეორია პერ-რამსესისა და ტანისის იდენტურობის შესახებ.

1980 წელს გერმანელმა ეგვიპტოლოგმა, პროფესორმა ედგარ პუშმა გათხარა რამსეს II-ის რეზიდენცია. მან დასახმარებლად მიიწვია მიუნხენის გეოფიზიკოსები. ჩატარდა ადგილის გეომაგნიტური შესწავლა. პროტონულმა მაგნიტომეტრებმა ზუსტად აღწუსეს მიწის ქვეშ მდებარე ნანგრავები. შეიქმნა ქალაქის უბნების დანერვილებითი გეგმა ნავსაყუდელით. არქეოლოგებმა იპოვეს რამსეს II გიგანტური ქანდაკების ნაწილი – ქვედა კიდურები წარწერებით. ოქროს ზოდზე აღმოჩნდა წარწერა: რამსეს II. ანალიზმა აჩვენა ოქროს ნუბიური წარმოშობა.

პერ-რამსესში არქეოლოგებმა კაპიტალურად ნაგები და აგურით ამოყვანილი სასმელი წყლისათვის განკუთვნილი ოთხი ჭა აღმოაჩინეს. ყველაზე პატარა ჭა, რომელიც სამი მეტრისა და ათი სანტიმეტრის დიამეტრისა იყო ტაძრის დასავლეთით მდებარეობდა. ჭაში ჩადიოდნენ ოცდასამსაფეხურიანი ფარული სპირალური კიბით. ტაძრიდან სამხრეთით მდებარეობდა ყველაზე დიდი ხუთმეტრიანი დიამეტრის ჭა. წყალთან მიდიოდნენ ფარული ორმოცდაოთხსაფეხურიანი კიბით, დასასვენებელი მოედნით. ჭიდან წყლის ამოღება ყველაზე დიდი გვალვის დროსაც კი იყო შესაძლებელი. სხვა დროს ეგვიპტელებისათვის ჭიდან წყლის ამოღება შადუფას (სპეციალური მოწყობილობით) მეშვეობით ხდებოდა. ქვის ლარის მეშვეობით ინერციით წყალი ტაძრის რეზერვუარში გადადიოდა.

ქალაქის აღმოსავლეთ ნაწილში აღმოჩნდა საკანალიზაციო თიხის მრავალი მილი, რომლებიც მიწაში ღრმად იყო მოთავსებული. ქალაქს ჰქონდა, აგრეთვე, წყალმომარაგების ავტონომიური სისტემა. ასე რომ, ბიბლიური ფითომისა და რამსესის არსებობაში უკვე ეჭვი არ არსებობს.

აფირუს²⁴ ან ჰაბირუს ტომებში, მკვლევართა ვარაუდით, ებრაული მოსახ-

²⁴ სიტყვა აფირუს ძველ აღმოსავლეთში აღნიშნავდა ადამიანების გარკვეულ კატეგორიას, რომელთაც არც სამშობლო გააჩნდათ და არც საკუთრება. ისინი, როგორც ჩანს, იყვნენ ვალებსა და მონობას გამორიდებული ადამიანები, რომლებიც მშობლიური ადგილებიდან ომმა და შიმშილმა გამოაქცია. ისინი ხელს ჰკიდებდნენ ყოველგვარ შავ სამუშაოს. ძლიერი ხელისუფლების პერიოდში მათი გაკონტროლება ადვი-

ლეობაც შეიძლება მოიაზრებოდეს. აფირუს ტომები მოხსენიებულია რამსეს II-ის პერიოდის ოფიციალური ხასიათის მქონე დოკუმენტებში. კერძოდ, ლეიდენის პაპირუსი 348, ერთ-ერთი სახელმწიფო მოხელე გვამცნობს დედაქალაქში ახალი შენობების მშენებლობის შესახებ: „მე დავემორჩილე ბრძანებას, რომელიც ჩემი ბატონის მიერ იყო გამოგზავნილი, რომელშიც ეწერა: მიეცი ხორბალი ეგვიპტელ მეომრებს (ჯარისკაცებს) და ასევე მიეცი ხორბალი აფირუსს, რომლებიც ქვებს ეზიდებიან (ქვებით გვამარაგებენ) დიდი ქალაქის პა-რამსესის მშენებლობისათვის... მე ვაძლევდი მათ ხორბალს ყოველ თვე, როგორც ჩემმა ბატონმა მიბრძანა“. ამავე პერიოდის სხვა ისტორიულ დოკუმენტში წერია: „მიეცი საკვები ჯარისკაცებს და ასევე მიეცი ხორბალი აფირუსს, რომლებიც ქვებით გვამარაგებენ მეფისის სამხრეთ ნაწილის რამსესის ამონის საყვარელი რა [ლმერთი] [ტაძრისათვის] სათვის“.

ბიბლიურ ტომონიმებთან დაკავშირებით, მნიშვნელოვან მასალას გვანდის თელ-ელ-ამარნაში აღმოჩენილი არქივი. ის შეიცავდა თიხის ფირფიტებზე შესრულებულ დიპლომატიურ მიმონერას ეგვიპტის მმართველსა და მის რწმუნებულებს შორის ქანაანსა და ამურუში (სახელმწიფო თანამედროვე სირიის ტერიტორიაზე ძვ. წ. XV-XIII სს-ში, ახალი სამეფოს პერიოდი). არქივი აღმოჩენილ იქნა ამარნაში (ეგვიპტის დედაქალაქის ახეტატონის თანამედროვე სახელი, რომელიც დაარსებული იყო ეგვიპტის XVIII დინასტიის ფარაონ ეხნატონის (ძვ. წ. 1364-1347 წწ.) მიერ).

პირველი ვინც სისტემატიური კვლევა-ძიება დაიწყო თელ ამარნაში უილიამ ფლინდერს პეტრი გახლდათ (შემდეგში კი გ. ფრანკფორტი, ჩ. ლ. ვული და სხვ.). 1891-1892 წწ-ში აქ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა მიმონერის 21 ფრაგმენტი. ხოლო 1903 წელს ემილ შასინამ, რომელიც საფრანგეთის არქეოლოგიურ ექსპედიციას ხელმძღვანელობდა კიდევ სამი ფრაგმენტი დაუმატა. გაშიფრულია აქადურ ენაზე შესრულებული 382 თიხის ფირფიტა. მათ შორის არის ჩვენთვის უკვე კარგად ცნობილი ქალაქ შექემის, გეზერისა და იერუსალიმის მეფეების წერილები. ამგვარად, ბიბლიურმა ინფორმაციამ რეალური ისტორიული ფონი შეიძინა.

ბიბლიური ტომონიმებია დაფიქსირებული ამონის ტაძრის კედლებზე კარნაკში, რომელშიც აღწერილია თუთმოს III (ძვ. წ. 1479-1425 წწ.) ლაშქრობა ქანაანში. აქ საუბარია ბიბლიურ ქალაქებზე: მეგიდო, ხამატი, ხაცორი, აკო, აფეკი. სეთი I-ის (ძვ. წ. XIV-XIII სს.) წარწერაში იხსენიება ქანაანური ქალაქი ბეთ-შანი. აღსანიშნავია, რომ ბეთ-შანი ეგვიპტურ ლურსმულ დამწარლობებში თუთმოს III-დან (ძვ. წ. XV ს.) მოყოლებული რამსეს III-მდე (ძვ. წ. XII ს.) სისტემატიურად მოიხსენიება. ჩვენ მიერ აღნიშნულ სეთი I-ის წარწერაზე, ბაზალტის სტელაზე მოხსენიებულია აფირუს ან ხაბირუს ტომები. ისინი ბეთ-შანის მმართველებს სიმშვიდეს ურღვევდნენ და მათ ავტორიტეტს სცემდნენ. იმავე სეთი I-ის სარკოფაგის კედელზე ეგვიპტელთან, ნუბიელთან და ლიბიელთან ერთად არის გამოსახული სემიტიც (სურ. 18). ამგვარად, ბიბლია ზუსტად ასახავს ქვეყანაში არსებულ ეთნოკულტურულ ვითარებას.

ლი არ იყო, მაგრამ თუ ხელისუფლება მოისუსტებდა, ისინი მართლწესრიგისათვის საშიშიც ხდებოდნენ.

**გვიანბრინჯაოს ხანა (ძვ. წ. 1550–1200 წწ.) და
რკინის ხანის დასაწყისი
ნაყოფიერი ნახევარმთვარის რეგიონში**

გვიანბრინჯაოს ხანისათვის დამახასიათებელია ძლიერი სახელმწიფოების (ძველი ეგვიპტე, ასურეთი, ბაბილონი, ხეთები, მითანი) კონკურენცია ახლო აღმოსავლეთში. ფართო ეკონომიკური კონტაქტები მყარდება ეგეოსურ სამყაროსთან, სადაც ბრინჯაოს ინდუსტრია საკმაოდ მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა. ბრინჯაოს ხანა ახლო აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე დასრულდა ისტორიული მოვლენით, რომელსაც პროფესიონალები „ბრინჯაოს კოლაფსს“²⁵ უწოდებენ. ეს მოვლენა აისახა მთელ აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა და ახლო აღმოსავლეთზე.

გვიანბრინჯაოს ხანა პალესტინაში 350 წლით არის განსაზღვრული. ეს შედარებით ხანმოკლე პერიოდი მნიშვნელოვანი ძვრებით აღინიშნა: 1) მკვეთრად გაიზარდა ეგვიპტის ზენოლა აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთზე პიკსოსების განდევნისა და მათი აზიური ტერიტორიების დალაშქვრის შედეგად; 2) ეგვიპტის ამგვარმა გაძლიერებამ პოზიტიურად იმოქმედა ქანაანის კულტურაზე – შეწყდა, დასრულდა ამ კულტურის აყვავების ხანა. ეს იყო ეგვიპტის ექსპანსიის პერიოდი, რაც პალესტინაში ეგვიპტის ძალაუფლების ადმინისტრაციულ-ეკონომიკურ და კულტურულ გავლენაში გამოიხატა. სწორედ ამის მაუწყებლად შეგვიძლია ჩავთვალოთ მერნეპტახის სტელა (ძვ. წ. 1209–1208 წწ.) (სურ. 6), სადაც ქანაანში ეგვიპტელების გამარჯვებაზეა საუბარი. აქ პირველად არის მოხსენიებული ისრაელი.

დამპყრობელთა საოკუპაციო ცენტრი ლაზაში იყო. მას ექვემდებარებოდა ქალაქები: ლაქიში, გეზერი, სიხემი, მეგიდო, აშკელონი და იერუსალიმი. ეგვიპტელები აკონტროლებდნენ ბიბლოსს, ტიროსს, სიდონს, ბეირუტს, უგარიტს. გრძელდება ათასწლოვანი დაპირისპირება ამ ქალაქ-სახელმწიფოებსა და მომთაბარეებს შორის. მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური ინფორმაცია იქნა მოპოვებული რას-შარმაშის (უგარიტი) გათხრებისას.

ფრანგმა არქეოლოგმა კლოდ შეფერმა 1929–1962 წწ-ში გამოავლინა ძვ. წ. II ათასწლეულის ქალაქი. დაფიქსირდა საქალაქო კვარტლები, სატაძრო კომპლექსე-

²⁵ Bronze Age collapse (ინგლ.) – ტერმინი, რომლითაც არქეოლოგები და ისტორიკოსები აღნიშნავენ ბრინჯაოს ხანიდან რკინის ხანაზე გადასვლას ახლო აღმოსავლეთისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიაზე. აღნიშნულ რეგიონებში ეპოქათა ცვლა დაკავშირებული იყო მკვეთრ გეოპოლიტიკურ ცვლილებებთან, საზოგადოებრივ ცხოვრებაში ბევრი ტრადიციის, მათ შორის დამწერლობის დაკარგვასთან, ყველა დიდი სახელმწიფოს და ბევრი დიდი ქალაქის განადგურებასთან. შედეგად დიდ ტერიტორიაზე დგება „ბნელი საუკუნეები“. „ბნელი საუკუნეების“ კრიზისი დასრულდა ძვ. წ. X ს-ში ისრაელ-იუდეური და სირია-ხეთურ-არამეული სამეფოებისა და ახალბაბილონური იმპერიის გაძლიერებით.

ბი, მეფის სასახლე. ეს იყო კარგად გამაგრებული 20 ჰექტარზე გადაჭიმული ქალაქი. მის ცენტრს აკროპოლისი ანუ ზედა ქალაქი წარმოადგენდა ბაალის სატაძრო კომპლექსით. ტაძრის სიმაღლე 18 მეტრს აღწევდა. ქალაქის დასავლეთ ნაწილში სამეფო რეზიდენცია, სასახლე მდებარეობდა, რომლის შიდა გზის გარშემო განლაგებული იყო ოთახები. ქალაქის სამხრეთ და ჩრდილოეთ ნაწილებში აღმოჩნდა დიდი არქივი – 15 000 თიხის ფირფიტა, ასევე წიგნები აქადურ ლურსმნულ წარწერებთან დოკუმენტებთან ერთად. უგარიტული ენა სემიტურ ენათა ჯგუფს განეკუთვნება. აქ ფინიკიაში შეიქმნა წერის ანბანური სისტემა, რომელიც შემდეგ მეზობელ ქვეყანებში გავრცელდა, მათ შორის ისრაელშიც. რას-შარმას არქივში დაფიქსირებული ტექსტების ნაწილი ეხება ბიბლიურ ამბებს.

ანბანის გარდა (ოდნავ შეცვლილი ფორმით), რომელზეც დაიწერა ბიბლია, ძველბრაულმა ენამ უგარიტულიდან მრავალი სიტყვა აითვისა. მათ შორის ღმერთთან დაკავშირებული ცნებები. უგარიტული ტერმინებია: სიონი (მთა ზღვის დონიდან 1770 მ-ზე, უგარიტის ჩრდილოეთით, სადაც უგარიტელების აზრით ცხოვრობდა ღმერთი), იეღოვა, ელი, ელოხიმი, ადონაი, შადაი (ყოვლისშემძლე), ცეპაოტი ან საბაოფი (ყოვლისშემძლე), იაჰვე ან იახვე (ღმერთი), დოდი ან ტოტი (ღმერთი), შეოლი (ჯოჯოხეთი), იეუდა ან იუდა (ღმერთის სწორად მადიდებელი)...

გამოსვლა

ძველ აღთქმაში ერთ-ერთი ცენტრალური ადგილი ეგვიპტიდან გამოსვლის აღწერას უჭირავს. ამაზე დანერვილებით მოგვითხრობს ბიბლიის II წიგნი – გამოსვლა. ეგვიპტეში 430 წლიანი ცხოვრების შემდეგ (დაბ. 12:40) დადგა დრო აღთქმულ ქვეყანაში – ქანაანში დაფუძნებისა, რაც „უდაბნოს თაობამ“ ითავა მოსე წინასწარმეტყველის ხელმძღვანელობით. მოსე ლევიელთა ტომიდან იყო (გამ. 2:1). ის დაიბადა ეგვიპტის იმ ფარაონის მეფობისას, რომელიც არ იცნობდა იოსებს (გამ. 1:8). ახალმა ფარაონმა დაიწყო ებრაელების დევნა. მისი ბრძანების თანახმად, ეგვიპტელები ახალდაბადებულ ებრაელ ვაჟებს ნილოსში ახრჩობდნენ. მოსეს დედამ „აიღო ლერწმის კიდობანი, შეგოზა ფისითა და კუპრით, ჩასვა შიგ ბავშვი და დადო ლელიანში ნილოსის ნაპირას“ (გამ. 2:3). მოსე ეგვიპტის ფარაონის ქალიშვილმა იშვილა. მან აღზარდა და განათლებაც იქვე სასახლეში მიიღო. მიუხედავად ამისა, მოსე ხედავდა ებრაელთა მძიმე მდგომარეობას და თანაუგრძნობდა მათ. ერთხელაც მოსეს შემოაკვდა ეგვიპტელი ზედამხედველი, რომელიც ებრაელს უმოწყალოდ სცემდა. ფარაონმა შეიტყო ეს ამბავი, რის შემდეგაც მოსე იძულებული გახდა დაეტოვებინა სასახლე. იგი უდაბნოში გაქცეულმა მიდიანელმა ითრომ, რომელიც ცხვარს მწყემსავდა, შეიკედლა. მალე მოსემ მისი ასული შერთო ცოლად. გაიარა ორმოცმა წელმა. ერთხელაც მოსეს უდაბნოში ხილვა ჰქონდა: მაყვლოვანს ცეცხლი ეკიდა, მაყვლის ბუჩქი კი არ იწვოდა. მომავალი წინამძღოლი მიხვდა, რომ მას ღმერთი უნდა დალაპარაკებოდა.

ლმერთმა მოსეს ეგვიპტეში დაბრუნება უბრძანა. მას ფარაონისათვის უნდა გამოეთხოვა ისრაელიანების ეგვიპტიდან გამოსვლის ნებართვა.

ისრაელიანები გამჩენს შეპლალადებდნენ და შველას თხოვდნენ. ლმერთმა ებრაელებს მოსეს სახით წინამძღოლი გამოუგზავნა. მოსემ თავის ძმა აარონთან ერთად შეიმუშავა ისრაელიანების ეგვიპტის ტყვეობიდან დახსნის გეგმა (გამ. 2:11; 4:31).

„მერე მივიდნენ მოსე და აარონი ფარაონთან და უთხრეს: ასე ამბობს უფალი ლმერთი ისრაელისა: გაუშვი ჩემი ხალხი, რომ დღესასწაული გამიმართონ უდაბნოში“ (გამ. 5:1).

ფარაონმა მოსეს უარით უპასუხა და გაშეების მაგივრად კიდევ უფრო დაამძიმა ებრაელების მდგომარეობა ეგვიპტეში.

„უთხრა უფალმა მოსეს: ეხლა დაინახავ, რას დავმართებ ფარაონს, რადგან მაგარი ხელი აიძულეს მას გაუშვას ისინი და მაგარი ხელი აიძულეს გაყაროს მისი ქვეყნიდან“ (გამ. 6:1).

ეგვიპტეს თავს დაატყდა ღვთის რისხვა – ათი საშინელი სასჯელი. ბიბლიისტიები აღნიშნავენ, რომ ღვთის თითოეული სასჯელი კონკრეტული ეგვიპტური კერპისადმი იყო მიმართული. მაგალითად, მდინარის (ნილოსის) სისხლად შეღებვა მეტყველებს ამ ღვთაების (დიდი ჰაპის) უსუსურობაზე ჭეშმარიტი ლმერთის მიმართ (გამ. 6:18-19), მეორე (გომბეშოების შემოსევა), მესამე (ეგვიპტის მიწის მუშლად ქცევა) და მეოთხე (ბუზანკალის შემოსევა). სასჯელიც ასეთივე წარმართული კერპების უსუსურობაზე მეტყველებდა ჭეშმარიტი ლმერთის მიმართ (გამ. 6-8). ყველაზე მძიმე მეთაე სასჯელი აღმოჩნდა.

„თქვა მოსემ: ასე ამბობს უფალი: შუალამისას გამოვალ შუაგულ ეგვიპტეში.

მოკვდება ყოველი პირველშობილი ეგვიპტის ქვეყნად ტახტზე მჯდომარე ფარაონის პირმშოდან პირმშომდე მხეველისა“... (გამ. 11:3-5).

ებრაელი პირველშობილები გადარჩებოდნენ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ისინი ზუსტად შეასრულებდნენ ყველა იმ მითითებას, რომელიც ლმერთმა მოსეს პირით შეუთვალა მათ. ებრაელებს თავიანთი კარის წირთხლზე სამსხვერპლო ბატკნის სისხლი უნდა წაეცხოთ. ბატკანი განსაკუთრებული წესით უნდა მოემზადებინათ და იმ ღამითვე უნდა შეეჭამათ მწარე სანელებლებსა და უფუარ პურთან ერთად. ტრაპეზის წინ ბარგი მზად უნდა ჰქონოდათ, ჩაეცვათ და სამგზავრო მზადყოფნაში ყოფილიყვნენ. ებრაელები ისე მოიქცნენ როგორც ლმერთმა ბრძანა. ამ დღიდან მოყოლებული ისრაელიანები ამ დრესასწაულს – პასექს ყოველწლიურად აღნიშნავენ.

მეთაე სასჯელის დროს კვდება ფარაონის პირმშო და მხოლოდ ამის შემდეგ მისცა შეშინებულმა ფარაონმა მოსეს ებრაელთა ეგვიპტიდან გაყვანის უფლება.

ბიბლიის მიხედვით, ეგვიპტიდან გამოვიდა 600 000 მოზრდილი მამაკაცი, დედაბუდიანად ეს 2 მილიონ ადამიანს შეადგენდა. აი რას ეკითხულობთ ამის თაობაზე ბიბლიაში:

„დაიძრნენ ისრაელიანები რამსესიდან სუქოთისკენ – ბავშვებს გარდა ექვსასი ათასამდე ქვეითი კაცი.

თან გააყვა მათ უამრავი ჭრელი ხალხი, ცხვარ-ძროხა, ურიცხვი საქონელი“ (გამ. 12:37-38).

შემდეგ ფარაონმა გადაიფიქრა ებრაელთა გათავისუფლება და ისრაელიანებს მენამულ ზღვამდე მისდია. გამოსვლიდან ერთ კვირაში ეგვიპტის ფარაონის ლაშქარი დაენია ლტოლვილებს მენამულ ზღვასთან. ღმერთმა კიდევ ერთი სასნაული მოუვლინა – ზღვა გაიღო ებრაელებისათვის, ხოლო ეგვიპტელებისათვის შეიკრა. ამ კატასტროფას მრავალი ეგვიპტელი შეენირა (გამ. 14:21:29).

არქეოლოგიური მასალა, რომელიც დაადასტურებდა გამოსვლას არ არსებობს. ასე შევიდნენ ისრაელიანები მენამული ზღვის მეორე ნაპირზე შურის (გამ. 15:22) ან ეთამის უდაბნოში (გამ. 33:8). მიადგნენ მარას, სადაც წყალი ვერ დალიეს რადგან მწარე იყო (დაბ. 15:23). შემდეგ ისინი მივიდნენ ელიმის ოაზისში და დაბანაკდნენ (გამ. 15:27), რის შემდეგაც აღმოჩნდნენ სინაის უდაბნოში (გამ. 16:1).

ეგვიპტიდან გამოსვლის მესამე თვეს, ებრაელმა ხალხმა სინაის²⁶ მთას მიღწია (გამ. 19:11). აქ მისცა ღმერთმა მოსეს ათი მცნება. ღმერთმა ისრაელიანებთან აღთქმა დადო. ყოფილი მონების ბრბოს ღმერთმა „თავისი ხალხი“ – ისრაელის ხალხი უწოდა. ისრაელიანებიც, თავის მხრივ, უნდა მინდობოდნენ გამჩენს და შეესრულებინათ უფლის ათი მცნება, რომელიც მოსეს ქვის ორ დაფაზე დაწერილი მიეცა. ისრაელიანთა აღთქმა, რომ ღმრთის კანონებს დამორჩილებოდნენ, განმტკიცებულ იქნა საზეიმო ცერემონიით. ღმერთს მსხვერპლად შესწირეს ცხოველები, ხოლო მათი სისხლი ადა-მიანებსა და სამსხვერპლოს მოასხურეს (გამ. 19-32).

შემდეგ ღმერთმა ისრაელიანებს ასწავლა, როგორ უნდა აეგოთ საგანგებო კარავი – საეანე (ებრ. მიშკან-ი), რომელიც იმის ნიშანი გახდებოდა, რომ ღმერთი მათ შორის იქნებოდა გზის დარჩენილ მანძილზე. მთელი წელი დაჰყევს ებრაელებმა სინაის მთასთან (რიცხ. 1:1). მოსემ და აარონმა აღწერეს ბრძოლისუნარიანი მამაკაცები. აღმოჩნდა, რომ მათ შორის ოცი წლიდან მოყოლებული 603 550 მამაკაცი იყო (რიცხ. 1:46). შემდეგ გაგზავნა მოსემ ისრაელიანთა მთავრები ქანაანის ქვეყნის დასაზვერად ფარანის უდაბნოდან (რიცხ. 13:3), საიდანაც უკვე აღთქმული ქვეყანა ქანაანი ჩანდა, მაგრამ არ გადავიდნენ და გააგრძელეს მომთაბარეობა. როგორც ჩანს, ისრაელ-

²⁶ მთა სინაი – (არაბულად „ჯაბალ მუსა“ – „მოსეს მთა“) თანამედროვე ქალაქ სუეციდან 50 კმ დაშორებით მდებარეობს. ქრისტიანული ტრადიციით მთა სინაი თანამედროვე „ჯაბალ მუსაა“ სინაის ნახევარკუნძულზე, სადაც, ბიბლიის თანახმად, ორმოცი დღელამის განმავლობაში იმყოფებოდა მოსე (გამ. 24:18; 33:20-23). აღსანიშნავია, რომ ბიბლიაში თავისი სახელის გარდა სინაის მთა სხვადასხვა სახელით რამდენჯერმეა მოხსენიებული: ღვთის მთა (გამ. 4:27; 18:5; 24:13), ღვთის მთა ხორები (გამ. 3:1), სინაის ამბებზე თხრობისას გამოყენებულია სიტყვა „ხორები“ (გამ. 17:6; რჯლ. 1:6; 4:10, 15; 5:2...). შესაძლოა ბიბლიაში მოხსენიებული ფარანის მთაც (რჯლ. 33:2) სინაის მთასთან იყოს კავშირში.

იანები დაბრუნდნენ მენამული ზღვის სანაპიროსთან (რიცხ. 14:25) ცინის უდაბნოში (რიცხ. 20:1). მათი უდაბნოში ყოფნა კი 40 წელს გაგრძელდა. მოსემ გადანყეცა ისრაელიანები ქანაანის მიწისაკენ არა პირდაპირი, არამედ შემოვლითი გზით, კერძოდ ედომელებისა და მოაბელების ქვეყანათა გავლით წაეყვანა. მაგრამ ედომელებმა თავის ტერიტორიაზე ებრაელები არ გაატარეს, ამიტომ ისრაელიანები წავიდნენ შორის მთიდან მენამული ზღვის სანაპიროთი (რიცხ. 21:4), სადაც გარდაიცვალა მოსეს ძმა აარონი. გაუხვიეს რა მოაბელთა მიწის აღმოსავლეთით ისრაელიანები შეეჯახნენ ამორეელებს, რომლებიც დაამარცხეს და გავიდნენ მდინარე იორდანეს აღმოსავლეთით მოაბის ველზე და იორდანეს პირას იერიხოვნის მახლობლად დაბანაკდნენ (რიცხ. 26:63; 33:48). აქ ნებოს მთიდან, ფისგას წევრზე დაანახა ღმერთმა ებრაელთა მომავალი სამოსახლო (რჯლ. 34:1-4). აქ გამოაცხადა მოსემ თავის მემკვიდრედ გამოცდილი მეგრძოლი იესო ნავეს ძე. სწორედ აქ, მოაბის ქვეყანაში მოკედა მოსე უფლის სიტყვისამებრ და „დამარხეს იგი ველზე მოაბის ქვეყანაში ბეთ-ფელორის წინ“... (რჯლ. 34:6). ასე რომ, არ ელირსა მას ქანაანის მიწაზე ფეხის დადგმა.

არაერთხელ გავრცელდა ცნობა მოსეს სამარხის აღმოჩენის თაობაზე, მაგრამ ეს საგაზეთო სენსაცია არ დადასტურდა. მიუხედავად ამისა, ბიბლიისტებს ეჭვი არ ეპარებათ მოსე წინასწარმეტყველის რეალურ არსებობასა და მის ისტორიულობაში. მას დიდი სახელმწიფო მოღვაწის, რეფორმატორის, კანონმდებლისა და წინასწარმეტყველის ლეთიური ძალა გააჩნდა.

ეგვიპტიდან ებრაელთა გამოსვლის აბსოლუტური თარიღის დადგენა ჭირს. მეცნიერთა ნაწილი გამოსვლის დროს ძვ. წ. XIV საუკუნით განსაზღვრავენ, ვინაიდან სოლომონის ტაძრის მშენებლობა ძვ. წ. X ს-ეს განეკუთვნება. ბიბლიისტთა უმრავლესობა გამოსვლას ძვ. წ. 1290-1270 წწ-ით ათარილებს. იმ დროს ეგვიპტეში მართლაც გაიშალა დიდი მშენებლობები და მკვეთრად გაიზარდა მოთხოვნილება იაფ მუშახელზე. ამ თარიღზე მიგვანიშნებს ბიბლიაც, რომლის თანახმადაც (გამ. 12:40) ებრაელები ეგვიპტეში იმყოფებოდნენ 430 წლის განმავლობაში. ისინი ეგვიპტეში ნილოსის საძოვრებით მდიდარ დელტაში დასახლებულან დაახლოებით 1700 წელს – $1700-430=1270$.

ბიბლიის მიხედვით, გამოსვლასა და I ტაძრის აშენებას შორის სხვაობა 480 წელია (3 მეფ. 6:1). ამ შემთხვევაში, გამოსვლა უნდა მომხდარიყო არა უგვიანეს ძვ. წ. XV ს-ის მეორე მესამედისა, თუმცა ეს არ დასტურდება არც თავად ეგვიპტისა და არც ქანაანის ისტორიის მონაცემებით...

არსებობს სხვა მოსაზრებაც, რომლის თანახმად გამოსვლა მომხდარა ძვ. წ. XIII ს-ში, რადგან სწორედ ამ დროს ჩნდება ეგვიპტურ წყაროებში (მერნეპტახის სტელა – ძვ. წ. 1209-1208 წწ. რომელშიც მოთხრობილია აზიაში ამ ფარაონის მიერ დაპყრობილი ქვეყნების და ხალხის შესახებ) (სურ. 6). აქ პირველად გვხვდება სიტყვა ისრაელი – „ისრაელი დაცლილია და მისი თესლი მოსპობილი“, ე. ი. მერნეპტახის დროს ძვ. წ. XIII ს-ში ებრაელებს უკვე უჭირავთ ქანაანი და მათ აქ ეგვიპტელები ებრძვიან და სჯიან. სპეციალისტებმა მიაქციეს ყურადღება იმ ფაქტს, რომ წარწერაში სიტყვა ისრაელი გადმოცემულია იეროგლიფით, რომელიც ნიშნავს ხალხს და

არა სახელმწიფოს, ე. ი. მერნეპტახის დროს ისრაელის სახელმწიფო ჯერ არ არსებობდა, ის მოგვიანებით ჩამოყალიბდა, რაც არქეოლოგიური მონაცემებითა და ნერილობითი წყაროებით კარგად დასტურდება.

ხაცორის გათხრების შედეგად დგინდება, რომ კულტურათა ცვლა – ქანაანური კულტურიდან ებრაულ კულტურაზე გადასვლა – აქ ძვ. წ. 1250-1150 წწ. ხდება. ლაქ-იშში ანალოგიური პერიოდი ძვ. წ. 1150 წლით, ხოლო მეგიდოში ძვ. წ. 1145 წლით თარიღდება. გამოსვლის გვიანდათარიღების სასარგებლოდ მეტყველებს ის ფაქტიც, რომ იუდეველები ეგვიპტედან მენამული ზღვით²⁷ გამოვიდნენ, ბიბლიაში ნაჩვენებია, რომ ებრაელებს გამოსვლისას (exodus) არ უსარგებლიათ ფილისტიმელთა მიწაზე გამავალი მოკლე გზით, რადგან ქანაანთან სახმელეთო გზა ფილისტიმელების მიერ იყო გადაკეტილი (გამ. 13:17). ფილისტიმელების ამ ტერიტორიაზე გამოჩენა ხდება არა უადრეს ძვ. წ. XIII საუკუნისა.

უახლესი არქეოლოგიური მონაცემებითაც გამოსვლა ძვ. წ. XIII ს-ზე უნდა მოდიოდეს. ქანაანის ტერიტორიის გათხრები გვიჩვენებს, რომ სწორედ ამ საუკუნეზე მოდის ნამოსახლარების მასობრივი განადგურება. ნგრევის აბსოლუტური თარიღები ძვ. წ. XIII ს. მესამედით არის განსაზღვრული. არქეოლოგიური მასალა ადასტურებს ებრაელების მიერ ქანაანის ძალისმიერი გზით დაკავების ფაქტს.

ისრაელიანთა ეგვიპტიდან გამოსვლასა და ორმოცწლიან მომთაბარეობის პერიოდთან დაკავშირებით მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი 1967 წლის მარტში იორდანეს ხეობაში, კერძოდ თელ-დეირ-ალაში (ბიბლიური ფენუელი (დაბ. 32:30), ან სუქოთი (დაბ. 33:17)). პოლანდიის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ პროფესორ ჰ. ფრანკენის ხელმძღვანელობით გათხარა წარმართული ტაძარი.

ტაძარში აღმოჩნდა თაბაშირის ნატეხი არამეული წარწერით. თაბაშირის ნამტვრევების შეერთების შედეგად აღდგენილ იქნა სანყისი ტექსტი, რომელიც იყოფოდა ორ დიდ ფრაგმენტად. მათზე დატანილ წარწერებს სხვადასხვა შინაარსი ჰქონდა. ტექსტი პირველად 1976 წელს გამოქვეყნდა, თუმცა მისი შესწავლა კვლავ გრძელდება. წარწერიანი ბათქაშის აღმოჩენის კულტურული ფენა კერამიკის მიხედვით, ძვ. წ. VIII საუკუნით, ხოლო რადიონახშირბადის კვლევების თანახმად ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეებით დათარიღდა. პალეოგრაფიულმა კვლევებმა საბოლოოდ ძვ. წ. VIII საუკუნეს მისცა უპირატესობა. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ სანამ წარწერა კედელზე იყო დატანილი მან გარკვეული დროის (შესაძლებელია რამდენიმე საუკუნეც კი) განმავლობაში განიცადა ცვლილება.

²⁷ ტოპონიმი – მენამული ზღვა – ებრ. „იამ სუთ“ (სირტყვასიტყვით ლერწმის ზღვა) აქაბის (ებრ. ეილატის) ყურე. თანამედროვე მეცნიერებაში „იამ სუთი“ გაიგივებულია აგრეთვე ეგვიპტურ დოკუმენტებში მოცემულ პა-სუფთან, რომელიც პა-რამ-სესის აღმოსავლეთით არსებულ ჭაობიან ადგილებს მიეკუთვნება. შემოვლითი გზა ესაა გზა გომენიდან ქვემო იბტისაკენ, დღევანდელი სუეცის ყურის აღმოსავლეთით კადემ-ბარნამდე, სადაც ძველთაგანვე ცხოვრობდნენ ისრაელიანები (დაბ. 47:6,11).

წარწერაში საუბარია პიროვნებაზე, რომელიც მანამდე მხოლოდ ბიბლიიდან იყო ცნობილი. ეს არის ბალაში წინასწარმეტყველი შუამდინარეთიდან (რიცხ. 22-24). თელ-დეირ-ალას ტაძარში აღმოჩენილ წარწერაშიც ბალაშს თაყვანს სცემდნენ, როგორც წინასწარმეტყველს. ის რეალური ისტორიული პიროვნებაა.

რიცხვთა წიგნი, როგორც ცნობილია, მოგვითხრობს ებრაელებსა და მოაბელთა მეფე ბალაკს შორის არსებულ დაპირისპირებაზე, რომელსაც ემჩნოდა რა იუდეველთა შემოჭრისა ქანაანში სთხოვა ბალაშს ისრაელიანთა შეჩერება. ცოტა ხნის ყოყმანის შემდეგ დათანხმდა მოაბელთა მეფესთან გმოცხადებაზე. ბიბლიის მიხედვით მოაბისაკენ მიმავალ გზაზე ბალაშს ანგელოზი გამოეცხადება და გააფრთხილებს, რომ მან მხოლოდ ის უნდა ილაპარაკოს რასაც ღმერთი უბრძანებს. შედეგად იმის მაგივრად, რომ ბალაშს ისრაელიანები დაენყევლა სამგზის დალოცა.

განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს ბალაშის მეოთხე დალოცვა, სადაც წინასწარმეტყველებს ისრაელის ძლიერი მეფის მოვლინებას:

„უხედავ მას, მაგრამ არა ეხლა; ვუყურებ მას, მაგრამ არა ახლოდან. ამოდის ვარსკვლავი იაკობისგან და იმართება კვერთხი ისრაელისგან, მოწყლავს მოაბის მთავრებს და გაანადგურებს შეთის მთელს მოდგმას“ (რიცხ. 24-17).

ისრაელი - ქანაანში

მოსეს გარდაცვალების შემდეგ იესო ნავეს ძეს გამოეცხადება ღმერთი. მას ევალებოდა გადაეღებინა მდინარე იორდანე მთელ ერთან ერთად და შესულიყო ღვთის მიერ ნაბოძებ ქვეყანაში ისევე იქნებოდა მასთან უფალი, როგორც მოსესთან იყო და არასოდეს მიატოვებდა:

„ყოველი ადგილი, სადაც კი თქვენი ფეხის ტერფი დაიდგმება, თქვენთვის მომიცია, როგორც ვუთხარი მოსეს...“

უდაბნოდან და ამ ლიბანიდან დიდ მდინარემდე, ეფრატის მდინარემდე ხეთელთა მთელი ქვეყანა. დიდ ზღვამდე და მზის დასავლამდე გექნებათ საზღვრები“ (იესო. 1:2-6).

იესო ნავეს ძის წიგნში აღწერილია აღთქმული ქვეყნის დაპყრობის პერიპეტიკები. იგი სამი ფაზისაგან შედგებოდა: 1. ქვეყნის მთიან ადგილებში პლაცდარმის უზრუნველყოფა იერიხონისა და ჰალაის ალებით, გაბაონელებთან კავშირის დამყარება (იესო. 6-9); 2. „სამხრეთ“ კამპანია, რომელიც არ შეეხო იერუსალიმს, მაგრამ შეეხო სხვა ტერიტორიებს, რომელზეც შემდეგ იუდას ტომი დასახლდა; 3. კამპანია გალილეაში, რომლის მსვლელობისას, წარმატების მიუხედავად, არც ერთი სიმაგრე არ იქნა დანგრეული ხაცორის გარდა (იესო. 11).

ისრაელიანებმა ვერ დაიპყრეს ქანაანის მიწების გარკვეული ნაწილი (იესო. 13). იესო ნავეს ძის წიგნის მიხედვით, საომარი კამპანია კერძო ხასიათს ატარებდა (იესო. 11:13-22; მსაჯ. 2:20-23). დაპყრობის პროცესი საკმაოდ ხანგრძლივი აღმოჩნდა,

რომლის დროსაც ისრაელიანებს უხდებოდათ ქანაანის ტერიტორიაზე მცხოვრებ სხვადასხვა ტომებთან სისხლისმღერელი ბრძოლების წარმოება.

არქეოლოგიური მასალის შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ ძვ. წ. XIII–XII სს-ში ქანაანის ტერიტორიაზე მართლაც გამუდმებული ბრძოლები მიმდინარეობდა. ყველა გათხრილი ქალაქი ერთხელ ან რამდენჯერმე მაინც იყო დანგრეული და გადამწვარი.

საულის მეფედ არჩევამდე (დაახ. ძვ. წ. 1029–1005 წწ.) ებრაელთა მიერ დაკავებული იყო ქანაანის ქვეყნის მხოლოდ ცენტრალური მთიანი და ტრანსიორდანის ნაწილი, ხოლო ისეთი სიმაგრეები როგორიც იყო ბეთ-შანი, თაყანაქი და მეგიდო მათ ვერ აიღეს (მსაჯ. 1:27). ისრაელიანებმა ასევე ვერ შეძლეს წარმატებული ბრძოლა ბარში, რადგან, როგორც ბიბლია გადმოგვცემს, მათ არ ჰქონდათ საბრძოლო „რკინის ეტლები“ (მსაჯ. 1:19).

პირველი ქალაქი, რომელიც ქანაანის მიწაზე ისრაელიანებს უნდა აეღოთ იყო იერიხო. ²⁸ წმინდა მიწას განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს კაცობრიობის არა მარტო სულიერების განვითარებაში, არამედ მასთან არის დაკავშირებული უზარმაზარი ეკონომიკური ძვრები საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. ძვ. წ. X–IX ათასწლეულები აღნიშნა უმნიშვნელოვანესი ძვრებით რეგიონის ეკონომიკურ და სოციალ-კულტურულ განვითარებაში. საკმარისია ითქვას, რომ სწორედ აქ მოხდა ადამიანთა საზოგადოების გადასვლა შემგროვებლურიდან მწარმოებლურ მეურნეობაზე. არქეოლოგები ამას ნეოლითურ რევოლუციას უწოდებენ (გ. ჩაიფლი).

სწორედ ამ ტერიტორიაზე – მდ. იორდანეს მრჯვენა ნაპირზე თანამედროვე თელ-ას-სულთნის სახელით ცნობილი გორა-ნამოსახლარი არქეოლოგებმა ბიბლიურ იერიხონს დაუკავშირეს (სურ. 19). აღნიშნულ შემთხვევაშიც ამ უძველესი ქალაქის სახელწოდება მხოლოდ ბიბლიას ჰქონდა შემონახული. ძველ აღთქმაში პირველად მოიხსენიება ქალაქი იერიხო შემდეგ კონტექსტში:

„დაიძრნენ ისრაელიანები და დაბანაკდნენ მოაბის ველზე, იორდანეს გაღმა, იერიქონს ქვემოთ“ (რიცხ. 22:1).

იერიხოვნის სახელი ფიქსირდება ძვ. წ. XV ს-ის ლურსმულ წარწერებშიც, რამაც დოკუმენტურად დაადასტურა მისი რეალური არსებობის ფაქტი. თელ-ას-სულთნის გორა-ნამოსახლარის სიმაღლე შთაბეჭდავია. იგი 21,5 მეტრია, მისი ფართობი 4 ჰექტარს აღემატება. აქ წარმოდგენილია ნამოსახლარებისა და სამაროვნების რამდენიმე ფენა. თელ-ას-სულთნის არქეოლოგიური შესწავლა XIX საუკუნეში იწყება და დაკავშირებულია ინგლისელი ოფიცრის ჩარლზ უორენის სახელთან. ის ჩალრმავდა 8 მეტრის სიღრმემდე, მაგრამ ჩაჭრილი ფენების სტრატოგრაფიაში ვერ გაერკვა. მთავარი მაინც ბიბლიური იერიხოვნის მართებული ლოკალიზაცია გახლ-

²⁸ იერიქო-იერიხოვნის ეტიმოლოგია უცნობია. ერთი მას განმარტავენ როგორც სურნელოვანს, მეორე მას მთვარის ღვთაების სახელთან აკავშირებენ, სხვები გაიაზრებენ, როგორც პალმების ქალაქს.

დათ. მანამდე ბიბლიის მონინააღმდეგენი საერთოდ უარყოფდნენ იერიხოვნის რეალურობას...

ახალ აღთქმაში იერიხონი რწმენისთვის ბრძოლის სიმბოლოა. პავლე მოციქული ეპისტოლეში ებრაელთა მიმართ აღნიშნავს, რომ:

„რწმენით დაემხნენ იერიხოვნის ზღუდენი, შვიდ დღიანი ალყით“ (ებრ. 11:30).

ბიბლიის თანახმად, ისრაელიანები იესო ნავეს ძის მიერ მდ. იორდანეზე გადაყვანის შემდეგ დაბანაკდნენ იერიხოვნის სანახებთან. ქალაქი იერიხონი მდებარეობდა ნაყოფიერ ველზე. ბიბლიაში ის მოხსენიებულია როგორც ფინიკის, პალმების ქალაქი (რჯლ. 34:3; მსაჯ. 3:13; 2 ნეშტ. 28:15).

ძვ. წ. XIV-XIII საუკუნეების იერიხონი წარმოადგენდა ტიპურ ქანაანურ ციხესიმაგრეს და ყველა დანარჩენისაგან გამოირჩეოდა თავისი მასშტაბებით, რაც მის სტრატეგიულ მნიშვნელობას ადასტურებს. მასზე გადიოდა მნიშვნელოვანი სავაჭრო კომუნიკაციები. იერიხოვნს ჰქონდა მძლავრი თავდაცვითი ნაგებობების ორი რიგი. გალავნის კედლებს შორის საცხოვრებელი სახლები იყო. იერიხონი მძლავრ სასიმაგრო ნაგებობას წარმოადგენდა. ჩანს ქალაქი ემზადებოდა თავდასხმისათვის. იერიხოვნის კარიბჭეები ჩაკეტილი იყო. იესო ნავეს ძის წიგნში მეორე და მეექვსე თავებში აღწერილია ისრაელიანთა მიერ ქალაქის აღების სცენები.

„ჩაიკეტა იერიხონი და ჩაკეტილი იყო ისრაელიანთათვის, ვერავინ გამოდიოდა იქიდან და ვერავინ შედიოდა იქ“ (იესო. 6:1).

ქალაქის მისადგომებს აკონტროლებდნენ იესო ნავეს ძე და მისი მზვერავები. ისრაელიანთა მზვერავებმა შეძლეს ქალაქში შეღწევა, თავდაცვის სუსტი ადგილების გამოვლენა, მეციხოვნეთა რაოდენობის დადგენა. ბიბლიაში აღწერილია თუ როგორ შეიფარა თავის სახლში მეძემა ქალმა, რომელსაც რახაბი ერქვა იესო ნავეს ძის ორი მსტოვარი. მან სელის ჩალაში დამალა ისინი და გადაარჩინა განსაცდელს. გალავნის კედელში იყო მისი სახლი. რახაბმა სარკმლიდან თოკით ჩაუშვა იესო ნავეს ძის მსტოვრები და გააფრთხილა, სანამ მდევრები დაბრუნდებოდნენ სამი დღე მთაში ყოფილიყვნენ (იესო 2:1-16).

შვიდი დღის განმავლობაში ისრაელიანთა ლაშქარი შვიდი მღვდელმთავარის წინამძღოლობით წინ რჯულის კიდობნით, შვიდი ვერძით, ბუკით, მღუმარედ გარს უვლიდნენ ქალაქს. მეშვდე დღეს ერთდროულად ახმაურდა ხალხი და ააყვირეს ბუკები, რის შედეგადაც იერიხოვნის კედლები თავისით ჩამოიქცა. იესო ნავეს ძემ ქალაქის მოსახლეობის (მათ შორის ქალების, მოხუცების, ბავშვებისა და შინაური ცხოველების ჩათვლით) ამოჟლეტის ბრძანება გასცა. მხოლოდ რახაბი, მამამისის სახლი და „ყველა, ვინც კი მას ჰყავდა“ გადარჩა ცოცხალი (იესო. 6).

„ცეცხლს მისცეს ქალაქი და ყველაფერი, რაც შიგ იყო. მხოლოდ ოქრო-ვერცხლი და სპილენძისა და რკინის ჭურჭელი უფლის სახლის საგანძურისათვის გადადეს...“

მაშინ დაიფიცა იესო ნავეს ძე: „ნეუღლიტ იყოს უფლის წინაშე ის კაცი, ვინც აღადგენს და ააშენებს ამ ქალაქს, იერიხოვნს. თავის პირმშოზე დააფუძნებს მას და თავის უმცროსზე დადგამს მის კარიბჭეს“ (იესო. 6:24, 26).

მართლაც, ბიბლიის მიხედვით, ხიელ ბეთელელმა იერიხონს „თავის პირმშოზე, აბირამზე დაუდო საფუძველი და სეგუბზე, უმცროს ვაჟზე, დაადგინა მისი კარიბჭე, უფლის სიტყვისაებრ, როგორც ნაბრძანები ჰქონდა მას იესო ნავეს ძის პირით“ (3 მეფ. 16:34).

იერიხონი²⁹ ყველაზე დაბლა გაშენებული ქალაქია მსოფლიოში. იგი ზღვის დონეზე 250 მეტრით ქვემოთ მდებარეობს. უკვე ძვ. წ. III ათასწლეულისათვის იერიხონი აყვავებულ, გამაგრებულ ციხე-ქალაქს წარმოადგენდა. იგი ძვ. წ. II ათასწლეულში მომთაბარე ტომებს გაუნადგურებიათ. მალე ქალაქი კვლავ ალაშენეს, შემოავლეს ახალი ძლიერი კედელი და იერიხონი გადაიქცა თითქოსდა აულებელ ციხე-სიმაგრედ, მაგრამ ისრაელიანებმა ქალაქი მაინც აიღეს. როგორც აღვნიშნეთ, ბიბლიის თანახმად, ქანაანის ტერიოტორიის დაპყრობა ებრაელებმა სწორედ იერიხონით დაიწყეს. ქალაქის დაპყრობის შემდეგ იერიხონის ნაყოფიერი მიწები წილისყრით ბენიამინის გვარს ერგო. მსაჯულთა ეპოქაში იერიხონი მოაბელთა მეფის ყვეგლონის ბატონობის ქვეშაა. მხოლოდ დავით მეფის დროს გახდა იგი კვლავ ისრაელიანების ქალაქი. მოგვიანებით ძვ. წ. 587 წელს იერიხონი დაანგრეს ბაბილონელებმა, ხოლო მისი მკვიდრნი ტყვედ წაიყვანეს.

მეორე ტაძრის პერიოდში იერიხონი დიდი ქალაქი გახდა. ძვ. წ. 63 წელს ქალაქში რომაელების ბატონობა დამყარდა. ძვ. წ. I ს-ში ანტონიუსმა იერიხონი თავის საყვარელ კლეოპატრას აჩუქა, მაგრამ ოქტავიანე ავგუსტუსმა მას წაართვა ქალაქი და პეროდე დიდს გადასცა, რომელმაც აქ სასახლეები, ამფითეატრები, ცირკი, სტადიონები... ააშენა. პეროდეს უყვარდა იერიხონში ყოფნა. აქ ხშირად მართავდა მეჯლისებსა და თამაშებს. გრძნობდა რა სიკვდილის მოახლოებას პეროდემ ბრძანება გასცა შეეკრიბათ ცნობილი იუდეველები და ჩაეკეტათ იპოდრომზე, ხოლო მისი სიკვდილის მომენტში ისინიც მოეკლათ, „მაშინ მთელი იუდეა იტირებდა“ (იოსებ ფლავიუსი, „იუდეველთა ომი“).

რომის იმპერიის წინააღმდეგ პირველი იუდეური ომის დროს (66-73 წწ.) ეესპასიანემ აიღო იერიხონი. ქალაქის მცხოვრებლების დიდი ნაწილი დაიხოცა, ნაწილმა კი მთებს შეაფარა თავი. ახ. წ. IV საუკუნიდან, როდესაც რომის იმპერიაში ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოცხადდა იერიხონი მომლოცველობის ადგილად გადაიქცა.

ებრაელთა დაპყრობამდე იერიხონი, მთვარის კულტიდან გამომდინარე, მთვარის ქალაქადაც იწოდებოდა. ქალაქი, როგორც აღვნიშნეთ, მძლავრ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. ის განსაკუთრებით მიუწევდომელი აღმოსავლეთის მხრიდან იყო. აქედან ესხმოდნენ მას მომთაბარე ტომები.

არქეოლოგიური გათხრების პროცესში დადგინდა, რომ იერიხონი დაინგრა

²⁹ იერიხონის არქეოლოგიური გათხრებისას დაფიქსირდა 23 კულტურული ფენა, რომელთა შორის ყველაზე ადრინდელი ქვის ხანას განეკუთვნებოდა. გამოდის, რომ მსოფლიოში იერიხონი საქალაქო ცივილიზაციის ჩასახვის უძველესი კერაა.

სწორედ აღმოსავლეთიდან. ყველგან ჩანს ხანძრის კვალი, კედლები საძირკვლამდე აღმოჩნდა დანგრეული. არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს გადამწვარი პურის ბელები, ხორბალი, ფინიკები, მუხუდო, სახლები სხვადასხვა ნივთებით. ქალაქი გაუქაც-რიელდა. ებრაული მოსახლეობა აქ მხოლოდ ძვ. წ. IX-X სს-ში ჩნდება.

ისრაელის პერიოდის იერიხოვნისათვის დამახასიათებელია საქალაქო ცხოვრების გამოცოცხლება, არამეულ ოლქებთან ურთიერთობის განმტკიცება. ამენებუ-ლია დანგრეულ კედლებზე კიბეები, აიგო ახალი შენობები... ქალაქის ტერიტორიაზე დაფიქსირდა განსხვავებული, მრავალფეროვანი კერამიკა მეტალის ფორმის ჭურჭლის სტილიზაციით. ისრაელის იერიხოვნში, წინა პერიოდისგან განსხვავებით, გათხრილ-ია სამარხები, რომლებიც სახლების ეზოებშია განთავსებული. მათში აღმოჩენილ-ია ციხის ჭურჭელი. ბავშვები სახლის ქვეშ იმარხებოდნენ, ისევე როგორც ეს ეთ-ნოგრაფიულად არის დადასტურებული სვანეთში. ძვ. წ. VIII ს-ში, როდესაც ისრაე-ლის სამეფო დაეცა დანგრეულ იქნა იერიხონიც, მაგრამ ქალაქს მაინც არ შეუწყე-ტია არსებობა. ის უბრალო რიგით სასოფლო დასახლებას წარმოადგენდა.

ჯონ გარსტენგი 1929 წლიდან იერიხოვნში გათხრებს აწარმოებდა. 1931 წელს მან განაცხადა, რომ აღმოაჩინა ლეგენდარული ქალაქის – იერიხოვნის ბიბლიური პერიოდის კედლები. იგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ქალაქი დანგრეულ იყო არა უგვიანეს ძვ. წ. 1380 წლისა. მაგრამ მოგვიანებით – 1952-1958 წწ-ში იერიხოვნის ტერ-იტორიაზე გათხრებს აწარმოებდა ბრიტანულ-ამერიკული ერთობლივი ექსპედიცია ქ. კენიონის (1906-1978) ხელმძღვანელობით. მისი დაკვირვებით, ქალაქის ის კედლე-ბი, რომლებიც ჯონ გარსტენგის მიერ თარიღდებოდა ძვ. წ. XV საუკუნით სხვადასხვა დროს ყოფილა აგებული და ათასი წლით ადრე იყო დანგრეული. ეროზიულმა პრო-ცესებმა კი ბილიური პერიოდის ქალაქის ფენები გაანადგურა. ასე რომ, აღნიშნავდა ქ. კენიონი, ჩვენ არაფრის თქმა არ შეგვიძლია არც ქალაქის დანგრავის დროზე და არც ებრაელების მიერ მისი დაპყრობის შესახებ. როგორც გამოიჩინა, ადგილობრივ მოსახლეობას იერიხონი მიუტოვებია არა უგვიანეს ძვ. წ. XIII საუკუნისა.

ამგვარად, ბიბლიურ არქეოლოგიაში იერიხოვნის შესახებ სხვადასხვა აზრია გავრცელებული: 1. იესო ნავეს ძის პერიოდის იერიხონი ეტიოლოგიური ლეგენდაა, რომელიც ცდილობს რომელიღაც ძველი ნანგრევების ბიბლიური წარმომავლობის ახსნას; 2. იესო ნავეს ძის პერიოდის იერიხონი მდებარეობდა სულ სხვაგან, დღემდე დაუდგენელ ადგილას და 3. თუ იერიხოვნის კედლები, როგორც ამბობენ, ძირითადად ალიზით იყო ნაგები, მაშინ საუკუნეთა განმავლობაში, ზამთრის წვიმებსა და ქარებს ეს მიტოვებული ქალაქის ნაშთები საცხებით შექმნილ სრულიად ალეგავა პირისაგან მიწისა. იერიხოვნის კედლები ბიბლიის მიხედვით, ხომ ღვთის ნებით დაიშალა (იესო. 6:21, 24). უკანასკნელ ხანებში მკვლევარები იესო ნავეს ძის იერიხოვნის პერიოდს, ისევე როგორც გამოსვლას, ძვ. წ. XIII საუკუნის ბოლოთი განსაზღვრავენ. ამრიგად, დასახელებულ ვერსიათა შორის უკანასკნელს სინამდვილესთან ყველაზე ახლოს მდგომად მივიჩნევთ.

მეორე ქალაქი ჰალაი, ბიბლიის თანახმად, ბეთელის აღმოსავლეთით, მთიან ქა-ნაანში მდებარეობდა. ისრაელინების მიერ იგი მხოლოდ მეორე შეტევის შედეგად

იქნა აღებული. იესო ნავეს ძემ გადაწვა ქალაქი და „სამარადისო ნანგრავებად, უკაცრიელ ადგილად აქცია“ (იესო. 8:28).

არქეოლოგიური მონაცემებით, ქანანელთა ეს ქალაქი კარგად გამაგრებულ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. მას გალავან-კოშკები იცავდა. ქალაქში მდებარეობდა წითელი ტაძარი, რომელიც თავისი სილამაზით გამოირჩეოდა. შალაიმ აღმაველობას ძვ. წ. 3200-2400 წწ-ში მიაღწია. კვლევის საფუძველზე დგინდება, რომ ქალაქი დაახლოებით ძვ. წ. XXIV საუკუნეში განადგურდა და დიდი ხნის განმავლობაში პრაქტიკულად უკაცრიელი რჩებოდა. გაერთიანებული სამეფოს დროს, ძვ. წ. X საუკუნეში შალაი მცირე დასახლებაა, სადაც ისრაელიანების არცთუ დიდი რაოდენობა ცხოვრობდა. მაგრამ როგორ უნდა აიხსნას შალაის ბიბლიური სიუჟეტი? გამოდის რომ შალაი გამოსვლამდე იქნა დაქცეული?

მანამდე შალაის ნანგრევებთან გაიგივებული იყო პატარა ქალაქი ეტ-თელთან, ის მდებარეობს არაბულ ქალაქ ბეიტინიდან ორ კილომეტრზე სამხრეთ-აღმოსავლეთით. ქალაქის ტერიტორიაზე 1933-1935 წწ-ში გათხრები ჩაატარა ჟუმიტ მარკეტ-კრაუზემ, ხოლო 1968-1972 წწ-ში ჯ. კალავეიმ. მათ დაასკვნეს, რომ ქალაქი აქ დაახლოებით ძვ. წ. 3100 წელს წარმოიშვა და იარსება დაახლოებით ძვ. წ. 2250 წლამდე. გამოდის, რომ ისრაელიანების მიერ ქანანის დაპყრობის დროს აქ არავითარი ქალაქი არ არსებობდა. უფრო მოგვიანებით, ძვ. წ. 1200-1050 წლებში ადამიანთა ცხოვრების კვალი აქ კვლავ ჩნდება, რაც ასევე თითქოს არ ეთანხმება ბიბლიურ მონაცემებს შალაის შესახებ. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ არაერთი მაგალითი ვიცით იმისა, თუ როგორ შეცვალა ისტორია შემდგომში ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა.

იმავდროულად, ბიბლიაში მოცემულია რამდენიმე საინტერესო დეტალი. პირველი – თვით სახელი შალაი ითარგმნება როგორც ქვების გროვა, რასაც ამ ადგილის თანამედროვე ტოპონიმიც შეესატყვისება, მაგ., თელ-ელ-შადშარი – კლდოვანი ბორცვი. იესო ნავეს ძის წიგნი არ ყოფს შალაისა და ბეთილს:

კაციშვილი არ დარჩენილა შალაიში და ბეთელში, ისრაელს რომ არ გაჰყიდებოდა უკან. ღია დატოვეს ქალაქი და გაედევნენ უკან (იესო. 8:17).

როგორც ვხედავთ, აქ საუბარია ორი ბიბლიური ქალაქის საერთო ბედზე, ე. ი. გამოდის, ამ ქალაქებს ერთი სამხედრო კავშირი აქვთ (შალაი ბეთელიდან მხოლოდ 1,5 კმ-ით არის დაშორებული). იესო ნავეს ძის წიგნში (12:9) ცალკეა მოხსენიებული „მეფე შაყაისა ბეთილის გვერდით რომ არის“. სხვა ასეთი დაკონკრეტება, რომ რომელიღაც ქალაქი რომელიღაც სხვა ქალაქთან ახლოს ან შორს მდებარეობს, იესო ნავეს ძის წიგნის ჩამონათვალში მეტი არ ფიქსირდება. იმავდროულად, იქვე დაკონკრეტებულია იოკნეყამის მეფე ქარმელში და გოიმის მეფე გილგალში. ყველაფერი რეალობას ასახავს, რადგან ერთიანი ქანანის სახელმწიფო არ არსებობდა.

ბიბლიური შალაის შესახებ მეცნიერების მიერ გამოთქმულია რამდენიმე თვალსაზრისი. ერთ-ერთის მიხედვით, იესო ნავეს ძის დროს შალაის ადგილას ქალაქი უკვე აღარ არსებობდა, მხოლოდ ციხე-სიმაგრე თავისი მბრძანებლითა და მცირე რაოდენობის მოსახლეობით იყო, რაც ბიბლიითაც მტკიცდება:

„ჩამობრუნდნენ იესოსთან და მოახსენეს: ნუ ავა მთელი ხალხი, ორიათასამდე ან სამიათასამდე კაცი ავიდეს და სძლევინ ჰქონდეს. ნუ გასარჯავ მთელს ერს, რადგან ცოტანი არიან ისინი“ (იესო. 7:3).

მკვლევართა მეორე ნაწილის აზრით, ჰალაქ ქალაქ ბეთელის მონინავე ფორპოსტი – ციხესიმაგრე იყო. ხოლო ჰალაქის მეფე ბეთელის მეფის ქვეშევრდომი. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იესო ნავეს ძის წიგნი ცალკე ბეთელის დარბევის შესახებ არაფერს მოგვითხრობს, თუმცა მისი მეფე იესო ნავეს ძეს დამარცხებულებს შორის ჰყავს მოხსენიებული (იესო. 12:16). არ გამოვირიცხავთ, რომ ეს მოვლენა ებრაელთა ისტორიული მეხსიერების შედეგია.

დ. პ. ლივინგსტონმა ჰალაქის ლოკალიზაციის შესახებ გამოთქვა ახალი თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით ქალაქი სხვა ბორცვთან – კირბეტ ნისასთან მდებარეობდა. მის მიერ 1970-1980 წწ-ში ამ ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა გამოავლინა შუა და გვიანბრინჯაოს დასახლებების კვალი.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჰალაქისთან ახლოს მდებარეობდა ქალაქი ბეთელი, რომელიც 1934 წელს უ. ფ. ოლბრაიტიმ გათხარა, შედაგად აღმოჩნდა კეთილმოწყობილი მდიდრული სახლები წყლის ქსელითა და იატაკებით. არქეოლოგიური სამუშაოების ჩატარების შედეგად დადგინდა, რომ ქალაქი ძვ. წ. XIII საუკუნეში ხანძრის შედეგად დაიქცა. შეგვიძლია აღვნიშნოთ – ბეთელი ნამდვილად ისრაელიანების მიერ იყო დანგრეული.

როცა იესომ ისრაელიანები წაიყვანა გაბაონის წინააღმდეგ (იესო. 9-10:1) მისმა მცხოვრებლებმა არ იომეს, ეშმაკობას მიმართეს, რის შედეგადაც ისრაელიანებმა მათთან ზავი დადეს. მათ არ შეეძლოთ გასწორებოდნენ გაბაონის მკვიდრთ, იესომ „დაუყენა ისინი შეშის მჭრელებად და წყლის მზიდავეებად“ (იესო. 9:27). ერთი შეხედვით სასჯელი შესაძლოა მსუბუქად მოგვეჩვენოს, მაგრამ იმ დროს როგორც შეშის ჭრა, ისე წყლის ზიდვა ქალთა საქმედ ითვლებოდა, ამიტომ გაბაონის მამაკაცებისათვის ეს საქმე ძალზედ დამამცირებელი იყო.

1956-1960 წწ-ში ბიბლიური გაბაონის ტერიტორიაზე არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარა კოლუმბიის უნივერსიტეტმა დოქტორ ჯეიმს პრიჩარდის ხელმძღვანელობით. მან თანამედროვე სოფელ ელ-ჯიბის ტერიტორიაზე იპოვა რამდენიმე ეპიგრაფიკული ძეგლი, რომელიც იმ ადგილას გაბაონის არსებობაზე მიუთითებდა. ბიბლიაში გაბაონის შესახებ ვკითხულობთ:

„...დიდი ქალაქი იყო გაბაონი სამეფო ქალაქივით. აღმეტიებოთა ჰალაქის“ (იესო. 10:2).

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ გაბაონი მართლაც დიდი ქალაქი ყოფილა (სურ. 20ა). იგი შედგებოდა მრავალი ქუჩის, მოედნის, ტაძრისა და საზოგადოებრივი დაწესებულებისაგან. ქალაქის სიმდიდრეზე მეტყველებს სამარხებსა და სახლების ნანგრევებში აღმოჩენილი ბრინჯაოს მრავალი ნაკეთობა. მისი მოსახლეობა ჩართული ყოფილა საერთაშორისო ვაჭრობაში რაზედაც აქ აღმოჩენილი კვიპროსიდან, ეგვიპტიდან და სირიიდან ჩამოტანილი ნივთები მეტყველებს.

იბადება კითხვა – რით ვაჭრობდნენ გაბაონელები? გათხრების შედეგად აღმოჩენილია ყურძნის საწნეხი მონყობილობები, მრავალრიცხოვანი ცისტერნები და დიდი თიხის სათავსები – ისინი ლეინის წარმოებით იყენენ დაკავებულნი. არქეოლოგიური გათხრები საშუალებას გვაძლევს გავერკვიოთ იმ ვითარებაში, თუ რატომ არ შეებრძოლნენ გაბაონის მცხოვრებლები ისრაელიანებს. ისინი ვაჭრები იყვნენ, რომელთათვისაც ვაჭრობა უფრო ახლო იყო, ვიდრე საბრძოლო საქმე, ამიტომ ქალაქი გადარჩა.

კარგად არის შემონახული როგორც ქალაქის კედელი, ისევე სხვა არქიტექტურული ძეგლები. ჯეიმს პრიჩარდის მიერ 1956 წელს დადგენილ იქნა კიდეე ერთი ბიბლიური ფაქტი – გაბაონს ჰქონდა პალესტინაში ყველაზე კარგი წყალმომარაგების სისტემა (სურ. 20ბ). დაახლოებით 120 მეტრის მასიურ კლდეში ამოჭრილი იყო 172 საფეხურიანი კიბე წყლის ამოსატანად. ქალაქი ცნობილი იყო თავის წყალსატევებით (იერ. 11:12). გაბაონის წყალსატევებთან მიმდინარეობდა აბნერ ნერიისა და იშბოშეთის ბრძოლა (2 მეფ. 2:12-17). ნიშანდობლივია ის ფაქტიც, რომ ქანაანელთა სხვა ქალაქებისაგან განსხვავებით (იერიხო, ლაქიში, ხაცორი) გაბაონში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად არ დადასტურდა ნგრევისა და ხანძრის კვალი.

ბრიტანულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ 1932-1938 წწ-ში ჯ. ლ. სტარკის ხელმძღვანელობით არქეოლოგიური გათხრები ჩაატარა ლაქიშში (სურ. 21). აღმოჩნდა, რომ, ისევე როგორც ბეთელი, ეს ქალაქიც ძვ. წ. XIII ს-ში ანუ „გამოსვლისა“ და „ჩასახლების“ პერიოდში იყო დანგრეული. ჯ. სტარკის მიერ თელ-ედ-დუვეირის ანუ ლაქიშის არქეოლოგიური გათხრებისას სხვა მრავალ არტეფაქტთან ერთად აღმოჩნდა მოხატული ლარნაკი, რომლის ზედაპირზე დატანილი გახლდათ ჟანრული სცენები. მასზე გამოსახულია გადასახადების ამკრეფი ეგვიპტელი მოხელე მარცვლეულის არწყვის მომენტში. ეროვლიფური წარწერა გვამცნობს, რომ გადასახადების ამკრეფი მოქმედებს ფარაონის მეფობის მეოთხე წელს. ეგვიპტოლოგები თვლიან, რომ აღნიშნული ლარნაკი ფარაონ მერნეპტახის (ძვ. წ. 1212-1202 წწ.) პერიოდისა უნდა იყოს, ე. ი. ძვ. წ. XIII ს-ის ბოლო მეოთხედით თარიღდება. ლარნაკი დაიმსხვრა ქალაქ ლაქიშის აღების დროს, რასაც ადგილი უნდა ჰქონოდა დაახლოებით ძვ. წ. 1213-1200 წწ-ში.

ამ დროს განადგურდა აგრეთვე ქალაქი ხაცორი (იესო. 11:10-13). პირველად ხაცორი მოხსენიებულია ებლას არქივის ტექსტებში (ძვ. წ. III ათასწლეული), ხოლო ეგვიპტურ ე. წ. „წყველის ტექსტებში“ (ძვ. წ. XIX ს. მეორე ნახევარი) ის დასახელებულია როგორც მნიშვნელოვანი პოლიტიკური ცენტრი. ხაცორი მეზობელ ლაქიშთან ერთად ერეც-ისრაელის ის ქალაქებია, რომლებიც მოხსენიებულია მარის ტექსტებში (ძვ. წ. XIX ს.), როგორც მსხვილი სავაჭრო ცენტრები. მათ ურთიერთობა ჰქონდათ მესოპოტამიასთან, ბაბილონთან. ხაცორი ფიგურირებს ახალი სამეფოს პერიოდის ეგვიპტურ დოკუმენტში. ის დაუმორჩილებიათ თუთმოს III-ს, ამენხოტეპ II-ს და სეთი I-ს. ე. წ. ანასტასიას პაპირუსში (ძვ. წ. XIII ს.) ქალაქი მოხსენიებულია რამსეს II-თან დაკავშირებით.

ხაცორის ადგილმდებარეობის დადგენა 1926 წელს მოხერხდა. იგი მდებარეობდა გალილეის ზღვის ჩრდილოეთით – ეგვიპტიდან სირიაში, წინა აზიასა და მესოპოტამიაში მიმავალ გზაზე. 1955-1958 წწ.-ში ებრაულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გენერალ იგაელ იადინის ხელმძღვანელობით დაადგინა (უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ექსპედიცია ყველაზე მასშტაბური იყო მანამდე ისრაელის ტერიტორიაზე ჩატარებულ არქეოლოგიურ ექსპედიციებს შორის), რომ ამ ქალაქს ეკავა არა მხოლოდ ბორცვი, არამედ მის გასწვრივ მდებარე ფართო ველი. აქ, ბიბლიურ ეპოქაში, 40 000 კაცი ცხოვრობდა. სირია-პალესტინის ტერიტორიაზე არსებულ ქალაქებს შორის ის ერთ-ერთი ყველაზე დიდი ქალაქი ყოფილა (სურ. 22ა, ბ). დავითისა და სოლომონის პერიოდის ხაცორი ბევრად ჭარბობდა იერუსალიმს. ძველი ხაცორის ტერიტორია ორ ნაწილად – ზემო და ქვემო ქალაქად იყოფოდა. ყველაზე ადრეული დასახლება ზემო ხაცორის ტერიტორიაზე ჩნდება ძვ. წ. III ათასწლეულში. მოგვიანებით ძვ. წ. XVIII საუკუნეში იქნა ათვისებული ქვემო ხაცორის ტერიტორია. ძვ. წ. XIII ს-ში ქანაანის ხაცორმა არსებობა შეწყვიტა და იგი დაინგრა. ნგრევისა და ცეცხლის კვალს მეცნიერები შემოსევებს უკავშირებენ. ისინი მიდიან იმ დასკვნამდე, რომ ამ კატასტროფაში ისრაელიანების ხელი ერია. ებრაელთა მისვლის შემდგომ დასახლებული იყო ქალაქის მხოლოდ ის ნაწილი, რომელიც ბორცვზე მდებარეობდა. მსაჯულთა ეპოქიდან ძალიან მწირი არქეოლოგიური მასალა არის შემორჩენილი. ერთადერთი შენობა, რომელიც იგაელ იადინის მიერ იქნა გათხრილი არის საკულტო ტაძარი. ის ხელოვნურ ამალლებას წარმოადგენდა და ფორმით სკამს მოგავგონებდათ. სხვა აღმოჩენები ძირითადად ძვ. წ. XII-X საუკუნეებს განეკუთვნება.

• ბიბლია გვამცნობს, რომ ებრაელებმა:

„დაიპყრეს ციხე-ქალაქები და პოხიერი მიწა, საძოვრები, დაიმკვიდრეს ყოველგვარი სიკეთით სავსე სახლები, კლდეში ამოკვეთილი ჭები, ვენახები, ზეთისხილის ბალები და უამრავი ხეხილი. ჭამეს, გაძლნენ, გასუქდნენ და განცხრომას მიეცნენ, შენი დიდი სიკეთის წყალობით“ (ნემ. 9:25).

გუშინდელი მომთაბარეები მიწაზე დამკვიდრდნენ, ისწავლეს მისი სიკეთით სარგებლობა. მაგრამ ისრაელიანებმა ვერ შეძლეს ამ მიწებიდან ბიწიერთა განდევნა. ებრაელებმა ქანაანელები თავიანთ მოხარკედ გახადეს:

„როცა მომძლავრდა ისრაელი, დახარკა ქანაანელები ამ მიწაზე“ (მსაჯ. 1:28).

ბიბლიისა და არქეოლოგიური წყაროების შეჯერება შემდეგი დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა, კერძოდ ებრაელი მომთაბარე ტომების მიერ ქანაანის დაპყრობა მიმდინარეობდა ძვ. წ. XIII-XII სს-ში. ეს გახლდათ რთული და ნაირგვარი კულტურულ-ისტორიული პროცესი როგორც მშვიდობიანი, ისე სამხედრო ხასიათისა. ამ დროისათვის არქეოლოგიურად ფიქსირდება ეთნონიმი ისრაელი, რომელიც შემდგომ ებრაელი ტომების გაერთიანებული სახელმწიფოს სახელწოდება გახდა. ამგვარად, ბიბლია ზუსტად გადმოგვცემს ებრაელი ხალხის პრეისტორიას.

რკინის ხანა (ძვ. წ. 1200–586 წწ.) ზღვის ხალხები

ძველი აღთქმის წიგნებში რკინა 28-ჯერაა ნახსენები (დაბ. 4:22; რიცხ. 35:16; რჯლ. 19:5 და სხვ.). ნიშანდობლივია, რომ დიდ ტაძარში მხოლოდ ბრინჯაოს წიგთების შეტანა შეიძლებოდა. რკინის ათვისება და ფართო გამოყენება ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოს კაცობრიობის ისტორიაში საკმაოდ მნიშვნელოვან და გარდამტეხ მოვლენას წარმოადგენდა. რა თქმა უნდა, ეს ეხება სირია-პალესტინის რეგიონსაც, სადაც ახალი მეტალი თანდათანობით ვრცელდება. განსაკუთრებული დატვირთვა ამ შემთხვევაში საბრძოლო რკინის მახვილზე მოდის. მან დაარღვია ბრინჯაოს ხანის სტრატეგიული თანაფარდობა მთელ რეგიონში, რამაც მნიშვნელოვანი გეოპოლიტიკური ძვრები გამოიწვია.

რკინის პირველი იარაღების გამოჩენა სირია-პალესტინის ტერიტორიაზე ძვ. წ. XII საუკუნით არის დათარიღებული. ზოგადად რკინის ხანა ძვ. წ. 1200-586 წლებით განისაზღვრება. ბიბლიაში რკინის გავრცელების პირველი ეტაპი, ძვ. წ. 1200-1000 წლები, ემთხვევა მსაჯულთა პერიოდს, რომელზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ბრინჯაოს ხანის მატერიალური კულტურის ერთიანობის დაშლასთან ერთად მკვეთრად იჩენს თავს რეგიონალური ეთნიკური ჯგუფების ფილისტიმელების და ქანაანელების განსხვავებები. ძვ. წ. XIII-XII სს-ში აღმოსავლეთიდან ებრაული ტომებისა და დასავლეთიდან ე. წ. ზღვის ხალხების დაპირისპირებამ განსაზღვრა იორდანესპირეთში რეგიონის განვითარების ხასიათი. შემორჩენილია ეგვიპტური კულტურის (ეგვიპტელების) არსებობის ფაქტები ისეთ მსხვილ საქალაქო ცენტრებში, როგორიცაა ბეთ-შანი (მსაჯ. 1:27), ლაქიში (იესო. 10:3-5, 21-26; 10:31-35), მეგიდო (იესო. 10:12), თელ-ელ-ფარა (მსაჯ. 1:30) და სხვ. მათგან ძირითადი ქალაქი ბეთ-შანი, რომელიც ძვ. წ. XIII საუკუნეში დაინგრა, მალევე იქნა აღდგენილი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ ქალაქის ახალ ტაძარს, რომელიც ძველის ადგილას იქნა აშენებული, ჰქონდა ეგვიპტური დაგეგმარებისა და არქიტექტურული დეკორის სპეციფიკური ნიშნები. ისევე როგორც ტაძრის ახლოს მდებარე შენობას, რომელიც ეგვიპტელი მმართველისათვის იყო განკუთვნილი. ასეთივე მდგომარეობაა სხვა ქალაქებთან (მეგიდო, ლაქიში...) დაკავშირებითაც.

ადრე რკინის ხანა ძვ. წ. XII საუკუნეში აღინიშნება ეგვიპტის ჰეგემონიის დასრულებით ქანაანსა და პალესტინაში, რაც აისახა კიდევ ბიბლიაში. ისტორიის ასპარეზზე გამოდიან ზღვის ხალხები, ფილისტიმელები...

ზღვის ხალხებად მოიაზრებიან ხმალთაშუაზღვისპირეთის ხალხთა ჯგუფი, რომლებიც ძვ. წ. XIII საუკუნის მიწურულში დაიძრნენ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ტერიტორიაზე არსებული უდიდესი სახელმწიფოებისაკენ (ეგვიპტე, ხეთების სამეფო, ფინიკია...). ზღვის ხალხები ძველი სამყაროს უდიდეს გამოცანას წარმოადგენს. მათ შესახებ ძალიან ცოტა რამ შეიძლება ითქვას. ზღვის ხალხების სავარაუდო სამშობლოდ ეგეოსის ზღვის აუზს მიიჩნევენ (მცირე აზია, ბალკანეთი). მათ მიგრაციის მაჩვენებლად მიაჩნიათ: გარამანტები (საპარის უძველესი მკვიდრნი), ტირსენები

(ეტრუსკების წინაპრები), სიკულები (სიცილიაზე მცხოვრები ტომები), ტევკრები (ტროას მკვიდრნი), ფილისტიმელები (იერ. פלשתים – შემოჭრილი), ფრიგიელები (დაახ. ძვ. წ. 1200 წ. ბალკანეთის ნახევარკუნძულიდან მცირე აზიის დასავლეთის ცენტრალურ ნაწილში გადმოსახლებული ხალხი). მკვლევართა მიერ ტროას ომიც ხალხთა გადასახლების ეპიზოდად არის მიჩნეული. ზღვის ხალხების სამშობლოდ ხშირად მიკენური ცივილიზაციის რეგიონს მიიჩნევენ, რომელიც დორიელთა შემოტევებისაგან ლაფავდა სულს. ზღვის ხალხების უმეტეს ნაწილს მცირე აზიის სამხრეთ-დასავლეთის ძველი ინდოევროპელებამდელი მოსახლეობა და ასევე მათი ბერძენი მოკავშირეები (აქეველები, მოგვიანო წყაროებში დანაელებად წოდებულნი) წარმოადგენდნენ.

ეს სიტყვათშეხამება – ზღვის ხალხები – მოხსენიებულია ეგვიპტურ ისტორიულ წყაროებში, რომელიც ეგვიპტის XX დინასტიის წარმომადგენლის რამსეს III-ის (ძვ. წ. 1185-1153 წწ.) ფარაონობის პერიოდით თარიღდება. კერძოდ, მისი აკლდამის კედლების წარწერები მდინეთ-აბუდან (ლუქსორის გარეუბანი, მდ. ნილოსის მარცხენა სანაპირო). ცნობების ნაწილი შემონახულია დეირ-ელ-მედიხის არქივებში დაცულ პაპირუსებზე და ოსტრაკონებზე.

ზღვის ხალხების ჩამონათვალი ეგვიპტური წარწერების შედეგად შემდეგნაირად გამოიყურება:

PLST (პელასგები=ფილისტიმელები?);

KWS (აქეველები?);

RK (ლუკა-ლიკიელები?);

SRDN (შერდანები (შარდანები)=სარდები?);

TKR (ტევკრები+ტროელები);

TRS (ტირსენები=ეტრუსკები);

SKLS (შეკელეშები=სიკულები?);

DNWN (დანაელები?);

WSS (?).

იმ დროისათვის, როდესაც ეს ფარაონი ტახტზე ადის ზღვის ხალხები უკვე 40 წლის განმავლობაში ანადგურებდნენ ხმელთაშუაზღვისპირეთის უძველეს ცივილიზაციებს.

ხეთების სამეფომ ვერ გაუძლო მათ შემოსევებს და დაეცა. დაინგრა ხეთების ყველა ქალაქი. განადგურდა ყველა უმნიშვნელოვანესი ისტორიული ძეგლი. ანალოგიური ბედი ეწია პელოპონესის მიწას.

საშინელი ხვედრი ერგო კრეტასაც. ზღვის ხალხები მათ მიმართაც დაუნდობლები აღმოჩნდნენ. კრეტელები, რომლებიც ფუფუნებას იყვანენ მიჩვეულნი იძულებულნი გახდნენ დამპყრობელთაგან თავი მთებისთვის შეეფარებიათ. დღესდღეობით აღმოჩენილია მათი 80 თავშესაფარი, რომელიც იმ რთული და საშიში ეპოქით თარიღდება. ეს დასახლებები მიუწვდომელ, მაღალ მთებში მდებარეობდა, სადაც მისასვლელად ვიწრო ბილიკებია. ასეთი ბილიკების გავლა მხოლოდ ერთმანეთთან ხელჩაკიდებულ

ადამიანებს თუ შეეძლოთ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ ხალხი აქ მრავალი წლის განმავლობაში ცხოვრობდა. ისინი ვერ ბედავდნენ ბარში ჩამოსვლასა და საარსებო პირობების გაუმჯობესებას. არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, შეგვიძლია წარმოდგენა ვიქონიოთ ზღვის ხალხების განსაკუთრებულ აგრესიულობასა და სისასტიკეზე. ქალაქები საძირკვლიანად არის დანგრეული. ყველგან ფიქსირდება ადამიანთა უნესრიგოდ ჩაყრილი ძვლები, ყველგან ნახანძრავის კვალია. მათ კონტროლი ჰქონდათ დანესებული ხმელთაშუა ზღვის ბასეინზე.

ეგვიპტის საზღვრებთან ზღვის ხალხები ძვ. წ. 1203 წელს გამოჩნდნენ ფინიკიელთა მიწების მხრიდან ეგვიპტის XIX დინასტიის ფარაონ მერნეპტახის (ძვ. წ. 1212-1202 წწ.) დროს. ფინიკიის ქალაქები მედგრად იცავდნენ თავს. ზღვის ხალხებმა ვერ შეძლეს ეგვიპტეში შეჭრა. მიგრანტები დამკვიდრდნენ ხმელთაშუაზღვისპირეთის სანაპიროზე, ლაზასა და ფინიკიას შორის არსებულ მიწა-წყალზე (სურ. 23).

ეგვიპტურ წყაროებში მოხსენიებულია ზღვის ხალხების სხვადასხვა ჯგუფები, რომლებიც ეგვიპტესა და პალესტინის ტერიტორიაზე განსახლდნენ, სადაც მათ მთავარ ქალაქებს წარმოადგენდა ამკელონი, ამდოდი, ლაზა, ყეკრონი და გათე (იესო. 13:3). არ არის გამორიცხული ამ ქალაქების კოალიციის არსებობა. არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, ქანაანური ტრადიციების ნაწილი შენარჩუნებულია, მაგრამ იმედროულად ჩნდება მნიშვნელოვანი ინოვაციები, რაც, უპირველესად, რკინის წარმოებასა და კერამიკას შეეხო. მასიურად შემოდის კვიპროსული კერამიკა. განსაკუთრებული სპეციფიურობით გამოირჩევა სურები, კრატერები, სანელსაცხებლეები, მრავალსახოვანი მოხატული ფილები, რომლებშიც შეხამებულია გეომეტრიული მოტივები – სპირალი, რომბები, ტრიგლიფები ... აღნიშნული ტიპის ჭურჭელი არა მარტო შემოჰქონდათ, არამედ ადგილობრივადაც ამზადებდნენ. ამ ფორმის თიხის ჭურჭელი ფართოდ არის დაფიქსირებული კუნძულ კვიპროსზე. გარდა ამისა, პალესტინაში კერამიკამ განიცადა როგორც ეგვიპტური, ისე ქანაანური გავლენა, რომელიც ფილისტიმური სტილის სახელით არის ცნობილი.

მსაჯულნი

ბიბლიის, ძველი აღთქმის შემქმნელებმა საჭიროდ ჩათვალეს ცალკე წიგნი მიეძღვნათ მსაჯულთა ეპოქისათვის (ძვ. წ. XII-XI სს). ის მოიცავს ბიბლიურ ისტორიას ისრაელიანთა მოსვლიდან ქანაანში ისრაელის სამეფოს დაარსებამდე. ისრაელს მსაჯულნი მართავდნენ. მსაჯულთა ეპოქაში ისრაელიანების განსახლების ცენტრი ძირითადად მდ. იორდანეს დასავლეთი სანაპირო იყო: ქალაქები სილოამი (რელიგიური ცენტრი), სიხემი (იესო ნავეს ძის ქალაქი) და რამა (სამუელის ქალაქი). იერუსალიმი და მომავალი იუდა მაშინ ჯერ კიდევ იებუსეველთა, ხოლო მეგიდო და ბეთ-შანი ჩრდილოეთით – ქანაანელების ხელშია.

მსაჯულთა წიგნები მოწმობენ ისრაელიანთა ყოფაზე, ზნე-ჩვეულებებზე, კანონებზე, ხალხზე, რომელიც აშენებდა თავის სახელმწიფოს. მსაჯულთა წიგნებიდან ვიცობთ იმის შესახებაც თუ რა მიზეზების გამო დადგა ებრაელთათვის ისეთი დრო, როდესაც „მეფე აღარ ჰყავდა ისრაელს, ვის როგორ უნდა, ისე იქცეოდა“ (მსაჯ. 21:25). მსაჯულთა პერიოდში დაიყო ისრაელი ადმინისტრაციულ ერთეულად – 12 ტომად. მათ იუდაიზმი, ერთი უზენაესი ღმერთის რწმენა აერთიანებდათ. რაც იმავდროულად ხელს არ უშლიდა ებრაულ მოსახლეობაში ტრაიბალიზმის³⁰ გამოვლინებას. გაერთიანების პროცესი უმტკივნეულოდ როდი მიმდინარეობდა. მაგალითად, ეფრემიანთა განადგურება, როდესაც 42 ათასი ეფრემიანი დაეცა (მსაჯ. 12:6), 25 ათასი ბენიამინიანის ამოწყვეტა (მსაჯ. 20:37). მსაჯულთა ეპოქაში იუდეველთა ნაწილი განაგრძობდა მომთაბარე ცხოვრებას (1 ნეშტ. 5:10), სხვა კი ბინადარ ცხოვრებაზე გადავიდა (1 ნეშტ. 4 :23). კერძოდ, იუდეური ბეთელემის მცხოვრებლებს, მაგალითად, ქერი და პური მოჰყავდათ (რუთ. 2:23).

ქვეყანაში სრული კონტროლის დამყარება შეუძლებელი აღმოჩნდა. მშვიდობიანობის მისაღწევად იუდეველებმა დაიწყეს მეზობელ ხალხებთან დათმობაზე წასვლა და მათ ღმერთებთან კეკლუცობა. ისრაელიანთა სიმძლავრე შესუსტდა და მტრებმაც არ დააყოვნეს ამით ესარგებლათ.

ღმერთი ისრაელს ქანაანს შეჰპირდა, მაგრამ მანვე აღნიშნა:

„როცა მივიყვან მათი მამა-პაპისთვის აღთქმულ მიწაზე, სადაც ღვარად არის ზეთის ხილი და თაფლი, ჭამით გაძლებიან და გასუქდებიან, მაშინვე უცხო ღმერთებისაკენ მიბრუნდებიან და დაუნყებენ სამსახურს; დამგმობენ მე და დაარღვევენ ჩემს აღთქმას“ (რჯულ. 31:20).

მსაჯულნი ებრაელთა თვითშეგნების აქტიური მატარებლები იყვნენ. შესაბამისად, აქტიურად ეწინააღმდეგებოდნენ ისრაელიანების ასიმილაციას ადგილობრივ მოსახლეობასთან: ქანაანელებთან, ხეთებთან, ამორეველებთან და იებუსეველებთან (ქანაანელების ერთ-ერთი მოდგმა) იქამდეც, რომ ისინი მოუნოდებდნენ ისრაელიანთა რაზმებს გაენადგურებინათ ადგილობრივი მოსახლეობის წმინდა ადგილები. მსაჯული შეიძლება ყოფილიყო წინასწარმეტყველი (სამუელი), შეიარაღებული რაზმის მეთაური (იფთახი) და ქალიც კი (დებორა). იმავდროულად, ისინი აქტიურად ასრულებდნენ მსაჯულთა ფუნქციებს.

მაგრამ ბოლოს მათ (იუდეველებმა) მოინდომეს ჰყოლოდათ მეფე, როგორც სხვა ხალხებს და ისრაელის უზუტესები თვითონ თხოვდნენ სამუელს „დაავიდგინე ახლა მეფე... და ღმერთმა შთააგონა წინასწარმეტყველ სამუელს გაეკეთებინა ეს მათი თხოვნით“ (1 მეფ. 8:5).

³⁰ ტრაიბალიზმი ან ტრიბალიზმი (ინგ. tribalism, ინგ. tribe – ტომი), საზოგადოებრივ-პოლიტიკური, ტომობრივი განცალკევების ფორმა, რომელიც გამოიხატება სახელმწიფო ორგანოების ჩამოყალიბებაში და გვაროვნულ-ტომობრივ კავშირებზეა დამყარებული. ტომობრივი შუღლის ერთ-ერთი გამოვლინება.

ებრაული სახლი და ქერქელი

არქეოლოგიური ნყაროები საშუალებას გვაძლევს ერთმანეთისაგან გავმიჯნოთ ქანანური და ებრაული მატერიელური ძეგლები. როგორც აღვნიშნეთ, რკინა ახლო აღმოსავლეთსა და ანატოლიაში უკვე გვიანბრინჯაოს ხანაში ჩნდება. რკინის ხანის ძალაში შესვლა კი უფრო მეტად პოლიტიკური მოვლენებით აღინიშნა. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, 1896 წელს ბრიტანელი არქეოლოგის, სახელგანთქმული ეგვიპტოლოგის ფლინდერს პეტრის მიერ ძველი თებეს (თანამედროვე ლუქსორი) რაიონში აღმოჩენილი ე. წ. მერნეპტახის სტელის წარწერა გვამცნობს ეგვიპტელთა გამარჯვების შესახებ ქანანის ტერიტორიაზე. კერძოდ, „ქანანის გაძარცვულია, ყველა მისი უბედურება მასთანაა. ამქელონი დამორჩილებულია, გეზერი დაპყრობილია... აღარ არსებობს მეტად ისრაელის ტომი. ისრაელის ხალხი გლოვობს. ის მემკვიდრეების გარეშე დარჩა. ნათესები განადგურებულია. ქვეყანა დაცარიელებულია...“ ძვ. წ. XIII საუკუნის მინურულში ებრაელები პალესტინაში მკვიდრდებიან. ბიბლიური მონაცემები არქეოლოგიური ნყაროებით მტკიცდება. მათ შორის აღსანიშნავია ღია სოფლები, სადაც სახლები წრიულად არის განლაგებული. მათ ცენტრში თავისუფალი სივრცეა დატოვებული (გალილეის ნასოფლარები), სადაც სასოფლო თემის წარმომადგენლები იკრიბებოდნენ.

საინტერესოა შილოს ნასოფლარი. აქ წრიულად განლაგებული სახლები ისე მჭიდროდ ეკვრის ერთმანეთს, რომ გარედან თავისებურ, თავდაცვით ყრუ კედელს ქმნის. ებრაელი არქეოლოგი ფილკენშტეინი თვლის, რომ ის მოგვაგონებს ნახევრად მომთაბარე ბედუინების დასახლებას – ბანაკებს.

ბერშებაში გაითხარა 20 სახლი. ისინი ასევე ოვალურად არის განლაგებული სოფლის მოედნის გარშემო. სოფლებს აქვს საქონლის სადგომები ან გეგმაში მრგვალი ბაგები, ფარეხები და ე. წ. ახორები, რომლებიც ეკვრის საცხოვრებელ სახლებს. ჩანს, აქ მესაქონლეობა ინარჩუნებს თავის მნიშვნელობას. განსახლების პერიოდის ტიპური სახლია ე. წ. სვეტებიანი დარბაზი შიდა ეზოთი. ქვის ბლოკები გამოყენებულია სვეტებიანი გალერეისთვის. ყველაზე გავრცელებული სამოთახიანი სახლებია. სვეტები ქვის ან ხისაა. ასეთი საცხოვრებელი სახლები დამახასიათებელია ისრაელის პალესტინაში განსახლების პერიოდისათვის. მეცნიერთა აზრით, მათ პროტოტიპებად მწყემსთა კარები ითვლება. დამახასიათებელია წყლის შელესილი ცისტერნები. მაგალითად, გილოში (მოხსენიებულია – იესო. 15:51; 2 მეფ. 15:12; 2 მეფ. 23:34) წყალი შორიდან – წყაროდან მოჰქონდათ, რომელსაც პითოსებში (ქვევრებში) ინახავდნენ. აქვე გათხრილია გეგმაში ოთხკუთხა – 11,2X11,2 – დამუშავებული ქვებისაგან ნაგები კოშკი. ასეთივე ნაგებობაა მოხსენიებული მსაჯულთა წიგნში (მსაჯ. 9:46-49), რაც ბიბლიის სანდოობაზე მიგვანიშნებს.

ებრაელები მოსავალს, ჭირნახულს ბელლებსა და ხაროებში (ქვით მოპირკეთებულ ან თიხით ამოლესილ ორმოებში) ინახავდნენ. მათი რაოდენობა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქციის ჭარბი მარაგის მაჩვენებელია. მომთაბარე მესაქონლე ტომებთან მათ სავაჭრო კონტაქტები ჰქონდათ.

ბიბლია გვამცნობს:

„უთხრა მათ იესომ: თუ ბევრი ხარ, ადი ტყეში და გატეხე იქ ახო, ფერიზელთა და რეფაიმელთა მხარეში, თუ ეფრემის მთა გევიწროება“ (იესო. 17:15).

ამ ეპოქის ებრაული მატერიალური კულტურა სამეთუნეო ნაწარმის ტიპოლოგიური და ტექნოლოგიური მრავალფეროვნებით გამოირჩევა. მათთვის ყველაზე უფრო დამახასიათებელია სითხისა და მარცვლეულის შესანახი ქვევრისმაგვარი მოზრდილი ჭურჭლები. სტატისტიკური მონაცემებით ისინი ყველაზე მრავალრიცხოვანია... მეორე ადგილზეა ე. წ. სამზარეულო კერამიკა: დერგები, ქოთნები საჭმლის მოსამზადებლად. ქვაბები ქანაანური კერამიკისაგან განსხვავებით სადაა, მოხატულობის გარეშე. მხოლოდ ცალკეულ შემთხვევებში გვხვდება უბრალო, შტამპით შესრულებული ორნამენტი. ასევე იშვიათია დაღარულზედაპირიანი ჭურჭელი. ძვ. წ. XIII-X სს-ის ებრაული კერამიკა მკვეთრად განსხვავდება როგორც ფილისტიმელთა ე. წ. ზღვის ხალხების კერამიკისაგან, ასევე ქანაანური თიხის ნაწარმისაგან, რომელიც ბევრად მაღალმხატვრული და ნატიფია.

საინტერესოა ებრაული თიხის ტარა „საყელსმაგვარპირიანი ამფორები“, ყელგამოყვანილი 1,20 მ-ის სიმაღლისა, ოვალური კორპუსით, რომლებიც ისრაელის კულტურის ინდიკატორად ითვლება.

ზოგიერთი მკვლევარი არ გამორიცხავს იმ გარემოებას, რომ თავდაპირველად გადმოსახლებული ებრაელები საერთოდ არ ფლობდნენ სამეთუნეო ხელოვნებას. ისინი ტყავისა და ხის ჭურჭლით კმაყოფილდებოდნენ. იმ ებრაულ დასახლებებში, რომლებიც ახლოს იყო ქანაანურ ქალაქებთან და დაბებთან, კერამიკა ბევრად მრავალფეროვანია. ისინი მხატვრული ღირსებით ახლოს დგას ზღვისპირეთში დამზადებულ ჭურჭელთან. ამ დროის ებრაული ხელოვნების ნიმუშები მწირია. ხელების იმპერიის დაცემამ, მიკენთან სავაჭრო კავშირების შესუსტებამ, როგორც ჩანს, გავლენა მოახდინა რეგიონის ხელოვნების განვითარებაზე. ეს პროცესი კარგად აისახა მეგიდოში აღმოჩენილ ბრინჯაოსა და ძვლისაგან დამზადებულ XI საუკუნით დათარიღებულ ნაკეთობებზე. მხატვრული დამუშავების ქანაანური ტრადიცია არსებობას განაგრძობდა მთელ რეგიონში.

ადრერკინა I-ის ეპოქის დროს ბრინჯაო კვლავ ინარჩუნებს თავის პოზიციებს ხელოვნების ნაწარმის წარმოებაში. ძვ. წ. XII-X სს-ში მეტალის ჩამოსასხმელი სახელოსნოები, რომლებშიც სპილენძისა და კალის მოტანილ ზოდებს ამუშავებდნენ, მთელ პალესტინაშია დაფიქსირებული. ნედლეული ზოდების სახით აქ კვიპროსიდან შემოდოდა. ჯერ კიდევ ცოცხალია ქანაანური ტრადიციები. შეიმჩნევა ეგეოსური და კვიპროსული გავლენები. გავრცელებულია ორმაგი ცულები – ლაბრისი, ნაგრძელე-ბული შუბისპირები, ე. წ. ევროპული მახვილები, მათი კვიპროსული რეპლიკები. გავრცელებულია აგრეთვე სადგრიანი დიდი ბრინჯაოს ქვაბები.

მეცნიერები ვარაუდობენ, რომ რკინის წარმოებაზე გადასვლა ძვ. წ. XII-X სს-ში კალისა და სპილენძის მადნის მარაგის შემცირებამ და კვიპროსიდან იმპორტის შეზღუდვამ დააჩქარა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ბიბლიის ცნობა სამუელ წინასწარმე-

ტყველის პირველი ნიგნიდან, სადაც საუბარია ფილისტიმელთა მონოპოლიაზე ლითონის ნარმოების საქმეში (1 მეფ. 13:19-22).

აღმოჩენილია რკინის სამკაულები, საყურეები და სამაჯურები, რკინის მახვილები და ხანჯლები, სამეურნეო იარაღები და დანები. ზემო გალილეაში (ხარადირა) აღმოჩენილია ძვ. წ. XI ს-ის უძველესი ნამდვილი ფოლადისაგან დამზადებული წერაქვი, რაც ერეც ისრაელში რკინის ნარმოების დანიშნულების მაჩვენებელია. ქვეყანას მართავდნენ მსაჯულები, რომლებიც ციწრო ტომობრივ ინტერესებზე მაღლა იდგნენ. მათ ევალებოდათ შუამავლის როლი შეესრულებინათ ტომობრივი დავების დროს. ამასთანავე ისინი რელიგიური საკულტო ფუნქციების მატარებლები იყვნენ. მთავარი კი მაინც ებრაული ტომობრივი გაერთიანებების – „12 ტომის“ გაერთიანებული ჯარის ხელმძღვანელობა და მტრის სამხედრო შენაერთების მოგერიება გახლდათ. ბიბლიის შემქმნელებმა ამ ეპოქას სპეციალური ნიგნი მსაჯულნი მიუძღვნეს, რომლის რეალობა არქეოლოგიური მასალითაც დასტურდება. ეს იყო გარდამავალი ეპოქა – გვაროვნულ ურთიერთობათა დამღისა და ცენტრალიზებულ მონარქიულ სახელმწიფოზე გადასვლისა.

გაერთიანებული ისრაელი

საულო (დაახ. ძვ. წ. 1029–1005 წწ.)

ძველი აღთქმა დიდ ყურადღებას უთმობს ერეც ისრაელში ეროვნული სახელმწიფოს ჩამოყალიბების პროცესს. სამუელმა მეფედ აკურთხა საული კიშის ძე ბენიამინის გვარიდან (1 მეფ. 9:1-10:1). საულის მეფობა დაახ. ძვ. წ. 1029-1005 წლებზე მოდის. სულ რამდენიმე წელში „იპყრა საულმა მეფობა ისრაელზე და ებრძოდა ირგვლივ ყველა მტერს – მოაბს, ყამონიანებს, ედომს, ციბას მეფეებს, ფილისტიმელებს და, საითკენაც არ უნდა წასულიყო, ყველგან იმარჯვებდა“ (1 მეფ. 14:47). ამ ბრძოლების დროს მან ტომობრივი რეგულალური სამხედრო შენაერთები ჩამოაყალიბა, რომელთაც გამოცდილი მხედართმთავრები ედგნენ სათავეში.

საულის სამეფო მოიცავდა იუდასა და ეფრემის მიწებს, გალილეის მხარეს და იორდანესპირეთს. როგორც ჩანს, მას არ ეწადა თავისი ძალაუფლება ისრაელიანებით დასახლებული მიწების გარეთ გაევრცელებინა. საულმა ასევე არ გაატარა რეფორმები, რომელიც ტრადიციულ ტომობრივ მმართველობას ცენტრალიზებული სამხედრო ადმინისტრაციული სისტემით შეცვლიდა და მეფეს დაექვემდებარებოდა.

ბიბლიის თანახმად, საულს მძიმე ხასიათი ჰქონდა. რთული იყო მისი ურთიერთობა სამუელ მსაჯულთან. მეკლევართა ნაწილი ამას მონარქიული ხელისუფლების ფორმირებით ხსნის. სამუელთან ურთიერთობის გართულება მოხდა მას შემდეგ, რაც საულმა გილგალში შეკრიბა ლაშქარი და არ დაელოდა რა სამუელს თვითონ შენირა მსხვერპლი (1 მეფ. 13:8-14).

მკვლევარები თვლიან, რომ საულს შეუზღუდავმა ხელისუფლებამ თავბრუ დაახვია. მან ღვთის გამოცხადებული ნების მსაჯულის, რელიგიური წინამძღოლის უგულებელყოფა დაიწყო. საბოლოო განხეთქილება სამუელსა და საულს შორის მას შემდეგ მოხდა, როცა საულმა არ შეასრულა უფლის ნება ყამალეკის განადგუების შესახებ. ბიბლიაში აღწერილია მსაჯულისა და მონარქის დაპირისპირების დიდი სიმწვავე (1 მეფ. 15:14-35; 28:18; 15:32-33).

სამუელის თვალში საული მეფე განდგომილია, რომელსაც არ შეუძლია უფლის ნების შესრულება, ხალხის გაერთიანება და მტკიცე ხელით მართვა. მან უთხრა საულს, რომ ჩადენილის გამო, მისი მეფობა დღეგრძელი არ იქნებოდა:

„უთხრა მას სამუელმა: გამოგგლიჯა დღეს უფალმა ისრაელის მეფობა და მისცა შენს თვისტომს, შენზე უკეთესს“ (1 მეფ. 15:28).

„იყო უფლის სიტყვა სამუელის მიმართ:

ვნანობ, რომ გავამეფე საული, რადგან განმიდგა მე და აღარ ასრულებს ჩემს სიტყვებს...“ (1 მეფ. 15:10-11).

საულის სამეფო რეზიდენცია გიპყას მდებარეობს. მას საულის გიპყად მოიხსენიებენ. უ. ფ. ოლბრაიტმა ის თელ ელ-ფულს დაუკავშირა. ის მდებარეობს სტრატეგიულ გორაზე იერუსალიმიდან ჩრდილოეთით 7 კმ-ზე. აქ გადიოდა ქვეყნის ერთ-ერთი მთავარი გზა. გამოვლენილია მძლავრი ციხე-სიმაგრის ნანგრევები, რომელშიც საულის ჯარი იდგა. ციტადელის ზომებია: 57X62 მ.

ნავიდა სამუელი სხვა მეფის საძებნელად. ღმერთმა იგი ბეთელეშში ერთ-ერთი ებრაელის იესეს ოჯახში მიიყვანა, რომელსაც რვა ვაჟი ჰყავდა და უფალმა მიუთითა უმცროსზე – დავითზე. უთხრა ღმერთმა სამუელს: „ადექი, სცხე მას, რადგან სწორედ ეს არის ის“ (1 მეფ. 16:12).

საული მელანქოლიური ბუნებისა იყო. დარდი გულზე შემოანეწებოდა ხოლმე. მეფეს ურჩიეს მუსიკოსის მოწვევა გულის გადასაყოლებლად. არჩევანი დავითზე შეჩერდა. საულმა შეიყვარა იგი და უბრძანა სულ მასთან ყოფილიყო, მაგრამ საულის რთული ბუნება დავითთან ურთიერთობაშიც გამოვლინდა. სამეფო კარზე დავითის გამოჩენასთან ერთად იგი მიხვდა, რომ დავითი ხალხს უყვარდა (1 მეფ. 18:16). ამ დროს იუდეველებს თავს დაესხნენ ფილისტიმელები, რომელთა ლაშქრის სათავეში გოლიათი იდგა. დავითმა გოლიათი დაამარცხა. ფილისტიმელებზე დავითის გამარჯვებამ შური ჩაუდო საულს, რომელიც ბრმა ზიზლში გადაიზარდა. ზიზლი კი დროდადრო გონებას უბნელებდა მეფეს, რაც მრისხანების შემოტევებით მთავრდებოდა, რომლის დროსაც იგი თავისი შეილის იონათანის მოსაკლავად კი იწევდა (1 მეფ. 20:33). მაგრამ, „როცა კი შემოანეწებოდა ბოროტი სული ღვთისაგან საულს, აიღებდა დავითი ქნარს და უკრავდა, ამოისუნთქავდა საული, უკეთ ზდებოდა, გაცლებოდა ბოროტი სული“ (1 მეფ. 16:23). ეჭვიანი ხასიათის გამო საული ყველგან შეთქმულებას ხედავდა და დავითის მოსაკლავად იწევდა (1 მეფ. 18:20-29; 19:1, 4-7, 9-10).

გარდაიცვალა სამუელი. ფილისტიმელებთან ერთ-ერთი ბრძოლის დროს საული თავს თავდაჯერებულად არ გრძნობდა და რჩევა სამუელის სულს თხოვა. დიდი ძალისხმევის შედეგად ყენდორში მან „მესულთანე“ ქალი იპოვა, რომელიც დათანხმდა

კანონის დარღვევას და სამუელის სულის გამოძახებას. სამუელმა საულს უთხრა, რომ ყველაფერი ისე ახდებოდა, როგორც უფალმა ბრძანა... და ფილისტიმელებთან ბრძოლაში სიკვდილი უწინასწარმეტყველა (1 მეფ. 28:16-19). მართლაც, ფილისტიმელებმა ისრაელიანების ლაშქარი გაანადგურეს, ბრძოლაში დაიღუპა საულის სამი ვაჟი, მეფემ კი სიცოცხლე თვითმკვლელობით დაასრულა:

„დადევს მისი საჭურველი აშთაროთის ტაძარში, ხოლო მისი გვამი ბეთ-შანის კედელზე მიაჭედეს.

როცა გაიგეს გალაადის იაბეშელებმა, როგორ მოექცნენ ფილისტიმელები საულს,

ადგა ყველა ვინც ვაჟკაცი იყო, მთელი ღამე იარეს, წამოიღეს საულისა და მისი ვაჟიშვილების გვამები, მოიტანეს იაბეშში და დაწვეს.

აკრიფეს ძვლები და დამარხეს იაბეშში იალლუნის ქვეშ, მერე შვიდ დღეს მარხულობდნენ“ (1 მეფ. 31:10-13).

ხოლო შემდეგ „დამარხეს საულისა და მისი ძის იონათანის ძვლები ბენიაშინის ქვეყანაში, ცელაყში, მისი მამის კიშის სამარხში“ (2 მეფ. 22:14).

ბიბლიის მიხედვით, საულის დროს ისრაელიანთა ქვეყანაში ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული მონესრიგებული სახელმწიფო-ადმინისტრაციული სისტემა. საულის ენერგია მნიშვნელოვანწილად მიმართული იყო მონარქიის კონსოლიდაციისაკენ. სავარაუდოა, რომ ჩანასახის პერიოდში მყოფ სახელმწიფო ადმინისტრაციაში მნიშვნელოვანი ნაწილი საულის ოჯახის წევრებს ეჭირათ. მაგალითად, მისი შვილი იონათანი მუდმივი ჯარის ერთ-ერთი კონტიგენტის სათავეში იდგა. ასევე საულის ნათესავი იყო სამეფო არმიის სარდალი. მხედართმთავრების უმეტესობა ბენიაშინის გვარიდან იყვნენ, რომლებიც ერთგული სამსახურისათვის მეფისაგან მინის ნაღებებსა და ვენებებს იღებდნენ. საული ითვლებოდა ისრაელიანების გვარის მეთაურად. მონარქიული ინსტიტუტები, რომლებიც ახლო აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში არსებობდა ისრაელში ჯერ კიდევ არ იყო ჩამოყალიბებული. საულის მიერ პირველად იქნა შექმნილი მუდმივი ჯარი, რომელიც სამი ათასი კაცისაგან შედგებოდა (1 მეფ. 13:1-2), მაგრამ, იმავდროულად, არსებობდა ტომობრივი ლაშქარი, რომელთა მობილიზაციაც მეფის ბრძანებით ხდებოდა. მან საფუძველი ჩაუყარა ისრაელის გაერთიანებულ სამეფოს.

დავითი (ძვ. წ. 1005–965 წწ.)

ბიბლიის, კერძოდ ძველი აღთქმის ოთხი წიგნი (1 მეფეთა, 2 მეფეთა, 3 მეფეთა, 4 მეფეთა) ისრაელის მმართველი დინასტიის ისტორიას გადმოგვცემს. საულის გარდაცვალების შემდეგ გაერთიანებული ისრაელის მეფე გახდა ღვთისგან რჩეული დავითი. მამაცი და ქველი ადამიანი (1 მეფ. 16:1-13; 17:34-40; 2 მეფ. 5). დავით წინასწარმეტყველი ისტორიაში შევიდა როგორც იდეალური მმართველი, რომლის მოდგმიდანაც, ებრაული ტრადიციის თანახმად, გამოვიდოდა მესია. მან გააგრძელა საულის წამოწყებული საქმე დანაწევრებული ებრაული ტომების გაერთიანებისა. შექმნა ერ-

თიანი ნაცია, ერთი სამეფო და იგი ძლიერ სახელმწიფოდ გადააქცია. დავითი შვიდი წელი და ექვსი თვე იყო იუდას (დედაქალაქი ხებრონი), ხოლო შემდეგ 33 წელი გაერთიანებული ისრაელისა და იუდას მეფე (დედაქალაქი იერუსალიმი).

დავითი „წითური იყო, თვალადი და ლამაზი შესახედავი“ (1 მეფ. 16:12). იგი, ბიბლიის მიხედვით, რთული და ძლიერი პიროვნებაა. ერთდროულად თავმდაბალი, თუმცა დარწმუნებული თავის უდიდეს მოწოდებაში, ნაზი და შეუწყნარებელი, მწყემსი და მებრძოლი, პოეტი, ფსალმუნების ავტორი აგრეთვე დიპლომატი, ქნარზე დამკერველი და მხედართმთავარი, ღვთის ერთგული და ცოდვების მომნანი, ძლიერი, მჭერმეტყველი, გულადი. დავითი სრულიად ახალგაზრდა კლავს ლომებსა და დათვებს, რომლებიც მას ფარადან ცხვრებს სტაცებდნენ (1 მეფ. 17:34-36) ამარხცებს გოლიათს (1 მეფ. 17:49) ასევე მებრძოლი და მონადირე. ასეთია მისი ხატი მსოფლიო კულტურის ისტორიაში. ორჯერ შეეძლო დავითს საულის მოკვლა და ორჯერვე არ გააკეთა ეს (1 მეფ. 24: 7-8; 26:8-11)... ბიბლია უტყუარ ცნობებს გვანვდის დავითის შესახებ.

დავითი იესეს რვა ვაჟთაგან უმცროსი იყო. მისი დიდი ბაბუა ბოყაზი, ხოლო დიდი ბებია მოაბიელი რუთი იყვნენ. ჯერ კიდევ საულის მეფობის დროს დავითის სამხედრო გამარჯვებებმა ფილისტიმელებზე მას მხედართმთავრის თანამდებობა მოუტანა. პატივი ხვდა ცოლად მეფე საულის ქალიშვილი მიქალი შეერთო. დავითი ძალზედ პოპულარული გახდა ებრაელებში, რაც მის მიმართ საულის ზიზლის მიზეზი გახდა. ამიტომ დავითის მოკვლა გადანწყვიტა. დავითი იძულებული გახდა საულის კარს გარიდებოდა. „იკრიბებოდა მასთან ყველა შეჭირვებული, ყველა დავალიანებული, ყველა სულგამწარებული, და უფროსად გაუხდა იგი მათ“ (1 მეფ. 22:2). საულის ცდამ აეყვანა დავითი და მისი რაზმი (ექვსასი კაცი) იგი აიძულა თავშესაფარი ისრაელის მეზობელ ფილისტიმელთა ქვეყანაში გათის მეფე აქიშთან ეძებნა. მან დავითს ქალაქი ციკლაგი უბოძა იმის იმედით, რომ იგი იქიდან ებრაულ დასახლებებს დაესხმებოდა თავს. დავითი მხოლოდ ებრაელებთან მტრულად განწყობილ მომთაბარე ტომებს ესხმოდა და ნადავლს კი იუდას უხუცესებს უგზავნიდა, ვინაიდან მათი თანადგომა სჭირდებოდა საულის წინააღმდეგ ბრძოლაში.

საულის დაღუპვის შემდეგ დავითი თავის თანამებრძოლებთან ერთად დაბრუნდა ხებრონში, სადაც იუდას მეფედ აღიარეს. საულის ბიძაშვილმა საულის შვილი ალიარა მეფედ. დავითმაც არ დააყოვნა და დაიწყო წარმატებული ბრძოლა საულის დინასტიის წინააღმდეგ. მან თავი გამოიჩინა როგორც ნიჭიერმა მხედართმთავარმა. მიიღო რა ძალაუფლება ისრაელზე დავითმა გამოაჩინა ბრწყინვალე პოლიტიკური ინტუიცია. მას კარგად ესმოდა, რომ გაერთიანებული ისრაელის დედაქალაქი არ შეიძლებოდა ხებრონში დარჩენილიყო, სამეფო ტახტი მან იერუსალიმში გადაიტანა, რომელსაც „დავითის ქალაქი“ დაარქვა. იერუსალიმი არც ერთი ტრადიციული იუდეური ტომის შემადგენლობაში არ შედიოდა და ყველასათვის მისაღები გახდა.

დავითი იყო „მეფე მეომარი“. მან გაანადგურა ფილისტიმელთა ლაშქარი, რომელიც ქვეყნის შუაგულისაკენ მიიწევდა. გაუსწორდა მოაბიელებს, არამეელებს,

ყამონიანებს (ყამონიანთა მეფე დავითის ვასალი გახდა)... დავითის სამეფოს საზღვრები გასცდა ისრაელიანთა მიწას. მან შესაძლოა მდ. ეფრატამდეც კი მიაღწია. არამ-დამასკო ისრაელის შემადგენლობაში შევიდა. დავითმა თავის ვაჟს სოლომონს მემკვიდრეობად მშვიდობიანობა და საზღვრების უსაფრთხოება დაუტოვა.

დავითი სახელმწიფოს მის მიერ შექმნილი სამოხელეო აპარატით მართავდა, რომელიც მხოლოდ სამეფო კარს ემსახურებოდა და არავითარი ინსტიტუციით არ იყო დაკავშირებული რომელიმე გვართან. მან შექმნა რეგულარული არმია (რომელსაც საფუძველი ჯერ კიდევ საულმა ჩაუყარა), რომელიც დაქირავებული (ძირითადად ფილისტიმელებისაგან) დანაყოფებისაგან შედგებოდა. იმავდროულად, დავითს პყავდა სამეფო გვარდია და სახალხო ლაშქარი. ომის შემთხვევაში მათი გეგმური მობილიზაცია მიმდინარეობდა. მკვლევართა ნაწილის აზრით, სოლომონის მიერ ქვეყნის 12 ნაწილად დაყოფა, რომელიც არ ემთხვეოდა გვართა მიწებს სათავეს სწორედ დავით მეფისაგან იღებს. სამეფო კარის, არმიისა და ადმინისტრაციის შენახვა უზრუნველყოფილი იყო სამეფო მიწებიდან აღებული ძღვენითა და გადასახადებით.

რეფორმების ჩატარების დროს დავითმა ქანაანელების ქალაქ-სახელმწიფოებისაგან გადაიღო სახელმწიფო ადმინისტრაციული მოწყობის ელემენტები – ბიბლიაში მოხსენიებულია რამდენიმე თანამდებობა, რომელსაც ფილისტიმური ძირი აქვს. დავითმა ჩაატარა ქვეყნის აღწერა. მან იერუსალიმში გადაიტანა მონუმბის კედლები, სადაც მისთვის სპეციალური კარავი გააკეთებინა. დაადგმევინა სამსახერპლო. ამგვარად, იერუსალიმი გადაიქცა ისრაელის არა მარტო პოლიტიკურ, არამედ რელიგიურ ცენტრადაც. დავითმა საფუძველი მოუზადა ტაძრის მშენებლობას. ადმინისტრაციული რეფორმები დავითმა მოკლე დროში ჩაატარა, რითაც ხალხის ნაწილი გაანაწყენა. მოხდა ორი აჯანყება დავითის წინააღმდეგ. მან არ დაუშვა სახელმწიფოს გაყოფა და ერთიანობა შეინარჩუნა. სამეფო ტახტი დავითმა სიცოცხლეშივე თავის შვილს სოლომონს გადააბარა, რომელიც ბარშებაყისაგან, ელიაყამის ასულისაგან ეყოლა. დავითი 70 წლის ასაკში გარდაიცვალა.

სოლომონი (ძვ. წ. 967/5–928 წწ.)

სოლომონი მესამე და უკანასკნელი მეფეა გაერთიანებული ისრაელისა, დავითის ძე და თანამმართველი, ებრაელთა უდიდესი სინმინდის იერუსალიმის პირველი ტაძრის აღმშენებელი. მისი მეფობის დრო გაერთიანებული ისრაელის სამეფოს „ოქრის ხანაა“. დავითმა თავის მემკვიდრედ შვილებს შორის უმცროსი ძე სოლომონი დაასახელა. როგორც ბიბლია ხსნის სოლომონი დავითის თანამესაყდრე იყო დაახლოებით ორი წლის მანძილზე (ძვ. წ. 967-965 წლებში). იგი გაერთიანებული ისრაელის მეფე ოცი წლის ასაკში გახდა და 40 წლის მანძილზე მართავდა მას. სოლომონი ძლიერი და გავლენიანი მმართველი იყო. ის ბრძენის სახელით შევიდა ისტორიაში. იგი ცდილობდა თავისი ხალხისა და ქვეყნისათვის კარგი მბრძანებელი ყოფილიყო (3 მეფ. 3:5-28). სოლომონი ითვლება იგავნი სოლომონისას, ეკლესიასტეს, ქებათა-

ქება სოლომონისა, სიბრძნე სოლომონისას... ავტორად. სოლომონმა სამოკავშირეო ხელშეკრულებები დადო მეზობელ ქვეყნებთან. მშვიდობა და საზღვრების უსაფრთხოება მას საშუალებას აძლევდა ძირითადი ყურადღება სამეფოს შინაურ საქმეებზე გადაეტანა. მან შექმნა ისრაელის ფლოტი. „ხომალდი ააგო მეფე სოლომონმა ყეციონ-გებერში, ელოთთან რომ არის, მენაშული ზღვის ნაპირას, ედომის ქვეყანაში“ (3 მეფ. 9:26), ჩაერთო საერთაშორისო ვაჭრობაში. თავისი სახელმწიფოს ძლიერების წყალობით სოლომონს შეეძლო მეზობელ ქვეყნებთან ხელსაყრელი სავაჭრო ხელშეკრულებები დაედო. გაატარა ადმინისტრაციული რეფორმა. მან ქვეყანა 12 ნაწილად დაყო, რომლებსაც მის მიერ შერჩეული მოხელეები მართავდნენ. შესაბამისად, მოწესრიგდა ისრაელის ადმინისტრაციული სისტემა. სოლომონს მჭიდრო ურთიერთობები ჰქონდა ეგვიპტესა და ფინიკიასთან. მისი პირველი მეუღლე ეგვიპტის ფარაონის შვილი იყო. გაერთიანებულ ისრაელის სამეფოში ყვაოდა ხელოსნობისა და ხელოვნების სხვადასხვა დარგები. ფინიკიური ქალაქ-სახელმწიფო ტვიროსი ამარაგებდა ისრაელს ხელმარჯვე ოსტატებით, საამშენებლო ხით (ლიბანური კედარი), მეზღვაურებითა და ხომალდებით. ამ დახმარებისათვის გადასახდელად მას მოუწია კიდევ გალილეის დიდი ნაწილის დათმობა ტვიროსისათვის.

სოლომონმა გააძლიერა თავისი სახელმწიფო, გაამაგრა რა იერუსალიმი და ისრაელის რიგი ქალაქები აგრეთვე მან ააშენა იერუსალიმის ტაძარი (ბიბლიაში საუბარია ებრაელი ხალხის მიერ ტაძრის აშენებისათვის გაღებულ ურიცხვ შესაწირზე), შესანიშნავი სასახლე. მშენებლობებისათვის დაანესა ბეგარა, რომლის შედეგადაც შესაძლებელი გახდა რამდენიმე ახალი ქალაქის აშენება.

„ეს არის სოლომონ მეფისაგან დაწესებული ბეგარა უფლის სახლისა და თავისი სახლის, მლოს, იერუსალიმის კედლის, ხაცორის, მეგიდოს და გეზერის ასაშენებლად.

ამოვიდა ფარაონი, ეგვიპტის მეფე, აიღო გეზერი და გადაწვა. ამოხოცა მისი მცხოვრები ქანაანელები, ხოლო ქალაქი მზითვში მისცა თავის ასულს, სოლომონის ცოლს.

ააშენა სოლომონმა გეზერი და ქვემო ბეთ-ხორონი,

ბაყალათი და თადმორი, ქვეყნის უდაბნოში,

სამარაგო ქალაქები, რომლებიც კი ჰქონდა სოლომონს, ეტლის ქალაქები, ცხენოსანთა ქალაქები, და ყველგვარი, რისი აშენებაც უნდოდა იერუსალიმში და ლიბანში, და მთელს თავის სახელმწიფოში“ (3 მეფ. 9:15-19).

სოლომონმა იერუსალიმის წყლით მომარაგებისა და ბაღების მოწესრიგის მიზნით მოაწყო რამდენიმე წყალსაცავი, საჯინიბო, „თავი მოუყარა მეფემ ეტლებსა და ცხენოსნებს; ჰყავდა ათასოთხასი ეტლი და თორმეტი ათასი ცხენოსანი; განალაგა ისინი ეტლების სადგომ ქალაქებში და იერუსალიმში, თავისთან“ (3 მეფ. 10:26).

სოლომონი უმდიდრესი მეფე იყო. „ქვეყნიერების ყველა მეფეს აღემატებოდა მეფე სოლომონი დოვლათითა და სიბრძნით“ (3 მეფ. 10:23). მისი სპილოს ძვლის ტახტიც, მოოქროვილი იყო (3 მეფ. 10). „მთელი ქვეყანა ესწრაფოდა სოლომონის ნახვას. საბას დედოფალმა გაიგო რა სოლომონის დიდების შესახებ, მოინდომა მასთან

შეხვედრა და დიდძალი ძღვენი მიართვა“ (3 მეფ. 10-13).

ბიბლიის თანახმად, სოლომონს „ჰყავდა შვიდასი ცოლი დედოფლად და სამასი ხარჭად“ (3 მეფ. 11:3).

ბიბლია აღნიშნავს ერთ გარემოებას:

„სიბერის ხანს მიდრიკეს მისი გული ცოლებმა უცხო ღმერთებისაკენ. ისე წრფელი აღარ იყო მისი გული უფლისადმი, როგორც დავითის, მამამისის გული“ (3 მეფ. 11:4-5).

წარმართი ცოლების ნებას აყოლილი სოლომონი დადიოდა წარმართი ღმერთების ტაძრებში და სამსხვერპლოც კი აუგო მათ (3 მეფ. 11:7-8).

უფალმა სოლომონს ტახტი უბოძა იმ პირობით, რომ არ გადაუხვევდა უფლის მსახურებას. სამაგიეროდ უფალმა მას სიბრძნე მიანიჭა, მაგრამ, როგორც ჩანს, სოლომონმა დაივიწყა უფლის მცნება:

„... არ იყოლიოს ბევრი ცოლი, რომ არ შეცდეს მისი გული, და არ იქონიოს უზომოდ ბევრი ოქრო-ვერცხლი“... (2 რჯულ. 17:14-20).

გაუწყრა ღმერთი სიცოცხლის ბოლოს სოლომონს და ისრაელიანებს ბევრი განსაცდელი მოუვლინა. ფუფუნებისადმი მიდრეკილებამ, უცხო ღმერთებისადმი თავყვანისცემამ და მშენებლობის უსაზღვროდ დიდმა მასშტაბებმა სოლომონის მეფობის ბოლო წლებში ხალხის უკმაყოფილება და მღელვარება გამოიწვია. სამეფოში მომავალი განხეთქილების თესლი ჩავარდა, რაც სოლომონის სიკვდილის შემდეგ გაღვივდა კიდევ. სოლომონი 62 წლის ასაკში გადრაცვალა. ქვეყანა დიდი განსაცდელის წინაშე აღმოჩნდა... ერთიანი ისრაელის ნაცვლად, ორი ებრაული სახელმწიფო – იუდა და ისრაელი წარმოიშვა.

გაერთიანებული ისრაელის პერიოდის არქეოლოგიური ძეგლები

ისრაელის ისტორიაში როგორც დაერწმუნდით მსაჯულთა ეპოქა (ადრერკინის ხანა ძვ. წ. XII–XI სს.) შეიცვალა მონარქიის ეპოქით (ძვ. წ. 1029–586 წწ.). აღნიშნული პერიოდის შესწავლაში, რომელიც კარგად არის ცნობილი წერილობითი წყაროებით, მათ შორის ბიბლიური წიგნებით, არქეოლოგიას განსაკუთრებული დატვირთვა ენიჭება. არქეოლოგიის მთავარი ამოცანა ამ ეპოქის მატერიალური კულტურის წარმოჩენა, საზოგადოებაში კულტურულ მონაცვლეობათა ფიქსაციაა. ამასთანავე, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ბიბლია კვლავ რჩება ძირითად წერილობით წყაროდ ისრაელის გაერთიანებული სამეფოს ისტორიაში. სპეციალისტთა უმრავლესობის აზრით, ბიბლიის ტექსტი სრულ ნდობას იმსახურებს, რადგან ბიბლიის ეს ნაწილი იერუსალიმის სამეფო კარის ოფიციალურ ქრონიკებზეა დაფუძნებული.

ბიბლიისტიები აღნიშნავენ – საულის მეფობის ხანა არქეოლოგიურ მასალაში ნაკლებად აისახა. შედარებით უხვია ამ თვალსაზრისით დავითის ეპოქა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მდ. კედრონის ხეობაში გამოვლენილია შთამბეჭდავი ქვის ნაგებობანი ე. წ. „საფეხურებიანი სტრუქტურები“, რომლებიც ძვ. წ. X ს-ით თარიღდება.

არქეოლოგები საულის რეზიდენციას უკავშირებენ საულის გიპყას (I მეფ. 11:4), რომელც გაიგივებულია იერუსალიმიდან 4 კმ. ჩრდ. დაშორებულ (თელ-ელ-ფული) ციხე-სიმაგრესთან. არქეოლოგიური გათხრები ამ ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა XX საუკუნის 20-იან-30-იან წლებში. შემდეგ იგი გაგრძელდა 60-ან წლებში. ქალაქის ნანგრევები აღმოჩენილ იქნა 1922 წელს ამერიკელი არქეოლოგისა და აღმოსავლეთ-მცოდნის უ. ფ. ოლბრაიტის მიერ. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგინდა, რომ იგი წარმოადგენდა ძლიერ კლდოვან, ოთხკუთხა ფორმის (უფრო კვადრატთან მიახლოებული) ციხე-სიმაგრეს 57X62 მ. ფართობით, რომლის ქვის კედლების სისქე 4,5 მეტრს აღწევდა. ძველი ციხე-სიმაგრედან შემორჩენილია მხოლოდ სამხრეთ-დასავლეთის კუთხე და კაზემატი.³¹ ციხე-სიმაგრე არქიტექტურული თვალსაზრისით, უბრალო და მკაცრი კონსტრუქციისა, რომელიც იმავდროულად მტრისათვის მიუწვდომელი იყო. მას იცავდა კუთხეებში განლაგებული კოშკები და ქვის ლოდებისაგან აშენებული კედლების ორი წყება. კედლებს შორის მდებარეობდა საიდუმლო გასასვლელები და სურსათის სანყოფილები. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაფიქსირდა დიდი რაოდენობის ბრინჯაოს ისრისპირები და ქვის ჭურვები. გამოვლენილი ნანგრევები ძვ. წ. XI საუკუნის მეორე ნახევარს განეკუთვნება. ძველი ქალაქის ადგილას დღესდღეობით მდებარეობს თელ-ელ-ფულის ბორცვი (დღეს ეს იერუსალიმის გარეუბანია).

დავითის მეფობის უდიდეს წარმატებად, როგორც აღვნიშნეთ, მის მიერ იებუსეველთა (ქანაანელთა) ქალაქის იერუსალიმის აღება ითვლება. რაც პრაქტიკულად მთელ პალესტინაზე კონტროლის დამყარებას ნიშნავდა. იგი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მიმავალ ერთადერთ გზას კეტავდა. გზა იერუსალიმიდან აღმოსავლეთით იორდანეს ხეობამდე და იერიხოვამდე მიდიოდა, შემდეგ მდინარე იორდანეს გასწვრივ მდიდარ ტრანსიორდანიასში. დასავლეთით გზა მიდის დაბლობებში და მიმდებარე ხეობამდე. იუდეველთა შინაგანი ერთიანობისათვის ძალიან მნიშვნელოვანი იყო თვით იერუსალიმში იუდეველთა ანკლავის არსებობის ფაქტი.

დავითის ეპოქით თარიღდება მოკრძალებული სასოფლო-სამეურნეო დასახლებები, რომლებიც ქანაანური ქალაქების ნანგრავებზეა აღმოცენებული. ასეთ დასახლებად შეიძლება ჩაითვალოს მეგიდო, რომელიც ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება და არ გააჩნდა განსაკუთრებული საფორტიფიკაციო სისტემა. ქალაქის ბორცვის ზედა ნაწილში პერიმეტრზე განლაგებულია ნაგებობები. აქ არ იყო რაიმე დიდი საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობა. ლაქიში, რომელიც ჯერ კიდევ ძვ. წ. XIII საუკუნეში განადგურდა აღდგენილ იქნა ძვ. წ. X საუკუნისათვის გაუმაგრებელ ადგილას.

შეიძლება ითქვას, აღნიშნული ძეგლები ისრაელიანთა ურბანიზაციის პროცესის მაჩვენებელია. იგივე სურათია თელ-ბეით-მირსიმასა და ტიმნას დასახლებებზე, სა-

³¹ კაზემატი (ფრანგული – casemate ან იტალიური – casamatta) – შენობა თავდაცვით სისტემაში, რომელიც იქ მყოფ ადამიანებს იცავს თავდასხმისას.

დაც ასევე იქნა დაფიქსირებული ნასოფლარები, სპეციალური საფორტიოფიკაციო სისტემების გარეშე. ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება სახლების ნანგრევები, რომლებიც პერიმეტრზე რკალად ერტყა ბორცვს. თელ-ბეით-მირსიმას ქვის კედლები შეიძლება დათარიღდეს დავითის მიერ ფილისტიმელების წინააღმდეგ ჩატარებული საბრძოლო მოქმედებების პერიოდით. დავითის ეპოქას შეიძლება მიეკუთვნოს ისეთი დასახლებული პუნქტი როგორიცაა ხირბეტ დავარუ, რომელიც მდებარეობს ბიბლიური მიქმაშის (1 მეფ. 13: 11) ან თელ-ბერშებას მახლობლად. აქაც სახლები გეგმაში მომრგვალებულია და ბორცვის პერიმეტრზე არის განლაგებული. შენობებისაგან თავისუფალია სოფლის ცენტრი, რაც დავითის პერიოდის ებრაული დასახლებებისათვის არის დამახასიათებელი. აქ სოფლის თემის წარმომადგენლები იკრიბებოდნენ.

არქეოლოგთა თვალსაზრისით საულისა და დავითის პერიოდი დაკავშირებული იყო მუდმივ საომარ მდგომარეობასთან, რაც ხელს არ უწყობდა ღირებული არქიტექტურული ძეგლების შექმნას. ამ თვალსაზრისით გამონაკლისს მხოლოდ იერუსალიმი წარმოადგენს, რომელიც დავით მეფის სამშენებლო მოღვაწეობის გვირგვინად შეიძლება ჩაითვალოს.

იერუსალიმი

იერუსალიმი (ივრ. ירושלים, იერუშალიმ) გვევლინება არა მარტო იუდაიზმის, არამედ ქრისტიანობისა და მაჰმადიანობის ცენტრად. შესაბამისად, ის ხალხთა კულტურების დიალოგის ათასწლოვან ნიმუშს წარმოადგენს. აქ უამრავი მნიშვნელოვანი ძეგლია განთავსებული. იერუსალიმი ხმელთაშუა და მკედარ ზღვებს შორის მდებარეობს, პლატოზე ზღვის დონიდან დაახლოებით 840 მეტრზე. მას მაღალი ბორცვები ეკვრის (სკოპუსის მთა, ზეთისხილის მთა, სიონის მთა, პარმონ პა-ნაცივის ბორცვი). დღეისათვის იერუსალიმში მცხოვრები მოსახლეობის რიცხვი 800 000 აღწევს. იგი მსოფლიოს ერთ-ერთი უძველესი ქალაქია, რომლის ასაკი 3500 წელს აღემატება.

იერუსალიმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი არქეოლოგიური ძეგლები ძვ. წ. V–IV ათასწლეულებით თარიღდება. გვიანბრინჯაოს ხანაში მისი მცხოვრებლები იებუსეელები (ქანაანელთა ერთ-ერთი მოდგმა) იყვნენ. იერუსალიმი პირველად მოხსენიებულია ებლას (თანამედროვე სირია) წარწერებში შალემის სახელით. სახელი შალემია დაფიქსირებული აგრეთვე ძვ. წ. XX–XIX საუკუნეების ეგვიპტის XII დინასტიის პროსკრიფციებში. კერძოდ, ძვ. წ. XIX საუკუნეში მოხსენიებულია მელქისედექი, შალემის მეფე და ელონი (უმაღლესი) ღმერთის ქურუმი. ძველი იერუსალიმის სახელი გვხვდება თელ-ამარნას წარწერებში (ძვ. წ. XIV ს.). ასევე დაფიქსირებულია სანხერიბის ანალებში (ძვ. წ. VIII საუკუნის ბოლო ძვ. წ. VII ს.). ბიბლია მას შალემს (დაბ. 14:18), ზოგჯერ იებუსს უწოდებს (იესო. 18:16–28; მსაჯ. 19:10–11), როგორც იებუსეველთა საცხოვრებელს, რომლებმაც აქ ციხე-სიმაგრე ააგეს (2 მეფ. 5:7).

ებრაელების იერუსალიმში მისვლამდე ქალაქის მეფეები ამორევლები იყვნენ (იესო. 10:5). სიონის სახელით ბიბლიაში თავდაპირველად იგულისხმებოდა იებუსეველთა ციხე-სიმაგრე. დავით წინასწარმეტყველის მიერ ქალაქის ალების შემდეგ, სიონმა მიიღო კიდევ ერთი სახელი „დავითის ქალაქი“ – ივრ. יְרוּשָׁלַיִם (2 მეფ. 3 მეფ. 8:1). სიონის კლდეებში იყო დავითისა და სხვა მეფეების სარკოფაგები (განსასვენებლები).

როგორც აღვნიშნეთ, დავითის ტახტზე ასვლის პერიოდისათვის იერუსალიმი არ იყო ისრაელიანთა ხელში. ისრაელის დედაქალაქს ხებრონი წარმოადგენდა. დავითმა ისრაელის დედაქალაქი ხებრონიდან იერუსალიმში დაგაიტანა. გარდა იმისა, რომ იერუსალიმს ხელსაყრელი გეოგრაფიული მდებარეობა გააჩნდა, მისი დედაქალაქად გადასაქცევად დავითს რამდენიმე მიზეზი ჰქონდა. პირველი – ქალაქი საუკეთესო ადგილი იყო ტაძრის ასაშენებლად. მეორე – დავითმა დაიკავა საულ მეფის ტახტი, რომელიც ბენიამინის ტომიდან იყო. იერუსალიმი მდებარეობდა სწორედ ბენიამინისა და იუდას ტომების მიწების საზღვარზე, რამაც საშუალება მისცა დავითს პატივი მიეგო სამეფო ტახტს ჩამოცილებული ტომისათვის და ქვეყანა თავის მმართველობის ქვეშ გააერთიანა.

იერუსალიმი რჩებოდა ქანაანელთა იმ ერთადერთ ქალაქად, რომელიც ისრაელიანების არც ერთ ტომს არ ეკუთვნოდა. მის ასეთ სტატუსს უზრუნველყოფდა ჯერ კიდევ აბრაამის მიერ დადებული შეთანხმება.

ბიბლიაში ვკითხულობთ:

„გაილაშქრეს დავითმა და მისმა კაცებმა იერუსალიმისკენ იებუსეველთა, ქვეყნის მკვიდრთა წინააღმდეგ. ხოლო მათ ასე უთხრეს დავითს: ვერ შემოხვალ, რადგან ბრმები და კოჭლები გაგაქცევენ უკან. ამბობდნენ: ვერ შემოვაო დავითი.

მაგრამ აიღო დავითმა სიონის ციხე-ციმაგრე. ეს არის დავითის ქალაქი“ (2 მეფ. 5:6).

ბიბლიის თანახმად, დავითმა (ძვ. წ. 1005-967/5 წწ.) კირიათ-იერაყიმიდან მოწმობის კიდობანი იერუსალიმში გადაიტანა, სადაც მისთვის სპეციალური კარავი გააკეთებინა. იერუსალიმი გადაიქცა ისრაელის არა მარტო პოლიტიკურ, არამედ რელიგიურ ცენტრადაც. ძვ. წ. 999-586 წლებში იერუსალიმი ისრაელიანთა დედაქალაქი. სოლომონ მეფე (ძვ. წ. 967/5-928 წწ.) თავისი მეფობის მეოთხე წელს (ეგვიპტიდან გამოსვლის 480 წელს) შეუდგა იუდეველთა პირველი ტაძრის მშენებლობას, რომელიც 7 წელი (ძვ. წ. 957-950 წწ.) გრძელდებოდა (სხვა მონაცემების მიხედვით ძვ. წ. 1014-1007 წწ.). ტაძარი სამეფო სასახლის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა, რომელსაც ამ კომპლესში დომინირებული ადგილი ეკავა.

ტაძრის ახლოს სოლომონმა ააგო საზაფხულო სასახლე და სასახლე ეგვიპტის ფარაონის ქალიშვილისათვის, რომელიც ცოლად მოიყვანა. მთელი სატაძრო კომპლექსის მშენებლობა 16 წელი გრძელდებოდა. სოლომონის მიერ აგებულმა დიდებული ტაძარმა იერუსალიმს წმინდა ქალაქის სტატუსი მიანიჭა. იმავდროულად ის გაერთიანებული ისრაელის სატახტო ქალაქიც გახლდათ.

ძვ. წ. 928 წელს ისრაელის სამეფოს ორად გაყოფის შემდეგ, იერუსალიმი იუდას

მეფეთა სატახტო ქალაქი ხდება. ძვ. წ. 598 წელს ქალაქი დაიპყრო ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორმა, რომელმაც ძვ. წ. 586 წელს სოლომონის ტაძარი (პირველი ტაძარი) დაანგრია.

არქეოლოგიურად უკეთ არის წარმოდგენილი ნაბუქოდონოსორის (ძვ. წ. 605-562 წწ.) პერიოდის იერუსალიმის საფორტიფიკაციო ნაგებობები. იუდას სამეფოს დედაქალაქს იცავდა 7 მეტრის სიმაღლის გალავნის კედელი, რომელსაც რვა კარიბჭე ჰქონდა. ქალაქი 18 თვიანი გარემოცვისა და საკვები მარაგის ამონურვის შემდეგ დანებდა ბაბილონელებს. ჩვენამდე მოაღწია იერუსალიმის ციტადელმა, ქალაქის დედაციხემ, რომელსაც დავითის კოშკი ეწოდება.

აქემენიანთა სპარსეთის მეფე კიროს II დიდმა (ძვ. წ. 559-530 წწ.) ძვ. წ. 538 წელს დაიპყრო რა ბაბილონი ბრძანება გამოსცა, რომლის მიხედვითაც ებრაელებს იერუსალიმში დაბრუნებისა და ახალი ტაძრის მშენებლობის უფლება მიეცათ. მაგრამ იუდეველებსა და სამარიელებს შორის ატეხილმა შფოთმა მეორე ტაძრის მშენებლობა 15 წლით შეაფერხა, რომელიც მხოლოდ დარიოს I-ის (ძვ. წ. 522-486 წწ.) მმართველობის მეორე წელს (ძვ. წ. 520 წელს) ანგია და ზაქარია წინასწარმეტყველების ღვაწლის შემდეგ განახლდა. მეორე ტაძარი ძვ. წ. 516 წელს იქნა აშენებული – პირველი ტაძრის დანგრევიდან სამოცდაათი წლის შემდეგ.

იერუსალიმში გამოვლენილია ჰეროდე დიდის მიერ აგებულ კოშკები და გალავანი. აქ გაითხარა რომაელების მიერ იავარდქმნილი ებრაული იერუსალიმის ახ. წ. 70 წლის ე. წ. გადამწვარი სახლი. აქვეა მდიდარ მოქალაქეთა მოზაიკური ატაკიანი სახლების ნანგრევები.

იერუსალიმი არა მხოლოდ ძველი ალექმის, არამედ ახალი ალექმის ქალაქია. ის დაკავშირებულია მაცხოვრის მიწიერი ცხოვრების უკანასკნელ წლებთან. არქეოლოგიურმა მონაცემებმა დაადასტურა მისი რეალობა, ნაპოვნია ადგილი სადაც იესო ქრისტე რომაელებმა გაასამართლეს. აქედან იწყება ბიბლიაში აღწერილი მაცხოვრის ტანჯვის გზა შესვენების 14 ადგილით ვია დოლოროზაზე. იერუსალიმს განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს ქართველი ხალხის ისტორიაში. გოლგოთადან მცხეთამდე გამოიარა მაცხოვრის კვართმა, რომელმაც სვეტიცხოვლის აშენებამდე იქ არსებულ ტაძარში დაივანა და რომლისადმი თაყვანისცემის სურვილმა მოიყვანა იერუსალიმიდან საქართველოში წმინდა ნინო.

ამრიგად, ჩვენ შეგვიძლია ერთგვარად შევაჯამოთ „მსოფლიო დედაქალაქის“ შესწავლის შედეგები, რომელსაც თავისი ისტორია გააჩნია.

იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლის ძირითადი შედეგები

იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლა XIX ს-ში ბიბლიური არქეოლოგიის წარმოშობასთან ერთად იწყება. ბიბლიური არქეოლოგიის კლასიკოსი უ. ფ. ოლბრაიტი მაღალ შეფასებას აძლევდა ამერიკელი მკვლევარების, კერძოდ კი ედვარდ რობინსონის მოღვაწეობას იერუსალიმის შესწავლის საქმეში. მან გადაიღო ქალაქის

ძველი უბნების, უძველესი დასახლებების ტოპოგრაფიული გეგმები; გაარკვია მათი მიმართება საფორტიფიკაციო სისტემებთან, გამოყო გასათხრელი პერსპექტიული უბნები. 1838-1852 წლები სამართლიანად ითვლება იერუსალიმის არქეოლოგიური კვლევის პირველ ეტაპად, რომელშიაც ამერიკელების პრიორიტეტი სადავო არ არის.

მასშტაბური არქეოლოგიური გათხრები იერუსალიმში 1848 წლიდან იწყება, როდესაც ლ. ფ. დე სოლსიმ განმინდა ე. წ. სამეფო აკლდამა (ადიაბენას მეფეთა სარკოფაგები). ლ. ფ. დე სოლსიმ მის მიერ აღმოჩენილი მასალა გადააგზავნა ლუერის მუზეუმში, პარიზში (არქეოლოგიური ექსპედიციების მიერ დამფინანსებელ ქვეყნებში აღმოჩენილი მასალის გადაცემის პრაქტიკა მე-20 საუკუნის 30-იან წლებამდე გრძელდებოდა). 1865 წელს დე სოლსიმ გათხარა პირველი ტაძრის პერიოდის აკლდამა (ე. წ. ფარაონის ქალიშვილის სამარხი), შეისწავლა ადრიანეს თალი ვია დოლოროზაზე.

მნიშვნელოვანი წვლილი იერუსალიმის შეწავლაში მიუძღვის 1865 წელს ინგლისში დაარსებულ პალესტინის შემსწავლელ ფონდს. ფონდმა იერუსალიმში გათხრების ჩასატარებლად გააგზავნა ბრიტანეთის არმიის ოფიცერი ჩ. უორენი და ჩ. უილსონი. მათ დაიწყეს ქალაქის ტოპოგრაფირება და ძველი უბნების დადგენა. ჩ. უორენი და ლ. ფ. დე სოლსი არ იყვნენ პროფესიონალი არქეოლოგები. შესაბამისად, ვერ გაერკვნენ ძველი ქალაქის კულტურულ ფენებში. ისინი უგულვებელყოფდნენ მასობრივ არქეოლოგიურ მასალას, კერამიკას. საკმარისია ითქვას, რომ მათ პეროდე დიდის პერიოდის ძეგლები მიაკუთვნეს სოლომონ მეფის პერიოდს, ხოლო თელ-ელ ფული (მაკაბელთა ციხე-სიმაგრე) – ჯვაროსანთა ეპოქას.

იერუსალიმის არქეოლოგიურ შესწავლაში განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს საფრანგეთის საკონსულოს ჩინოვნიკს შარლ სიმონ კლერმონ განოს. მან 1871 წელს აღმოაჩინა მეორე ტაძრის პერიოდის ბერძნული წარწერა, რომელიც არაებრაელებს მეორე ტაძრის მოედანზე შესვლას უკრძალავდა. 1872-1878 წლებში პალესტინის შემსწავლელი ფონდის მიერ ორგანიზებული იყო ექსპედიცია კიტჩენერისა და კონდერის ხელმძღვანელობით. კონდერის შრომებს დღემდე არ დაუქარგავს მნიშვნელობა. 1888 წელს გერმანელმა მისიონერმა კ. შიკმა გამოაქვეყნა შემთხვევით აღმოჩენილი გიხონის წყალსაცავის კედელზე აღმოჩენილი ე. წ. სილოამის წარწერა. 1892 წელს სამშენებლო სამუშაოების დროს, ძველი ქალაქის დასავლეთით, ნიკოფორიას მონასტერთან აღმოჩენილ იქნა პეროდე I-ის ოჯახის ძველთაგანვე გაძარცვული განსასვენებელი აკლდამა და კარგად შემონახული წარწერიანი სარკოფაგი.

1909-1911 წლებში მ. პარკერმა გიხონის მახლობლად გათხარა ადრებრინჯაოს ხანის სამარხები (ყველაზე ადრეული მონაპოვარი იერუსალიმის ტერიტორიაზე). 1914 წელს პალესტინაში მომუშავე პირველმა ებრაელმა არქეოლოგმა პ. ვაილმა (1874-1950 წწ.) გათხრები აწარმოა ე. წ. დავითის სახლის განსასვენებელზე (პირველი ტაძრის პერიოდის სამარხები) დავითის ქალაქის სამხრეთ ნაწილში, ოფელის რაიონში (გათხრები დააფინანსა ბარონ ედმონ ჯეიმ დე როთშილდმა). ოფელის რაიონში პ. ვაილმა აღმოაჩინა მეორე ტაძრის ბოლო პერიოდით დათარიღებული ბე-

რძნული წარწერა, რომელშიც საუბარია სინაგოგის მშენებლობაზე.

იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლის სამეცნიერო-მეთოდური დონე, საველე გათხრების ორგანიზაცია მკვეთრად იცვლება 1890 წლიდან, მას შემდეგ რაც მას სათავეში ჩაუდგა ცნობილი ინგლისელი არქეოლოგი უილიამ ფლინდერს პეტრი. მან არქეოლოგიის ისტორიაში პირველმა მასობრივი არქეოლოგიური მასალის სისტემატიზაციას ჩაუყარა საფუძველი. აქედან მოყოლებული იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლა დიდი ინტენსივობით მიმდინარეობს და შედეგებიც შთამბეჭდავია. განსაკუთრებით გვინდა გამოვყოთ ბ. მაზარის, ნ. ავიგადის, ქ. კენიონის დიდი დამსახურება იერუსალიმის შესწავლის საქმეში.

დღეს არქეოლოგიური გათხრები ძველი ქალაქის აღმოსავლეთ დაბრეც კალთებზე მიმდინარეობს, სადაც ძვ. წ. X საუკუნის კულტურული ფენებია დაფიქსირებული.

უფრო ადრეული იებუსელთა (ქანაანელთა) იერუსალიმი განლაგებული იყო თანამედროვე ოფელის ბორცვზე – სიონის მთის ნაწილი (ბიბლ. – ფარეხის გოდოლი (მიქ. 4:8), ბორცვი და გოდოლი (ეს. 32: 14)). იგი თავისი ბუნებრივი მდებარეობით კარგად იყო დაცული ციცაბო კლდეებით, რომლებიც აღმოსავლეთით კედრონის ხევისკენ ეშვებოდა, ხოლო დასავლეთით ტიროპეონისაკენ. აღნიშნული ხეობები ერთდება და ქმნის ვიწრობს. კედრონის ხევი (ხეობაში) მდებარეობდა გიზონის მუდმივმოქმედი წყალსაცავი. ის ძველი ქალაქის არსებობის მთავარ პირობას წარმოადგენდა.

იერუსალიმის ხელსაყრელ ბუნებრივ მდებარეობას ემატებოდა ძველთაგანვე არსებული საფორტიფიკაციო სისტემა, რომელიც საუკუნეების მანძილზე იქმნებოდა. მათი იდენტიფიკაცია ეპოქებთან და დათარიღება საკმაოდ რთულია. თავდაპირველად არქეოლოგების მიერ დავითისა და სოლომონის პერიოდით განისაზღვრა ქალაქის გალავან-კოშკები. კვლევების შედეგად დადგინდა, რომ კედელი უფრო ძველია და ძვ. წ. II ათასწლეულის ბოლოთი დათარიღდა. ის არსებობდა როგორც იებუსეველთა, ისე დავით მეფის პერიოდში. ინგლისური ექსპედიციის მიერ, რომელსაც ქ. კენიონი ხელმძღვანელობდა პირველი კედლის აღმოსავლეთით, 29 მეტრით ქვემოთ აღმოჩენილ იქნა უფრო ძველი გვიანბრინჯაოს ხანის კედელი, რომელიც პირველს არაფრით ჩამოუვარდებოდა. გაიზინდა ამ სისტემის დასავლეთი და აღმოსავლეთი გალავანი, საერთო ჯამში 4,4 ჰექტარი.

ქ. კენიონის დასკვნით, დავით მეფემ არა მარტო გამოიყენა ქანაანელების სასიმაგრო ნაგებობები, არამედ მისი დაგეგმარების კიდევ არაერთი მნიშვნელოვანი ელემენტი გადაიღო. დავითის მეფობის პერიოდში ჩატარებულა ამ საფორტიფიკაციო ნაგებობების რესტავრაცია.

ბორცვის აღმოსავლეთ კედელზე, გიზონის წყალსაცავზე, როგორც დასაწყისში ვთქვით, გამოვლენილია ძვ. წ. X საუკუნის მასიური ნაგებობა, რომელიც მეცნიერებაში „საფეხურებიანი სტრუქტურის“ სახელთაა ცნობილი. ეს ნაგებობა 16,5 მეტრის სიმაღლეზე შემორჩენილ გიგანტურ საყრდენ კედელს წარმოადგენს. არქეოლოგები (ა. მაზარი) ამ უკანასკნელის იდენტიფიკაციას ბიბლიაში მოცემულ იებუსეველთა სიონის ციხე-სიმაგრესთან ახდენენ. შემდგომ ეპოქაში ის დავითის ქალაქად იქცა (1 ნემტ. 11:5). მისგან ჩრდილოეთით მიკვლეულია სოლომონის ეპოქის აკროპოლი-

სი. სოლომონის დროს ციტადელმა ჩრდილოეთით გადაინია და ძველმა გალავანმა სტრატეგიული მნიშვნელობა საბოლოოდ დაკარგა.

ბიბლიის მიხედვით, დავით მეფემ იერუსალიმის მიუდგომელი დედაციხე სამხედრო ემპაკობით, საიდუმლო გვირაბის მეშვეობით აიღო. ციტადელში ეს საიდუმლო გვირაბი რომ მართლაც არსებობდა დადასტურდა 1867-1870 წლებში ბრიტანელი კაპიტანის ჩარლზ უორენის მიერ წამოწყებული გათხრებისას. იგი კვლევას აწარმოებდა კედრონის ველზე, წყაროსთან (თანამედროვე სახელი – ქალწულ მარიამის წყარო), ბიბლიურ გიხონში. მეჩეთის ნანგრევებთან მისი ყურადღება მიიპყრო ამოვსებულმა გვირაბმა (სურ. 24 ა, ბ, გ, დ). მინის განმენდის შემდეგ გამოჩნდა თლილი ქვის კიბეები, რომელიც კლდეში ღრმად ჩადიოდა. კლდეში, წყაროს თავზე მან კიდე ერთი ხვრელი შენიშნა. ის ჯერ პორიზონტალურად მიემართებოდა, მერე ვერტიკალურად. 30 მეტრის გავლის შემდეგ კაპიტანი ჩ. უორენი მიაღწა ქვის კიბეებს და კლდეში გამოკვეთილ დერეფანს. დიდი იყო ჩ. უორენის გაოცება, როდესაც ვიწრო ნაპრაღის გავლის შემდეგ ის მოულოდნელად გალავნის კედლის მიღმა აღმოჩნდა.

როგორც ჩ. უორენი აღნიშნავდა, დავითმა იერუსალიმი იმის მეოხებით აიღო, რომ იგი ქალაქში წყაროსთან მიმავალი საიდუმლო გვირაბით შევიდა. ეალატ მაზარმა (იერუსალიმის უნივერსიტეტი) XX ს-ის სამოციან წლებში მიაკვლია დავით მეფის სასახლის ნანგრევებს.

სოლომონი. როგორც ვიცით, დავით მეფემ ისრაელის დედაქალაქი ხებრონიდან (იერუსალიმიდან სამხრეთით 36 კმ-ითაა დაშორებული) იერუსალიმში გადაიტანა. სოლომონ მეფემ აქ ააგო მთავარი სინმინდე იუდეველთა პირველი ტაძარი. მან წმიდათაწმიდაში მოათავსა მოწმობის კიდობანი. როგორც აღვნიშნეთ, მეორე ტაძარი ძვ. წ. 516 წელს პირველი ტაძრის ადგილას აიგო, რომელიც ახ. წ. 70 წელს რომაელებმა დაანგრიეს. რომის იმპერატორის მეუღლისა და კაპიტოლიუმის ღვთაებათა საპატივცემულოდ აქ ციხე-სიმაგრე ააგეს ელია კაპიტოლინას სახელწოდებით. ახ. წ. 691 წელს მეორე ტაძრის ადგილას აიგო ომარის მეჩეთი. შესაბამისად, იუდეველთა როგორც პირველი, ისე მეორე ტაძრის შესახებ თითქმის არაერთი არქეოლოგიური წყაროები არ არსებობს. მათ ყოფილ სიდიადეზე მხოლოდ მათი რეკონსტრუქციების საფუძველზე თუ ვიმსჯელებთ (სურ. 25 ა, ბ).

იერუსალიმის პირველი ტაძარი იდგა ტერასაზე, რომელიც გამაგრებული გახლდათ გრანიტის უზარმაზარი (ზოგჯერ 20 მეტრი სიგრძის) ლოდებით ნაგები კედლით. მისი სიმაღლე 15 მ-ს აღწევდა. მას კოლონადების, სვეტების ორი რიგი ამკობდა, რომელიც ტაძრის ეზოს შემოუყვებოდა. ეზოდან მიემართებოდა კიბეები ტაძრის 9 კარისაკენ. თავად ტაძრის საფასადო კედელი მარმარილოს კვადრებით, ქვათილებით იყო ნაგები. მის ცენტრში, იატაკის ქვეშ მღვიმე იყო, სადაც სამსხვერპლო ცხოველების სისხლი იღვრებოდა. ამ სატაძრო გორაზე დაფიქსირებულ სტატიგრაფიულ ჭრილში 25 კულტურული ფენაა აღმოჩენილი. დღეს სატაძრო მთის სამხრეთ კალთებზე მოწყობილია – არქეოლოგიური პარკი. აქ გადარჩენილია მეორე ტაძრის ეზოში შესასვლელი კიბეებიც, ხუდდის კარიბჭე და მუსლიმი (არაბი) მმართველების VII ს. სასახლის კომპლექსის ნანგრევები.

სოლომონის პირველი ტაძარი იდგა თავისებურ პოდიუმზე და გეგმაში სწორკუთხა ფორმის კონსტრუქციას (35x10 მ) წარმოადგენდა. მისი სიმაღლე დაახლოებით 15 მეტრს, ხოლო კედლების სისქე 3 მეტრს (6 წყრთა³²) აღწევდა. იგი სამი ნაწილისგან შედგებოდა. დარბაზი ერთ სიგრძეზეა განლაგებული. სოლომონის ტაძრის კედლის სისქე ისეთივეა როგორც შუაბრინჯაოს ხანის სიხემის ტაძარისა. არქეოლოგები მიანიშნებენ ქვის ფინიკიურ წყობაზე, კერძოდ თლილი ქვების კვადრების და ხის ბოძების (კედარი) შეხამებაზე. საერთო ზომებით სოლომონის ტაძარი დიდად ჭარბობდა როგორც ქანაანურს, ისე ფილისტიმურ ტაძრებს. ბიბლიაში აღწერილი შემოტანილი კედრის ხის მასალის სიუხვე დამახასიათებელია ფილისტიმელთა ტაძრებისათვის (ლაქიში), ასევე ხშირი იყო ოქროს დიდი რაოდენობით გამოყენებაც ტაძრების შიდა მორთულობისათვის...

როგორც აღვნიშნეთ, ტაძართან ახლოს მდგარა სამეფო სასახლე:

„ცამეტ წელიწადს აშენებდა სოლომონი თავის სახლს, და გაასრულა მთელი თავისი სახლი.“

ააშენა ლიბანის მალნარის სახლი, სიგრძით ასი წყრთა, სიგანით ორმოცდაათი წყრთა, ოთხ რიგ კედარის სვეტებზე იყო შედგმული, კედარისავე ძელები იყო გადაებული კედარის სვეტებზე“ (3 მეფ. 7:1-2).

სოლომონის სასახლე გაცილებით დიდხანს შენდებოდა, ვიდრე მისი ტაძარი. როგორც ვნახეთ, სასახლის მშენებლობაზე უხვად დაიხარჯა ძვირფასი ხის ჯიშები და ოქრო-ვერცხლი. სასახლის კედლები მორთული იყო მძიმე ოქროს ფარებით (3 მეფ. 10:16-17). ოფიციალური ცერემონიებისთვის სასახლეში იდგა ოქროცურვილი – სპილოს ძვლით მორთული სეფე ტახტი. ექვსსაფეხურიანი ტახტის საზურგეზე გამოყვანილი იყო კუროს თავები, გვერდებზე და ყოველ საფეხურთან – ღომის გამოსახულება (3 მეფ. 10:18-20). სპილოს ძვალი ხშირად იფარებოდა ოქროს ვარაყით, სახელურების მოვალეობას ასრულებდა სფინქსების ან ღომების მოჩუქურთმებული პატარა ფიგურები.

სოლომონის სასახლე გაძარცვეს მისი შვილის, რობოამის მეფობაში (3 მეფ. 14:26-27). არქეოლოგებმა დააფიქსირეს, რომ სასახლის ნანგრევებიდან სამშენებლო ქვებს ეზიდებოდნენ პეროდე დიდის (ძვ. წ. 74/73-4 წწ.) დროიდან.

იერუსალიმის ებრაული უნივერსიტეტის არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ სიძველეთა სამმართველოსთან ერთად და დოქტორ ეილატ მაზარის ხელმძღვანელობით, სატაძრო მთის სამხრეთით აღმოაჩინა 70 მეტრიანი კედლის ნაწილი. მისი სიმაღლე 6 მეტრია. კედლის მახასიათებლები ადასტურებს მის იდენტურობას პირველი ტაძრის პერიოდის სხვა ნაგებობებთან. აღნიშნული კედელი ძვ. წ. X საუკუნის შუა პე-

³² წყრთა – დაახ. 455 მმ-ია. ძველი აღთქმის წყრთა უტოლდებოდა მანძილს იდაყვიდან შუათითის ბოლომდე. გრძელი წყრთა ჩვეულებრივზე ერთი ხელის გულით გრძელი და, დაახლოებით, 520 მმ-ის ტოლი იყო. ახალი აღთქმის წყრთა დაახლოებით 550 მმ-ის ტოლი იყო. 6 წყრთა უდრიდა 1 ლერწამს.

რიოდით (გაერთიანებული ისრაელის პერიოდით) თარიღდება. ის სოლომონ მეფის სამშენებლო მოღვაწეობას უკავშირდება.

იმ პერიოდის ისრაელის სამშენებლო მასშტაბების თვალსაჩინო მაგალითია ოფელის მთის აღმოსავლეთით დავითისა და სატახტო მთას შორის სასიმაგრო ნაგებობები. კედელში დაფიქსირებულია 6 მეტრის სიმაღლის კარიბჭე, რომელიც ტიპურია პირველი ტაძრის პერიოდის მშენებლობისათვის (მეგიდო, ბერშება და აშდოდო). ისევე როგორც სხვა ანალოგიურ კარიბჭეებში, აქ იდგა 18x24 მეტრის კოშკი, რომელიც ქალაქის შესასვლელს იცავდა. ამ ნაგებობის კონტურის მონახაზები ჯერ კიდევ 1867 წელს ჩარლზ უორენმა დააფიქსირა. აქვეა შენობების ნანძილი, რომელიც სანყობად და სავაჭრო ქულიბაქებად გამოიყენებოდა. აქვე მდებარეობდა საქალაქო ბაზარი. ნაგებობის მახლობლად აღმოჩენილია საკმაოდ კარგად შემონახული დიდი საზოგადოებრივი ადმინისტრაციული შენობის ნანგრევები, რომელიც ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება. აღმოჩნდა 1,15 მ სიმაღლის თიხის სქელკედლიანი ჭურჭელი ყველაზე დიდი იერუსალიმის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ კერამიკულ ნაწარმთა შორის. აქვეა ნაპოვნი დამლიანი თიხის ჭურჭლის ყურის ფრაგმენტები ებრაული წარწერით „მეფის“, რაც სამეფო კარის კუთვნილების მაჩვენებელია. აღმოჩენილ საბეჭდავებზე დაფიქსირებულია ათეულობით ებრაული სახელი.

კდლის მეორე ნაწილში იდგა კვადრებით ნაგები კუთხის კოშკი, რომლის სიგრძე 8, ხოლო სიმაღლე 6 მეტრია. ადმინისტრაციული შენობის აღმოსავლეთით გაითხარა 35 მეტრიანი კედლის ნანძილი. ის ჩრდილოეთიდან იცავდა ოფელის სიმაგრეს.

სოლომონ მეფის მიერ დაწესებული გადასახადების მეშვეობით შესაძლებელი გახდა ახალი ციხე-ქალაქების მშენებლობა და ძეგლის აღდგენა. ბიბლიაში სოლომონის მიერ ჩატარებულ სამშენებლო სამუშაოებთან დაკავშირებით ძირითადად საუბარია სამი ქალაქის გეზერის, ხაცორის და მეგიდოს შესახებ. მათი საფორტიფიკაციო ნაგებობების კარიბჭეებისა და ზღუდე-გალავნების ნანგრევები დღემდეა შემორჩენილი. ბიბლიაში სოლომონის სამშენებლო საქმიანობაზე საუბრისას ეს ქალაქები იერუსალიმის შემდეგ არის დასახელებული. ისინი შემოსაზღვრული ყოფილა ორისამი მეტრით დაშორებული გალავნით, რომელსაც ორმაგი სარტყელი ერტყა. მათ შორის სივრცე დაყოფილი იყო ტიხრებით, შიდა სათავსო-კაზემატებად. გეზერსა და მეგიდოში კარიბჭეს იცავდა ორი გეგმაში კვადრატულ ზღუდეზე აგებული გოდოლი. ხაცორში კედელთან იყო მიდგმული მისასვლელი. მის შემდგომ გზის ორივე მხარეს განლაგებული იყო სამი საყარაულო შენობა. მათთვის დამახასიათებელია მასიურობა და კვადრული წყობის ტიპოლოგიური სიახლოვე, რაც ერთიანი სამეფოს სამშენებლო ხელოვნებაზე მიგვანიშნებს.

1925 წელს ამერიკულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ბიბლიური მეგიდოს³³

³³ ჰარ მეგიდო, ივრით. – וְהָיָה הָרִי, ბერძნ. – Ἀρμαγεδών, ლათ. – Harmagedon. მეგიდოს ბორცვის სახელი ქ. აფულადან 10 კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილოეთ ისრაელში. ბიბლიის მიხედვით, სადაც მოხდება გადამწყვეტი ბრძოლა სიკეთესა და ბოროტებას შორის, როდესაც მესია მოველინება დედამიწას და შეებრძოლება ან-

ნანგრევებს მიაკვლია (სურ. 26). მეგიდო განუწყვეტილვ არსებობდა თითქმის ექვ-
სი ათასი წლის მანძილზე – ძვ. წ. 7000 წლიდან ძვ. წ. 550 წლამდე, ხოლო შემდგომ
საუკუნეებში დროდადრო ჩნდებოდა მოსახლეობა. ის ხეობის ვიწრობში მდებარე-
ობდა. ქალაქს გარს ერტყა გალავნის კედელი, ქონდა წყალმომარაგების კარგად
გათვლილი სისტემა, სასახლეები და ტაძრები.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ მეგიდოში უძველესი
საკურთხეველი ძვ. წ. IV ათასწლეულის მეორე ნახევარიდან არსებობდა. ის ორი ტა-
ძრისაგან შედგებოდა. ძვ. წ. II ათასწლეულში მეგიდო ეგვიპტის ადმინისტრაციის
ცენტრია ქანაანში. თელ-ელ-ამარნას არქივმა შემოგვინახა მეგიდოს მეფის ოთხი
წერილი ეგვიპტის ფარაონ ეხნატონისადმი. ძვ. წ. X საუკუნეში ქალაქი გაერთიანე-
ბული ისრაელის სამეფოს პროვინციის ცენტრია. მეგიდოს პქონდა უდიდესი სტრა-
ტეგიული დანიშნულება. იგი იცავდა ხეობის ჩრდილოეთ საზღვრებს. სოლომონმა
მეგიდო აულებელ ციხე-სიმაგრედ აქცია (სურ. 27).

მეგიდოში გალავნის კედელთან მოედანზე განლაგებული იყო პროვინციის
გამგებლის სასახლე. ქალაქის ცენტრში მდებარეობდა სასახლის ტიპის მეორე ნა-
გებობა და საზოგადოებრივი დანიშნულების შენობები. თითოეული ამ ნაგებობა-
თაგანი აშენებულია თლილი ქვებით ფინიკიური სამშენებლო ტექნიკის გავლენით.
მეგიდოშივეა დაფიქსირებული პროტოიონური სტილის ქვის სვეტისთავები (კაპი-
ტელი), რომლითაც სამეფო ეზოში გამავალი კარების პილასტრებს ამკობდნენ. ნი-
შანდობლივია, რომ ამ დროიდან ეს სტილი ისრაელის არქიტექტურის დამახასიათე-
ბელი ნიშანი ხდება. მსგავსი კაპიტელები აღმოჩენილ იქნა ხაცორში, იერუსალიმში,
სამარიამი და სხვ.

ძვ. წ. IX საუკუნის დასაწყისში იწყება დიდი სამშენებლო კომპლექსის საჯინი-
ბოების აგება. ის 1928 წელს ჩატარებული არქეოლოგიური სამუშაოების შედეგად
აღმოჩნდა. ამგვარად, დადასტურდა ბიბლიაში აღწერილი ამბების რეალობა. სოლო-
მონი მეცხენეობის განვითარებას და საბრძოლო ეტლების წარმოებას, სასიმაგრო
მშენებლობას დიდ ყურადღებას უთმობდა (3 მეფ. 10:26).

მეოცე საუკუნის 60-იან წლებში ამ ტერიტორიაზე გათხრებს აწარმოებდა ი. ია-
დინი, რომელმაც აღნიშნული ოთხას ორმოცდაათ ცხენზე გათვლილი თავლა უფრო
მოგვიანო პერიოდს (ისრაელის სამეფოს პერიოდი) მიაკუთვნა. მეგიდოშივეა აღ-
მოჩენილი წყლისმომარაგების სისტემა, რომელის აგება სოლომონის პერიოდს გა-
ნეკუთვნება (სურ. 28).

გეზერი ან გაზერი ასევე ქანაანელთა უძველესი ქალაქია, რომელიც განლაგე-

ტიქრისტეს (გამოცხ. 20:2-3). „და გამოდიან მთელი ქვეყნის მეფეთა მიმართ, რათა
საბრძოლველად შეკრიბონ ისინი ყოვლისმპყრობელი ღმერთის იმ დიად დღეს. და
აჰა, მოვალ, როგორც მპარავი; ნეტარია, ვინც ფხიზლობს და იცავს თავის სამოსს,
რათა შიშელად არ ვიდოდეს, და ხედავდნენ მის უხამსობას. და შეკრიბა ისინი იმ
ადგილას, რომელსაც უბრალოდ ეწოდება არმაგედონ“ (გამოცხ. 16:14-16). შესა-
ძლოა სწორედ მეგიდოა „ისრაელის მთები“, სადაც მოხდება გოგისა და მისი ურ-
დოების განადგურება.

ბული იყო დაბალ მთისწინეთის იმ გზაზე, რომელიც იერუსალიმს ზღვისპირა ქალაქ იოფესთან აკავშირებდა. ერთ ხანობას, სანამ სოლომონი ეგვიპტის ფარაონის ქალიშვილზე დაქორწინდებოდა და გეზერს მზითვში მიიღებდა იგი ეგვიპტეს ეკუთვნოდა. სოლომონმა აღადგინა და გაამაგრა მზითვებში მიღებული ქალაქი (3 მეფ. 9:16-17) (სურ. 29). ჯერ კიდევ 1878 წელს შარლ სიმონ კლერმონ განომ (1846-1923 წწ.) თელ-ჯეზერი გააიგივა ძველ გეზერთან. ფართომამტაბური არქეოლოგიური სამუშაოები გეზერში მეოცე საუკუნის დასაწყისიდან მიმდინარეობს. 1902-1909 წწ. გეზერში ჩატარებულ არქეოლოგიურ გათხრებს რ. ა. მაკალისტერი ხელმძღვანელობდა. 1908 წელს აღმოჩნდა თიხის ფირფიტა – პროტოსინაური დამწერლობის ნიმუში და ე. ნ. გეზერის კალენდარი (სურ. 30). კირქვაზე შეიდსტრიქონიანი ებრაული წარწერა იყო შესრულებული (11,1x7,2 სმ):

„ორი თვე კრფა (ზეთისხილის)
ორი თვე თესვა (მარცვლეულის)
ორი თვე გვიანი თესვა
ერთი თვე სელის აღება
ერთი თვე ქერის მკა
ერთი თვე მკა და დღესასწაულები
ორი თვე რთველი
ერთი თვე ზაფხულის ნაყოფის კრფა“

აღმოჩენამ გეზერის სამინდამოქმედო კალენდრის სახელი მიიღო. გეზერის კალენდარი ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება და პალეო-ებრაული დამწერლობის უძველეს ნიმუშად ითვლება. ის ახლოს დგას ფინიკიურთან. აღმოჩენილი წარწერა გადაეცა თურქეთის არქეოლოგიურ მუზეუმს სტამბოლში.

1934 და 1964-71 წწ. გეზერის ტერიტორიაზე კვლავ წარმოებდა არქეოლოგიური გათხრები. შედეგად აღმოჩნდა სოლომონ მეფის პერიოდის გალავნის კედლები, გვირაბი, რომელიც ქალაქგარეთ არსებულ წყალსაცავამდე მიდიოდა, ქალაქის უბნის ნანგრევები. 1957 წელს ებრაელმა არქეოლოგმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ იგაელ იადინმა (1917-1984 წწ.) დაადგინა, რომ გეზერის გალავანი და კარიბჭე ხაცორისა და მეგიდოს სასიმაგრო ნაგებობებს ჰგავდა.

როგოგორც აღვნიშნეთ, ბიბლიაში მესამე ქალაქი, რომლის აღმშენებლობაც სოლომონ მეფეს მიეწერება არის ხაცორი (სურ. 31). ქანაანისა და მსაჯულთა ეპოქის ხაცორზე ჩვენ უკვე ვისაუბრეთ. სოლომონის მეფობის პერიოდზე მოდის ქალაქის აღმავლობის ხანა. გენერალ ი. იადინის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან წარმატებას წარმოადგენდა ექვსკამერიანი ძვ. წ. X ს-ის საქალაქო კარიბჭეების აღმოჩენა. იქიდან გამომდინარე, რომ ანალოგიური კარიბჭეები აღმოჩენილია მეგიდოსა და გეზერში, არქეოლოგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ყველა მათგანი სოლომონ მეფის მიერ ყოფილა აშენებული ერთიანი საფორტიფიკაციო სისტემით. არქეოლოგიაში სოლომონ მეფის სამშენებლო მოღვაწეობის აღსანიშნავად ტერმინიც კი დაინერგა – „გაერთიანებული მონარქიის არქიტექტურა“.

1990-ინ წლებში ჩატარებულ არქეოლოგიურ ექსპედიციას კულტურულ ფენა-

ში ჩაღრმავების საშუალებას არ აძლევდა სამი ნაწილისაგან შემდგარი სვეტებიანი შენობის ნანგრევები და ე. წ. ოთხოთახიანი სახლის გვიანდელი ნანგრევები. არქეოლოგებმა ისინი განმინდეს, დანომრეს და შემდეგ ღია ცის ქვეშ მუზეუმში გადაიტანეს. გათხრების პროცესში აღმოჩენილ იქნა დიდი შენობის ნანგრევები, რომელიც ძვ. წ. X საუკუნის მეორე ნახევრითა და IX საუკუნეებით დათარიღდა. ის გამოყოფილი იყო გოდოლიდან იმ ქუჩით, რომელიც ექვსკამერიან კარიბჭეზე მიდიოდა. არქეოლოგებმა დაადგინეს, რომ ექვსკამერიანი კარიბჭე აგებულია ძვ. წ. X საუკუნის მეორე ნახევარში. ზედა გაშლილი ნაგებობები ძვ. წ. 732 წლით თარიღდება.

როგორც აღენიშნეთ, სოლომონმა ფინიკიელი მეზღვაურების დახმარებით „ყეციონ-გებერში, ელოთთან რომ არის, მენამული ზღვის ნაპირას, ედომის ქვეყანაში“ ააგო ფლოტი. ყოველ სამ წელიწადში დადიოდა ოფირის ქვეყანაში (3 მეფ. 9:26-28), საიდანაც ოქრო მოჰქონდა. ბიბლიურტებს იმთავითვე აინტერესებდათ სად მდებარეობდა ოფირის ქვეყანა. მკვლევარნი მას ინდოეთთან, არაბეთთან და ზოგჯერ მადაგასკართანაც კი აიგივებდნენ. უილიამ ფოქს-უელ ოლბრაიტი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ საქმე ეხება სომალს. მეცნიერებმა ყურადღება მიაქციეს თებეს ტაძრების ფრესკებს, რომელზეც გამოსახული იყო მუქკანიანი დედოფალი პუნტის ქვეყნიდან. ფრესკის ქვეშ არსებული წარწერა კი გვამცნობდა: ეგვიპტურ გემებს პუნტის ქვეყნიდან მოჰქონდათ ოქრო, ვერცხლი, შავი და წითელი ხე, ვეფხვის ტყავები, ცოცხალი მაიმუნები და შავკანიანი მონები. გაჩნდა თვალსაზრისი, რომ ბიბლიური ოფირი და ეგვიპტური პუნტი ერთი და იგივეა. აფრიკული ქვეყანა დღევანდელი სომალია.

1937 წელს არქეოლოგ ნელსონ გლუკის მიერ ვადი ელ-არაბას უდაბნოში (იორდანია) მიკვლეულ იქნა კლდეში გამოკვეთილი მალარო, საიდანაც, მისი ვარაუდით, სოლომონ მეფე სპილენძს იღებდა. გაითხარა მალაროელთა ქვის ბარაკების ნაშთები. მათი უსაფრთხოების მიზნით დასახლებებს გარს ერტყა ქვის გალავანი. აქვე იყო სახელოსნოები, სპილენძის სადნობი ქურები.

ისრაელ ფილკენშტეინმა და აშერ ზილბერმანმა ამ რამდენიმე წლის წინ ნიუ-იორკში გამოსულ წიგნში „დავითი და სოლომონი“, იორდანიაში მოპოვებული არტეფაქტების ანალიზი წარმოადგინეს, რის შედეგად მათ დაასკვნეს, რომ ნ. გლუკის სოლომონის საბადოები ფუნქციონირებდა არა უადრეს ძვ. წ. VII საუკუნისა, ე. ი. სპილენძის მოპოვება აქ სოლომონის მეფობიდან სამი საუკუნის შემდეგ დაიწყო. ასე რომ, აღნიშნავდნენ ისინი, ნ. გლუკის აღმოჩენას სოლომონის საბადოებთან საერთო არაფერი ჰქონდა. ასეთია ბიბლიური არქეოლოგიის განვითარების ზიგზაგები.

სოლომონის საბადოების პრობლემას დაუბრუნდნენ თომას ლევი (სან-დიეგოს კალიფორნიის უნივერსიტეტი) და იორდანელი არქეოლოგი მოჰამედ ნაჯარი. ისინი ფინანის ხეობაში გათხრებს XXI-ე საუკუნის დასაწყისიდან აწარმოებენ. მათი ყურადღება შერჩედა ხიბრატ-ენ-ნახასზე, სადაც ათი პექტარის ტერიტორიაზე შემორჩენილია ძველი ციხე-სიმაგრისა და ასზე მეტი შენობის ნანგრევები, რომელიც სოლომონის სპილენძის საბადოებს დაუკავშირეს.

ხიბრატ-ენ-ნაჰსიდან აიღეს სპილენძის ნიმუშები და ნახშირი. რადიონახშირბადის (C^{14}) ანალიზების შედეგად მალარო ძვ. წ. IX საუკუნით დაათარილეს. შედეგად დადგინდა, რომ ამ ტერიტორიაზე წარმოება ძვ. წ. XII-IX საუკუნეებში არსებობდა, ხოლო მეტალურგიული აქტიურობა მართლაც ძვ. წ. IX საუკუნეზე მოდის.

სოლომონ მეფეს სპილენძის სტრატეგიული წარმოება მონოპოლიზირებული ჰქონდა, რაც მას საშუალებას აძლევდა თავად ეკარნახა ფასები საერთაშორისო ბაზარზე. აქედან მიეღო ის უდიდესი ზემოგება, რომელზეც ბიბლიაშია საუბარი.

ბიბლიაში სოლომონთან დაკავშირებით მოთხრობილია საბას დედოფლის ამბავი, რომელიც იერუსალიმში ჩავიდა, რათა პირადად დარწმუნებულიყო სოლომონის სიბრძნეში (3 მეფ. 10:1-13). სად მდებარეობდა მისი ქვეყანა საბა საუკუნეების მანძილზე უცნობი იყო. დღეისათვის დადგენილია, რომ საბას სამეფო თანამედროვე იემენის ტერიტორიაზე მდებარეობდა. 1761 წელს იემენში პირველად ცნობილი გერმანელი მოგზაური და მკვლევარი კარსტენ ნიბური (1733- 1815) შევიდა. ის ბიბლიური სიძველეებით იყო დაინტერესებული. ფრანგი აღმოსავლეთმცოდნის, სემიტოლოგის, არქეოლოგიური ექსპედიციის წევრის ჟოზეფ ჰალევისა (1827-1917) და ავსტრიელი აღმოსავლეთმცოდნის ედუარდ გლაზერის (1855-1908) ექსპედიციამ არაბეთის უდაბნოში მიაგნო უდიდეს ქალაქ მარიბის ნანგრევებს. აქ აღმოჩენილ წარწერებიდან გაირკვა, რომ მარიბი საბას მეფეთა რეზიდენციას წარმოადგენდა.

სისტემატური არქეოლოგიური გათხრები იემენში 1950 წლიდან იწყება. ამერიკულ უენდელ ფილიპსის ექსპედიციას დიდი დახმარება გაუწია ცნობილმა სპეციალისტმა უილიამ ფ. ოლბრაიტმა. მან დაადგინა სამხრეთ არაბული და ებრაული ენების მსგავსება. იმ დროისათვის ცნობილი ტექსტების მიხედვით ამ ბიბლიური საბას დედოფლის ქვეყანა ნამდვილი „წარწერების ქვეყანა“ აღმოჩნდა. ეს საბას ქვეყანაში დამწერლობის ფართოდ გავრცელებაზე მეტყველებდა. სანერ მასალად იყენებდნენ ქვას, ხის დაფებს, თიხის და ბრინჯაოს ფირფიტებს. კლდეზე აღმოჩენილ წარწერებს შორის გვხვდება ისტორიული მოვლენების აღწერილობა, კანონები, ტიტოროთა ტექსტები, ეპიტაფიები, საქმიანი მიმონერები, რაც ძვირფასი შენაძენი აღმოჩნდა ბიბლიური არქეოლოგიისათვის. დადგინდა, სამხრეთ არაბეთის ძველი მოსახლეობა საუბრობდა ებრაულის მონათესავე სემიტური ენის ცალკე ჯგუფზე, იყენებდა ორიგინალურ ანბანურ დამწერლობას. სემიტური ტომები სამხრეთ არაბეთში ძვ. წ. III ათასწლეულში გადასახლდნენ. საბას სამეფოს მჭიდრო სავაჭრო-დიპლომატიური ურთიერთობა ჰქონდა დაამყარებული აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთთან.

საბას სამეფოს დედაქალაქი ძვ. წ. XII-XI საუკუნეებში იყო მარიბი. ის ზღვის დონიდან 2000 მეტრზე მდებარეობდა. 1951-1952 წლებში ამერიკული არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ჩატარებული გათხრების შედეგად აღმოჩნდა მთვარის ღვთაების ილუმეუხუს (ალმაკახუ) სატაძრო კომპლექსი. საფორტიფიკაციო კომპლექსი, ქვის შენობების საძირკვლები, წარწერიანი ობელისკები... ყველაზე მნიშვნელოვანი მაინც მარიბის 600 მეტრიანი კაშხლის აღმოჩენა იყო, რომელიც ძვ. წ. VIII საუკუნეს განეკუთვნება.

ბიბლიური არქეოლოგიის თვალსაზრისით, ბოლო წლებში (1992-94 წწ.) ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა ჩრდილო გალილეაში. პერმონის მთის ძირას, მდინარე იორდანეს ერთ-ერთ ტოტზე აღმოჩნდა თელ-დანის სტელა. არქეოლოგიურ გათხრებს ხელმძღვანელობდა აბრაჰამ ბირანი (ებრაული გაერთიანებული კოლეჯის რელიგიის ინსტიტუტთან არსებული ნელსონ გლუკის ბიბლიური არქეოლოგიის სკოლა). 1993 წელს აღმოჩენილი იქნა სტელის პირველი ფრაგმენტი 1994 წელს კი კიდევ ორი ფრაგმენტი (სურ. 32). ებრაული წარწერა პალეოგრაფიული მონაცემებით, ძვ. წ. IX საუკუნის მეორე ნახევარს განეკუთვნება. იგი შეიცავს ისეთ სიტყვებს როგორცაა „დავითის სახლი“ და „ისრაელთა მეფე“. ეს პირველი შემთხვევაა, როდესაც სახელი დავითი იქნა ფიქსირებული არაბიბლიურ წყაროში. დავითთან ერთად დაფიქსირებულია აგრეთვე „დავითის სახლი“ ანუ მისი დინასტია. გამოდის, რომ ტერმინი „დავითის სახლი“ ხმარებაში იყო არა მხოლოდ ისრაელის, არამედ მის მეზობელ ტერიტორიებზეც. აღნიშნული სტელის გაშიფრვამ მეცნიერებს საშუალება მისცა, რომ ტერმინი „დავითის სახლი“ ამოეკითხათ ცნობილ მოაბის ქვაზე (მეშას სტელა), რომელიც 1868 წელს იქნა აღმოჩენილი.

2005 წელს ერთიანი ისრაელის სამეფოს პერიოდის შესწავლის თვალსაზრისით უმნიშვნელოვანეს აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი, როდესაც ამერიკის პისბურგის საღვთისმეტყველო სემინარიის და უ. ოლბრაიტის სახელობის იერუსალიმის არქეოლოგიური კვლევის ინსტიტუტის ერთობლივმა ექსპედიციამ პროფესორ რ. ტეპის ხელმძღვანელობით 1999 წელს თელ-ზაიტის ბორცვზე აღმოაჩინა უძველესი ებრაული დამწერლობის ნიმუში.

ნაქალაქარი მდებარეობს იერუსალიმის სამხრეთით, ფინიკიურ საზღვაო ქალაქის აშკელონიდან 18 კმ-ის დაშორებით. გათხრების პროცესში აღმოჩნდა კირქვის ნატეხზე დატანილი ებრაული ანბანის 22 ასო, გრაფემათა ფორმა პალეოებრაულია (ის ძველ ისრაელში გამოიყენებოდა ძვ. წ. V საუკუნემდე), წარწერას ეტყობა ძველ-ფინიკიური დამწერლობის კვალი, რომლისგანაც სათავეს იღებს ძველი ებრაული დამწერლობა. ეს ძველი ებრაული ანბანი დათარიღებულია გაერთიანებული სამეფოს არსებობის პერიოდით. ამ დროს თელ-ზაიტი წარმოადგენდა მნიშვნელოვან სასაზღვრო ქალაქს, რომელიც დაარსებულ იქნა ახალგაზრდა მზარდი სახელმწიფოს მიერ. დამწერლობის ნიმუში განეკუთვნება დავითისა და სოლომონის მეფობის პერიოდს.

2005 წლამდე უძველესი სემიტური დამწერლობის ნიმუშად ითვლებოდა ზემოთ განხილული გეზერში აღმოჩენილი კალენდარი (რომელიც ასევე ძვ. წ. X საუკუნით თარიღდება), მაგრამ მასში გამოყენებულია ქანაანური ანბანი (ასევე ახლოს მდგომი ფინიკიურ დამწერლობასთან). თელ-ზაიტის ანბანი შედარებით არქაულია. ძვ. წ. X საუკუნეში ებრაული დამწერლობა უკვე ფინიკიურისაგან დამოუკიდებლად არსებობს. გამოდის, რომ ებრაული დამწერლობა შეიქმნა არა ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეებში, როგორც მანამდე იყო მიღებული, არამედ ძვ. წ. X საუკუნეში, ე. ი. სავსებით შესაძლებელია ძველი აღთმის წმინდა წიგნები ებრაულ ენაზე იწერებოდა ქანაანში დამკვიდრების შემდეგ.

ორად გაყოფილი ისრაელი

მართალია გაერთიანებული ისრაელის სამეფომ მხოლოდ 100 წელი იარსება, მაგრამ მტკიცედ შეადუღაბა ებრაული თვითშეგნება, შექმნა ეროვნული იდენტუ-ფიკაციის მყარი საფუძველი. სოლომონის გარდაცვალებამდე რამდენიმე ხნით ადრე წინასწარმეტყველმა ახიამ (აქია) შილოდან იწინასწარმეტყველა, რომ ღმერთი წაართმევდა მეფობას სოლომონს, რადგან ისრაელის მესამე მეფემ დატოვა ღმერ-თი, თაყვანი სცა სხვა ღმერთებს და არ იცავდა ღვთის მცნებებს (3 მეფ. 11:29-33).

ჯერ კიდევ სოლომონის სიცოცხლეში დაიწყო დამორჩილებული ხალხების (ედომელები, არამეელები) გამოსვლები. სოლომონის გარდაცვალებისთანავე აჯა-წყებები დაიწყო, როდესაც ტახტზე მისი შვილი რობოამი ავიდა. ხალხმა მას სთხოვა მძიმე ტვირთი შეემსუბუქებინა მათთვის. რობოამმა უარი თქვა და მაშინ ათი ტომი მის წინააღმდეგ აღდგა, რის შედეგადაც გაერთიანებული ისრაელის სამეფო ორ – ისრაელისა და იუდას სამეფოებად გაიყო.

წინასწარმეტყველმა აქიამ შილოდან ჯერ კიდევ სოლომონის სიცოცხლეში უწი-ნასწარმეტყველა იერობოამს, ნაბატის ძეს, რომ დავითის გვარის ქვეშ დარჩებოდა ისრაელის მხოლოდ ორი ტომი, ხოლო იგი გახდებოდა ათი ტომის მეფე, თუ ის ღვთის მორჩილი იქნებოდა და ღვთის მცნებებს შეასრულებდა. ამის დასტურად აქიამ თა-ვისი მოსასხამი თორმეტ ნაწილად დახია მომავალი მეფის – იერობოამის თვალწინ, რითაც თვალნათლივ აჩვენა, თუ რა ბედი მოელოდა სოლომონის სამეფოს. ამასთანავე, ათი ნახევი თვითონ იერობოამს გადასცა ნიშნად ნათქვამისა. იერობოამი გა-მეფდა სიხემში, იგი ისრაელის ჩრდილო სამეფოს მართავდა 22 წლის მანძილზე (3 მეფ. 14-20).

სოლომონის შვილი რობოამი კი იერუსალიმში გამეფდა. რობოამთან მხოლოდ იუდასა და ბენიამინის ტომი დარჩა. ამიერიდან ჩრდილოეთის სამეფომ მიიღო სახელწოდება – ისრაელი, სამხრეთმა კი – იუდა. რობოამმა სასტიკი მარცხი განი-ცადა ეგვიპტესთან. თავისი მართვა-გამგეობის დიდი ნაწილი კი იერობოამთან ომს შეაღია (3 მეფ. 11:43; 2 ნეშტ. 9:31; 12:16). იერობოამ I-სა და რობოამს შორის მთე-ლი მათი სიცოცხლის მანძილზე გამუდმებული ბრძოლები მიმდინარეობდა (3 მეფ. 14:30), რაც აჩანაგებდა ორად გახლეჩილ ქვეყანას.

ისარგებლა რა ხელსაყრელი ვითარებით, ებრაელთა ამ მოქიშპე სამეფოებს სოლომონის გარდაცვალებიდან მალე თავს დაესხა ეგვიპტის ფარაონი შიშაკი. მან გაძარცვა იერუსალიმი და ორივე სამეფო ცეცხლს მისცა (3 მეფ. 14:25-26; 2 ნეშტ. 12:1-9). კარნაკში ტაძრის შიდა ეზოს ქვის მაღალ კედელზე ამოკვეთილია გამარჯვე-ბული ფარაონის გამოსახულება. გვერდით არსებულ წარწერაში კი ჩამოთვლილია ეგვიპტის მიერ დაპყრობილი ქალაქები. წარწერის დიდი ნაწილის ნაკითხვა შეუძ-ლებელია, მაგრამ ის რაც შემოგვრჩა პალესტინის ისტორიული გეოგრაფიისათვის ფასდაუდებელი მასალაა. წარწერაში მოხსენიებულია ძველი აღთქმის ქალაქები: ადამა, ფენუელი, თაყანაქი, რომელთაც იმ დროისათვის უკვე დიდი სტრატეგიული მნიშვნელობა ჰქონდათ მოპოვებული (სურ. 33).

შიშაქის შემოსევის შემდეგ ჩრდილოეთ ისრაელის სამეფომ კიდევ 200 წელს იარსება, ხოლო იუდამ 140 წლით მეტ ხანს. განვიხილოთ მათი ისტორიის ამსახველი მატერიალური კულტურის ძეგლები.

ისრაელისა და იუდას სამეფოები

(ერთი ერი და ორი სამეფო)

ისრაელის ორად გაყოფის შემდეგაც, ჩრდილოეთსა თუ სამხრეთში მცხოვრებ ებრაულ ტომებს შორის ბევრი რამ რჩებოდა საერთო. მათ ერთი ენა ჰქონდათ, წამდათ ერთი ღმერთის (იაჰვე), ინახავდნენ ერთ კანონს და ჰქონდათ ერთი ტაძარი იერუსალიმში. თითქოს ყველაფერი რიგზე იყო და ორი ერთმანეთის მსგავსი სახელმწიფო უნდა შექმნილიყო, მაგრამ პოლიტიკამ მაინც თავისი გაიტანა. კერძოდ, ჩრდილო იუდეველთა სამეფოს – ისრაელის პირველ მეფეს იერობოამ I-ს, ეშინოდა რა ორი ისრაელის გაეთიანებისა (რელიგიური საკითხი ამ შემთხვევაში გადამწყვეტ როლს თამაშობდა) უნდოდა სულიერად გამოყოფოდა იერუსალიმს. მას არ სურდა, რომ ისრაელიანებს ევლოთ იერუსალიმში ღვთის თაყვანის საცემად, რის გამოც ორი ოქროს ხბოს კერპი აღმართა ბეთელსა და დანში (3 მეფ. 12:28-29). სახელმწიფოში უზენაესი ღმერთი იცვლებოდა კერპებით. გლეხები უხვი მოსავლის მისაღებად მათ მსხვერპლს სწირავდნენ. ფაქტია, რომ იერობოამ I-ის ასეთი რელიგიური პოლიტიკა ებრაელი ხალხის ორად გაყოფას კიდევ უფრო გააღრმავებდა. ბიბლიის მიხედვით, ისრაელის ყველა მეფე ღვთისათვის მიუღებელ საქმეებს ჩადიოდა, რომელთა შორისაც გამოირჩეოდა აქაბი.

ღმერთი თავისი წინასწარმეტყველების პირით არაერთხელ აფრთხილებდა ისრაელიანებს. მაგალითად, ელია წინასწარმეტყველი, რომელიც აქაბ (დაახ. ძვ. წ. 874-853 წწ.) მეფის პერიოდში ცხოვრობდა, ამხელდა აქაბ მეფესა და მის ფინიკიელ მეუღლეს დედოფალ იზებელს. ისინი სცოდავდნენ ღვთის წინაშე – ღვთის უშუალო მოშიშნი განდევნეს ქვეყნიდან, ხოლო სასახლის კარზე დანესებული იყო ბაალის ქურუმთა შტატი. ღმერთმა ისრაელიანებს წინასწარმეტყველი ელია მოუვლინა. ის ხალხს ღმერთისაკენ მობრუნებას მოუწოდებდა, ხოლო აქაბ მეფეს კი აფრთხილებდა, რომ ქვეყანას უდიდესი გვალვით დასჯიდა. ელია მრავალ სასწაულს ახდენდა. წინასწარმეტყველის ერთ-ერთ დიდ საწაულად ითვლება ქარმელის მთაზე ღვთის ნებით ბაალის 450 ქურუმის დამარცხება და მათი კერპების განადგურება (3 მეფ. 17-20; 4 მეფ. 1-3).

ამოს წინასწარმეტყველი გაბედულად ქადაგებდა სამართლიანობასა და ღვთის სამსჯავროზე იერობოამ იოაშის ძის (იერობოამ II დაახ. ძვ. წ. 793-753 წწ.) მეფობის პერიოდში. ისრაელიანებს ბრალს სდებდა გარყვნილებასა და კერპთაყვანისმცემლობაში (ამოს. 2:7-8; 7:10-15). წინასწარმეტყველი ოსია, რომელიც ასევე

იერობოამ II-ის მეფობის დროს ქადაგებდა, ასურეთის მიერ სამარიის დაპყრობის წინ, ასევე ამხელდა ისრაელიანებს გარყვნილებასა და კერპების (ბაალის კულტის) თაყვანისცემაში (ოს. 2:10-13; 4:14; 5:4; 7:7; 13:2).

ნიშანდობლივია, რომ ღმერთი ისრაელს სჯიდა არა მხოლოდ გვალით, არამედ წარმართი მეფეების მრავალრიცხოვანი შემოსევებითაც. ისრაელის სამეფოში, რომელიც ერთიანი ისრაელის სამეფოს სახელს ატარებდა, მმართველი დინასტია არაერთხელ შეიცვალა სახელმწიფო გადატრიალებების შედეგად. ისრაელიანები იძულებულნი იყვნენ, ასურეთის ტყვეობისაგან თავის დაცვის მიზნით, მათთვის ხარკი გადაეხადათ:

„წამოვიდა ფული, აშურის მეფე, ქვეყნისაკენ და მისცა მენახემმა ფულს ათასი ქანქარი ვერცხლი, რომ ყოფილიყო მისი შემწეობის ქვეშ და მტკიცედ სჭეროდა ხელში მეფობა.

დააკისრა მენახემ ეს ვერცხლი ისრაელს, ყველა შეძლებულ კაცს – კაცზე ორმოცდაათი შეკელი აშურის მეფისთვის მისაცემად“ (4 მეფ. 15:29-30).

მიუხედავად ამისა, სულ უფრო და უფრო მეტი ისრაელიანი ვარდებოდა ასურელთა ტყვეობაში (1 ნემტ. 5:25-26). დაბოლოს, ჰოშეაყის – ისრაელის ბოლო მეფის მეფობის მეცხრე წელს „აიღო აშურის მეფემ სამარია, აშურში გადაასახლა ისრაელი და ხალახში, ხაბორთან, გოზანის მდინარესთან, და მიდიელთა ქალაქებში დაასახლა“ (4 მეფ. 17:6). ძვ. წ. 722 წელს ასურელების მიერ ისრაელი საბოლოოდ ანექსირებულ იქნა. ქვეყნის დედაქალაქი სამარია განადგურდა. ისრაელის სამეფოს ათივე ტომი ასურეთში გადაასახლეს, სადაც ასიმილირდნენ ადგილობრივ მოსახლეობასთან. ისრაელის მიწაზე კი ჩამოასახლეს კერპთაყვანისმცემლები არაბეთიდან, ბაბილონიდან და მას აშურის პროვინცია სამარია უწოდეს, რომელიც ასურეთის მეფის თეგლათფალასარ III-ის თიხის ფირფიტებზე არსებულ ლურსმულ წარწერებშიც არის დაფიქსირებული. მოაბი, ედომი, ყამონი, აშკელონი, ლაზა... დამორჩილებულ იქნა, რომლებმაც ოქროსა და ვერცხლის სახით დიდი ძღვენი მიართვეს ასურეთს.

აქ გადარჩენილ ადგილობრივ მოსახლეობასთან აღრევის შემდეგ, მათ ქვეყნის დედაქალაქის სახელის მიხედვით სამარიელები ეწოდათ. მიუხედავად იმისა, რომ ახალმა მოსახლეობამ იუდაიზმი აღიარა, მათ მაინც არ დატოვეს ძველი წარმართული რელიგია. ისინი არ მეტყველებდნენ წმინდა ებრაულ ენაზე, ამის გამო ებრაელებს სძულდათ ისინი და ყოველწლიურად ერიდებოდნენ მათთან ურთიერთობას. ჩრდილო ისრაელის სამეფოს მოსახლეობამ დაარღვია ღმერთთან დადაებული აღთქმა და აღიგავა პირისაგან მიწისა. ისრაელის სამეფო არსებობდა დაახლოებით ძვ. წ. 928 წ.-დან ძვ. წ. 722 წლამდე – იერობოამიდან ოსიამდე. მას ჰყავდა 19 მეფე.

ბიბლიის ზოგიერთი მკვლევარი ვარაუდობდა, რომ ისრაელის დედაქალაქი სამარია აიღო ასურეთის მეფე შალმანესერმა, მაგრამ ხორსაბადის სამეფო სასახლის კედელზე აღმოჩენილმა წარწერამ ეს ფაქტი არ დაადასტურა. ახალი ეპიგრაფიკული აღმოჩენის თანახმად, სამარიის ალყა მართლაც შალმანესერმა დაიწყო, მაგრამ იგი ერთი წლის შემდეგ გარდაიცვალა. ქალაქის აღების პატივი მხოლოდ მის მემკვიდრესა და ძმას თეგლათფალასარ III-ის უმცროს შვილს სარგონ II-ეს ერგო ძვ. წ.

722 წელს. ძვ. წ. 722-719 წწ-ში სარგონ II დაკავებული იყო სამომარი მოქმედებებით დასავლეთში – სირიასა და პალესტინაში. მან კონტროლი დაამყარა მცირე აზიისა და მიმდებარე სტრატეგიულად მნიშვნელოვან სავაჭრო-ეკონომიკურ გზებზე. 718 წელს კი საბრძოლო მოქმედებები ჩრდილოეთისაკენ გადაიტანა.³⁴

სამხრეთ სამეფოს არსებობის პერიოდი, როგორც აღვნიშნეთ, დაახლოებით სამნახევარ საუკუნეს მოიცავს – რობოამ I-იდან ციდეკიაშუმდე (ძვ. წ. 928-586 წწ.). იუდას სამეფო, რომელიც მხოლოდ ბენიამინისა და იუდას გვარს აერთიანებდა, მცირერიცხოვანი იყო. მას ისრაელის სამეფოსთან შედარებით დიდი უპირატესობა გააჩნდა. ეს გარემოება, უპირველესად, განაპირობა იერუსალიმმა – ებრაელი ხალხის სულიერმა ცენტრმა. ის დღესაც ინარჩუნებს ამ პრიორიტეტს.

რელიგიური თვალსაზრისით, სამხრეთ სამეფო იუდაც ისეთივე საფრთხეში იმყოფებოდა, როგორც ისრაელის სამეფო. საქმე იმაშია, რომ რობოამ I-ის მეფობის პერიოდში კერპების თაყვანისცემა უცხო არ იყო იუდასათვისაც. გადამწყვეტი ბრძოლა კერპების წინააღმდეგ ბიბლიაში მიენერება რობოამ I-ის შვილიშვილს ასას (დაახ. 911-870 წწ.) (3 მეფ. 15:12-13). სამხრეთ სამეფოს ოცი მეფიდან ცნობილია, რომ მხოლოდ რვა ასრულებდა ღვთის საქმეს (ასა – 3 მეფ. 15:11; იოშაფატი – 3 მეფ. 22:41-43; იოაში – 4 მეფ. 12:2; ამაციაშუ (ამასია) – 4 მეფ. 14:1-3; ყაზარია – 4 მეფ. 15:1-3; იოათამი – 4 მეფ. 15:32; ხიზკია – 4 მეფ. 18:1-3; იოშია – 4 მეფ. 22:2).

ისრაელის ჩრდილო სამეფოს დაცემის შემდეგ, სამხრეთ იუდას სამეფომ კიდევ 140 წელი იარსება. თუმცა, პრაქტიკულად ნახევარზე მეტი პერიოდი ასურეთზე იყო დამოკიდებული. ასურელები დიდად არ ერეოდნენ იუდას სამეფოს საშინაო საქმეებში. ბიბლიის მიხედვით, იუდას მეფე ახაზმა (დაახ. ძვ. წ. 732-716 წწ.) ისრაელთან და სირიასთან ომებში მარცხი განიცადა. მან ყური არ დაუგდო ესაიას წინასწარმეტყველის რჩევას და საშველად მოუხმო ასურეთის მეფე თეგლათფალასარ III-ეს (ძვ. წ. 745-727 წწ.) და, ამგვარად, მისი ქვეშევრდომი გახდა (ეს. 7:2; 4 მეფ. 16). იუდას სამეფოში შედარებითი სიმშვიდე მას შემდეგ სუფევდა, რაც ასურეთის მეფე სარგონი (ძვ. წ. 722-705 წწ.) ბრძოლაში დაიღუპა. მეფე ხიზკია (ეზეკია) ახაზ მეფის ძე (დაახ. ძვ. წ. 716-698 წწ. თანამმართველი ძვ. წ. 729 წლიდან)³⁵ აუჯანყდა ასურელებს და

³⁴ ძვ. წ. 717 წელს სარგონ II-ემ წინვეედან ჩრდილო-აღმოსავლეთით საფუძველი ჩაუყარა სამეფო რეზიდენციას ღურ-შარუქინს („სარგონის ციხე-სიმაგრე“). ძვ. წ. 707 წელს ახალი დედაქალაქის მშენებლობა დასრულდა, სადაც ხელოვნურ ტერასაზე აშენდა შესანიშნავი სამეფო სასახლე, ტაძარი და შეიღასართულიანი 43 მეტრის ზიგურათი. კარგად დაცემილ ქალაქს 20 მეტრის სიმაღლის შვიდეკილომეტრიანი კედელი ერტყა. ყოველ 27 მეტრში აღმართული იყო გეგმაში 24 მეტრიანი ოთხ-კუთხედი კოშკი.

³⁵ ხიზკია იუდას სამეფოს მეცამეტე მეფე იყო. ბიბლია მის შესახებ მოგვითხრობს: „ოცდახუთი წლისა იყო, როცა გამეფდა და ოცდაცხრა წელი იმეფა იერუსალიმში... სწორად იქცეოდა იგი უფლის თვალში... მან გააუქმა გორაკები, დაღენა სვეტები, აჩეხა აშერა და დაამტვრია სპილენძის გველი, რადგან იმ დრომდე საკმევლს უკმევდნენ მას ისრაელიანები და ნებუშთანს უწოდებდნენ“ (4 მეფ. 18:2-4).

ხარკის გადახდაზე უარი განაცხადა. ასურეთმა მალე დაიპყრო ისრაელის სამეფო. იგივე ელოდა იუდას სამეფოსაც. იცოდა რა ეს, ხიზკია თავდაცვისათვის ემზადებოდა. იუდეველებმა კლდეში გვირაბი გაიყვანეს, რომელიც ალყის დროს იერუსალიმს წყლით ამარაგებდა. ასურეთის მეფე სანხერიბმა იუდას რამდენიმე ქალაქი აიღო და იერუსალიმს მიადგა. ხიზკია ღმერთს შეევედრა – ასურელთა ლაშქარს უეცრად უამი დაერია და იერუსალიმი გადარჩა (4 მეფ. 19).

იერუსალიმი ამჯერად სასწაულმა იხსნა. ბიბლიის თანახმად, რაც არქეოლოგიური მონაცემებითაც დასტურდება, ძვ. წ. 586 წელს ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორ II-ემ (ძვ. წ. 605-562 წწ.) მთელი რიგი პერიპეტიების შემდეგ იერუსალიმი შტურმით აიღო. იუდას მეფე ციდეკიაჰუ შეიპყრეს და თვალები დათხარეს.

„მეხუთე თვის მეშვიდე დღეს, ესე იგი, ბაბილონის მეფის ნაბუქოდონოსორის ზეობის მეცხრამეტე წელს, მოვიდა ნებუზარდანი, ქორდაქართუხუცესი, ბაბილონის მეფის მორჩილი, იერუსალიმს

და გადანვა უფლის სახლი და მეფის სახლი, იერუსალიმის ყველა სახლი, ყველა დიდი სახლი ცეცხლს მისცა“ (4 მეფ. 25:8-9).

ყველაფერი რაც კი ფასეულობას წარმოადგენდა, ტაძრის საგანძურის ჩათვლით, ბაბილონში წაიღეს. იერუსალიმი და სოლომონის ტაძარი დაანგრეს. იუდას სამეფოში მხოლოდ ღარიბი გლეხები დატოვეს, რათა მიწა დაემუშავებინათ (4 მეფ. 25:1-21) და ხარკი ეხადათ. ებრაელი ხალხის ისტორიაში დაინყო ახალი – ბაბილონის ტყვეობის პერიოდი.

არქეოლოგიური აღმოჩენები

დღეისათვის გათხრილია როგორც ისრაელის, ისე იუდას სამეფოთა რიგი ქალაქები. არქეოლოგიური გათხრები ცხადყოფს, რომ იმ ეპოქის ორ ებრაულ სამეფოში ძლიერი ციხე-სიმაგრეები, ზღუდე-გალავნები შენდებოდა, რაც უზრუნველყოფდა სამეფოთა უსაფრთხოებას. აღნიშნული პერიოდის როგორც ისრაელის ისე იუდას სამეფოთა ქალაქებისათვის დამახასიათებელია ფართო მასშტაბის საინჟინრო სამუშაოები, წყალმომარაგების სისტემების აგება (მაგ.: მიცუთა, თელ-ბერშება, თელ-ბეით-მირსიმა...). ამ ეპოქის სახლებისათვის ძირითადად ერთი გეგმის მქონე ნაგებობებია დამახასიათებელი – ღია ეზო, რომლის გარშემო ორი ან სამი მხრიდან ოთახებია განლაგებული. ქალაქში ციხე-სიმაგრეთა გალავნების გაყოლებაზე გაჰყავდათ წრიული ქუჩა, რომელიც გარს უვლიდა მთელ ქალაქს, ვინრო ქუჩები ქალაქის ცენტრისაკენ მიემართებოდა, სადაც საზოგადოებრივი ნაგებობები იყო განლაგებული.

ვაჭარ-ხელოსანთა და უბრალო მოქალაქეთა კერძო სახლები და მათი სამეურნეო ნაგებობები ცალკე უბანს შეადგენდა. ორი სამეფოს პერიოდს ახასიათებს ურბანიზაციის მაღალი დონე, ხელოსნური წარმოების სპეციალიზაცია. მაგალითად, საფეიქრო საწარმოების კონცენტრაცია ხდებოდა ქალაქ თელ-ბეით-მირსიმაში. ზეთისხილისა და ყურძნის გადამუშავება კი ბერთსამისში.

არქეოლოგების მიერ საქალაქო დასახლებაში აღმოჩენილია ებრაული ყოფისათვის დამახასიათებელი მრავალფეროვანი არტეფაქტები: სუფრისა და სამზარეულო კერამიკა, ტარა, ქოთნები, ტაფები, ქვის ჭურჭელი, ლითონის იარაღები. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დადგენილია – კერამიკა სამეთუნეო დაზგაზე მზადდებოდა, რაც მისი სასაქონლო ხასიათის მაჩვენებელია. ნიშანდობლივია, რომ გვხვდება დადამლული ჭურჭელი. დაფიქსირებულია კერძო საკუთრების მაჩვენებელი საბეჭდავები, რომელთა რაოდენობა 10 000 აღწევს. აღმოჩენათა შორის აღსანიშნავია სანონების სტანდარტული ნონის ერთეულების დაფიქსირების ფაქტი. შეკელი (იგივე სიკლა ანუ სიკილა) უდრიდა 11,4 გრამს. 2/3 შეკელის სანონ ქვებს ხშირად ჰქონდათ წარწერა „ფიმ“ თუ „ფამ“ ჯერადობის მაჩვენებელი.

ორად გაყოფილი ისრაელის ეკონომიკის შესწავლის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვანია საბეჭდავები. ჭრილა ქვები ძირითადად მყარი ნახევრად ძვირფასი ქვებისაგან მზადდებოდა. ხშირად საბეჭდავებზე გამოსახული იყო დეკორატიული მოტივები, უმეტესობაზე კი მფლობელის ვინაობა.

ძვ. წ. VIII-VII საუკუნეების ებრაულ საბეჭდავებზე გამოსახულებების თემატიკა ძირითადად ეგვიპტური და ფინიკიური საბეჭდავებიდანაა აღებული, მაგრამ გვხვდება ორიგინალური ნიმუშებიც. საბეჭდავ ბეჭდებზე დატანილ გამოსახულებებში ხშირია ცხოველთა (ლომი, ცხენი, მაიმუნი, კალია, გრიფონი, სფინქსი) გამოსახულებები. ჭრილა ქვებზე ზოგჯერ საკულტო სიუჟეტებიც გვხვდება. წარმოდგენილია აგრეთვე ქერუბიმებისა და ადამიანთა გამოსახულებებიც. მაგალითად, მლოცველის პოზაში გამოსახული ქურუმი.

ჩვენთვის განსაკუთრებით ღირებულია ის საბეჭდავები, რომლებზეც დატანილია ბიბლიური სახელები. ეციონ-გევერის გათხრებისას აღმოჩნდა საბეჭდავი წარწერით „იოათამის კუთვნილება“ (ეკუთვნის იოათამს). არ არის გამორიცხული, რომ აღნიშნულ საბეჭდავზე იუდას მეფე ყუზიას ძე იოათამზე (დაახ. ძვ. წ. 750-732 წწ.) იყოს საუბარი (4 მეფ. 15:32). მეგიდოს ნანგრევებში დაფიქსირებულია იერობოამის მსახურის ბეჭედი წარწერით „იერობოამის მსახურის შემის კუთვნილება“. იუდას მეფე ახაზის (დაახ. ძვ. წ. 732-716 წწ.) საბეჭდავი ბეჭედი. აღმოჩენილია აგრეთვე ხიზკიას ჩინოვნიკებისა და თანამდებობების მქონე პირთა საბეჭდავებიც. მაგალითად, ერთ-ერთი მათგანი იყო იეჰოზარაჰ ბენ ხილკიაჰუ „ხიზკიას მსახური“. მეორე საბეჭდავზე გამოსახულია მეფე, რომელიც სამეფო ინსიგნიებს გადასცემდა მოხელეს, რომელიც ქალაქის გამგებელის ტიტულს ატარებდა. ნიშანდობლივია, რომ ამ ტიტულს მეფის მიერ დანიშნული ქალაქის მოურავი (მსაჯ. 9:28-30) ან ქალაქის თავი ატარებდა (3 მეფ. 22:26). დაფიქსირებულია აგრეთვე იეჰოახაზის (4 მეფ. 13:4), ამოსის... სახელები. მაგრამ მკვლევართა განსაკუთრებული ყურადღება ერთმა ინტალიომ მიიპყრო, რომელიც 1964 წელს შემთხვევითაა აღმოჩენილი არქეოლოგ ნაჰმან ავიგადის მიერ (აღმოჩენის ადგილი უცნობია). საბეჭდავზე დატანილია ძველებრაული წარწერა – იზებელის (შესაძლებელია აქაბის მეუღლე) სახელი (სურ. 34). მეცნიერთა შორის იმთავითვე გაჩნდა ეჭვი საბეჭდავის ორიგინალობის შესახებ, რაც წლების მანძილზე კამათის საკითხად გადაიქცა (საბეჭდავი საკმაოდ დიდი ზომისაა

იმ პერიოდის სამარიაში გავრცელებულ საბეჭდავებზე) და იგი დღესაც გრძელდება.

1868 წლის აგვისტოში მნიშვნელოვან არქეოლოგიურ აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი დიბანში (ბიბლიური დიბონი), ტრანსიორდანიას (დღევანდელი იორდანის სამეფოში). ელზასელი ლეთისმსახურის ფ. ა. კლაინის მიერ აღმოჩენილ იქნა შავი ბაზალტის სტელა. მისი სიმაღლე 124 სმ, სიგანე 71 სმ, იგი შეიცავდა წარწერას მოაბურ ენაზე (ფინიკიური დამწერლობის ერთ-ერთ ფორმა). წარწერა განეკუთვნება ძვ. წ. IX საუკუნეს (ძვ. წ. 840 წელი) (სურ. 35). მისი ავტორი იყო მოაბის მეფე მეშა:

„მეშას, მოაბის მეფეს, ბევრი ცხვარი ჰყავდა და უგზავნიდა ისრაელის მეფეს ასი ათას ბატკანს და ასი ათასმატყლიან ვერძს“ (4 მეფ. 3:4),

წარწერა, როგორც ჩანს, 35 სტრიქონისაგან შედგებოდა; სტელა ინახება პარიზში, ლუვრის მუზეუმში. სტელა აღმართულ იქნა მოაბის მეფე მეშას მიერ ისრაელის სამეფოზე გამარჯვების აღსანიშნავად. საბრძოლო კამპანია მან აქაბ მეფის სიკვდილის შემდეგ ჩაატარა. ფრანგმა არქეოლოგმა შარლ სიმონ კლერმონ განომ (1846-1923 წწ.) ამ სტელის ესტამპი გააკეთა, რაც მოგვიანებით მისი უდიდესი ნაწილის აღდგენის საფუძველი გახდა.

ნიმანდობლივია, რომ წარწერაში მოხსენიებულია ებრაელთა ღმერთი იაჰვე (YHWH). მოაბელთა ღმერთი ქამოში განურისხდა თავის ქვეყანას, რის გამოც ისრაელის მეფის ყომრის (ამბრის) მოაბის დამორჩილების უფლება მიეცა, მაგრამ მეშას მეფობის დროს ქამოშის გულისწყრომა დამცხრალა და დაეხმარა მოაბელებს დაკარგული ტერიტორიების დაბრუნებაში. გამარჯვებული მეშა ტრიუმფით დაბრუნდა – ნებოდან ქამოშში ისრაელიანთა ტყვეებიც წამოასხა და თან ძვირფასი სატაძრო ჭურჭელიც მოაყოლა, რომელიც ადრე იაჰვეს კუთვნილებას წარმოადგენდა.

სამარია – ისრაელის სამეფოს დედაქალაქი ძვ. წ. 875-722 წლებში, ებრაელების მიერ აშენებული პირველი ქალაქია. სამარია აშენებულ იქნა მეფე ყომრის (ამბრის) (დაახ. ძვ. წ. 885-874 წწ.) მიერ. ის აკონტროლებდა ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ – და დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიმავალ გზაჯვარედინს. აღმოჩენილია ციხე-სიმაგრის ნანგრავები, არქეოლოგიური მასალა, რომელიც არა უგვიანეს ყომრის (ძვ. წ. IX ს.) მეფობის პერიოდით თარიღდება.

მონუმენტური კვადრული ტაძრის ნანგრევების ქვეშ, რომელიც ჰეროდე მეფეს აუგია იმპერატორ ავგუსტუსის საპატივცემულოდ, არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს უფრო ადრეული, ძვ. წ. IX ს-ის სამეფო ციხე-დარბაზის ნაშთები. აღმოჩნდა, რომ ჰეროდეს ტაძრის მშენებლებს ძველი ნაგებობები ბალავრად გამოუყენებიათ. ქალაქის ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა მოიცვა ისრაელის მეფეთა აკროპოლისის სამეფო რეზიდენცია. ქალაქის დანარჩენი ნაწილი ნაკლებადაა შესწავლილი. მიუხედავად ამისა, დადგინდა, რომ ქალაქის მშენებლობის უპრეცედენტო ამბავთან გვექონდა საქმე, თუ არ ჩავთვლით სოლომონის პერიოდის იერუსალიმის მშენებლობას. ქ. კენიონი, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, სამარიის ტერიტორიაზე ჩატარებულ არქეოლოგიურ გათხრებს ხელმძღვანელობდა ამაში პალესტინის ქალაქების დაგეგმარების ახალ კონცეფციას ხედავდა.

ციხე-სიმაგრეს აღმოსავლეთიდან ერტყა ორმაგი კოშკებიანი გალავნის კე-

დელი და კარიბჭე, დასავლეთით აქაბ მეფისა და მისი მემკვიდრეების სასახლე მდებარეობდა. მისი დაგეგმარება შესაძლოა ფინიკიური არქიტექტურიდან იღებს სათავეს, რისთვისაც არქიტექტორს ბრტყელი პლატფორმა შეუქმნია ტერასის მასიური საყრდენი კედლის დასაჭერად.

სამეფო რეზიდენციის შიგნით არქეოლოგები გამოყოფენ ორ მნიშვნელოვან საამშენებლო ეტაპს: პირველს ფრთხილად მიაკუთვნებენ ქალაქის დამაარსებლის ყომრის (ამბრი) პერიოდს (3 მეფ. 16:16). ამ დროს აკროპოლისის დიდი ნაწილი შემოსაზღვრულ იყო 1,6 მეტრის სიმაღლის კედლებით. ეს კედელი გამოყოფდა სამეფო კვარტალს დანარჩენი ქალაქისაგან. მეორე ეტაპს უკავშირებენ ყომრის ვაჟის აქაბის პერიოდს (ძვ. წ. 874-853 წწ.), როდესაც აკროპოლისის ზედა მოედანი მნიშვნელოვნად გაფართოვდა. მისი საქალაქო უბნებიდან გამომყოფი ჩრდილო და დასავლეთი კედელი ახალი გალავან-კოშკებით შეიცვალა. მისი საერთო სისქე ჩრდილოეთ მონაკვეთში 10 მეტრს აღწევს. სამეფო რეზიდენცია უკვე ციტადელს, მიუდგომელ ციხე-სიმაგრეს წარმოადგენდა. რაც შეეხება საქალაქო შენობებს, ისინი ცუდად არის შემონახული.

აკროპოლისის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ყოფითი და ხელოვნების ნიმუშები, რომლებზეც გვხვდება ძირითადად ფინიკიური სიუჟეტები, ებრაულ-ფინიკიური დამწერლობის რამდენიმე ასო. სასახლის იატაკზე დაფიქსირდა ეგვიპტური ქვის ლარნაკის ნატეხი ფარაონ ოსორკონის სახელით. მან სურნელოვანი ნელსაცხებით სავსე ეს ლარნაკი საჩუქრად გაუგზავნა აქაბს ან რომელიმე სხვა მეფეს. ცნობილია, რომ ოსორკონი ძვ. წ. 872-837 წლებში იყო ფარაონი. ნიშანდობლივია ეგვიპტურ გამოსახულებიანი ნივთების აღმოჩენის ფაქტი. აქვეა ნაპოვნი 63 ასტრაგონი – თიხის ჭურჭლის ნატეხზე მელნით დაწერილი წარწერები. წარწერებში აღნუსხულია დედაქალაქში სხვა ქვეყნებიდან შემოტანილი პროდუქტები (ღვინო, კარაქი). წარწერები შეიცავს ლინგვისტური, ონომასტიკური, ქრონოლოგიური ხასიათის მნიშვნელოვან ცნობებს. თარიღდება ძვ. წ. IX საუკუნით. ნაპოვნია სპილოს ძვლის ფირფიტების მოჩუქურთმებულ ნაკეთობათა მთელი კოლექცია – 200-ზე მეტი დამწვარ-დამრტყრული საგანი, რომელიც გამოყენებული ყოფილა ხის ავეჯის ინკუსტრირებისათვის. შესაძლოა ეს მასალა აქაბ მეფის სპილოსძვლის სასახლის³⁶ დეტალებია (3 მეფ. 22:39). ბიბლიიდან ჩვენთვის ცნობილია, რომ ამოს წინასწარმეტყველი, რომელიც აქაბის მეფობიდან 100 წლის შემდეგ ცხოვრობდა, კიცხავდა მდიდრებს სპილოს ძვლის ძვირფას სარეცელზე ფუჭი ნებივრობისათვის (ამოს. 6:4) (სურ. 36).

სპოლოს ძვლის ორნამენტად ხშირად ლოტოსის ყვავილის გამოსახულება გამოიყენებოდა. ებრაელები ამ დროისათვის, ჩანს, ფინიკიური კულტურის დიდ გავ-

³⁶ პარვარდის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ აღმოჩენილ იქნა ე. წ. სასახლის ნანგრევები, სადაც დაფიქსირდა სპილოს ძვლის უამრავი დაზვენილი ნიმუში, რომელთა უმეტესობა სწორედ ყომრის სასახლის ნანგრევების ქვეშ აღმოჩნდა.

ლენას განიცდიდნენ. ისრაელის მეფე აქაბს ცოლად ჰყავდა სიდონის მეფის ასული იზებელი. თვითონ რელიგიურად ფინიკიურის გავლენის ქვეშ იყო. იგი ბაალის კულტს ნერგავდა, რომელსაც მისი მეუღლე იზებელი თავყვანს სცემდა. მეფის კარზე იწვევდნენ სპილოს ძვლის ფინიკიელ ოსტატებს. მათ მიერ დამზადებული ავეჯის ცალკეულ ნაწილებს ისინი ფინიკიური ასოებით აღნიშნავდნენ. სპილოს თეთრ ძვალს ხშირად ამკობდნენ ლურჯი ან მწვანე მინის ინკრუსტაციებით ან ოქროს ვარაყით. მსგავსი ნივთები აღმოჩენილია ამურშიც. ერთ-ერთ ნივთზე დატანილია ებრაული წარწერა, მეორეზე კი დამასკოს მეფის ხაზაელის სახელი (ელისე წინასწამეტყველის თანამედროვე). სპილოსძვლის სასახლეში დაფიქსირებულია სანელსაცხებლები, სხვადასხვა საღებავისათვის განკუთვნილი პატარა ქვის ყუთები; ნივთები საღებავის კვალი დღემდე შემორჩა. გავიხსენოთ ბიბლიის ერთ-ერთი პასაჟი:

„მივიდა იეჰუ იზრეყელში და როცა მოესმა ამბავი იზებელს, საოლავე წაისვა თვალებზე, თავი გაილამაზა და გაიხედა სარკმელში“ (4 მეფ. 9:30).

ისრაელის სამეფოს მეორე მნიშვნელოვან ქალაქს დანი წარმოადგენდა (სურ. 37). ჩვენ ზემოთ გვქონდა საუბარი იმის შესახებ, რომ იერობამ I-მა ოქროს კერპები დაადგმევინა ქვეყნის ჩრდილოეთში, ქალაქ დანში და სამხრეთში, ქალაქ ბეთელში. ადგილი, რომელიც ბიბლიურ ქალაქ დანთან არის გაიგივებული მდებარეობს ხე-ბრონის მთის ძირას, ისრაელის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში. ნაქალაქარის ფართობი 20 ჰექტარს აღემატება. ხელსაყრელმა ბუნებრივმა მდებარეობამ ის ჩრდილო ისრაელის უმნიშვნელოვანეს ქალაქად აქცია.

დანი არაერთხელ არის მოხსენიებული ბიბლიაში. ქანაანურ პერიოდში ქალაქი ცნობილი იყო ლეშემის (იესო. 19:47) ან კიდევ ლაიშის (მსაჯ. 18:29) სახელით. ქალაქს აღმოსავლეთ გალავანში ჰქონდა 2,4 მეტრის კარიბჭე ორი კოშკით. გათხრები, რომელიც დანის ტერიტორიაზე 1966 წელს მიმდინარეობდა განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო. დანის საკულტო ცენტრი გამოვლენილ იქნა ბორცვის ჩრდილოეთ მხარეს, რომელსაც 60x45 მეტრის ტერიტორია ეკავა ფართო შიდა ეზოთი საკურთხევის ცენტრში, რომელის მთელ პერიმეტრზე სხვა ნაგებობები იყო განლაგებული. კედლები ნაგებია თლილი ქვებით, ზოგიერთ ქვათილს ხის ძელების თავების დასამაგრებლად ჩაღრმავებები – ბუდეები ჰქონდა გაკეთებული. ფიქრობენ, რომ ის სოლომონის იერუსალიმის ტაძრის აშკარა რემინისცენციას წარმოადგენს (3 მეფ. 6:36; 7:12).

ძვ. წ. VIII საუკუნეში იერობამ II-ის მეფობის დროს საკურთხევის მოედანს სამხრეთის მხრიდან მოაშენეს კიბე. აგებულ იქნა უფრო მცირე ზომის საკურთხეველი, რომლის ტერიტორიაზეც დაფიქსირდა სარიტუალო ინვენტარი. დანის საკულტო ცენტრი დაინგრა ასურეთის მეფის თეგლათფალასარ III-ის შემოსევის შედეგად. მიუხედავად იმისა, რომ იგი მალევე აღადგინეს, მას ძველი მნიშვნელობა არასოდეს დაუბრუნებია.

დანის სამხრეთით, ბორცვის ძირში ბაზალტის ორმაგი (დიპილონი) კარიბჭეა. აქვეა 400 კვ. მ მოედანი, საიდანაც ზემოთ, ბორცვზე, ტაძრისკენ ადიოდა საპრო-

ცესიო გზა. კარგად შემონახულია კლასიკური კონსტრუქციის მქონე შიდა კარიბჭე. იგი ოთხი საყარაულო შენობისაგან შედგებოდა. გარედან დადებული იყო 60 სმ-ის ხუთი დაუმუშავებელი ქვის ლოდი. არქეოლოგთა ვარაუდით, ეს ქვები ე. წ. malzev-ისა, რომლებიც საკულტო ადგილს საზღვრავდა. იქვე იყო აღმოჩენილი სკამი და ოთხი დაბალი დეკორატიული ქვა. კარიბჭეებს, ბიბლიის მიხედვით, საკულტო ფუნქცია გააჩნდა. აქ იკრიბებოდნენ ხოლმე უხუცესები, ჩერდებოდნენ მეფეები (დაბ. 19:1; ფსალმ. 69:13; რუთ. 4:1-2). ბიბლია მოგვითხრობს დავით მეფეზე:

„ადგა მეფე და კარიბჭესთან დაჯდა. ამცნეს მთელს ხალხს, აჰა, კარიბჭესთან ზისო მეფე...“ (2 მეფ. 19:9).

დანის კარიბჭის წინ აღმოჩნდა არამეული სტელა (სურ. 32). ბაზალტის ქვაზე შემორჩენილია არამეული დამწერლობით შესრულებული 30 სტრიქონი. წარწერაში ძვ. წ. X-VIII საუკუნეების მოვლენებია გადმოცემული. საუბარია ისრაელისა და დამასკოს სამეფოებს შორის არსებულ საომარ კონფლიქტზე, რომლიც ასევე აისახა ბიბლიაში (3 მეფ. 15:20; 4 მეფ. 8:7-16). სტელა დაიდგა დამასკოს სამეფოს ერთ-ერთი არამეული მეფის მიერ დანზე გამარჯვების აღსანიშნავად. მოკავშირეებმა ხაზაელისაგან არამ-დამასკოდან მარცხი განიცადეს. მეშვიდე და მერვე სტრიქონში მოხსენიებულია იმ პერიოდის ისრაელის მმართველების სახელები იორამი და ახაზია (ოქოზია) „დავითის სახლის მეფე“ იუდადან. სტელაზე არსებული წარწერა ამტკიცებს ბიბლიურ ინიფორმაციას მეფეთა 4 წიგნიდან (4 მეფ. 8:7-16; 9:24-29).

აღნიშნული სტელა, სავარაუდოდ, აღმართულ იქნა ძვ. წ. IX საუკუნის შუა ხანებში. ისრაელის მეფე იოაშიმ, რომელიც არამეელებს ებრძოდა, აიღო რა რევანში დაამსხვრია მტრის მიერ დადგმული სტელა.

მეგიდო ისრაელის სამეფოს შემადგენლობაში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ქალაქს წარმოადგენდა. ის აიგო ძვ. წ. IX-VIII სს-ში ერთიანი გააზრებული გეგმით. ისრაელის პერიოდის მეგიდოს წყალმომარაგების სისტემა, საფორტიფიკაციო ნაგებობები საინჟინრო-არქიტექტურული ხელოვნების ერთ-ერთ საუკეთესო ნიმუშებად ითვლება მთელ ლევანტის ტერიტორიაზე. მაღარო, რომელიც კლდეში 36 მეტრის სიღრმეზე იყო გაჭრილი, უერთდებოდა 65 მეტრიან გვირაბს, რომელსაც ქალაქის გარეთ მდებარე წყაროსათვის მიყავდით.

ზემოთ გვქონდა საუბარი ბიბლიურ ამბავზე ელია წინასწარმეტყველის შესახებ, რომელიც აქაბ მეფის (დაახ. ძვ. წ. 874-853 წწ.) დროს მოღვაწეობდა ისრაელის სამეფოში. კერძოდ, იმის შესახებ, თუ როგორ დაამარცხა და დახოცა ელია წინასწარმეტყველმა ბაალის ქურუმები, რასაც ისრაელის სამეფოში გვალვის დასრულება მოჰყვა (3 მეფ. 18:40). მეგიდოში გათხრების დროს აღმოაჩნდა ელია წინასწარმეტყველის პერიოდის მრავალი არტეფაქტი. მათ შორის დასაკრძალავი ურნები, ქოთნები ახალშობილთა ძვლებით. ისინი ბაალისათვის შეუწირავთ მსხვერპლად.

ხაცორი ყველაზე დიდი ქალაქია მთელ ჩრდილო ისრაელში. ის განსაკუთრებით მეფე აქაბის მეფობის დროს დანინაურდა. მას აღმოსავლეთის მხრიდან მტკიცე გალავანი იცავდა. ისრაელის სამეფოს პერიოდში ქალაქში აშენდა საზოგადოებრივი დანიშნულების რამდენიმე შენობა, რომელთა შორისაც აღსანიშნავია სა-

სანყობო შენობები. ხაცორი არაერთხელ იქნა დანგრეული როგორც არამეელების, ისე ასურელების მიერ. საბოლოო დარტყმა ხაცორს მიაყენა თეგლათფალასარ III-მ ძვ. წ. 732 წელს ისრაელის სამეფოს გამანადგურებელი სამხედრო კამპანიის დროს. ბიბლიის მიხედვით, ხაცორის მცხოვრებლები ასურელების მიერ ტყვედ იქნენ წაყვანილნი. ხაცორის ტერიტორიაზე ჩატარებულმა არქეოლოგიურმა გათხრებმა ცხადყო, რომ მათი ნანილი მოგვიანებით მაინც დაბრუნდა მშობლიურ ქალაქში. ქალაქის ერთ-ერთ კვარტალში დაფიქსირებულია ის სახლები, რომლებიც ერთსა და იმავე ხალხს ეკუთვნოდათ ასურელების მიერ ქალაქის გადანვამდე და გადანვის შემდეგ.

იუდას სამეფო. ძვ. წ. 928 წელს ისრაელის სამეფოს ორად გაყოფის შემდეგ, როგორც ცნობილია, იერუსალიმი იუდას მეფეთა რეზიდენცია ხდება. იუდას ერთ-ერთი გამორჩეული მეფე ყაზარია (ყუზია იუდას მეათე მეფე დავითის გვარიდან, დაახ. ძვ. წ. 791-740 წწ.) იყო. მან შეძლო ფილისტიმელების დამარცხება, გაამაგრა იერუსალიმი... როგორც ბიბლია მოგვითხრობს დიდებამ ყაზარია გააყოყოჩა. ის ტაძარში შევიდა, რათა უფლისთვის გუნდრუკი ეკმია. ამის უფლება კი მხოლოდ მღვდელმთავრებს ჰქონდათ. მკრეხელობისთვის ღმერთმა ყაზარია მკაცრად დასაჯა. მას კეთრი შეჰყარა. იგი იძულებული გახდა მთელი დარჩენილი სიცოცხლე კეთროვანთა სამკურნალო სახლში გაეტარებინა. ტახტი საკუთარ შვილს იოათამს დაუთმო (4 მეფ. 14:21-22; 15:1-7).

„განისვენა ყუზიამ თავის მამა-პაპასთან და დამარხეს იგი თავის მამა-პაპის გვერდით, მეფეთა სამარხავ მინდორზე...“ (2 ნემტ. 26:23).

ბიბლიისაგან განსხვავებულ ცნობას გვაწვდის იოსებ ფლავიუსი, რომლის მიხედვითაც ყაზარია მარტო დაუკრძალავთ ბაღში (იუდ. სიძველენი, 9:10,4).

ცნობილია ქვის დაფაზე (35x35 სმ) არამეულ ენაზე შესრულებული შემთხვევით აღმოჩენილი წარწერა: „აქ იქნა მოტანილი ყაზარიას (ყუზია), იუდას მეფის ძელები“.

ძვ. წ. IX-VII საუკუნეების მანძილზე იერუსალიმი მკვეთრად გაიზარდა. ქალაქი გადაჭიმული იყო 60 ჰექტარ ტერიტორიაზე, მაშინ როდესაც იუდას სიდიდით მეორე ქალაქი ლაქიში 6 ჰექტარს მოიცავდა, ხოლო სხვა დანარჩენი 2-3 ჰექტარს, რომელთა მოსახლეობის რაოდენობა 10-20 ათას კაცს არ აჭარბებდა. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაფიქსირებულია იუდეური ქალაქების გადანვისა და ნგრევის ფენა, რომელიც რობოამისა და ფარაონ შიშაკის პერიოდით განისაზღვრა. ამ ფაქტმა დაამტკიცა შიშაკის დამარბეველი ლაშქრობის ფაქტი იუდას ტერიტორიაზე. ბიბლოსში აღმოჩენილ იქნა შიშაკის ქანდაკების ნაწილი, რაც ასევე ამტკიცებს ეგვიპტის ურთიერთობას ამ ქალაქთან. მეგიდოში დაფიქსირდა მონუმენტური კედლის ნაწილი შიშაკის კარტუშით, რომელიც, როგორც არქეოლოგები ვარაუდობენ, იქ დაიდგა შიშაკის მეგიდოზე გამარჯვების აღსანიშნავად. ფარაონ შიშაკის მუშია 1939 წელს იქნა აღმოჩენილი ოქროთი დაფარულ სარკოფაგში.

როგორც აღვნიშნეთ, ძვ. წ. 722/721 წელს ასურელებმა გაანადგურეს ისრაელის სამეფო. გადარჩენილი მოსახლეობა იძულებული იყო თავი იუდას სამეფოსათვის, კერძოდ იერუსალიმისათვის შეეფარებინა. ძვ. წ. 701 წელს, როდესაც იუდას სამეფოს მოადგა ასურეთის მეფე სანხერიბი (ძვ. წ. 705-681 წწ.) მოსახლეობა ხსნას იერუსალ-

იმში ეძებდა. შესაბამისად, ძვ. წ. VIII საუკუნეში იერუსალიმი საგრძნობლად გაიზარდა აღმოსავლეთის, ხოლო ძვ. წ. VII საუკუნეში დასავლეთის მიმართულებით. ქ. კენიონ-მა ოფელის ბორცვის გათხრებისას აღმოაჩინა იუდას სამეფოს არსებობის ბოლო წლებით დათარიღებული ახალი ძლიერი სასიმაგრო თავდაცვითი ნაგებობები.

აღნიშნულ პერიოდს განეკუთვნება ორი ახალი წყალმომარაგების დიდი სა-ზოგადოებრივი დანიშნულების ნაგებობის ნაწილი. ქალაქმშენებლობამ მოიცვა მა-ნამდე ქალაქგარეთ არსებული დასავლეთის ბორცვი. გამოვლენილია მეფე ხიზკიას მიერ ჩატარებული საფორტიფიკაციო სამუშაოების ფაქტიც, რომელიც უპირველე-სად ასურეთის სამეფოს წინააღმდეგ წარმოებულ თავდაცვით სამუშაოებზე მიგ-ვანიშნებს.

იებუსეველთა მიერ იერუსალიმში წყლის მაღაროს გაჭრიდან 300 წლის შემდეგ, იუდას სამეფოს მეფე ხიზკიამ (ეზეკია) (დაახ. ძვ. წ. 716-687 წწ.) ემინოდა რა გიხონის გვირაბიდან იერუსალიმის ალებისა, გადანყვითა ახალი წყლისმომარაგების არხის გაჭრა, რათა ქალაქის ალყის პირობებში შესაძლებელი ყოფილიყო მისი წყლით უზ-რუნველყოფა. სწორედ ამ მიზნით მან ასურეთთან ომის დროს, რომელმაც თითქმის მთელი იუდას სამეფო დაიპყრო, ამოაშენა გიხონის წყაროსთვალის (ახლანდელი ქალ-წულის შადრევანი) (4 მეფ. 20:20). ხიზკიამ სწორად განსაზღვრა, რომ იებუსეველთა მიერ გაყვანილი მაღარო, რომელიც ზოგან პირდაპირ ვერტიკალურად ეშვებოდა, საკმაოდ მოუხერხებელი იქნებოდა საალყო პირობებში.

მეფე ხიზკიამ, ასურელთაგან მალულად კლდეში გათხარა ახალი 538 მეტრი-ანი გვირაბი, რომელიც სილოამის გვირაბის სახელით არის ცნობილი (სურ. 38). როგორც ბიბლიაში ხიზკიას შესახებაა ნათქვამი მან „წყალსატევი... გააკეთა და ქალაქში წყალი გაიყვანა“ (4 მეფ. 20:20). ამ საიდუმლო გვირაბის საშუალებით წყა-ლი გიხონის წყაროდან მიეწოდებოდა სილოამის წყალსატევეს. გვირაბი გაყვანილია ქალაქის ქვეშ 45 მეტრის სიღრმეზე. იგი ზედაპირზე არსად ამოდიოდა, წყალი მასში სპეციალური სავენტილაციო ჭებიდან ხვდებოდა. მისი სიმაღლე მთელ სიგრძეზე ადამიანის სიმაღლეს აჭარბებდა და საკმაოდ მიხვეულ-მოხვეული გამოვიდა. ეს შესაძლოა იმით იყო განპირობებული, რომ ძველი მშენებლები გზად ხვდებოდნენ სამეფო აკლდამებს, რომლებსაც გვერდს უვლიდნენ. ან კიდევ მარშრუტის ცვლი-ლება ცალკეულ მონაკვეთზე მინისქვეშა დინებებითა და კლდის ნაპრალებით იყო გამოწვეული. გვირაბი ძველ ებრაელთა საინჟინრო ხელოვნების თვალსაჩინო ნიმუშს წარმოადგენს.

სილოამის გვირაბი 1938 წელს ედვარდ რობინსონის მიერ იქნა აღმოჩენილი. დღესდღეობით გვირაბი არქეოლოგიური პარკის – დავითის ქალაქის კომპლექსის შემადგენლობაშია. გვირაბის გათხრის თარიღად ძვ. წ. 705-701 წლებია მიჩნეული. მის შუა ნაწილში აღმოჩენილია კლდეზე ამოკვეთილი პალეოებრაული ძვ. წ. VII ს-ში შესრულებული (1,32x0,21 მ) წარწერა (სურ. 39), რომელიც გვამცნობს წყალ-საცავის მშენებლობის შესახებ. გვირაბზე მუშაობა ერთდროულად ორივე მხრიდან მიმდინარეობდა. ერთმანეთთან შეხვედრა მშენებლებმა მხოლოდ კლდეში არსებული ნაპრალის მეშვეობით შეძლეს. მუშებმა ერთმანეთის ხმა გაიგონეს და განსაზღვრეს

გვირაბის სწორი მიმართულება. წარწერა დღეს სტამბოლის ძველი აღმოსავლეთის მუზეუმში ინახება.

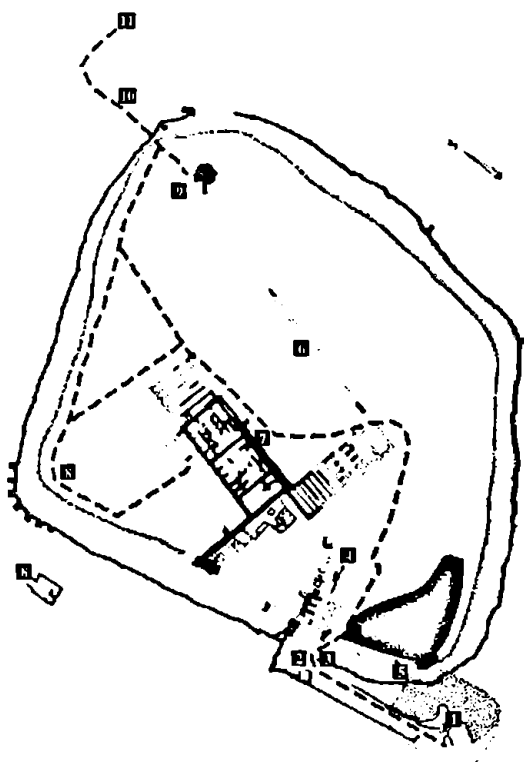
ბიბლიაში დაცული ცნობის თანახმად, ასურეთის მეფე სანხერიბმა ხიზკიას მეფობის მეთოთხმეტე წელს დაიპყრო იუდას 46 ქალაქი, მათ შორის ლაქიში. დაუნესა გადასახადი „სამასი ქანქარი ვერცხლი და ოცდაათი ქანქარი ოქრო“ (4 მეფ. 18:13 და შემ.). ნინევეში, ასურეთის დედაქალაქში არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა ასურეთის მეფის სანხერიბის ბრძანებით შექმნილი ექვსკუთხიანი თიხის პრიზმა (ტიელორის პრიზმა ან ტიელორის ცილინდრი, ან სანხერიბის ანალები). მისი სიმაღლე 38 სმ, სიგანე 14 სმ, დათარიღებულია ძვ. წ. 691–689 წწ-ით. წარწერა მოგვითხრობს იმის თაობაზე, თუ როგორ გადაუხადა ხიზკიამ მას ხარკი ოქროს 30 და ვერცხლის 800 ტალანტი. ბიბლიური 300 ებრაული ქანქარი 800 ასურული ტალანტის შესაბამისია.

ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი თიხის პრიზმა მოგვითხრობს იმის შესახებაც, თუ როგორ მოიმწყვდია სანხერიბმა მეფე ხიზკია იერუსალიმში „მახეში გაბმული ჩიტივით“... მაგრამ ტექსტში არაფერია ნათქვამი სანხერიბის მიერ იერუსალიმის აღების შესახებ. ყოველივე ეს კი იმის მტკიცების საშუალებას გვაძლევს, რომ ბიბლიაში დაცული ცნობები ზუსტია.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ იერუსალიმის მდიდარ მოქალაქეებს კლდეში ნაკვეთ აკლდამებში მარხავდნენ. ზოგიერთ აკლდამაზე შემონახულია ებრაული წარწერები. ასე მაგალითად, 1953 წელს ნ. ავიგადმა გაშიფრა ერთ-ერთი მათგანი, რომელიც შემდეგნაირად იკითხება: „ესე საფლავი მეფის მოურავისა არის. ამაში არ არის არც ოქრო და არც ვერცხლი. აქ განისვენებს ოდენ მისი მხევლისა მისისა ძელები. წყეულიმც იყოს, ვინც განაღოს კარი ესე“.

ქვეყნის მნიშვნელოვან ქალაქს ლაქიში წარმოადგენდა. ძვ. წ. VIII ს-ში ადმინისტრაციული ცენტრი ეგვიპტის მხრიდან მოსალოდნელი აგრესიის გამო საგანგებოდ გაამაგრეს. არქეოლოგიური გათხრების საფუძველზე შესაძლებელი გახდა ქალაქ ლაქიშის ქალაქობის ისტორიისათვის თვალის გადევნება. ამ პერიოდში მას ორმაგი კედელი იცავდა (სურ. 40). პირველი ბორცვის ცენტრალურ ნაწილს მიუყვებოდა, ხოლო მეორე – შიდა 6 მეტრის სისქის ქვების კედელი, საძირკველზე ალიზის გამომწვარი აგურებით ყოფილა აგებული.

აღსანიშნავია ლაქიშის ექვსკამერიანი შიდა კარიბჭე. ის ზომების მიხედვით აჭარბებდა მეგიდოს, ზაცორისა და გეზერის კარიბჭეებს. მნიშვნელოვან ნაგებობას წარმოადგენდა 6 მეტრის სიმაღლის მაღალ პოდიუმზე მდგარი ლაქიშის სასახლე, რომელიც არაერთხელ იქნა გადაკეთებული. არქეოლოგები გამოყოფენ გადაკეთების სამ ფაზას. კვადრატული ფორმის შენობამ (32x32 მ) საბოლოოდ მართკუთხედი ფორმა მიიღო (36x76 მ), თავის მხრივ სასახლე პალესტინაში რკინის ხანის ცნობილ ყველაზე დიდ ნაგებობას წარმოადგენდა. გამოყოფილი სასახლის ტერიტორიაზე მდებარეობდა ოთხკუთხა ფორმის სათავსოები და შესაძლოა ისეთივე თავლა, როგორიც მეგიდოშია დაფიქსირებული. ქალაქი იმდენად მჭიდროდ ყოფილა დასახლებული, რომ აღნიშნული პერიოდისათვის საცხოვრებელი კვარტლები ქალაქის სასიმაგრო ნაგებობების გარეთაც მდებარეობდა.

ლაქიშის სქემა

სქემაზე:

1. მიწაყრილი.
2. ქალაქის კარიბჭე, რომელიც შიდა და გარე კედლებისაგან შედგებოდა. მკვლევარებმა იგი ყველაზე დიდ კარიბჭედ მიიჩნიეს იმ პერიოდის ერეც ისრაელის ტერიტორიაზე. ორ მხარეს აღმართული იყო სათვალთვალო კოშკები. თითოეულ მათგანში იყო სამი ოთახი.
3. წერილების ოთახი, რომელშიც დაფიქსირდა ცნობილი ლაქიშური წერილები.
4. ქალაქის ცენტრალური ქუჩა, რომელსაც სასახლემდე მივყავართ. არქეოლოგიური გათხრებისას აქ ბევრი ქვისაგან, მეტალისაგან, კერამიკისა და ხისაგან დამზადებული ნივთი აღმოჩნდა.
5. სათვალთვალო პუნქტი.
6. სასახლის ეზო.
7. სასახლე.
8. სათვალთვალო პუნქტი, ქალაქის კედლები და ქანაანური ტაძარი, რომელიც საბოლოოდ ძვ. წ. XIII საუკუნეში დაინგრა.
9. სულთა ხე.
10. 44 მეტრი სიღრმის ჭა.

ბიბლიური არქეოლოგიის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან მასალას გვაძლევს ქალაქის III ფენა, რომელიც ძვ. წ. 701 წლის ტრაგედიასთან – სანხერიბის მიერ ქალაქის შტურმით ალებასთან არის დაკავშირებული. ასურეთის მეფე სანხერიბმა ხიზკიას მეფობის მეთოთხმეტე წელს დაიპყრო იუდას ყველა ციხე-ქალაქი, მათ შორის ლაქიში და დაუნესა გადასახადი (4 მეფ. 18:13 და შემ.). ლაქიშის გადამწვარ კარიბჭესთან, სავარაუდოდ შენობის იატაკზე, ფერფლში ყვარათიხის ფირფიტები, რომლებშიც ამოკანრული იყო პატაკები. მათი ნაწილი გამოგზავნილია მცირე რაზმის მეთაურისაგან, რომელიც ახლომახლო უნდა ყოფილიყო გამაგრებული. ესენია ე. წ. ლაქიშური წერილები, რომლებიც შეიცავს გაცემულ და მიღებულ ბრძანებებს და ცნობებს საომარი მოქმედებების შესახებ. განათხარი მასალა ემთხვევა როგორც ბიბლიის ტექსტს, ისე სხვა წერილობით წყაროებს ასურელების მონაპოვებს. ამ მხრივ განსაკუთრებულ ინტერესს იძენს წინევეში აღმოჩენილი სანხერიბის სასახლის კედლის რელიეფი, რომელიც ზედმინეწით ზუსტად გადმოგვცემს ასურელების მიერ ქალაქის ალების სურათს (სურ. 41).

სანხერიბის სამეფო სასახლის კედლებზე შესრულებული რელიეფური გამოსახულებანი ეძღვნება მეფის სამხედრო წარმატებებს, მათ შორის იუდაში ქალაქ ლაქიშის აღებასაც. რელიეფზე გამოხატულია ლაქიშის საერთო ხედი, მისი ალყა და ალების სცენა. მეკლევართა დასკვნით, რელიეფი შესრულებული უნდა ყოფილიყო ბრძოლის ველზე წინასწარ მომზადებული ჩანახატების მიხედვით. რელიეფზე კარგად არის გადმოცემული ასურელთა ალყის დეტალები. მაგალითად, კედლის სანგრევი მანქანები, იუდეველთა თავდაცვის სცენები, რომლებიც ცდილობენ ასურელთა იერიშის მოგერიებას, როგორ სურდათ იუდეველებს მტრის სააღყო მანქანების გადანეა ჩირაღდების მეშვეობით, ხოლო ასურელები ამის საშუალებას არ აძლევდნენ და ცეცხლს წყალს ასხამენ.

არქეოლოგებმა აღადგინეს ამ სასტიკი ბრძოლის შედეგების ამსახველი სურათი. ლაქიშელების მცდელობა ქალაქის გადარჩენისა მარცხით დამთავრდა. ლაქიში დაეცა. ბიბლიური და ასურული ცნობები ლაქიშის ალების შესახებ ივსება არქეოლოგიური მონაპოვარის მიხედვით. ყველაზე დრამატულ აღმოჩენას ადგილი ჰქონდა ქალაქის კედლებს გარეთ არსებულ გამოქვაბულში, სადაც არქეოლოგების მიერ დაფიქსირებული იყო ლაქიშის ბრძოლებში დაღუპული რამდენიმე ათასი ადამიანის მასობრივი დამარხვის ფაქტი. ლაქიშის III ფენის სახლების დიდი უმეტესობა გადამწვარი და დანგრეულია.

უნდა ითქვას, რომ ქალაქი მაინც საბოლოოდ არ განადგურებულა. იგი აღდგენილ იქნა ძვ. წ. VII საუკუნეში და კიდევ მთელი საუკუნის მანძილზე არსებობდა ბაბილონის მეფე ნაბუქოდონოსორ II-ის მიერ იუდას სამეფოს განადგურებამდე, თუმცა ლაქიშმა ძველ დიდებას ვეღარ მიაღწია. აღდგენილი საფორტიფიკაციო ნაგებობი ძველზე სუსტი იყო. ძველი სასახლის რეკონსტრუქციის შესახებ ცნობები არ მოგვეპოვება, თუმცა მისი პოდიუმი შემორჩა და უფრო მოგვიანო პერიოდშიც გამოიყენებოდა.

მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა ჩრდილო ნეგების პატარა ქალაქები, რომლებიც იუდას სამეფოს მომთაბარე ტომების შემოსევებისაგან იცავდა (2 ნეშტ.

21:8-10; 28:17) აქაბის ყურიდან მენამულ ზღვამდე სავაჭრო გზების კონტროლის თვალსაზრისით. მაგალითად, ასეთი იყო ციხე-ქალაქი არადი. ძვ. წ. IX საუკუნეში ძლიერი კვადრატული ფორმის მქონე ციხე-სიმაგრე, რომელიც პატარა სოფლიდან წამოიშობოდა (სურ. 42). ის ძვ. წ. VIII საუკუნეში უკვე იუდას სამეფოს საყრდენი პუნქტია ბადი არაბას, მოაბისა და ედომის გზაზე. სიმაგრე აგებულ იყო ბორცვის თავზე, რომელზეც შემდგომში ქალაქი გაშენდა თავისი საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო დანიშნულების ნაგებობებით, სასახლეებითა და სამლოცველოთი. არადის ტერიტორიაზე არქეოლოგმა ი. აპარონიმ დააფიქსირა იაჰვეს ტაძრის ნაშთები. სამსხვერპლო მოთავსებული იყო სწორკუთხა შიდა ეზოს ცენტრში. ეზოს სიღრმეში არის შესასვლელი გრძელ, ვიწრო შენობაში, რომლებშიც კედლების გასწვრივ მერხები ყოფილა ჩამწკრივებული. გვერდითა კედელს ეკერის პატარა 2კვ. მ-ით ნაკლები ფართობის ოთახი მაღალი იატაკით. სადამდეც ავეყვართ საფეხურებს. ოთახში არის მოკირწყლული ბაქანი და 1 მეტრის სიმაღლის გლუვი ნითელი ფერის ქვის სვეტი, რომელშიც მკვლევარები არქაული ქვის კულტის ნიშნებს ხედავენ. ტაძრის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ ქოთნის ნატეხებზე გვხვდება ქურუმთა საგვარეულოს წარმომადგენელთა – მერემოთისა და ფაშხორის სახელები, რომლებიც ჩვენთვის ძველი ალთქმიდანაა ცნობილი.

არადის ტერიტორიაზე დაფიქსირდა მრავალრიცხოვანი ოსტრაკონები, რომლებშიც ასახულია შესასწავლი პერიოდის პოლიტიკური და სამეურნეო ცხოვრების ისტორიული გეოგრაფიის მასალა. წერილების უმეტესობა დიდი სამხედრო მოხელის არქივს წარმოადგენს, რომელიც მხოლოდ ადგილობრივ საკითხებს არ ეხება. მაგალითად, აქ აღმოჩნდა იუდას ერთ-ერთი ბოლო მეფის წერილი, რომელიც საერთაშორისო მოვლენებს განიხილავს. წერილში მოხსენიებულია ეგვიპტის ფარაონი. არადის გარდა ჩრდილო ნეგებში არსებობდა კიდევ ისეთი ქალაქები როგორიცაა: ბერშება, ყაროყერი (1 მეფ. 30:28), ხარვათ-უზა. აღნიშნულ ქალაქებში აღმოჩენილი მასალა მეტყველებს ედომთან, ასურეთთან, კვიპროსთან, ეგეოსურ სამყაროსთან არსებულ სავაჭრო კონტაქტებზე. ჩრდილო ნეგებისაგან განსხვავებით მეჩხერად არის დასახლებული ნეგების ცენტრალური და სამხრეთი რაიონები. მათი ბედი საკმაოდ ცვალებადი იყო; საბოლოოდ განადგურდა ბაბილონელების შემოსევის შედეგად ძვ. წ. 586 წელს.

ისრაელისა და იუდას სამეფოების ისტორია, როგორც ეს ბიბლიიდან ირკვევა, დაკავშირებულია ძველი აღმოსავლეთის დიდ სახელმწიფოებთან – მესოპოტამიასა და ეგვიპტესთან. საინტერესო მასალებია დაცული ასურეთისა და ახალბაბილონის ქალდეელთა სახელმწიფოსა და ეგვიპტის უდიდეს არქივებში. ასევე მოგვეპოვება არქეოლოგიური გათხრებით აღმოჩენილი ეპიგრაფიკული ძეგლები. ამგვარად, ბიბლიაში ისტორიული ფაქტების დამადასტურებელი უამრავი მაგალითია დაცული. რეალურია წიგნთა წიგნში მოცემული ცნობები ისრაელისა და იუდას სამეფოების

შესახებ. ბიბლიაში მოცემული ცნობები ჭეშმარიტებას შეესაბამება და ისინი ჩვენ მიერ ეჭვის ქვეშ არ უნდა იყოს დაყენებული. უფრო მეტიც, სწორედ არქეოლოგიური წყაროების დამსახურებაა ის, რომ შესაძლებელია არა მარტო ისრაელისა და იუდას მეფეთა მმართველობის წლების, არამედ მნიშვნელოვანი ისტორიული მოვლენების თარიღების დადგენა. საილუსტრაციოდ საკმარისია ებრაელთა ორი სამეფოს მეფეთა ნუსხა მოცემული ასურულ წყაროებში.

ისრაელისა და იუდას მეფეები ასურულ საბუთებში

ისრაელისა და იუდას მეფეები	ნახსენები ასურეთის მეფეების მიერ	ხსენების თარიღი
აქაბი (ისრაელი)	შალმანესერ III (858-824)	ძვ. წ. 853 წ.
იეჰუ (ისრაელი)	შალმანესერ III	ძვ. წ. 841 წ.
იოაში (ისრაელი)	ადად-ნერარი III (809-782)	ძვ. წ. 802/796 წწ.
მენახემი (ისრაელი)	თეგლათფალასარ III (744-727)	დაახ. ძვ. წ. 737 წ.
ფეხაკია/ფაკეა ჩამოაგდო ოსიამ	თეგლათფალასარ III	დაახ. ძვ. წ. 737 წ.
იეჰოახაზი (იუდა)	თეგლათფალასარ III	დაახ. ძვ. წ. 728 წ.
ხიზკია (იუდა)	სანხერიბი (705-681)	ძვ. წ. 701 წ.
მენაშე (იუდა)	ესარხადონი (680-660)	დაახ. ძვ. წ. 676 წ.
მენაშე (იუდა)	აშურბანიფალი (668-633/627)	დაახ. ძვ. წ. 665 წ.

არანაკლებ საყურადღებოა ე. წ. „ბაბილონური ქრონიკები“.

ბაბილონური ქრონიკები

ბაბილონური ქრონიკები შეიცავს ცნობებს სამარიის ალების შესახებ ძვ. წ. 722 წლამდე შალმანესერ V (ძვ. წ. 727-722 წწ.) მეფობის დროს, აგრეთვე იერუსალიმის ალების თაობაზე ძვ. წ. 597 წელის 15-16 მარტს ნაბუქოდონოსორ II-ის მმართველობის ხანაში (ძვ. წ. 605-562 წწ.). თიხის ოთხ ფირფიტაში ნახსენებია იუდაველთა მეფე იეჰოიაქანი – სასახლის კარზე მცხოვრებ იმ უცხოელთა შორის, რომელთა გამოკვების ხარჯთაღრიცხვასაც ეს საბუთი აწარმოებდა.

ნიშანდობლივია ის ფაქტი, რომ ბაბილონის ქრონიკები, რომლებიც ლონდონში ბრიტანეთის მუზეუმში ინახება წინევეს დაცემის დროდ ძვ. წ. 612 წელს განსაზღვრავს (ნაუმ წინასწარმეტყველის გარდაცვალებიდან რამდენიმე ათეული წლის შემდეგ).

წინევე (ასირიულ-აქადურად წინუა, დღევანდელი კუიუნჯიკი) ასურეთის იმპერიის უძველესი და უმნიშვნელოვანესი ქალაქი იყო, რომელიც მდინარე ტიგროსის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, დღევანდელი ქალაქ მოსულის (ერაყი) ადგილას მდებარეობდა.

ბიბლიის მიხედვით ნინევე, ისევე როგორც მესოპოტამიის ძირითადი ქალაქები, აშენებულ იყო ნებროთის მიერ (დაბ. 10:9-12). იგი იონა წინასწარმეტყველის წიგნში დიდ ქალაქად არის დასახელებული (იონ. 3:3). 2 მეფეთა და ესაია წინასწარმეტყველის წიგნებში ნინევე მოხსენიებულია როგორც ქალაქი, სადაც სანხერიბი დაბრუნდა იერუსალიმის უშედეგო იერიშის შემდეგ (ეს. 37:37-38).

სანხერიბის მმართველობიდან მოყოლებული ნინევე ასურეთის სამეფოს დედაქალაქია. არქეოლოგიური გათხრები აქ 150 წლზე მეტი მიმდინარეობდა, ნინევეს უძველესი მოხსენიება ხდება ნარამსუენის (ძვ. წ. XXIII საუკუნის I ნახ.) ნარნერებში. ძვ. წ. XIV საუკუნეში ნინევე მითანის სამეფოს კუთვნილებდა, თუმცა უკვე მომდევნო საუკუნის შუა ხანებიდან იგი კვლავ ასურეთის სამეფოს შემადგენლობაშია. ნინევე ღვთაება იშთარის საკულტო ცენტრს წარმოადგენდა. ნინევეს აღზევების ეპოქა სანხერიბის მმართველობის პერიოდზე (ძვ. წ. 705-681 წწ.) მოდის. სანხერიბმა ნინევე გაამშენა (სურ. 43). ქალაქის გარეუბანში გააშენა ბოტანიკური ბაღი. აშენებულ იქნა მრავალი დიდებული შენობა, მათ შორის, სამეფო სასახლე, რომლის კედლებიც მორთული იყო მრავალრიცხოვანი ბარელიეფებით. მათზე გამოსახული იყო სასახლის მშენებლობის, ნადირობისა და ბრძოლის სცენები. მეორე სასახლე აშენდა სანხერიბის შვილის ასარხადონის (ძვ. წ. 680-669 წწ.) მიერ. მისმა შვილმა აშურბანიფალმა (ძვ. წ. 668-633/627 წწ.) ასევე ააშენა ახალი სასახლე და დიდებული სამეფო ბიბლიოთეკა. აშურბანიფალის მმართველობის ბოლოს, სამეფო რეზიდენცია გადატანილ იქნა ხარანში. როგორც აღვნიშნეთ, ძვ. წ. 612 წელს ნინევე დაეცა მიდიელებთან და ბაბილონელებთან ომის შედეგად. მისი ნანგრევები დღემდე შემორჩენილი.

ნინევეს იცავდა მძლავრი კედელი. დიოდორე სიცილიელის (ძვ. წ. 90-21 წწ.) მიხედვით, ყველაზე დიდი ზომის კედლები ძველ სამყაროში. მისი შიდა კედელი 30 მეტრის სიმაღლისა, ხოლო სისქე თხუთმეტი მეტრისა იყო. ქალაქს ჰქონდა 15 კარიბჭე, რომლებზეც აღმართული იყო 60 მეტრიანი კოშკები. ნინევეს დამცავი თხრილი 45 მეტრი იყო. ქალაქის გარშემოწერილობა 10 კილომეტრს აჭარბებდა.

ნინევეს არქეოლოგიური შესწავლა ბრიტანელი არქეოლოგის ოსტინ ჰენრი ლეიარდის (1817-1894) სახელს უკავშირდება. 1845-1851 წლებში მან აღმოაჩინა და გათხარა რიგი ასურეთის ქალაქებისა, მათ შორის ასურეთის დედაქალაქი ნინევე. ო. ჰ. ლეიარდმა აღმოაჩინა აშურბანიფალის ცნობილი სამეფო ბიბლიოთეკა.

ასურეთთან დაკავშირებით კიდევ ერთ საინტერესო არქეოლოგიურ აღმოჩენას გვინდა შევხებით, რომელიც ისრაელის ამაოხრებელთან, ებრაელი ტყვეების ბაბილონში წამსხმელთან, ასურეთის მეფე სარგონ II-ესთან არის დაკავშირებული. 1842 წლის ზაფხულში მდინარე ტიგროსის ნაპირას, საფრანგეთის კონსულმა მოსულში პოლ ემილ ბოტამ, მოსულიდან 20 კილომეტრის დაშორებით, ჩრდილო-აღმოსავლეთ მიმართულებით, ხორსაბადთან აღმოჩინა ადამიანის თავიანი ფრთიანი ხარები (შედუ), ქანდაკებები, ალიბასტრის ბრწყინვალე ფილები ღმერთებისა და ცხოველების გამოსახულებით და ლურსმული წარწერებით (სურ. 44).

შემდეგ წლებში არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ გათხარა სასახლის კედლები. ფრანგების მიერ აღმოჩენილი ნივთების მნიშვნელოვანი ნაწილი დაკარგულია. (ორი 30 ტონიანი ქანდაკებისა და სხვა ნივთების პარიზში გადატანისას, მეკობრეების თავდასხმის გამო). გადარჩენილი მასალა პარიზში, ლუერის მუზეუმში ინახება.

1929-1935 წლებში ხორსაბადში გათხრებს აწარმოებდა ამერიკული ექსპედიცია ჩიკაგოს აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტიდან. სასახლის სეფე დარბაზთან აღმოჩნდა 40 ტონიანი შედუ. ის ჩიკაგოში ჩაიტანეს.

1957 წელს ქალაქის შესწავლა გააგრძელა ერაყის სიძველეთა შემსწავლელმა დეპარტამენტმა ფუადა საფარის ხელმძღვანელობით. გათხრების შედეგად დაფიქსირდა სასახლის, ტაძრებისა და თავდაცვითი ნაგებობების მთელი კომპლექსი, რომელიც იმჟამინდელმა სამეცნიერო სამყარომ ასურეთის მეფის სარგონ II-ის სასახლედ დურ-შარუქინად აღიქვა (სურ. 45). ძვ. წ. 717 წელს სარგონ II-ემ ნინევედან ჩრდილო-აღმოსავლეთით საფუძველი ჩაუყარა სამეფო რეზიდენციას დურ-შარუქინს (სარგონის ციხე-სიმაგრე). ძვ. წ. 707 წელს ახალი დედაქალაქის მშენებლობა დასრულდა. ძვ. წ. 705 წელს სარგონ II-ის გარდაცვალების შემდეგ მშენებლობა შეჩერდა და დედაქალაქი ნინევეში იქნა გადატანილი. ძვ. წ. VII საუკუნის ბოლოს ქალაქი მიდიელების მიერ იქნა აღებული და დანგრეული.

დურ-შარუქინი ოთხკუთხა ფორმის (1760-1635 მმ) ქალაქი იყო. მისი ფართობი 3 კმ²: ქალაქის ცენტრში ხელოვნურ 14 მეტრიან ტერასაზე მდებარეობდა შესანიშნავი სამეფო სასახლე, ასურეთის ღმერთების (ნაბუ, შამაში, ცინი, ადადუ, ნინგალუ, ნინურთა) სახელზე აგებული ტაძარები, შვიდსართულიანი 43 მეტრიანი ზიგურათი. კარგად დაგეგმილ ქალაქს 20 მეტრის სიმაღლის შეიდიკლომეტრიანი კედელი ერტყა. ქალაქის შესასვლელთან იდგა ადამიანისსახიანი ფრთიანი ხარების ქანდაკებები. ყოველ 27 მეტრში აღმართული იყო 24 მეტრიანი ოთხკუთხა ფორმის კოშკი. ქალაქს შვიდი კარბჭე ჰქონდა.

სასახლის ცენტრალური შესასვლელი შედგებოდა სამი – ერთი მთავარი და ორი გვერდითი კარისაგან. მთავარი ალაყაფი მხოლოდ განსაკუთრებულ საზეიმო შემთხვევებში იღებოდა, მაშინ როდესაც მთელი თავისი დიდებით სასახლიდან გამოდიოდა მეფე ოჯახთან და ამალასთან ერთად. დიდ კარებს ორივე მხრიდან იცავდა ექვსი შედუ.

სასახლის კარებების გვერდით აღმართული იყო ოთხკუთხა კოშკები. თითოელი კოშკის წინ იდგა 4,5 მეტრიანი წარჩინებული ასურელის ტანსაცმელში გამოწყობილი გილგამეშის ქანდაკება, რომელსაც მარჯვენა ხელში მოკლე მოლუნული ხანჯალი, ხოლო მარცხენაში მოკლული ლომის თათი ეჭირა.

სასახლე ერთ პექტარზე იყო გადაჭიმული. აქ თითქმის ყოველთვის ხალხმრავლობა იყო. წინა ეზო სადად იყო მორთული ვიდრე სასახლის კარიბჭე. წინა ეზოს იატაკზე ქვის ფილები იყო დაგებული, მისი კედლები სადა თეთრი ფერით იყო შეღებილი. წინა ეზოდან სასახლეში შესვლა რამდენიმე კარებით შეიძლებოდა, რომელთაც ასევე ფრთიანი ხარები იცავდნენ.

პირველი ეზოს გარშემო განლაგებული იყო სამეფო სამსახურების შენობები და არქივი, სადაც 1932-1933 წლებში ამერიკელი არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილ იქნა ასურეთის მეფეთა ნუსხა, რომელშიც 107 მეფის სახელი და მათი ზეობის წლებია მოცემული (ასურეთის დაარსებიდან ძვ. წ. VIII საუკუნემდე).

სადღესასწაულო ეზოსა და სატაძრო კომპლექსის შემდეგ მდებარეობდა სამეფო სასახლე, რომლისკენაც მიყვავდით ფართო სადღესასწაულო კიბეს. სამეფო სასახლის ეზო დაფარული იყო ცისფერი, მწვანე და ყვითელი მოჭიქური აგურით, რომლებზეც გამოსახული იყო ასურელთა საკულტო ცხოველები: არნივი, ლომი... შესასვლელში იდგა ბრინჯაოსფუძიანი ხის კოლონები. ჩრდილო-დასავლეთ კუთხეში მდებარეობდა სეფე დარბაზი. მის კედლებზეც გამოხატული იყო სარგონ II-ის სანადირო და საბრძოლო სცენები. სეფე დარბაზის იატაკი ასევე ფერადი მოჭიქური აგურითაა დაფარული. სასახლის კომპლექსს ასრულებდა ოთხკუთხა შეიდსაფეხურებიანი 43x42 მ-ის ზიგურათი, რომლის თითოეული საფეხური სხვადასხვა ფერად (თეთრი, შავი, წითელი, ისევ თეთრი, წარინჯისფერი, ვერცხლისა და ოქროს ფერები) იყო შეღებილი. დურ-შარუქინის მარჯვენა მხარეს მდებარეობდა სამი ტაძრისაგან შედგენილი კომპლექსი. ტაძრები მიძღვნილია სინის მთავარი ღმერთის ნინგალის, მთვარის ღმერთის მუულლისა და შამაშის მზის ღმერთისადმი. აქვე მდებარეობდა სხვა მცირე ღმერთებისადმი მიძღვნილი ტაძრებიც.

ბიბლიისტთა განსაკუთრებულ ყურადღებას იმყრობს კირქვის ე. წ. „შავი ობელისკი“, რომელიც ასურეთის მეფის შალმანესერ III-ს (ძვ. წ. 858-824 წწ.) შეკვეთით არის დამზადებული (სურ. 46). ეს არის ოთხკუთხა 198 სმ-ის სვეტი, რომელიც ოთხივე მხრიდან დაფარულია წარწერებითა და ბარელიეფებით. ერთ-ერთ რელიეფზე გამოსახულია თავად შალმანესერ III. ობელისკი დადგმულია ნიმრუდში დაახლოებით ძვ. წ. 825 წელს (გამოფენილია ბრიტანეთის მუზეუმში). ბიბლიური არქეოლოგიის სპეციალისტებისათვის იგი ღირებულია იმიტომაც, რომ მასზე გამოსახულია ისრაელის მეფე იეჰუ (დაახ. ძვ. წ. 841-814 წწ.).

იეჰუ ბიბლიიდან ცნობილია, როგორც მეფე-დედოფალ აქაბისა და იზებელის შთამომავალთა სრული გამანადგურებელი. მეფისა და დედოფლის სიბილნის დამსჯელი (4 მეფ. 9:10). ბარელიეფის ქვევით არსებული წარწერა გვამცნობს: „იუდას მეფის იეჰუს ძღვენი ბეთ-უმბრიიდან (ანუ ამრიას გვარის ძღვენი): ოქრო, ვერცხლი, ოქროს ფილა...“ ირკვევა, რომ იეჰუმ ეს ძღვენი მიართვა შალმანესერს მისი მმართველობის მეთვრამეტე წელს, ე. ი. ძვ. წ. 842 წელს. ბიბლია გვერდს უვლის იმ ფაქტს, რომ იეჰუ ასურეთის მეფის ვასალი იყო. ასურული წარწერა კი ხსნის რატომ შევიდა დამასკოს მეფე იუდაში და დაანგრია მისი ქალაქები. ეს იმის გამო, რომ იეჰუმ უღალატა ანტიასურულ კავშირს, რომელიც სირიასთან ჰქონდა დადებული და ასურეთის მხარეზე გადავიდა.

ბაბილონელების მიერ იუდას სამეფოს განადგურების შესახებ მოგვითხრობს ბიბლიის 4 მეფეთა, 2 ნეშტთა და იერემია წინასწარმეტყველის წიგნები. ბიბლიური ისტორია იუდას ერთ-ერთი უკანასკნელი მეფის იეჰოიაქინის (დაახ. ძვ. წ. 598-597

წნ.) შესახებ დასტურდება ბაბილონურ დოკუმენტებში. იეჰოიაქინი იუდას ტახტზე ავიდა 18 წლის ასაკში ბაბილონელებთან ბრძოლის დროს. მან სულ 3 თვე და 10 დღე იმეფა. ნაბუქოდონოსორმა ის დაატყვევა ოჯახთან ერთად და ბაბილონში გადაასახლა (4 მეფ. 24:12).

ბაბილონურ წყაროებში იეჰოიაქინი ოთხჯერ არის მოხსენიებული, იუდას მეფედ. მან ტყვეობაში 27 წელი გაატარა, შემდეგ გაათავისუფლეს და ცხოვრებას ბაბილონის მეფეთა სამეფო კარზე განაგრძობდა. ბიბლიის მიხედვით, ბაბილონის მეფე იეჰოიაქინს:

„კეთილად ელაპარაკა და დაუდგა ტახტი იმ მეფეთა ტახტზე მალა, რომელიც ბაბილონში ჰყავდა მას.

გამოუცვალა საპყრობილის ტანისამოსი და მის წინ ჭამდა იგი მთელი სიცოცხლე. სამუდამო იყო მისი სარჩო და ეძლეოდა მეფისაგან ყოველდღიურად, მთელი სიცოცხლე“ (4 მეფ. 25:28-29).

იეჰოიაქინი ბაბილონში გარდაიცვალა. მის შთამომავლებს, კიროს მეფის ბრძანებით სამშობლოში დაბრუნების უფლება მიეცათ.

ბაბილონის არქივში აღმოაჩნდა სამეფო სასახლის კარის მმართველის ჩანაწერები სურსათ-სანოვაგის გაცემის შესახებ მეფის სასახლეში კმაყოფაზე მყოფი პირებისათვის. მათ შორის ვხვდებით იუდას მეფე იეჰოიაქინს მისი 5 შვილითა და ასევე მის სამსახურში მყოფი 8 ადამიანის სახელსაც.

არქეოლოგიურმა გათხრებმა აგრეთვე დაადასტურა ბიბლიური ამბავი გედალიაპუს შესახებ, რომელიც ნაბუქოდონოსორმა იუდას მმართველად დანიშნა. ლაქიშის გათხრების დროს აღმოჩენილ იქნა საბეჭდავი წარწერით „იუდას მმართველის გედალიაპუს კუთვნილება“ (4 მეფ. 25:22-26). ლალატისათვის იუდეველებს ის მოუკლავთ.

ბრიტანეთის მუზეუმში ინახება თიხის ფირფიტა, რომელშიც საუბარია მეფე ნაბუქოდონოსორის სასამართლო მოხელეზე. ამ პიროვნების სახელი ფირფიტაზე ლურსმული წარწერითაა შესრულებული და იკითხება ნეეო-სარსექიმი და თარიღდება ძვ. წ. 595 წლით. იერემია წინასწარეტყველი თავის წიგნში აღწერს თუ როგორ მივიდა ეს ადამიანი იერუსალიმში ციდიკიას მეფობის მეთერთმეტე წელს ნაბუქოდონოსორის მიერ იერუსალიმის აღციის მეოთხე თვის მეცხრე დღეს:

„შემოვიდნენ ბაბილონის მეფის სარდლები და შუა კარიბჭესთან გაჩერდნენ – ნერგალ-სარეცერი, სამგარ-ნებუ, სარსექიმი, საჭურისთა უზუცესი, ნერგალ სარეცერი, რაბ-მაგი და ბაბილონის მეფის დანარჩენი სარდლები“ (იერ. 39:3).

იერემია თავად გახლდათ მის მიერ აღწერილი ამბების თანამედროვე. ბრიტანეთის წარწერაში გადმოცემულია ის ფაქტი, რომ ნეეო-სარსექიმი ფულად ოპერაციებს ატარებდა ბაბილონის ტაძარში. აქედან იმ დასკვნის გაკეთებაა შესაძლებელი, რომ იერემიას წიგნში დასახელებული პიროვნება იერემიას პერიოდში მოღვაწე რეალური ადამიანია, რაც ბიბლიის სანდოობის, მისი ისტორიულობის კიდევ ერთი დამამტკიცებელი საბუთია.

*„სიზმრებს იმ ენაზე ვნახულობთ თურმე,
ყველასთვის ერთი რომ იყო,
ვიდრე გოდოლი დაინგრეოდა“.*

გუჩა კვარაცხელია

ბაბილონი

(BABILI, BABILLA)

ბაბილონი იმ ერთ-ერთი ბიბლიური ქალაქთაგანია, რომესაც ძველი აღთქმის მნიშვნელოვანი მოვლენები უკავშირდება. ბიბლიის მიხედვით, ის წარღვნის შემდეგ მოხსენიებული პირველი ქალაქია. ბიბლიური წარღვნის შემდეგ, როდესაც „ერთ-პირი იყო მთელი ქვეყანა და ერთ ენაზე მეტყველი“ (დაბ. 11:1), ადამიანებმა, გადან-ყვიტეს შინყარის (შუმერის) დაბლობზე, ტიგროსისა და ევფრატის შუამდინარეთში აეშენებინათ ქალაქი და გოდოლი, რომლის წვერიც ცას უნდა მიბჯენოდა. ღმერთ-მა ნახა მათი ქედმაღლობა და მშენებლებს ისე აურიო ენა, რომ მათ ერთმანეთისა არა ესმოდათ რა და სამუშაოც თავისთავად შეწყდა (დაბ. 10:10; 11:1-9). მართლაც, „ბაბილონის გოდოლს“, კულტურის ისტორიის თვასლაზრისით, მეტად მნიშვნელო-ვანი დატვირთვა აქვს. ბიბლიაში ბაბილონი ღვთის სამეფოს წინააღმდეგ მებრძოლი ამქვეყნიური ცხოვრების დედაქალაქად, ადამიანურ მანკიერებათა ცენტრად არის მოაზრებული. ეს ადგილი ფუფუნებისა და ფუქსავატური, აღვირახსნილი ცხოვრე-ბის სინონიმი იყო. „ბაბილონის გოდოლის“ მშენებლობა შედეგი იყო კაცობრიობის სურვილისა ღვთის გარეშე დედამიწაზე დამკვიდრების.³⁷ ნიშანდობლივია, რომ ბიბ-ლიაშივე ეხვდებით წინასწარმეტყველურ სიტყვებს ბაბილონის შესახებ:

„ბაბილონი – სამეფოთა მშენებნა, ქალდეველთა დიდების სამკაული, დაემს-გავსება უფლისგან დაქცეულ სოდომს და გომორას.

არასოდეს გაკაცრიელდება და არ გაშენდება უკუნისამდე; არაბი არ დაიკარებს იქ და არც მწყემსები დაიბინავებენ“ (ეს. 13:19-20).

„აღდგები მათ წინააღმდეგ, ამბობს ცობათ უფალი, და აღმოუფხვრი ბაბი-ლონს სახელს და ნატამალს, მონაგარს და მისხისმისხს, ამბობს უფალი.

ზღარბთა და ქანჭყობათა სამკვიდროდ გავხდი და განადგურების ცოცხით გავხვეტავ, ამბობს ცობათ უფალი“ (ეს. 14:22-23).

ბაბილონს ეხება ოთხ დიდ ებრაელ წინასწარმეტყველთა შორის ერთ-ერთის – დანიელის წიგნი. აღსანიშნავია, რომ დანიელ წინასწარმეტყველი ცხოვრობდა ბაბი-ლონში და იქ დატრიალებული მოვლენების თვითმხილველი იყო. სწორედ ამიტომ, დანიელ წინასწარმეტყველის წიგნი გამოირჩევა ისტორიული ფაქტების უტყუარო-

³⁷ დიდმა რუსმა მწერალმა თ. დოსტოევსკიმ „ბაბილონის გოდოლში“ ათეიზმისა და სოციალიზმის იდეები დაინახა (ძმები კარამაზოვები).

ბით, ის ხატავს როგორც მეფე ნაბუქოდონოსორის პერიოდის ქალდეურ ცივილიზაციას, ასევე სპარსულ სამყაროს (დან.)

ბაბილონი (ებრ. Babel – აღრევა, გაფანტვა), „რადგან სწორედ აქ აღრია უფალმა მთელი დედამიწის ენა და აქედან გაფანტა ისინი უფალმა დედამიწის ზურგზე“ (დაბ. 11:9), ძველბერძნული – βαβυλῶν, სემიტური – „bab-Ilū“, აქად. – Babili, Babilla – „ლეთის ჭიშკარი“, შუმერები მას ქადინგირას უწოდებდნენ. ის, როგორც დიდი ცივილიზაციის ცენტრი, სამართლიანად არის თავისი კულტურულ-ისტორიული მნიშვნელობით გათანაბრებული „მუდმივ ქალაქ“ რომთან და ათენთან. ქალაქი ბაბილონი დაარსდა ძვ. წ. III ათასწლეულში მდ. ეფრატის ნაპირზე. ის მდებარეობდა თანამედროვე ერ-აყის დედაქალაქ ბაღდადიდან 90 კმ-ის დაშორებით.

შემდგომში, ძვ. წ. II ათასწლეულში ამ ქალაქის სახელწოდება გავრცელდა მთელ სახელმწიფოზე, იმპერიაზე – „ბაბილონეთზე“. რიგითი ქალაქ-საქელმწიფოდან (ადრებრინჯაოს ხანა) ის მსოფლიო იმპერიის დედაქალაქად, მეგაპოლისად ძვ. წ. II ათასწლეულის პირველ ნახევარში გადაიქცა. ბაბილონი მესოპოტამიის (ბერძნ. Μεσοποταμία – შუამდინარეთი) შემადგენელი ნაწილია. მდინარეები ტიგროსი (1900 კმ) და ეფრათი (2780 კმ) ერთად ქმნიდა ნაყოფიერ ველებს, რომლებიც ასაზრდოებდა ქვეყანას. მათი დინებათა რეგულირება არხებისა და ჯებირების მეშვეობით ხდებოდა, რაც გარანტირებულ მოსავალს იძლეოდა. გარდა ამისა, ორივე მდინარე კარგ საკომუნიკაციო საშუალებას წარმოადგენდა. შატ ალ-არაბისა და სპარსეთის ყურის მეშვეობით შუამდინარეთს ტრადიციული კავშირები ჰქონდა მოხენჯო-დაროსა და მდ. განგის ველის ბრინჯაოს ხანის ქალაქებთან. ეფრატის, როგორც სავაჭრო-ეკონომიკური არტერიის მნიშვნელობა უკეთესად რომ წარმოვიდგინოთ, ამ ნაყოფიერი ნახევარმთვარის რეგიონისათვის გავიხსენოთ შემდეგი გეოგრაფიული ფაქტორი. მას და ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროს 160 კმ აშორებს. მესოპოტამიის ტერიტორია იყოფა ჩრდილოეთ და სამხრეთ ნაწილად, რომლებიც ერთმანეთისაგან როგორც ჰავით, ისე ბუნებრივი რესურსებით განსხვავდება.

ბაბილონის ნაქალაქარის ნანგრევებს არქეოლოგებმა XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ხრიოკ, გაუბედურებულ ადგილებში მიაკვლიეს. ამ ადგილების შემხედვარე ძნელად თუ წარმოიდგენდა, რომ ბაბილონში ოდესმე სიცოცხლე ყვაოდა და იგი მსოფლიოს უმიშვნელოვანეს ცენტრს წარმოადგენდა. აქ ერთი პატარა საიდუმლოა – ეფრატმა დინების კალაპოტი შეიცვალა, დატოვა ის ძველი კალაპოტი, რომლის პირასაც წარმოიშვა მდიდარი ქალაქ-სახელმწიფოები: ური, ნინევე, ბაბილონი... ეს ეფრატის ჰიდროლოგიის დამახასიათებელი თვისებაა. აღსანიშნავია, რომ ორივე დიდი მდინარე ეფრათი და ტიგროსი მდორედ მიედინება და შესართავის მიმართულებით ძალზე უმნიშვნელოა დაქანებული. შესაბამისად, დიდი რაოდენობით ჩამოაქვს მთებიდან ლორღიანი შლამი, რითაც თანდათან იცვება ფარვატერი. შუამდინარეთის ტერიტორიაზე უძველესი არქეოლოგიური მასალა ძვ. წ. X ათასწლეულით თარიღდება. ძვ. წ. IX ათასწლეულში აქ ჩნდება პატარა სასოფლო ტიპის დასახლებები, სადაც კარგად ფიქსირდება შემგროვებლობა-მონადირეობიდან მიწადმოქმედება-მესაქონლეობაზე გადასვლის პროცესი, რაც არტეფაქტების

მიხედვით, სამხრეთ მესოპოტამიაში დაახლოებით ძვ. წ. V ათასწლეულის მეორე ნახევრამდე გრძელდება. ეს ადგილები მართლაც სამოთხეს წარმოადგენდა მონადირე-შემგროვებლებისათვის. შემთხვევითი არ არის ისიც, რომ ბიბლიური „ედემი“, რეალურ გეოგრაფიულ ობიექტად არის მიჩნეული, მკვლევართა ნაწილი მას მესოპოტამიის ტერიტორიას უკავშირებს:

„მდინარე მოედინება ედემიდან ბალის მოსარწყავად, მერე იტოტება და იქმნება ოთხი ნაკადი.

ერთის სახელია ფიშონი; იგი გარს უვლის ხავილას ქვეყანას, სადაც ოქროა...

მეორე მდინარის სახელია გიხონი; იგი გარს უვლის მთელს ქუშის ქვეყანას.

მესამე მდინარის სახელია ხიდეკელი, იგი ჩაუდის აშურს. მეოთხე მდინარეა ფერათი“ (დაბ. 2:10-11,13-14).

მკვლევართა ნაწილი ბიბლიურ გიხონს – ტიგროსად, ხოლო ფერათს – ევფრატად მოიაზრებენ.

სამოთხე უფალმა შექმნა აღმოსავლეთში, ედემში და დააბინავა იქ შექმნილი ადამიანი. სხვა სასიკეთო მცენარეებთან (საკვებთან) ერთად დარგო ხე სიცოცხლის, კეთილისა და ბოროტის შეცნობის:

„გამოსახა უფალმა ღმერთმა ადამი (კაცი) მიწის მტვერისაგან და შთაბერა მის ნესტოებს სიცოცხლის სუნთქვა და იქცა ადამი ცოცხალ არსებად.

უფალმა ღმერთმა ბალი გააშენა ედემში, აღმოსავლეთში, და დასვა იქ ადამი, რომელიც გამოსახა.

აღმოაცენა უფალმა ღმერთმა მიწიდან ყოველი ხე, სანახავად საამო და საჭმელად ვარგისი, შუაგულ ბაღში კი ხე სიცოცხლისა და ხე კეთილის და ბოროტის შეცნობისა“ (დაბ. 2:7-9).

მესოპოტამიელთა თაობების დაუღალავმა ჯაფამ, კოლოსალურმა შრომამ შექმნა ისეთი დიადი ბიბლიური ქალაქები როგორიც იყო ბაბილონი, ერექი ანუ ურუქი, აქადი და ქალნე... (დაბ. 10:10).

ბაბილონის ტერიტორიაზე ძვ. წ. III ათასწლეულიდან მოყოლებული, ელინისტური პერიოდის ჩათვლით, რამდენიმე სახელმწიფო არსებობდა. მისი ისტორიის ქრონოლოგია მოკლედ შემდეგნაირად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ:

სახელმწიფოს დამაარსებელი – ნიმრუდი.

ძველი ბაბილონის პერიოდი (ძვ. წ. 1894-1575 წწ.).

ხამურაბი (ძვ. წ. 1792-1750 წწ.).

ბაბილონი კასიტების მმართველობის პერიოდში (ძვ. წ. 1595-1155 წწ.).

ელამის სამეფოს ბატონობის პერიოდი (ძვ. წ. 1155-1126 წწ.).

შუა ბაბილონის სამეფო (ძვ. წ. 1126-729 წწ.).

ასურეთის იმპერიის ბატონობის ხანა (ძვ. წ. 729-625 წწ.).

ახალი ბაბილონის სამეფო (ძვ. წ. 625-539 წწ.).

ნაბოფალასარი (ძვ. წ. 625-605 წწ.).

ნაბუქოდონოსორი (ძვ. წ. 605-562 წწ.).

აბელმარდუქი (ძვ. წ. 562-560 წწ.).

ნერიგლასარი (ძვ. წ. 560-556 წწ.).

ლაბაშიმარდუქი (ძვ. წ. 556-556 წწ.).

ნაბონიდი (ძვ. წ. 556-538 წწ.).

ბალთასარი (ძვ. წ. 538-538 წწ. ნაბონიდის თანამოსაყდრე?).

სპარსეთის სახელმწიფოს პერიოდი.

კიროს II დიდი (ძვ. წ. 559-530 წწ.).

ბაბილონის ისტორია ძირითადად სამ პერიოდად (სამეფოდ) იყოფა: ძველი, შუა და ახალი. მაგრამ შიგადაშიგ იყო პერიოდები, როდესაც ბაბილონი სახელმწიფო დამოუკიდებლობას კარგავდა (კასიტების, ელამის, ასურეთის ბატონობის პერიოდი), ხოლო განმათავისუფლებელი ბრძოლის შემდეგ ისევ იბრუნებდა დამოუკიდებლობას და მხოლოდ ძვ. წ. 539 წელს სპარსელების (კიროსი) დაპყრობის შედეგად სახელმწიფომ დამოუკიდებლობა საბოლოოდ დაკარგა.

ნიშანდობლივია, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა თავის რეზიდენციად სწორედ ბაბილონი აირჩია და აქ მიიცვალა კიდეც. მასზე ბაბილონმა ისეთი დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, რომ გადაწყვიტა აქ თავისი მსოფლიო იმპერიის ქალაქი დაეარსებინა. დაიწყო კიდეც დიდი ზიგურათის ტაძრის რესტავრაციაზე ზრუნვა, მაგრამ ვერ მოასწრო, გარდაიცვალა ძვ. წ. 323 წელს. სელევკმა – ალექსანდრე დიდის ერთ-ერთმა მემკვიდრემ, ახალი ქალაქის დაარსება სხვაგან გადაწყვიტა, კერძოდ მდ. ტიგროსის ნაპირზე, სადაც შემდეგ ბაღდადი აღმოცენდა.

ბაბილონი მოხსენიებულია ანტიკური პერიოდის წყაროებში – პეროდოტესთან, სტრაბონთან, დიოდორე სიცილიელთან, ქვინტუს კურციუს რუფუსთან (ალექსანდრე მაკედონელის ისტორია), იოსებ ფლავიუსთან (იუდეველთა სიძველენი (არქეოლოგია) და იუდეველთა ომი). აღნიშნული ავტორებიდან ყველაზე მნიშვნელოვან ცნობებს ისტორიის მამა პეროდოტე (ძვ. წ. V ს.) გვანდის, რომელმაც თავად მოინახულა ბაბილონი (ძვ. წ. 470-460 წწ.).

ძველი ბაბილონის ტერიტორიაზე პირველი არქეოლოგიური გათხრების ჩატარების ცდა დაკავშირებულია ინგლისელ კლავდიუს ჯეიმს რიჩის (1787-1820) სახელთან. თურქეთში, ეგვიპტესა და ცენტრალურ აზიაში მოგზაურობის შემდეგ იგი ბომბეიში აღმოჩნდა და 20 წლის განათლებულმა ყმანვილმა მუშაობა ბაღდადში ოსტინდური კომპანიის რეზიდენტად დაიწყო. იგი ინგლისური, ფრანგული და იტალიური ენების გარდა ფლობდა თურქულს, არაბულს და სპარსილს. გარდა ამისა იცოდა ებრაული, სირიული და ცოტაოდენი ჩინური.

ერთი წლის შემდეგ კომპანიამ კლავდიუს ჯეიმს რიჩი ბაღდადში განაწესა და ისიც 1807 წელს თავის თვრამეტი წლის ცოლთან ერთად იქ გაემგზავრა. 1811 წელს კ. რიჩი სამოგზაუროდ მიდის ბაბილონში, სადაც ათვალიერებს ნაქალაქარს, ატარებს გათხრებს, აგროვებს ბეჭდიან და წარწერიან აგურებს.

მისი „მოგონებები ბაბილონის ნანგრევებზე“ 1813 წელს ვენაში გამოქვეყნდა, ხოლო 1815-1816 წლებში ლონდონში გამოიცა. მან დიდი ინტერესი გამოიწვია. 1817 წელს ის კვლავ ბაბილონშია წინა აღმოჩენების თავმოყრის მიზნით, რის შემდეგაც 1818 წელს ლონდონში გამოსცემს ნიგნს „მეორე მოგონება ბაბილონზე“. ამ დღი-

ურებმა მას დიდი აღიარება მოუტანა, რაც კარგად აისახა ჯორჯ ბაირონის ცნობილ პოემაში „დონ ჟუანი“ (V სიმღერა):

„ჩვენი დროის სკეპტიკოსები ჯიუტად იმეორებენ,
უნიათოდ, რომ ყველაფერი (იგულისხმება „ბიბლია“) ეს
მონაჩმასია. ბაბილონი საერთოდ არ არსებობდა. მათ
არ სურთ უბრალოდ ირწმუნონ. თუმცა იპოვნა ხომ
კლავდიუს რიჩმა ბაბილონის ადგილზე მისი დამლიანი ალიზი“.

ორი წლის შემდეგ კ. რიჩი ხანგრძლივ მოგზაურობას აწყობს, რომლის დროსაც ჩრდილოეთ ერაყის მთავარი ქალაქი – მოსული მოინახულა. მდინარე ტიგროსის ნაპირზე, მოსულის პირდაპირ ძველი ასურეთის დედაქალაქი ნინევე მდებარეობდა. იქ კ. რიჩმა გათხრები დაიწყო. მან ამ მოგზაურობის შესახებ ჩანაწერების გამოქვეყნება ვერ მოასწრო, რადგან პერსეპოლისის მოსანახულებლად შირაზში გაჩერებულს ქოლერის ეპიდემიამ მოუსწრაფა სიცოცხლე. კ. რიჩი გარდაიცვალა 1820 წელს 33 წლის ასაკში. 1836 წელს კ. რიჩის ქვრივმა გამოაქვეყნა მეუღლის ჩანაწერები – „ქურთისტანის მცხოვრების ამბავი“. 1825 წელს ნინევედან ნამოღებული არტეფაქტების კოლექცია კ. რიჩის დედამ ბრიტანეთის მუზეუმს მიჰყიდა, რითიც სათავე დაუდო ეეროპაში დაცულ უძველეს ფონდებს (კოლექციის საერთო ფასი ათას ფუნტ სტერლინგს შეადგენდა).

ბაბილონის არქეოლოგიური შესწავლის მნიშვნელოვანი ეტაპი სერ ჰენრი ლეიარდის (1817-1894) მოღვაწეობას უკავშირდება, რომელიც ასიროლოგიის მამამთავრად ითვლება.

ბაბილონის არქეოლოგიური შესწავლის თვალსაზრისით უნდა აღინიშნოს ბეხისტუნის წარწერის აღმოჩენა ირანში, რომლის გაშიფვრის პრიორიტეტი ჰენრი როულინსონს (1810-1895) ეკუთვნის. ბეხისტუნის კლდის (ეკატანას სამხრეთ-დასავლეთით, კერმანშაჰსა და ჰამადანს შორის) ლურსმული წარწერა სპარსულ, ელამურ და ბაბილონურ ენებზე იყო შესრულებული, რომელიც დარიოს I-ის (ძვ. წ. 522-486 წწ.) გამარჯვებებს უკავშირდებოდა. წარწერა ძვ. წ. 523-521 წწ. თარიღდებოდა.

1897-1898 წწ-ში ძველი ბაბილონის გათხრები გერმანელმა არქეოლოგმა რობერტ კოლდევეიმ (1855-1925) აწარმოა. იგი 18 წლის განმავლობაში ხელმძღვანელობდა ექსპედიციას. 1899 წლის მარტის ბოლოს ექსპედიცია შეუდგა მუშაობას ნაქალაქარის იმ უბანში, სადაც „ბაბილონის გოდოლის“ ნანგრევები ეგულებოდათ, ევფრატის მარცხენა ნაპირზე. აქ მდებარეობდა ოთხი ბორცვი – ჯუმჯუმა, კასრი, ბაბილი, არმან იბნ ალი.

უკვე პირველმა არქეოლოგიურმა სამუშაოებმა გამოავლინა ფილებით მოპირკეთებული გზა. ქვის ზედაპირზე დატანილი იყო მეფე ნაბუქოდონოსორ II-ის (ძვ. წ. 605-562 წწ.) წარწერები. მის მოღვაწეობასთან (და არა სემირამიდას, რომელიც მასზე 300 წლით ადრე ცხოვრობდა) არის დაკავშირებული მსოფლიოს შვიდი საოცრებათაგანის (დაკიდებული ბალების) შექმნა ბაბილონში. მან ის საგანგებოდ გააშენა თავისი მიდიელი მეუღლისათვის, რომელსაც თავისი მთაგორიანი და ტყიანი ქვეყანა ენატრებოდა. ბალი, რომელიც ტერასებისაგან შედგებოდა და საინჟინრო

ხელოვნების სასწაულს წარმოადგენდა. ბალის გასაშენებლად აიგო ოთხიარუსიანი გოდოლი – კოშკი. თითოეულ კოშკს დამოუკიდებელი წყლის სისტემა ჰქონდა გათვლილი კონკრეტულ მცენარეთა რაოდენობაზე.

მეფე ნაბუქოდონოსორ II-ის შესახებ დანიელ წინასწარმეტყველის წიგნში (დან. 4:27-31) აღნიშნულია, რომ იერუსალიმის დანგრევის შემდეგ, ძვ. წ. 586 წელს იგი ჭკუიდან გადავიდა. ნმინდა წერილის ამ ცნობას წლების მანძილზე ეჭვის თვალთ უყურებდნენ, მაგრამ ახალ აღმოჩენილმა წარწერებმა დაადასტურა ბიბლიის სისწორე. ასე მაგალითად, ბაბილონელი ქურუმის ბეროზის ცნობით, „ნაბუქოდონოსორი მოულოდნელად ავად გამხდარა მაშინ როდესაც ის გალავნის კედლებს აშენებდა და მის შემდგომ მიიცვალა“. მეორე წყაროს მიხედვით: „მას ცხოვრება უაზროდ მოეჩვენა, ის წინააღმდეგობრივ და უაზრო განკარგულებებს იძლეოდა. ის ვერ ამუშავებდა მამობრივ სიყვარულს ვაჟისა და ქალიშვილის მიმართ, ვერ ცნობდა ნათესაეებს, ასევე არ შეეძლო ბაბილონისა და ტაძრის მართვა“. ნაბუქოდონოსორის კიდევ ერთი წარწერა გვამცნობს, რომ წლების განმავლობაში სასახლეში ყოფნა მას არ ახარებდა. „მე არ ავაშენე ბაბილონში ჩემდამი მიძღვნილი რაიმე შენობა, ვერ ვადიდე, ვერ ვუმღერე სიმღერები ჩემ ღვთაება მარდუქს, ვერ აღვმართე საკურთხეველი მსხვერპლშენი რვისათვის და არ გავწმინდე არხები“.

ძვ. წ. III ს-ის ერთ წყაროში ნათქვამია, რომ ის, რომელსაც ღმერთი გასწყრომია, ასულა თავისი სასახლის ტერასაზე და ქადაგად დაეარდნო. ამის შემდგომ მოულოდნელად გაქრა სახელმწიფო ასპარეზიდან – სულიერად დაავადმყოფებულა. ამგვარად, ბიბლიაში დაცული ცნობები ნაბუქოდონოსორის შესახებ სწორი აღმოჩნდა.

ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ იმის თაობაზე, რომ ანტიკურ წყაროებში ძველი ბაბილონის რამდენიმე აღწერაა შემონახული. გათხრების შედეგად დადგინდა – არც ერთი მათგანი ზუსტი არ არის. უპირატესად ეს ქალაქის ზომებს ეხება. როგორც არქეოლოგიური გათხრებიდან ირკვევა, ბაბილონი სინამდვილეში წარმოადგენდა გეგმაში მოგრო ფორმის თითქმის ოთხკუთხა ქალაქს, რომლის პერიმეტრი 8150 მ-ს, 4 კვ. კმ უდრიდა. ამ ოთხკუთხედის კუთხეები მიმართული იყო ქვეყნის ოთხ მხარეს. მისი ჩრდილოეთი (ილტანუ) თანამედროვე ჩრდილო-დასავლეთით, სამხრეთი (შუგუ) – სამხრეთ-აღმოსავლეთით, დასავლეთი (ამურუ) – სამხრეთ-დასავლეთით, აღმოსავლეთი (შადუ) ჩრდილო-აღმოსავლეთით. მდინარე ევფრატი ქალაქის ჩრდილოეთიდან სამხრეთით მიედინებოდა, რომელიც მას ორ არათანაბარ ნაწილად ყოფდა. მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა ძველი, ხოლო მარჯვენაზე, რომელიც უფრო მომცრო ზომის იყო – ახალი ქალაქი. იგი, თავის მხრივ, ბაბილონის გარეუბანს წარმოადგენდა. საქალაქო ცენტრი და უფრო მნიშვნელოვანი ადმინისტრაციული შენობები მდინარის აღმოსავლეთ სანაპიროზე ყოფილა განლაგებული.

ბაბილონის გარშემო ფინიკისა და ხილის ბაღები იყო გაშენებული. აქვე მდებარეობდა ბაბილონის მდიდარი მოსახლეობის აგარაკები, გლეხთა სახლები. მეფე ნაბუქოდონოსორმა ამ დასახლებას მდ. ევფრატის მარცხენა სანაპიროზე მონოლითური კედელი შემოავლო, რომლის სიგრძეც თითქმის 22 კმ იყო. პეროდოტეს მიხედვით, ბაბილონს გარს ერტყა დამცავი კედელი მრავალრიცხოვანი შიდა და გარე კოშ-

კებით (სურ. 47). კედლის სისქე კი იმდენად დიდი იყო, რომ მასზე თავისუფლად აუქცევდა გვერდს ორი ოთხცხენიანი ეტლი. გალაენის პერიმეტრზე, ყოველ 50 მეტრში კოშკი იდგა. შიდა გალაენას 360, ხოლო გარეთას 250 კოშკი იცავდა. ძველი ბაბილონის საერთო ფართი 10 კვ. კმ-ს აღწევდა, ხოლო მისი მოსახლეობა ნახევარ მილიონს ითვლიდა.

ნაბუქოდონოსორის პერიოდში ბაბილონს შვიდი კარიბჭე ჰქონდა. მათ ქვეყნის მთავარი მფარველი ღმერთების სახელები ჰქონდათ დარქმეული. განსაკუთრებული სილამაზით ღვთაება იშთარის კარიბჭე გამოირჩეოდა, რომლიდანაც ესაგილასთან³⁸ (სატაძრო კომპლექსი) მიმავალი ცნობილი საპროცესიო გზა („აიბურ-შაბა“) იწყებოდა (სურ. 47 ა). შესასვლელში იყო აღმართული მაღალი, კვადრატული რელიეფებითა და ჭიქურით დაფარული მასიური კოშკი. კედლების ცისფერ ფონზე გამოსახული იყო წმინდა ცხოველების 575 რელიეფური გამოსახულება. დიდი სამუშაოების შემდეგ რესტავრატორებმა აღადგინეს იშთარის კარიბჭე, რომელიც დღეს ბერლინის მუზეუმშია დაცული.

გზის ქვაფენილი მოკირწყლული იყო 1მx1მ სიგრძის კირქვის ფილებით. მათი კიდე მოპირკეთებულია წითელი ქვით. ცენტრში მოთავსებული იყო ღვთაება მარდუქისადმი მიძღვნილი მეფე ნაბუქოდონოსორის წარწერა. ქუჩის სიგანე 23 მ-ია. მთელ მის სიგრძეზე მიყვება ცისფერი მოჭიქური ქვისაგან აგებული კედელი, შემკული განრისხებულ პოზაში მყოფი ოცი ლომის რელიეფური გამოსახულებით.

ბერლინში აღდგენილ იქნა აგრეთვე ნაბუქოდონოსორ II-ის სატახტო დარბაზი, რომლის სიგანე 60, ხოლო სიმაღლე 20 მეტრია. დარბაზი მოპირკეთებული ყოფილა მდიდრული მორთულობებითა და მოჭიქული აგურისაგან დამზადებული მრავალფერი ბარელიეფებით.

რ. კოლდევეიმ არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოაჩინა მეფე ნაბუქოდონოსორის პერიოდის ბაბილონი, დაკიდებული ბალები, მეფის სასახლე, იშთარის ჭიშკართან მიმავალი საცერემონიო გზა, ევფრატზე გადებული ხიდი, ბაბილონის კედლები, ქუჩები და სახლები, ბიბლიური „ბაბილონის გოდოლი“, ნაბუქოდონოსორისა და მისი მამის ნაბოფალასარის წარწერები.

ყველაზე მნიშვნელოვან აღმოჩენას მაინც სატაძრო კომპლექსი ესაგილა წარმოადგენდა. ესაგილა არა მარტო ბაბილონის, არამედ მთელი მესოპოტამიის – წინა აზიის კულტურულ-რელიგიურ ცენტრს წარმოადგენდა. ამ სკოლებში განათლებამიღებული ქურუმები იგზავნებოდნენ სხვადასხვა ქვეყნებში – ეგვიპტეში, ელამში, მიდიაში, ასურეთში. ისინი ესაგილას მთავარი ღმერთის მარდუქისადმი ერთგულებას იწაბვდნენ. იქ მოღვაწე ასტროლოგებმა იცოდნენ ზოდიაქები და პოროსკოპები, მკითხაობა, პემეროლოგია (დადებითი და უარყოფითი დღეების გამოთვლა), მისტიკა, სპირიტიზმი, მაგია, შელოცვები, გათვალეობი, სულების გამოძახება და სხვ.

ესეგილა ბაბილონის ცენტრში მდებარეობდა. შემოსაზღვრული იყო ქვის კედ-

³⁸ ესაგილა სიტყვასიტყვით ითარგმნება და ნიშნავს „სახლი თავის აწევისა“.

ლით. მის ტერიტორიაზე სხვა ტაძრებთან ერთად იდგა ზიგურათი – „ეტემენანკა“ ანუ „ცისა და მიწის ქვაკუთხედი“ (სურ. 47 ბ), რომელიც ბიბლიური „ბაბილონის გოდოლის“ პროტოტიპად არის მიჩნეული. ბაბილონის ზიგურათი ხამურაბის (ძვ. წ. 1792-1750 წწ.) დროიდან არსებობდა. მის არქიტექტორად არად-ახერ-შუაა მიჩნეული (ასარხადონის მმართველობის პერიოდი).

ეს იყო უზარმაზარი სატაძრო კომპლესი, ბევრად აღმატებული ურის მთვარის ტაძარზე. ქურუმთა მსოფლიო ცენტრი. ზიგურათი წარმოადგენდა 7 საფეხურიან კონსტრუქციას, თითქმის კვადრატულ მასივს, რომლის სიმაღლე 91 მ იყო, თითოეული კუთხის სიგრძე ასევე 91, 55 მეტრს უდრიდა. ბაბილონის ზიგურათი შედგებოდა 7 საფეხურისაგან. ძირითად – პირველ იარუსზე დაფუძნებულია მომდევნო საფეხურები. თითოეული მომდევნო საფეხური წინა საფეხურზე მცირე ზომისა იყო. შენობა რაც უფრო ზემოთ მიდიოდა, ზომებში მით უფრო მცირდებოდა. თითოეულ იარუსს თავისი დანიშნულება ჰქონდა. ისინი განსხვავებული ფერით იყო შეღებილი და, თავის მხრივ, თითოეული მათგანი ცალკეული ღვთაებისადმი მიძღვნილ ტაძარს წარმოადგენდა.

პირველი საფეხური 33 მეტრი სიმაღლის და მკვეთრი შავი ფერისა იყო. ის ბაბილონის უზენაესი ღვთაება მარდუქის ქვედა ტაძრად იწოდებოდა. ტაძრის ცენტრში მისი ქანდაკება იდგა, რომელიც მთლიანად ოქროსაგან ყოფილა ჩამოსხმული და 23 ტონას იწონიდა. აქვე მდგარა 15X5 მ ოქროს მაგიდა, სკამი და სამეფო ტახტი ღვთაებისათვის. აქ ხდებოდა ყოველდღიური მსხვერპლშენიშვა. მსხვერპლად ახალშობილ ცხოველებს წირავდნენ.

მეორე საფეხური 18 მ სიმაღლის და თეთრი ფერისა ყოფილა, მესამე – მენამული, 6 მეტრი სიმაღლისა, მეოთხე – ლურჯი. ასეთივე ზომებისა იყო მეხუთე – წითელი და მეექვსე – ვერცხლისფერი საფეხურები... ბოლო მეშვიდე – ოქროსფერი საფეხური მარდუქის ზედა ტაძრად იწოდებოდა. მისი სიგრძე 24 მეტრი, სიგანე 21 მეტრი, ხოლო სიმაღლე 15 მეტრი ყოფილა. ტაძარი ფირუზისფერი შორენკეცებით იყო მოპირკეთებული. ზედაპირს ამშვენებდა ოქროს რქები, რომელიც მზეზე პრიალებდა და მომლოცველთათვის ის მრავალი კილომეტრის მანძილზე ორიენტირის – გზის მაჩვენებელს წარმოადგენდა. ბოლო ზედა ტაძარში მონყობილი იყო თავად მარდუქის „მოსასვენებელი“ (სანოლო, სავარძელი, მაგიდა). „დასვენების მოწყობა“ ქურუმებს დიდ ფულად შემოსავალს აძლევდა, რადგან სატაძრო პროსტიტუციის, ორგიების ადგილს წარმოადგენდა. ზიგურათს ჰქონდა კიბეების ორი სისტემა: შიდა ქურუმთათვის და გარეთა, რომლითაც მომლოცველები სარგებლობდნენ. გარედან ზიგურათს იცავდა გალავნის კედელი და კოშკები. ეს იყო სიმაგრე სიმაგრეში. ბაბილონის გოდოლი ბაბილონის სიამაყე და ქვეყნის სიმბოლო იყო. შესაბამისად, პირველ რიგში მტრებიც (სარგონ II, აშურბანიფალი...) მის განადგურებას ცდილობდნენ...

მართლაც კარგად ჩანს, რომ ზიგურათი რამდენჯერმე ყოფილა დანგრეული და რეკონსტრუირებული. ყველაზე დიდი აღდგენითი სამუშაოები ჩატარდა ახალი ბაბილონის სამეფოს პერიოდში (ძვ. წ. VII-VI სს.) მეფე ნაბუქოდონოსორის მიერ. ბიბლიურ თხრობას ერთგვარად ამაგრებს ნაბუქოდონოსორისა და მისი მამის ნაბოფალასარის წარწერები. ნაბოფალასარის სამშენებლო წარწერაში ნათქვამია:

„ამ დროისათვის მე დამაქისრა ღმერთმა ბაბილონის კოშკის აღორძინება, რომელიც ჩემამდე დანგრევის პირზე გახლდა მისული; ასევე საძირკველი, ლიბო მინისქეშა სამყაროს გულზე, მწვერვალი კი ცისქვეშეთს წვდებოდა“.

რამდენიმე წლის შემდეგ კი უკვე ნაბუქოდონოსორი წერდა:

„მე ყველაფერი გავაკეთე რათა დამემთავრებინა ეტემენანკას მწვერვალი, რათა შესძლებოდა მას ცასთან დავა“.

ამრიგად, ბიბლია ბაბილონის გოდოლის შესახებ ჭეშმარიტ ინფორმაციას იძლევა და ფოლკლორულ გადმოცემებს არ ემყარება. როგორც ვნახეთ, მამისა და შვილის ორივე სამშენებლო წარწერაში ნათქვამია თუ როგორ წვდებოდა ეს კოშკი ცას, რაც ბიბლიაშიც ხაზგასმულია. იმავდროულად, ნაბუქოდონოსორის მიერ გამაგრებულ იქნა ქალაქი ბაბილონი, რომელიც აუღებელ ციხესიმაგრედ იქცა. მის ერთ-ერთ წარწერაში ნათქვამია:

„მე შემოვარტყი ბაბილონს აღმოსავლეთიდან მძლავრი გალავანი და დამცავი თხრილი. მე გავაკეთე ალაყაფის კარი კედრისაგან და დაეფარე სპილენძის ფირფიტებით, რათა მტერს არ შემოეტია ფლანგებიდან. მე დავიცავი ისინი ზღვის ტალღებით მძლავრი წყალსატევებით. მისი გადალახვა ისევე ძნელია, როგორც ზღვისა. მისი ნაპირები გამომწვარი ალიზის აგურებით იქნა გამაგრებული. ბაბილონი ციხე-სიმაგრედ ვაქციე“. ბაბილონის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა ასიათასობით დამლიანი აგური ნაბუქოდონოსორის სახელით.

ბიბლიური ბაბილონი აღწერილი აქვს იოანე ბაგრატიონს (1768-1830), საქართველოს უკანასკნელი მეფის გიორგი XII-ის ვაჟს თავის ცნობილ ნაშრომში „ხუმარსნავლა“ (კალმასობა). იოანე ბატონიშვილი ბაბილონის აგებას ნაბუქოდონოსორს უკავშირებს. ის სვამს კითხვას „რის გამო იყო ეგრეთ დიდებული ქალაქი ესე ბაბილონისა?“ უპირველეს ყოვლისა „ზღუდეთა გამო ამა ქალაქისა“. მეორე მიზეზად ბაბილონის ტაძარს „ბელსაგად წოდებულად“ ასახელებს. მესამე ღირშესანიშნაობად „სამეფო სასახლისა და ზედან დაშენებულსა ბაღებით“ მიიჩნევს. მისი აღწერით, ქალაქ ბაბილონის სიდიადეს მოკირწყლული, ფილაქნებიანი ქუჩები და მდინარის სანაპიროები მატებდნენ. მას ამშვენებდა ტბები და დიდი არხები, მაღალი შენობები ოთკუთხა სქელ გალავანს „აქუნდათ ბჭენი ოცდახუთ ხუთნი“, რომლებიც „ოთხსავე გვერდსა შეადგენს კარსა ანუ ბჭესა“... ასეთი წარმოდგენა ჰქონდათ საქართველოში ბიბლიურ ქალაქ ბაბილონზე.

ბაბილონის ტყვეობა

როგორც აღნიშნული გვექონდა, ძვ. წ. 586 წელს, ცხრა თვის თავგანწირული ბრძოლის შემდეგ, იერუსალიმი დაეცა. ბაბილონელები მოსახლეობას სასტიკად გაუსწორდნენ. ქალაქი გადაწვეს. განდაგურდა სოლომონის ტაძარიც. იერუსალიმის მკვიდრნი ტყვედ იქნენ წაყვანილნი ბაბილონში. დაიწყო ე. წ. „ბაბილონის ტყვეობის“ პერიოდი, რომელიც ძვ. წ. 539 წლამდე გაგრძელდა. ბიბლიაში ებრაელთა ამ

ტრაგიკულ პერიოდზე მოგვითხრობს იერემია წინასწარმეტყველის ნიგნი, რომლის მსახურებაც დაახ. ძვ. წ. 625-585 წწ. განეკუთვნება.

წლების განმავლობაში იუდეველი ხალხი არ ემორჩილებოდა ღმერთს და მის რჯულს არღვევდა. იერემია, ღმერთის მიერ მოვლენილი, იუდეველებს აფრთხილებდა – თუ ისინი მრუდ გზაზე სიარულს არ მოიპოვებდნენ, მაშინ მათ მიწა-წყალს უცხო ხალხი დაეპატრონებოდა. მათ კი ბაბილონში ტყვედ წაიყვანდნენ. მაგრამ თუ ღმერთს მიმართავდნენ, ღმერთი მათ აპატიებდა: „მე დავდებ ახალ აღთქმას ისრაელის სახლთან და იუდას სახლთან. ჩემს რჯულს მათ შიგანში ჩავდებ და მათ გულზე დავანერმას“ (იერ. 21:22). იუდეველები ვერ მიხვდნენ იერემიას ნათქვამს.

დამარცხებულ ხალხთა მასობრივი დეპორტაცია ჩვეულებრივი მოვლენაა ძველი აღმოსავლეთის ისტორიაში. ეს სისტემა ზოგ შემთხვევაში წარმატებულად მოქმედებდა. მთელი რიგი ერები კარგავდნენ ეთნიკურობას, ენას და ითქვიფებოდნენ დამპყრობლებში. შეიძლება ითქვას, სწორედ ეს დაემართა ისრაელის სამეფოს, იუდეველებს. იუდას სამეფოს მოსახლეობამ, რომელთაც უფრო განვითარებული შქონდათ ნაციონალური და რელიგიური თვითშეგნება შეძლეს შეენარჩუნებინათ საკუთარი თვითმყოფადობა. გადასახლებული ებრაელებისათვის ბაბილონში გამოყოფილი იყო განსაკუთრებული კვარტალი. გარდა ამისა, იუდეველთა ნაწილი სხვადასხვა ქალაქებში იქნა ჩასახლებული, რომელთაც იქ მიწის ნაკვეთები დაურიგდათ. ბაბილონელთა ტყვეები გამოიყენებოდა სხვადასხვა მძიმე სამუშაოებზე. ეს პროცესი კარგად არის გადმოცემული ბაბილონურ ბარელიეფებზე. ამასთანავე, ბაბილონის მმართველებმა იუდეველებს გარკვეული უფლებები დაუტოვეს, რაც მათ შიდა ცხოვრებასა და რელიგიურ თვითმმართველობაში აისახა. ბაბილონის ტყვეობის პერიოდში იუდეველთა ნაწილი სავაჭრო ოპერაციებში ჩაება და შეეგუა ახალ პირობებს იმდენად, რომ მათ ერთ ნაწილს არც კი სურდა სამშობლოში დაბრუნება. ნაწილისთვის კი პირიქით იერუსალიმი წმიდათაწმიდა ადგილად რჩებოდა და ისინი დიდი მონდომებით ცდილობდნენ სამშობლოში დაბრუნებას. ბიბლიის თანახმად, იუდეველთა შორის გაიღვიძა ცოდვების მონანიების გრძნობამ, რამაც გააძლიერა ებრაელთა რელიგიური რწმენა.

ესაია წინასწარმეტყველი ბაბილონის სრულ განადგურებას წინასწარმეტყველებდა (ეს. 13:17-22). იგივეს უწინასწარმეტყველებდა ბაბილონს იერემიაც:

„წანგრევადა იქცევა ბაბილონი, ტურების ბუნაგად, უდაბურ და სასტვენელ ადგილად, და არავინ იცხოვრებს იქ“ (იერ. 51:37).

ბუნებრივია, ახალი ბაბილონის სამეფოს დაცემას და აქემენიანთა იმპერიის წარმოქმნას იუდეველები დიდი სიხარულით შეხვდნენ. აქემენიანთა სპარსეთის მეფე კიროსი (ძვ. წ. 559-530 წწ.), როდესაც თავს დაესხა ბაბილონს მან ურიცხვ ტყვეს თავისუფლება და მდგომარეობის შემსუბუქება აღუთქვა, რითაც მათი თანაგრძნობა და დახმარება დაიმსახურა. ებრაელები კიროსს, როგორც განმათავისუფლებელს ისე შეხვდნენ. კიროსმაც გაამართლა მათი იმედები.

ბიბლიის მიხედვით, ესაია წინასწარმეტყველი წინასწარმეტყველებდა იმის შესახებ, რომ კიროს მეფე ებრაელებს სამშობლოში დაბრუნების უფლებას მისცემდა:

„...ჩემი მწყემსია და ყოველ სურვილს შემისრულებს! და ეუბნება იერუსალიმს: აშენდები! და სასახლეს: ჩაეყრება შენი საძირკველი!“ (ეს. 44:28 45:1-მდე).

ბაბილონის დამპყრობმა კიროს დიდმა მართლაც გამოსცა ბრძანება, რომლითაც ებრაელებს სამშობლოში დაბრუნებისა და ტაძრის აღდგენის უფლება მიეცათ (1 ეზრ. 1:1-4).

1879 წელს ბაბილონის გათხრების დროს აღმოჩნდა თიხის ცილინდრი – ე. წ. „კიროსის ცილინდრი“ (ინახება ბრიტანეთის მუზეუმში). კიროს დიდმა ბრძანება გასცა თიხის ცილინდრზე ამოტვიფრათ მისი გამარჯვებების, შეწყალებების და ასევე წინაპართა ნუსხა. მისი ბრძანებით ებრაელები მონობისაგან გათავისუფლდნენ.³⁹ კიროსის ეს შორსმჭვრეტელოვანი გადაწყვეტილება პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურებოდა. ძვ. წ. 536 წელს კიროსმა იუდეველებს იერუსალიმში დაბრუნებისა და იაპეკს ტაძრის მშენებლობის უფლება იმ მიზნით მისცა, რომ პალესტინის შემოშტკიცებით ეგვიპტე დაემორჩილებინა.

მეფის ბრძანებას ყველა ებრაელი გამოეხმაურა ვისთვისაც ძვირფასი იყო იერუსალიმი და ტაძარი. მათი რაოდენობა არც ისე დიდი აღმოჩნდა, მხოლოდ 42 360 იუდეველი და 7 367 მონა. ტყვეობიდან დაბრუნებული ებრაელები ძირითადად იერუსალიმსა და მის შემოგარენში დასახლდნენ. იუდას დანარჩენი ტერიტორია იმ იუდეველების შთამომავლებით იყო დასახლებული, ვინც ტყვეობას გადაურჩა. ნიშანდობლივია, რომ სტრატეგიული ქალაქები, როგორიც იყო ლაქიშის ციხესიმაგრე სამხრეთში და ხაცორის ჩრდილოეთში სპარსელთა საყრდენ პუნქტებად რჩებოდა. არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩენილი საბეჭდავების შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ იუდას სპარსეთის შემადგენლობაში დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის სტატუსი ჰქონდა.

ბაბილონში წარმოიშვა მნიშვნოვრების – ფარისეველთა ფილოსოფიური სკოლა, რომელთაც დაიწყეს დაფანტული წიგნების, საერო და სასულიერო ლიტერატურის შეკრება. პირველად იქნა შედგენილი ლეთის კანონი. თავის მხრივ, ბაბილონურმა კულტურამ დიდი გავლენა იქონია იუდეველებზე, რაც ივრითზე – ძველ ებრაულ ენაზე აისახა. ის დაგინყებას მიეცა, მისი ადგილი კი არამეულმა ენამ დაიკავა. ამ დროს დაემატა ბიბლიას არამეული წიგნები.

ბაბილონის ტყვეობამდე იუდეველები, შეიძლება ითქვას, იზოლირებულად ცხოვრობდნენ. ტყვეობის შემდეგ კი ისინი განფენილნი აღმოჩნდნენ თითქმის მთელ ცივილიზებულ სამყაროში, მათ შორის საქართველოში. შეიძლება ითქვას, იუდეველებმა თავის ნხრივ ღრმა კვალი დატოვეს წარმართულ სამყაროზე და გარკვეული პროგრესული როლი ითამაშეს პირველი მსოფლიო მონოთეისტური რელიგიის – ქრისტიანობის გაერცელების თვალსაზრისით.

³⁹ ცილინდრმა განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მას შემდეგ, რაც 1960-იან წლებში ირანის ბოლო შაჰმა მასზე დატანილი ტექსტი ადამიანთა უფლებათა დაცვის პირველ ნიმუშად აღიარა.

ეზრას, ნეემიას, ესთერისა და ნაწილობრივ დანიელის ბიბლიურ წიგნებში მოქმედება სპარსეთის იმპერიაში – კიროსისა და მისი მემკვიდრეების დროს ვითარდება. ეზრა და ნეემია მოგვითხრობს იუდეველთა დაბრუნების, იერუსალიმის აღდგენისა და ახალი ტაძრის აშენების შესახებ. ესთერის წიგნი კი ბაბილონში დარჩენილ ებრაელებს ეხება.

იერუსალიმის ტაძარი იმ ბიბლიური წიგნების ცენტრშია, რომელიც „ბაბილონის ტყვეობის“ დასასრულს ეხება. ტაძრის აღდგენა დაიწყო ბაბილონიდან ებრაელთა დაბრუნებისთანავე იესო მღვდელმთავარისა და იუდას მმართველის ზერუბაბელის ხელმძღვანელობით. იერუსალიმში დაბრუნებულმა იუდეველებმა ნანგრევებისაგან გაათავისუფლეს იერუსალიმის პირველი ტაძრის ტერიტორია, დადგეს იქ საკურთხეველი და აღადგინეს მსხვერპლშენიერვა. მშენებლობაში მონაწილეობდნენ გამოცდილი კირითხურობები. იაფოდან და ტვიროსიდან შემოდიოდა კედრის ხე. სამუშაოს ხელმძღვანელობდნენ ლევიანები. ტაძრის საძირკვლის დადებას საზეიმო ცერემონიალი ახლდა, რომლის დროსაც კითხულობდნენ ფსალმუნებსა და იერემია წინასწარმეტყველის სიტყვებს (იერ. 33:10-11), ხალხი ხარობდა და აღიდებდა უფალს ისრაელის მეფის დავითის წესისამებრ (ეზ. 3:8-11). ბაბილონის ტყვეობიდან დაბრუნებული იუდეველები ტაძრის მშენებლობაში მონაწილეობის უფლებას არ აძლევდნენ სამარიელებს. ისინიც, თავის მხრივ, ყოველწლიურად ხელს უშლიდნენ ტაძრის მშენებლობას. ამის შედეგად, ტაძრის მშენებლობა შეჩერდა და მხოლოდ რამდენიმე წლის შემდეგ გაგრძელდა.

დარიოსის მეფობის მეექვსე წელს (12 მარტს), ე. ი. ძვ. წ. 516 წელს, პირველი ტაძრის დანგრევიდან სამოცდაათი წლის შემდეგ დასრულდა მეორე ტაძრის მშენებლობა (სურ. 25). მეორე ტაძრის კურთხევისას მსხვერპლად შეწირეს 100 ხარი, 600 წვრილფეხა საქონელი და განსაწმენდელი მსხვერპლი 12 ვაცი იუდეველთა თორმეტი გვარის მიხედვით.

გოდების კედელი, რომელიც პეროდესდროინდელი დიდი ტაძრის ქვის პლადფორმის ნაშთებია, გადარჩენილია სამხრეთ-აღმოსავლეთ კუთხიდან ჩრდილოეთის მონაკვეთში – დაახლოებით 30 მეტრის მანძილზე. შემდეგ დიდი ქვის ლოდების წყობა უცბად წყდება, იწყება გაცილებით მომცრო ზომის უხეშად თლილი ქვის წყობა, რომელიც დამახასიათებელია სპარსული პერიოდისათვის. ფიქრობენ, რომ ეს ფრაგმენტი სწორედ იმ მეორე ტაძარს ეკუთვნოდა, რომელიც იესო მღვდელმთავრისა და იუდას მმართველის ზერუბაბელის ხელმძღვანელობით იქნა აშენებული.

ტყვეობიდან დაბრუნებული ებრაელები მეორე ტაძარში პირველი ტაძრის გაგრძელებას ხედავდნენ, რის გამოც ცდილობდნენ პირველი ტაძრის ზედმიწევნითი სიზუსტით აღდგენას, თუმცა ზუსტად ვერ იქნა აღდგენილი პირველი ტაძრის ძვირადღირებული მოპირკეთება. მოხუცები რომლებსაც ძველი ტაძარი ახსოვდათ ამის გამო „ხმამალლა ტიროდნენ“ (1 ეზრ. 3:12). მეორე ტაძარი თავდაპირველად საკმაოდ მოკრძალებულად გამოუყურებოდა. შემდგომში, ებრაელთა რიცხვის ზრდისა

და მათი ეკონომიური შეძლების გაუმჯობესების შედეგად, ტაძარი გაფართოვდა და გალამაზდა. აღდგენილ ტაძარს ებჯინებოდა ორი ეზო ოთახებით (სადაც ინახებოდა ეზრას მიერ ბაბილონიდან ჩამოტანილი გრაგნილები, ოქრო, ვერცხლი და სატაძრო ნივთები), კარებითა და მოედნით. ოფელის მთაზე (სატაძრო მთის სამხრეთი ფერდობი), ტაძრის შიდა კედელსა და ქალაქის გალავანს შორის ცხოვრობდნენ მღვდელმთავრები და ტაძრის მსახურნი.

რომის ბატონობის პერიოდში პეროდე დიდმა კიდეც უფრო დაამშვენა და გაამაგრა მეორე ტაძარი. ახ. წ. 70 წელს პირველი იუდეური ომის დროს (66-73 წწ.) ვესპასიანემ (69-79 წწ.) და მისმა მემკვიდრეებმა ებრაელთა ეს უდიდესი სინმინდე გადანვეს და დაანგრის. იერუსალიმის 100 000 მცხოვრები კი ტყვედ წაიყვანეს. 130 წელს რომის იმპერატორმა ადრიანემ (117-138 წწ.) ბრძანა მეორე ტაძრის ადგილას აეშენებიათ ახალი რომაული კოლონია და მისი ცოლისა და კაპიტოლიუმის ტრიადის საპატივცემულოდ ელია კაპიტოლინა დაერქმიათ. ქალაქს რომაული სამხედრო სალევოინე ბანაკის – კასტელუმის ტიპური ოთხკუთხედი ფორმა ჰქონდა. ბარ-კობას აჯანყების დროს (132-136 წწ.) ქალაქი სამი წლით იუდეველთა ხელში აღმოჩნდა. 135 წელს რომაელებმა ჩაახშეს აჯანყება და ქალაქში ლევოინერების ციხიონი ჩააყენეს...

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ძვ. წ. 614-612 წლებში ასურეთის იმპერიის განადგურების შემდეგ, ახლო აღმოსავლეთში დანინაურდნენ სპარსული ტომები. მიდიის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა პერსიდა, რომელსაც ძვ. წ. VII საუკუნიდან აქემენიანთა სამეფო გვარი განაგებდა (სახელმწიფომ სახელი სწორედ ამ დინასტიის დამაარსებლის აქემენისაგან მიიღო). ძვ. წ. 558 წელს აქემენიანთა სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა აქემენის შთამომავალი კიროს II დიდი (ძვ. წ. 559-530 წწ.), რომელმაც ძვ. წ. 553-530 წწ.-ში დაამარცხა მიდიელები. ძვ. წ. 550 წელს კიროსი იპყრობს მიდიის დედაქალაქ ეკატანას. ძვ. წ. 546 წელს კიროსმა დააფუძნა აქემენიანთა ირანის დედაქალაქი პასარგატი, სადაც დაიკრძალა კიდეც (სურ. 48).⁴⁰

როგორც ვიცით, ძვ. წ. 539 წელს კიროსმა დაიპყრო ბაბილონი. ე. წ. „კიროსის ცილინდრი“ მოგვითხრობს თუ როგორ შეძლო მან ბაბილონის უბრძოლველად აღება (სურ. 49). სპარსელებმა მდინარე ეფრატს კალაპოტი შეუცვალეს და ქალაქში მისი დაწრეტილი კალაპოტით შევიდნენ. კიროსმა ქალაქი არ გაანადგურა, პირიქით ძველი ტაძრები და შენობები აღადგინა. მან ებრაელებს, ისევე როგორც ბაბილონის იმპერიის მიერ დაპყრობილი ქვეყნებიდან დეპორტირებულ სხვა ხალხებს, საკუთარ

⁴⁰ კიროს დიდის სამარხი დღემდეა შემონახული. ის მდებარეობს სამხრეთ ირანში, პერსეპოლისის მახლობლად. ეს ექვსი კვადრატული ფილისაგან აშენებული არცთუ დიდი ზომის შენობაა, რომელსაც საფეხურების ფორმა აქვს. მათ მცირე ზომის ოთახამდე მივყავართ.

მინა-წყალზე დაბრუნების უფლება მისცა. კიროს დიდმა დაიწყო ტაძრის აღდგენა. დაუბრუნა იუიდეველებს ტაძრის მთელი საგანძური. ესაია წინასწარმეტყველის თქმით, კიროსი ღმერთმა აირჩია ებრაელი ტყვეების გასათავისუფლებლად. ბიბლიაში შესაბამისი პატივით არის მოხსენიებული ეს პიროვნება (ეზრ. 1:1-6; ეს. 44:28-48; საქ. 6:28).

ძვ. წ. 529 წელს კიროსმა დაიმორჩილა მთელი დასავლეთი აზია ხმელთაშუაზღვისპირეთიდან და ანატოლიიდან სირიამდე. იგი ახერხებდა გამარჯვებულთა და დამარცხებულთა ნეს-ჩვეულებების შერწყმას. მან საფუძველი ჩაუყარა დიდ სპარსულ იმპერიას. მისმა მემკვიდრე კამბიზმა (ძვ. წ. 530-522 წწ.) სახელმწიფო საზღვრები ეგვიპტემდე და ეთიოპიამდე გაზარდა. კამბიზის მემკვიდრე დარიოს I-მა (ძვ. წ. 522-486 წწ.) იმპერიაში მკაცრი საზოგადოებრივი წესრიგის დამყარების შემდეგ, დაიწყო დაპყრობითი ომები, აქემენიანთა იმპერიის საზღვრები დასავლეთით ბალკანეთამდე, ხოლო აღმოსავლეთით ინდამდე გაიზარდა. მან ჩაატარა ადმინისტრაციული და ფინანსური რეფორმა, ქვეყანა სატრაპიებად დაიყო. პირველად ისტორიაში ჯარი არ ექვემდებარებოდა პროვინციის მმართველებს სატრაპებს, ხოლო მთავარსარდლებს არ ჰქონდათ ადმინისტრაციული ძალაუფლება. მან ასევე გაატარა ფულადი რეფორმა, მოჭრა სრულფასოვანი ოქროსა და ვერცხლის მონეტები, ე.წ. „დარიკები“. გაიყვანა გზები, ზოროასტრიზმი გამოაცხადა სახელმწიფო რელიგიად. დარიოს I-მა ძვ. წ. 513 წელს პერსეპოლისში საუცხოო სასახლე ააშენა (სურ. 50). მისმა მემკვიდრემ ქსერსე I-მა (ძვ. წ. 486-465 წწ.) ათენიც კი დაიპყრო, მაგრამ ბერძნებთან დამარცხდა სალამინთან საზღვაო ბრძოლაში (ძვ. წ. 480 წ.). აქემენიანთა ირანმა ალექსანდრე მაკედონელის მიერ იმპერიის დაპყრობამდე, ძვ. წ. 333 წლამდე იარსება.

ბიბლიიდან ჩვენთვის კარგად არის ცნობილი სპარსეთის დედოფლის ესთერის ამბავი, რომელმაც თავისი ხალხი – ებრაელები მეფის პირველი მინისტრის ჰამანის მზაკვრობისაგან გადაარჩინა. მან სპარსეთში მცხოვრები ყველა ებრაელის მოსპობა გადაწყვიტა მარდოქაის – ესთერის მეურვის სიძულვილის გამო. ესთერი თანამემამულეებს გამოეყომა და მეფეს შეთქმულების ამბავი გაუშლავნა. ნაცვლად იმისა, რომ მეფეს ებრაელთა განადგურების ბრძანება გაეცა, მან იუდეველებს თავდაცვის საშუალება მისცა. ესთერის წიგნში მოთხრობილია სპარსეთის მეფე ქსერქსეს მმართველობის უმნიშვნელოვანესი ამბები. წიგნში დანერვილებით არის აღწერილი სამეფო სასახლე სუზაში. როგორც ვიცით, XIX საუკუნეში ბიბლია იყო ერთ-ერთი წყარო (თუ ერთადერთი არა), რომელშიც მოხსენიებული იყო სუზა, მეფის სასახლე. ბიბლიის კრიტიკოსებს ეს ცნობა საეჭვოდ მიაჩნდათ. იმ პერიოდისათვის სუზას ადგილმდებარეობა საერთოდ არ იყო ცნობილი. ამ ქალაქისა და სუზას სასახლის აღმოჩენა ბიბლიური არქეოლოგიის დიდი წარმატება გახლდათ.

1852 წელს ბრიტანელმა არქეოლოგმა უილიამ კენეტ ლოფტუსმა (1820-1858) აღმოაჩინა სუზას ნანგრევები. ოცდაათი წლის შემდეგ ფრანგმა არქეოლოგმა დელაფაუმ 1884-1886 წლებში ჩატარებული გათხრების შედეგად დააფიქსირა ესთერის წიგნში მოცემული სუზას სასახლის ნანგრევები (4:2; 5:1; 6:4; 7:7). ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩნდა სამეფო სასახლის კარიბჭე, შიდა

და გარე ეზო, ბაღი, სასახლის სეფედარბაზი. მათი განლაგება ზუსტად ემთხვეოდა ბიბლიაში მოცემულ სუზას სასახლის აღწერილობას.

არანაკლები მნიშვნელობისაა კიდევ ერთი აღმოჩენა, რომელიც ესთერის ბიძაშვილისა და მეურვის – მარდოქაის სახელთან არის დაკავშირებული. ეს ბაბილონური სახელი მოხსენიებულია „ბაბილონის ტყვეობაში“ მყოფ იმ იუდეველებში, რომლებიც იერუსალიმში დაბრუნდნენ ზერუბაბელთან, იესოსთან, ნემიასთან და სხვებთან ერთად (1 ეზრ. 2:1-2; ნემ. 7:6-7). დღესდღეობით მეცნიერთა ხელშია დაახლოებით 30-ზე მეტი ლურსმული დამწერლობით შესრულებული ტექსტი, რომელშიც მოხსენიებულია სახელი მარდოქაი. ბორსიპეში (ბაბილონის საკულტო ქალაქი) აღმოჩენილი ფირფიტა, რომელიც დარიოს I-ის მეფობის ბოლო წლებითა და ქსერქსეს მეფობის დასაწყისით არის დათარიღებული უნიკალურ წარწერას წარმოადგენს. ის მოგვითხრობს დიდმოხელე მარდუქაზე (Marduka), რომელიც სპარსეთის მეფის კარზე სუზაში ფინანსური ინსპექტორი (sipir) იყო. დიდი ალბათობა არსებობს იმისა, რომ ბიბლიაში მოხსენიებული მარდოქაი და ბორსიპეს ფირფიტაზე დაფიქსირებული მარდუქა ერთი და იგივე ისტორიული პიროვნება იყოს.

გავიხსენოთ ბიბლია:

„... იუდაელი მარდოქაი მეორე კაცი იყო მეფე ახაშვეროშის შემდეგ...“ (ესთ. 10:3).

1962 წლის ზაფხულში პალესტინაში, ბაღი ედ-დალიეს ერთ-ერთ გამოქვაბულში, იერიხონიდან 14 კილომეტრის მოშორებით და მდინარე იორდანედან 12 კმ-ით დასავლეთით ბედუინებმა აღმოაჩინეს მრავალი ჩონჩხი და არამეულ ენაზე შესრულებული პაპირუსის გრაგნილები, რომელთა დიდი ნაწილი სავალალო მდგომარეობაში იყო. ზოგიერთი პაპირუსი დაბეჭდილი იყო საბეჭდავით („ბულით“). პაპირუსის გრაგნილები გადაიტანეს პალესტინის არქეოლოგიურ მუზეუმში. მათი კვლევისა და გამოქვეყნების განსაკუთრებული უფლება შეიძინა აღმოსავლეთის კვლევის ამერიკულმა სკოლამ, რომელმაც, ამ მიზნით, შექმნა სპეციალური ფონდი. ბაღი ედ-დალიეში ჩატარდა ორი არქეოლოგიური ექსპედიცია არქეოლოგიური მუზეუმისა (1962 წლის დეკემბერი) და აღმოსავლეთის შემსწავლელი ამერიკული სკოლის მიერ (1963 წლის იანვარი) იუსეფ საადის, როლან დე ვოს, მუჰამედ ედ-დიბისა და ცოლქმარ ლეპების მონაწილეობით. მათ გულმოდგინეთ შეისწავლეს გამოქვაბული, რომელშიც აღმოჩნდა 300 ადამიანის ჩონჩხი, ძვ. წ. IV საუკუნით დათარიღებული კერამიკა, ტანსაცმლის ნაშთები, საიუველირო ნაწარმი, პაპირუსების ნაგლეჯები, ბულები, მონეტები.

პაპირუსები ძვ. წ. 375-335 წლებით თარიღდება ანუ იმ პერიოდით, რომელიც უშუალოდ უსწრებდა წინ აღექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობას პალესტინაში. აქ აღმოჩენილი სამი მონეტიდან ორი ასევე აღექსანდრე მაკედონელის ლაშქრობამდე პერიოდს განეკუთვნებოდა. შინაარსის მიხედვით, პაპირუსები საქმიან – სა-

მართლებრივ და ადმინისტრაციულ წერილებს განეკუთვნებოდა. მათ შორის გვხვდება მონებისა და მიწის ყიდვა-გაყიდვის კონტრაქტები, სავალე და განქორწინების ფურცლები. დოკუმენტების შედგენის ადგილი არის სამარია. დოკუმენტები, როგორც ალენიშნეთ, არამეულად არის შედგენილი, მაგრამ შიგ მოხსენიებული პირები არცთუ იშვიათად ებრაულ სახელებს ატარებენ. თიხის ბულებზე, რომლითაც დოკუმენტებია დაბეჭდილი შემონახულია გუბერნატორებისა და მოლაპარაკებებში მონაწილეთა პირადი ბეჭდები, ამათგან ორი ბეჭედი სანბალატ-მთავარს ეკუთვნის. ეს აღმოჩენა ძალზე მნიშვნელოვანია ბიბლიესტიკისთვის, რადგან ცნობილი იყო, რომ დაახლოებით ძვ. წ. 444 წელს ნეემიას მტრობა ჰქონდა მთავარ სანბალატთან. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, მთავარი სანბალატი ასი წლით გვიან ცოვრობდა. ზოგ მკვლევარს ეჭვი ეპარებოდა ამ ორი ადამიანი რეალურ არსებობაში.

ახლად აღმოჩენილი საბეჭდავები ადასტურებს მათ რეალურ არსებობას. ის საგვარეულო სახელი უნდა ყოფილიყო მთავართა ოჯახში.

როგორ მოხვდა სამარიული პაპირუსები იერიხოზის მახლობლად უცნობია. წყაროებისა (იოსებ ფლავიუსი, კურციუს რუფუსი, ევსებიუსი) და არქეოლოგიური მონაპოვრის შეჯერების საფუძველზე ფ. კროსი შემდეგნაირ სურათს გვიხატავს: როდესაც ალექსანდრე მაკედონელის ეგიპტეში ყოფნისას სამარიელებმა, რომლებიც ალექსანდრე მაკედონელის ნდობით სარგებლობდნენ, მოკლეს ანდრომაქე – სირიის გამგებელი, განრისხებულმა ალექსანდრემ სამარიელებზე შური იძია. ქალაქი მიწასთან გაასწორა. ალექსანდრემ სამარიაში ექვსი ათასი ბერძენი ჩაასახლა, რის შედეგადაც სამარია ელინისტურ ქალაქად იქცა. სამარიელების ზედა ფენის ნაწილმა თავს უშველა. მათ დროებითი თავშესაფარი აბუ-შინჯეს გამოქვაბულში – ბადი ედ-დალიეში იპოვეს. მათ აქაც მისწვდნენ მაკედონელები.

ახლად აღმოჩენილი არქივის მნიშვნელობა ძალზე დიდია. ძვ. წ. IV საუკუნე ყველაზე შეუსწავლელი პერიოდია პალესტინის ისტორიაში. სამარიის პაპირუსები სადაც მოცემულია პალესტინის სოციალ-ეკონომიკური სურათი პირველი დოკუმენტური მტკიცებულებაა სპარსეთის პერიოდის პალესტინის შესახებ. გრაგნილები ასევე ღირებულია სამარიის პოლიტიკური ისტორიის შესწავლის თვალსაზრისითაც. მასში გადმოცემულია სამარიის მმართველთა თანმიმდევრული სია და სხვ.

ელინისტური ეპოქა

ბიბლიურ ისტორიაში აღწერილია ელინისტური ეპოქის მოვლენები. ძვ. წ. 333 წელს იუდა და იერუსალიმი წინააღმდეგობის განეცა გარეშე დანებდა ალექსანდრე მაკედონელს (ძვ. წ. 356-323 წწ.). მან დაამტკიცა აქემენიანების მიერ პალესტინის ქალაქისათვის მიცემული პრივილეგიები. ალექსანდრეს გარდაცვალების შემდეგ, მისი მემკვიდრე მხედართმთავრების დიადოხოსების ომის შედეგად, იუდეაზე კონტროლი დაანესა პტოლემაიოს I სოტერმა (ძვ. წ. 323-283 წწ.). მოგვიანებით, ეგვიპტიდან დაბრუნებული ანტიოქოს IV ეპიფანე (ძვ. წ. 175-163 წწ.) ძვ. წ. 169 წელს შეიჭრა იე-

რუსალიმში, კონფისკაცია გაუკეთა ტაძრის საგანძურს, ხოლო შემდეგ შეურაცხყო ებრაელთა რჯული, ენა, მეორე ტაძრის სინმინდეები. ძვ. წ. 167-164 წწ-ის მაკაბელთა აჯანყების შედეგად ქვეყნიდან განდევნილ იქნენ ბერძნები და საფუძველი ჩაეყარა ხასმონიანთა დინასტიას.⁴¹ ძვ. წ. 63 წელს იუდეა რომის იმპერიამ დაიპყრო.

ალექსანდრე დიდის დაპყრობის შემდგომ ოცი წლის მანძილზე იერუსალიმი შვიდჯერ გადავიდა ხელიდან ხელში: ერთხელ 320 წ. (ან 319 წ.), ორჯერ 318 წ. ერთხელ 315 წ. ორჯერ 312 წ. და ერთხელ 305 წ. ქალაქმა პტოლემეაიოსს წინააღმდეგობა გაუწია, მაგრამ დაეცა შაბათს, რადგან ებრაელებმა არ მოისურვეს ღვთის დღეს ბრძოლა. როდესაც მეოთხე მონარქიამ მემკვიდრეობით მიიღო სპარსეთის სამეფო, იერუსალიმი გახდა იუდეას მცირე ოლქის ცენტრი, რომელსაც პეხა (მეფის ნაცვალის) მართავდა.

ალექსანდრე მაკედონელის დროს შეიცვალა არა მხოლოდ სამეფო ხელისუფლების შემადგენლობა, არამედ ზოგიერთი ადმინისტრაციული გაგებაც. სპარსული რაიონი იეჰუდა (იუდა) გახდა იუდეა (ბერძნულად) სირიის სატრაპიაში. საერთო ჯამში სახელმწიფო მოწყობა უცვლელი რჩებოდა.

ებრაულ დიასპორას რაც შეეხება, მაკედონელის დაპყრობების შედეგები მისთვის სამმხრივ ხასიათს ატარებდა. პირველ რიგში, ახალმა ერამ ებრაელები დაყო პოლიტიკურად: ძვ. წ. 321 წლიდან ძვ. წ. 30 წლამდე აზიასა და ეგვიპტეს სხვადასხვა ბატონები ჰყავდა. მეორე, ხდება იუდეველთა კულტურული გახლეჩა, რაც ყველაზე მეტად სამეტიყველო ენას შეეხო, რომელიც, თავის მხრივ, არა მარტო აზროვნების, არამედ იდენტურობის, ეთნიკური კუთვნილების გამოსახვის მთავარ საშუალებას წარმოადგენდა. თუ აღმოსავლეთში სინას მთიდან ჰიმალაიამდე გაბატონებული იყო არამეული ენა. პტოლემეაიოსების დროს ებრაელს, რომელიც ბერძნულ ენასა და მანერებს შეისწავლიდა, ნებისმიერ ქალაქში (იყო თუ არა ამა თუ იმ ქალაქის მოქალაქე) შეეძლო ისე ეგრძნო თავი, როგორც საკუთარ სახლში იქნებოდა ეგვიპტის ალექსანდრიაში, სოგდიანას ალექსანდრიაში, ცენტრალურ აზიაში თუ სხვაგან.

ებრაული ენა მხოლოდ რელიგიურ სფეროში შემორჩა.

მაკედონურ ქალაქებში იუდეველების მთავარ ენად ბერძნული იქცა არა მხოლოდ ადგილობრივ მოსახლეობასთან ურთიერთობის თვალსაზრისით, არამედ საკუთრივ ებრაული დიასპორისთვისაც, რაც ადგილობრივი მმართველობის მიზანდასახული პოლიტიკის შედეგად შეგვიძლია ჩავთვალოთ. ამ პოლიტიკის შედეგს წარმოადგენდა, კულტურულ-ისტორიული თვალსაზრისით, უმნიშვნელოვანესი მოვლენა, რაც, კერძოდ, ძველი აღთქმის ბერძნულად თარგმნაში გამოიხატა. თარგმანი

⁴¹ ხასმონიანთა სამეფო დამოუკიდებელი სახელმწიფო იყო, რომელიც ისრაელის ტერიტორიაზე შეიქმნა მაკაბელთა აჯანყების შემდგომ. მისი არსებობის დასტურად ითვლება იონათანისა (ძვ. წ. 160-142 წწ.) და მისი ძმის შიმონის (ძვ. წ. 142-135 წწ.) მმართველობის პერიოდი. ისინი ქვეყნის პირველი დამოუკიდებელი მმართველები იყვნენ. ხასმონიანთა სახელმწიფოს დასასრულად შეიძლება ჩაითვალოს ძვ. წ. 63 წელი, როდესაც იგი პომპეუსის ხელმძღვანელობით რომმა დაიკავა.

შესრულებულია ძვ. წ. III ს-ში ალექსანდრიის უნიკალური ნიგნსაცავისათვის და, უპირატესად, განკუთვნილი იყო ებრაული თემებისათვის, რომლებიც ესოდენ მომრავლებულნი იყვნენ იმ პერიოდის ცივილიზებულ სამყაროში. მათ კი დაეინყებულ იქონდათ მშობლიური ენა. თარგმანს ბერძნულად „სეპტანტა“ (ლათ. სეპტუაგინტა) ეწოდებოდა, რაც სამოცდაათი ბრძენის თარგმანს ნიშნავს, რომელიც სინამდვილეში 72 ებრაელმა მნიგნობარმა შეასრულა ისრაელის 12 ტომიდან.⁴² ალექსანდრიის ეკონომიკაში იუდეველები დიდ როლს თამაშობდნენ. ნიშანდობლივია, რომ სხვა ხალხისაგან განსხვავებით ებრაელებს გააჩნდათ თვითმართველობის უფლება.

ელინისტურ-რომაული პერიოდის იუდეური რელიგიის ფორმირების ხასიათს განსაზღვრავდა იმ ფაქტების მრავალსახეობა, რომლებიც მის შექმნაში იღებდა მონაწილეობას. იმავდროულად, იუდეასა და დიასპორაში არსებულ განსხვავებას არ შეიძლებოდა გავლენა არ მოეხდინა ერთიანი მკაცრი რელიგიური სისტემის ჩამოყალიბებაზე.

ისევე როგორც ადრე, რომის იმპერიის პერიოდში ებრაელთა სულიერი ცხოვრების უმნიშვნელოვანეს განუყოფელ ნაწილს ტაძარი წარმოადგენდა, რომელიც ყველა ებრაელისათვის წმიდათაწმიდად ითვლებოდა. განსაკუთრებული ყურადღება ბიბლიის ნიგნების შესწავლას ექცეოდა.

მნიშვნელობა არ ჰქონდა რომს ექვემდებარებოდნენ ებრაელები თუ პართიელებს, არამეულად საუბრობდნენ თუ ბერძნულად, მიანიჭა თუ არა მათ მფარველმა ბატონმა იუდეველების სულიერი მეთაურის რამდენიმე პრივილეგია თუ უბრალო მოკვდავი იყო. თითოეული ებრაელი იოშიას რელიგიური რეფორმის შემდგომ (ძვ. წ. 622 წ.) ვალდებული იყო ღმერთისათვის შესანიერი სწორედ სიონის მთაზე მიეტანა. მსხვერპლშენიშვნა არა მხოლოდ კულტმსახურების გულს წარმოადგენდა, არამედ ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელ ნაწილს. ქვეყნად განფენილი ებრაელები, მათ შორის საქართველოში, ლოცვისას საკუთარ მზერას ყოველთვის სიონს მიაპყრობდნენ ხოლმე.

იერუსალიმში იუდეური კულტის მკაცრმა ცენტრალიზაციამ წარმოშვა იუდეური თემის ახალი ფორმა ადგილობრივი რელიგიური ცენტრით – სინაგოგით. ბერძნული ტერმინი συναγωγή (ყრილობა, თავშეყრა) გვიჩვენებს, რომ იგი არა მხოლოდ საკულტო დანესებულებას წარმოადგენდა, არამედ მორწმუნეთა თავშეყრის ადგილსაც. სინაგოგა იყო ის ლეგალური ფორმა რომელშიც შეიძლებოდა შექმნილიყო ებრაელების ნაციონალური ორგანიზაციები.

სინაგოგის არსებობის შესახებ ყველაზე ძველ ცნობას წარმოადგენს ეგვიპტეში ალექსანდრიის მახლობლად ნაპოვნი წარწერა, რომელიც ძვ. წ. III ს-ეს განეკუთვნე-

⁴² გარკვეული პერიოდის მანძილზე ჩამოყალიბდა სამი ძირითადი რედაქცია: 1) ორიგენეს პეგზალები (გავრცელების არეალი პალესტინა) 2) ლუკიანეს – ანტიოქიელი მღვდელთმონაძისა (გავრცელების არეალი ანტიოქია და კონსტანტინოპოლი) და 3) ევსები ალექსანდრიელის (გავრცელების არეალი ალექსანდრია).

ბა. ბიბლიაში ებრაელების თავშეყრის ადგილად – სინაგოგად შეიძლება აღვიქვათ მაკაბელთა ეპოქა (ძვ. წ. II ს.) ძველი წელთაღრიცხვის პირველ საუკუნეში სინაგოგის ფუნქციის შესახებ ვხვდებით ფილონ ალექსანდრიელთან (Vita Mosis, II (III) 1=216 Cohn), სადაც სინაგოგა მოხსენიებულია როგორც სამლოცველო სახლი, რომელიც ყველა ქალაქში არსებობს. ფილონი სინაგოგებზე საუბრისას მას მიიჩნევს იმ ადგილად, სადაც სახალხოდ ინერგება ეროვნული ფილოსოფია (Leg. ad. Caium 23). იოსებ ფლავიუსი კი აღნიშნავს (Ap. II, 17), რომ მათ თვით მოსემ დაუკანონა შეკრება კანონის მოსასმენად და დაუდგინა ერთი დღე. შესაბამისად, წყაროების მიხედვით, სინაგოგაში ისმენდნენ და კომენტარებს უკეთებდნენ ბიბლიიდან ამოღებულ ნაწყვეტებს.⁴³ რომის პერიოდში სინაგოგა განიხილებოდა, როგორც რელიგიური კოლეგია, თემის არსებობის იურიდიული ფორმა, მართვის ორგანიზაცია.

ელინისტური ეპოქიდან მოყოლებული ბერძნული ცხოვრების წესი ყველაფერში იგრძნობოდა, არქიტექტურიდან დაწყებული, სულიერებით დამთავრებული. რაც შეეხება მატერიელურ კულტურას, აქაც ბერძნული ძალუმად დომინირებს. ძვ. წ. II-I საუკუნეების ებრაულ მონეტებს ერთ მხარეს ებრაული წარწერა ამშვენებს, ხოლო მეორე მხარეს – ბერძნული.

ძვ. წ. 168-164 წლებს შორის სირიის მეფე ანტიოქე ეპიფანე ცდილობდა იუდეველებისათვის ბერძნული რელიგია და წარმართლი კერპების თაყვანისცემა მათთვის თავს მოეხვია. მან აკრძალა იუდეველთა წინადაცვეთა. ტაძარში ებრაელთათვის უწმინდური ცხოველების (მაგ., ღორი) მსხვერპლშენირვა შეასრულა, რამაც, საბოლოო ჯამში, მაკაბელთა აჯანყებამდე მიიყვანა იუდეველები, რომელსაც სამი ძმა: იოანე, შიმონი და იუდა ხელმძღვანელობდა. რამდენიმე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ, იერუსალიმი გათავისუფლდა. ძვ. წ. 165 წელს იერუსალიმის ტაძარი განწმენდილ იქნა და იქ აღდგა ღვთისმსახურება. ებრაელთა თავგანწირვამ ის შედეგი გამოიღო, რომ იუდეა თითქმის მთელი საუკუნის მანძილზე დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ იქცა.

ბიბლიაში მაკაბელთა ღვაწლს დიდი ყურადღება ექცევა (დანვრ. იხ. დეკანოზი ნესტორ ყუბანეიშვილი, ძველი აღთქმის საღვთო ისტორია. მეორე გამოცემა, თბ., 1990). ჭვენთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება იმ გარემოებას, რომ არქეოლოგიური წყაროები ადასტურებს ბიბლიის მონაცემებს. ეს შეეხება როგორც ძველი, ასევე ახალი აღთქმის წმინდა წიგნებს.

⁴³ ძვ. წ. II საუკუნეში როდესაც ეგვიპტეში, წარმართული ტაძრები თავშესაფარის უფლებას იღებდა, ასეთივე პრივილეგია ენიჭებოდა სინაგოგებსაც.

„ქეშმარიტად, ქეშმარიტად გეუშნები შენ:

ჩვენ ვაშშობთ იმას, რაც ვიცით და

ვმოწმობთ იმას, რაც ვიხილეთ“

იოანე, 3:11

თავი VIII

არქეოლოგია და ახალი აღთქმა

ძველი აღთქმისაგან განსხვავებით ახალ აღთქმაში აღწერილი ისტორიული მოვლენები დროში შეზღუდულია და ის ქრონოლოგიურად საუკუნეზე ნაკლებ პერიოდს მოიცავს – მაცხოვარის დაბადებიდან (არა უგვიანეს ძვ. წ. 4 წ-ისა) დაწყებული მისი მოწაფეების მოღვაწეობით დამთავრებული. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ახალი აღთქმა შედგება მათეს, მარკოზის, ლუკას და იოანეს სახარების, მოციქულთა საქმეების, იოანეს გამოცხადების (აპოკალიფსისი) და მოციქულთა წერილებისაგან, სულ 21 ეპისტოლე (კორინთელთა, კოლაელთა, ეფესელთა...) . ახალ აღთქმაში სახარებები შეტანილია მათი დაწერის თარიღების მიხედვით. მათე (I ს-ის 41-55 წწ.), მარკოზი (I ს-ის 60-70-იანი წლები), ლუკა (I ს-ის 70-80-იანი წლები), იოანე (I ს-ის 90-იანი წლები). ახალი აღთქმა მათეს სახარების გარდა, რომელიც, როგორც ვარაუდობენ, კონკრეტულად იუდეას ებრაელებისათვის არამეულ ენაზე იყო შექმნილი, დაწერილია ბერძნულად. „მოციქულთა საქმეები“, რომლის ავტორიც ლუკა მახარობელია (იესო მაცხოვრის მოწაფეთა მოწაფე და მიმდევარი. იგი წმ. პავლე მოციქულს დაჰყვებოდა თან ამ უკანასკნელის წამებამდე) იწერება I საუკუნის 60-იან წლებში. მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები ახ. წ. 30/33-60/63 წლებით განისაზღვრება. ლუკა მახარობელი ბიბლიის ავტორთა შორის ალბათ ერთადერთია, რომელიც წარმოშობით არაებრაელი იყო. ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარმოება, რომ ახალ აღთქმაში აღწერილი ისტორიული მოვლენები, მაცხოვრის ცხოვრებასთან დაკავშირებული ისტორიულ-გეოგრაფიული გარემო, სრულ შესაბამისობაშია რეალურ ცხოვრებასთან.

ქრისტიანობის აკვანი იუდეაში (ისრაელი) (სურ. 51 გ) დაირწა, რომელიც იმ დროისათვის რომის იმპერიის შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა. რომი მანამდე არსებულ იმპერიებს შორის, რომლებთანაც იუდეველებს ჰქონდათ შეხება, ყველაზე მძლავრი სახელმწიფო გახლდათ. მან რამდენიმე საუკუნე იარსება და დომინირებდა მთელი გვიანანტიკური პერიოდის ცივილიზაციაზე. იმპერიის დედაქალაქ რომს უძველესი დროიდან მარადიულ ქალაქს, მსოფლიო დედაქალაქს უწოდებდნენ.

თავისი განვითარების მწვერალს რომის იმპერიამ ახ. წ. II ს-ში მიაღწია, როდესაც მისი საზღვრები ჩრდილოეთით თანამედროვე შოტლანდიიდან სამხრეთით,

ეთიოპიამდე და აღმოსავლეთით სპარსეთამდე, ხოლო დასავლეთით პორტუგალიამდე ვრცელდებოდა. რომის ინტერესები საქართველოს – კავკასიასაც წვდებოდა, სადაც ლტოლვილ ებრაელთა თემი თავისი სინაგოგური სისტემითა და თვითმმართველობით არსებობდა. ებრაელები არასოდეს შეგუებიან დამპყრობლებს, რაც აჯანყებებში გამოიხატა.

რომის შემადგენლობაში იუდეა რესპუბლიკის პერიოდიდან შედიოდა, როდესაც ძვ. წ. 63 წ-ს პომპეუსის მიერ აღებულ იქნა იერუსალიმი. მოგვიანებით კეისარმა გააერცო პეროდეს (ძვ. წ. 73-4 წწ.), იუდეას პროკურატორის (ძვ. წ. 47-4 წწ.) სამფლობელო დაუბრუნა რა მას ოდნავ ადრე კლეოპატრას მიეს ჩამორთმეული მიწები. ძვ. წ. I ს-ის II ნახევრისათვის პეროდეს ეკუთვნოდა სამარიაც, რომელიც ისარივით იყო ჩარჭობილი იუდეასა და გალილეას შორის. კერძოდ, მთელი სანაპირო ლაზადან კესარიამდე, მდინარე იორდანეს აღმოსავლეთ სანაპიროს მთელი რიგი ქალაქები.

იუდეელებისადმი რომის კეთილგანწყობა სხვა მიზეზებთან ერთად პეროდეს პიროვნებაში შეგვიძლია ვეძიოთ, რომელიც რომაელების ყველა სურვილს ისეთი სიზუსტით ასრულებდა, რომ თვით „იმპერიის მამები“ მოჰყავდა განცვიფრებაში. პეროდე, რომელიც ძვ. წ. 40 წლიდან იუდეას მეფედ დანიშნეს, იმპერიას ერთგულებას ებრაელთა კარჩაკეტილობის მოხსნით და იუდეაში რომაული ტრადიციების გავრცელებით უმტკიცებდა. მან ავგუსტუსის საპატივცემულოდ ააშენა თეატრები, ტაძრები და იქამდეც კი მივიდა, რომ იუდეველთა ტაძრის კარებთან ოქროს არწივის ქანდაკება დაადგმევინა. პეროდე რომის ერთგული სიცოცხლის ბოლომდე დარჩა.

პეროდეს ამ პოლიტიკამ ის შედეგი გამოიღო, რომ უდაბნოს მომთაბარე ტომებისაგან ქვეყნის საზღვრების მკაცრი, სისტემატური დაცვა მოხდა, რაც ამ მხარეში საკმაოდ რთულ საქმეს წარმოადგენდა. სწორედ პეროდეს ამ პოლიტიკამ გადააწყვეტინა რომს მისი სამფლობელოსათვის მიწები კიდევ მიემატებინა. კერძოდ, იტურეა, ტრაქონია, აურანიტიდა, ნაბატეა. შესაბამისად, პეროდეს სამეფო გადაჭიმული იყო მდინარე იორდანეს ორივე სანაპიროზე: ჩრდილოეთით – ზებრონამდე, დამასკოს ჩრდილო-დასავლეთით. სამხრეთით მკვდარი ზღვის გასწვრივ. ოლქი, რომელიც მის სამეფოსა და უდაბნოს შორის იყო არაბეთის მეფეს გადაეცა.

პეროდემ სიკვდილის შემდგომ, საკუთარი სამფლობელო ანდერძით თავის სამეფოს შორის გაანაწილა. ავგუსტუსმა მისი ეს სურვილი დაამტკიცა. პეროდე არქელაოსს ერგო იდუმეა, იუდეა და სამარია, პეროდე ანტიპას გალილეა და პერეა, ხოლო პეროდე ფილიპეს იტურეა და ტრაქონიტიდა თავის მიმდებარე ტერიტორიებით მხოლოდ იმის გამოკლებით, რომ მნიშვნელოვანი ნავსადგური ლაზა და ტრანსიორდანული ბერძნული ქალაქები უშუალოდ სირიის ნაცვალს დაექვემდებარა. სახელმწიფოს ჩრდილო ოლქები ქვეყნის ძირითადი ნაწილისაგან გამოყოფილი იყო.

კლავდიუსების მიერ 41-43 წწ-ში (იერუსალიმის სამეფოს რესტავრაციას თუ არ ჩავთვლით) იუდეა რომის რიგით პროვინციად რჩებოდა. რომის ნაცვლის ადგილსამყოფელად ამ ოლქში ქალაქი კესარია იქცა. იმპერიის ჯარისაგან ქვეყნის განთავისუფლებაზე ლაპარაკი ზედმეტი იყო. პროვინციაში, ისევე როგორც რომის უმეტეს მეორეხარისხოვან პროვინციებში, იმპერიის გარნიზონი იდგა. ის მე-

ორეხარისხოვანი ცხენოსნებისა და ქვეითებისაგან შედგებოდა. მოგვიანებით იქ დაბანაკდა ერთი ალა და ხუთი კოპორტა, ე. ი. 3000 კაცი. შესაძლოა ეს სწორედ ის ჯარი იყო, რომელიც ადრე პეროდე დიდს ეკუთვნოდა და რომლის ჯარისკაცების უდიდესი ნაწილი ადგილობრივი მოსახლეობისაგან, უმეტესად, სამარიელებისა და სირიელი ბერძნებისაგან იქმნებოდა. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით (სიძველენი, XX, 8, 7), პალესტინაში მდგომი რომის ჯარის დიდი ნაწილი შედგენილი იყო კესარიისა და სებასტიის მცხოვრებლებისაგან. *Ala Sebastenorum* იუდეური ომის დროს ვესპასიანეს ხელმძღვანელობით იბრძოდა (იოსებ ფლავიუსი, იუდ. ომი, II, 12, 5). იერუსალიმში ჩავიდა რომის მუდმივი კომენდანტი, რომელიც სამეფო სასახლეში დასახლდა. მასთან ერთად მუდმივი გარნიზონი, რომელსაც მხოლოდ ებრაელთა რელიგიური დღესასწაულების დროს აძლიერებდნენ. იმავდროულად, იუდეა რომის სასარგებლოდ დაიბეგრა.

სახარების მიხედვით, მდ. იორდანეს გაყოლებაზე ათი ბერძნული ქალაქი არსებობდა (მათ. 4:25; მარკ. 5:20) თავისი ტრადიციული ინფრასტრუქტურით, წარმართული ტაძრებით, გიმნასიონებით, ამფითეატრებით და სხვ., რაც არქეოლოგიური მონაცემებითაც დასტურდება. დიდი იყო ბერძნულ-რომაული კულტურის გავლენა. გავრცელდა ბერძნული დამწერლობა, ტანსაცმელი, ცხოვრების წესი, ეს სახარებიდანაც კარგად ჩანს.

ისევე როგორც ყველგან, ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანიზაციას იუდეაში საფუძვლად დაედო საქალაქო თემის მოწყობა. სამარიას, სადაც იმ დროს მდებარეობდა ქალაქი სებასტია, ხელახლა დაფუძნებულ კესარიას და არქელაიას, სამეფოს სხვა ქალაქებს რომის ხელისუფლების ზედამხედველობის ქვეშ ჰქონდა თვითმმართველობა. ასეთივე წესით იყო მოწყობილი დედაქალაქისა და მიმდებარე ტერიტორიების თვითმმართველობა.

ადგილი აქვს ებრაელი მოსახლეობის მნიშვნელოვან და უნიკალურ პოლარიზაციას: ერთი მხრივ, იყო იერუსალიმი, იუდეველთა ცენტრალური სინმინდით – ტაძრით, მღვდელთმთავრით, როგორც კანონების დამცველით სათავეში და მნივნობრებით, რომლებიც ძველ იუდეურ სარწმუნოებას ავითარებდნენ, ხოლო მეორე მხრივ, იუდეველთა გაბნევის უამრავი ცენტრი, ე. წ. დიასპორა, სინაგოგითა და მნივნობრებით, რომლებმაც გარეგნულად მიიღეს ელინისტური კულტურა.

პალესტინაში მცხოვრები ებრაელები იუდეველთა მხოლოდ ნაწილი იყო, უფრო დიდ როლს ბაბილონური, სირიული, მცირე აზიული, ეგვიპტური თემები თამაშობდნენ, რის შესახებაც ძვ. წ. I ს-ში აღნიშნავდა ციცერონი (*Pro Flacco*). ამ ისტორიული ძალების თანაფარდობას ანალოგია არ გააჩნდა ძველ სამყაროში. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ებრაული დიასპორა იმ პერიოდის ცივილიზებულ სამყაროსათვის არამც და არამც არ წარმოადგენდა უნიკალურ მოვლენას. სარდიდან ეგვიპტემდე თითქმის ყველგან არსებობდა ბერძნული დიასპორა. ეგვიპტესა და სხვა ქვეყნებში იყო აგრეთვე არამეული და ფინიკიური დიასპორები. მაგრამ მათგან განსხვავებით ებრაელების რელიგია – იუდაიზმი განაპირობებდა იუდეური დიასპორის სტრუქტურას, ცხოვრების წესს და, თუ გნებავთ, მათდამი იმ ქვეყნის დამოკიდებულებას,

რომელთა მინაზეც ის არსებობდა. მონოთეისტურმა რწმენამ, იუდაიზმმა ებრაული დიასპორა კაცობრიობის ისტორიაში თავისებურ მოვლენად აქცია. თავის მხრივ, იუდეურმა დიასპორამაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ძველ, კანონით განმტკიცებულ პატრიარქალურ იუდაიზმზე.

ფილონ ალექსანდრიელის მიხედვით, ებრაელები ცხოვრობდნენ აზიის ყველა ქალაქში (Legatio, 245). იოსებ ფლავიუსი რომის აღმოსავლეთ პროვინციებში არსებული ებრაული თემების შესახებ აღნიშნავდა, რომ საკუთარი ქვეყნის გარეთ ყველაზე მეტი ებრაელი იუდეასთან სიახლოვის გამო სირიაში ცხოვრობდა. ებრაელთა დიასპორის ცენტრს აქ ანტიოქია წარმოადგენდა (იუდ. ომი, VIII, 3. 3), სადაც მათ უფლებები ჯერ კიდევ სელევკ I-მა უბოძა (Contra Ap., 2. 39). ამ ქალაქებში იუდეველები უფლებრივად გათანაბრებულნი იყვნენ ბერძნებთან და მაკედონელებთან (სიძველენი, XII, 3, 1). იოსებ ფლავიუსი სხვა ადგილას აღნიშნავს, რომ ისეთივე უფლებები, როგორც ბერძნებს პქონდათ მათ ანტიოქოს IV ეპიფანეს შთამომავლებმა უბოძეს, ე. ი. 150 წლის შემდეგ (იუდ. ომი, VII, 3). სელევკიდების დროს იუდეველები ანტიოქიაში ოფიციალურად იღებენ უფლებას, რათა იცხოვრონ საკუთარი კანონების მიხედვით.

იოსებ ფლავიუსის მიერ მოყვანილი (სიძველენი, XIV, 7, 2) ცნობის მიხედვით, იუდეველები დამკვიდრდნენ ყველა ქალაქში და ვერ ნახავდით დედამიწაზე ადგილს, სადაც ამ ტომს არ შეხედებოდათ და რომელიც მათ მიერ არ იყო დაკავებული. ფილონს მოაქვს აგრიპას წერილი გაიუსისადმი (კალიგულა), სადაც აღნიშნულია, რომ იერუსალიმი არა მხოლოდ ებრაელების დედაქალაქია, არამედ ბევრი ქვეყნისა, ვინაიდან მან შესაბამის პირობებში დააარსა კოლონიები საზღარგარეთ – ეგვიპტეში, ფინიკიაში, სირიაში, კესარიაში, უფრო მოშორებით პამფილიაში და კილიკიაში. აზიის უმეტეს ნაწილში ბითვინიამდე და პონტოს მოშორებით ტერიტორიებამდე. ზუსტად ასევე იყო ევროპაში – თესალიაში, ბეოტიაში, მაკედონიაში, ეტოლიაში, ატიკაში, კორინთოში და პალესტინის ძალიან ბევრ უმნიშვნელოვანეს ადგილებში. არა მხოლოდ კონტინენტზე იყო უხვად ებრაული დასახლებები, არამედ ყველაზე უფრო მნიშვნელოვან კუნძულებზე – ევბეაზე, კვიპროსზე, კრეტაზე ... (Philo. Leg. ad. Gaium, 36). სხვა ადგილას (in Flaccum 37) ფილონი აღნიშნავს, რომ ევროპისა და აზიის უმეტესი ქალაქების ებრაელები მათი არა მხოლოდ ძველი მაცხოვრებლები იყვნენ, არამედ ისინი მონაწილეობას იღებდნენ მათ დაარსებაში.

მოციქულთა საქმეებიდან ჩვენთვის ცნობილია, რომ პირველი ქრისტიანული თემების აღმოცენება ქრისტეს მოციქულებს უკავშირდება, რომლებიც ახალი მოძღვრების საქადაგებლად მთელ ცივილიზებულ სამყაროში მოგზაურობდნენ. მათი მეშვეობით ქრისტიანობა ვრცელდება ძირითადად იმ ელინიზებულ ებრაულ თემებში, რომლებიც თითქმის მთელ რომის იმპერიაში, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ პროვინციებში არსებობდა. აღწერილია მოციქულთა ქადაგებანი ანტიოქიაში (საქმეები, 13), იკონიაში (საქმეები, 14), ფილიპეში (საქმეები, 16:12-13), თესალონიკეში (საქმეები, 17:1), ბეროეში (საქმეები, 17:10), კორინთოში (საქმეები 18), ეფესოში (საქმეები, 19), მაკედონიასა და საბერძნეთში (საქმეები, 20)... იგივე მოცი-

ქულთა საქმეები გვიჩვენებს, რომ პავლე მოციქული ქადაგებას ყოველთვის იუდეურ სინაგოგებში იწყებდა იერუსალიმის კრების შემდეგაც კი (საქმეები, 13:46, 14:1, 17:1, 17:10, 17:17, 18:6, 18:19). აქედან გამომდინარე, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ყველა იმ ადგილას სადაც კი პავლე ჩადიოდა, ებრაული თემები არსებობდა. ისინი ეკონომიკურად საკმაო ძალასაც წარმოადგენდა.

ახალი აღთქმის პერიოდში იუდეურ თემში არსებობდა სამი ძირითადი მიმდინარეობა: ფარისეველები, სადუკეველები, ესეელები, რაც აისახა კიდეც საღვთო წერილში.

ფარისეველები (იერ. 18: 11-13, პერუშიმი) იუდეველთა თემში ცენტრალური მიმდინარეობა იყო, რომელსაც შემდგომში უბრალო საზოგადოების განვითარება უნდა განესაზღვრა.⁴⁴ მათ ებრაელთა დიდი ნაწილი ემხრობოდა. ფარისეველთა ფილოსოფიური სკოლა აღმოცენდა ძვ. წ. II საუკუნეში. მისი წევრები ძირითადად უბრალო, რიგითი ებრაელები ხდებოდნენ, რომელთაც სურვილი ჰქონდათ მოსეს რჯული ზედმიწევნით აღესრულებინათ. ვრცელი განმარტებანი, რომელსაც ისინი რჯულს ურთავდნენ, ხშირად მცნებათა პრაქტიკულ შესრულებას ძალზე ართულებდა. ფარისეველების სწავლების საფუძველს წინაპართა ტრადიციების ურყევი ავტორიტეტის რწმენა ანუ თორას კანონები წარმოადგენდა, რომელიც ზეპირად გადაეცემოდა თაობიდან თაობას.

ფარისეველობა, როგორც ცალკე ჯგუფი განსაზღვრული და მკვეთრად გამოხატული იდეოლოგიით ხასმონიანთა სამეფოს შექმნის შემდგომ ჩამოყალიბდა. უკვე მეორე ტაძრის პერიოდში ფარისეველებმა საფუძველი ჩაუყარეს ბევრ რელიგიურ შეგონებას, რომლებიც შემდგომში მიშნასა და თალმუდის სწავლულებმა განავითარეს. ფარისეველების მიერ იყო განსაზღვრული და შემუშავებული ღვთაებრივი მიგებისა და დასჯის, განწმენდის, მესიანისტური წარმოდგენა მომავალ სამყაროზე, მეორედ მოსვლისა და მკედრებით აღდგომის იდეა. გამოდის რომ ფარისეველობა მეორე ტაძრის პერიოდის ებრაელების ცხოვრების ცენტრალურ მიმართულებას წარმოადგენდა.

იოსებ ფლავიუსის თანახმად (სიძველენი, XVIII, 1,2-4), ფარისეველები უგულვებელყოფდნენ ამქვეყნიური ცხოვრების სიკეთეს და არ ეძლეოდნენ განცხრომას... ისინი პატივისცემით ექცეოდნენ მოხუცებს და ვერ ბედავდნენ მათი მითითების უგულვებელყოფას... თვლიდნენ რა, რომ ყველაფერი ბედის ბრძანებით ხდება. არ ართმევდნენ ხალხს ნების გამოხატვის თავისუფლებას, რადგან მიაჩნდათ, რომ ღვთის ნებით ხდებოდა ღმერთისა და ხალხის ნების შერწყმა, რომელიც ცოდვების მონანიებისა და ზნეობისაკენ იყო მიმართული. მათ სწამდათ სულის უკეცდევებისა, განკითხვისა და ცოდვებისათვის მიგებისა.⁴⁵

⁴⁴ ფარისეველი – ებრაული peruschim გამოყოფას, განცალკევებას ნიშნავს. ფარისეველების მეორე სახელი chaber – ამხანაგი იყო.

⁴⁵ ნიშანდობლივია, რომ 66-73 წწ. პირველი იუდეური ომის დროს ებრაული საზოგადოება

სადუკეველები (ივრ. **דוכי**, ცადოკიმ) ტაძრის ტრადიციული მმართველი ზედა-ფენის – მღვდლების წარმომადგენლები იყვნენ. ისინი მხარს უჭერდნენ ხასმონიან-თა მღვდელ-მთავრებს, უფრო მოგვიანებით რომაელ ხელისუფალთ. ეს რელიგიური სკოლა შეიქმნა ძვ. წ. 150 წელს მაკაბელთა ეპოქის აყვავების ხანაში და არსებობდა იუდეველთა მეორე ტაძრის დანგრევამდე. ფარისეველებთან შედარებით სადუკეველების შესახებ ცნობები უფრო მცირეა. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, სადუკეველებს ძირითადად ზედა ფენა, არისტოკრატია ემხრობოდა და ვინაიდან ისინი ტაძრის მსახურნი იყვნენ თვლიდნენ, რომ მხოლოდ მათ ეკუთვნოდათ თორას ახსნის უფლება. სადუკეველები უარყოფდნენ „ზეპირ რჯულს“, რომელიც ფარისეველებმა დამატებით დაურთეს ძველი აღთქმის „წერილობით რჯულს“. აი რატომ არ სწამდათ მათ მკვდრეთით აღდგომა: ძველი აღთქმის კანონში (ხუთნიგნეული) ეს მოძღვრება ნათლად არაა გადმოცემული. ფარისეველების კომენტარებს ისინი უსიტყვოდ უარყოფდნენ. სადუკეველები ასევე მოითხოვდნენ ჩაენერათ თორას ყოველი ახსნა იმის მიუხედავად, რომ თორას ზეპირი ახსნის ჩაწერა არ იყო მიღებული.

სადუკეველები აღიარებდნენ კანონების შესრულებას, მათ სწავლებას ბევრი მომხრე არ ჰყავდა. შესაბამისად, სადუკეველების გავლენა ხალხზე მცირე იყო, რის გამოც, როდესაც მთავრობაში თანამდებობებს იკავებდნენ ფარისეველების აზრს უერთდებოდნენ, წინააღმდეგ შემთხვევაში სადუკეველები მიუღებლები იქნებოდნენ მასებისათვის. ებრაელი ღვთისმეტყველები და მკვლევართა ნაწილი სადუკეველებსა და ფარისეველებს განიხილავდნენ, როგორც ორ პოლიტიკურ პარტიას – არისტოკრატთა და დემოკრატთა.

მესამე, შედარებით მცირერიცხოვან, მაგრამ, ჩვენი აზრით, ყველაზე საინტერესო ჯგუფს წარმოადგენდა ესეელები. ამ ფილოსოფიურ სკოლას იოსებ ფლავიუსი აგვიღწერს „იუდეველთა ომში“ (II, 8, 2-13), სიძველენში (არქეოლოგია) (XVIII, 1,5). საკმაოდ დაწვრილებით საუბრობს მასზე ფილონ ალექსანდრიელიც (Quod omnis probus liber 458-459, Mang. II 632-633 ანგ.). სხვა სკოლებისაგან განსხვავებით, ესეელები ორივე ავტორთან ერთგვარ მონაზონთა ორდენად არის წარმოდგენილი. ამ ჯგუფში გაერთიანებულ იუდეველებს სწამდათ სულის უკვდავებისა (იუდ. ომი, II, 8,11). სექტაში შემსვლელები თემისადმი და განსაკუთრებით ხელისუფლებისადმი ერთგულების ფიცს დებდნენ, რადგან თორას მიხედვით, ყოველი ხელისუფლება ღმერთიდან მოდიოდა (II, 8,7). ესეელებს უსიტყვოდ სჯეროდათ თავიანთი ხელმძღვანელის ავტორიტეტის, რომელსაც „სამართლიანობის მასწავლებელს“ („მორე ცედეკ“) უწოდებდნენ და საკუთარ თავს ისრაელის ხალხის რჩეულ სექტად მიიჩნევდნენ.

სამწუხაროდ, ცნობილი არ არის ესეელების დამოკიდებულება ქორწინებისად-

დოების დაყოფა არა რელიგიური, არამედ კლასობრივი პრინციპით ხდება. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, ესენი იყვნენ, პირველ რიგში, უმაღლესი სახელმწიფო და რელიგიური ნოდების მქონენი. მეორე, ზელოტები – სამუშაო კლასის წარმომადგენლები და მესამე, სიკარიები – მონების და უმდაბლესი ფენის წარმომადგენლები.

მი. როგორც ფილონ ალექსანდრიელი, ისე იოსებ ფლავიუსი და პლინიუსი (N.H. V17: sine ullafemine), ამ თემის ნევრების სრულ უქორწინობაზე საუბრობენ. იოსებ ფლავიუსი მხოლოდ ერთ ადგილას (იუდ. ომი, II, 8, 13) აღნიშნავს ესეელების ერთ სექტას, რომლებიც ქორწინებას აღიარებდნენ, რადგან, წინააღმდეგ შემთხვევაში, მათი აზრით, მცირე დროის მანძილზე მთელი კაცობრიობა განყდებოდა.

ესეელები ძირითადად მინათმოქმედები და ხელოსნები იყვნენ. ვაჭრობას ისინი არ მისდევდნენ, არც მონები ჰყავდათ. ფილონ ალექსანდრიელის ცნობით (II, 457 Mang.); ესეელები სოფლებში ცხოვრობდნენ, ქალაქებს ისინი ერიდებოდნენ. თუმცა, სხვა შემთხვევაში, იგი აცხადებს, რომ ესეელები იუდეას ბევრ ქალაქში იყვნენ (II 632 Mang.). იოსებ ფლავიუსი გადმოგვცემს, რომ ესეელები დიდ თემებად ცხოვრობდნენ (იუდ. ომი, II, 8, 4). პლინიუს უფროსი თავისი „ბუნების ისტორიის“ მეხუთე წიგნში ასახელებს მათი განსახლების მხოლოდ ერთ გეოგრაფიულ პუნქტს – მკედარი ზღვის სანაპირო, ძველი ქალაქის ინგადის მახლობლად (V, 17), რაც მკვლევართა ნაწილს აფიქრებინებს, რომ პლინიუსს, ამ შემთხვევაში, მხედველობაში ჰქონდა მისთვის ცნობილი ესეელების სექტის ერთ-ერთი ცენტრი.

იერუსალიმში არსებობდა „ესეელების ჭიშკარი“ (იუდ. ომი II, 8, 4). ფილონ ალექსანდრიელი თავის დროისათვის 4000 ესეელს ითვლის (II, 457 ანგ.). ამ ციფრს იმეორებს იოსებ ფლავიუსიც (სიძველენი, XVIII, 1, 5). მნიშვნელოვან სოციალურ ფაქტად შეიძლება ჩაითვალოს ესეელების მიერ ქონების აბსოლუტური გათანაბრება, რის თაობაზეც იოსები თავის სიძველენში (არქეოლოგია) საუბრობს (XVIII, 1, 5).

იმის მიუხედავად, რომ ესეელები თემის შიგნით 4 ფენად იყოფოდნენ, პოლიტიკურ ცხოვრებაში ისინი მონაწილეობას მაინც არ იღებდნენ. თემში შესვლისას ისინი ფიცს დებდნენ, რომ თუ ძალაუფლებას მიიღებდნენ არ ექნებოდათ მისწრაფება „არა ტანსაცმლით, არა მოკაზმულობის ბრწყინვალეობით თავიანთი ქვეშევრდომების დაჩრდილვისაკენ“ (იუდ. ომი, II, 8, 7). ესეელები დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ ძველი ებრაული დამწერლობის შესწავლას (იუდ. ომი, II, 8, 6) და თემში გაერთიანებას. ისინი ფიცს დებდნენ შეენახათ და პატივი ეცათ წინაპართა წიგნებისა და ანგელოზების სახელებისათვის (იუდ. ომი II, 8, 7).

იოსებ ფლავიუსის მიერ მოცემული იმ სამი მიმდინარეობიდან, რომლებიც ჩვენ განვიხილეთ, ებრაელი ხალხის უმეტესობა ფარისეველებს გაჰყვა. ამის მიზეზად, მათი სწავლება შეიძლება ჩაითვალოს, რომელიც სხვებისაგან განსხვავებით უფრო კარგად ენყობოდა ებრაელთა ყოველდღიურ ცხოვრებას. ასევე არცთუ ნაკლებმნიშვნელოვანია ის ფაქტიც, რომ ფარისეველები ხალხის ფართო მასებთან კონტაქტში უფრო მეტად იმყოფებოდნენ, კერძოდ სინაგოგის ინსტიტუტთან, რომელმაც ჯერ კიდევ ელინისტურ პერიოდში დაიწყო განვითარება. რაც შეეხება სადუქვეელებს, დღესასწაულებზე ისინი იერუსალიმში ხალხს მხოლოდ მომლოცველობის დროს ხვდებოდნენ.

გარდა ჩვენ მიერ ზემოაღნიშნული რელიგიური ჯგუფებისა, ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისისათვის იუდეურ თემში იყო კიდევ რამდენიმე პოლიტიკური და ჯგუფება. მაგალითად, პეროდელეები – პეროდეს დინასტიის მომხრეები, რომლებიც

ამ დინასტიის მეფობის გაგრძელებით იყვნენ დაინტერესებულნი, ზელოტები – რომლებიც კატეგორიულად ეწინააღმდეგებოდნენ უცხოტომელთა ბატონობას და უცხო კულტურის გავლენას.

ზელოტები (ივრ. **זֵלוֹת**, კანაიმი), სოციალურ-პოლიტიკური და რელიგიურ-ესქატოლოგიური მიმდინარეობა იუდეაში ასევე მაკაბელთა ეპოქაში ჩამოყალიბდა ძვ. წ. I საუკუნის მეორე ნახევარში და საბოლოოდ გაფორმდა ახ. წ. I საუკუნეში. ამ ჯგუფში დაცული იყო იუდა მაკაბეს სულისკვეთება. ზელოტების მთავარ ამოცანას ელინისტური გავლენის მოსპობა და რომაელთა განადგურება წარმოადგენდა. ახ. წ. I საუკუნეში ზელოტები გაერთიანდნენ პეროდე დიდის მემკვიდრეობის წინააღმდეგ საბრძოლველად. მათ იერუსალიმის მეორე ტაძრის ფასადიდან ჩამოაგდეს პეროდე დიდის მიერ დადგმული არწივის ქანდაკება – რომის სიმბოლო. ისინი უარს ამბობდნენ რომაელებისათვის ხარკის გადახდაზე და ემზადებოდნენ ომისათვის, რომელსაც, მათი აზრით, დედამიწაზე ღვთის სასუფეველი უნდა დაემყარებინა. სწორედ ზელოტების დამსახურება იყო ახ. წ. 66-73 წლებში იუდეველთა პირველი დიდი აჯანყება რომის წინააღმდეგ. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ იესო მაცხოვრის ერთ-ერთი მოწაფე სიმონ კანანელი ზელოტი იყო. მოგვიანებით ზელოტებს გამოეყო ყველაზე მამაცი ფრთა, რომელსაც რომაელებმა სიკარიები (ლათ. *sicarii*, „მეხანჯლეები“, „მკვლელები“)⁴⁶ უწოდეს. ბოლო იუდეველმა სიკარიებმა თვითმკვლელობით დაასრულეს სიცოცხლე ახ. წ. 73 წელს მაცადას ალყის დროს.

მნიშვნოვრები – არც სექტა იყო და არც პოლიტიკური პარტია. ისინი უბრალოდ რჯულის მცოდნენი იყვნენ. მათ „მერჯულებს“ ანდა „მოძღვრებსაც“ (რაბი) უწოდებდნენ.

იოსებ ფლავიუსი ხშირად აღნიშნავს იმის შესახებ, რომ წარმართთაგან არა ერთნი იყვნენ იუდაიზმის ხიბლის ქვეშ (იოსებ ფლავიუსი, სიძველენი, XX, 2, 1. XX, 2, 4, XX, 4, 1).

დიონ კასიუსის (XXXVII, 17) მიხედვით, იუდეველი ეწოდებოდა სხვა ხალხებსაც, რომელთაც მათი წეს-ჩვეულებები აღიარეს, თუმცა კი სხვა ნაციონალობას ეკუთვნოდნენ. იოსებ ფლავიუსი იუდეველთა პროზელიტობაზე საუბრობს ანტიოქიაში (იუდ. ომი, VII, 3, 3). იუდაიზმს ყველაზე დიდი წარმატება ჰქონდა ქალთა შორის. მაგალითად, როდესაც დამასკოს ცნობილი ამბები მიმდინარეობდა, იოსებ ფლავიუსის ცნობით (იუდ. ომი, II, 20, 2), მათ ემინოდათ საკუთარი ცოლების, რომლებიც, მცირე

⁴⁶ სიკარიები თავს ესხმოდნენ რომის წარმომადგენლებს და რომის მიმართ ლოიალურად განწყობილ ადგილობრივ წარჩინებულებს. ანადგურებდნენ მათ ქონებას. სიკარიებს შორის სხვადასხვა რჯულის ხალხი იყო პროფესიანული მკვლელების ჩათვლით. მათ შორის იყვნენ ისეთები ვინც რომზე მუშაობდა. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, მკვლელები ამჯობინებდნენ ხალხის მასაში მუშაობას, რაც, თავის მხრივ, დიდ ეფექტს ახდენდა. იმავდროულად, თავდამსხმელს საშუალება ეძლეოდა ხალხში გაუჩინარებულიყო და გაქცეულიყო. მკვლელობის იარაღად სიკარიებს მოკლე ხანჯალი ჰქონდათ, საიდანაც მოდის კიდევ მათი სახელი.

რეოდენი გამოკლებით, იუდეველთა სარწმუნოების ერთგულნი იყვნენ. ერთ-ერთ პროზელიტ, მაღალი წოდების ქალზე საუბრობს იოსებ ფლავიუსი (სიძველენი, XVIII, 3,5). იუდეველების სურვილის საფუძველი საკუთარი რელიგიის გავრცელებისა შეგვიძლია იუდეურ თემებში ვეძიოთ, რომლებიც პალესტინელ ებრაელებთან შედარებით მართლაც დაინტერესებულნი უნდა ყოფილიყვნენ ამაში.

ებრაული თემი იუდეველების გარდა შედგებოდა პროზელიტების – წარმართებისაგან, რომლებმაც იუდეველობა მიიღეს და კვაზიპროზელიტებისაგან, რომლებიც სიმპათიას განიცდიდნენ იუდაიზმისადმი და ე. წ. ბუფერულ ფენას წარმოადგენდნენ იუდეურ თემებსა და მათ გარშემო არსებულ არცთუ ყოველთვის მათ მიმართ კეთილგანწყობილ გარესამყაროს შორის, ე. წ. ღვთისმომპიშები, რომელნიც შეგვიძლია ორ ნაწილად დავყოთ: ერთნი, რომელთაც იუდაიზმისაგან ერთი ნაბიჯი აშორებდათ და, მეორენი, რომელთაც იუდეური ღმერთი თავიანთ პანთეონს დაუმატეს. შესაბამისად, თუ ისინი იუდაიზმისადმი რაიმე ინტერესს ამჟღავნებდნენ ე. წ. ღვთისმომპიშები კვაზიპროზელიტებად, ე. ი. იმ ხალხად შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომლებიც იუდაიზმის მიმდევრები იყვნენ, მაგრამ ბოლო ნაბიჯი ვერ გადადგეს და იუდაიზმი ფორმალურად ვერ მიიღეს.⁴⁷

სინედრიონი, რომელსაც იოშაფატის (2 ნეშტ. 19:4-11) პერიოდში უმაღლესი საბჭოს მაგვარი დანიშნულება გააჩნდა, ახალი აღთქმის პერიოდში ინარჩუნებდა თავის ფუნქციებს, სადაც ისმინებოდა და ირჩეოდა საერო და სასულიერო საკითხები.⁴⁸

კლავდიუსების⁴⁹ იმპერატორობის ხანა რომისათვის საკმაოდ რთული აღმოჩნდა. რელიგია, რომელიც ამ პერიოდში ვრცელდება კაცობრიობას აუწყებს ახალი მორალური ღირებულებების დამკვიდრებას. უზარმაზარ იმპერიაში მცხოვრებ ხალხს პოლიტიკური იდეალების გარდა კიდევ „სხვა რამ“ ესაჭიროებოდა და სწორედ ამ „სხვა რამედ“ ქრისტიანული მოძღვრება იქცა.

⁴⁷ თანამედროვე დასავლეთეუროპულ ენებში ტერმინ პროზელიტს ორი მნიშვნელობა აქვს: პირველი – „ერთი სარწმუნოებიდან ნებისმიერ სხვა სარწმუნოებაზე გადასული“ და უფრო ფართო ვინც ახალი და თავდადებული მიმდევარია, დამცველია რისამე და, მეორე, არაებრაელი, რომელმაც იუდაიზმი მიიღო.

⁴⁸ ბერძნული *synedrion* – საბჭოების სახელწოდება, რომელიც გადამწყვეტი უფლებებით იყო აღჭურვილი. იერუსალიმის სინედრიონი – უზუცესთა საბჭო იგივე იყო, რაც ბერძნულ ქალაქებში საბჭო, მაგრამ უფრო რელიგიური მიმართულების. რომის იმპერიის პერიოდში სინედრიონს და მის მღვდელმთავარს იმპერატორის სახელით პროკურატორი ნიშნავდა. რომმა სინედრიონს სათემო საბჭოების ფუნქცია გადასცა.

⁴⁹ რომის პირველი საიმპერატორო დინასტია, რომელიც მართავდა ძვ. წ. 27–ახ. წ. 68 წწ-ში შედგენილი რამდენიმე რომაული გვარისაგან, რომელთაგანაც ძირითადი კლავდიუსების პატრიციული გვარი იყო.

რომში არსებული ყველა რელიგიური სისტემისაგან განსხვავებით, ქრისტიანობას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება, რომელიც შემდგომში მსოფლიო რელიგიად გადაიქცა. მან მომავალ საუკუნეებს ანტიკური კულტურის რამდენიმე ელემენტი გადასცა და დიდად შეუნყო ხელი ევროპის აღმშენებლობას.

ქრისტიანობას საფუძველი რომის აღმოსავლეთ პროვინციაში ეყრება, სადაც იმ დროს საკმაოდ რთული პროცესები მიმდინარეობდა. მაცხოვრის პირველი მიმდევრებიც სწორედ იუდეაში – პალესტინის შემადგენელ ნაწილში, ებრაულ მოსახლეობაში უნდა ვეძიოთ.

სახელწოდება ქრისტიანი, როგორც მოციქულთა საქმეები გადმოგვცემს, ქრისტეს მიმდევარს ნიშნავს. სიტყვასიტყვით ქრისტე (ძვ. ბერძნ. Ἰησὺς Χριστός) მომდინარეობს ებრაული „მეშიახიდან“ – მირონცხებულის ბერძნული თარგმანიდან, საიდანაც იგი ყველგან, როგორც მესია ისე გავრცელდა.

მოციქულთა საქმეების მიხედვით, ქრისტეს მიმდევრებს ეს სახელი პირველად ანტიოქიის მცხოვრებლებმა შეარქვეს (საქმე. 11:26). მკვლევართა ნაწილის თვალსაზრისით, ამ ტერმინის საავტორო უფლება რომის ხელისუფლებას ეკუთვნის, რომელიც ქრისტიანს განიხილავდა როგორც საშიშ ან პოლიტიკური არაკეთილსამედობის მანიშნებელს, მეამბოხეს. ნაწილი კი მიიჩნევს, რომ სიტყვა ქრისტიანი თვითწოდებას წარმოადგენდა. საკუთარი ჰიმოთეზის საწყის ნერტილად კი ბერძნული ზმნის *χρημαίω*-ანალიზი მოაქვთ და აღნიშნავენ, რომ *χρημαίω* სწორი თარგმანი იქნებოდა არა როგორც მიღებულია, არამედ ისინი ასე საკუთარ თავს უწოდებდნენ.

ახალი აღთქმის წერილები და ადრეული იუდეო-ქრისტიანული ლიტერატურის შესწავლა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ქრისტიანობის პირველი მიმდევრები მართლაც იუდეველთა რიგებში უნდა ვეძიოთ. მოციქული პავლე კოლაელთა მიმართ ეპისტოლეში წინადაცვეთილთაგან, ანუ ებრაელთაგან ორ პიროვნებას მოიხსენიებს: მარკოზს – ბარნაბას დისწულს და იესოს, რომელსაც იუსტოსს ეძახიან (4:10,11).

ქრისტიანულ რელიგიას შეეძლო ზიარებოდა ყველა მოდგმისა და რანგის ადამიანი. რელიგიას, „სადაც არ არის არც ბარბაროსი, სკვითი, მონა და თავისუფალი, არამედ ქრისტია ყოველივე და ყოველივეში“ (კოლ. 3:11), ეს შემდგომში ქრისტიანობის მსოფლიო რელიგიად გადაქცევის წინაპირობა ხდება.

იუდეა (პროვინცია, პალესტინის შემადგენელი ნაწილი, სადაც პირველი მონოთეისტური რელიგიის მიმდევარი, იმ პერიოდის ცივილიზებული სამყაროსაგან სრულიად განსხვავებული ხალხი ცხოვრობდა) იუდაისტური მოძღვრების ცენტრს წარმოადგენდა. ებრაელების განსაკუთრებულობას მათი რელიგია – იუდაიზმი განაპირობებდა, რომელიც შემდგომში მსოფლიოს ორ რელიგიას – ქრისტიანობასა და მაჰმადიანობას დაედო საფუძვლად.

პირველი ქრისტიანული თემების აღმოცენება იესო მაცხოვრის შემდეგ ქრისტეს მოციქულებს უკავშირდება, რომლებიც ახალი მოძღვრების საქადაგებლად მთელ ცივილიზებულ სამყაროში გაიფანტნენ. მათი მეშვეობით ქრისტიანობა ვრცელდებოდა ძირითადად იმ ელიზიზებულ ებრაულ თემებში, რომლებიც თითქმის მთელ

რომის იმპერიაში, განსაკუთრებით კი მის აღმოსავლეთ პროვინციებში ძლიერ იყვნენ ფეხმოკიდებულნი. გამოცხადების ავტორი ცნობებს გვანდის მცირე აზიაში პირველი ქრისტიანული თემების არსებობის შესახებ. ესენია: ეფესოს, სმირნის, პერგამოს, თიატირას, სარდის, ფილადელფიის, ლაოდიკიის თემები. პირველი საუკუნის მეორე ნახევრიდან კი, განსაკუთრებით პირველი იუდეური ომის შემდგომ (ახ. წ. 66-73 წწ.), ქრისტიანული თემები ფართოდ გავრცელდა. ამ პერიოდს განეკუთვნებიან ე. წ. კრიპტო-ქრისტიანული ძეგლები, რომლებიც საკმაო რაოდენობით დაფიქსირდა არქეოლოგიური გათხრების შედეგად. მაგალითად: ეპიტაფიები, კედლის მხატვრობის ნიმუშები, დასაკრძალავი კატაკომბები და სხვ.

მნიშვნელოვან მასალას გვანდის ვია აპიას, ვია ნომენტანასა და მონტევერდეს კატაკომბები (სურ. 51 ა, ბ), რომლებშიც დაფიქსირებულია მესიანისტური სიმბოლოები: პალმები, ყურძენი, ამფორები, ვაზები ზეთისათვის, ღვინო, წყალი, ჩიტები, რომლებიც ნისკარტით საჭმელს ეძიებენ, ცხვრისა და ხარის ცხოვრების წარმოსახვის მომენტები. ვია რანდანინის (ვია აპია) კატაკომბა, რომელიც I ს-ით თარიღდება, ცნობილია ისეთი მესიანისტური სიმბოლოებით, როგორიცაა მტრედები, ნიწილები, მებრძოლი მამლები, ხარის თავი, ცხვარი. მონტევერდეს (ვია პორტენზიას) კატაკომბებში (I ს.) გამოსახულია ჩიტები, რომლებიც საჭმელს კენკავენ, პალმები, შანდლები, ხოლო ვია აპია პიგნატელის კატაკომბებში წარმოდგენილია ქრისტიანული სიმბოლო თევზი⁵⁰ პალმებსა და ყვავილებს შორის. მაგრამ ყველაზე მდიდარს მაინც რომის ვია ტორლონიას (ვია ნომენტანა) კატაკომბები წარმოადგენს, რომელიც II ს-ით თარიღდება, სადაც კედლებზე გამოსახულია მირონცხებისათვის საჭირო ლარნაკი, კედრის ხე და სხვ. რომშივეა ნაპოვნი ყველაზე ადრეული ქრისტიანული წარწერა (II ს.) წარმოდგენილი ორი პურითა და ორი თევზით (სურ. 52 ა, ბ, გ, დ, ე). აქვე უნდა აღინიშნოს ის ფაქტიც, რომ პირველ საუკუნეებში გარდაცვლილ ქრისტიანებს გაფანტულად კრძალავდნენ. მათ არ გააჩნდათ სპეციალური სასაფლაოები.

იმ დროს როდესაც ანტიკურ სინამდვილეში ფიზიკური სრულყოფილება დიდ როლს თამაშობდა (როგორც ცნობილია, კლასიკურ საბერძნეთში მოქალაქის იდეალს ჰარმონიულად განვითარებული ადამიანი წარმოადგენდა), ქრისტიანები თავიანთ რიგებში ყველას იღებდნენ, ვინც ქრისტეს და მის მცნებებს აღიარებდა. მათთვის არავითარი მნიშვნელობა არ ჰქონდა ადამიანის ფიზიკურ სრულყოფას. საჭირო იყო მხოლოდ ცოდვების მონანიება და სულის სილამაზე – სულის სინამდვილე.

ქრისტიანობა წარმოადგენდა არა მხოლოდ სწავლებას, არამედ ცხოვრების წესს. მან შეცვალა თავისი მიმდევრების ცხოვრების ყოფა, წესები და კულტურა. წარმართობასთან ბრძოლამ და ძველი აღთქმის ტრადიციებთან კავშირმა საფუძველი ჩაუყარა ახალ, ქრისტიანულ კულტურას, სამყაროს აღქმას და განსაზღვრა მისი განსაკუთრებულობა.

⁵⁰ ბერძნული სიტყვა ΙΧΘΥΣ (თევზი) ქრისტიანებს მიაჩნიათ შემდეგი სიტყვების სიმბოლოდ „იესო ქრისტე, ძე ღმრთისა, მაცხოვარი“.

რომის იმპერიაში არსებობდა განსხვავებული კოლეგიები, რომლებსაც ქრისტიანები თავიანთი ინტერესებისთვის იყენებდნენ, მათ ეკლესიებს უწოდებდნენ, რაც სიტყვასიტყვით შეკრებას ნიშნავს. ეკლესია ძველ ბერძნულ ქალაქებში მმართველობის ერთ-ერთ ორგანოს წარმოადგენდა, რომელსაც პოლიტიკური დატვირთვა ჰქონდა. ბერძნულად მას ἑκκλησία ეწოდებოდა. კლასიკურ ეპოქაში ანალოგიურად სახალხო კრება აღინიშნებოდა. ახალი აღთქმის ტექსტებში ამ სიტყვას ორმაგი დატვირთვა აქვს. იგი გამოიყენება ან ცალკეული ადგილობრივი ქრისტიანული თემის, ან მთლიანად ეკლესიის აღსანიშნავად, რაც, თავის მხრივ, თეოლოგებს საშუალებას აძლევს დაასკვნან, რომ ქრისტიანული ეკლესია ქრისტიანული თემის თანადროულად იქმნებოდა. სწორედ ამიტომ, პირველი ეკლესიის ჩანასახი ჩვენ მოციქულთა ეპოქაში უნდა ვეძიოთ, რაზედაც ახალ აღთქმაში შესული თხზულებები მოგვითხრობს.

ნიშანდობლივია, რომ ქრისტიანობა, რომელიც იწყებოდა როგორც უმცირესობის რელიგია, სამასი წლის მანძილზე ჯერ რომის ძირითად სახელმწიფო რელიგიად გადაიქცა, რომელსაც პოპულარობით ძლევამოსილი მითრას კულტი თუ შეედრებოდა, შემდეგ კი იმ ქვეყნების წარმმართველ მოძღვრებად, რომლებიც რომის იმპერიის ნანგრევებზე იქნა შექმნილი.

ანტიკური პერიოდის წყაროები, რომლებშიც ქრისტიანობის შესახებ მოგვეპოვება ცნობები, ძირითადად ორ ნაწილად იყოფა – ქრისტიანულად და არაქრისტიანულად. პირველ ჯგუფს განეკუთვნება: ა) ქმნილებები, რომლებიც ეკლესიის მიერ აღიარებულია წმიდათაწმიდათ და შეტანილია საეკლესიო კანონში (ახალი აღთქმა); ბ) ქრისტიანობის აპოლოგეტებისა (სარწმუნოების დამცველები) და ეკლესიის მამების ქმნილებები; გ) ე. წ. აპოკრიფები (სიტყვასიტყვით „საიდუმლო“, „იდუმალი“, „ფარული“) – ქმნილებები, რომლებიც ამა თუ იმ მიზეზის გამო არ შევიდა საეკლესიო ნაშრომებში, მაგრამ ეკლესიის მიერ მაინც მოწონებულია. აქვე, ცალკე ჯგუფად შეგვიძლია გამოვყოთ ქრისტიანული საეკლესიო დოგმების მოწინააღმდეგე ერეტიკოსების მიერ შექმნილი ქმნილებები ან ქმნილებების ნაწილები, რომლებმაც ჩვენამდე მოაღწია; დ) სხვადასხვა ეპიგრაფიკული ძეგლები, არქეოლოგიური მონაპოვარი. რაც შეეხება მეორე ჯგუფს, მასში ერთიანდება ახ. წ. პირველი საუკუნეების ბერძნულ-რომაული და იუდაური წყაროები.

ქრისტიანული წყაროებიდან უძველეს ქმნილებად შეგვიძლია მივიჩნიოთ ახალი აღთქმა – მათეს, მარკოზის, ლუკასა და იოანეს სახარება, მოციქულთა საქმეები, მოციქულთა წერილები, სულ 21 ეპისტოლე (კორინთელთა, კოლაელთა, ეფესელთა...) და იოანეს გამოცხადება (აპოკალიფსისი), თორმეტი მოციქულის სწავლება (Didache – აღმოჩენილი 1875 წ.), ერმას მწყემსი, რომლებსაც უფრო გვიანი ქმნილებები მოჰყვა.

ბერძნულ-რომაული და იუდეური წყაროებიდან, რომლებიც ამა თუ იმ ცნობებს გვანდის ქრისტიანების შესახებ, აღსანიშნავია პლინიუს უმცროსი, ტაციტუსი, ლუკიანე, ცელსუსი, ფილოსტრატე, პორფირიოსი და სხვ., რომელთა უდიდესი ნაწილი ქრისტიანობას სკეპტიკურად უყურებდა. მაგალითად, ტაციტუსი თავის ანა-

ლებში მოგვითხრობს: „და აი ნერონმა ჭორების ჩასახშობად მონახა დამნაშავენი და უსასტიკესი ტანჯვა-წამებისათვის გადასცა ისინი, ვინც თავისი საძაგლოებით საყოველთაო სიძულვილი მოიპოვა და ვისაც ბრბო ქრისტიანებს უწოდებდა. ქრისტე, რომლის სახელიდანაც მომდინარეობს ეს სახელწოდება, ტიბერიუსის დროს სიკვდილით დასაჯა პრეფექტმა პილატე პონტოელმა. დროებით ჩახშობილმა ამ ბოროტმა ცრურწმენამ კვლავ თავი წამოყო არა მარტო იუდეაში, საიდანაც წამოვიდა ეს დამლუპველი სენი, არამედ რომშიც, სადაც ყველა მხრიდან მოედინება ყველაზე მეტად საზიზღარი და სამარცხვინო რამ და სადაც იგი მომხრეებსაც კი პოულობს“ (XV, 44. ახ. წ. 57-111 წწ.).

სვეტონიუსის მიხედვით, „ვინაიდან იუდეველნი მუდამ ჟამს აღეგზნებოდნენ ქრისტესაგან, კლავდიუსმა ისინი რომიდან განდევნა“ (თორმეტი კეისრის ცხოვრება, De Vita XII Caesarum, ახ. წ. 119 წ.).

ახალი აღთქმა, როგორც საისტორიო წყარო

როგორც ცნობილია, ახალი აღთქმის კანონიზირება I-IV სს-ში მიმდინარეობდა. მაგრამ ისტორიის მანძილზე იყო პერიოდები, როდესაც ახალ აღთქმაში შესული რიგი თხზულებები, კანონიკურობის თვალსაზრისით, ეჭვს იწვევდა. მაგალითად, შუა საუკუნეებში კათოლიკურ ეკლესიაში ასეთ ნაშრომებად მიაჩნდათ ორი თხზულება ახალი აღთქმიდან – იოანეს აპოკალიფსისი და წმინდა პავლეს ერთი ეპისტოლე. აპოკალიფსისის კანონიკურობა რამდენიმე საეკლესიო კრებაზეც კი იყო განხილული. კერძოდ, ლაოდიკიის 364 წ., რომელმაც უარყო აპოკალიფსისი, ჰიპგონიის 393 წ., კართაგენის 397-419 წწ., ტულის 692 წ. ხდებოდა პირიქითაც, როდესაც ადრეულ ხელნაწერებში დაფიქსირებული თხზულებები მოგვიანებით აპოკრიფებად განუხილავთ. მაგალითად, მნიშვნელოვან აღმოჩენას პქონდა ადგილი XVIII ს-ში, როდესაც მილანის ბიბლიოთეკარმა აღმოაჩინა ე. წ. „მურატორიის კანონი“ (სახელი მილანის ბიბლიოთეკარის სახელიდან მიიღო),⁵¹ რომელიც შემორჩენილი იყო ახ. წ. VII-VIII საუკუნეების პაპირუსის ფრაგმენტების ხელნაწერ კოდექსში. მასში მოცემულია ახალი აღთქმის კანონიკური წიგნების ყველაზე ძველი ჩამონათვალის ლათინური თარგმანი (შესაძლო ავტორად მიჩნეულია იპოლიტე რომაელი). „მურატორიის კანონის“ ავტორს კანონიკურ წიგნებად მიაჩნია ოთხი სახარება, მოციქულთა საქმეები და წმინდა პავლეს 13 ეპისტოლე (ებრაელთა მიმართ ეპისტოლეს გარდა), კიდევ სამი ეპისტოლე (მათი სახელები არ არის მოცემული), ასევე იოანესა და პეტრეს აპოკალიფსისი (თუმცა კი, როგორც ავტორი აღნიშნავს, ზოგიერთები პეტრეს

⁵¹ იქიდან გამომდინარე, რომ პაპი პიუს I-ის პონტიფიკატობის შესახებ ავტორი საუბრობს როგორც ახლო წარსულის შესახებ, ჩამონათვალი შედგენილი უნდა ყოფილიყო არა უგვიანეს ახ. წ. 170 წლისა.

აპოკალიფსისის ეკლესიაში წაკითხვის უფლებას არ იძლევიან). ერმას „მწყემსი“ უარყოფილი აქვს როგორც აპოკრიფი.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ე. წ. „მურატორიის კანონში“ არ შესული რიგი წიგნებისა – წმინდა პავლეს ეპისტოლე ებრაელებისადმი, წმინდა პეტრეს ორი ეპისტოლე, იოანეს მესამე ეპისტოლე, იაკობის წერილი კანონიკურ სახარებაში იქნა შეტანილი. მაგრამ, იმავდროულად, ე. წ. „მურატორიის კანონის“ ორივე ფრაგმენტში ფიგურირებდა პეტრეს ეპისტოლე, რომელიც შემდგომში აპოკრიფებს მიაკუთვნეს.

ახალი აღთქმის, როგორც საისტორიო წყაროს შესახებ საუბარი ახალი არაა. უკვე საუკუნეზე მეტი დრო გავიდა, რაც მკვლევართა უმეტესობამ აღიარა ამ თხზულების, განსაკუთრებით მოციქულთა საქმეების ისტორიული მნიშვნელობა, რომლებიც აღნიშნავენ რომ ლუკა, როგორც ისტორიკოსი სერიოზულ მდგომარეობაში იმსახურებს, ვინაიდან მწერალი, რომელიც ისწრაფვის ისტორიული ფონის სიზუსტით აღწერისაკენ, მისგან მოვლენათა ზუსტ აღწერილობას უნდა ველოდოთ.

ჩვენი აზრით, ყველა ისტორიკოსი (ისტორიული წყარო იქნება ეს თუ თანამედროვე ავტორი) ამა თუ იმ მოვლენებთან დაკავშირებით მეტ-ნაკლებად სუბიექტურია, განიცდის ამა თუ იმ იდეოლოგიის გავლენას. შესაბამისად, ლუკასაც გააჩნდა საკუთარი აზრი ახლად წარმოქმნილი სარწმუნეობის, მისი ფუძემდებლისა და მიმდევრების შესახებ. თუ ჩვენ გავითვალისწინებთ იმ ფაქტს, რომ სწორედ ლუკა მახარობლის დამსახურებაა ახალი წელთაღრიცხვის დასაწყისში არსებული რიგი ტოპონიმების გაჩენა ებრაულ დიასპორასთან დაკავშირებით, მაგალითად, როგორიცაა იკონია და ფილიპე, განსახილველ საკითხს შემდეგნაირად შევხედავთ – ლუკამ კარგად იცოდა პალესტინის მასალა.

მიუხედავად ამისა, მეცნიერთა ნაწილი ეჭვქვეშ აყენებს ახალი აღთქმის, როგორც საისტორიო წყაროს დანიშნულებას. მათ შორის აღსანიშნავია ტიუბინგენის სკოლის მიმდევრები, რომლებიც საერთოდ უარყოფდნენ მოციქულთა საქმეების ისტორიულ წყაროდ არსებობის ფაქტს და მთელ რიგ მოვლენებს აღნიშნული ნაშრომიდან. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ ტიუბინგენის სკოლის მიმდევრებს მოციქულთა საქმეების შექმნის თარიღიც გვიან პერიოდში გადააქონდათ, კერძოდ I ს-ის 90-იანი წლებიდან მოყოლებული II ს-ის 20-იანი წლების ჩათვლით.

არიან მკვლევარები, რომლებიც მოციქულთა საქმეებს განიხილავენ არა ისტორიულ, არამედ როგორც თეოლოგიურ თხზულებას, მაგალითად მ. გუდმენი. დღესდრეობით მხოლოდ უკიდურეს სკეპტიკოსებს თუ შეუძლიათ იმის მტკიცება, რომ ახალი აღთქმა მთელი დატვირთვით შესაძლებელი იქნებოდა შექმნილიყო მასში აღწერილ ისტორიულ ამბებთან პირდაპირი კავშირის გარეშე. ჩვენ მხედველობაში გვაქვს არა მხოლოდ მოციქულთა საქმეები, რომლის ავტორიც ლუკა მახარობელია და რომლის ისტორიული ღირებულება მკვლევართა უმეტესობაში დიდი ხანია ეჭვს არ იწვევს, არამედ სახარება, ოთხთავი, მოციქულთა ეპისტოლეები და იოანეს აპოკალიფსისის რისი მტკიცების საფუძველსაც გვაძლევს მათში მთელი რიგი ისტორიული ფაქტების თხრობა. უბრალოდ, წყარო ყოველთვის სათანადოდ უნდა იქნეს შესწავლილი და კრიტიკულად განხილული, რაც მისი უტყუარობის გამოვლინებაში

დაგვეხმარება. მაგალითად, აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით, ჩვენთვის ღირებულია გამოცხადების ავტორის ცნობები მცირე აზიაში პირველი ქრისტიანული თემების არსებობის შესახებ. კერძოდ, ეფესოს, სმირნის, პერგამოს, თიატირას, სარდის, ფილადელფიის, ლაოდის შესახებ, რომლებიც არქეოლოგიურადაც დასტურდება.

ოთხ კანონიკურ სახარებაში, როგორც ცნობილია, მოცემულია მაცხოვრის გენეალოგია და ძირითადად ღვთის საქმეების აღწერილობა. მათეს, მარკოზისა და იოანეს სახარებაში მოცემული მაცხოვრის გენეალოგია ლუკას სახარებაში მოცემული მაცხოვრის გენეალოგიის ანალოგიურია, მაგრამ იმავდროულად არის განსხვავებებიც, რომლებიც წლების მანძილზე ისტორიკოსებისა და ბიბლიეტიკების კვლევის საგანი გახდა. აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებითაც დიდი კამათი მიმდინარეობს მეცნიერთა შორის, რომელთა ნაწილი ამ შემთხვევაშიც სკეპტიკურ დამოკიდებულებას იჩენს საკითხისადმი და სახარებას ნაკლებად სანდო წყაროდ მიიჩნევს. მაგალითად, ცნობილია, რომ მარკოზის სახარების ისტორიულობის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ რ. ბულტმანი და მისი მიმდევრები გერმანიაში; რ. ლაიტფუტი და მისი მიმდევრები ბრიტანეთში; ჯ. მ. რობინსონი და მისი მიმდევრები ამერიკაში.

მკვლევართა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ პირველქრისტიანულ ქადაგებას ჰქონდა რაღაც ერთიანი ისტორიული სქემა. იქიდან გამომდინარე, რომ თვით უკიდურესი სკეპტიკოსებიც კი აღიარებენ იმ ფაქტს, რომ ღვთის საქმეების აღწერისასაც კი სახარების ავტორები ინარჩუნებდნენ ისტორიულ თანმიმდევრობას, რომელსაც, ჩვენი აზრით, თვით ისტორია წარმოდგენს, ე. ი. გამოდის, რომ ისტორიზმი გარკვეულ დონეზე ადრეულ ეკლესიასაც აინტერესებდა.

როგორც აღვნიშნეთ, ახალ აღთქმაში სახარებები შეტანილია მათი დაწერის თარიღების მიხედვით. მოგვაქვს ყველაზე მეტად გაზიარებული თარიღები. კერძოდ: მათე (I ს-ის 41-55 წწ.), მარკოზი (I ს-ის 60-70-იანი წლები), ლუკა (I ს-ის 70-80-იანი წლები), იოანე (I ს-ის 90-იანი წლები). ე. ი. გამოდის, რომ პირველ ქრისტიან ავტორად, პირველ ქრისტიან წყაროდ გვევლინება მათე, შემდეგ მარკოზი, ლუკა და იოანე.

მოციქულთა საქმეები, რომელიც ოთხ კანონიკურ სახარებას მოჰყვება ახალი აღთქმის ერთადერთი წიგნია, რომელიც სახარების შემდეგ მოვლენებზე მოგვითხრობს. მას ისტორიული ქრონიკის სახე და ფართო გეოგრაფიული დიაპაზონი აქვს. მოციქულთა საქმეებში გადმოცემულია ქრისტეს მონაფეთა პეტრესა და ძირითადად პავლეს მიერ ქრისტიანობის გავრცელება იუდეველებსა და წარმართებს შორის. თხზულებიდან ვიგებთ ბევრ ისეთ ცნობას, რომელიც არაერთი ისტორიული წყაროთი და არქეოლოგიური მასალით დასტურდება, რომელზეც ჩვენ კიდევ გვექნაბა საუბარი. ამას ემატება ის ფაქტი, რომ აღნიშნულ თხზულებაში მოყვანილი მონაცემები ემთხვევა სხვა ისტორიული წყაროების მონაცემებს. მაგალითად, ებრაულ დიასპორაზე არსებული მასალა. დიონ კასიუსის ცნობებს და რაც, ჩვენი აზრით, ფრიად მნიშვნელოვანია მოციქულთა საქმეებში სახელით არის მოხსენიებული მთელი რიგი ტოპონიმებისა, კერძოდ 32 ადგილი, 54 ქალაქი და 95 პერსონაჟი, რომელიც ისტორიულულობის თვალსაზრისით უაღრესად მნიშვნელოვანია. ამრიგად, მოციქულთა

საქმეებისადმი მიდგომა შეგვიძლია ჩამოვაყალიბოთ ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორის ა. შერვინ უაიტის მსგავსად, რომელიც თვლიდა, რომ მოციქულთა საქმეები ყოვლისმომცველია წვრილმან დეტალებშიც კი.

ახალი აღთქმის როგორც საისტორიო წყაროს შესახებ შეგვიძლია ვისაუბროთ იმ ფაქტიდან გამომდინარეც, რომ მასში დაცული ცნობების უტყუარობა მტკიცდება არტეფაქტების შესწავლის თვალსაზრისითაც. გარდა ზემოთ განხილული საკითხებისა, ფასდაუდებელი ცნობებია მოცემული იუდეველებისა და ადრეული ქრისტიანობის ისტორიის, ადრეულ ქრისტიანობაში არსებული საეკლესიო იერარქიის, რომაულ ლეგიონერებში ქრისტიანობის გავრცელების შესახებ და სხვ.

ეგვიპტური პაპირუსები

გარკვეული წლების წინ ითვლებოდა, რომ ახალი აღთქმა დაწერილია ახ. წ. III-IV საუკუნეებში, რომლის უარყოფის ყოველი ცდა უშედეგოდ მთავრდებოდა არტეფაქტების სიმცირის გამო. ამ თვალსაზრისით, ახალი აღთქმის მკვლევართათვის ძალზედ დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ეგვიპტეში აღმოჩენილ პაპირუსებს. 1896 წელს ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორებმა ბერნარდ გრენფელმა და არტურ ჰანტმა ყურადღება მიაქციეს იმ ფაქტს, რომ ოქსირინჰუსის მშრალ და ცხელ ჰაერზე პაპირუსის გრაგნილები გაუწყლოებას განიცდის, რისი მეშვეობით შესძლებელი ხდება მათი შენახვა საუკუნეების მანძილზე. ამის შემდეგ ოქსირინჰუსი პაპიროლოგების მექად გადაიქცა. არქეოლოგიური გათხრები იქ შეუჩერებლად მიმდინარეობდა. შედეგმაც არ დააყოვნა და მალევე აღმოჩნდა საფოს, პინდარეს, სოფოკლეს, ევრიპიდეს და სხვათა დაკარგული ნაშრომების პაპირუსები. აქვე დაფიქსირდა ოქსირინჰუსის სახარება, თომას აპოკრიფული სახარება. ოქსირინჰუსის პაპირუსებში საკმაოდ დაფიქსირდა ახალი აღთქმის ტექსტები, რომლებიც უნციალურის სახელით არის ცნობილი.

გარდა ზემოხსენებულისა, პაპირუსები სრულიად სხვადასხვა ხასიათის ჩანაწერებს შეიცავდა. მაგალითად, საგადასახადო ქვითრები, მოხელეების მიწერ-მოწერა, უფროსების ინსტრუქციები, საჩივრები და სხვ. პაპირუსების დიდი ნაწილი სახელმწიფო დოკუმენტებს წარმოადგენდა. აქვეა შემონახული პირადი ქალაქდები, წერილები ქორწინებისა და გაყრის შესახებ. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ტექსტების უმრავლესობა პროფესიონალი გადამწერების და მდივანბეგების მიერ არის შესრულებული. ოფიციალური წერილები ყოველთვის ხელმოწერილია. პავლე მოციქულს რამდენიმე მიმართვა თავისი ხელმოწერით აქვს დამოწმებული. კორინთელთა მიმართ 1, გალატელთა მიმართ, კოლოსელთა მიმართ და თესალონიკელთა მიმართ – 2.

აღმოჩენილი საბუთების უმრავლესობა ბერძნულად არის შესრულებული. მეცნიერებმა ყურადღება იმ ფაქტს მიაქციეს, რომ დოკუმენტების ენა განსხვავდება კლასიკური ბერძნულისაგან. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ ახალი აღთქმის პე-

რიოდის ბერძნული ენა განსხვავდებოდა კლასიკური ბერძნულისაგან, რამაც შესაძლებელი გახადა ახალი ალთქმის ტექსტების უკეთ გაგება და გააზრება.

1945 წელს ზემო ეგვიპტეში ძველი დასახლების ხენობოკსიონის (თანამედროვე ნაგ-ჰამადის რაიონი) ადგილობრივმა გლეხმა აღმოაჩინა ძველი ბიბლიოთეკა, რომელიც შეიცავდა II-IV საუკუნით დათარიღებულ ძველი ალთქმის წიგნებს. აღნიშნული ბიბლიოთეკის შესწავლამ მეცნიერები მიიყვანა ახალი ალთქმის წიგნების დათარიღების მნიშვნელოვან შედეგებამდე.

ხელნაწერთა რაოდენობა ყოველდღიურად იზრდებოდა. ძველი ალთქმის წიგნთა გადანერჩილ ხელნაწერთა რაოდენობა საკმაოდ ბევრია დაფიქსირებული. ნიშანდობლივია, რომ ისინი ორიგინალებთან დროის თვალსაზრისით საკმაოდ ახლო დგას, ვიდრე ჩვენთვის ცნობილი სხვა ლიტერატურული ძეგლები. ახალი ალთქმის ჩვენამდე მოღწეული ხელნაწერები, რომლებიც ახალი ალთქმის ცალკეულ წიგნებსა და ფრაგმენტებს შეიცავს ძველი ალთქმის ხელნაწერებთან შედარებით მცირეა. გვეცნოთ რამდენიმე მათგანი.

დ. რეილენდის ხელნაწერი აღმოჩენილ იქნა 1920 წელს ეგვიპტეში ბ. გრენფელის მიერ, რომელმაც მას დიდი მნიშვნელობა არ მიანიჭა. მხოლოდ 1934 წელს დოქტორ ს. პ. რობერტსმა დ. რეინალდის მანჩესტერის ბიბლიოთეკაში პაპირუსების გადარჩევისას მიაქცია მას ყურადღება. კვლევის შედეგად მკვლევარი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ იპოვა ხელნაწერი, რომელიც ახალი ალთქმის ტექსტს შეიცავდა და 125 წლით თარიღდებოდა. მეცნიერის ეს თვალსაზრისი გაიზიარეს სხვა მკვლევარებმაც, კერძოდ ფრედერიკ ჯ. კენიონმა, ბ. შუბარტმა, სერ გაროლდ ბელმა, ა. დეისმანმა და ბ. ხატჩმა. პირველ რიგში, აღნიშნული პაპირუსის შესწავლამ ცხადყო, რომ 1. იოანეს სახარება, რომელსაც იგი შეიცავდა, თანამედროვე სახარების იდენტურია; 2. პაპირუსს ავტორისა და ორიგინალისაგან 30 წელი აშორებს; 3. ეს ხელნაწერი ადასტურებს, რომ მეოთხე სახარება (იოანეს) II საუკუნის პირველ ნახევარში ცნობილი იყო უკვე ეგვიპტის პროვინციულ ქალაქში, მდ. ნილოსის ნაპირას მისი შექმნის ადგილიდან (ეფესო, მცირე აზია) რამდენიმე ასეული კილომეტრის დაშორებით.

ჩესტერ ბიტის პაპირუსები შეიცავს ახალი ალთქმის წიგნებს (სახელწოდება მიიღო სერ ჩესტერ ბიტის გამო, რომელმაც 1930-1931 წლებში ლონდონში მათგან შეაგროვა კოლექცია). პირველი პაპირუსი დათარიღებულია III საუკუნით, მეორე – არა უგვიანეს 200 წლით, ხოლო მესამე III საუკუნის შუა ხანებით.

მ. მ. ბოდმერის კოლექცია. უენველმა ბიბლიოფილმა და პუშმანისტმა, დოქტორ მ. ბოდმერმა შეაგროვა ახალი ალთქმის წიგნები, რომელთაგანაც პაპირუსი ბოდმერ-2 თარიღდება II საუკუნის პირველი ნახევრით. გარდა ზემოაღნიშნული ხელნაწერებისა, დღემდე მოღწეულია ახალი ალთქმის ხელნაწერების სრული სია. ვატიკანის (325 წელი), სინაის (350 წელი), ალექსანდრიის (400 წელი) ეფრემის კოდექსი (400 წელი), ბედის კოდექსი (450 წელი) და ა. შ.

1989 წლისათვის ცნობილია ახალი აღთქმის ხელნაწერების შემდეგი რაოდენობა: კატალოგიზირებული პაპირუსები – 96, უნციალური კატალოგიზირებული პაპირუსები – 299, მინუსკულური კატალოგიზირებული ხელნაწერები – 2812, ლექციონარები – 2281. სულ, ჯამში, 5488.

კვლევის შედეგად მეცნიერებმა დაადგენეს ახალი აღთქმის წიგნების გასაოცარი სიზუსტე და უცვლელობა უძველესი დროიდან დღემდე. როგორც დოქტორ ფ. ჯ. კენიონი აღნიშნავდა ახალი აღთქმის ორიგინალობა და საერთო ღირებულება შეიძლება საბოლოოდ დადგენილად ჩაითვალოს. ადარებენ რა ერთმანეთს ახალი აღთქმის უძველეს ხელნაწერებს, მკვლევარები ერთხმად აღნიშნავენ მათ გასაოცარ სიზუსტეს და იმ ფაქტს, რომ ახალ აღთქმას ანალოგი არ მოეპოვება ძველ თხზულებათა შორის.

სიტყვა და საქმე იესო ქრისტესი, ადრეული ეკლესიის ცხოვრება – აი ძირითადი შინაარსი ახალი აღთქმის წიგნებისა. ისტორიული პერიოდი, რომელსაც ახალი აღთქმა მოიცავს ას წელზე ნაკლებია, მიუხედავად ამისა, არქეოლოგიური თვალსაზრისით დიდძალი მასალაა დაფიქსირებული. ჯერ ერთი, ისტორიულად ახალი აღთქმის პერიოდი ჩვენს საუკუნესთან საკმაოდ ახლოა და, მეორე, რომის იმპერიის შესახებ, სადაც ახალი აღთქმის სიუჟეტი ვითარდება (იუდეა რომის იმპერიის მეორეხარისხოვანი პროვინცია იყო – პროვინცია პალესტინის შემადგენელი ნაწილი) ძალიან ბევრი ნაშრომია შექმნილი. ბევრია არქეოლოგიური მონაპოვარიც, რომელთა უტყუარობა მკვლევართა შორის ეჭვს არ იწვევს. აქედან გამომდინარე, ჩვენ განვიხილავთ ახალ აღთქმასთან დაკავშირებულ მხოლოდ უმნიშვნელოვანეს არქეოლოგიურ აღმოჩენებს.

ახალი აღთქმის პერიოდის იერუსალიმი

ექვსდღიანი ომის დასრულების შემდეგ 1967 წელს დიდი ინტენსივობით დაიწყო იერუსალიმის არქეოლოგიური შესწავლა, რომელსაც პროფესორი ბ. მაზარი ხელმძღვანელობდა. გათხრები ძირითადად იერუსალიმის ტაძრის გარშემო ტერიტორიაზე მიმდინარეობდა. არქეოლოგიური გათხრების შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ იერუსალიმის, როგორც იუდაური რელიგიის ცენტრის არსებობა ხელს უწყობდა საკუთრივ ქალაქის განვითარებას. პეროდე დიდმა იერუსალიმს შემოავლო ახალი თავდაცვითი კედელი, ააშენა დიდებული შენობები, მათ შორის თეატრები. ყველაზე მაღალ ადგილას კი ააგო სასახლე, რომელზეც აღმართული იყო 25, 30 და 40 მეტრის სიმაღლის სამი კოშკი.

ქალაქის ძველ ებრაულ უბნებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა მდიდრული ქვის სახლები, რომლებიც ახ. წ. 70 წელს არის დანგრეული. არქეოლოგების მიერ დაფიქსირებულია უბრალო ებრაელების ყოფითი ნივთები. ძირითადად აღმოჩენილია ადგილობრივი ხელოსნების მიერ დამზადებული ებრაელთა ყოფის ამსახველი მასალა, თუმცა გვხვდება შემოტანილი ჭურჭლის ნატყეხები, ქვის თასები და ფიალები. არქეოლოგების მიერ გათხრილ იუდეველთა სახლებში აღ-

მოჩნდა მოზაიკით განწყობილი იატაკი. მათზე შავი და თეთრი ქვებით გამოყვანილია ლამაზი გეომეტრიული ნახატები. შელესილი კედლები კი მარმარილოსფრადაა შელებილი. ეზოში დადგმული ყოფილა მიწისქვეშა ცისტერნები, რომელშიც ჩაედინებოდა სახურავიდან ჩამონადენი წვიმის წყალი. დაფიქსირდა სააბაზანო ოთახები. ზოგიერთი მათგანი მოწყობილია იუდაური წესით განბანვისათვის. ერთ-ერთ სახლში აღმოჩნდა მომცრო სანონი, რომელზეც შემონახულია სახლის მფლობელის სახელი ბარ-კატროს. საკმაოდ გვიანდელი გადმოცემის თანახმად, კატროსების ოჯახი ბოროტად იყენებდა თავის გავლენას. ტაძრის მსახურებად თავის ნათესავებს ნიშნავდა. სწორედ მისნაირი მდიდარი მოსახლეობაა მხილებული სახარებაში.

არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილია დასავლეთიდან აღმოსავლეთისაკენ მიმავალი საფეხურებიანი ქუჩა, რომელიც პეროდე დიდის მეფობის პერიოდით დათარიღდა. 600 მეტრიანი ქუჩა დაეთის ქალაქიდან შესაძლოა ტაძრამდე მიდიოდა. მაღაზიის მსგავსი შენობები, რომელიც ამ ქუჩას მიუყვებოდა და თვით ქუჩის სიგანე მეცნიერებს აფიქრებინებს, რომ გათხრების შედეგად იერუსალიმის მთავარი ქუჩა იქნა აღმოჩენილი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დაფიქსირდა იერუსალიმის სანიაღვრე არხები, რომელის შესახებაც ცნობებს იოსებ ფლავიუსი გვანდის. მასში იმალეობდა ქალაქის მოსახლეობა რომაელების მიერ იერუსალიმის აღებისას. სანიაღვრე არხების მიწისქვეშა სისტემაში აღმოჩენილია იმ პერიოდის მოსახლეობის საკვები, ქვის იარაღები, ყოფითი ცხოვრების ამსახველი ნივთები.

პეროდე დიდი (დაახ. ძვ. წ. 40-4 წწ.)

ახლი აღთქმიდან ჩვენთვის ცნობილია, რომ იესო მაცხოვრის დაბადება დაკავშირებულია ახალი ვარსკვლავის გამოჩენასთან:

„ხოლო როცა იუდეის ბეთლემში დაიბადა იესო ქრისტე, პეროდეს მეფობის უამს, აჰა აღმოსავლეთით მოვიდნენ მოგვნი იერუსალიმს,

და თქვეს: სად არის იუდეველთა ახალშობილი მეფე? ვინაიდან ვიხილეთ მისი ვარსკვლავი აღმოსავლეთით და შევედით, რათა თაყვანი ვსცეთ მას.

ეს რომ გაიგო, შეძრწუნდა მეფე პეროდე და მთელი იერუსალიმი მასთან ერთად“ (მათ. 2:1-3).

ახალი აღთქმის მიხედვით, იესო მაცხოვარი პეროდე დიდის მეფობის პერიოდში მოველინა კაცობრიობას. პეროდე გარდაცვალებამდე იუდეას მეფე (ძვ. წ. 4 წ.) იყო. იგი მამამ ანტიპატროს II-ემ ჯერ კიდევ ძვ. წ. 47 წელს დანიშნა გალილეის მეფის ნაცვლად. მამისა და ძმის (იოსების) გარდაცვალების შემდეგ, რომელიც იერუსალიმს განაგებდა, პეროდემ რომაელებისაგან მეფის ტიტული (ძვ. წ. 40-4 წწ.) მიიღო. ებრაელებს ის არ უყვარდათ, შეიძლება ითქვას, სძულდათ კიდევ. ჯერ ერთი – ის არ იყო იუდეველი. პეროდეს ბაბუა ანტიპატროსი წარმოშობით იდუმეელი იყო. იგი დანებდა ხასმონიანთა იუდეველთა სახელმწიფოს, მიიღო იუდაიზმი და ამით შეინარჩუნა იდუმეაზე ბატონობა. პეროდეს მამა ანტიპატროსი იდუმეელი კი აქტი-

ურად უჭერდა მხარს რომის ექსპანსიას (რომლის კულმინაციასაც პომპეუსის მიერ იერუსალიმის აღება წარმოადგენდა ძვ. წ. 63 წელს) იუდეაში. ძვ. წ. 47 წელს პეროდემ რომის მოქალაქეობა მიიღო. მეორე – პეროდემ ხელისუფლებისათვის ბრძოლაში ამოწვევითა ხასმონიანთა კანონიერი სამეფო ოჯახი. მან სიკვდილით დასაჯა სინედრიონის ხასმონიანთა მომხრე 45 წერი. მან სინედრიონს მხოლოდ რელიგიური სასამართლოს ფუნქციები დაუტოვა. პეროდემ მიისაკუთრა მღვდელმთავრის დანიშვნის უფლებაც. სიკვდილის წინ, შეშლილ მდგომარეობაში მყოფმა, ბრძანება გასცა მოეკლათ ცნობილი იუდეველები, რათა მისი სიკვდილის დღეს გოდება ყოფილიყო იუდეას ყველა იჯახში. მიუხედავად იმისა, რომ მან დიდძალი ხარჯები გაიღო იერუსალიმის II ტაძრის აღსადგენად იუდეველებმა პეროდემი მაინც ვერ დაინახეს თავიანთი წინამძღოლი. მათ კარგად ესმოდათ, რომ პეროდე ამას იუდეველი ხალხისა და სარწმუნოებისათვის არ აკეთებდა. ებრაელების სიძულვილი პეროდესადმი მას შემდეგ გაძლიერდა, როდესაც მან იერუსალიმის II ტაძრის წინ რომის სიმბოლო, არწივის ქანდაკება დაადგმევინა.

პეროდე ისტორიაში შევიდა როგორც მეფე მშენებელი. უპირველესად უნდა აღინიშნოს მის მიერ იერუსალიმის II ტაძრის რეკონსტრუქცია, რომელიც დღეს პეროდეს ტაძრის სახელით არის ცნობილი (სურ. 25). როგორც იოსებ ფლავიუსი მოგვითხრობს თავის „იუდეველთა ომში“ სამშენებლო სამუშაოები დაიწყო პეროდეს მეფობის მეთხუთმეტე წელს, ე. ი. ძვ. წ. 22 წელს. მაგრამ იქვე დასძენს, რომ პროექტის განხორციელება მეფობის მეთვრამეტე წელს შეძლო, ე. ი. ძვ. წ. 19 წელს და გრძელდებოდა 9 წლის მანძილზე. მთელი ამ ხნის განმავლობაში ტაძარში მსახურება არ შეწყვეტილა. იუდეველთა II ტაძრის რეკონსტრუქციის დაწყების მიზეზი ის იყო, რომ ტაძარი რომელიც სპარსელების პერიოდში აიგო (ზერუბაბელის ტაძარი) სოლომონის ტაძარზე 60 წყრითით დაბალი იყო.

ხალხის მღელვარება რომ არ გამოენვია პეროდემ ჯერ შეაგროვა ტაძრისათვის ყველა საჭირო მასალა, ათას მღვდელმსახურს ასწავლა სამშენებლო საქმე, რათა მათ შეძლებოდათ ტაძრის შიდა სამუშაოების შესრულება, სადაც მხოლოდ მათ შეეძლოთ შესვლა. მიშნას მიხედვით, ტაძრის მშენებლობა მიმდინარეობდა გალახის ყველა მოთხოვნის დაცვით.

იმისათვის, რომ თავისი გრანდიოზული ტაძრის საძირკველი გაეფართოებინა, პეროდემ სამხრეთის მხრიდან, სადაც ბორცვი დამრეცად იყო დაქანებული ბაქანი მოაშენებინა. გარეთა კედლები, რომლებიც ამ ნაგებობას ამაგრებდა, დღესაც შემონახულია – გოდების კედელი (სურ. 53).

გასული საუკუნის 60-იანი წლების დასასრულისათვის ებრაელმა არქეოლოგებმა განმინდეს ქვის წყობის რამდენიმე ქვედა რიგი, რომელიც თითქმის დაუზიანებელი დახვდათ. იქვე დაფიქსირდა კედლის ზემო ნაწილიდან ჩამოცვენილი ბლოკები, რომლის ზედა რიგში მოთავსებული იყო დეკორატიული ქვები. საძირკვლის ფილები სიგრძით 10 მეტრს აღწევდა. სამხრეთით მოკირწყლული ქუჩა კიბეებით ადიოდა წარმართთა ეზოს ორმაგი კარიბჭისაკენ. დასავლეთის მხარეს ქუჩა გადიოდა დიდი თაღის ქვეშ, რომელიც გადაჭიმულ იყო იერუსალიმის დასავლეთ რაიონებს შუა

მდებარე ხევის თავზე. ტაძართან აღმოჩენილია თაღის პირველი ბურჯის ქვედა რიგები და დაბლობისაკენ მიმავალი კიბის ნაშთები.

იოსებ ფლავიუსის მიხედვით (ახ. წ. I ს.), იერუსალიმის პეროდეს ტაძარს ჰქონდა ოთხი ეზო. პირველ, წარმართთა ეზოში შესვლა ყველას შეეძლო, დანარჩენ შიგნითა ეზოებში კი მხოლოდ იუდეველებს. პირველი ეზოს ზღვარი აღნიშნული იყო საშუალო სიმაღლის ქვის გალავნით, რომელზეც გაკეთებული იყო ბერძნულ და ლათინურ ენაზე გამაფრთხილებელი წარწერები.

XIX საუკუნის მეორე ნახევარში არქეოლოგიური გათხრების შედეგად აღმოჩენილ იქნა ქვის დაფა წარწერით, რომელიც დღეს სტამბოლის მუზეუმში ინახება (იერუსალიმი იმხანად ოსმანთა იმპერიის შემადგენლობაში შედიოდა). დაფაზე ამოკვეთილი იყო რამდენიმე სტრიქონი ბერძნულად. ამ აღმოჩენიდან 100 წლის შემდეგ იერუსალიმში იპოვეს ასეთივე ქვა, რომელზეც ასოები გამუქებულია ნითელი საღებავით. ორივე წარწერაზე საუბარია იმის შესახებ, რომ ნებისმიერ არაიუდეველს, ვინც ამ ქვებით აღნიშნულ ზღვარს გადააბიჯებდა და ტაძარში შევიდოდა სიკვდილით დასჯა ემუქრებოდა (სურ. 54).

2007 წელს არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ტაძრის მშენებლობისათვის განკუთვნილი ქვის საჭრელი სახელოსნო. აღმოჩენა, შეიძლება ითქვას, შემთხვევითი ხასიათისა იყო. მკვლევარებმა ეს ქვის სახელოსნო დააფიქსირეს იმ ადგილას, სადაც სკოლის აშენება იყო დაგეგმილი. სახელოსნოს თარიღის დადგენა გათხრების შედეგად ადგილზე არსებული არქეოლოგიური მონაპოვრის (მონეტები, კერამიკული მასალა) საშუალებით გახდა შესაძლებელი. არქეოლოგებისათვის მნიშვნელოვან ფაქტად იქცა რკინის ჯვართის დაფიქსირება. ეხლა უკვე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ იერუსალიმის ტაძრის მშენებლობისათვის სწორედ ამ ქვის საჭრელი სახელოსნოდან მიჰქონდათ ათმეტრიანი ლოდები.

პეროდეს მიერ აშენდა ხმელთაშუაზღვისპირეთის პორტი კესარია ამფითეატრით, რომლის არენაზე კეისრის საპატივცემულოდ წელიწადში ერთხელ ეწყობოდა საერთაშორისო გლადიატორული ბრძოლები, ტანმოვარჯიშეთა, მოჯირითეთა შეჯიბრი. ამფითატრს, რომელიც იოსებ ფლავიუსთან მოხსენიებულია სტადიონად (იუდ. ომი, II, 3, 9) ჰქონდა 12 დასაჯდომი რიგი და განკუთვნილი იყო 10 000 ადამიანზე. ამფითეატრის არენის სიგრძე 250 მეტრს, ხოლო სიგანე 50 მეტრს შეადგენდა.

პეროდემ თავისი გარდაცვლილი ძმის ფაზაელის საპატივცემულოდ ააშენა მავზოლეუმი კოშკით, რომლის სიმაღლეც ფარაონის შუქურას სიმაღლით არ ჩამოუვარდებოდა (იუდ. ომი, XVI, 5, 2). მთლიანად რეკონსტრუირებულ იქნა სამარია, რომელსაც სახელი გადაერქვა და ეხლა ბერძნულის გავლენით სებასტია ეწოდა, სადაც მეფემ თავისი მებრძოლებისათვის სახლები ააშენებინა. გადაკეთდა ლაზა და მაცადა, დაარსდა პეროდიონი... ხეშბონში შემორჩენილია პეროდესდროინდელი არქიტექტურის კიდევ ერთი ნიმუში – თითქმის დაუზიანებელად შემონახული გალავანი აბრაამის აკლდამის გარშემო (სურ. 55). მისი სამშენებლო სამუშაოები გაცდა იუდეას ფარგლებს.

პეროდემ კეთილმასპინძლობისთვის მადლობის ნიშნად კუნძულ როდოსზე წარმართული ტაძარი ააგო, ხოლო ანტიოქიაში თავისი სახსრებით ქალაქის მოედანი მოაკირწყლინა (იუდ. ომი, XVI, 5, 3). ყოველივე ამით პეროდეს იუდეაში ელინისტური კულტურა შეჰქონდა, რაც, თავის მხრივ, კონსერვატულად განწყობილი იუდეველების აღშფოთებას იწვევდა. მათ მეფეზე თავდასხმაც კი მოაწყეს, რის შემდეგაც პეროდე დაუნდობელი დესპოტი გახდა. მან ეჭვიანობის ნიადაგზე, ეგონა რა რომ სამეფო ტახტს შეეცილებოდნენ ცოლი მარიამნა (მღვდელმთავარ პირკანუს II-ის (Iohannes Hyrcanus) შვილიშვილი) და შვილი ანტიპატროსი მოაკელეევინა.

2007 წელს როგორც იერუსალიმის ებრაული უნივერსიტეტის (Hebrew University) პროფესორმა ეჰუდ ნაცერმა განაცხადა იერუსალიმის მახლობლად აღმოჩენილ იქნა პეროდე მეფის საფლავი. პროფესორი ე. ნაცერი პეროდეს პერიოდის ისრაელის ისტორიის ყველაზე დიდ სპეციალისტად ითვლება. იგი არქეოლოგიურ გათხრებს პეროდონის ტერიტორიაზე, იერუსალიმის მახლობლად 1972 წლიდან ატარებდა.

იოსებ ფლავიუსის ცნობით, პეროდე პეროდინზე იყო დაკრძალული (იუდ. ომი, I, 33, 9), მაგრამ მისი სამარხის პოვნა წლების მანძილზე მაინც ვერ ხერხდებოდა. პეროდინი აშენებულ იყო იმ ადგილას, სადაც პეროდემ გამარჯვება მოიპოვა აჯანყებულებზე, რომელთაც თავის დროზე იგი აიძულეს იერუსალიმიდან გაქცეულიყო. დიდებული შენობა ერთდროულად სასახლეც იყო და ციხეც, საოჯახო განსასვენებელიც და მხარის დედაქალაქიც. დღესაც დიდ შთაბეჭდილებას ახდენს მისი ნანგრევები მნახველზე, რომელიც იერუსალიმიდან სამხრეთით 15 კილომეტრის დაშორებით მდებარეობს (სურ. 56).

ზედა პეროდინის მთავარ ნაგებობას წარმოადგენდა მრგვალი შენობა, რომელსაც გარშემორტყმული ჰქონდა ნახევრად მრგვალი კოშკები (სურ. 57). მათი სიმაღლე რეასართულიანი სახლის ტოლი იყო. ცენტრში მდებარეობდა სამეფო სასახლე, მდიდრული რომაული თერმები, სინაგოგა და წყლის საცავი, დიდი რეზერვუარი. თერმებში ცხელი წყლის ოთახის გვერდზე მდებარეობდა მრგვალი ფორმის გუმბათიანი საცურაო აუზი. მისი კედლების ქვედა ნაწილზე შემორჩენილია ფრესკები. ეზოდან მიწისქვეშა არხის საშუალებით ხდებოდა წყლის მიწოდება, რომელიც აქ დიდი ცისტერნებიდან მოედინებოდა, სადაც აქვედულების მეშვეობით გროვდებოდა.

ქვედა სასახლეები და საზოგადო შენობები განლაგებული იყო რომაულ სტილში გაშენებული მშვენიერი ბაღის გარშემო, რომელიც კოლონადებით იყო გარშემორტყმული. ბაღში იყო განთავსებული სპეციალური ადგილები გასარუჯად, დასასვენებლად და სატრაპეზოდ. ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობდა აუზი, რომლის სიგრძეც 70 მეტრი, ხოლო სიგანე 45 მეტრია. სწორედ ეს ციხე-სასახლე აირჩია პეროდემ თავის სამუდამო განსასვენებლად. წყაროებიდან ცნობილია, რომ სიკედილის შემდეგ პეროდეს ნეშტი იერიხოიდან იერუსალიმში გადაასვენეს, საიდანაც, იოსებ ფლავი-

უსის მიხედვით, გამოვიდა დასაკრძალავი პროცესია. ამისათვის პეროდონში სპეციალურად გაიყვანეს 350 მეტრის სიგრძისა და 30 მეტრი სიგანის გზა.

ზედა პეროდონში არქეოლოგიური გათხრები პირველად ფრანგი ბერების მიერ გასული საუკუნის 50-იან წლებში ჩატარდა, ხოლო ქვედა პეროდონში, როგორც აღნიშნეთ, ეპოდ ნაცერის მიერ 1972 წელს. თავიდანვე, რაღა თქმა უნდა, არქეოლოგების მიერ მთელი ყურადღება გადატანილი იყო სწორედ საპროცესიო გზაზე, მაგრამ სამწუხაროდ ვერაფერი აღმოაჩინეს. მიუხედავად ამისა, არავის ეპარებოდა ეჭვი იმაში, რომ პეროდეს თავდაპირველად სწორედ აქ სურდა დამარხვა. მკვლევართა ვარაუდით, შესაძლებელია უკვე სიბერეში მეფემ აზრი შეიცვალა და გადაწყვიტა, რომ მისი საბოლოო განსასვენებელი ხელოვნური კონუსის ფორმის (რომელიც ბორცვს ვულკანის ფორმას აძლევს) მქონე ბორცვზე იქნებოდა (სურ. 56).

ე. ნაცერმა ივარაუდა, რომ მეფის განსასვენებელი უნდა ეძებნათ ზემო პეროდონსა და ორ სასახლეს შორის, რომლებიც ხელოვნურ მიწაყრილზე იდგა. სწორედ ამ ნაწილში იქნა აღმოჩენილი სარკოფაგის ნაწილი, რომელიც 2,5 მეტრი სიგრძისა უნდა ყოფილიყო (იგი დამსხვრეული იყო მრავალ ნაწილად). თვითონ განსასვენებელიდან დღემდე მოაღწია სპეციალურად დასაკრძალავი პროცესიისათვის გაკეთებულმა მონუმენტურმა კიბემ, რომლის სიგანეც 6,5 მეტრია. არქეოლოგები არ გამორიცხავენ იმ ფაქტს, რომ განსასვენებელი განადგურებულ იქნა რომის იმპერიის წინააღმდეგ იუდეველების მიერ მოწყობილი პირველი აჯანყების (ახ. წ. 66-73 წწ.) დროს, როდესაც ციხე-სიმაგრე აჯანყებულებმა ჩაიგდეს ხელში. პატრიოტი ებრაელები რაც კი პეროდესთან (რომის მარიონეტთან) იყო დაკავშირებული ყველაფერს ზიზლით უყურებდნენ და ანადგურებდნენ. ნიშანდობლივია, რომ არქეოლოგებმა ადგილზე რამდენიმე დასაკრძალავი ურნა აღმოაჩინეს. არქეოლოგიური გათხრები პეროდონის ტერიტორიაზე გრძელდება.

პეროდონის არქეოლოგიური გათხრებისას აღმოჩნდა პეროდეს პირადი თეატრის სამეფო ლოჟა. გათხრებს, რომელიც ტარდებოდა ებრაული უნივერსიტეტის და იერუსალიმის არქეოლოგიური ინსტიტუტის ეგიდით ხელმძღვანელობდა ე. ნაცერი. ლოჟის სიგრძე 7 მ, სიგანე 8 მ და სიმაღლე 6 მ იყო. მას განსაკუთრებული ადგილი ეკავა თეატრის შენობაში. იქიდან თეატრალურ წარმოდგენებს თვითონ მეფე და მისი დაახლოებული პირები ადევნებდნენ თვალს. ლოჟის კედლებზე დაფიქსირდა ფრესკები, რომლის გამოსახულებები არ იყო შესრულებული ისრაელის არქიტექტურისათვის დამახასიათებელ მანერაში. ეს სტილი რომიდან და კამპანიიდან იყო ცნობილი. პროფესორ ე. ნაცერის ვარაუდით, კედლის დეკორატიული ელემენტები რომაელების ხელობაა. არ არის გამორიცხული, რომ ის მარკუს აგრიპას ოსტატების მიერ იყოს შესრულებული, რომელმაც იუდეა მოინახულა.

თეატრის კედლებზე გამოსახული იყო გაღებული ფანჯრების იმიტაცია, რომლიდანაც იხსნებოდა ნილოსის პანორამა. კედელზე გამოსახული იყო აფრიანი გემი, ადამიანთა და ცხოველთა ფიგურები, ხეები. ნიშანდობლივია, რომ ეს ელემენტები მსგავსებას იჩენს პომპეის იმპერატორის ვილასთან. თეატრის გათხრები დაიწყო

2007 წელს. იგი პეროდეს აუგია ძვ. წ. 15 წელს. იუდეაში მარკუს ვიპსანიუს აგრიპას (ლათ. Marcus Vipsanius Agrippa – ცნობილი რომაელი საზოგადო მოღვაწე და მხედართმთავარი. რომის იმპერატორ ოქტავიანე ავგუსტუსის – Caesar Augustus (ძვ. წ. 27- ახ. წ. 14 წ) მეგობარი) ჩამოსვლის საპატივცემულოდ. თეატრის ცხოვრება საკმაოდ ხანმოკლე აღმოჩნდა ასეთი ფუნდამენტური შენობისათვის. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ თეატრი პეროდეს გარდაცვალებამდე რამდენიმე ხნით ადრე თანდათან აიღეს, რათა არ დაერღვიათ ხელოვნური ბორცვის კონუსური ფორმა, სადაც პეროდეს სასახლე მდებარეობდა. თეატრის ლოჟის რეკონსტრუქცია ისრაელის მუზეუმმა დაიწყო. ნაწილობრივ აღდგენილია თეატრიც.

კვირინიუსის აღწერა

„იმ დღეებში გამოქვეყნდა კეისარ ავგუსტუსის ბრძანება, აღწერა ჩაეტარებინათ მთელს ქვეყანაში.

ეს იყო პირველი აღწერა სირიაში კვირინიუსის გამგებლობისას.

და ყველამ თავ-თავის ქალაქს მიაშურა ჩასაწერად.

ნაეიდა იოსებიც გალილეიდან, ქალაქ ნაზარეთიდან, იუდეაში, დავითის ქალაქში, რომელსაც ჰქვია ბეთლემი, ვინაიდან დავითის სახლისა და გვარის იყო,

რათა ჩანერგიყო მარიამთან, თავის დანიშნულთან ერთად, რომელიც ფეხმძივდ იყო.

და იქ ყოფნისას მოუწია მისი მშობიარობის ჟამი“ (ლუკ. 2: 1-6).

რომის იმპერიაში, რომლის შემადგენელ ნაწილსაც იუდეა წარმოადგენდა იმპერიაში მცხოვრები ხალხის აღწერა რეგულარულ ხასიათს ატარებდა. რეგისტრაცია ოჯახის უფროსის ადგილსამყოფელის მიხედვით ხდებოდა, ამიტომაც აღწერის დროს სხვაგან მყოფ მოსახლეობას შინ დაბრუნება უწევდა. აღმწერები ამა თუ იმ სახლის ყველა მობინადრის სიას შეადგენდნენ სახელისა და წლოვანების მითითებით, შემდეგ კი ხელის მოწერით ადასტურებდნენ, რომ აღნიშნული პირების გარდა ამ სახლში არავინ ცხოვრობდა. სწორედ ამის გამო ბრუნდებიან მარიამი და იოსები მშობლიურ ქალაქ ბეთლემში.

ლუკა მახარობელი მოგვითხრობს რომის იმპერიაში ავგუსტუსის ბრძანებით ჩატარებული მოსახლეობის აღწერაზე. „ეს ყო პირველი აღწერა სირიაში კვირინიუსის გამგებლობისას“ (სუკ. 2:2). ისტორიული წყაროები კვირინიუსის პერიოდის აღწერას უკავშირებდნენ ახ. წ. 7 წელს, ე. ი. იესო მაცხოვრის დაბადებიდან 10/12 წლის შემდეგ პერიოდს. ეს ისტორიული შეუსაბამობა დიდი ხნის მანძილზე აღელვებდა ღვთისმეტყველებს. რამდენიმე ისტორიული დოკუმენტის აღმოჩენამ (წარწერები პერგამენტზე) ცნობილი გახდა, რომ კვირინიუსი სირიის მმართველი ორჯერ იყო. ლუკა მახარობელი თავის სახარებაში განგებ უსვავს ხაზს იმ ფაქტს, რომ იესო მაც-

ხოვრის დაბადება კვირინიუსის პირველ აღწერას უკავშირდება – „ეს იყო პირველი აღწერა სირიაში“ – აღნიშნავს იგი.

„შენ კი, ეფრათას ბეთლემო, უმცირესი ხარ იუდას ათასეულთა შორის, მაგრამ შენგან გამოვა ხელმწიფე ისრაელში და ძველითგან იქნება მისი წარმოშობა, საუკეთესო დღეებიდან“ (მიქ. 5:1).

ბიბლიის მიხედვით, იესო მაცხოვარი ბეთლემში უნდა დაბადებულყო. მარიამი და იოსები კი ბეთლემიდან 160 კილომეტრით დაშორებულ ნაზარეთში ცხოვრობდნენ. ამ დროს გამოვიდა ავგუსტუსის ბრძანება აღწერის შესახებ და ისინიც ბრუნდებიან ბეთლემში. წლების მანძილზე ლუკა მახარობლის სახარებაში დაცული ეს ცნობა მკვლევართ არასანდოდ მიაჩნდათ ემყარებოდნენ რა იოსებ ფლავიუსის ცნობებს კვირინიუსის პერიოდში სირიაში ჩატარებული აღწერის შესახებ; სადაც საუბარია იმის შესახებ, რომ რომის იმპერიაში აღწერას ადგილი ჰქონდა ჰეროდეს გარდაცვალებიდან დაახლოებით 10 წლის შემდეგ. სახარების მიხედვით, იესო მაცხოვარი ჰეროდეს მეფობის დროს დაიბადა.

მეცნიერები არ გამოიციხავდნენ იმ ფაქტს, რომ ლუკა მახარობელი ცდებოდა. მას შემდეგ, რაც ანტიოქიაში აღმოჩნდა რომაული ტექსტის ფრაგმენტი, ცნობილი გახდა მნიშვნელოვანი დეტალი კვირინიუსის ცხოვრებიდან. კერძოდ, რომ იგი ორჯერ ყოფილა სირიის გამგებელი. პირველი, სატურნიუსის პროკონსულობის პერიოდში, როდესაც კეისრის დავალება სამხედრო ხასიათისა იყო და კვირინიუსი ატარებდა კამპანიას გომონადენსების მცირე აზიის მთებში მცხოვრები ტომების წინააღმდეგ (ამ მხედართმთავრის რეზიდენცია სირიაში მდებარეობდა) და, მეორე, ჰეროდეს გარდაცვალებიდან რამდენიმე წლის შემდეგ.

გამოდის, რომ კვირინიუსი მართლაც არსებობდა, როგორც ისტორიული პიროვნება და იგი სირიის გამგებელი იყო იესო მაცხოვრის დაბადების დროს. მაგრამ ხალხის აღწერა იყო კი იმ დროს რომის იმპერიაში? აღმოჩნდა, რომ იყო. მართალია ეს მხოლოდ რომის მოქალაქეებს ეხებოდა, მაგრამ ტაციტუსის ცნობით, ავგუსტუსმა მალევე გასცა ბრძანება მთელი რომის იმპერიის, მათ შორის პროვინციებში მცხოვრები მოსახლეობის აღწერის შესახებ. იუდეაც ხომ რომის იმპერიის შემადგენელი ნაწილი იყო. კვირინიუსი ვინაიდან ვასალური მონარქი იყო, თვითონ ატარებს აღწერას. აქ უკვე აღსანიშნავია ლუკა მახარობლის, როგორც ისტორიკოსის სკრუპულოზურობა. „ეს იყო პირველი აღწერა სირიაში კვირინიუსის გამგებლობისას“ – აღნიშნავს იგი (2:2). ხაზს უსვავს რა იმ ფაქტს, რომ ამ პიროვნების გამგებლობის დროს ადგილი ჰქონდა კიდევ ერთ აღწერას. პირველს – იესო მაცხოვარის დაბადებისას, ხოლო მეორეს ახ. წ. 7 წელს.

დღესდღეობით ის ფაქტიც არ იწვევს ეჭვს, რომ აღწერის დროს მოსახლეობა „თავ-თავის ქალაქ“-ში უნდა დაბრუნებულიყო. ერთ-ერთ პაპირუსში საუბარია იმის შესახებ, რომ რომის იმპერიაში ბეგარის გადასახდელად ყველა თავის სახლში უნდა დაბრუნებულიყო, რაც, თავის მხრივ, ამტკიცებს ლუკა მახარობლის ცნობის ჭეშმარიტებას.

მახერუნის ციხე – სიმაგრე

„იყო იოანე უდაბნოში, ნათელს სცემდა და ქადაგებდა და ნათლის ცემას სინანულისას ცოდვათა მისატყვევლად...“

ხოლო იოანეს ემოსა აქლემის ბენვი, და წელს ერტყა ტყავის სარტყელი, და ჭამდა კალიებს და ველურ თაფლს.

ქადაგებდა და ამბობდა: მოდის ჩემს შემდგომ ჩემზე უძლიერესი, ვის წინაშეც არა ვარ ღირსი, დავიხარო და გავხსნა მისი ხამლის საკერელი.

მე თქვენ ნათელს გცემთ წყლით, ხოლო ის ნათელს გცემთ თქვენ სულით წმიდით“ (მარკ. 1:4; 6-8).

ეს ამბავი ხდება ბეთაბარაში, მდინარე იორდანესთან. იესო მაცხოვარი მივიდა ნათლობის მისაღებად.

„მეორე დღეს დაინახა იოანემ მისკენ მიმავალი იესო და თქვა: აჰა, ტარიგი ღმრთისა, რომელიც იტვირთავს ქვეყნის ცოდვებს.

ეს არის ვისთვისაც ვთქვი: ჩემს უკან მოდის კაცი, რომელიც ჩემი წინამორბედი, ვინაიდან ჩემზე უწინარეს იყო.

მე არ ვიცნობდი მას; მაგრამ რათა მოვლენოდა ისრაელს, სწორედ ამისთვის მოვედი წყლით ნათლის ცემად“ (იოან. 1:29-31).

ბეთაბარას ზუსტი ადგილმდებარეობა დღეისათვის არ არის დადგენილი. XVI საუკუნიდან იგი დაკავშირებულია ადგილთან, სადაც დღეს წმინდა იოანეს მონასტერი მდებარეობს, რომელიც თანამედროვე ბეით-აბარიდან ერთი კილომეტრის, ხოლო იერიხონიდან 10 კმ-ის დაშორებით მდებარეობს.

„და როცა ნათელს იღებდა მთელი ხალხი, და იესო, ნათელღებული, ლოცულობდა, გაიხსნა ცანი, და სული წმინდა გადმოვიდა მასზე, ხორციელი სახით, როგორც მტრედი, და გაისმა ხმა ზეცით, რომელმა თქვა: შენა ხარ ძე ჩემი საყვარელი; შენში კეთილად გამოვჩნდი მე“ (ლუკ. 3:21-22).

უპირველესად გვინდა აღვნიშნოთ, რომ მეცნიერებში იოანე ნათლისმცემელის ისტორიულობა ეჭვს არასოდეს იწვევდა. საბჭოთა პერიოდშიც კი, როდესაც სოციალისტური ათეიზმი იყო დამკვიდრებული. იოანე ნათლისმცემელის შესახებ ცნობებს გვანდის ოთხივე სახარება და იოსებ ფლავიუსი თავის „იუდეველთა სიძველენში“. სახარების თანახმად, იოანე ნათლისმცემელი იესო ქრისტეს წინამორბედი, რომელმაც მესიის (ქრისტეს) მოსვლა იწინასწარმეტყველა. იოანე შორეულ ნათესავად ეკუთვნოდა იესოს და მასზე სულ 6 თვით იყო უფროსი. იგი ძველი აღთქმის ელიას მსგავსად ცხოვრობდა უდაბნოში, ამხელდა საზოგადოების ბიწიერებას და მოუწოდებდა მათ ცოდვების მონანიებისაკენ. იოანე ნათლისმცემელი იმისთვის იყო მოვლინებული, რომ ხალხი იესო ქრისტეს მოსვლისათვის მოემზადებინა.

იოანე ნათლისმცემელის რელიგიური მრწამსის მიხედვით თუ ვიმსჯელებთ იგი ახლოს დგას ესეელებთან. შესაძლოა იყო კუმრანის თემის წევრი. მეცნიერთა ნაწილი მას ესეელთა „სამართლიანობის მასწავლებელთან“ აიგივებს.

როგორც იოსებ ფლავიუსი მოგვითხრობს, იოანე ნათლისმცემელი დასჯილ იქნა პეროდე ანტიპას მიერ, ემინოდა რა მისი მიმდევრების რაოდენობის გაზრდისა. ახალი აღთქმის მიხედვით (მათ. 14:2-11; მარკ. 6:6-22), იოანე ნათლისმცემელი საჯაროდ ამხელდა პეროდე ანტიპასა და პეროდიადას ქორწილს, რომელიც პეროდეს ძმის ფილიპეს ცოლი იყო ძმის სიცოცხლეში, რაც აკრძალული იყო ბიბლიის კანონების მიხედვით. პეროდე ანტიპას ემინოდა იოანე ნათლისმცემლისა და ერიდებოდა მის დასჯას. იგი აუხსნელ პატივისცემას გრძნობდა მის მიმართ, ზოგჯერ საუბრობდა და რჩევასაც კი ეუთხებოდა, რასაც ვერ ვიტყვით პეროდე ანტიპას მეუღლე პეროდიადაზე. სწორედ მის გამო ჩასვეს იოანე ნათლისმცემელი საპყრობილეში. პეროდე ანტიპას დაბადების დღეს, პეროდიადას ასულმა სალომემ (სახელი ცნობილია იოსებ ფლავიუსის მიხედვით) იცეკვა პეროდეს წინაშე და მოხიბლა იგი, რომელიც, თავის მხრივ, შეპირდა ნებისმიერი სურვილის შესრულებას.

„ხოლო მან, დედამისისაგან წინასწარ გაზრახებულმა, სთხოვა ლანგრით მიეცათ მისთვის იოანე ნათლისმცემლის თავი“ (მათ. 14:8).

იოანე ნათლისმცემელს თავი მოკვეთეს. მისი გარდაცვალების თარიღი სახარებაში მოცემული არ არის. იქ უბრალოდ საუბარია იმის შესახებ, რომ იოანე ნათლისმცემელი პეროდიადას ასულის ცეკვის შემდეგ იქნა მოკლული მისი მამინაცვლის დაბადების დღეს. მაგრამ სამწუხაროდ არც პეროდე ანტიპას დაბადების დღის თარიღია ჩვენთვის ცნობილი. იოანე ნათლისმცემლის გარდაცვალების თარიღად ტრადიციულად მიჩნეულია ქრისტეს ჯვარცმამდე პერიოდი. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, ეს ახ. წ. 36 წლამდე მოხდა. იოსებ ფლავიუსი იმასაც გვეუბნება, რომ ზოგიერთებმა ნახეს პეროდე ანტიპას აღსასრული ღვთის მიერ, რომელიც მან იოანე ნათლისმცემლის დასჯისათვის მიიღო. პეროდე ანტიპას ჯარი ახ. წ. 37 წელს განადგურებულ იქნა მისი სიმამრის, ნაბატეველთა მეფის არეფას მიერ, რომელმაც პეროდე ანტიპას წინააღმდეგ გაილაშქრა თავისი მეორე ქალიშვილის შეურაცხყოფის გამო (პეროდემ პეროდიადა მიატოვა და მის დას მიაყენა შეურაცხყოფა). რომის იმპერატორმა კალიგულამ პეროდე ანტიპა გალიაში გადაასახლა ცრუ (რომის წინააღმდეგ შეთქმულების ორგანიზაციის) ბრალდებით, სადაც იგი გარდაიცვალა კიდეც ორ წელიწადში.

იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, იოანე ნათლისმცემლის დასჯა მახერუნის ციხე-სიმაგრეში (მოაბელთა მთიანეთი. არაბ. „დაკიდებული სასახლე“) მოხდა (იუდ. სიძველენი, XVIII, 5, 2). ეს ციხე-სიმაგრე აგებული იყო იუდეველთა მეფის ალექსანდრეს მიერ (ძვ. წ. 103-76 წწ.) ხასმონიანთა დინასტიიდან, რომელმაც კარგად შეაფასა სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ადგილი. ასი წლის შემდეგ პეროდე დიდმა მთის წვერი კედლით შემოსაზღვრა და კუთხეებში კოშკები ააგო, ხოლო ცენტრალურ ნაწილში მშვენიერი სასახლე ააშენა მდიდრულად მორთული ოთახებით. ამის გარდა, პეროდეს ბრძანებით გაკეთდა სპეციალური ცისტერნები ალყის დროს ციხე-სიმაგრის წყლით მომარაგებისათვის. მახერუნს არაერთხელ გაუძლია მტრის შემოსევებისათვის. მაგრამ ისტორიაში იგი იოანე ნათლისმცემელთან დაკავშირებული მოვლენებით შევიდა, როგორც სიმბოლო მეფის შიშისა უდიდესი წინასწარმეტყველის მიმართ.

დღესდღეობით მახერუნის ციხე-სიმაგრედან შემორჩენილია მხოლოდ ნანგრევები წარსულ დღეთა მოსაგონებლად. მახერუნის ბორცვის თავზე ჩანს მცირე ზომის ჩაღრმავება, საიდანაც ვინრო დერეფნით შეიძლება მოხვდეთ მღვიმეში, რომელიც უამინდობის დროს მწყემსთა თავშესაფარს წარმოადგენს. მღვიმეს კედლები აშკარად ხელოვნური წარმოშობისაა. ნათელია, რომ იგი ოდესღაც ციხე-სიმაგრის მიწისქვეშეთი (ჯურღმული) იყო, სადაც მოთავსებულ იქნა იოანე ნათლისმცემელი. ამ საშინელი მდგომარეობის მიუხედავად, იგი მაინც ვერ გატეხეს. იოანე ნათლისმცემლის ხმა მაინც ვერ ჩაახშეს. იოსებ ფლავიუსიც კი, რომელიც არ იყო ქრისტიანობის მომხრე დიდი პატივისცემით წერს მასზე, რომელსაც მართალ ადამიანს უწოდებს.

კაიაფას ოსუარი

ახალი აღთქმის ისტორიულობის შესწავლის თვალსაზრისით მნიშვნელოვანი როლი ენიჭება იმ არქეოლოგიურ მონაპოვრებს, რომლებზეც შემორჩენილია ძველი წარწერები.

1990 წლის ნოემბერში იერუსალიმის ძველი ქალაქის ტერიტორიაზე სამხრეთით შაას ტაიელეტისა (Haas Tayelet) და აბუ ტორს (Abu Tor) შორის, რომელსაც მშვიდობის ტყეს (Peace Forest) ეძახიან წყლის პარკის მშენებლობისას მუშებმა უეცრად ჩამოამტერიეს დასაკრძალავი გამოქვაბულის (აკლდამის) კედელი, რომელიც ახ. წ. 70 წლის აჯანყებისას იყო დაბეჭდილი. აკლდამაში იყო 4 დასაკრძალავი კამერა, რომლებშიც აღმოჩნდა 6 დაუზიანებული და 6 ჯერ კიდევ ძველ დროში დაზიანებული ოსუარი. ერთ-ერთი ოსუარის ვინრო მხარეს იყო გაკეთებული წარწრა: Yehosef bar Qafa – „იოსები კაიაფას შვილი“.

იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, კაიაფა ოჯახის სახელი იყო (თანამედროვე გვარი) (VIII, 2, 2). ამიტომ იგი იესო ქრისტეს თანამედროვე მღვდელმთავარს იხსენიებს როგორც „იოსები, რომელსაც კაიაფა ერქვა“. სახარებაში ეს პიროვნება უბრალოდ კაიაფად არის მოხსენიებული:

„და როცა მღვდელმთავრები იყვნენ ანა და კაიაფა გაისმა სიტყვა ღმრთისა იოანეს, ზაქარიას ძის მიმართ, უდაბნოში“ (ლუკ. 3:2).

„ერთმა მათგანმა, ვინმე კაიაფამ, რომელიც იმ წელიწადს მღვდელმთავარი იყო...“ (იოან. 11:49).

„ანნა მღვდელმთავარი, და კაიაფი, იოანე და ალექსანდრე, და ვინც იყვნენ მღვდელმთავართა გვარიდან“ (საქმე. 4:6).

მკვლევართა აზრით, არ არის გამორიცხული, რომ ოსუარში დაფიქსირებული ძვლები სწორედ იმ მღვდელმთავრისაა, რომელიც იესო ქრისტეს პერიოდში მოღვაწეობდა და რომელმაც განაჩენი გამოუტანა მაცხოვარს:

„ხოლო მათ შეიპყრეს იესო და მიიყვანეს იგი კაიაფა მღვდელმთავრისას, სადაც შეკრებილიყვნენ მნიგნობარნი და უხუცესნი“ (მათ. 26:57).

კაიაფას ოსუარი საოჯახო იყო, რომელშიც ექვსი ადამიანის ძვლები ეყარა: ორი

2 და 5 წლის ბავშვის, ორი 13 და 18 წლის მოზარდის, დაახლოებით 60 წლის ქალი-სა და მამაკაცის. როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ სწორედ ეს უკანასკნელი არის მღვდელმთავარ კაიაფას ძვლები. ანტროპოლოგიური შესწავლის შემდეგ, ძვლები გადაეცა ისრაელის რელიგიის სამინისტროს, რომელმაც ისინი ზეთისხილის მთაზე დაკრძალეს.

კაპერნაუმი

იესო ქრისტეს ცხოვრებას არ შეეძლო დაეტოვებინა ნივთმტკიცებულებები. იგი არ აშენებდა სასახლეებსა და ტაძრებს, არ აარსებდა ქალაქებს და, მითუმეტეს, არ ენეოდა დაპყრობით ომებს. არქეოლოგები იკვლევენ იესოს მიერ განვლილ გზას, ადგილებს, რომელიც მაცხოვარს გარს ერტყა, სადაც დაიბადა, გაიზარდა, ქადაგებდა და ჯვარს ეცვა. ახალი აღთქმა, რომაული და იუდეური წყაროები კი, თავის მხრივ, ადასტურებს იესო ქრისტეს ისტორიულობას.

ნათლილების შემდეგ იესომ გადალახა რა ცდუნება დაბრუნდა გალილეაში, დაიწყო სწავლება სინაგოგაში და მთელ ქვეყანაზე გახდა ცნობილი.

„და ჩავიდა კაპერნაუმს, გალილეის ქალაქში, და შაბათობით ასწავლიდა მათ“ (ლუკ. 4:31).

კაპერნაუმი მდებარეობდა გალილეაში (ისრაელი). დღეს აქ მართმადიდებლური და კათოლიკური ტაძრებია აშენებული. ქრისტიანთათვის კაპერნაუმი უმნიშვნელოვანესი ქალაქია. როგორც აღვნიშნეთ, აქ – კაპერნაუმის სინაგოგაში ქადაგებდა იესო ქრისტე. კაპერნაუმი იყო მოციქულთა პეტრეს, ანდრიას, იოანესა და იაკობის მშობლიური ქალაქი. მაცხოვრის პერიოდში კაპერნაუმი კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა, სადაც დაახლოებით 50 000 ადამიანი ცხოვრობდა. იგი მნიშვნელოვანი ქალაქი იყო, რომელიც სავაჭრო გზაჯვარედინზე მდებარეობდა. სწორედ კაპერნაუმში მოახდინა მრავალი სასწაული იესო ქრისტემ, რომელსაც მას „თავის ქალაქს“ უწოდებდა (მათ. 9:1) (სურ. 58).

მიუხედავად იესოს მრავალი სასწაულისა, რომელიც კაპერნაუმში მოახდინა, ქალაქის მცხოვრებლებმა იგი არ იწამეს. კაპერნაუმის მცხოვრებლები ჩაფლულნი იყვნენ რა სავაჭრო-სახელოსნო საქმიანობაში გულგრილნი დარჩნენ მაცხოვრის ქადაგებების მიმართ.

„მაშინ დაიწყო იესომ იმ ქალაქთა გმობა სადაც ყველაზე მეტი ძალი გამოავლინა, მაგრამ არ შეინანეს:

ვაი შენდა, ქორაზინ, და ვაი შენდა, ბეთსაიდა! რადგან ტიროსსა და სიდონს რომ მოვლენოდა თქვენში მოვლენილი ძალნი, რა ხანია ძაძითა და ნაცრით შეინანიებდნენ...

და შენ კაპერნაუმ, თვით ზეცამდე ამაღლებულო, ჯოჯოხეთამდე დაემხობი; რადგან სოდომს რომ მოვლენოდა შენი მოვლენილი ძალნი, იქნებ კიდევაც მდგარიყო დღევანდელ დღემდე“ (მათ. 11:20-21, 23).

იესო ქრისტეს ეს წინასწარმეტყველება აღსრულდა. იუდეური ომის დროს კა-

პერნაუმი მთლიანად დაინგრა. მოგვიანებით რომაელებმა აღადგინეს იგი, რომელიც 395 წელს რომის იმპერიის გაყოფის შედეგად ბიზანტიის იმპერიის შემადგენლობაში აღმოჩნდა, მაგრამ ხუთი წლის შემდეგ ქალაქს ისეთი მიწისძვრა დაატყდა თავს, რომ ბიზანტიელებმა გადაწყვიტეს აღარ აღედგინათ იგი.⁵² კაპერნაუმის ადგილმდებარეობის შესახებ მკვლევარები დიდი ხნის განმავლობაში დაობდნენ. დღეისათვის არქეოლოგებმა მოიპოვეს უტყუარი მასალა, რომლის მიხედვითაც ძველი კაპერნაუმი თანამედროვე თელ-ნამუს მეჩეთის ახლოს მდებარეობდა. ქალაქის სახელწოდებას ებრაული ძირი აქვს „კფარ ნაუმ“, რაც „ნაუმის ქალაქს“ ნიშნავს.

არქეოლოგიური გათხრები კაპერნაუმის ტერიტორიაზე პირველად ედვარდ რობინსონმა ჯერ კიდევ 1838 წელს ჩაატარა, რომელმაც აღმოაჩინა ძველი ნასახლარის ნანგრევები და ივარაუდა, რომ ეს ნანგრევები ძველი სინაგოგისა უნდა ყოფილიყო. 1866 წელს ინგლისელმა არქეოლოგმა ჩარლზ უილსონმა აქ რამდენიმე შურფი გაავლო და აღწერა ორი მონუმენტური დასაკრძალავი ფირფიტა. მას შემდეგ რაც ადგილობრივმა მოსახლეობამ ძველი ნანგრევებიდან ქვების გატანა დაიწყო, 1894 წელს ნეაპოლის ფრანცისკანულმა ორდენმა თანხა შეაგროვა და შემოფარგლა თავიანთი კუთვნილი ტერიტორია, ხოლო სინაგოგის ნანგრევები მიწით დაფარა. 1905 წელს სინაგოგის ნანგრევები შეისწავლეს გერმანელმა მეცნიერებმა გ. კოლმა და კ. ვატცინგერმა, ხოლო 1906 წელს არქეოლოგიური გათხრები გააგრძელეს ფრანგმა არქეოლოგებმა ვენდელინ ფონ მენდენის ხელმძღვანელობით. მათ, თავის მხრივ, აღმოაჩინეს ადრებიზანტიური ხანის რვაკუთხა ეკლესია, რომელიც სინაგოგის სამხრეთით მდებარეობდა. გეგმური არქეოლოგიური გათხრები კაპერნაუმის ტერიტორიაზე 1968 წლიდან მიმდინარეობს, რომელსაც ფრანცისკანელი ვირჯილიო კორბო და სტანისლავ ლოფერედა ხელმძღვანელობდა.

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად, ძველი ქალაქის გარეუბანში აღმოჩნდა კაპერნაუმის ქალაქობის პერიოდის მრავალი არტიფაქტი: ზეითუნის ზეთის გამოსაყვანი მექანიკური წნეხი, მარცვლეულის დასაფქვავი ქვის წისქვილი, ღვინის სანახელი. იუდაურ რელიგიასთან დაკავშირებული მასალა – მენორას გამოსახულება.

ძველი სინაგოგის ნანგრევების აღმოჩენისას არქეოლოგები ფიქრობდნენ, რომ ეს ის სინაგოგაა რომელიც რომის ცენტურიონმა ააშენა – განკურნებული მონის პატრონმა, მაგრამ შესწავლის შედეგად დადგინდა, რომ სინაგოგის ნანგრევები ახ. წ. II საუკუნეს განეკუთვნებოდა; ხოლო მას შემდეგ, რაც სინაგოგის ერთ-ერთი ლოდის (ქვის) ქვეშ 30 000-დე ახ. წ. IV საუკუნით დათარიღებული მონეტა აღმოჩნდა დაასკვნეს, რომ სინაგოგა აშენებული იყო არა უადრეს ახ. წ. IV საუკუნისა. მოგ-

⁵² ქალაქები ქორაზინიცა და ბეთსაიდაც შესაძლოა სწორედ მაშინ განადგურდა. ძველი ბეთსაიდა მდებარეობდა გალილეის ზღვის სანაპიროზე. დაახლოებით 700 წელს დამასკოს ემირმა ალბალიდ პირველმა გადაწყვიტა მის ნანგრევებზე ბრწყინვალე ზამთრის სასახლის აგება. მშენებლობა 15 წლის მანძილზე გრძელდებოდა. შემდეგ ემირი მოკვდა და სასახლის მშენებლობაც შეჩერდა. საუკუნეების მანძილზე იგი განადგურდა და დღესდღეობით მისი ნანგრევებიღაა შემორჩენილი.

ვიანებით, 1969 წელს ფრანცისკანელმა არქეოლოგებმა დაადგინეს, რომ სინაგოგას ჰქონდა ორი დონე – ზედა და ქვედა. არქეოლოგებმა ზედა დონე, რომელიც ადგილობრივი ებრაული თემის მიერ იყო აშენებული, ახ. წ. IV საუკუნით დაათარილეს და მას „თეთრი სინაგოგა“ უწოდეს (სურ. 59), ხოლო ქვედა დონე, რომელიც რომის ცენტურიონის მიერ იყო აშენებული ახ. წ. I საუკუნით დათარიღდა. იმის გამო, რომ ქვედა სინაგოგა აგებულ იყო შავი ვულკანური ქვისაგან, მას „შავი სინაგოგა“ უწოდეს.

სინაგოგიდან 30 მეტრის მოშორებით შესაძლებელია დაინახოთ ჩვენ მიერ ზემოთ დასახელებული ადრებიზანტიური რვაკუთხა ეკლესიის კედლები და იატაკი. ფენილის ქვეშ არქეოლოგებმა აღმოაჩინეს ერთსართულიანი სახლი, რომელიც მათი აზრით, წმინდა პეტრეს ეკუთვნოდა, რომელშიც, სახარების მიხედვით, შეჩერდა იესო ქრისტე (სურ. 60). სახლი ქალაქის ერთ-ერთ მთაეარ ქუჩაზე მდებარეობდა. მისი ნანგრევები V საუკუნეში აშენებული ეკლესიის ფუნდამენტად იქცა. ადგილზე აღმოჩენილი კერამიკის შესწავლის საფუძველზე დგინდება, რომ სახლი აშენებულ იყო ელინისტური ხანის ბოლოს ძვ. წ. II-I საუკუნეებში. არქეოლოგებმა აქ აღმოაჩინეს ზეთის სასანთლებები. ნიშანდობლივია, რომ აქ არ იქნა დაფიქსირებული სამზარეულო ჭურჭელი, რაც აუცილებელია საცხოვრებელი სახლისათვის. აქედან გამომდინარე, არქეოლოგებმა დაასკვნეს, რომ ახ. წ. I საუკუნის დასაწყისში სახლი გამოიყენებოდა რელიგიური დანიშნულებით, როგორც სამლოცველო.

რალა თქმა უნდა, ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი არც ერთი ფაქტი არ ადასტურებს იმას, რომ ეს სახლი წმინდა პეტრეს ეკუთვნილება იყო. არქეოლოგები მხოლოდ იმაში არიან დარწმუნებულნი, რომ სახლი გამოიყენებოდა პირველი ქრისტიანების შესაკრებად, ვინაიდან მისი კედლები დაფარულია მრავალრიცხოვანი ნაკანრებით, რომლებშიც სახელი იესო ფიგურირებს. წარწერებში იესო მოხსენიებულია როგორც უმაღლესი ღმერთი, ქრისტე, უფალი. IV საუკუნეში სახლი გაადიდეს გვერდითი შენობების ალების ხარჯზე და შემოავლეს კედელი. შენობის კედლებზე დატანილია წარწერები. კედლებზე არ გვხვდება მცენარეთა და ცხოველთა სამყარო. იატაკი დაფარულია ფერადი მოზაიკით. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ბოლო წლებში შენობამ დიდი მნიშვნელობა შეიძინა. V საუკუნის შუა ხანებში კედლები აკურატულად დაფარეს და აშენდა რვაკუთხა ეკლესია, რომელმაც VII საუკუნემდე იარსება.

პონტიუს პილატუს

PONTIUS PILATUS

1961 წელს იენისში იტალიელმა არქეოლოგებმა მილანიდან დოქტორ ფრობას (Dr. Frova) ხელმძღვანელობით, წმენდნენ რა კესარიის პალესტინაში (Caesarea Maritima) დიდი ხნის მანძილზე რომის ადმინისტრაციული ცენტრი პალესტინაში) საუკუნეების მტკვერისაგან დაფარულ თეატრს, აღმოაჩინეს ქვა წარწერით, რომელზეც დატანილი იყო სახელი პონტიუს პილატუს (დღესდღეობით ქვა წარწერით ინახება

ისრაელის ნაციონალურ მუზეუმში) (სურ. 61). ეს მნიშვნელოვანი არქეოლოგიური აღმოჩენა იყო, ვინაიდან ორი ათასი წლის მანძილზე, პონტიელი პილატეს შესახებ მხოლოდ ახალი აღთქმიდან, ფილონ ალექსანდრიელიდან, იოსებ ფლავიუსიდან და ტაციტუსიდან იყო ცნობილი. მიუხედავად ამისა, წლების მანძილზე ითვლებოდა, რომ პილატე არ იყო ისტორიული პიროვნება. ფილა, რომელზეც წარწერა იყო გაკეთებული გადაბრუნებულ მდგომარეობაში აღმოაჩინეს. იგი, როგორც ჩანს, VI საუკუნეში თეატრის რეკონსტრუქციისას გამოიყენეს. წარწერა საკმაოდ კარგად იქნა შემონახული. ლათინურად წარწერა შემდეგნაირად იკითხება:

**TIBERIEUM
[PO]NTIUS PILATUS
[PRAE]FECTUS IUD[EA]IA
ტიბერიუმი
პონტიუს პილატუს
პრაეფექტი იუდეისა**

რაც სავსებით შეესაბამება ახალ აღთქმაში დაცულ ცნობებს:

„ტიბერიუს კეისრის მმართველობის მეთხუთმეტე წელს, როცა პონტიუს პილატე იუდეის მთავარი იყო...“ (ლუკ. 3:1).

გამოდის, რომ პონტიუს პილატე იყო იუდეას პრეფექტი ტიბერიუსის იმპერატორობის პერიოდში. ტიტული „პროკურატორი“ მხოლოდ მის მემკვიდრეებს ენიჭებოდათ ახ. წ. 54 წლის შემდეგ. სწორედ ეს ტიტული (და არა „პროკურატორი“) ფიგურირებს სახარების ბერძნულ ტექსტსა და მოციქულთა საქმეებში. წარწერა თავის დროზე გაკეთდა საზოგადო შენობის „ტიბერიუმისათვის“, რომელიც პონტიუს პილატეს მიერ იქნა აშენებული და მიძღვნილი იყო რომის იმპერატორ ტიბერიუსისადმი. იმ დროს, როდესაც ქალაქი აშენდა მისი წინამორბედი იმპერატორის ავგუსტუსის საპატივცემულოდ „ტიბერიუმი“, მეცნიერთა ვარაუდით, წარმოადგენდა ან სამრეკლოს, ან ტაძარს, რომელიც სპეციალურად ააშენეს საზოგადო საქმეების ცერემონიების ჩასატარებლად.

სილოამის საშანელი

ძველი წყალსატევი ოფელის მთის ძირას დაკავშირებულია იესო მაცხოვრის ერთ-ერთ სასწაულთან:

„იქიდან წამოსულმა დაინახა კაცი, რომელიც ბრმა იყო დაბადებიდან.

და ჰკითხეს მისმა მოწაფეებმა: ვინ სცოდა? ამან თუ ამისმა მშობლებმა, ბრმა რომ დაიბადა?

მიუგო იესომ: არც ამან და არც მისმა მშობლებმა, არამედ რათა გაცხადდნენ ღმრთის საქმენი მასზე.

მე მმართვეს სანამდის დღეა, ვაკეთო ჩემი მომავლინებლის საქმე; მოდის ღამე, როცა ვერავინ შეძლებს კეთებას.

სანამდის ამ ქვეყნად ვარ, ქვეყნის ნათელი ვარ.

ეს რომ თქვა, მიწაზე დააფურთხა, ტალახი მოზილა ფურთხით, თვალზე წაუსვა ბრმას

და უთხრა: ნადი და მოიბანე სილოამის (რაც თარგმნით ნიშნავს წარგზავნილს) აუზში. ისიც წავიდა, მოიბანა და მოვიდა თვალახელილი" (იოან. 9:1-7).

წყალსატევის სახელი მომდინარეობს ებრაული „შილოახიდან“, რაც წარგზავნილს ნიშნავს. წყალსატევი მოწყობილი იყო ხიზკიას მიერ, რომელზეც ჩვენ ნაშრომის წინა თავში გვქონდა საუბარი. შესაძლოა ეს სწორედ ის წყალსატევი რომელზეც ესაია წინასწარმეტყველი წერდა:

„ნახეთ, რომ ბევრია ნაპრაღი დავითის ქალაქში და ქვემო ტბორში წყალი დააგუბეთ.

აღრიცხული გაქვთ სახლები იერუსალიმში და ანგრევთ სახლებს გალავნის გასამაგრებლად

მოაწყვეთ წყალსატევი ორ კედელს შორის ძველი ტბორის წყლისათვის, მაგრამ არად აგდებთ მის შემქმნელს, არ უყურებთ მას, ვინც დასახა იგი დიდი ხნის წინათ" (ეს. 22:9-11).

სილოამის წყალსატევის წყალი განსანმენდელი რიტუალისათვის გამოიყენებოდა, რადგან იგი სათავეს დავითის ქალაქში იღებდა. ახ. წ. 70 წელს მეორე ტაძრის დანგრევისას სილოამის საბანელიც განადგურდა.

2004 წელის შემოდგომაზე არქეოლოგებმა (როგორც ისინი ფიქრობენ) შეძლეს ძველი სილოამის საბანელის ადგილმდებარეობის დადგენა (სურ. 62). მანამდე ცნობილი იყო მხოლოდ IV საუკუნეში ბიზანტიელების მიერ აშენებული საბანელის შესახებ, რომელიც მათ ახალი ალთქმის სახელზე ააგეს. მომლოცველები სწორედ აქ ახდენდნენ ხოლმე განბანვას. დღესდღეობით კი ცნობილია სწორედ იმ წყალსატევის შესახებ, რომელზეც იოანეს სახარებაშია საუბარი. 2004 წლის შემოდგომაზე მუშათა ბრიგადა შეუდგა იერუსალიმის ძველი ქალაქის ტერიტორიაზე საკანალიზაციო სისტემის შეკეთებას. საკმაოდ მალე ისინი მიადგნენ ორ გრძელ საფეხურს. ამ ფაქტის შესახებ მათ აცნობეს არქეოლოგებს სიძველეთა სამმართველოდან, რომელთაც აღნიშნულ ტერიტორიაზე სისტემატიური არქეოლოგიური გათხრების ჩატარება დაიწყეს. მალე მათ დიდი ზომის ნაპრაღი აუზის ნაწილის აღმოჩენა შეძლეს. გაპრაღებულ კედლებში დაფიქსირდა მონეტები, რომლებიც ძვ. წ. I საუკუნეს განეკუთვნება. აღმოჩენის უნიკალურობა იმაში მდგომარეობს, რომ იგი პრაქტიკულად ერთ-ერთი იმ მცირერიცხოვან არქიტექტურულ ნაგებობათა რიცხვს განეკუთვნება, რომელიც მაცხოვრის პერიოდიდან შემოგვრჩა.

TITULUS CRUCIS

INRI – IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM – იესო ნაზორეველი იუდეველთა მეფე. ფრაზა, რომელიც ახალი აღთქმიდან მოდის (მათ. 27:37; მარკ. 15:26; ლუკ. 23:38; იოან. 19:19).

ახალი აღთქმის მიხედვით, ჯვარცმის ჯვარზე გაკრული წარწერა პირველად პილატემ დაწერა და გააკრა ჯვარზე:

„და დაწერა წარწერა პილატემ და გააკრა ჯვარს; ხოლო წარწერა ასეთი იყო: იესო ნაზორეველი, იუდეველთა მეფე.“

ეს წარწერა ბევრმა ნაიკითხა იუდეველთაგან, ვინაიდან ადგილი, სადაც ჯვარს აცვეს იესო, ახლო იყო ქალაქთან; და დაწერილი იყო ებრაულად, ლათინურად და ბერძნულად.

ხოლო იუდეველთა მღვდელთმთავრებმა უთხრეს პილატეს: ნუ დაწერ: მეფე იუდეველთა, არამედ როგორც მან თქვა: მე ვარ იუდეველთა მეფე.

მიუგო პილატემ: რაც დავწერე, დავწერე" (იოან. 18:19-22).

Titulus crucis (ბერძნ. τίτλος, ლათ. titulus) წარწერა გაკეთდა ხის დაფაზე: არამეულად (ადგილობრივი ებრაელების ენა), ბერძნულად (იმ პერიოდის საერთაშორისო ენა) და ლათინურად (რომაელთა ენა). ეს დაფა დამზადებული იყო კაკლის ხისგან, რომლის ზომებიცაა 25 x 14 სმ, სისქე 2, 6 სმ. წარწერა სამ რიგად არის გაკეთებული. იგი გვერდებში რამდენადმე დაზიანებულია.

Titulus crucis – ქრისტიანთა რელიკვია აღმოჩენილ იქნა 326 წელს რომის იმპერატორის კონსტანტინე დიდის დედის ელენეს (ლათ. Flavia Iulia Helena, დაახ. 250-330 წწ.) მიერ იერუსალიმში მაცხოვრის ჯვართან და ოთხ ლურსმანთან ერთად. დიდი ხნის მანძილზე ტიტლო ინახებოდა იერუსალიმში. ითვლება, რომ იგი იქიდან ჯვაროსნებმა გაიტანეს. დღესდღეობით ტიტლო ინახება რომის იერუსალიმის წმინდა ჯვრის ეკლესიაში (Santa Croce in Gerusalemme).

Titulus crucis – ის ორიგინალობა, რომელიც სამეცნიერო წრეებისათვის XIX-დან არის ცნობილი ეჭვის ქვეშ იდგა. იგი შუა საუკუნეების ნაყალბევი ეგონათ. 1997 წელს გერმანელმა მეცნიერმა მ. ჰესმანმა (Hesemann) ძველი ენების მკვლევარ ლინგვისტებთან ერთად, შეისწავლა აღნიშნული დაფა და გამოაქვეყნა ნაშრომი, რომელშიც დაამტკიცა titulus crucis-ის ორიგინალობა. მ. ჰესმანის აზრით, დაფაზე დატანილი წარწერა მიუთითებს იოანეს სახარებასთან განსხვავებას. იოანეს სახარების ადრეულ რედაქციებში აღნიშნულია იმის შესახებ, რომ პილატეს მიერ გაკეთებული წარწერა „დაწერილი იყო ებრაულად, რომაულად (ლათინურად) და ბერძნულად“ (იოან. 19:20), titulus crucis-ზე კი ჩვენ ვხედავთ ჯერ არამეულად, შემდეგ ბერძნულად და უკვე შემდეგ ლათინურად გაკეთებულ წარწერას. მ. ჰესმანის აზრით, ვერც ერთი შუასაუკუნეების ქრისტიანი ფალსიფიკატორი ვერ გაბედავდა ასე ლიად დაპირისპირებოდა წმინდა წერილს. ასევე ლათინურად დაწერილი NAZARINUS (ნაზორეველი) არ ემთხვევა საერთო მიღებულ ქრისტიანულ ფორმას NAZARENUS. ასე მხოლოდ

მას შეეძლო დეანერა, ვინც არ იცნობდა საეკლესიო ტრადიციას. აქედან გამომდინარე, როგორც მეცნიერი აღნიშნავს, წმინდა ჯვრის დაფა ნამდვილ *titulus crucis*-ს წარმოადგენს, სწორედ იმ დაფას, რომელიც პონტოელმა პილატემ დაამზადებინა და რომელიც 326 წელს წმინდა ელენეს მიერ იქნა აღმოჩენილი იერუსალიმში.

მაცხოვრის საფლავი

ელენე დედოფალი უკვე ასაკში იყო, როდესაც იერუსალიმში გაემგზავრა და არქეოლოგიური ექსპედიცია ჩაატარა. სოკრატე სქოლასტიკუსის მიხედვით, ეს მან გააკეთა მას შემდეგ, რაც სიზმარში მიიღო დავალება. იგივე ცნობებია დაცული „თეოფანეს ქრონოგრაფიაში“. როგორც იგი აღნიშნავს, დედოფალს ჰქონდა ხილვა, რომელშიც მას უბრძანეს წასულიყო იერუსალიმში და დღის სინათლეზე გამოეტანა უწმინდურებისაგან დაფარული. იესო მაცხოვარის რელიკვიების ძიებისას მან გოლგოთაზე ჩაატარა არქეოლოგიური გათხრები. იპოვა აკლდამა, რომელშიც ქრისტე იყო დაკრძალული. აღმოაჩინა მაცხოვრის ჯვარცმის ჯვარი, ოთხი ლურსმანი და ტიტლო *INRI*. ცხოველმყოფელი ჯვრის აღმოჩენამ ქრისტიანულ სინამდვილეში საფუძველი ჩაუყარა ჯვრის ამალეების დღესასწაულის დადგენას, რომელიც 27 სექტემბერს აღინიშნება (ახალი სტილით). არქეოლოგიური გათხრების ჩატარებაში ელენე დედოფალს ეხმარებოდა იერუსალიმის ეპისკოპოსი მაკარი I და აპოკრიფებში მოხსენიებული ადგილობრივი მცხოვრები იუდა კვირიაკე.⁵³

ზემოაღნიშნული ისტორია ბევრ ქრისტიანულ წყაროშია აღწერილი. კერძოდ გვხვდება ისეთ ავტორებთან როგორიცაა ამბროსი მედიოლანელი (დაახ. 340-397 წწ.), რუფინუსი (345-410 წწ.), სოკრატე სქოლასტიკოსი (დაახ. 380-44 წწ.), თეოდორიტი კვირელი (386-457 წწ.), სულპიცეუს სევერუსი (დაახ. 363-410 წწ.), სოზომენი (დაახ. 400-450 წწ.) და სხვ.

მაცხოვრის საფლავი (ბერძნულად *Αγιοι Τάφοι*) – ქრისტიანთა მთავარი სინამდვილე, რომელშიც, სახარების მიხედვით, დაიმარხა იესო მაცხოვარი ჯვარცმის შემდეგ და მესამე დღეს აღდგა, მდებარეობს იერუსალიმის ძველი ქალაქის გარეთ, ჩრდი-

⁵³ „ოქროს ლეგენდის“ მიხედვით, იუდა იყო იუდეველთა ერთ-ერთი ბრძენთაგანი, რომლის წინაპრებიც (მისი მამის ძმები) პირველწამებულები სტეფანე და ნიკოდიმი იყვნენ, იესო ქრისტეს ფარული მოწაფეები. მაცხოვრის ჯვარცმის ჯვრის ადგილსამყოფელი იუდამ თავისი მამისაგან გაიგო და იერუსალიმში ელენე დედოფლის ჩასვლის შემდეგ უზუცესთა საბჭოზე განაცხადა, რომ ქრისტეს ჯვარცმის ჯვრის აღმოჩენა იუდეველებს ქრისტიანებთან შედარებით უპირატესობას ჩამოართმევდა. მაშინ ებრაელებმა აუკრძალეს მას დედოფლისათვის ეცნობებია რელიკვიის ადგილსამყოფელი. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ელენე დედოფალი მათ ცოცხლად დანვით დაემუქრა, იუდა გადასცეს ელენე დედოფალს... მაცხოვრის ჯვარცმის ჯვრის აღმოჩენის შემდეგ, როგორც „ოქროს ლეგენდა“ მოგვითხრობს, იუდა მოინათლა და ეწოდა კვირიაკე.

ლო-დასავლეთით. როგორც აღვნიშნეთ, იგი IV საუკუნის დასაწყისში აღმოჩენილ იქნა კონსტანტინე დიდის დედის ელენეს მიერ.

თანამედროვე არქეოლოგიური გათხრები საშუალებას გვაძლევს დაერწმუნდეთ სახარებაში მოყვანილი ამბების სიმართლეში, რომელთაგან ერთ-ერთს იესო ქრისტეს დამარხვის წესების გადმოცემა წარმოადგენს. იგი ზუსტად ასახავს ახ. წ. I საუკუნეში ებრაულ მოსახლეობაში არსებულ დამარხვის რიტუალს.

ახალი აღთქმის მიხედვით, იესო მაცხოვარი ჯვარს აცვეს პარასკევს და გარდა-მოხსნილ იქნა ჯვრიდან იმავე დღეს, შუადღის შემდეგ. იესო ქრისტეს შეძლებულმა (მდიდარმა) მონაფემ იოსებ არიმათიელმა სთხოვა პილატე პონტოელს იესოს სხეულის გარდამოხსნა ჯვრიდან, რათა მზის ჩასვლამდე დაემარხა იგი ებრაული კანონების მიხედვით. იმის გამო, რომ არ იყო საფლავის მომზადების დრო, მან მაცხოვარი თავის საგვარეულო აკლდამაში დაკრძალა, რომელიც ჯერ არ იყო გამოყენებული.

წლების მანძილზე მაცხოვრის დაკრძალვის რიტუალის სიზუსტე განსჯის საგანს წარმოადგენდა. თანამედროვე არქეოლოგიური გათხრების შედეგად დგინდება, რომ ახ. წ. I საუკუნის იუდეველთა დასაკრძალავი რიტუალი სრულიად ემთხვევა სახარებაში დაცულ ცნობებს. მდიდარი იუდეველები მიცვალებულებს აკლდამებში კრძალავდნენ, რომლებიც ქალაქის მახლობლად კლდეებში იყო გამოკვეთილი. აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ იერუსალიმის მახლობლად არსებული აკლდამები დასაკრძალავად მხოლოდ მაშინ გამოიყენებოდა, როდესაც ისრაელი დამოუკიდებელი ან ნახევრად დამოუკიდებელი იყო. თითოეული აკლდამა გამოიყენებოდა ერთი ოჯახის რამდენიმე თაობის მიერ. ადამიანის გარდაცვალება ბიბლიაში ასახულია სიტყვებით „გადავიდა მამა-პაპასთან“ ან კიდევ „... მოგასვენებ შენს მამა-პაპასთან...“ (მსაჯ. 2:10; 2 ნეშტ. 34:28).

როდესაც ოჯახის რომელიმე წევრი გარდაიცვლებოდა, მის სხეულს სუდარაში ახვევდნენ. ზოგჯერ ხის კუბოში ასვენებდნენ, რომელიც აკლდამაში იდებოდა. მოგვიანებით ძვლებს იღებდნენ და აწყობდნენ ან ცალკე არსებულ შესანახ ადგილას, როგორც პირველი ტაძრის პერიოდში, ან კიდევ უფრო მოგვიანო პერიოდში დებდნენ ოსუარებში – სპეციალურ ქვა-ყუთებში. ასეთი სამარხების ქონის საშუალება მხოლოდ მდიდარ იუდეველებს შეეძლოთ. ღარიბები მიცვალებულებს კრძალავდნენ ცალკე, მიწაში ამოთხრილ ორმოებში.

პირველი ტაძრის პერიოდის ძვ. წ. IX-VIII საუკუნეების კლდეში ნაკვეთი სამარხები, როგორც წესი, შედგებოდა ერთი ან რამდენიმე დასაკრძალავი კამერისაგან, რომელსაც საშუალო ზომის სადა შესასვლელი ჰქონდა. თითოეულ ასეთ ოთახს სამი მხრიდან სამი სკამი ჰქონდა მიცვალებულის დასასვენებლად. ზოგჯერ ერთ-ერთი სკამის ქვემოთ მიწა ითხრებოდა მიცველებულის ძვლების შესანახად. როდესაც სკამები ივსებოდა მიცვალებულთა სხეულებით, მათი ნარჩენები გადაჰქონდათ სპეციალურ სათავსოებში, რათა ადგილი გაეთავისუფლებინათ ახალი მიცვალებულებისათვის. ზოგიერთ ასეთ სათავსოში აღმოჩენილია კერამიკის ნატეხები, საბეჭდავები, მონეტები, ვერცხლის ამულეტები. ამ დასაკრძალავი აკლდამების სკამებზე არსებული დეკორატიული მორთულობა იმის მტკიცების საშუალებას გვაძლევს, რომ ისინი ეგ-

ვიპტური ხელოვნების გავლენას განიცდიდნენ. აღსანიშნავია, რომ მოგვიანო პერიოდის დასაკრძალავ აკლდამებშიც არის უცხო კულტურის გავლენის ნიშნები.

იერუსალიმის პირველი ტაძრის დანგრევის შემდეგ ძვ. წ. 586 წ. იუდეველთა დასაკრძალავი აკლდამების შესახებ ცნობები გვხვდება მხოლოდ ხასმონიანთა პერიოდიდან, როდესაც იერუსალიმი კვლავ იუდეველთა საკუთრება გახდა. მაკაბელთა აჯანყების შემდეგ, ძვ. წ. II ს-ში, როგორც წინა თავში აღვნიშნეთ, შეიქმნა დამოუკიდებელი იუდეას სამეფო. მიუხედავად იმისა, რომ იუდა მაკაბე და მისი ძმები ყოველმხრივ ეწინააღმდეგებოდნენ ელინისტური კულტურის გავრცელებას იუდეაში, ხასმონიანთა ბოლო მმართველები მაინც ახერხებენ თავიანთი სამეფოს ელინიზაციას. ამის ნათელ დადასტურებად შეიძლება ჩაითვალოს სიმონ მაკაბეს მონუმენტური საოჯახო აკლდამა და გამარჯვების მემორიალი მის მშობლიურ ქალაქ მოდინში, სადაც მან საკუთარი მშობლებისა და ძმების ძელები გადაიტანა. სამწუხაროდ ამ აკლდამისაგან ჩვენამდე არაფერმა მოაღწია, მაგრამ ჩვენ არავითარი მიზეზი არ გვაქვს არ ვერწმუნოთ მაკაბელთა წიგნებს (1 მაკ. 13:27-30) და იოსებ ფლავიუსის ცნობებს (იუდ. სიძველენი, XIII, 6, 6).

ხასმონიანთა პერიოდის აკლდამებს შორის აღსანიშნავია იასონის აკლდამა, რაც იმაზე მეტყველებს, რომ იერუსალიმის ელიტამ დაიწყო ისეთი განსასვენებელის დამზადება, რომელსაც სიმონმა ჩაუყარა საფუძველი. იასონის აკლდამა მდებარეობს დასავლეთ იერუსალიმში რეჰაბიას მახლობლად, რომელიც, ერთი მხრივ, აგრძელებს ძველ ტრადიციებს იერუსალიმის გარშემო ქვაში ნაკვეთი აკლდამებისა, ხოლო მეორე მხრივ, შეიცავს ელინისტურ ელემენტებს: აკლდამის თავზე მოთავსებულია მცირე ზომის ქვის პირამიდა.

პირველი ტაძრის პერიოდისათვის დამახასიათებელი მიცვალებულის ძელების სხვა ოთახში ან ორმოში დაკრძალვის ტრადიცია ძვ. წ. 20-10-იანი წლებიდან იცვლება მიცვალებულის ძელების სპეციალურ ქვის ყუთებში, ოსუარებში ჩადებით. ოსუარები დამახასიათებელი მოვლენაა იერუსალიმის ქვის აკლდამებისათვის, რომლებიც ძირითადად რომაელების მიერ იერუსალიმის მეორე ტაძრის დანგრევამდე (70 წ.) პერიოდისათვისაა დამახასიათებელი.

სარკოფაგები, ოსუარების გამოყენებით, გვხვდება იერუსალიმის ჩრდილოეთით, აღმოსავლეთით და სამხრეთით. ასეთი განსასვენებლების ტიპურ მაგალითად შეიძლება ჩაითვალოს ბენე-ხეზირას განსასვენებელი კედრონის ხეობაში, დედოფალ ელენეს განსასვენებელი ადიაბენაში (ე. წ. მეფეთა განსასვენებელი) აღმოსავლეთ იერუსალიმში, სანხედრის განსასვენებელი სანხედრის მახლობლად – იერუსალიმის ჩრდილოეთით, ნიკადორის განსასვენებელი სკოპუსის მთაზე.

ახალი აღთქმის მიხედვით, იესო ქრისტე ჯვარს აცვეს პარასკევს (მათ. 27:57-59; 28:1; მარკ. 15:33-34; 42-43; ლუკ. 23:44; 50-54; იოან. 19,31) და მისი მიმდევრები რთულ სიტუაციაში აღმოჩნდნენ. იუდეური კანონი მათგან მიცვალებულის დაკრძალვას 24 საათის განმავლობაში მოითხოვდა. ამის გარდა, დაკრძალვა აკრძალული იყო შაბათს, რის გამო იესო ქრისტე მზის ჩასვლამდე უნდა დაეკრძალათ, სანამ ებრაული შაბათი დაიწყებოდა. იმის გამო, რომ შაბათის მწუხრის დაწყებამდე დრო არ რჩებოდა, იოსებ

არიმათიელმა იესოს სხეული თავის საოჯახო განსასვენებელში მოათავსა.

„და მწუხრის ჟამს – ვინაიდან პარასკევი იყო, შაბათის წინა დღე, –

მოვიდა იოსებ არიმათიელი, წარჩინებული მრჩეველი, რომელიც თავადაც მოელოდა ღმერთის სასუფეველს, და გაბედა პილატესთან შესვლა, და გამოითხოვა იესოს სხეული.

ხოლო პილატეს გაუკვირდა, განა უკვე მოკვდაო, და მოუხმო ასისტავს და ჰკითხა მას: დიდი ხანია მოკვდა?

და როცა შეიტყო ასისტავისაგან, მისცა მისი სხეული იოსებს.

ხოლო მან იყიდა ტილო, და ჩამოხსნა იგი ჯვრიდან, გახვია ტილოში და სამარხში დაასვენა, რომელიც კლდეში იყო გამოკვეთილი, და ლოდი მიაყუდა სამარხის კარს“ (მარკ. 15:42-46).

„და მწუხრის ჟამს მოვიდა მდიდარი არიმათიელი კაცი, სახელად იოსები, რომელიც აგრეთვე იესოს მოწაფე იყო.

და მივიდა იგი პილატესთან და გამოითხოვა იესოს სხეული და მაშინ ბრძანა პილატემ, სხეული მიეცათ მისთვის.

და ნაშოილო მისი სხეული იოსებმა, და შეახვია წმინდა ტილოში.

და დაასვენა იგი ახალ სამარხში, რომელიც კლდეში გამოეკვეთა მას; და მიაყუდა დიდი ლოდი სამარხის კარს და წავიდა“ (მათ. 27:57-60).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, იუდეა რომის იმპერიის ერთ-ერთი პროვინციის – პალესტინის შემადგენელი ნაწილი იყო და, შესაბამისად, რომის იმპერიის კანონებით ცხოვრობდა. რომი პატივს სცემდა ყოველივე ძველს და მათ შორის იუდეურ რელიგიას. იუდეურ თემს კი იმპერიაში გარკვეული უფლებები და პრივილეგიები ჰქონდა მიცემული.

ჯვარცმა რომის რესპუბლიკის ხანაში მონათა დასჯის ფორმა იყო. იმპერიის პერიოდის რომში ჯვარზე რიგი დანაშაულებების გამო თავისუფალი მოქალაქეების დასჯაც დაიწყო. რომაელები ჯვარცმას იყენებდნენ აგრეთვე მუდამოხეტა დასასჯელათაც. რომაელებთან საერთოდ არ იყო ჯვარზე გაკრულის ჩამოხსნის ტრადიცია. აქედან გამომდინარე, ისინი არ აღასრულებდნენ სიკვდილმისჯილთა დასჯას ქალაქის ტერიტორიაზე. ამიტომ, ჯვარცმის ადგილი, რომელსაც ლათინურად *sestertium* ეწოდება გატანილ იქნა ქალაქიდან მოშორებით, რაც უთუოდ ჯანსაღ აზრთან და ქალაქის ჰიგიენასთან იყო დაკავშირებული.

იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, ებრაელები რომაელებისაგან განსხვავებით კრძალავდნენ რომაული ჯვარცმის მსხვერპლთ. მისი სიტყვებით, იუდეველები ისე მკაცრად იცავენ მიცვალებულთა დაკრძალვას, რომ ჯვარცმამისჯილებსაც კი მზის ჩასვლამდე „გარდამოხსნიან ჯვრიდან და კრძალავენო“ (იუდ. ომი. IV, 5, 2). ნიშანდობლივია, რომ მიშნაც აგრეთვე არ კრძალავს ჯვარცმამისჯილის დაკრძალვას ოჯახურ აკლდამებში. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ ის ფაქტი, რომ დამნაშავეები, რომლებსაც ბრალი ებრაული კანონების დარღვევაში ედებოდათ, არ შეიძლება ყოფილიყვნენ საოჯახო აკლდამებში დაკრძალულნი ან მინას მიბარებულნი (მიშნა, სანხედრინი, 6,5). არქეოლოგიურად მხოლოდ ერთი ჯვარცმამისჯილი ადამიანის ჩონჩხია და-

დასტურებული – კერძოდ, იეჰოჰანანის ძელები აღმოჩენილ იქნა ოსუარში – ქვის სარკოფაგში იერუსალიმში, რაც მკვლევართა ნაწილის აზრით გამონაკლისს წარმოადგენს. მეცნიერთა მეორე ნაწილი კი თვლის, რომ ჯვარცმული ადამიანის დაკრძალვა იუდეველთათვის ჩვეულებრივი ამბავი იყო და მათი სიმცირე ჯვარცმამის-ჯილი ადამიანის დაკრძალვის აკრძალვით არ არის განპირობებული. უბრალოდ, აღნიშნავენ ისინი, ჯვარცმული ადამიანის ძელების დაფიქსირება საკმაოდ რთულია. ჯერ ერთი, რომ ჯერჯერობით, ერთეული გამონაკლისების გარდა, იერუსალიმში არ ფიქსირდება გაუძარცვავე ოსუარები. მეორე, ოსუარები, როგორც აღვნიშნეთ, მაღალი ფენის იუდეველებისათვის იყო განკუთვნილი, რომლებიც რომში საკუთარ სტატუს-კვოს ინარჩუნებდნენ.

იოსებ არიმათიელმა იესო ქრისტე თავის საოჯახო აკლდამაში დაასვენა იმის გამო, რომ იესოს ოჯახს საკუთარი აკლდამა არ გააჩნდა და შაბათის მწუხრის დაწყებამდე საფლავის გათხრისათვის დრო არ რჩებოდა.

გამოდის, რომ ახალ აღთქმაში აღწერილი მაცხოვრის გარდამოხსნა საესებით შეესაბამება არქეოლოგიურ მონაცემებსა და იუდეურ კანონებს.

ნაზარეთის ქარჩერა

ნაზარეთის წარწერას უწოდებენ რომის იმპერატორის ედიქტს, რომელიც ბერძნულად არის შესრულებული მარმარილოს დაფაზე. მისი ზომებია: 0,6x0,37 მ. ნაზარეთის წარწერის აღმოჩენის ზუსტი თარიღი და დრო უცნობია. XIX საუკუნეში იგი ინახებოდა ფრენერის (Froehner) კოლექციაში მარკირებით: „ეს მარმარილო გამოგზავნილია ნაზარეთიდან 1878 წელს“. ნაზარეთის წარწერის შინაარსი სამეცნიერო წრეებისათვის უცნობი რჩებოდა 1925 წლამდე, სანამ პარიზის ნაციონალურმა ბიბლიოთეკამ ფრენერის კოლექცია არ შეიძინა. 1930 წელს წარწერა გამოქვეყნებულ იქნა მ. როსტოვცევისა და მ. კიუმონის მიერ Un Rescrit Imperial Sur La Violation De Sepulture in the French, Reveu Historique, CLXII. მას შემდეგ ნაზარეთის ქვის წარწერა განიხილება, როგორც იმპერატორის ედიქტი ქრისტეს მონაფეების წინააღმდეგ, რომლებმაც თითქოსდა მოიპარეს იესო ქრისტეს სხეული, რომლის შესახებაც საუბარია საზარებაში:

„და უთხრეს: თქვით, რომ მისი მონაფეები მოვიდნენ ღამით და, კიდრე გეძინათ, მოიპარეს იგი.

და თუ ეს ხმა მიაღწევს მთავრამდე ჩვენ დავარწმუნებთ მას და უსიამოვნებისაგან ვიხსნით.

მათაც აიღეს ფული და ისე მოიქცნენ, როგორც დარიგებულნი იყვნენ. და გავრცელდა ეს ხმა იუდეველთა შორის დღევანდელ დღემდე“ (მათ. 28:13-15).

ნაზარეთის წარწერაში გადმოცემულია იმპერატორის განკარგულება, რომლის მიხედვითაც სიკვდილის შიშით იკრძალება გარდაცვლილთა ძელების გადაგდება სამარხებიდან და საფლავის ქვების წაღება. ბევრი მეცნიერი ნაზარეთის წარწერას

ტიბერიუსის (Ti. Caesar Augustus 14-37 წწ.) ან კლავდიუსის (Ti. Claudius Caesar Augustus Germanicus 41-54 წწ.) იმპერატორობის პერიოდს მიაკუთვნებს. ნაზარეთის წარწერის სახარებისეულ ამბებთან დაკავშირებას იმთავითვე გამოუჩნდნენ მონიშნულმდეგეები (მაგ., კ. ე. ბილინგტონი (Billington), რომელთაც მართალია ნაზარეთის წარწერის ორიგინალობაში ეჭვი არ შეჰქონდათ, მაგრამ მის კავშირს იესო ქრისტესთან ვერ ხედავდნენ. ისინი აღნიშნავდნენ, რომ რომის იმპერიის სინამდვილეში ნაზარეთის წარწერის მსგავსი ედიქტები მანამდეც და მერეც არსებობდა.

ნიშანდობლივია ის გარემოება, რომ აღნიშნულ ედიქტამდე გამოქვეყნებული ყველა რომაული ბრძანება დამნაშავეებს დიდი თანხის გადახდით სჯიდა. უბრალოდ საინტერესოა იმპერატორს ასეთი მკაცრი დასჯისაკენ რომელმაც სერიოზულმა აქტმა (მოვლენამ) უბიძგა.

ლუკა მახარობელი

„ვინაიდან როცა დავდიოდი და თქვენს ტაძრებს ვათვალიერებდი, ვიპოვე სამსხვერპლო, რომელზედაც ეწერა: შეუცნობელ ღმერთს! სწორედ მას, ვისაც შეუცნობლად ეთაყვანებით, მე გახარებთ თქვენ“ (ლუკ. 17:23).

ლუკა მახარობლის მიერ მოციქულთა საქმეებში მოცემული ცნობა „შეუცნობელი ღმერთის“ შესახებ საუკუნეების მანძილზე მოსვენებას არ აძლევდა თეოლოგებს, რომ არაფერი ვთქვათ ათეისტებზე, რომლებიც ისედაც სკეპტიკურად უყურებენ წმინდა წერილს. ისეთი წარმართული ღვთაებების ტაძრებისა და საკურთხევლების არსებობა როგორცაა ზევსი, აპოლონი, ისიდა, მითრა... სავსებით გასაგები იყო, მაგრამ „შეუცნობელი ღმერთისა“ ნამდვილად უცნაურად ჟღერდა. 1908-1909 წლებში გერმანულმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ ვ. დერჰელის ხელმძღვანელობით პერგამონში იპოვა საკურთხეველი, რომელზეც ამოტვიფრული იყო წარწერა: „შეუცნობელ ღმერთისთვის კაბიტონს მიაქვს ძღვენი“. ეს წარწერა გვიჩვენებს, რომ „შეუცნობელი ღმერთი“ მოციქულთა საქმეების ავტორის მიერ არ იყო გამოგონილი.

მოციქულთა საქმეების როგორც სანდო ისტორიული წყაროს შესახებ არაერთი არტეფაქტის აღმოჩენა მეტყველებს, ეს კარგად ჩანს ლუკა მახარობლის მიერ ოფიციალური ტიტულების ზუსტ დასახელებაში. სანამ რიც არქეოლოგიურ აღმოჩენას ექნებოდა ადგილი მკვლევართა ნაწილი ეჭვის თვალით უყურებდა ლუკა მახარობლის, ცნობებს. მაგალითად, ლუკას მიერ გამოყენებული ტერმინი „პოლიტარქი“ სხვაგან არსად გვხვდება ბერძნულ წყაროში. როგორც მეცნიერები აღნიშნავდნენ, ლუკა მახარობელმა შესაძლოა ვერ გაიგო რომელიმე სიტყვა და იგი „პოლიტარქით“ შეცვალაო. წლების მანძილზე აღმოჩენილმა არტეფაქტებმა დაამტკიცა, რომ ადგილობრივი მმართველებისა და ჩინოვნიკების თანამდებობები სხვადასხვა ადგილას სხვადასხვანაირად იწოდებოდა და ლუკა მახარობელი მათ ყოველთვის ზუსტად ასახელებდა. „ქალაქის თავები“ (პოლიტარქები) – თესალონიკეში (საქ. 17:6) რამდენიმე

წარწერაში გვხვდება. მაგალითად, 1835 წელს თესალონიკეში თაღზე ამოკვეთილი წარწერა, რომელშიც ჩამოთვლილია ახ. წ. II საუკუნის ქალაქის ჩინოვნიკები. ეს ჩამონათვალი სწორედ „პოლიტარქიდან“ იწყება. ამის შემდეგ ეს სიტყვა არაერთხელ იქნა აღმოჩენილი თესალონიკეს წარწერებში. ტიტული მთავარი (პროტოსი) – მალტაზე (საქ. 18:7) გვხვდება ერთ ბერძნულ და ერთ ლათინურ წარწერაში.

ასე რომ, მოციქულთა საქმეების ტექსტის, მასში დაცული დეტალების უტყუარობის თვალსაზრისით, შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ ლუკა მახარობელი უაღრესად ზუსტი ისტორიკოსი და, შესაბამისად, ზუსტი თანადროული წყაროა.

იაკობის ოსუარი

ახალ აღთქმაში იესო მაცხოვრის ძმების შესახებ გაკერით არის საუბარი. მათეს სახარება იაკობს მოიხსენიებს, როგორც უფროსს ძმათა შორის:

„განა ხუროს შვილი არ არის? და განა დედამისს არა ჰქვია მარიამი, ხოლო მის ძმებს იაკობი და იოსე, სიმონი და იუდა?“ (მათ. 13:55).

იგივე აზრია გატარებული მარკოზის სახარებაში (მარკ. 6:3). წმინდა პავლე გალატელთა მიმართ ეპისტოლეში იერუსალიმის ადრეექრისტიანული თემის თავკაცად წმ. მოციქულ იაკობს მოიხსენიებს როგორც „უფლის ძმას“ (გალ. 1:19). ასევე უწოდებს ქრისტეს მოციქულ იაკობს იოსებ ფლავიუსი „იუდეველთა სიძველენში“, როდესაც მის მონამებრივ სიკვდილზე საუბრობს. იაკობის შესახებ მოგვითხრობს აგრეთვე თავის „ეკლესიის ისტორიაში“ ევსები კესარიელი (II, 23, 11-18).

2002 წლის ნოემბერში გამოჩნდა პირველი პუბლიკაცია წმინდა იაკობის ოსუარის აღმოჩენის შესახებ, რომელიც მეცნიერებმა იმთავითვე მიიჩნიეს ახალი აღთქმის პერიოდის არქეოლოგიის უმნიშვნელოვანეს აღმოჩენად. იგი წარმოადგენს კირქვის ყუთს, რომლის სიგრძე ქვედა მხარეს 50,5 სმ, ხოლო ზედა მხარეს 56 სმ-ია. მისი სიგანე 25 სმ, ხოლო სიმაღლე 30,5 სმ-ია. ოსუარი ახ. წ. I საუკუნით თარიღდება. იგი ინახება ისრაელის ცნობილ სიძველეთა შემგროვებლის ოდენ გოლანის (Oden Golani) კერძო კოლექციაში, რომელიც ამტკიცებს, რომ ოსუარი 1970 წელს იერუსალიმელი ანტიკვარისაგან შეიძინა. ჩვენ უკვე გვქონდა იმის შესახებ საუბარი, რომ საკმაოდ მოკლე ხნის მანძილზე, ძვ. წ. I საუკუნის ბოლოდან მოყოლებული 70 წლის აჯანყებამდე პალესტინის იუდეურ მოსახლეობაში გავრცელებული იყო დამარხვის წესი, რომელსაც ossilegium-ი ეწოდება. გარდაცვლილი ადამიანის სხეული იდებოდა ან დასაკრძალავი აკლდამის, ან გამოქვაბულის კედელზე გაკეთებულ ნიშაში, ან სკამზე. ე. წ. პირველადი დაკრძალვიდან დაახლოებით ერთი წლის შემდეგ მიცვალებულის ძვლებს ერთად აგროვებდნენ და ქვის ყუთში დებდნენ. ქვის ყუთი – ოსუარი, როგორც წესი, იერუსალიმის კირქვისაგან მზადდებოდა. ზოგჯერ ერთი და იგივე ოსუარში იდებოდა რამდენიმე გარდაცვლილის ძვლები. ჩვენ მიერ ზემოთ აღნიშნული ოსუარის შესწავლასთან დაკავშირებით ბიბლიესტებისათვის მნიშვნელოვანია წარწერა, რომელიც ოსუარის ერთ-ერთ გრძელ მხარეს არის გაკეთებული.

„Ya'akov bar Yosef akui diYeshua“

„იაკობი, ძე იოსებისა, ძმა იესოსი“

იგი აბსოლუტურად იდენტურია მეორე ტაძრის პერიოდის ბოლოს პალესტინაში გავრცელებული ოსუარებისა. აღნიშნული ოსუარი დღემდე არ არის დარეგისტრირებული როგორც არქეოლოგიური აღმოჩენა. მისი წარმომავლობა უცნობია. რამდენიმე ხნის მანძილზე იგი ხელიდან ხელში გადადიოდა, სანამ არ აღმოჩნდა ზემოაღნიშნული კოლექციონერის ო. გოლანის ხელში. შემდეგ, 2002 წელს ქვაყუთს ყურადღება მიაქცია ფრანგმა პალეოგრაფმა ა. ლემერმა, რომელმაც ამის შესახებ არქეოლოგიურ სამეცნიერო ჟურნალში დაწერა. სულ მალე მსოფლიოს მასმედია ალაპარაკდა სენსაციური აღმოჩენის შესახებ – ახ. წ. I საუკუნის ერთადერთ ექსპონატზე, სადაც პირველად მოხსენიებულია ქრისტეს სახელი. ოსუარიზე წარწერა არამეულ ენაზეა შესრულებული (სურ. 63). ოსუარის ნამდვილობის შესახებ კამათი დიდი ხნის განმავლობაში გრძელდებოდა. მისი ორიგინალობის თაობაზე პირველად განცხადება გააკეთა ფრანგმა პალეოგრაფმა სორბონის უნივერსიტეტიდან ანდრე ლემერმა (Andre Lemaire), რომელსაც სხვა გამოჩენილი პალეოგრაფებიც დაეთანხმნენ. მაგალითად, ცნობილი არამეისტი და კუმრანოლოგი კათოლიკური ეკლესიის მღვდელი ჯოზეფ ფიტცმაიერი (Joseph Fitzmyer) ამერიკის კათოლიკური უნივერსიტეტიდან. ისრაელის გეოლოგიური ზედაშეფუთვების (Israel Geological Survey) სპეციალისტებმა კი პირიქით, ვერ ნახეს მიზეზი მკვლევარს დათანხმებოდნენ. მოგვიანებით ოსუარი დემონსტრირებულ იქნა ქ. ტორონტოს ონტარიოს სამეფო მუზეუმში (Royal Ontario Museum), სადაც მუზეუმის თანამშრომლების მიერ შესწავლილ იქნა ოსუარზე გაკეთებული წარწერა. მათი თვალსაზრისით როგორც ოსუარი, ისე მასზე არსებული წარწერა ორიგინალს წარმოადგენდა და ახ. წ. I საუკუნით თარიღდებოდა, რაც არ ეწინააღმდეგება ისტორიულ წყაროს, კერძოდ იოსებ ფლავიუსის ცნობებს წმ. იაკობის გარდაცვალების შესახებ, რომელიც ახ. წ. 63 წელს ასახელებს.

2003 წლის 18 ივნისს ისრაელის სიძველეთა დეპარტამენტმა (Israel Antiquities Authority) შეინახა რა ოსუარი, მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ოსუარი ნამდვილად ძველი იყო, ხოლო რაც შეეხება მასზე არსებულ წარწერას იგი ნაყალბევად გამოაცხადეს. კომისიის წევრების აზრით, ოსუარზე არსებული წარწერის პირველი ნაწილი „იაკობი, ძე იოსებისა“ ორიგინალს წარმოადგენდა. ხოლო მეორე ნაწილი „ძმა იესოსი“ ნაყალბევს. საქმე იქამდე მივიდა, რომ ოდენ გოლანი, რომელმაც მსოფლიოს აღნიშნული ოსუარი წარუდგინა დააპატიმრეს არტეფაქტების გაყალბების საბაბით, მაგრამ მოგვიანებით იგი გაათავისუფლეს.

ნიშანდობლივია, რომ კომისიის დასკვნები შეიცავდა ურთიერთსაწინააღმდეგო თვლსაზრისსაც, რომელიც გაკრიტიკებულ იქნა ჟურნალ „Biblical Archaeology Review“-ში. სტატიაში აღნიშნული იყო იმის შესახებ, რომ კომისიის ერთ-ერთმა წევრმა დასაშვებად მიიჩნია ოსუარზე დაწერილი სიტყვების „ძმა იესოსი“ ორიგინალობა. ჟურნალის მთავარმა რედაქტორმა პერშელ შენკსმა (Hershel Shanks) ოსუარის წარწერის აუტენტიფიკაციის პრობლემას ცალკე სტატია მიუძღვნა, რომელშიც იგი

აღნიშნავდა: პალეოგრაფიული თვალსაზრისით, ოსუარზე არსებული წარწერა აბსოლუტურად პასუხობს ჩვენს წარმოდგენებს, თუ როგორი უნდა იყოს აბ. წ. I საუკუნის წარწერა. ცნობილმა პალეოგრაფმა და კუმრანისტმა ფ. მ. კროსმა (F. M. Cross) ონტარიოს სამეფო მუზეუმში ოსუარის დათვალიერების შემდეგ წამოიძახა: „თუ ეს ნაყალბეგია, მაშინ მისი ფალსიფიკატორი გენიოსია“. წარწერის ორიგინალობა მის გარდა დაამტკიცეს ისეთმა ცნობილმა მკვლევარებმა როგორებიც არიან ანდრე ლემერი (Andre Lemaire) და ჯოზეფ ფილცმაიერი (Joseph Fitzmyer). აგრეთვე ისრაელელმა არქეოლოგმა ადა იარდენიმ (Ada Yardeni). აქედან გამომდინარე, დღესდღეობით კამათი უკვე აღარ მიდის ოსუარის ორიგინალობის შესახებ. საქმე ეხება უკვე სხვა ასპექტებს, მაგალითად, წარწერის ნაყალბეგობას. ფ. მ. კროსი საეჭვოდ მიიჩნევს წარწერის ასეთ კარგ მდგომარეობაში შემონახვას ატმოსფერული ზემოქმედების გამო, ვინაიდან ოსუარის სხვა მხარეს ორი სოკეტი ისე ცუდად არის შემონახული, რომ ისინი ძლივს ჩანს. ეს კრიტერიუმი კი ოსუარის ორიგინალობის უარსაყოფად საკმარისი არ არის. ცნობილია, რომ ოსუარების სხვადასხვა გვერდები საესებით შესაძლებელია სხვადასხვანაირად შემოინახოს ატმოსფერულ-კლიმატური გავლენის გამო. ის რაც ფ. მ. კროსისთვის საეჭვო იყო ისრაელის გეოლოგიური ზედამხედველობის ინსტიტუტისთვის ოსუარის ორიგინალობის სასარგებლოდ მეტყველებდა.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით კიდევ ბევრი თვალსაზრისია გამოთქმული. მოკლედ რომ ვთქვათ, სამეცნიერო წრეებში დღესდღეობით ის აზრია გაბატონებული, რომ ოსუარი და მასზე მოთავსებული წარწერა ნამდვილად აბ. წ. I საუკუნეს განეკუთვნება. მაგრამ აქვე იბადება კითხვა, რამდენად არის ეს წარწერა მაცხოვრის ხორციელ ძმასთან – იაკობთან დაკავშირებული.

პროფესორმა კამილ ფანჩმა (Camil Fuchs), თელ-ავივის უნივერსიტეტის სტატისტიკის ფაკულტეტის დეკანმა, ჩაატარა სტატისტიკური გამოკვლევა, რომელიც წმინდა წერილში იესოს, იაკობის სახელების გამოყენების ანალიზზე იყო დამყარებული, რათა დაედგინა რამდენი იაკობი ცხოვრობდა აბ. წ. I საუკუნის დროს იერუსალიმში რომლის მამასაც იოსები, ხოლო ძმას იესო ერქვა. სტატისტიკამ აჩვენა ციფრი 1, 71, ე. ი. გამოდის, რომ არა უმეტეს ორი ადამიანისა, ხოლო თუ უფრო ზუსტი ვიქნებით ერთი. აქ წინა პლანზე კიდევ ერთი ფაქტი იწევს. კერძოდ, გარდაცვლილის სახელისა და მამის სახელის გვერდით რატომ არის მოხსენიებული მისი ძმის სახელი. ეს ხომ ასეთი იშვიათობა იყო იმ დროს? მაგრამ იმის ასპროცენტიანი მტკიცება, რომ საქმე წმინდა იაკობის ოსუართან გვაქვს ძნელია. იესოს გარდაცვლილი ძმის მოხსენიება შესაძლებელია დაკავშირებული იყოს იმ ფაქტთან, რომ იგი ძმის დაკრძალვის ორგანიზატორი იყო ან იმის გამო, რომ უფრო დაეზუსტებინათ გარდაცვლილის ვინაობა, გამოეყოთ იგი დიდი ოჯახის შემადგენლობიდან. აქედან გამომდინარე, როგორც ოსუარის, ისე წარწერის ორიგინალობის მიუხედავად, კონკრეტულად იმის მტკიცება, რომ სააქმე წმინდა იაკობთან გვაქვს მაინც ძნელდება. ჩვენ მხოლოდ იმის მტკიცება შეგვიძლია, რომ წმ. იაკობი სავსებით შეიძლება ყოფილიყო დაკრძალული ადრექრისტიანული იერუსალიმის თემის მიერ ასეთივე ოსუარში, როგორზეც ჩვენ გვქონდა საუბარი და არც ის ფაქტია გამოსარიცხი, რომ ოსუარი შესაძლებელია

სწორედ წმ. იაკობისა იყოს. თანამედროვე მკვლევარები წმ. იაკობის ოსუარს ნომერ პირველ აღმოჩენად მიიჩნევენ, რომელიც ახალი აღთქმის პერიოდს განეკუთვნება.

მკედარი ზღვის გრაგნილები

ახალი აღთქმის პერიოდის აღმოჩენებიდან სრულიად განსაკუთრებული ადგილი უჭირავს 1947 წელს მკედარი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთ სანაპიროდან 2 კილომეტრში კუმრანთან (სურ. 64) ახლოს მწყემსი ბიჭის მუშამედ ედ-ღიბის მიერ შემთხვევით ქოთანში აღმოჩენილ გრაგნილებს (სურ. 65). რა თქმა უნდა, მას წარმოდგენაც კი არ ჰქონდა აღმოჩენის ღირებულებაზე და ისინი ჩალის ფასად გაყიდა. სწორედ ეს რამდენიმე ტყავის გრაგნილი გახდა არქეოლოგიური ექსპედიციის დაწყების მიზეზი.

ორგანიზებული მიზანმიმართული ძიება კუმრანის ტერიტორიაზე 1949 წელს დაიწყო და 1967 წლამდე გაგრძელდა. აქ 400 გრაგნილის ფრაგმენტი აღმოჩნდა, გამოვლინდა მთელი დასახლება, რომელიც ახ. წ. I საუკუნეში იქნა განადგურებული. მეცნიერთა აზრით, ეს დასახლება იუდეველთა ერთ-ერთი სექტის – ესეელებისა იყო. პირველი იუდეური ომის დროს, ახ. წ. 66-73 წწ. ესეელთა სექტა განადგურდა რომაელების მიერ. მაგრამ მანამდე მათ საკუთარი გრაგნილების გადამალვა მიუწვდომელ ადგილებში მოახერხეს.

გრაგნილების შესწავლის შედეგად დგინდება, რომ ესეელები შემოქმედებითად იყვნენ დაკავებულნი წმინდა წერილის შესწავლითა და გადანერით, აგრეთვე წმინდა წერილის ცალკეული წიგნების აღდგენით და კომენტარებით. კუმრანის გრაგნილების ენა ძირითადად ივრითი და არამეულია. გვხვდება ბერძნულ და ლათინურ ენაზე შესრულებული ტექსტებიც. საწერ მასალად გამოყენებულია პერგამენტი და თხის ან ცხვრის ტყავი. იშვიათად გვხვდება პაპირუსი. ხელნაწერთა ნაწილი შესრულებულია სპილენძზე წნეხით. კვლევის შედეგად მეცნიერები მივიდნენ იმ დასკვნამდე, რომ კუმრანის გრაგნილები ძვ. წ. 250-ახ. წ. 68 წლებით თარიღდება და კუმრანის თემის ბიბლიოთეკის ნაწილს წარმოადგენს. შინაარსის მიხედვით, კუმრანის ხელნაწერები შეიძლება სამ ნაწილად დაიყოს: ბიბლიური ტექსტები, აპოკრიფები და ფსევდოპიგრაფები.

არქეოლოგიური ძიების შედეგად აღმოჩნდა ბიბლიის ტექსტების 190 გრაგნილი. ძირითადად ეს არის ძველი აღთქმის წიგნები (ესთერის წიგნის გარდა). ნაპოვნია აგრეთვე ესაიას წიგნის მთელი ტექსტი. კუმრანის გრაგნილებს შორის გვხვდება ფრაგმენტები სებატუაგინტადანაც. აქვე დაფიქსირდა არაბიბლიური ტექსტები... თავის ტექსტუალური სტატუსის მიხედვით, კუმრანში აღმოჩენილი ბიბლიური ტექსტები ხუთ განსხვავებულ ჯგუფს განეკუთვნება. მეცნიერები დარწმუნდნენ იმაში, რომ ტრადიციული ძველებრაული ტექსტი (ამ აღმოჩენამდე იგი ცნობილი იყო მხოლოდ გვიანდელი პირველი ათასწლეულის ბოლოს შესრულებული ასლებით) ახ. წ.

I საუკუნეში, როგორც ჩანს, საყოველთაოდ იყო მიღებული. თუმცა, გრაგნილებში აქა-იქ მაინც გვხვდება ტრადიციული ტექსტისაგან განსხვავებული იკითხვისები. ზოგიერთი მათგანი გადასულია სეპტუაგინტასა და ახალ აღთქმაში. კუმრანის ტექსტებმა მნიშვნელოვნად გაზარდეს ჩვენი ცოდნა მეორე ტაძრის პერიოდის ძველი აღთქმის შესახებ.

მიუხედავად იმის, რომ კუმრანის გრაგნილებში არ აღმოჩნდა ახალი აღთქმის ტექსტები, მათი მნიშვნელობა მაინც განუზომელია – ჩვენთვის ხელმისაწვდომი გახდა ახალი ინფორმაცია იუდეველთა რელიგიური ცხოვრების შესახებ ახალი აღთქმის პერიოდში.

ტყვიის წიგნები

2005-2007 წლებში, იორდანის ჩრდილოეთ ნაწილში, უჩვეულო კოკისპირულ-მა წვიმებმა უცნობი მღვიმეები გამოარეცხა. აქ მწყემსმა ბედუინმა, მღვიმის ნიშაში იპოვა ტყვიის ფირფიტებისაგან დამზადებული, მათულის რგოლებით აკიხული 15 სმ სიგრძისა და 8 სმ სიგანის 70 წიგნი, თითოეული ამ წიგნთაგანი შედგებოდა 5-15 ტყვიის ფურცლისაგან. ის მიხვდა, რომ საქმე უბრალო წიგნებთან არ ჰქონდა.

წიგნებზე გამოსახული გახლდათ შვიდსანთლა, იუდაიზმის წმინდა სიმბოლო – მენორა. სამოცდაათივე ტყვიის წიგნი დაფარული იყო წარწერებით, როგორც ეს შემდგომ ექსპერტებმა დაადგინეს ებრაულ-არამეული და, ცალკეულ შემთხვევაში, ბერძნული დაქარაგმებული დამიწრული ასო-ნიშნებით (სურ. 66 ა, ბ, გ, დ). კუმრანის ცნობილი მანუსკრიპტების აღმოჩენების შემდეგ, რაც მკვდარი ზღვის მღვიმეებში აღმოჩნდა მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ (1947 წ.), მსგავს სენსაციურ მოვლენას მსოფლიო კულტურის ისტორიაში ადგილი არ ჰქონია. მუშაობა ამ „კოდექსების“ (ლათ. *codex* – წიგნი) გამიფრვაზე მიმდინარეობს დიდ ბრიტანეთში (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), ისრაელსა და შვეიცარიაში. წინასწარი მონაცემებით განსაზღვრულია „კოდექსების“ შექმნის დრო – ახ. წ. I საუკუნე. გაშიფრულ ნაწილში საუბარია მაცხოვრის, იესო ქრისტეს ცხოვრების უკანასკნელ წლებზე. სპეციალისტების ვარაუდით ის წარმოადგენს ახალი აღთქმის ერთ-ერთ შემადგენელ თხზულებას იოანეს გამოცხადებას – აპოკალიფსისს.

აღმოჩენის მნიშვნელობას ზრდის ის ფაქტი, რომ ტყვიის მანუსკრიპტები პირველი ქრისტიანების, მაცხოვრის თანამედროვეთა და მისი მომდევრების მიერ არის შედგენილი. როგორც მეცნიერები ვარაუდობენ, პირველი დევნილი ქრისტიანები გაეცალნენ რა იერუსალიმს, გადალახეს მდინარე იორდანე და იერიხონის აღმოსავლეთით მდებარე უკაცრიელ ადგილებს, მღვიმეებს შეაფარეს თავი.

წიგნებში დაფიქსირებული თხზულებების ადრექრისტიანულ ეპოქაში შექმნაზე მიუთითებს ის გარემოება, რომ ისინი არა გრაგნილებს, არამედ ე. წ. „კოდექსებს“ (წიგნები ფურცლებისაგან შედგენილი კრებულის სახით) წარმოადგენს. ამ გარემოებათა გამო მათ აკუთვნებენ არა იუდაურ, არამედ ადრექრისტიანულ კულტურას.

ნიშანდობლივია, რომ ამ „კოდექსების“ ცალკეულ ფურცლებზე გამოსახულებებიც არის დატანილი, მათ შორის იერუსალიმის გეგმა. ქალაქის კედლებს გარეთ, მაღლობებზე ჯვრებია აღმართული. მკვლევარები არ გამორიცხავენ, რომ ეს გოლგოთაა. აქვე დატანილია უცნობი ადამიანის პორტრეტული გამოსახულება. ისტორიკოსთა გარკვეული ნაწილი ვარაუდობს, რომ ის შესაძლოა თავად იესო ქრისტე იყოს. თუ შემდგომმა გრაფიკულმა რეკონსტრუქციებმაც დაადასტურა, შესაძლოა ეს თანამედროვეს მიერ შესრულებული თავად მაცხოვრის სურათი აღმოჩნდეს. სამწუხაროდ, მხატვრული თვალსაზრისით, ნახატი სრულყოფილი არ გახლავთ. შემდგომმა კვლევა-ძიებამ უნდა დააზუსტოს ამ სენსაციური აღმოჩენის მნიშვნელოვანი დეტალები. მთავარია, რომ აღნიშნულ შემთხვევაში ყველაზე ადრეულ ქრისტიანულ „წმინდა წიგნთან“ გვაქვს საქმე.

კუმრანის თემი

კუმრანის ტერიტორიაზე (სურ. 67 ა, ბ, გ, დ, ე) ჩატარებული არქეოლოგიური კვლევის შედეგად შესწავლილ იქნა 200-ზე მეტი მღვიმე, რომელთა უმრავლესობაში დაფიქსირდა ადამიანთა კვალი ბრინჯაოს ხანიდან მოყოლებული რომაული პერიოდით დამთავრებული. ნიშანდობლივია, რომ ბოლო პერიოდის განსაზღვრა ძირითადად ადგილზე დიდი რაოდენობით აღმოჩენილი მონეტების საშუალებით ხდება. კუმრანის მღვიმეებიდან 500 მეტრში ადგილს, რომელსაც ხირბეტკუმრანს უწოდებენ დაფიქსირდა ქვის შენობის ნაშთები დარბაზებით, წყლის ცისტერნებით, აუზებით, ნისკვილით, სათავსოებით... ერთ-ერთ შენობაში აღმოჩნდა მაგიდის მსგავსი ნაგებობა სკამებით, კერამიკისა და ბრინჯაოს სამელნეებით. ზოგიერთ მათგანში შემორჩენილი იყო მელნის ნარჩენები. მეცნიერთა აზრით, ეს სკრიპტორიუმს – სანეროთახს წარმოადგენდა. შენობის აღმოსავლეთით მდებარეობდა სასაფლაო, რომელიც 1000 საფლავს ითვლიდა. აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ყველა სამარხი უინვენტარო იყო.

ზემოაღნიშნული არტეფაქტების საფუძველზე, მეცნიერები ცდილობენ გრანოლების მფლობელი კუმრანის თემის ისტორიის შექმნას. როგორც ჩანს, კუმრანის პირველი დასახლებები მაკაბელთა ეპოქაში, შესაძლოა, იუდას მეფის იოანე ჰირკანუსის პერიოდში უნდა ვეძიოთ. აღმოჩენილ მონეტათა უადრესი თარიღი ძვ. წ. 135-104 წლებია. მონეტების სერია მოიცავს მთელ ხასმონიანთა პერიოდს ძვ. წ. 37 წლამდე. შემდეგ მონეტები წყდება და კვლავ ახლდება ახ. წ. 4 წელს. მეცნიერთა ვარაუდით, ეს იმ მიწისძვრით იყო გამოწვეული, რომელიც იოსებ ფლავიუსს აქვს აღწერილი (ძვ. წ. 31 წ.). მიწისძვრის შედეგი შენობაზეც აისახა. მონეტების სხვა სერია მოიცავს პერიოდს ახ. წ. 4-დან 68 წლამდე. 68 წელი სწორედ ის პერიოდია, როდესაც ვესპასიანემ რომის Legio X Fretensis-ის მეშვეობით აიღო იერიხო და მკვდარი ზღვის ტერიტორია. არტეფაქტების შესწავლის საფუძველზე მეცნიერები არ გამორიცხავენ იმ ფა-

ქტს, რომ შენობა შტურმით აიღეს. მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კუმრანის მცხოვრებლებმა მაინც მოასწრეს ბიბლიოთეკის გადამალვა.

ესელების თემზე არსებული საკმაო რაოდენობის ცნობების შედარება მკვდარი ზღვის სანაპიროზე არსებული კუმრანის ხელნაწერებსა და არქეოლოგიურ მონაცემებთან საშუალებას გვაძლევს მათ შორის პარალელები გავავლოთ.

გრაგნილებში მოთხრობილია კუმრანის თემის დამაარსებელზე – რჯულის მოძღვარზე, რომელიც ძვ. წ. II საუკუნეში ცხოვრობდა. მოძღვარი მრავალ საკითხში დამორდა ავტორიტეტულ იუდეველთა უმრავლესობას, მათ შორის კალენდრის საკითხშიც კი და იმისთვის, რომ მკვდარი ზღვის სანაპიროზე საკუთარი თემი დაეარსებინა, იერუსალიმი მიატოვა.

მკვლევართა უმეტესობა – ჰარდინგი, რ. დე-ვო, ა. დუპონ-სომერი და სხვები იქითკენ იხრებიან, რომ ხირბეტ კუმრანის თემში (რომელიც საკუთარი ნეკროპოლით, შენობებით, ბიბლიოთეკით და არაბიბლიური გრაგნილებით იყო წარმოდგენილი) იოსებ ფლავიუსის მიერ აღწერილი ესელების ან მასთან ახლოს მყოფი მოძრაობაა წარმოდგენილი. კამათი იმის შესახებ სინამდვილეში ვინ იყვნენ ესეელები დღესაც გრძელდება.

არქეოლოგიური მასალის შესწავლას, მეცნიერთა ნაწილი მიჰყავს იმ დასკვნამდე, რომ კუმრანის თემი უარყოფდა იუდაიზმის და იერუსალიმის ტაძრის უპირატესობას, ვინაიდან „წესდებაში“ ისინი ხედავდნენ რიტუალური მსხვერპლშენიერვის უარყოფას, რომელიც რაღაც დონეზე დაკრძალვის რიტუალზე პოულობს ასახვას. ქორწინების უარყოფაც ხომ იუდაიზმიდან მომდინარეობს – აღნიშნავენ ისინი. იუდაიზმისათვის ამ უცხო აზროვნების ელემენტებს, რომელიც კუმრანის თემს ახასიათებდა, ისინი იუდეურ დიასპორას უკავშირებენ, რომელთანაც კავშირი ჰქონდათ. ამ საკითხს ყურადღება მიაქცია ი. დ. ამუსინმა ბაბილონელი მეფე ნაბონიდის „ლოცვების“ კუმრანის ფრაგმენტის ანალიზისას და იმ დასკვნამდე მივიდა, რომ კუმრანის თემს კავშირი ჰქონდა მესოპოტამიასთან, საიდანაც შესაძლებელი იყო შესულიყო მათთან დუალისტური სწავლება „ნათლის შვილებისა“ და „ბნელის შვილების“ ბრძოლის შესახებ.⁵⁴ ა. დუპონ-სომერმა ოდნავ ადრე აღიარა კუმრანის თემისა და ალექსანდრიის, ასევე ბაბილონის კავშირები, რის ნიადაგზეც იუდაიზმი ერთდროულად შევიდა კონტაქტში ირანულ-ბაბილონურ რელიგიურ სამყაროსთან და ელინისტურ მისტიციზმთან. მკვლევართა აზრით, ესეელებ-კუმრანისტების რელიგიურ აზროვნებასა და წეს-ჩვეულებებში სხვადასხვა რელიგიების ცალკეული ელემენტების შერწყმა ცხოვრების პირობებით და მათი თემის გარესამყაროსთან კონტაქტებით შეიძლება აიხსნას.

მკვდარი ზღვის სექტა შედგებოდა იმ პერიოდის ებრაელების მცირე ნაწილისაგან, მაგრამ, თავის მხრივ, იგი იუდეველთა ელიტარულ ნაწილს წარმოადგენდა.

⁵⁴ მათი სწავლების მიხედვით, ყველა ხალხი იყოფა ორ მტრულ ჯგუფად: „ნათლის შვილებად“ და „ბნელის შვილებად“.

მაცადა

მაცადა (ივრ. מַצְדָּה, ციხე-სიმაგრე), ძველი ციხე-სიმაგრე მკედარი ზღვის სამხ-რეთ-დასავლეთით, ქალაქ არადის მახლობლად. იუდეას უდაბნოს ერთ-ერთ კლდე-ზე, მკედარი ზღვიდან 450 მეტრ სიმაღლეზე. ძვ. წ. 142 წელს მაცადა ძლიერი ებრაუ-ლი ციხე-სიმაგრე გახდა. ასი წლის შემდეგ ძვ. წ. 42 წელს იგი ერთ-ერთ ყველაზე აულებელ ებრაულ ციხე-სიმაგრედ ითვლებოდა (სურ. 68 ა, ბ).

ძვ. წ. 37-31 წლებში პეროდე დიდმა ჯერ კიდევ ხასმონიანთა სამეფოს პერიოდ-ში აშენებული ციხე-სიმაგრე (თავშესაფარი) თავისთვის და თავისი ოჯახისათვის გაამაგრა და გაალამაზა (სურ. 69). სასახლე, სინაგოგა ააშენებინა. შესაბამისად, მაცადაში დიდი რაოდენობით ინახებოდა საჭმლისა და იარაღის მარაგი. მონყობილ იქნა წყლის მომარაგების სისტემა, რომის მსგავსი აბანოები. ციხე-სიმაგრე სამეფო ოქროს შესანახად გამოიყენებოდა. მაცადას ყოველი მხრიდან ციცაბო კლდეები ესაზღვრებოდა. მასთან მხოლოდ ზღვის მხრიდან ვიწრო გზას ე. წ. „გველის ბილიკს“ მიყავდი. კლდეს აბოლოებდა 600x300 მ ტრაპეციისმაგვარი პლატო. პლატოს გარშე-მოუყვებოდა ძლიერი სასიმაგრო კედელი, რომლის სიგრძე 1400 მეტრი, ხოლო სისქე 4 მეტრი იყო. მათში ჩაშენებული იყო 37 კოშკი.

პეროდე დიდის სიკვდილის შემდეგ, შეიძლება ითქვას, მაცადა სცენიდან ჩა-მოდის. მისი სახელი ახ. წ. 66-73 წლებში რომის წინააღმდეგ პირველი იუდეური აჯა-წყების დროს კვლავ ჩნდება. როგორც ცნობილია, აჯანყების მიზეზი რომის პრო-კურატორის ფლორის მიერ თანამდებობის ბოროტად გამოყენება გახდა. აჯანყე-ბას სათავეში გლეხებისა და ხელოსნების ინტერესების გამომხატველი ზელოტები და სიკარიები ჩაუდგნენ. ახ. წ. 70 წელს დიდი ბრძოლის შემდეგ რომაელების მიერ აღებულ იქნა იერუსალიმი. მათ დაანგრიეს II იუდეური ტაძარი, მაგრამ რომაელე-ბის მიერ საქმე ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი. აჯანყებულების ხელში რჩებოდა ორი უალრესად გამაგრებული პუნქტი პეროდონი და მაცადა. ეს უკანასკნელი იუდეაში სულ მალე იუდეველთა აჯანყების ბოლო კერად გადაიქცა. ამის შემდეგ, სამი წლის მანძილზე მაცადა მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა იუდეველთა დამოუკიდებლო-ბისათვის ბრძოლაში. საბოლოოდ მაცადა რომაელებმა ალყაში მოაქციეს. რომს სამი წელი დასჭირდა ციხე-სიმაგრის ასაღებად. მაცადას თავდაცვას ხელმძღვანელობდა ელაზარ ბენ იაირი. ციხე-სიმაგრეში თავმოყრილი იყო რამდენიმე ასეული მებრძო-ლი სიკარია ოჯახებით, სულ 960 ადამიანი. როდესაც მაცადას დამცველებმა ნახეს, რომ მათი მდგომარეობა უიმედო იყო, ელაზარ ბენ იაირის რჩევით მათ საკუთარი ცოლშვილი მოკლეს, შემდეგ კენჭი ყარეს, აირჩა ბოლო სურვილის ათი შემსრულე-ბელი, რომლებმაც მაცადას ყველა დამცველი ამოხოცეს. ხოლო ერთმა მათგანმა, რომელიც ასევე კენჭისყრის შედეგად შეირჩა, დანარჩენი ცხრა მოკლა და თავი მოი-კლა. ეს მოხდა ახ. წ. 73 წელს ფესახის დღესასწაულზე.

იოსებ ფლავიუსის მიხედვით, გადარჩა მხოლოდ ერთი მოხუცი და ერთი ახალ-გაზრდა ეშმაკი ქალი ელაზარ ბენ იაირის ნათესავი, რომლიც მოხუც ქალთან და თა-

ვის ხუთ შვილთან ერთად დაიშალა. სწორედ მან მოუყვა რომაელებს მაცადის დამცველთა ისტორია.

1932 წლიდან მოყოლებული მაცადას ტერიტორიას სპეციალისტები სწავლობენ. მაცადაში 1955-1956 წლებში ჩატარებული ექსპედიციის შედეგები, საკმაოდ საინტერესო და მნიშვნელოვანი იყო, რომელსაც ი. აპარონი და შ. გუტმანი ხელმძღვანელობდნენ. მაცადაში აღმოჩნდა დიდი საწყობები, სადაც დაფიქსირდა ყოფილი ცხოვრების ნივთები. არქეოლოგთა აზრით, სწორედ აქ მდებარეობდა სურსათის საწყობი. არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მაცადას ტერიტორიაზე აღმოჩნდა პეროდეს დროინდელი კოლონიებიანი სასახლე, რომლის კედლებიც მორთული იყო ორნამენტური ლამაზი ფრესკებით. ექსპედიციის ხელმძღვანელის თქმით, ისინი მაღალმხატვრული ღირებულებით გამოირჩევა.

მეცნიერთა დიდი ინტერესი გამოიწვია პეროდეს სასახლეს სარდაფებში აღმოჩენილმა ორმა წერილობითმა ძეგლმა – ოსტრაკონმა და ებრაულ ენაზე შესრულებულმა პაპირუსის ნაგლეჯმა. ორივე წერილი კუმრანში აღმოჩენილი ხელნაწერების მსგავსი აღმოჩნდა. მკვლევართა აზრით, მაცადას ხელნაწერების მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობდა, რომ აღნიშნული წერილები მათ კუმრანის ხელნაწერების დათარიღებაში დაეხმარებოდა, ვინაიდან მაცადას წერილების თარიღი ცნობილია – ახ. წ. 73 წელი.

1963 წელს მაცადას ტერიტორიაზე ახალმა მასშტაბურმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ მუშაობა დაიწყო, რომელშიც 250 კაცი და დამხმარე ჯარის ნაწილები იღებდა მონაწილეობას. ექსპედიციას პროფესორი ი. იადინი ხელმძღვანელობდა. ორი სეზონის მანძილზე მოხდა ნანგრევების საფუძვლიანი და სისტემატური შესწავლა და მთელი არქეოლოგიური კომპლექსის გამოვლენა. გათხრების პროცესში დადგინდა ყველა შენობის დაგეგმარება, ფორმები და დეტალები... აღმოჩენილ იქნა დიდი განძი: 2200 ბრინჯაოს და ვერცხლის მონეტა, 1400 მონეტა იუდეველთა ომის პერიოდით დათარიღდა, მათ შორის სამი უნიკალური მონეტა იუდეველთა ომის მეხუთე წლით, ანუ ახ. წ. 70 წლით დათარიღდა, გვხვდება პეროდეს და რომის პროკურატორების დროინდელი მონეტები, ერთი მონეტა ახ. წ. 99 წელს განეკუთვნება. დგინდება, რომ რომაელთა გარნიზონი მაცადაში ახ. წ. 99-100 წლებამდე მაინც იყო განლაგებული. ჩვენ, რა თქმა უნდა, ყველა აღმოჩენაზე ვერ შევჩერდებით. მათ რაოდენობაზე თუნდაც ის ფაქტი მეტყველებს, რომ მხოლოდ 1964 წელს იერუსალიმის მუზეუმში გადატანილ იქნა 30 ტონა არქეოლოგიური მონაპოვარი.

განსაკუთრებული ღირებულების ფაქტი იყო წერილობითი ძეგლების აღმოჩენა: ლათინურ და ბერძნულ ენაზე შესრულებული საქმიანი შინაარსის მქონე პაპირუსები; ბიბლიის წიგნების ხელნაწერები, მათ შორის ლევიანნი და ფსალმუნნი, რომლებიც მასორეტის ტექსტებს ემთხვეოდა. პალეოგრაფიულად ძვ. წ. I საუკუნის დასაწყისით დათარიღებული ბენ-სირის აპოკრიფული ტექსტების 7 დიდი ფრაგმენტი. განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო კუმრანის წარმომავლობის ხელნაწერთა აღმოჩენა.

1960 წელს გამოქვეყნდა კუმრანის მეოთხე გამოქვაბულში ნაპოვნი ლიტურ-

გიული თხზულების (Sirot, Olat Hassabbat) ორი ფრაგმენტი. მაცადაში იმავე თხზულების ფრაგმენტების აღმოჩენას, უპირველეს ყოვლისა, დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა კუმრანის ტექსტების დათარიღების თვალსაზრისით, ვინაიდან ნათელია, რომ მაცადას ხელნაწერი ახ. წ. 73 წლამდეა შესრულებული, რაც, თავის მხრივ, ამტკიცებდა კუმრანის ხელნაწერთა მიღებულ დათარიღებას (რომაელების მიერ კუმრანის ალეზის თარიღია ახ. წ. 68 წელი).

ლიტურგიული თხზულების ფრაგმენტებზე არსებობს ქრონოლოგიური მაჩვენებელი, რომელიც ამტკიცებდა მეცნიერთა მიერ კუმრანის კალენდრის შედგენის სისწორეს. ამით დასტურდება კუმრანის ხელნაწერების ავტორთა ესეელების მოძრაობასთან კუთვნილება. დაბოლოს, მაცადაში (სიკარიების ციტადელში) აღმოჩენილი კუმრანის წარმომავლობის ხელნაწერთა დაფიქსირება უაღრესად მნიშვნელოვან პრობლემას ახლებურად აყენებდა. კერძოდ, კუმრანის თემის წევრების დამოკიდებულებას ყველაზე უფრო რეკოლუციური ელემენტების – ზელოტებისა და სიკარიების მიმართ 66-73 წლების ანტირომაული აჯანყების მიმდინარეობისას და კითხვას კუმრანიტების აჯანყებაში მონაწილეობის შესახებ.

ადიაბენას დედოფალი ელენე

ახალი აღთქმის პერიოდის იუდეველთა ცხოვრების შესწავლის თვალსაზრისით, მნიშვნელოვან აღმოჩენას ჰქონდა ადგილი 2007 წელს, როდესაც ისრაელის არქეოლოგების მიერ, დორონ ბენ-ამის ხელმძღვანელობით, სიძველეთა მართვის სამმართველოსა და იერუსალიმის უნივერსიტეტის არქეოლოგიური ინსტიტუტის მიერ დავითის ქალაქში, აღმოსავლეთ იერუსალიმის ტერიტორიაზე, ერთ-ერთი საავტომობილო სადგომის ტერიტორიაზე აღმოჩნდა სახლის ნანგრევები, რომლის თარიღიც ახ. წ. I საუკუნით განისაზღვრა. სპეციალისტების აზრით, ეს შენობა-რეზიდენცია ადიაბენას დედოფალ ელენეს ეკუთვნოდა.

შენობა, რომელშიც განლაგებული იყო სათავსოები, საცხოვრებელი ოთახები და სარიტუალო დაბაზები ყველაზე დიდი და რთული ნაგებობაა დავითის ქალაქში არქეოლოგების მიერ აღმოჩენილ ნაგებობებს შორის. იოსებ ფლავიუსის მიხედვით (იუდ. სიძველენი, V, 6; VI, 6), ახ. წ. I საუკუნეში ქალაქის ამ რაიონში ძირითადად ღარიბი მოსახლეობა ცხოვრობდა. მათთან ერთად აქ მხოლოდ ერთი მდიდარი ადიაბენას დედოფლის ელენეს ოჯახი ცხოვრობდა. შესაბამისად, მეცნიერთა აზრით, ზემოაღნიშნული ნაგებობა დიდი ალბათობით სწორედ მას ეკუთვნოდა. ელენეს სასახლის კედლები მასიური ქვის ბლოკებისაგან არის აშენებული. ისინი 5 მეტრის სიმაღლემდე დღემდეა შემორჩენილი. ეს შენობა, რომელიც რომაელების იუდეაზე ბატონობის პერიოდში აშენდა, დანგრეულ იქნა იუდეველთა პირველი აჯანყების ჩახშობის დროს, კერძოდ იერუსალიმის II ტაძრის დანგრევისას ახ. წ. 70 წელს. სასახლის სარდაფები, როგორც ჩანს, კიდევ რამდენიმე ხანი აჯანყებულთა თავშესაფარს წარმოადგენდა, რაზეც იქ არსებული შიგნიდან გაყვანილი ხვრელი მიუთითებს. გათხ-

რებისას აღმოჩნდა ბავშვისა და მამაკაცის ჩონჩხი, რომლებზეც რომაული ისრის პირები იყო შემორჩენილი. შესაძლოა ისინი რომაელი ლეგიონერების მიერ სასახლის ალყის დროს იყვნენ მოკლულნი.

ადიაბენას (ტიგროსის ზემო დინება, მესოპოტამიის ტერიტორია, ჩრდილო ქურთისტანი) მეფის მონობაზ I-ის მეუღლემ (და დამ) დედოფალმა ელენემ თავის ვაჟთან ერთად დაახლოებით ახ. წ. 30 წელს იუდაიზმი მიიღო, რომელიც ადიაბენას სახელმწიფო რელიგიად გახდა. ელენეს შვილმა იზატმა საკუთარი ვაჟებიც კი გააგზავნა იერუსალიმში იუდეური ენისა და რელიგიის შესასწავლად. ელენე დედოფალმა იერუსალიმში სიცოცხლის მეორე ნაწილი გაატარა. იგი ებრაელებისათვის ბევრ სასიკეთო საქმეს აკეთებდა. ფულთი ეხმარებოდა მათ, შესანიშნავად II ტაძრისათვის და იერუსალიმსა და ლოდეში შენობებს აშენებდა. ადიაბენას დედოფალი ელენე „მიშნაშიც“ დადებითად არის მოხსენიებული, რომელიც მას დიდ შეფასებას აძლევს იერუსალიმის II ტაძრისათვის გამოჩენილი გულუხვობისათვის. ელენე დედოფალი გარდაიცვალა ადიაბენაში. სიკვდილის შემდეგ მისი ნეშტი გადაასვენეს იერუსალიმში და დამარხეს მეფეთა აკლდამში, მისი სახლიდან ახლოს, რამდენიმე ასეულ მეტრში.

საძიებლები

პირთა

ა

- აარონი 97, 98, 99
აბაირამ 68
აბელმარდუქი 160
აბზუ 44
აბიმელექი 70
აბირამი 104
აბიშაი 88
აბიხი 48
აბრაამი 18, 23, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 84, 88, 90, 125, 197
აბრაამი 65, 76, 85
აბრაჰამ ყიბრი 58
აბუელ-ფიდა 69
აბუ ტორი 204
აგასისი ჟან-ლუი როდოლფ 40
ადადი 67
ადად-ნერარი III 153
ადადუ 155
ადამი 46, 160
ადონაი 58, 96
ადრიანე 127, 170
ავგუსტუსი 104, 143, 178, 200, 201, 208
ავიგადი ნ. 128, 142, 149
ავტონომოვი 48
აიბურ-შაბა 164
აიხრურუ 68
ალექსანდრე 161, 174, 204
ალექსანდრე მაკედონელი 31, 34, 161, 172, 173, 174
ალმაკახუ 135
ამასია 140
ამაციაჰუ 140
ამბრი 143, 144
ამბროსი მედიოლანელი 211
ამერიკელი 25, 27, 28, 51, 123, 126, 156
ამენხოტეპ II 108
ამნანუ 68
ამონი 91, 94
ამორეველი 70
ამორეველები 59, 63, 70, 73, 76, 99, 113, 125
ამოსი 142
ამოს წინასწარმეტყველი 138, 144
ამრაფელი 65
ამრია 156
ამუსინი ი. დ. 223
ანა 204
ანგია წინასწარმეტყველი 126
ანდრია 205
ანდრომაქე 173
ანთიმოზ ივერიელი 17
ანკონელი ჩირიაკო 12
ანნა 204
ანტიპატროსი 195, 198
ანტიპატროს II 195
ანტონიუსი 104
ანტიოქოს IV ეპიფანე 173, 180
ანუ 44
ანუბისი 85, 86
აპანი 68

აპოლონი 216
 არაბი 69, 129, 158
 არად-ახერ-შუა 165
 არამეელები 20, 119, 137, 146, 147
 არეფა 203
 არიოქი 65
 არქიმანდრიტი ანტონინი 8
 ასა 140
 ასარხადონი 154, 165
 ასურელები 44, 53, 69, 82, 139, 140, 147, 151
 ასტარტა 81
 ატრახასის 45
 აფირუ 93, 94
 აქაბი 138, 142, 143, 144, 145, 146, 153, 156
 აქადელები 30, 38, 53, 54
 აქეველები 111
 აქემენი 170
 აქია 137
 აქიში 119
 ამთაროთი 118
 ამურბანიფალი 153, 154, 165
 ამურბანიფალ II 24, 50
 ახაზია 146
 ახაშვეროშ 172
 ახია 137
 აპარონი ი. 152, 225

ბ

ბაალი 81, 96, 138, 139, 145, 146
 ბაბილონელები 24, 53, 59, 104, 126, 152, 154, 156, 157, 166
 ბაგრატიონი იოანე 166
 ბაირონი ჯორჯ 23, 162
 ბალაკი 101
 ბალარდი რობერტ 51
 ბალთასარი 161
 ბანუ იამინა 68
 ბარბაროსი 186

ბარ-კატროსი 195
 ბარ-კოხბა 170
 ბარშეხაყი 120
 ბატა 85, 86
 ბატკანი 88, 97, 143
 ბედუინები 114, 172
 ბელი 69
 ბელი გაროლდ 193
 ბენიამინელები 68
 ბენიამინი 68, 104, 113, 116, 118, 125, 137, 140
 ბენ იაირი ელაზარ 224
 ბენ-ამი დორონ 226
 ბენე-ხეზირა 213
 ბენ-სირი 225
 ბერაყი 65
 ბერიძე პანტელეიმონ 38, 230
 ბეროზი 163
 ბერძენი 11, 13, 49, 173
 ბერძნები 12, 37, 49, 50, 171, 174, 179, 180
 ბიზანტიელები 206, 209
 ბილინგტონი კ. ე. 216
 ბირანი აბრაჰამ 136
 ბიტეკი მანფრედ 92, 93
 ბიტი ჩესტერ 193
 ბიურნუფი ე. 32
 ბლეგენი კ. 36
 ბოდმერი მ. მ. 193
 ბოზიო ანტონიო 8
 ბოსერტი ხ. 31
 ბოტა პოლ-ემილ 7, 23, 24, 154
 ბოყაზი 119
 ბრეგვაძე ბაჩანა 12, 50, 230
 ბუშარი პიერ-ფრანსუა 34

გ

გაბონელები 101, 108
 გალატელები 192, 217
 გაიუს 180
 გამყრელიძე თ. 37

გარსტენგი ჯონ 105
 გედალიაპუ 157
 გერმანელები 7
 გილაგამეში 45, 47, 50, 155
 გიორგი XII 166
 გიუნაშვილი ელენე 20
 გიუნაშვილი ელენე 230
 გლაზერი ედუარდ 135
 გლასტონი უილიამ 25
 გლუკი ნელსონ 27
 გოგი 132
 გოლანი ოდენ 217, 218
 გოლიათი 18, 117, 119
 გომონადენსები 201
 გორდეზიანი რ. 55
 გრენფელი ბერნარდ 192, 193
 გრიფონი 142
 გროზნი ბ. 30
 გროტეფენდი გ. ფ. 31, 32
 გუდეა 25
 გუტენბერგი 17
 გუტმანი შ. 225

დ

დაგანი 76, 81
 დაგონი 76
 დავითი 15, 18, 76, 81, 82, 104, 109, 117, 118, 119, 120, 122, 123
 დამქინუ 44
 დანაელები 111
 დანიელი 31
 დანიელ წინასწარმეტყველი 15, 20, 158, 163, 169
 დარვინი ჩარლზ 38, 40
 დარიოს 32, 126, 162, 169, 171, 172
 დებორა 19, 113
 დეკალიონ 49, 50
 დეკო როლან 172
 დეისმანი ა. 193
 დელაფაუ 171

დე როსი ჟან-ბატისტ 8
 დერაფელი ე. 216
 დერუჟე 85
 დე სოლსი ლ. ფ. 127
 დეშელეტი 22
 დიადოხოსები 173
 დიაკონოვი ი. 55
 დიოდორე სიცილიელი 12, 154, 161
 დიონისე პალიკარნასელი 12
 დიონ კასიუსი 184, 191
 დოდი 96
 დორიელები 111
 დოსტოვესკი თ. 158
 დრეიერი გიუნტერ 32
 დუპონ-სომერი ა. 223

ე

ეა 44, 45
 ებერი 77
 ებლაელები 73
 ებლაიტელები 73
 ებრაელი 7, 12, 16, 27, 50, 52, 55, 56, 58, 65, 68, 77, 85, 97, 109, 114, 117, 121, 138, 140, 141, 143, 154, 168, 171, 179, 180, 182, 183
 ებრაელები 8, 14, 15, 20, 23, 30, 43, 52, 57, 70, 81, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 96, 97, 99, 100, 105, 114, 115, 125, 143, 144, 167, 168, 169, 171, 174, 175, 178, 179, 180, 181, 214
 ებრუმა 77
 ეგვიპტელები 32, 33, 34, 38, 79, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 96, 98, 99, 110
 ედ-დიბი მუჰამედ 172, 220
 ედომელები 99, 137
 ევა 42, 46
 ევანსი არტურ 36
 ევრიპიდე 192
 ევსები ალექსანდრიელი 175
 ევსები კესარიელი 217
 ევსებიუსი 173

ეესტატი მცხეთელი 19
 ეზეკია 140, 148
 ეზრა 15, 16, 169, 170
 ელამელები 59
 ელენე 210, 211, 212, 213, 226, 227
 ელი 81
 ელიაყამ 120
 ელია წინასწარმეტყველი 138, 146
 ელისი წინასწარმეტყველი 145
 ელონი 124
 ელოხიმი 96
 ელოპისტები 18
 ელ-უბაიდელები 54
 ენლილი 45, 46
 ენქი 44, 45
 ეპიფანე კეიპრელი 14
 ესაია წინასწარმეტყველი 15, 140, 154, 167, 171, 209, 220
 ესავი 71
 ესარხადონი 153
 ესელები 20, 181, 182, 183, 202, 220, 223, 226
 ესთერი 15, 20, 169, 171, 172, 220
 ეტრუსკები 51, 111
 ეფრემ 82, 115, 116, 193
 ეხნატონ 57, 94

ჰ

ვაილი პ. 127
 ვატცინგერი კ. 206
 ვახტანგ VI 17
 ვენტრისი მ. 36
 ვესპასიანე 104, 170, 179, 222
 ვული ჩარლზ ლეონიდ 48

ზ

ზაქარია წინასწარმეტყველი 126
 ზევსი 216
 ზელოტები 182, 184, 224, 226

ზერუბაბელი 169, 172, 196
 ზიბენკესი იოჰან 13
 ზიუსუდრა 45, 47
 ზლარბი 158
 ზღვის ხალხები 79, 110, 111, 112, 115

თ

თეგლათფალასარ III 139, 140, 145, 147, 153
 თეოფანე 211
 თერახი 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 78
 თიამათი 44
 თიდაყალი 65
 თომა 134, 192
 თოტი 33
 თუთმოსი 34
 თუთმოს III 79, 94, 108

ი

იაბეშელები 118
 იადინი იგაელ 109
 იაკობი 18, 55, 56, 58, 68, 69, 71, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 90, 101, 190, 205, 217, 218, 219, 220
 იაკობ-ელი 68
 იარდენი ადა 219
 იარიხუ 68
 იასმაპ-ილია 67
 იასონი 213
 იაფეტი 77
 იახვე 96
 იაჰვე 18, 58, 77, 96, 138, 143, 152, 168
 იაჰვისტი 18
 იდუმელი 195
 იეზუსეველები 113
 იეზეკიელი 15
 იერემია 15, 20, 157, 167

იერემია წინასწარმეტყველი 156, 157, 167, 169
 იერობოამ I 137, 138, 145
 იერობოამ II 138, 139
 იერობოამ იოაჰის ძე 138
 იერონიმე 17, 37
 იერუსალიმის რუსული სასულიერო მისია 8
 იესე 117, 119
 იესო 60, 70, 81, 82, 101, 103, 105, 107, 108, 110, 112, 114, 115, 124, 125, 145, 172, 177, 184, 186, 195, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 214, 217, 218, 219
 იესო მღვდელმთავარი 169
 იესო ნავეს ძე 15, 31, 60, 99, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 112
 იესო ქრისტე 20, 126, 187, 194, 195, 202, 204, 205, 207, 211, 213, 215, 216, 221, 222
 იეჰუდა 96
 იეღოვა 96
 იეჰოახაზი 142, 153
 იეჰოზარაჰ ბენ ბილიაჰუ 142
 იეჰოიაქანი 153
 იეჰოჰანანი 215
 იეჰუ 145, 153, 156, 174
 იზატი 227
 იზებელი 138, 142, 145, 156
 ითრო 96
 ილია II 9, 38
 ილუმუხუხუ 135
 ინგლისელები 7, 23, 28
 ინდოევროპელები 111
 ინენ 89
 იოათამ 140, 142, 147
 იოანე 17, 19, 42, 176, 177, 188, 189, 190, 191, 193, 202, 203, 204, 205, 209, 210, 221, 222
 იოანე ნათლისმცემელი 10, 202, 203, 204
 იოანე ოქროპირი 14

იოაჰი 138, 140, 146, 153
 იონათანი 117, 118, 174
 იონა წინასწარმეტყველი 154
 იორამი 146
 იოსე 217
 იოსებ არიმათიელი 212, 213, 214, 215
 იოსები 18, 71, 82, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 96, 183, 195, 200, 201, 204, 214, 218, 219
 იოსებ ნავე 20
 იოსებ ფლავიუსი 12, 104, 147, 161, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 208, 213, 214, 217, 218, 222, 223, 224, 226
 იოშაფატი 140, 185
 იოშია 140, 175
 ისააკი 18, 55, 58, 68, 69, 71, 81, 82
 ისიდა 216
 ისმაელიანები 85
 ისმაილი (იმშა'ელი) 67, 76, 85
 ისრაელი 7, 16, 18, 20, 22, 27, 55, 56, 57, 58, 67, 68, 71, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 90, 91, 96, 97, 99, 101, 105, 106, 109, 112, 113, 114, 115, 117, 119, 120, 121, 122, 125, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 152, 153, 154, 167, 169, 174, 175, 182, 198, 199, 212, 217, 218, 219, 226
 ისრაელიანები 85, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 113, 116, 118, 122, 125, 138, 139, 140
 იტალიელი 8, 12, 23, 31, 73, 207
 იუდა 96, 176
 იუდა კვირიაკე 211
 იუდა მაკაბე 184, 213
 იუდეელები 14, 19, 82, 100, 104, 113, 117, 126, 141, 151, 157, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 180, 182, 185, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 211, 212, 214, 215

იუსტოსი 186
 იფთახი 113
 იშმა'ელი 67
 იშთარი 63, 66, 74, 154, 164

კ

კაიაფა 204, 205
 კაიაფი 204
 კალავეი ჯ. 106
 კალია 142
 კალები 202 ???
 კალიგულა 180, 203
 კამბიზი 32, 171
 კაპიტონი 216
 კარამაზოვები 158
 კასიტები 73, 160, 161
 კატროსები 195
 კეისარი 178, 200
 კელერი ვერნერ 8
 კემპბელ-ტომსონი რ. 59
 კენიონი ქ. 27, 28, 105, 128, 143, 148
 კენიონი ფ. ჯ. 193, 194
 კვაზიპროზელიტები 185
 კვირინიუსი 200, 201
 კინგუ 44
 კირიათ-არბე 81
 კიროსი 31, 32, 126, 157, 167, 168, 169, 170, 171
 კიტჩენერი პ. პ. 25, 127
 კიუვიე ჟორჟ 40
 კიუმონი მ. 215
 კიში 116, 118
 კლავდიუსები 178, 185
 კლავდიუსი 23, 161, 162, 189, 216
 კლაინი ფ. ა. 143
 კლეოპატრა 34, 104, 178
 კლერმონ განო შარლ სიმონ 127, 133, 143
 კლიმენტი ალექსანდრიელი 33
 კოლდევეი რ. 25, 27, 162, 164
 კოლი გ. 206

კოპტები 82
 კორბო ვირჯილიო 206
 კორდერი ქრ. 25
 კრამერი ს. 54
 კრეტელები 111
 კრიტეასი 50
 კროსი ფ. 173, 219
 კურო 130
 კურციუს რუფუსი 161, 173
 კუტეები 58

ლ

ლაბანი 55, 69, 71, 82
 ლაბაშიმარდუქი 161
 ლაგმა მარი 66
 ლამა 62
 ლანდსბერგერი ბ. 54
 ლასენი ქ. 32
 ლეა 81
 ლევი თომას 134
 ლევიანები 81, 169
 ლეიარდი პენრი 23, 24, 154, 162
 ლემბერტი უ. გ. 45
 ლემერი ა. 218, 219
 ლეპე 172
 ლივინგსტონი დ. პ. 107
 ლინეი კარლ 40
 ლომინაძე ჯ. 41
 ლოტი 60, 65, 71
 ლოფერედა სტანისლავ 206
 ლოფტუსი უილიამ კენეტ 171
 ლუკა 17, 19, 111, 177, 188, 190, 191, 200, 201, 216, 217
 ლუკიანე 175, 188
 ლუკრეციუსი 38

მ

მაზარი ა. 128
 მაზარი ბ. 128, 194

მაზარი ე. 129, 130
 მათე 17, 19, 20, 177, 188, 191, 217
 მაიმუნი 42, 134, 142
 მაკალისტერი რ. ა. 133
 მაკარი I 211
 მაკედონელები 173, 180
 მანეთონი 89
 მანჯავიძე ი. 41
 მარდუქა 172
 მარდოქაი 171, 172
 მარდუქი 44, 160, 163, 164, 165
 მარი ნ. 55
 მარიამნა 198
 მარკუს აგრიპა 199
 მარკუს ვიპსანიუს აგრიპა 200
 მარინატოსი სპირიდონ 49, 50
 მარკეტ-კრაუზე ჟუმიტ 106
 მარკოზი 17, 19, 177, 186, 188, 191, 217
 მატეე პაულო 73, 74, 77
 მაჩაბელი გ. 41
 მელიქიშვილი ნინო 12
 მელქისედექი 124
 მენაშე 82, 153
 მენახეში 139, 153
 მეპურეთუხუცესი 86
 მერემოთ 152
 მერნეპტახ III 57
 მესკალამდუგ 60
 მეშა 143
 მიდიანელი 96
 მიდიელები 24, 154, 155, 170
 მითრა 188, 216
 მიკა 77
 მიკაია 78
 მიკანი 78
 მილარდი ა. რ. 45
 მიქალი 119
 მიხეილი 76, 77
 მოაბელები 99, 143
 მონობაზ I 227

მონტე პიერ 93
 მორდოვცევი დ. ლ. 48
 მოსე 9, 10, 14, 15, 16, 18, 43, 44, 55, 57, 65, 81, 82, 85, 96, 97, 98, 99, 101, 176, 181
 მსაჯული 68, 82, 113, 117
 მსაჯულნი 112, 113, 116
 მუჰამედი 69, 172, 220
 მნდეთუხუცისი 86

ნ

ნაბატეველები 203
 ნაბატი 137
 ნაბონიდი 69, 161, 223
 ნაბოფალასარი 160, 164, 165
 ნაბუ 155
 ნაბუქოდონოსორ II 141, 151, 153, 162, 163, 164
 ნაბუქოდონოსორი 18, 126, 141, 157, 159, 160, 163, 164, 165, 166
 ნავარა ფერნანდ 47, 48
 ნავილი ედ. 91
 ნანა 63, 64, 70
 ნაპოლეონი 34
 ნარამ სინი 73
 ნარამსუენი 154
 ნასირა 60, 63
 ნაუმ წინასწარმეტყველი 153
 ნაცერი ეჰუდ 198, 199
 ნახორი 56, 58, 60, 62, 67, 68, 78
 ნაჯარი მოჰამედ 134
 ნებროთი 154
 ნებუზარდანი 141
 ნეემია 8, 15, 169, 172, 173
 ნეებერი პერსი ედვარდი 88
 ნეეო-სარსეიში 157
 ნერგალ-სარეცერი 157
 ნერიგლასარი 161
 ნერონი 12, 189
 ნიბური კარსტენ 31, 135
 ნიკადორი 213

ნიკოდიმი 211
 ნინგალი 23, 63, 155, 156
 ნინურთა 155
 ნოე 43, 46, 47, 48
 ნოე-უთნაფიშთიმი 25
 ნუბიელ 94

ო

ოლბრაიტი უ. ფ. 27, 107, 117, 123, 126, 134, 135, 136
 ორბინი 85, 86
 ორიგენე 175
 ოსია 139, 153
 ოსია წინასწარმეტყველი 138
 ოსორკონი 144
 ოქოზია 146
 ოქტავიანე ავეუსტუსი 104, 200

პ

პავლე 19, 189, 190, 191, 217
 პავლე მოციქული 16, 103, 177, 181, 186, 192
 პართიელები 175
 პარკერი მ. 127
 პარო ანდრე 66
 პატრიარქები 18, 20, 31, 52, 55, 56, 58, 65, 67, 68, 71, 81, 82, 89
 პელასგები 111
 პალესტინის არქეოლოგიური შესწავლის მსოფლიო ფონდი 8
 პალესტინის გერმანული საზოგადოება 8
 პეტერბურგის პალესტინის მართლმადიდებელი საზოგადოება 9
 პეტინატო ჯოვანი 74, 75, 77
 პეტრე 19, 189, 190, 191, 205, 207
 პეტრი უ. ფ. 26, 27, 57, 94, 114, 128
 პეხა 174
 პიეტრო დელა ვალე 31

პითაგორა 53
 პინდარე 192
 პირა 49
 პიტმანი უოლტერ 51
 პომპეუსი 174, 178, 196
 პონტიუს პილატუს 207, 208
 პონტოელი პილატე 208
 პრიჩარდი ჯეიმს 107, 108
 პროზელიტები 185
 პრომეთეოსი 49
 პროტოევფრატელები 54
 პტოლემეაიოსები 16, 174
 პტოლემეაიოსი 34, 174
 პტოლემეაიოს I სოტერ 173
 პტოლემეაიოს V ეპიფანე 34
 პუში ედგარ 93

რ

რა 94
 რაბ-მაგი 157
 რაიენი უილიამ 51
 რაიზნერი გ. ა. 27
 რაისი დევიდ სტორ 69
 რამსეს II 31, 57, 79, 90, 91, 92, 93, 94, 108
 რამსეს III 94, 111
 რამსესი 34, 91, 92, 93, 94, 98
 რახაბი 103
 რეილენდი დ. 193
 რელუ 77
 რიჩი კლავდიუს ჯეიმსი 23, 161
 რიჩი ჯ. 23
 რობინსონ ედვარდ 25, 126, 148, 206
 რობერტსი ს. პ. 193
 რობოამ I 140
 როინიშვილი ნ. 41
 როსტოვცევი მ. 215
 როულინსონი პ. 23, 25, 32, 162
 რუთი 15, 82, 119

ს

საადი იუსეფ 172
 საბაოფი 96
 სადუქეველები 181, 182, 183
 სალომეა 203
 სამარიელები 82, 126, 139, 169, 173, 179
 სამგარ-ნებუ 157
 სამუელი 112, 113, 115, 116, 117, 118
 სანბალატ-მთავარი 173
 სანხედრი 213, 214
 სანხერიბი 124, 141, 147, 149, 151, 153, 154
 სარა 70, 71, 76, 81
 სარაი 60
 სარგონ დიდი 73
 სარგონ II 7, 23, 69, 139, 140, 154, 155, 156, 165
 სარდები 111
 სარსეჟიმი 157
 სატურნიუსი 201
 საული 76, 81, 102, 116, 117, 118, 119, 120, 122, 123, 124, 125
 საფარი ფუადა 155
 საფო 192
 სეგუბი 104
 სეთი I 92, 94, 108
 სელევკ I 180
 სელევკი 161
 სემი 77
 სემირამიდა 162
 სემიტები 53, 54, 77, 78, 84, 88
 სეპტანტა 175
 სერუგი 77
 სემატი 33
 სვანიძე მ. 41
 სიდონ 70, 95, 145, 205
 სიკარიები 182, 184, 224, 226
 სიკულები 111
 სიმონი 213, 217

სიმონ კანანელი 184
 სიმონ მაკაბე 213
 სინი 23, 69, 70
 სმიტი ელი 25
 სმიტი ჯორჯ 24
 სოზომენ 211
 სოკრატე სქოლასტიკუსი 211
 სოლომონი 15, 66, 82, 99, 109, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 141, 143, 145, 166, 196
 სოლონი 51
 სოფოკლე 192
 სპარსელები 31, 161, 170, 196
 სპასკი 48
 სპილო 35, 64, 121, 130, 144, 145
 სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი ილია II 9, 38
 სტარკი ჯ. ლ. 27, 108
 სტაროსელსკი 48
 სტეფანე 211
 სტრაბონი 12, 49, 161
 სულპიცეუს სევერუსი 211
 სფინქსი 130, 142

ტ

ტაციტუს 188, 201, 208
 ტევკრები 111
 ტეილორი ჯ. ე. 59
 ტეპი რ. 136
 ტიბერიუსი 189, 208, 216
 ტიმეოსი 50
 ტირსენები 110, 111
 ტომსენი ქრისტიან 28
 ტომსონი კემპატ 59
 ტოტი 124
 ტროელები 111
 ტურავეი ბ. 9
 ტხორჟეცსკი ი. ფ. 48

უ

უბრაბუ 68
 უგარიტელები 31, 96
 უდაბნოს თაობა 96
 უილსონი ჩ. 127, 206
 ულფილა 17, 37
 უორენი ჩ. 27, 102, 127, 129, 131
 ურარტუელები 31
 ურელები 61, 62
 ურ-ნამუ 58

ფ

ფაზაელი 197
 ფალეგი 68, 77, 78
 ფანჩი კამილ 219
 ფარისეველები 181, 182, 183
 ფაშხორი 152
 ფერათი 160
 ფეხაკია/ფაკეა 153
 ფილიპე 178, 180, 190, 203
 ფილიპსი უენდელ 135
 ფილისტიმელები 76, 100, 110, 111, 116, 117, 118, 119, 120, 124, 147
 ფილკენშტიინი 114, 134
 ფილონ ალექსანდრიელ 176, 180, 182, 183, 208
 ფილონ 176, 180
 ფილცმაიერი ჯოზეფ 218, 219
 ფინიკიელები 31, 36, 80
 ფიშერი კ. ა. 27
 ფლორი 224
 ფონ მენდენი ეენდელინ 206
 ფონ ტიშენდორფი კონსტანტინე 17
 ფოტიფარი 85, 86
 ფრანგები 7, 23, 34, 155
 ფრანკენი პ. 100
 ფრანკფორტი გ. 94
 ფრენერი 215

ფრიგიელები 111
 ფრობა 207
 ფული 139

ქ

ქადინგირა 159
 ქალდეველები 24, 53, 58
 ქალბ იეფუნეს ძე 81
 ქამოში 143
 ქანაანელები 66, 75, 76, 79, 80, 90, 109, 110, 112, 113, 120, 121, 128
 ქანაანი 8, 18, 19, 20, 31, 55, 57, 58, 60, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 89, 90, 93, 94
 ქართლოსი 81
 ქედორლალომერი 70
 ქერუბიმები 66, 142
 ქვინტუს კურციუს რუფუსი 161
 ქრისტე 19, 20, 126, 180, 186, 187, 189, 191, 194, 195, 202, 203, 204, 205, 207, 211, 212, 213, 215, 216, 218, 221, 222
 ქსერქსე 32, 171, 172

ყ

ყაზარია 140, 147
 ყამონიანები 116, 120
 ყებერი 77
 ყეგლონი 104
 ყეფრონ ხეთელი 76, 90
 ყომრი 143, 144
 ყუბანეიშვილი ნესტორ 176
 ყუზია 142, 147

შ

შადაი წა
 შალახი 77
 შალმანესერ III 153, 156
 შალმანესერ V 153
 შალმანესერი 139

შამპოლიონი ფრანსუა 34, 35, 82
 შარდანები 111
 შასინა ემილ 94
 შედუ 154, 155
 შეთი 101
 შეკელეშები 111
 შემეხერერი 65
 შენკსი პერშელ 218
 შერდანები 111
 შერვინ უაიტი ა. 192
 შეუცნობელი ღმერთი 216
 შეფერი კლოდ 95
 შიკი კ. 127
 შიმონი 174, 176
 შინაები 65
 შინდელი დევიდ 41
 შიშაკი 137, 138, 147
 შოფტიმი 68
 შუბადი 60
 შუბარტი ბ. 193
 შულგი 63
 შუმერები 29, 30, 53, 54, 73, 159

ჩ

ჩაიდლი გ. 102
 ჩედვიკი ჯ. 36

ც

ცაგარელი ა. 9
 ცეზოტი 96
 ციდეკა 157
 ციდეკიპუ 140, 141
 ცინი 155
 ციცერონი 179
 ცხენი 92, 132, 142
 ცხვარი 63, 96, 143, 187

ძ

ძონის ქვეყანა 80

ნ

ნერეთელი კ 19
 ნერეთელი მ. 55

ჭ

ჭანჭყოზ 158

ხ

ხაბირუ 67, 94
 ხაზელი 145, 146
 ხათუსილ III 31, 79
 ხამურაბი 65, 68, 160, 165
 ხანიკოვი 48
 ხარი 23, 63, 169, 187
 ხასმონიანები 56, 174, 181, 182, 195, 196, 203, 213, 222, 224
 ხატრი ბ. 193
 ხბო 63, 138
 ხეთები 30, 31, 79, 80, 92, 95, 110, 111, 113, 115
 ხეთელები 80
 ხეთი 70
 ხიელ ბეთელელი 104
 ხიზკია 140, 141, 142, 148, 149, 151, 153, 209
 ხნუმხოტეჰ II 88
 ხოდზკო 48
 ხოლი გ. რ. 59
 ხუტნუმი 68

პ

პაბახი ლაბიბა 92
 პაბირუ 93
 პალევი ჟოზეფ 135
 პანტი არტურ 192
 პარანი 60
 პარანი 58, 62, 68, 78
 პარდინგი 223
 პეინე ქრისტიან-პოტლიზ 12

პეროდე 27, 104, 143, 169, 178, 195, 196,
197, 198, 199, 200, 201, 203, 224, 225
პეროდე ანტიპა 178, 203
პეროდე არქელაოსი 178
პეროდე დიდი 82, 104, 126, 127, 130, 170,
179, 184, 194, 195, 203
პეროდე ფილიპე 178

პეროდიადა 203
პეროდოტე 33, 91, 161, 163
პესმანი მ. 210
პიკსოსები 84, 85, 87, 88, 89, 90, 95
პირკანუს II 198
პირკანუსი იოანე 222
პოპკინსი ჯონს 27

გეოგრაფიულ სახელთა

ა

აბელ-მიცრაიმი 90
აბიდოსი 32
აბნერ ნერი 108
აბუ-შინჯე 173
ადამა 65, 137
ადიაბენა 127, 213, 226, 227
ავარისი 87, 89, 92, 93, 103, 169
აზია 84, 99, 161, 174
ათენი 159, 171
აკო 78, 94
ალეპო 73
ალექსანდრია 14, 16, 23, 174, 175
ამარნა 94, 124, 132
ამერიკა 8, 56, 191
ამურუ 70, 94, 163
ანატოლია 114
ანტიოქია 175, 180, 184, 201
არაბეთი 134, 135, 139, 178
არაბეთის ნახევარკუნძული 73
არადი 152, 224
არამ-დამასკო 120, 146
არარატი 47, 48
არმაგედონი 132
არმან იბნ ალი 162
არმონ ჰა-ნაცივის ბორცვი 124
არქელაია 179

ასურეთი 20, 22, 23, 24, 25, 53, 69, 80, 95,
139, 140, 141, 145, 147, 148, 149, 151, 152,
153, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 164, 170
ატადის კალო 90
ატიკა 180
ატლანტიდა 51
ატლანტის ოკეანე 51
აურანიტიდა 178
აფეკი 94
აფრიკა 51
აფულა 131
აქაბის ყურე 100, 152
აქადი 9, 11, 52, 53, 54, 58, 59, 73, 160
აქემენიანთა იმპერია 167, 171
აქემენიანთა ირანი 32, 170, 171
აქემენიანთა სპარსეთი 126, 167
ალთქმული მიწა 31, 52, 57, 69, 75, 113
ალთქმული ქვეყანა 8, 18, 82, 96, 98, 101
ალმოსავლეთ კილიკია 30
ალმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთი
36, 95, 135
აშდოდ 76, 112, 131
აშკელონი 57, 72, 95, 112, 114, 136, 139
აშური 24, 27, 44, 75, 139, 145, 160
აშშ 41
ახალბაბილონი 152
ახეტატონი 94

ბ

ბაბილი 162
 ბაბილონი 7, 9, 11, 16, 18, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 31, 32, 44, 53, 55, 63, 69, 95, 108, 126, 139, 141, 151, 154, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 172, 223
 ბაბილონის გოდოლი 18
 ბადი არაბა 152
 ბადი ედ-დალიე 172, 173
 ბალიხი 65
 ბალკანეთი 110, 111, 171
 ბასრა 23, 59
 ბაღდადი 23, 24, 60, 159, 161
 ბაყალათი 121
 ბაჰრ იუსუფი 86
 ბედაყი 65
 ბედი 193
 ბეთაბარა 202
 ბეთელი 71, 105, 106, 107, 108, 138, 145
 ბეთლემი 113, 117, 195, 200, 201
 ბეთსაიდა 205, 206
 ბეთ-უმბრია 156
 ბეთ-ფელორი 99
 ბეთ-შანი 79, 94, 102, 110, 112, 118
 ბეთ-ხორონი 121
 ბეით-აბარი 202
 ბეიტინი 106
 ბეირუთი 95
 ბენი ჰასანი 88
 ბეოტია 180
 ბერთსამისი 141
 ბერლინი 72, 164
 ბეროე 180
 ბერშება 55, 71, 114, 124, 131, 141, 152
 ბეხისტუნი 25, 32, 162
 ბიბლოსი 66, 73, 78, 95, 147
 ბითუინია 180
 ბომბეი 161

ბორსიპე 172
 ბოსფორი 51
 ბოსფორ-დარდანელის სრუტე 51
 ბოლაშქოი 69
 ბულგარეთი 51

გ

გაბაონი 107, 108
 გათე 112
 გათი 119
 გალაადი 118
 გალილეა 101, 116, 136, 178, 205
 განგი (მდ.) 159
 გებალი 66
 გეზერი 19, 57, 72, 80, 94, 95, 114, 121, 131, 132
 გერარი 70
 გილგალი 106, 116
 გილო 114
 გიოტინგენი 12, 31
 გიჰყა 117, 123
 გიხონი 127, 128, 129, 148, 160
 გოდების კედელი 169, 196
 გოიები 65
 გოიმი 106
 გოლგოთა 126, 211, 222
 გომორა 65, 72, 78, 158
 გომორი 65
 გომენი 92, 100
 გომენის მხარე 84, 87, 91

დ

დავითის ქალაქი 119, 125, 127, 128, 148, 195, 200, 209, 226
 დამასკო 145, 146, 156, 178, 184, 206
 დანი 145
 დასავლეთ აზია 51, 84, 171
 დეირ-ელ-მედიანი 111
 დელტა 8, 84, 87, 89, 99

დიალი 73
 დიბანი 143
 დიბონი 143
 დიდი ბრიტანეთი 24
 დიდი ჰაპი 83, 97
 დოთაინი 71
 დურ-შარუქინი 7, 23, 140, 155, 156

ე

ებლა 9, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 108, 124
 ეგეოსის ზღვა 110
 ეგვიპტე 7, 11, 12, 18, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 51, 55, 56, 57, 58, 64, 67, 69, 70, 71, 72, 73, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 107, 109, 110, 111, 112, 121, 124, 125, 132, 137, 149, 152, 161, 164, 168, 171, 173, 174, 175, 176, 179, 180, 192, 193
 ედემი 66, 160
 ედემის ბაღი 43
 ედომი 89, 91, 116, 121, 134, 139, 152
 ევბეა 180
 ევროპა 13, 17, 31, 51, 56, 162, 180
 ევფრათი 23, 44, 46, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 64, 65, 68, 73, 79, 101, 120, 158, 159, 160, 162, 163, 164, 170
 ეთამის უდაბნო 98
 ეთიოპია 171, 178
 ეილატის ყურე 100
 ეკატანა 162, 170
 ელამი 53, 73, 161, 164
 ელასარი 65
 ელია კაპიტოლინა 129, 170
 ელიმის ოაზისი 98
 ელ-ობეიდი 58, 60
 ელოთი 121, 134
 ელ-ჯიბი 107
 ენ-ნასირია 58
 ერექი 52, 160
 ერეც ისრაელი 18, 116, 150

ესაგილა 164
 ესპანეთი 56
 ეტოლია 180
 ეტ-თელი 106
 ეტრურია 51
 ეფესო 180, 187, 191, 193
 ეციონ-გევერი 142

ვ

ვადი ელ-არაბა 134
 ვადი ეტ-ტუმილატი 91
 ვატიკანი 17, 193
 ვია დოლოროზა 126, 127

ზ

ზაგროსი 73
 ზეთისხილის მთა 124, 205

თ

თადმორი 121
 თაყანაქი 102, 137
 თებე 88, 92, 114
 თელ-აეივი 219
 თელ-ას-სულთანი 102
 თელ-ბეით-მირსიმა 27, 123, 124, 141
 თელ-დანი 136
 თელ-დეირ-ალა 100, 101
 თელ-ედ-დუვეირი 108
 თელ-ელ-ამარნა 94, 132
 თელ ელ-მასხუტა 91
 თელ ელ-რეტაბე 91
 თელ-ელ-ფარა 110
 თელ ელ-ფული 117
 თელ-ელ-ჰადშარი 106
 თელ ელ-ჰესი 26
 თელ-ზაიტი 136
 თელ-მარდიხი 72, 73, 74
 თელ-მუქაიარი 48, 55, 58
 თელ-ნამუ 206

თელ-ჯეზერი 133
 თელ პარირი 65, 66
 თერა 49, 50
 თესალია 180
 თესალონიკე 180, 216, 217
 თურქეთი 24, 51, 56, 68, 69, 133, 161

0

იაბეში 118
 იავა 49
 იამსუთი 100
 იაფო 72, 169
 იდუმეა 178, 195
 იეზუსი 112, 124
 იემენი 135
 იერიქო 102
 იერიხო 11, 27, 28, 78, 99, 101, 102, 103, 104, 105, 108, 123, 172, 173, 198, 202, 221, 222
 იერუსალიმი 8, 16, 25, 27, 28, 31, 70, 71, 72, 78, 81, 94, 95, 101, 109, 112, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 173
 იეჰუდა 174
 იზრეყელი 72, 145
 იკონია 180, 190
 ინგლისი 7, 9, 20, 23, 24, 25, 26, 28, 34, 48, 59, 85, 102, 127, 128, 161, 206
 ინდის ხეობა 64
 ინდოეთი 23, 134
 იოკნეყამი 106
 იორდანესპირეთი 27, 110, 116
 იორდანია 123, 134, 143
 იოსების არხი 86
 იოფე 133
 იპტი 100
 ირანი 7, 20, 32, 67, 73, 162, 168, 170, 171
 ისრაელი 7, 16, 18, 20, 22, 27, 55, 56, 57, 58, 67, 71, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 90, 95, 96, 97, 99, 100, 101, 105, 106, 109,

112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 129, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 152, 153, 154, 156, 167, 169, 174, 177, 198, 199, 200, 202, 205, 212, 217, 218, 219, 221, 226
 ისრაელის მთები 132
 იტურეა 178
 იუდა 16, 19, 20, 21, 81, 101, 112, 116, 119, 122, 125, 126, 137, 138, 140, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 156, 157, 167, 168, 169, 173, 174, 201, 222
 იუდას უდაბნო 19
 იუდეა 20, 104, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 184, 186, 189, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 208, 213, 214, 224, 226
 იშბოშეთი 108

კ

კადეში 79
 კადემ-ბარნეა 100
 კალახი 24
 კალახ-შერგატი 24
 კამპანი 199
 კაპადოკია 69
 კაპარნაუმი 206
 კაპერნაუმი 205, 206
 კარმელი 80
 კარნაკი 94, 137
 კასრი 162
 კატნა 68
 კედრონის ხეობა 122, 213
 კერმანშაჰი 162
 კესარია 178, 179, 180, 197
 კვიპროსი 26, 107, 112, 115, 152, 180
 კილიკია 30, 180
 კირბეტ ნისა 107
 კირიათ-არაბა 81
 კირიათ-იერაყიმი 125
 კნოსოსი 49, 50

კონსტანტინოპოლი 175
 კორინთო 35, 180
 კრაკატაუ 50
 კრეტა 26, 35, 49, 50, 111, 180
 კუიუნჯიკი 23, 24, 153
 კუმრანი 11, 20, 70, 202, 220, 221, 222,
 223, 225, 226

ლ

ლაგამი 9, 52, 58
 ლაიში 66, 145
 ლარსა 52
 ლაქიში 19, 27, 78, 95, 100, 108, 110, 123,
 130, 147, 149, 151, 157, 168
 ლევანტე 146
 ლეიფციგი 17
 ლერნმის ზღვა 100
 ლეშემი 145
 ლიბანი 101, 121, 130
 ლიბია 51
 ლოდე 227
 ლუვრი 85, 127, 143, 155
 ლუკა-ლიკიელები 111
 ლურისტანი 73
 ლუქსორი 111, 114

მ

მადაგასკარი 134
 მაკედონია 180
 მალია 50
 მალტა 217
 მამრე 71, 90
 მამრეს მუხა 76
 მამრეს მუხნარი 81
 მარა 98
 მარი 65, 66, 67, 68, 73, 76, 78, 108
 მარიამის წყარო 129
 მარიბი 135
 მაცადა 184, 197, 224, 225, 226

მახერუნი 203, 204
 მახველა 71
 მახველას მღვიმე 71, 76, 81, 90
 მეგიდო 27, 72, 78, 79, 80, 94, 95, 100, 102,
 110, 112, 115, 121, 123, 131, 132, 133, 142,
 146, 147, 149
 მედინეტ-აბუ 111
 მემფისი 88, 89, 92, 94
 მესოპოტამია 7, 11, 22, 23, 29, 32, 49, 53,
 56, 58, 60, 67, 68, 69, 108, 109, 152, 160,
 223
 მენამული ზღვა 100
 მთვარის ქალაქი 104
 მიდია 53, 164
 მითან 69, 79, 95, 154
 მიკენი 26, 35, 115
 მიქმაში 124
 მიტრაიმი 82, 84
 მიცვა 141
 მკედარი ზღვა 20, 70, 72, 90, 124, 178,
 183, 220, 221, 222, 223, 224
 მოაბი 99, 101, 102, 116, 136, 139, 143, 152
 მოაბელთა მინა 99
 მოაბის ველი 99, 102
 მოაბის ქვეყანა 99
 მოდენი 213
 მოსეს მთა 98
 მოსული 23, 24, 153, 154, 162
 მოხენჯო-დარო 159
 მშვიდობის ტყე 204
 მცირე აზია 29, 51, 69, 73, 110, 187, 191
 მცხეთა 81, 126

ნ

ნაბატეა 27, 178
 ნაბლუსი 82
 ნაგ-ჰამადი 193
 ნაზარეთი 200, 201, 215, 216
 ნამრუს ქვეყანა 73
 ნარ-ბალი 68

ნაუმის ქალაქი 206
ნაყოფიერი ნახევარმთვარე 11, 52, 55,
67, 159
ნაციონის მთა 46, 47
ნახორი 56, 58, 60, 62, 67, 68, 78
ნახური 68
ნეაპოლისი 82
ნებოს მთა 99
ნეგები 27, 151, 152
ნილოსი 8, 83, 84, 87, 88, 89, 91, 96, 99,
111, 193, 199
ნიმრუდი 24, 156, 160
ნინევე 23, 24, 25, 32, 140, 149, 151, 153,
154, 155, 159, 162
ნინუა 153
ნიუ-იორკი 25

ო

ოსტ. ინდოეთი 23
ოქსირინჰუსი 192
ოფელი 127, 128, 131, 148, 170, 208
ოფირი 134

პ

პალესტინა 7, 11, 15, 19, 20, 22, 23, 25, 26,
31, 72, 78, 87, 95, 108, 110, 112, 114, 115,
123, 127, 140, 149, 172, 175, 179, 207, 218
პალმების ქალაქი 102
პამფილია 180
პა-რამსესი 94, 100
პარიზი 22, 34, 85, 127, 143, 155, 215
პასარგადი 170
პა-სუფი 100
პატ(თ)უმი 91
პელოპონესი 111
პერეა 178
პერ-რამსესი 8, 92, 93
პერსეპოლისი 31, 162, 170, 171
პერსიდა 170

პეტერბურგი 9
პეტრა 25
პილოსი 35
პომპეი 199
პონტო 180
პორტუგალია 178
პუნტი 134

რ

რამა 112
რამსესი 91, 98
რას-შარმაში 95
რეფაიმელთა მხარე 115
რეჰაბია 213
როდოსტოლი 17
როზეტი 34
რომი 8, 12, 37, 73, 74, 78, 104, 129, 159,
170, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 184,
185, 186, 187, 188, 189, 194, 196, 199, 200,
201, 203, 206, 207, 208, 210, 214, 215, 216,
222, 224, 225

ს

საბა 121, 135
საბერძნეთი 12, 26, 37, 180, 187
სავანე 98
სალამინი 171
სამარია 27, 28, 57, 78, 132
სამხრეთ-დასავლეთ აზია 51
სანკტ-პეტერბურგი 17, 48
სანტორინი 49, 50
სანხედრი 213
სარდი 179, 187, 191
სარუხი 68
საულის გიპყა 117, 123
საფრანგეთი 23, 34, 94, 127, 154
საქართველო 8, 9, 17, 19, 37, 38, 126, 166,
168, 175, 178
საჰარა 110

სებასტია 179, 197
 სეთ-პერიბსენი 32
 სილონი 70, 95, 145, 205
 სილისტრია 17
 სილაში 19, 112, 127, 148, 209
 სინაის მთა 57, 98
 სინაი 9, 17, 18, 25, 78
 სინაის ნახევარკუნძული 98
 სინაის უდაბნო 98
 სინაი 98
 სინოპე 51
 სიონი 96, 125, 128
 სიონის მთა 124, 128
 სირია 7, 11, 21, 22, 30, 31, 58, 65, 67, 69, 73, 75, 77, 79, 89, 109, 110, 124, 140, 156, 171, 180, 200, 201
 სიხეში 95, 112, 130, 137
 სკოპუსის მთა 124, 213
 სოგდიანა 174
 სოლომი 65, 70, 71, 72, 78, 158, 205
 სომალი 134
 სპარსეთის ყურე 53, 58, 59, 159
 სპარსეთი 21, 31, 53, 65, 126, 161, 167, 168, 169, 171, 172, 173, 174, 178
 სტამბოლი 133, 149, 197
 სუეცი 98
 სუეცის არხი 23, 91
 სუეცის ყურე 100
 სუზა 65, 171, 172
 სუქოთი 98, 100

ტ

ტა-კემეტი 82
 ტანისი 93
 ტიროპეონი 128
 ტვიროსი 69, 95, 121, 169
 ტიგროსი 24, 44, 52, 56, 58, 59, 65, 153, 154, 158, 159, 160, 161, 162, 227
 ტიმნა 123
 ტირენია 51

ტირინთო 35
 ტორონტო 218
 ტრანსიორდანია 123, 143
 ტრაქონია 178
 ტრაქონიტიდა 178
 ტრიპოლი 23
 ტროა 12, 111

უ

უგარიტი 31, 67, 75, 76, 95, 96
 უმა 52, 58
 უმ-ელ-ქააბი 32
 უსსალა 17
 ური 9, 11, 22, 48, 52, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 65, 78, 81, 159, 165
 ურიში 58
 ურუქი 30, 52, 54, 58, 160
 ურ ქაშდომ 58

ფ

ფადან-არამ 71
 ფალეკი 68
 ფარანის მთა 98
 ფარანის უდაბნო 98
 ფარეხის გოდოლი 128
 ფენუელი 100, 137
 ფერიზელთა მხარე 115
 ფესტოსი 50
 ფითომი 8, 91, 92, 93
 ფილე 34
 ფილიპე 180, 190
 ფისგას წვერი 99
 ფისის გორა 58
 ფიშონ 160
 ფლაგია ვესპასიანა 82

ქ

ქაირო 91
 ქალდეველთა ური 22, 52, 58, 59, 60, 61, 64

ქალნე 160

ქანაანი 8, 18, 31, 55, 57, 58, 60, 66, 67, 69, 70, 71, 72, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 87, 90, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 106, 109, 110, 112, 113, 114, 132, 133, 136

ქანტირი 92

ქარმელი 106

ქარმელის მთა 72, 138

ქიში 30, 52, 54

ქორაზინი 205, 206

ქურთისტანი 162, 227

ქუში 160

ლ

ლაზა 26, 70, 78, 79, 95, 112, 139, 178, 197

ლეთის მთა 98

ყ

ყამალეკი 117

ყამონი 139

ყაროყერი 152

ყეკრონი 112

ყენდორი 117

ყეციონ-გებერი 121, 134

შ

შავი ბორცვი 30

შავი ზღვა 51

შალეში 124

შანლიურფა 68, 69

შარონი 72

შატ ალ-არაბ 159

შეოლი 96

შექეში 57, 70, 76, 81, 82, 84, 94

შეეცია 17

შილო 114, 137

შინყარი 64, 65, 158

შირაზი 31, 162

შოტლანდია 177

შუამდინარეთი 7, 11, 21, 29, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 58, 70, 101, 158, 159

შუმერი 11, 53, 54, 58, 62, 158

ჩ

ჩიკაგო 155

ჩიკო 91

ჩრდილო ერაყი 23

ც

ცეპოიმი 65

ცელაყი 118

ცენტრალური აზია 161, 174

ციბა 116

ციკლაგი 119

ცინის უდაბნო 99

ცოლარი 65, 72

ცოყანი 71

წ

წინა აზია 12, 79, 109

წმინდა მინა 9, 78, 102

ხ

ხავილა 160

ხამატი 94

ხარანი 55, 60, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 75, 78, 154

ხარვათ-უზა 152

ხართუმი 25

ხაცორი 66, 67, 78, 94, 100, 101, 108, 109, 121, 131, 132, 133, 146, 147, 149, 168

ხებრონი 70, 71, 81, 82, 119, 125, 129, 145, 178

ხეშბონი 197

ხენობოკსიონი 193

ხირბატ-ენ-ნაჰასი 135

ხირბეტ დავარუ 124

ხირბეტ კუმრანი 223

ხმელთაშუა ზღვა 50, 51, 78, 80, 82, 159

ხმელთაშუაზღვისპირეთი 29, 36, 73, 75, 84, 95, 110, 111, 112, 135, 171, 197

ხორები 98

ხორსაბადი 7, 139, 154, 155

ჯ

ჯაბალ მუსა 98

ჯუმჯუმა 162

კ

კაას ტაიელეტი 204

კალაბი 73

კამადანი 162

კარ მეგიდო 131

კარმონ ჰა-ნაცივის ბორცვი 124

კალაი 101, 105, 106, 107

კაყაი 106

კერაკლეს სვეტები 51

კერმონის მთა 136

კეროდიონი 197, 198, 199, 224

კიბრალტარის სრუტე 51

კორის მთა 99

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბიბლია. საპატრიარქოს გამოცემა, თბ., 1089.
2. ბიბლიის ენციკლოპედია. თბ., 1998.
3. დეკანოზ ნესტორ ყუბანეიშვილი. ძველი აღთქმის საღვთო ისტორია. მეორე გამოცემა, თბ., 1990.
4. იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, ტ. I, თბ., 1936.
5. იოანე ბატონიშვილი. კალმასობა, ტ. II, თბ., 1948.
6. იოსებ ნავე. არამეული დამწერლობის განვითარება (ინგლისურიდან თარგმნა და კომენტარები დაურთო ელენე გიუნაშვილმა), თბ., 2011.
7. იოსებ ფლავიუსი. მოთხრობანი იუდაებრივისა ძუელსიტყუაობისანი (ქართ. თარგმ. ტექსტი გამოსაც. მოამზადა... ნინო მელიქიშვილმა), საქ. სსრ მეცნ. აკად. ხელნაწერთა ინ-ტი, თბ., 1987.
8. ლუკრეციუსი. საგანთა ბუნებისათვის. თარგმანი ლათინურიდან პანტელეიმონ ბერიძისა, თბ., 1958.
9. მშვილდაძე მ. რომი და აღმოსავლური რელიგიები. თბ., 2005.
10. პლატონი. ტიმეოსი. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და კომენტარები დაურთო ბაჩანა ბრეგვაძემ, თბ., 1984.
11. როინიშვილი ნ., სვანიძე მ. სამყაროს ევოლუცია დიდი აფეთქებიდან დიდ გახლეჩვამდე, თბ., 2006.
12. ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია. თბ., 1988.
13. ჰეროდოტე. ისტორია. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, ტ. I, თბ., 1975.
14. ჰეროდოტე. ისტორია. ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, ტ. II, თბ., 1976.
15. Амусин И. Д. Кумранский фрагмент «Молитвы» вавилонского царя Набонида, ВДИ, 1958, №4, с.3-23.
16. Амусин И. Д. К определению идеологической принадлежности кумранской общины, ВДИ, 1961, №1, с.104-118.
17. Амусин И. Д. Кумранская община, М., 1983.
18. Баландин С. Пятое евангелие, Иерусалим, 1999.
19. Библейское Археологическое Обозрение. Май/Июнь, 1980.
20. Библейская энциклопедия Брокгаузена, СВ-Ром (ред. Ф. Ринекер, Г. Майер) 1999.
21. Бикерман Э. Хронология древнего мира, М., 1975.

22. Бикерман Э. Д. Евреи в эпоху Эллинизма, М., 2000, Jerusalem, 5760.
23. Булгаков С. Православие. Очерки учения православной церкви, Париж, 1962.
24. Брокгауз и Ефрон, Энциклопедический словарь, СПб, 1880.
25. Булгаков С. Древняя Эбла (Раскопки в Сирии). Сост. и введ. П. Маттиз. Общ. ред. и закл. статья И. М. Дьяконова, М., 1985.
26. Василиадис Н. Библия и археология, Сергиев Посад, 2003.
27. Великие сражения Библейских времён 1400 г. до н. э. -73 г. н. э. (Мартин Догерти, Майкл Хэскью, Филлис Джестайс, Роб Райс, (пер. с англ. А. Колина), М., Эксмо, 2009.
28. Всемирная история. В 24 т., Мн., Литература, т. 3.
29. Геродот, История. В 9 кн. М., Ладомир, 1999. Кн. 1,
30. Дандамаев М. А. «Древний мир». Сборник статей академика В. В. Струве, М., 1962, с. 371-376.
31. Дьяконов И. М. Языки древней Передней Азии, М., 1967.
32. Иосиф Флавий, Иудейская война, Минск, 1999.
33. Иосиф Флавий, Иудейские древности, Москва «Феникс», Ростов на дону. 1999.
34. История искусства зарубежных стран. М., 1981.
35. Келлер В. Библия как история, М., 1998.
36. Кирьянов Димитрий, священник, Погребение Господа Иисуса Христа и археология, 16 апреля, 2009.
37. Кленгель-Брандт Э. Путешествие в Древний Вавилон, М., Наука, 1979.
38. Ковалёв С. П., Кубланов М. М. Находки в Иерусалимской пустыне (Открытия в районе Мёртвого моря и вопросы происхождения Христианства), М., 1964.
39. Косидовский З. Библейские сказания, М., Политиздат, 1966.
40. Крывелев И. А. Раскопки в библейских странах, М., Советская Россия, 1965.
41. Курочкин М. В. Немировский А. А., Битва при Мегиддо в 609 г. и Армагеддон Апокалипсиса. Древний Египет и христианство, М., 2001.
42. Левинская И. Деяния Апостолов, Историко-филологические комментарии, М., ББИ, 1999.
43. Мазар А. Археология библейской земли, Иерусалим, 1996.
44. Мернерт Н. Очерки археологии библейских стран, М., 2000.
45. Моммзен Т. История Рима, т. V, М., 1949.
46. Монтэ П. Египет Рамсесов, М., 1989.
47. Нейхардт А. А., Шишова И. А. Семь чудес древней Ойкумены, М., Наука, 1990.
48. Опарин А. А. Религии мира и Библия, Харьков, Факт, 2000.
49. Опарин А. А. Древние города и библейская археология, М., 2002.
50. Петтинато Дж. «Эбла - империя, оттиснутая на глине», 1979, 1981 (на рус. и англ. яз.).
51. Пимен Патриарх Московский и вся Русь. Слова, речи, послания, обращения: 1957-1977. Издание Московской патриархии, М., 1977.

52. Рапович А. Б. Очерки истории раннехристианской церкви, М., 1941.
53. Райт Дж. Эрнест, Библейская археология, М., 1969 (перевод с английского), Оксфорд. 1957.
54. Рижский М. И. Библейские пророки и библейские пророчества, М., 1987.
55. Хрестоматия по истории древнего Востока. Под ред. В. В. Струве и Д. Г. Редера, М., 1963.
56. Христианское чтение, 2005, № 25.
57. Тураев Б. А. Библейская археология. «Христианство», т. I. М., 1993. Т
58. Тураев Б. А. История Древнего Востока, М., 1936, т. 1-2.
59. Свящ. Дм. Юревич, 2005-2006. Санкт-Петербургская духовная академия, 2005.
60. Словарь библейского богословия, Брюссель, 1974, с. XI.
61. Струве В. В. Датировка Бехистунской надписи «Вестник древней истории», 1952, № 1, с. 26-48.
62. Флиттнер Н. Д. Культура и искусство Двуречья и соседних стран, М.-Л., 1958.
63. Электронная еврейская энциклопедия.
64. Ainsworth, "Haran in Mesopotamia" ("Proceedings of the Soc. Bibl. Archeol.", XIII). *Archéologie mésopotamienne*, v. I-2, P., 1946-53.
65. Alfred J. Hoerth, *Archaeology and the Old Testament*, Baker Books, 2010.
66. Biram A. More Fragments from "David" Stela Found at Dan, BAR, 1994, Sep/Oct.
67. Biran Avraham, What is Biblical Archaeology?
68. Bulletin of United Bible Societies, Stuttgart, 1979, 1-2 Quart.,
69. Bultmann R. The History of the Synoptic Tradition, Russian translation, 1963.
70. Chwolson, "Die Ssabier und der Ssabismus". I-II, СПб., 1856.
71. Coarelli F. *Cuida archeologica di Pompei*, Véron, 1976.
72. Daniel-Rops, *Que est ce que la Bible*, Paris, 1955.
73. Darvill T. *The Concise Oxford Dictionary of Archaeology*, Oxford, 2003.
74. David Noel Freedman, Allen C. Myers, Astrid B. Beck, ed., *Eerdmans Dictionary of the Bible*.
75. Davies N. de Garis, *The Rock Tombs of El Amarna*, pt, 1-6, L., 1903-08 (*Archaeological Survey of Egypt. Memoirs ?* 13-18).
76. Bible, Eerdmans Publishing, 2000.
77. *Biblical Archaeologist*, Volume 60, Number 4, December, 1997.
78. *Elenchus Bibliographicus Biblicus*, Rome, 1976, v. 57.
79. Ernest Wright G. *Biblical Archaeology*, London, The Westminster Press, London.
80. Faikenstein A. *Das Sumerische*, Leiden, 1959 (*Handbuch der Orientalistik*).
81. Feliu Lluis, *The God Dagan in Bronze Age Syria*, translated by Wilfred G. E. Watson, BRILL, 2003.
82. W. Ward Gasque, *History of the Criticism of the Acts of the Apostles*, Tübingen, 1975.
83. Gerald Schroeder, *Genesis and the Big Bang: The Discovery of Harmony between Modern Science and The Bible*, N.Y 2000.

84. Goliath's Name Found at Israeli Archaeological Dig. Reuters, 14.11.2005.
85. Goodman M. Who was a Jew? Oxford, 1989.
86. Hamza Mahmud, Excavations of the Department of Antiquities at Qantir (Faqûs District). In: Annales du Service des Antiquites de l'Egypte. Kairo 30.1930, S. 31-68.
87. Harris H. Theological Investigation of the School of F.C.Baur. Hercler-Korrespondenz, 1979, № 6, S. 307.
88. Hoftijzer J., G. van der Kooij. Aramaic texts from Deir 'Alla, Leiden, 1976.
89. Jaspers K. Der philosophische Glaube, Munchen, 1952.
90. Kenyon K. M. Beginning in Archaeology, New-York, 1952.
91. Kenyon K. M. Digging up Jericho, L., 1957.
92. Kenyon K. M. Palestine the Midde Bronze Age. Cambridge, 1973.
93. K. van der Toorn, Bob Becking, Pieter Willem van der Horst. Dictionary of Deities and Demons in the Bible DDD, Eerdmans Publishing, 1999.
94. Labib Habachi, Khatâ'na – Qantîr: Importance. In: Annales du Service des Antiquités de l'Egypte (ASAE), Kairo, 52, 1954.
95. Labib Habachi, E. M. Engel: Tell el-Dab'a. 1. Tell. el-Dab'a and Qantir. The Site and its Connection with Avaris and Piramesse, Wien, 2001.
96. Lemaire A. Fragments from the Book of Balaam Found at Deir Alla, BAR, 1985, Sep/Oct.
97. Lightfoot R. H. History and Interpretation in the Gospels, 1934.
98. Livingston D. The Location of Biblical Bethel and Ai Reconsidered, The Westminster Theological Journal, 33, 1970.
99. Loud G. Khorsabad, pt. 1-2, Camb., 1937-39.
100. Mmari, Mesnil du Buisson, L'ancienne Qatna, Paris, 1928.
101. Mazar Amihai, Archaeology of the Land of the Bible. 10000-586 B.C.E. New York, London, 1992.
102. Mazar B. The Middle Bronze Age in Palestine. IEJ, 1968, No 18.
103. Marshall H. Luke, Historian and Theologian, Exeter, 1970.
104. Mez, "Gesch. d. Stadt Harran" (Справк., 1892).
105. Milard Alan, Archeologia e Biblia, San Paolo, 1995.
106. Naville E., The Store City of Pithom and the Route of the Exodus, London, 1885.
107. Owen G. F. Archaeology and The Bible, New York, 1961.
108. Parrot A. Mari. Une ville perdue. 4 éd., Paris., 1948.
109. Parrot A. Le Temple d'Ishtar, Mission archéologique de Mari, t. 1. Paris, 1956.
110. Parrot A. Sumer, Paris, 1960.
111. Parrot A. Assur, Paris, 1961.
112. Parrot Andre, "Sumer: The Dawn of Art", 1961.
113. Petrie, Hyksos and Israelite Cities. L., 1906 .
114. Peet T. E., Woolley C. L., Pendlebury J. D. S. The City of Akhenaten, pt. 1-3, L., 1923-51.
115. Pieper, Die Konige Aegyptens zwischen d. mittleren und d. neuen Reich, Berl., 1904.

116. Rritchard J. B. The Excavation at Herodian Jericho, 1951, New Haven, 1958.
117. Robinson J. M. The Problem of History in Mark, 1938.
118. Ryan William and Pitman Walter, Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History, New-York, 1998.
119. Sachau, "Reise in Syrien und Mesopotamien" (Jhm., 1883).
120. Safar F. The Temple of Sibitti at Khorsabad, Sumer, vol. 13, 1957.
121. Sherwin-White A. N. Roman Society and Roman Law in the New Testament. Oxford, 1963.
122. The New Interpreter's Bible (12 vols.). N. Y. Nashville, 1971, v. 1,
123. Tompson Y. Archaeology and the New Testament. Michigan, 1960.
124. Ussishkin David. The Conquest of Lachish by Sennacherib, Tel-Aviv, 1982.
125. Vieweger Dieter, Biblische Archäologie (Geschichte und gegenwärtige Herausforderungen).
126. Views of the Biblical World, 1, 2. Jerusalem, 1958.
127. Vos N. F. An Introduction to Bible Archaeology, Chicago, 1956.
128. Wheeler M. Walls of Jericho, L., 1956.
129. Wright G. Ernest "Biblical Archaeology", Philadelphia, 1960.
130. Ziggurats et tour de Babel, Paris, 1949.

www.christian.edu

www.botinok.co.il

<http://palomnic.org/gallery/v/peizaji/arh/3/42.jpg.html>

www.creation.xrictoc.com

<http://www.biblicalstudies.ru/Books/Amusin11.html>

<http://ufolog.ru/articles/detail.aspx?id=2915>

<http://www.eleven.co.il/article/12220>

<http://historic.ru>

<http://slovarfilologa.ru/180/>

www.irenase.livejournal.com

<http://egipet.uz/>

www.unseal.narod.ru/arheolog-find-vz-full-4.html;

www.semitology.lugovsa.net/semit-lang/ebaitic.htm#start

<http://sbible.boom.ru/books/arch07.htm>

www.unseal.narod.ru/neevia.html

<http://www.dobrie-vesti.ru/magazine/059/index.php?id=4>

<http://ancientrome.ru>

www.igor-torick.livejournal.com/616509.html

www.photo.sfu-kras.ru/displayimage.php?album=798&pos=95

www.interestinfo.livejournal.com/11677.html

<http://www.soloscriptura.ru/Urok-4-Kapernaum>

www.ПРАВОСЛАВИЕ.IN.UA
www.judaea.ru/hist-news/articles/pustynja-negev-tel-arad/
www.hrono.ru
www.hrono.info
www.hrono.ru/religia/spravka/vavilon-plen.php
www.sklaviny.ru
www.apsuara.ru
www.rummuseum.ru
<http://www.unseal.narod.ru/arheolog-find-nz-full.html>
www.uucuc.ru/story/item/31
www.uruknet.info/?p=44330
<http://nauka.bible.com.ua/sud/sud2-01.htm>
<http://www.pravoslavie.uz/Bible/I.opuhin/01/I12.htm>
<http://www.eleven.co.il/article/15480>
<http://fr.wikipedia.org>
<http://de.wikipedia.org>
<http://en.wikipedia.org>
<http://ru.wikipedia.org>
<http://oneclimbs.com/2011/03/30/possible-first-century-christian-lead-plates-discovered-in-jordan/>
<http://danielomcclellan.wordpress.com/2011/04/01/on-the-lead-vs-bronze-codices/>

ტაბულები

სურ. 1. ლურსმული დამწერლობის
ნიმუში. შუამდინარეთი.

IV-III ათასწლეული

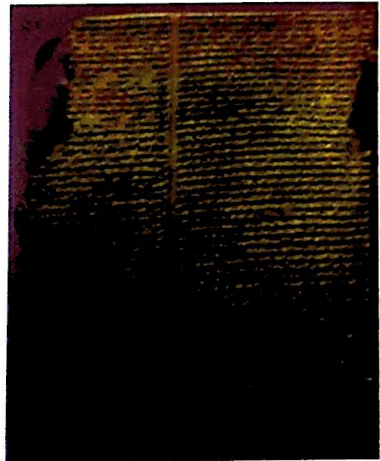

სურ. 2. ლურსმული
დამწერლობის ნიმუში
პერსეპოლისის სასახლიდან

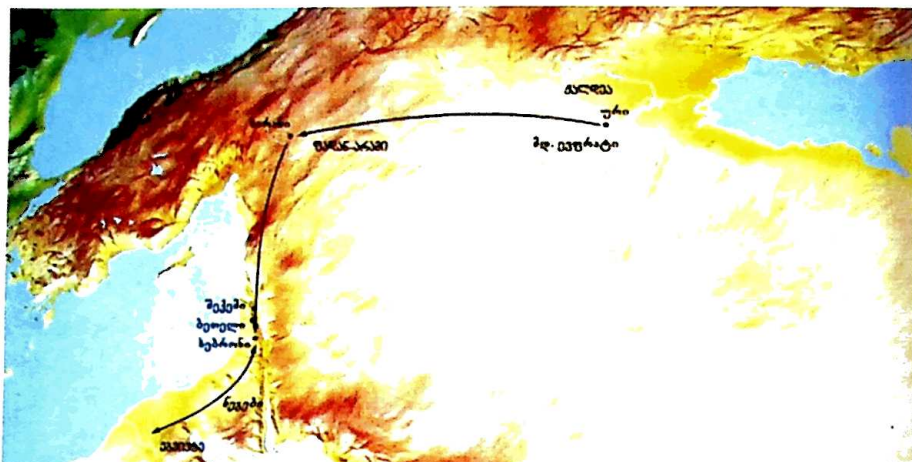
სურ. 3. იეროგლიფური
დამწერლობის ნიმუში. ეგვიპტე.

ძვ. წ. III ათასწლეული

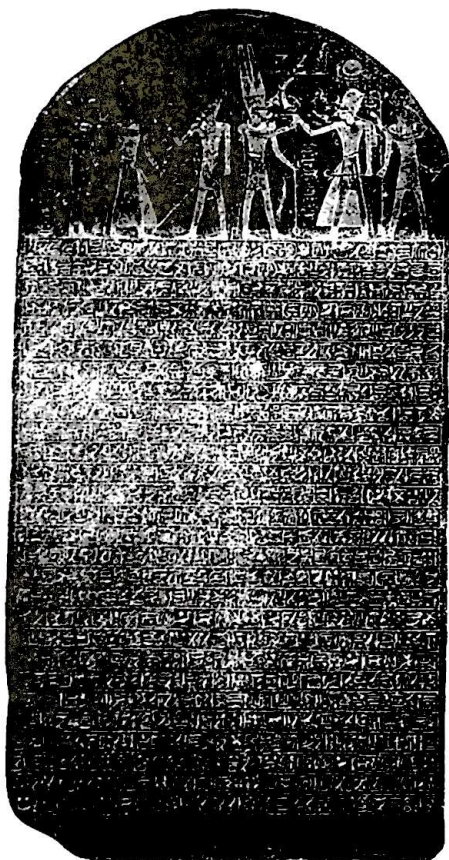

სურ. 4. გილგამეშის ეპოსის
XI დაფა. მსოფლიო წარღვნის
აღწერა

სურ. 5. პატრიარქ აბრაამის მოგზაურობის რუკა ურიდან ქანაანამდე

სურ. 6. მერნეპტახ III-ის სტელა
(ძვ. წ. 1209-1208 წწ.)

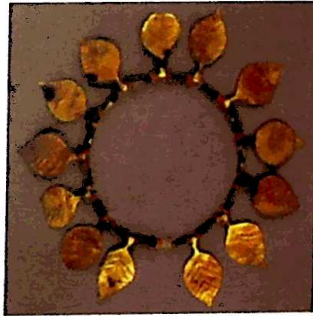

სურ. 7. ოქროს მუზარადი
მესკალამდუგის სამარხიდან

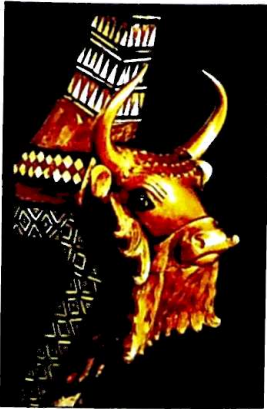
მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ

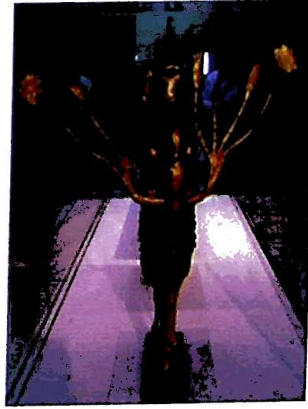
ა

ბ

გ

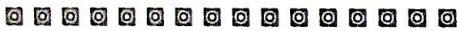
დ

სურ. 8 ა, ბ, გ, დ. „მეფეთა აკლდამაში“ ურის პირველი დინასტიის დედოფლის
მუზადის (დაახ. ძვ. წ. 2600 წ.) სარკოფაგში აღმოჩენილი ოქროს დიადემა და
სამკაულები, არფა, საიუველირო ნაწარმი, მუსიკალური ინსტრუმენტი

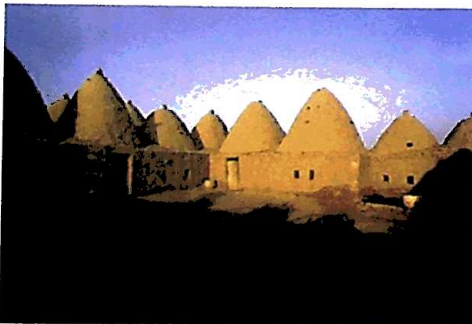
მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ მ

სურ. 9. ურის ცენტრალური ზიგურატი,
ძვ. წ. XXI ს

სურ. 10. ხამურაბის კანონები,
ძვ. წ. XVIII ს

სურ. 11. ძველი ხარანის თანამედროვე ხედი

სურ. 12. ქანაანი (ძველი პალესტინა)

ა

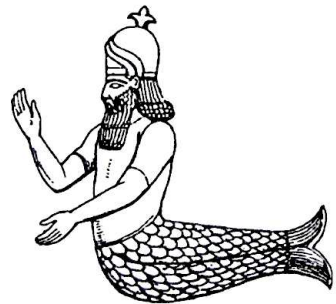
სურ. 13 ა, ბ. ძველი ებლა.
ძვ. წ. III-II ათასწლეულები

ბ

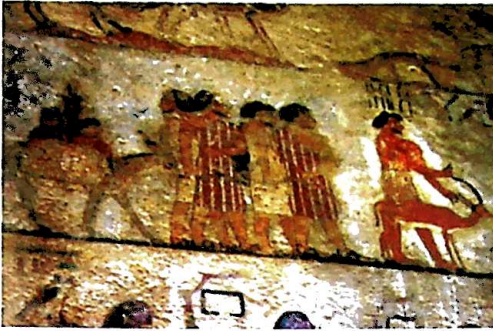

სურ. 14. ებლას მეფის სასახლე

სურ. 15. ებლას მთავარი
ღმერთი, დაგანი (დაგონი)

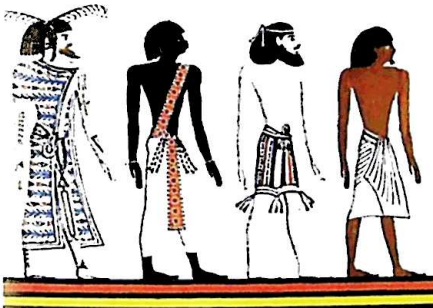

სურ. 16. ბენი ჰასანი. ნომარქოს ხნუმხოტეჲ II-ის ძვ. წ. XX ს. აკლდამის ფრესკა

სურ. 17. ბენი ჰასანის ნილოსისპირა აკლდამები

სურ. 18. სეთი I-ის სარკოფაგის კედელზე გამოსახული ეგვიპტელი, ნუბიელი, ლიბიელი და სემიტი

სურ. 19. თელ-ას-სელთონის სახელით ცნობილი გორა ნამოსახლარი, რომელიც არქეოლოგებმა ბიბლიურ იერიხოვნს დაუკავშირეს

სურ. 20 ა. გაბონის ხედი

სურ. 20 ბ. გაბონის
წყალმომარაგების სისტემა

სურ. 21. ძველი ლაქიშის ნანგრევები

ა

ბ

სურ. 22 ა, ბ. ძველი ხაჯორის
არქეოლოგიური გათხრების ხედი

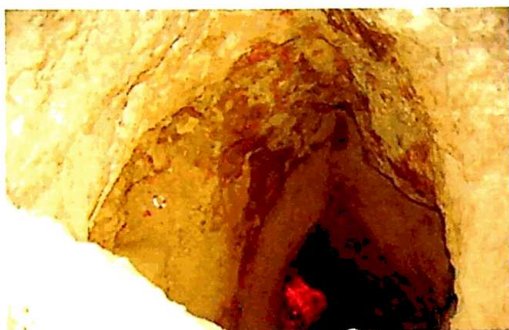

სურ. 23. ე. წ. ზღვის ხალხები

ა

ბ

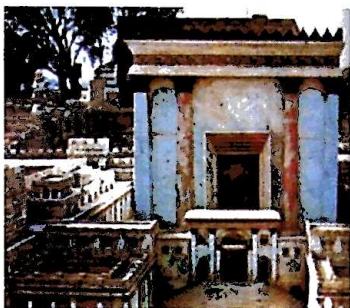
გ

დ

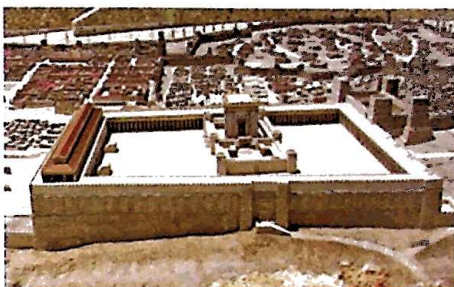
სურ. 24 ა, ბ, გ, დ. გიხონის გვირაბი

5

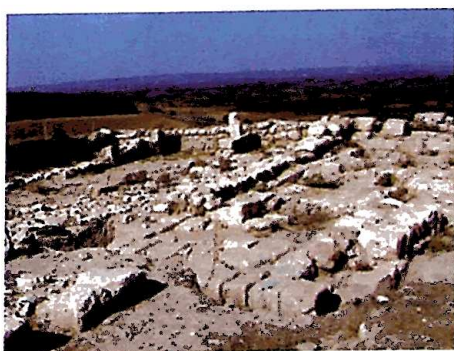
სურ. 25 ა, ბ. იერუსალიმის
I და II ტაძარი

३

სურ. 26. ძველი მეგიდოს
არქეოლოგიური გათხრების ხედი

სურ. 27. სოლომონ მეფის დროინდელი
მეგიდოს არქეოლოგიური გათხრების ხედი

სურ. 28. მეგიდოში
აღმოჩენილი წყლის
მომარაგების სისტემა

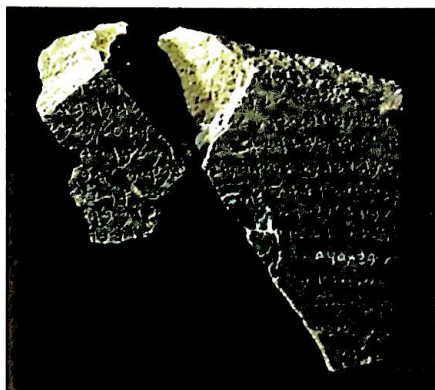

სურ. 29. ძველი გეზერი

სურ. 30. გეზერის
კალენდარი, ძვ. წ. X ს

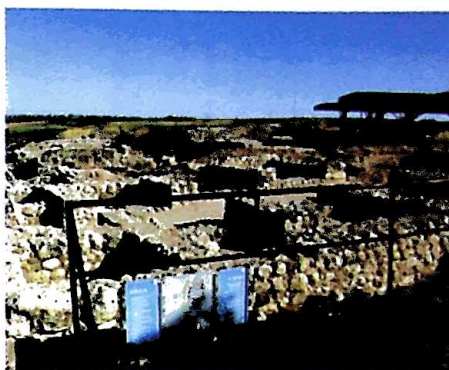
სურ. 32. თელ-დანის სტელა, ძვ. წ. IX ს

⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗

სურ. 34. იზებელის
საბეჭდავი ბეჭედი (?)

⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗

სურ. 31. სოლომონ მეფის დროინდელი
ხაცორი

⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗

სურ. 33. კარნაკში ტაძრის შიდა
ეზოს ქვის მალალ კედელზე
ამოკვეთილი ფარაონ შიშაკის
გამოსახულება და წარწერა

⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗ ⊗

სურ. 35. მოაბის მეფე მეშას
სტელა, ძვ. წ. IX ს

❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏

სურ. 36. აქაბ მეფის სპილოს ძვლის
სასახლე. არქეოლოგიური გათხრების ხედი

❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏

სურ. 37. ისრაელის სამეფოს ერთ-ერთი
მნიშვნელოვანი ქალაქის დანის
არქეოლოგიური გათხრების ხედი

❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏ ❏

სურ. 38. მეფე ხიზკიას მიერ
გაყვანილი გვირაბი იერუსალიმში,
ძვ. წ. VIII ს-ის ბოლო

⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢

სურ. 39. სილოამის წარწერა,
ძვ. წ. VII ს-ის დასაწყისი

⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢

სურ. 40. ძვ. წ. VIII ს-ის ქალაქი
ლაქიში

⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢

სურ. 41. ნინევეში აღმოჩენილი
სანხერიბის სასახლის კედლის რელიეფი
(ასურელების მიერ ლაქიშის აღება.
ძვ. წ. 701 წ.)

⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢ ⬢

ა

სურ. 42. ა, ბ. ძველი ციხე-ქალაქი
არადი

ბ

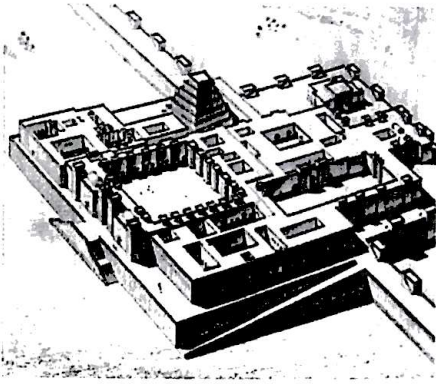

სურ. 43. ძველი ქალაქი ნინევე

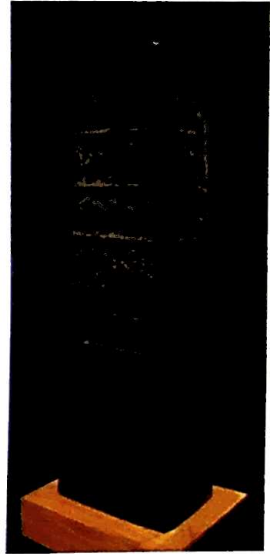

სურ. 44. ადამიანისთავიანი ფრთიანი
ხარი (შედუ) ხორსაბადიდან

სურ. 45. სარგონ II-ს სამეფო რეზიდენცია
დურ-შარუქინი („სარგონის ციხე-სიმაგრე“).
ძვ. წ. VIII ს-ის მიწურული

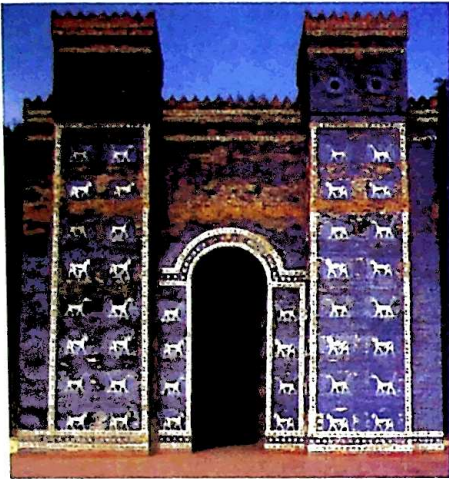

სურ. 46. ე. წ. „შავი ობელისკი“,
ასურეთის მეფის შალმანესერ III-ის
(ძვ. წ. 858-824 წწ.) ეპოქა

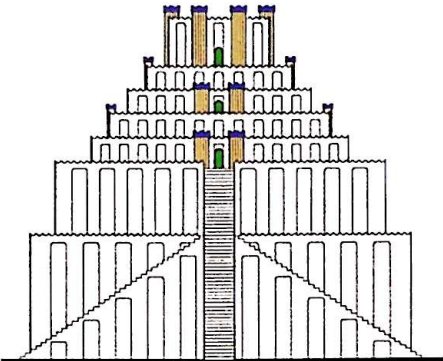

სურ. 47. ბაბილონის გალავანი

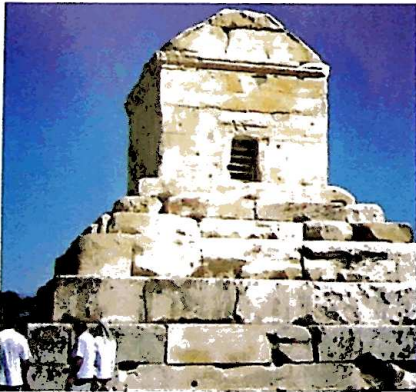

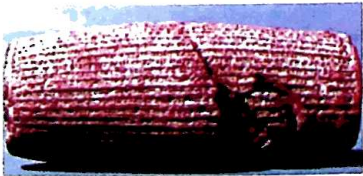
სურ. 47 ა. ბაბილონის ღვთაება იშთარის კარიბჭე

სურ. 47 ბ. ზიგურათი – „ეტემენანკა“
ბაბილონში

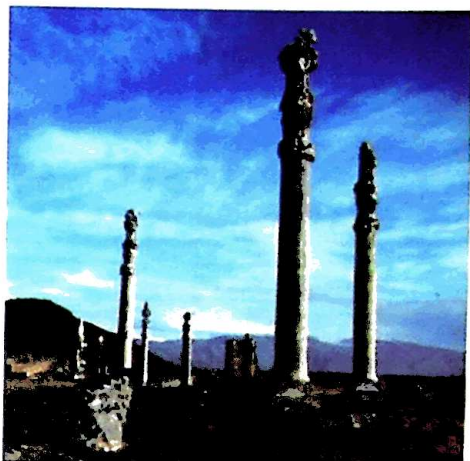

სურ. 48. კიროს II-ის საფლავი.
პასარგატი

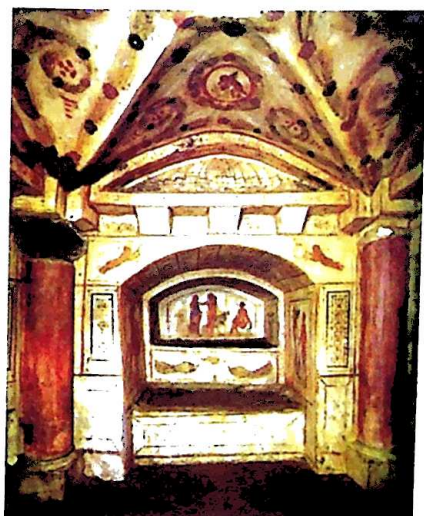
სურ. 49. კიროსის ცილინდრი

სურ. 50. პერსეპოლისი

⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞

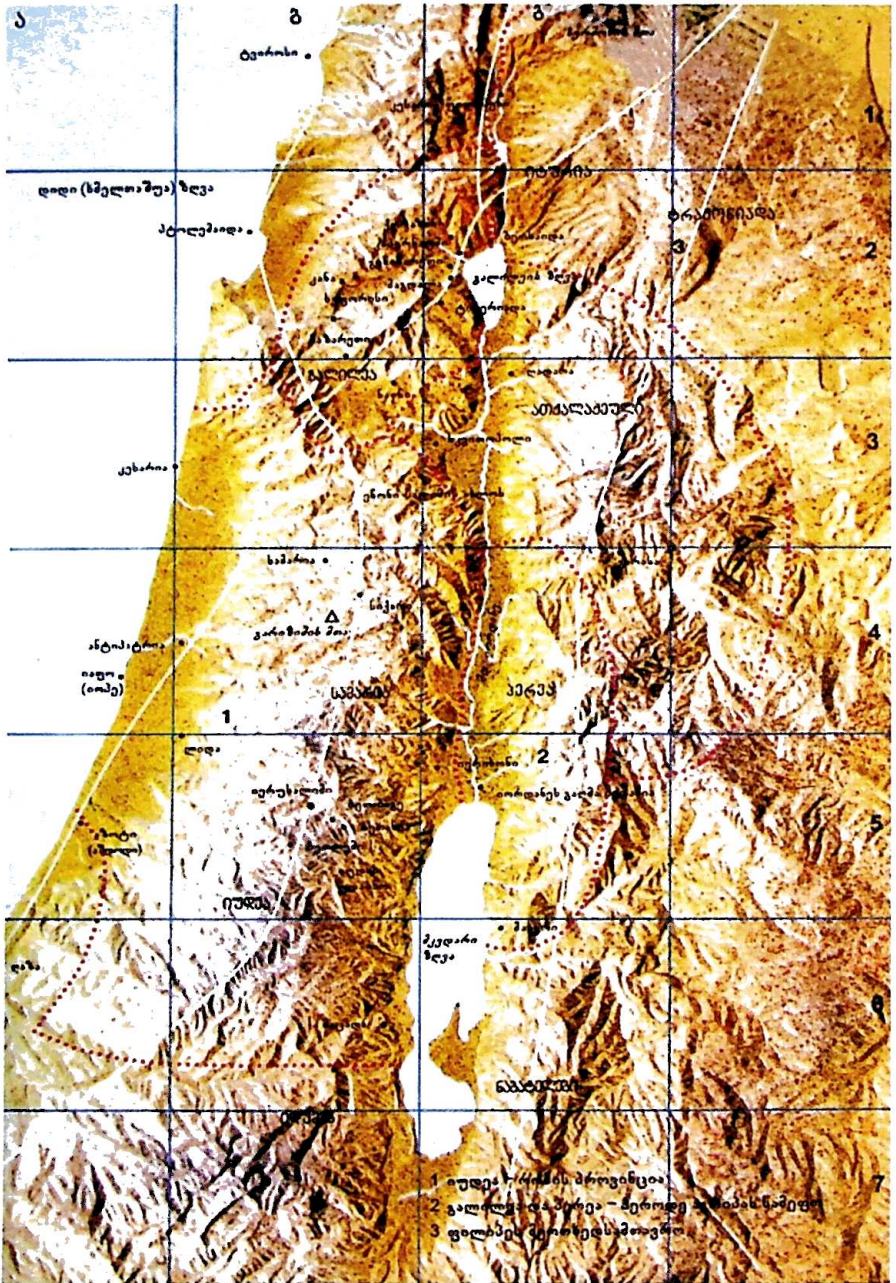
ა

სურ. 51 ა, ბ. რომაული კატაკომბები,
ახ. წ. I-III სს

⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞ ⊞

ბ

სურ. 51 გ. ისრაელი ახალი აღთქმის პერიოდში

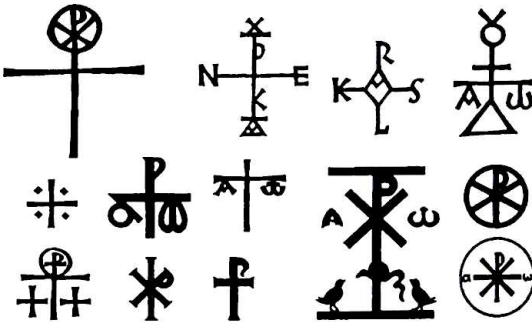
ა

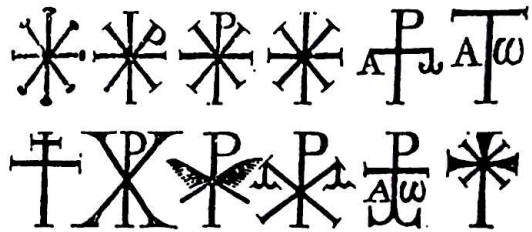
ბ

გ

დ

ე

სურ. 52. ა. ბ, გ, დ, ე. რომაულ კატაკომბებში
დაფიქსირებული ადრეკრისტიანული
სიმბოლოები, ახ. წ. II ს

სურ. 53. იერუსალიმის გოდების კედელი

სურ. 54. იერუსალიმში აღმოჩენილი ქვის დაფა წარწერით, რომელიც გვამცნობს – ნებისმიერი არაიუდეველი, ვინც ამ ქვებით აღნიშნულ ზღვარს გადააბიჯებდა და ტაძარში შევიდოდა სიკვდილით დაისჯებოდა

სურ. 55. ჰეროდეს გალავანი აბრაამის აკლდამის გარშემო. ხეშბონი

სურ. 56. პეროდონი. ძვ. წ. I ს

სურ. 57. პეროდონის მთავარი ნაგებობა.
მრგვალი შენობა

სურ. 58. კაპერნაუმი. არქეოლოგიური
გათხრების ხედი

სურ. 59. კაპერნაუმის ე. წ. თეთრი სინაგოგა

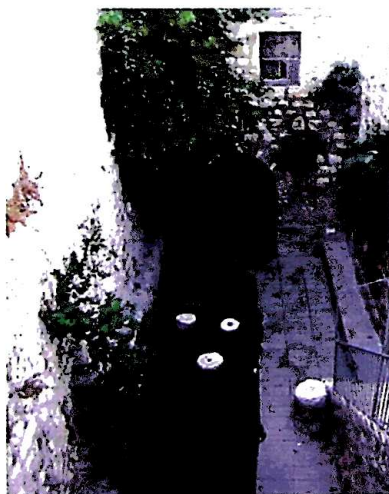

სურ. 60. კაპერნაუმი. წმ. პეტრეს
ერთსართულიანი სახლი,
რომელშიც, სახარების მიხედვით,
შეჩერდა იესო ქრისტე

სურ. 61. ქვა წარწერით.
პონტიუს პილატუს

სურ. 62. სილოამის საბანელი

სურ. 63. ნმ. იაკობის ოსუარის არამეული წარწერა

სურ. 65. კუმრანის გრაგნილების ფრაგმენტი, ახ. წ. I ს

სურ. 64. კუმრანი. იუდას უდაბნო. მკედარი ზღვის ჩრდილო-დასავლეთი სანაპირო

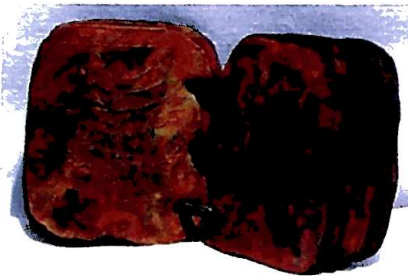

ა

ბ

გ

დ

სურ. 66. ა, ბ, გ, დ. პალესტინაში,
იორდანიის ჩრდილოეთ ნაწილში ახლახან
აღმოჩენილი ტყვიის წიგნები, ახ. წ. I-II სს

ა

ბ

გ

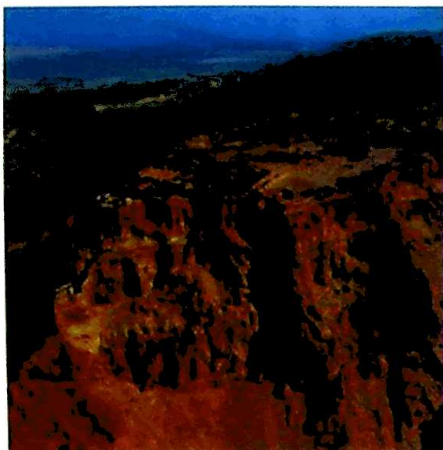
დ

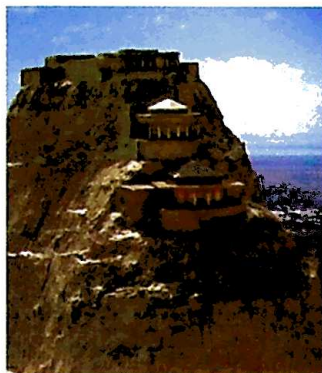
ე

სურ. 67. ა, ბ, გ, დ, ე. კუმრანის თემის
ნასახლარი. არქეოლოგიური გათხრების
ხედი

ა

ბ

სურ. 68. ა, ბ. მაცადა.

ახ. წ. 73 წელს აიღეს რომაელებმა

სურ. 69. მაცადა. არქეოლოგიური
გათხრების საერთო ხედი

***The book is dedicated to the 35th anniversary
of Enthronement of his Holiness and Beatitude
Catholicos Patriarch of All Georgia Ilia II***

Georgian readers are not pampered with scientific research works dedicated to the Bible. Materials related to the *Holy Scripture* obtained during archaeological excavations are published in Georgian for the first time. The artefacts discovered in XIX-XX centuries in Biblical countries (historical Syria-Palestine, Egypt, Phoenicia-Palestine and Mesopotamia) represent precious historical sources. They prove the reality of historical processes described in this “Book of Books” and the authenticity of The Old and New Testaments.

The work, which is a joint work of TSU Professors Guram Lortkipanidze and Marika Mshvildadze, discusses: the ways of development of *Biblical Archaeology*; structure and chronology of the Bible (XII BC-II AD); issues of the history and culture of the Jews; the results of archaeological study of the ancient cities of Ur, Mari, Kharan, Babylon, Jerusalem and others; other topical issues related to the Bible; theories of Evolutionism and Creationism as well as the realities connected to the Savior and his mortal life.

The book is intended for university students and broad circles of readers interested in the Bible.